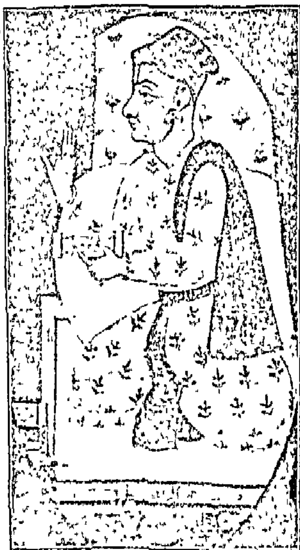

સ્વામી રામતીર્થ

श्रीहरिरायमहाप्रभुचरणा ॥

ग्रंथार्पण

વર્તમાન યુગના આધ્યાત્મિક ધન્વંતરિ

સ્વામી રામતીર્થજીની

ચૈતન્યાનંદમયી અમર વાણીરૂપ

અનુભવસિદ્ધ સંજીવની માત્રા

કે જે ભવરોગથી છૂટવા ઇચ્છનારા

જિજ્ઞાસુજનોને માટે

આંતર્બાહ્ય વિકારોની આત્યંતિક નિવૃત્તિપૂર્વક

પરમાનંદની નિત્યપ્રાપ્તિ કરાવનારી છે તે,

તેના સદુપયોગની ભલામણ સાથે

તેવી સત્ય ઉન્નતિનાં આતુર

सर्व भाईबहेनोने

અનેકાનેક હાર્દિક

ધન્યવાદપૂર્વક

સસ્નેહ સમર્પિત

प्रकाशकनुं निवेदन

આ ગ્રંથની આ પાંચમી આવૃત્તિની ૫૫૦૦ પ્રત છપાઇ છે; હાલ યુરોપમાં ફાટી નીકળેલી લડાઇને લીધે કાગળના ભાવ લગભગ દોઢા વધી ગયા છે; પરંતુ વાચકવર્ગના પુણ્યયોગે કાગળ માટે ત્રણેક માસ અગાઉથી એક વર્ષ માટે શરત થઇ ચૂકેલી હોવાથી આ ગ્રંથ અગાઉના જેટલાજ મૂલ્યે એટલે રૂપિયા ૨)થી પ્રસિદ્ધ થઇ શકે છે. બોર્ડ તથા છીંટના ભાવ બમણા થઇ ગયેલા હોવાથી કિંમતમાં વધારો ન કરવો પડે તે સારૂ પૂંઠું બોર્ડપટ્ટીનું રાખ્યું છે.

અગાઉની ચોથી આવૃત્તિ સંવત ૧૯૭૯માં પ્રસિદ્ધ થયેલી, તે આઠેક વર્ષ થયાં ખલાસ થઇ ગયા પછી, તેની ચાલુ માગણી રહ્યા કરતી હતી અને તે ત્રણ મુદ્રણયંત્રોની સગવડ થતાં હવે પ્રસિદ્ધ થઇ શકે છે. એ આગલી આવૃત્તિ ૫ા×૮ાા ના કદમાં છપાઇ હતી, તેને બદલે આ આવૃત્તિ ૫×૯ ના કદમાં છપાઇ છે.

આ પછી આગળની આવૃત્તિઓની પ્રસ્તાવનાનો સારાંશ, ચોથી આવૃત્તિનું નિવેદન, અનુક્રમણિકા, સ્વામીશ્રી રામતીર્થનું સંક્ષિપ્ત ચરિત્ર, ઇત્યાદિ અપાયાં છે.

શુદ્ધિપત્ર પૃષ્ઠ ૧૪ ઉપર અપાયું છે; તે મુજબ ગ્રંથ સુધારી વાંચવો ઘટે. हरिः ॐ तत्सत्।

માગશર વદિ ૪,
સંવત ૧૯૯૬.

—ભિક્ષુ અખંડાનંદ

આધુનિક વાચકોને પણ શ્રીસુબોધિનીનો ચમત્કાર તરત અનુભવમાં આવે છે. અને અમારો તો નિશ્ચિત મત છે કે શ્રીસુબોધિનીજી જેવી ટીકા શ્રીભાગવતપર બીજી એક પણ થઇ નથી અને विद्यावतां भागवते परीक्षा એ વાક્યાનુસાર શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનું પાંડિત્ય અદ્વિતીય છે. વાક્પતિની બાબતમાં આ કંઇ આશ્ચર્ય નથી શ્રીમદ્ ભાગવતમાં સ્થલે સ્થલે ભગવાનનાં સ્વરૂપ અને ઐશ્વર્યાદિ છ ગુણોનો પરિચય કરાવનાર એ ટીકા વાચકની ખાત્રી કરી આપે છે કે ભાગવત સામાન્ય ગ્રંથ નથી, પણ વેદકલ્પ વૃક્ષનું ફલ છે, ભાગવદ રૂપ છે, ને ભગવાનને પ્રાપ્ત કરવાને શ્રીભાવતના અવગાહન સિવાય અન્ય કશાની અપેક્ષા નથી પ્રભુકૃપાથી સમગ્ર શ્રીસુબોધિનીજી પ્રસિદ્ધ થઇ ગયાં છે અને જે પુષ્ટિમાર્गીય વૈષ્ણવો ખરા ભાગ્યવાન્ છે, તેઓએ તો એ ભગવત્સ્વરૂપને અવશ્ય પોતાને ઘેર આનંદથી પધરાવવુંજ જોઇએ. જેમ બાલક અજ્ઞાનથી અગ્નિનો સ્પર્શ કરે તોપણ તેના પર અગ્નિની અસર થાયજ, તેમ જે વૈષ્ણવના ઘેર શ્રીસુબોધિનીજી બિરાજતા હોય તેના પર શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની અને શ્રીકૃષ્ણની કૃપા અવશ્ય થાયજ. જેમ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનાં અને શ્રીકૃષ્ણનાં ચિત્રનાં દર્શન અને સ્પર્શ કરી ભક્તજન કૃતાર્થ થાય છે, તેમ તેથી વિશેષ શ્રીસુબોધિનીજીનાં દર્શન અને સ્પર્શથી કૃતાર્થ થાય જ. કારણકે ચિત્ર તો માત્ર આધિભૌતિક સ્વરૂપ છે, અને શ્રીસુબોધિનીજી તો વિચારપ્રધાન હોવાથી આધ્યાત્મિક

યોગી સિવાય બીજાનું ગજું નહિ કે તે બોધ આપી શકે. ખરી રીતે કહીએ તો જેમ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે, **यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत !** વગેરે–તે સૂત્ર અન્વયે જ્યાં ધર્મની ગ્લાનિ હતી, ત્યાં સ્વામી વિવેકાનંદ ને સ્વામી રામતીર્થજી જેવા મહાપુરુષોના બોધની આવશ્યકતા હતી; ને પ્રકૃતિથીજ તે દેશોમાં બોધ આપવાને તેઓનો જન્મ થયો હતો.

જેમ ભક્તકવિ તુલસીદાસની કિંમત શરૂઆતમાં પોતાના ગામમાં ને દેશમાં નહોતી થઇ, પણ પાછળથી લોકો તેમની ખરી કિંમત સમજતા થયા; તેમજ વળી જેમ ભક્તકવિ નરસિંહ મહેતાની કિંમત પોતાના વખતમા, પોતાના ગામમાં ને નાતજાતમાં શરૂઆતમાં નહોતી થઇ; તેજ પ્રમાણે સ્વામી વિવેકાનંદ ને સ્વામી રામતીર્થજીની કિંમત થોડા વખતમાં, તેમની હયાતી દરમ્યાન હિંદુસ્તાનમાં વખતે જોઇએ તેટલી નહિ થઇ હોય; પરંતુ સમય જતાં તેમના બોધનો ને જ્ઞાનનો પ્રચાર થતાં, તેમની કીર્તિ ચારે દિશામાં પ્રસરી રહેશે.

જ્યાં જ્યાં જેનું ક્ષેત્ર ત્યાં ત્યાંજ તેની કીર્તિ ઝળકી ઊઠે છે. હીરાની કિંમત ઝવેરીને ત્યાંજ થાય છે; તેમ સ્વામી રામતીર્થજીની કીર્તિ અમેરિકામાં કેટલી થયેલી છે તે સ્વામીજીને વિદાયગીરી આપતાં માનપત્રમાં નીચલા ભાવની જે કડીઓ ગવાઇ હતી તે ઉપરથી સમજાશે.

"વહાલા રામ! આપને અમારા અંતિમ પ્રણામ હો, આપનું પ્રોજ્જ્વલ હાસ્ય નિર્જીવમાં પણ નવજીવન પ્રેરે એવું છે; આ લોકમાં કદાચિત્ આપણે ફરી વખત ન પણ મળી શકીએ, છતાં આપની દૈવી પ્રભા તો અમે કદીજ ભૂલી શકીએ એમ નથી. આપ મંગલમૂર્તિ છો; આપ ઇશ્વરમાં અને ઇશ્વિર આપમાં એમ પરસ્પર નિવાસ કરો છો."

સ્વામીજીનો બોધ દરેકને પ્રિય થઇ પડવાનું એક કારણ એ છે કે, કઠિન વેદાંતના જ્ઞાનનો નાના બાળકને પણ સમજણ પડે તેવી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તેમણે પ્રચાર કર્યો છે.

× × × ×

સ્વામીજીનો બોધ ને જ્ઞાન ગુજરાતી વાચકવર્ગમાં પ્રસરી ગુજરાતની પ્રજા વેદાંત અનુસાર ઉન્નત વિચાર ને ઉન્નત જીવન ગાળે તો તેથી રળિયામણું બીજું કાંઈ નથી.

—માણુભાઈ બાબારાવ

રિરાયજીએ નિજમંદિરમાં જઇ તરત તે કઢાવી નાખી. વળી શ્રીહરિરાયજીની કથાની શ્રોત્રી કોઇ રાણીએ પોતે શ્રવણ કરેલી બીના કહી સંભળાવવાથી શ્રીપુરુષોત્તમજીનો અમૂક બાબતમાં સંશય નિવૃત્ત થઇ ગયો એ વાત પણ સંપ્રદાયમાં પ્રસિદ્ધ છે. પણ શ્રીહરિરાયજીનો સંપ્રદાય પર મુખ્ય ઉપકાર તો એમના નાના નાના પ્રકરણ ગ્રંથોને લીધે છે. અમારા પરમ મિત્ર ભગવચ્ચરણપ્રાપ્ત શ્રીમન્નલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી કહેતા કે 'પુષ્ટિમાર્ગનો અભ્યાસ શ્રીહરિરાયજીના ગ્રન્થોથી શરૂ થવો જોઇએ'. અમને પણ અનુભવથી એ વાત સત્ય લાગે છે. શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીસુબોધિનીમાં કહેછે કે કેટલાક જીવો માત્ર શરીર મુખ્ય માની જીવે છે, કેટલાએક ઇન્દ્રિયોને મુખ્ય માને છે અને કેટલાએક અંતઃકરણને મુખ્ય માને છે. અંતઃકરણને શોભાવવાર પ્રેમ છે. અને તે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના નિઃસાધાન સંપ્રદાયમાં મુખ્ય સાધન છે શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે આત્માથી જ આત્માને ઓળખી શકાય છે. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર આત્માને પહોંચી શકતા નથી, અને આમ હોવાથી યોગશાસ્ત્ર ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરવાનુ કહે છે. શ્રીવલ્લભાચાર્ય આ સર્વ સ્વીકારે છે પણ આગળ જઇને શિખવે છે કે શરીર, ઇન્દ્રિય, મન બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર એ સર્વ નકામા નથી, પણ એ સર્વનો ઉપયોગ પ્રભુના દાસત્વમાં કરવાનો છે. એ વાત अक्षण्वतां फलमिदम् એ શ્લોકના સુબોધિનીમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

જોવાની ઠીક તક મળી.

આ લખનાર તે સમયે એક અભ્યાસીની પેઠે તેમના મુખારવિંદના ભાવો કોઈ જાણે નહિ તેમ જોયા કરતો હતો. પ્રિય વાંચનાર ! હિંદનો એક પ્રકાશિત હીરો આ પ્રમાણે તેમના ચરણનો કાદવ પોતાના ઉત્તમ દુપટ્ટાથી લૂછતો હતો, છતાં તે સમયે તેમના મુખારવિંદ પર અભિમાનનો કશોજ ભાવ જણાયો નહિ તેમજ કોઇ જાતની આનાકાની કે વિવેકના શબ્દો પણ ન સંભળાયા કે ખસી જવાનો યત્ન પણ ન થયો ! તે દિવ્યમૂર્તિ તો પોતાની સ્વાભાવિક તત્ત્વપરાયણ સ્થિતિમાંજ કોમળ—મધુર—પવિત્ર મંદહાસ્ય કરતી ઊભી હતી !

પણ "એવા પ્રસંગો તો સૌ કોઇને આનંદકારીજ લાગે; શોકજન્ય પ્રસંગોજ ખરી કસોટી દર્શાવી આપે છે." એમ અહીં ઘણાકને લાગશે; જેથી એક તેવો પ્રસંગ પણ અહીં આપવામાં આવે છે કે જે ઉપલા પ્રસંગ પછી બેચાર દિવસમાંજ બન્યો હતો.

સ્વામીજીને એક દિવસ એક અસાધારણ વક્તૃત્વશક્તિસંપન્ન પંડિતજીની સાથે મેળાપ થયો હતો—જે વખતે માનનીય મદનમોહન માલવિયાજી, આ લખનાર તેમજ બીજા પણ એક બે જણા ત્યાં હતા. પેલા પંડિતજીની બોલી પરથી જણાતું હતું કે, તેઓ પોતાના સાંસારિક લોલુપપણાને ઢાંકવાને ખાતર હરેક પ્રકારે સંન્યસ્તાશ્રમની વિરુદ્ધમાં વાતો કરવાની વલણવાળા હતા. વાતચીત થઈ રહ્યા પછી છૂટા પડવા સમયે પેલા પંડિતજી "થોડીસી ચોટલી શું ભારે પડતી હતી ?" એવા કંઇક શબ્દો એવી હલકી ઢબે સ્વામીજી પ્રત્યે બોલ્યા કે જેથી કોઇને પણ માઠું લાગી જાય. આ પ્રસંગે તેને કાંઇક કહેવાનું આ લખનારને મન થઈ આવતાં સ્વામીજી તરફ સહજભાવે જોવાઇ ગયું.

પ્રિય વાંચનાર ! ત્યારે સ્વામીજીના ચહેરા પર શું ભાવો પ્રતીત થયા ? જરા પણ ક્રોધ કે ગ્લાનિનો ભાવ તો લાવલેશ ક્યાંથી ? પણ આગલા પ્રસંગે ગંગાકિનારે જે સ્વાભાવિક શાંત આનંદનો ભાવ વિલસતો હતો, તેજ ભાવ, તેવાજ મધુર સ્મિતયુક્ત, અત્યારે પણ એ દિવ્ય મુખારવિંદ પર ઝળકી રહીને તે અલૌકિક હૃદયની ઉન્નતતર દશાનો ધ્વજ ફરકાવતો હતો !! સ્વામીજીએ આ લખનારનો ઉપર જણાવેલો મનોભાવ જાણી જઇને તેજ સમયે શાંતિસૂચક નેત્રભાવયુક્ત જે ઉપદેશાત્મક હાસ્ય (અહા એ અલૌકિક હાસ્યયુક્ત પુન્યમૂર્તિ ! તને અનેકાનેક પ્રણામ હો !) આ લખનાર તરફ કર્યું કે તેની સાથેજ લજ્જા અને શાંતિ !

सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।
साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥
(—શ્રીભગવદ્‌ગીતા અ. ૬, શ્લો. ૯)

પણ સંસારનાં દુઃખથી સતત્ પીડિત - જનોને આશિર્વાદ સમાન છે, દુઃખમાં દિલાસો આપે છે, ખરા પ્રભુસુખને ચખાડે છે. સંપ્રદાયનો મર્મ સમજાવે છે, અને આનંદમગ્ન કરે છે. એમની સહસ્રીભાવના માનસી સેવામાં પ્રભુસંબંધના ભિન્ન ભિન્ન ભાવના અનુભવરૂપ છે, અને સામાન્ય ભકતને સંસારમાંથી ચિત્તને ખસેડી પ્રભુમાં કેમ લગાડવું તેનાં દૃષ્ટાંતરૂપ છે. अलौकिकमनःसिद्धौ सर्वार्थे शरणं हरिः એમ જે विवेकधैर्याश्रय માં અલૌકિક મનની સિદ્ધિની વાત શ્રીવલ્લભાચાર્યે કહી છે, अलौकिकस्य दाने हि आद्यः सिध्येन्मनोरथः એમ સેવા ફલમાં અલૌકિક ભાવના દાનની જેવાત કહી છે, गोकुले गोपिकानां च सर्वेषां व्रजवासिनां यत् सुखं समभूत् तन्मे भगवान् किं विधास्यति એમ નિરોધલક્ષણમાં જે સુખની તીવ્ર આર્તિ પ્રકટ કરી છે, જે સુખ શ્રીયશોદાજી, વયસ્યો, શ્રીગોપીજન અને ગાયો વગેરે વ્રજવાસીઓ અનુભવતા હતા તેનું કંઇક ભાન આ સહસ્રીભાવના કરાવે છે.

એમ કહેવામાં આવે છે શ્રી हरिरायजी પ્રમેયમાર્ગીય હતા અને શ્રીપુરુષોત્તમજી પ્રમાણમાર્ગીય હતા જો કે સામાન્ય રીતે તે સત્ય લાગે, પણ સંપ્રદાયના કોઇ પણ વિદ્વાનને એટલું તો સ્વીકારવું પડશે કે श्रीपुरुषोत्तमजी એ પ્રમેયને છોડ્યુ નથી, અને श्रीहरिरायजीએ પ્રમાણનો ત્યાગ કર્યો નથી. સીધા સરલ ભકતોને શ્રીહરીરાયજી તરત આકર્ષણ કરે પણ જેને વિદ્યાનું ગુમાન હોય તેગનું ગુમાન

એટોનો તો જાણે તેમના સન્મુખ દરબારજ ભરાયલો રહીને કંઇ ને કંઇ પ્રશ્નોત્તર જારીજ રહેતા. અંગ્રેજીમાં વાતો થતી તે તો આ લખનારની અજાણમાં જતી; પરંતુ હિંદીમાં પણ ઘણી ચર્ચા ચાલતી, તે શ્રવણ કરવાનો ઠીક લાભ મળતો. વળી રામસ્વામીના લખેલા લેખો પણ વિશેષ સમજણ મેળવવા અર્થે ઘણાઓ તેમની સમક્ષ વાંચતા તેમજ તેમનાં વ્યાખ્યાનો પણ ઘણે ભાગે હિંદીમાંજ થતાં. આ દરેક પ્રસંગે આ લખનારને સ્ફુરી આવતું કે આ ઉત્તમ-ત્તર ઉપદેશો પુસ્તકરૂપે દેશની દરેક ભાષામાં બહાર પડે તો લાખો મનુષ્યોનું તેથી કેટલું હિત થાય?

સ્વામીજીના વિદેહમુક્ત થયા પછી તેમના ઉપદેશોના સંગ્રહો ઉર્દૂ, હિંદી, અંગ્રેજી અને મરાઠીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા જણાયા; જેથી ગુજરાતીમા તે પ્રસિદ્ધ કરવાનાં સ્ફુરણો અધિક દ્રઢતાથી સ્ફુરવા લાગ્યાં; જેના પરિણામે "સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય" તરફથી યથાસંયોગ તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર તૈયાર કરાવી, આ પ્રથમ ભાગ ગુર્જર વાચકવર્ગ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. મૂળની સર્વ છટા અને ભાવો તો આમાં આવવાં મુસ્કેલજ છે, સકારણ કે અકારણ અનેક દોષો તેમાં જણાશે; છતાં આશા છે કે ગુણગ્રાહી સજ્જનો ક્ષમાદષ્ટિ રાખી તે સર્વ સુધારી લેશે અને યોગ્ય સૂચના-ઓ લખી જણાવશે; જેથી ઉપકાર સાથે પુનરાવૃત્તિ પ્રસંગે સુધારણા કરવા બને. યથાસંયોગ પ્રસિદ્ધ થયેલા આ પુસ્તકમાંથી થોડા વાચકોને પણ કંઇક ઉચ્ચ સંસ્કારો પ્રાપ્ત થશે તો પુસ્તક-પ્રકાશનનો આ સંસ્થાનો ઉદ્દેશ સફળજ છે.

સ્વામી રામતીર્થના જીવન અને ઉપદેશો સંબંધી જુદી જુદી ભાષામાં નીચેનાં સ્થળોએથી નીકળેલાં પુસ્તકો ઉપરથી આ ગ્રંથમાં આપેલા વિષયો અનુવાદિત થયેલા હોવાથી તેના યોજક અને પ્રકા-શકોનો આ પ્રસંગે પણ આભાર માનવામાં આવે છે.

મરાઠીમાં લેખક-શ્રીગુણાજી અને કાલેલકર, પ્રકાશક-મનોરંજક ગ્રંથ પ્રસારક મંડળી, મુંબઈ. હિંદીમાં લેખક, અને પ્રકાશક પંડિત હરિપ્રસાદ ચતુર્વેદી, હેડ કલાર્ક, કલેકટરની ઑફિસ, કાનપુર. અંગ્રેજીમા પ્રકાશક-લાલા અમીરચંદ, દિલ્હી; અને ગણેશ એન્ડ કંપની, મદ્રાસ.

આગલી આવૃત્તિના પાંચ ભાગો કે જેના સંગ્રહરૂપ આ નવીન આવૃત્તિ પ્રકટ થાય છે, તેમાંનો પહેલો, બીજો અને ત્રીજો ભાગ સ્વામી આનંદાનંદ તથા શ્રીયુત પરમારદ્વારા સંસ્થાના કાર્યાલયમાંજ અનુવાદિત થયા હતા; ચોથો ભાગ અમદાવાદનિવાસી શ્રીયુત કૃપા-શંકર બહેચરલાલ પંડિતને હસ્તે અનુવાદિત થયેલો છે; અને

ભાષ્ય શુદ્ધાદ્વૈત સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે કેવી રીતે થઈ શકે તેની રૂપરેખા જણાવી છે, અને ભક્તિમાર્તંડ વગેરે ગ્રંથો લખીને પ્રમાણમાર્ગીય અને પ્રમેયમાર્ગીયનો જે સુંદર મેળ કરી આપ્યો છે, તે પુષ્ટિસંપ્રદાયનું ગૌરવ ઘણુંજ વધારી મૂકે છે.

ઘણી વખત એવો પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે કે જો શ્રીવલ્લભાચાર્ય અને એમનો સંપ્રદાય ન થયા હોત તો ભૂતલને શું ખોટ જાત? એનાથી ખાસ લાભ શો? એનો ઉત્તર અમે નીચે પ્રમાણે આપીએ છીએ. (૧) જો શ્રીવલ્લભાચાર્ય ભૂતલ પર પ્રકટ ન થયા હોત તો શ્રુતિઓનો શુદ્ધ અર્થ જ લોકોના જાણવામાં આવત નહિ. શ્રીશંકરાચાર્ય સિવાયના અન્ય આચાર્યો અદ્વૈતને સંપૂર્ણરીતે સ્વીકારતાજ નથી તેથી તેઓને શ્રુતિનો અર્થ ફેરવવો પડે છે. શ્રીશંકરાચાર્યને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ લય વિષેની બધી શ્રુતિઓ અર્થવાદરૂપે માનવી પડે છે, એ જીવને બ્રહ્મનો અંશ સ્વીકારી શકતા નથી, તેમ બ્રહ્મ સર્વગુણોપેત છે એમ પણ સ્વીકારતા નથી, સર્વને સત્ય સ્વીકારી સર્વ અવસ્થામાં સર્વ વસ્તુ બ્રહ્મ છે–सर्वं खल्विदं ब्रह्म એ શુદ્ધ અદ્વૈત તો શ્રીવલ્લભાચાર્યે જ ભૂતલને બતાવી આપ્યું છે. જો કે વેદ નેતિ નેતિ કહે છે તે છતાં બ્રહ્મ સાકાર છે, નિર્ગુણ છતાં સર્વગુણોપેત છે, વિરુદ્ધધર્માશ્રયરૂપી એક મહાન્ ધર્મ બ્રહ્મમાં છે, સર્વત્ર એકલા કર્તા બ્રહ્મજ છે એ સર્વ શ્રીવલ્લભાચાર્યેજ સ્પષ્ટ બતાવી આપ્યું. વ્યાસસૂત્રના

चोथी आवृत्तिनुं निवेदन

આ પાંચ ભાગ પ્રથમ વિવિધ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકોરૂપે સં. ૧૯૬૭-૬૮ અને ૬૯ માં નીકળ્યા હતા. એ પછી તે સર્વના એકત્ર સંગ્રહરૂપ બીજી આવૃત્તિ સં. ૧૯૭૦ માં, ત્રીજી આવૃત્તિ સં. ૧૯૭૪ માં અને તે પછી પણ તેની તેવીજ માગણી ચાલુ રહેવાથી આ ચતુર્થ આવૃત્તિ પ્રકટ થાય છે.

આ આવૃત્તિ છપાવા પૂર્વે તેમાંના વિષયો મૂળ સાથે મેળવી યથાશક્ય સંશોધન સ્વામી સ્વયંજ્યોતિએ કરી આપ્યું છે. આગલી આવૃત્તિમાંનું એક વ્યાખ્યાન બીજા એક વ્યાખ્યાનના અનુસંધાનરૂપ હોવાથી તે તેમાં મેળવી લેવાયું છે; એક લેખ આબેહૂબ બીજા એક લેખ જેવો જણાયાથી તે પડતો મુકાયો છે; અને એક લેખ બીજા ભાગમાં સહજ ફેરફાર સાથે આવી ચૂકેલો હોવાથી તે પણ મૂકી દેવાયો છે. આ પ્રમાણે આગલી આવૃત્તિના લેખાંક કરતાં આ આવૃત્તિના લેખાંકમાં ત્રણનો ઘટાડો થયો છે. ન સમજાય તેવી કોઇ કોઈ ફારસી કવિતાની લીટીઓ પણ આ આવૃત્તિમાં લીધી નથી.

સ્વામી રામતીર્થના સદુપદેશોના બીજા ગ્રંથમાં ભાગ ૬ થી ૯ નો સમાવેશ છે. × × × પહેલા ગ્રંથના જે વાચકોએ તે ગ્રંથ ન વાંચ્યો હોય તેમની જાણ માટે જણાવવાનું કે, તેમાં નીચે જણાવેલા વિષય આવેલા છે અને તે પણ તેટલાજ ઉત્તમ છેઃ—

ઉપાસના, સર્વ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાનો માર્ગ, અનંત જીવનનો નિયમ, વિજયી આધ્યાત્મિક શક્તિ, મોઝીસનો દંડ, મનની સ્થિરતા, વેદાંત, હું પ્રકાશ સ્વરૂપ છું, આત્મકેંદ્રમાં સ્થિરતા, સોઽહમ્, વેદાંત અને સમિતિવાદ, આત્મવિશ્વાસ, અદ્વૈત અને દ્વૈતનું સંમેલન, વેદાંતના કેટલાક પ્રશ્નોના ઉત્તર, માયા અથવા જગત ક્યારે અને શા માટે? આત્મસાક્ષાત્કાર સંબંધી સૂચના, ગૃહસ્થાશ્રમ અને આત્મસાક્ષાત્કાર, તમારાં કુટુંબ શી રીતે સુખી કરવા, વૈવાહિક જીવન અને મોક્ષ, આરણ્યક, જગતનો પ્રારંભકાળ કયો? પ્રશ્નોત્તર, પ્રાણાયામ, દુઃખમાંથી ઇશ્વરમા, મૂર્છનાશાસ્ત્ર અને વેદાંત, પ્રત્યક્ષવાદ અને કલ્પનાવાદ, વર્ગમાં પ્રશ્નોત્તર, રામનો સંદેશ, આર્યાવર્તની પ્રાચીન દિવ્ય દૃષ્ટિ, સુધરેલા જગત પર હિંદુસ્તાનનું આધ્યાત્મિક ઋણ; હિંદુસ્તાન માટે અમેરિકનોને અપીલ, હિમાલયના દૃશ્યો, પ્રકીર્ણ, ભક્ત ધન્નારામનું ટૂંક વૃત્તાંત, ભક્ત ધન્નારામ ઉપરનાં અર્થાત્ સંન્યાસ લીધા પહેલાંનાં પત્રો અને અન્ય સજ્જનો ઉપરનાં પત્રો.

હૃષીકેશ સં. ૧૯૭૯ ચૈત્રી પૂર્ણિમા, —ભિક્ષુ અખંડાનંદ

બીજા કોઈ આચાર્યે સમજાવ્યુ લાગતું નથી. યજ્ઞ તો નિત્ય છે, અને યજ્ઞની સામગ્રી તેમ ક્રિયાથી નિત્ય યજ્ઞ માત્ર પ્રકટ થાય છે, એ સમજાવનાર શ્રીવલ્લભાચાર્યજી છે. તેમ શુદ્ધ અદ્વૈત જ્ઞાન પણ એમણેજ સમજાવ્યું છે. ઉત્પત્તિસ્થિતિલય સર્વ અવસ્થામાં જગત્ બ્રહ્મરૂપ છે, ખંડઅદ્વૈત શું, અખંડ અદ્વૈત શું, તે સર્વ વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન કરી એમણે સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. (૪) વેદને યોગ્ય સ્થાન આપી ભાગવતમાર્ગની ઉત્તમતા એમણેજ સિદ્ધ કરી છે (સુબોધિની ૨-૧-૨) કલિયુગમાં વેદમાર્ગ નષ્ટ થયેલો હોવાથી માત્ર ભાગવતમાર્ગથીજ મોક્ષ છે, એમ પોતે દૃઢતાથી પ્રતિપાદન કર્યું છે. એ માર્ગમાં ઉચ્ચ નીચ કોઈ છે જ નહિ, ચાંડાલ પણ ભગવાનને ભજે તો તે ઉત્તમ, વર્ણાશ્રમ ધર્મ તો બાહ્ય શરીરને ઉદ્દેશીનેજ છે, જીવ ભગવાનનો અંશ હોવાથી ભગવત્સેવા જ જીવનો મુખ્ય ધર્મ છે, વર્ણાશ્રમધર્મ નથી, એમ નિઃશંકપણે પોતે ૪૫૦ વર્ષ પહેલાં જણાવી દીધું હતું. લૌકિકં વૈદિકં चापि क्षापरयात् तेषु नान्यथा એ વાક્યથી હાલના અજ્ઞાની પુષ્ટિમાર્ગીયો ભડકે છે, પણ શ્રીવલ્લભાચાર્યને લેશમાત્ર પણ ભય લાગ્યો નથી. બ્રાહ્મણ વગેરે જાતિ નથી, પણ જેનામાં બ્રાહ્મણ્યદેવતાનો પ્રવેશ હોય અને બ્રાહ્મણના ધર્મ શુદ્ધ રીતે પાળતો હોય, બ્રહ્મનું જ્ઞાન ધરાવતો હોય, તેજ બ્રાહ્મણ. એ ઉપનિષદ્ અને મહાભારતમાં વર્ણવેલું સત્ય શ્રીસુબોધિનીમાં પોતે દૃઢતાથી જણાવી દીધું છે આજના શૂદ્રવૃત્તિવાળા, વેદનો

अनुक्रमणिका

પ્રતિક્ષણ નિકુંજની લીલાના રસથી સુપૂરિત છે, એગના સાન્નિધ્યમાત્રથી-શ્રીસુબોધિનીના અવગાહન માત્રથી-શ્રીકૃષ્ણ પર પ્રેમ થાય છે, અને ગીતામાં મન્મના વિગેરે શ્લોકોમાં કહેલી કૃષ્ણપ્રાપ્તિ સહજ થઈ જાય છે, પ્રભુ ભક્તાને વશ થઈ જાય છે, અને મુક્તિથી અધિક, મુક્તિથી શરૂ થતી સર્વ આશિષનું દાન પોતે કરે છે. (૭) જો શ્રીવલ્લભાચાર્ય પ્રકટ થયા ન હોત તો પ્રભુના સાક્ષાત્સંબંધમાં જીવો કદાપિ આવી શકત નહિ. જે પ્રભુની એકેક રૂંવાટીમાં કરોડો બ્રહ્માંડો છે તે પ્રભુને વ્રજવાસીઓ અને ગોપિઓ કેવી રીતે ખેલાવે છે અને નચાવે છે, તેનાં બે સુંદર પદો નીચે આપીએ છીએઃ-

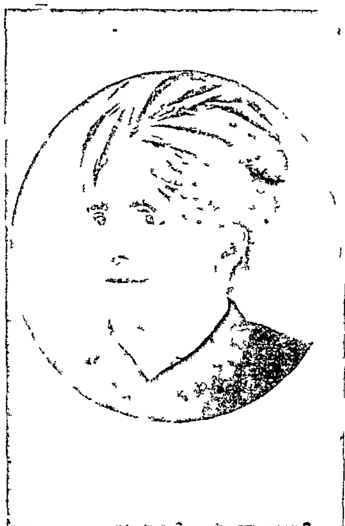
કોન સુકૃત ઇન વ્રજવાસીનકો, વદત વિરંચિ શિવ શેષ;
શ્રીહરિ જિનકે હેત, પ્રકટે માનુષ વેષ, ધ્રુ૦

જ્યોતિરુપ જગધામ જગતગુરૂ, જગતપિતા જગદીશ;
યોગ યજ્ઞ જપ તપ વ્રત દુર્લભ સો ગૃહ ગોકુલ ઇશ ૧

જાકે ઉદર લોકત્રય જલથલ, પંચ તત્વ ચોખાન;
બાલક વ્હે ઝૂલત વ્રજપલના, યશુમતિ ભવન નિધાન. ૨

એક એક રોમ વિરાટ કોટિસમ, અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ;
તાહિ ઉછંગ લીયે માતયશોદા, અપને નિજ ભુજદંડ. ૩

રવિ શશિ કોટિકલા ભવલોચન, ત્રિવિધ તિમિર ભાજિજાત;
અંજન દેત હેત સુતકે ચક્ષુ, લેકર કાજર માત. ૪

પ્રોફેસર રામતીર્થ

કિંનરી બહુર અરૂ બહુર ગંધર્વની,
પનગની ચિતવન નહીં માંઝ પાવેં,
દેત કર તાર વે લાલ ગોપાલસો,
પકર વ્રજબાલ કપિ જ્યોં નચાવેં. ૨

કોઉ કહે લલન પકરાવ મોહિ પાવરી,
કોઉ કહે લાલ બલ લાડિલે,
કોઉ કહે લલન ગહાવ મોહિ સોહની,
કોઉ કહે લાલ ચઢ બાઉ સીઢી. ૩

કોઉ કહે લલન દેખો મોર કેસે નચે,
કોઉ કહે ભ્રમર કેસે ગુંજારે,
કોઉ કહે પોર લગ દોર આવો લાલ,
રીઝ મોતિનકે હાર વારે. ૪

જો કછુ કહે વ્રજ વધૂ સોઇ સોઇ કરત,
તોતરે બેન બોલન સુહાવેં,
રોય પરત વસ્તુ જબ ભારી ન ઉઠે તબેં,
ચૂમ મુખ જનની ઉરસોં લગાવેં. ૫

બેન કહી સોની પુન ચાહિ રહત વદન હસ,
સ્વભુજ બિચ લે લે કલોલેં,
ધામ કે કામ વ્રજબામ સબ ભૂલ રહી,
કહાન બલરામકે સંગ ડોલેં. ૬

સૂર ગિરિધરન મધુચરિત્ર મધુપાનકે,
ઓર અમૃત કછુ આન લાગે,

થયો. "પાશ્ચાત્યોનું કેવળ અનુકરણ કરવાજ સરજાયલા છીએ" એ વૃત્તિને બદલે "આખા વિશ્વને શાંતિ આપનાર અમૃતવલ્લી આપણી પાસે છે" એવું એક જાતનું સ્વાભિમાન આપણામાં ઉત્પન્ન થયું; અને ઉપરના બે વિચારોનું સ્થાન નીચેના બે વિચારોએ લીધું:–

(૧) કુદરતને તાબે કરવાનો પ્રયત્ન કરવા જતાં આપણેજ તેના દાસ બન્યા છીએ અને ખરૂં સુખ બાહ્ય વસ્તુઓમાં નહિ, પણ આપણી ભાવનાઓમાં–આપણા પોતાનામાંજ છે.

(૨) આપણું વ્યક્તિત્વ–અહંકાર–વીસરી જઈને વિશ્વભાવનામાં લીન થવું, આત્માનો વિકાસ કરવો–અને આત્માનુભૂતિનો રસ ચાખવો, એજ આપણા સુખની વૃદ્ધિનું ખરૂં સાધન છે.

આ વિચારોનો પ્રચાર કરનાર અને પાશ્ચાત્ય કેળવણીના સંસ્કાર અને ડિગ્રીઓ પામેલા લોકો ઉપર પણ એ વિચારોની છાપ પાડી તેમનાં હૃદય ઉપર અદ્ભુત અસર કરી તેમને મોહિત કરી નાખનાર આધુનિક સાધુ રામકૃષ્ણ શ્રીપરમહંસ હતા. તેમની કીર્તિ અને× બોધામૃત હિંદુસ્તાનમાં તો શું પણ પશ્ચિમના દેશોમાં પણ જઈ પહોંચ્યાં છે અને પરમ પૂજ્ય સ્વામીશ્રી વિવેકાનંદે તેમનાં એ તત્ત્વોનો પ્રચાર અમેરિકામાં પણ કર્યો છે. તેમના પછી જાપાન, ઇજિપ્ત, અમેરિકા વગેરે દેશોને પોતાની ઉજ્જવલ કાંતિ અને દિવ્ય પ્રભાવથી આંજી નાખનાર મહાત્મા આ ચરિત્રના નાયક પરમહંસ સ્વામી શ્રીરામતીર્થ થયા. વિશ્વવ્યાપી પ્રેમથી આખું જગત તેમને પોતાનુંજ ભાસતું હતું; જગતમાં જે જે ભાગ્યવાન લોકોને સ્વામીશ્રીના સહવાસનો લાભ મળ્યો હતો, તે સર્વને તેઓ તેમના પોતાનાજ જણાતા. આવા અદ્વિતીય મહાત્માનું ચરિત્ર અને ઉપદેશ આપણા લોકોને ગ્રાહ્ય અને કલ્યાણકારજ થવોજ જોઇએ, એવા દૃઢ વિશ્વાસથી અમે આ પ્રયત્ન કર્યો છે.

સાધુસંતોનાં ચરિત્રોમાં અને વીર પુરુષોનાં ચરિત્રોમાં ઘણો તફાવત હોય છે. ભયાનક રણવાર્તાઓ, ઘોર અદ્ભુત પરાક્રમો, અણધાર્યા છુટકારાઓ વગેરે મનોવેધક બાબતોથી વીરપુરુષોનાં ચરિત્રો આકર્ષક અને ચટકદાર બને છે; પરંતુ સાધુ કિંવા કવિના ચરિત્રમાં એવી અદ્ભુત બાબતોમાંનું કાંઇ હોતું નથી. કવિનું જેમ તેની કવિતામાં ઊભરાય છે, તેમ સાધુપુરુષોનાં ચરિત્ર તેમના ઉદાત્ત વિચારો અને તેથી પણ અધિક ઉદાત્ત આચરણદ્વારાજ અવ-

---

× શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસના સદ્બોધને લગતા જે બે ભાગ આ સંસ્થા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા તે એક મોટા ગ્રંથરૂપે હાલ મળે છે.
—સંપાદક

સેવા સદા કરવાનાં છે એ વાત પોતે વેદસ્તુતિના સુબોધિનીમાં દૃઢતાથી પ્રતિપાદન કરી છે. (૯) કલિયુગમાં સંન્યાસ પ્રભુના વિરહરસના અનુભવને માટે જ લઇ શકાય, નહિ તો પતિત થવાય. આવા આવા કર્મના સારરૂપ, જ્ઞાનના સારરૂપ, ભક્તિના સારરૂપ, વેદના સારરૂપ, સર્વશાસ્ત્રોના સારરૂપ, ઉત્તમોત્તમ વિચારો શ્રીવલ્લભાચાર્યે પ્રકટ કર્યા છે, અને એ સર્વ વિચારોના સારરૂપ રસરૂપ ભગવાન્ કૃષ્ણને અમારાં હૃદયમાં સદાને માટે પધરાવ્યા છે. શ્રીવલ્લભાચાર્ય પ્રકટ ન થયા હોત, પુષ્ટિમાર્ગ એમણે પ્રકટ ન કર્યો હોત, તો દૈવી જીવો જગતમાં ચર્પણીની માફક આમ તેમ રખડત, ફાંફાં મારત, અને ક્યાંયે વિશ્રામ ન મળવાથી હૃદય ન ઠરવાથી ઝુરી ઝુરીને મરત. દૈવીસૃષ્ટિ વ્યર્થ થઇ જાત. કૃષ્ણસેવારૂપ, કૃષ્ણકથારૂપ, કૃષ્ણકીર્તનરૂપ, કૃષ્ણગુણગાનરૂપ પુષ્ટિસંપ્રદાય પ્રકટ કરનાર આનંદનિધિ શ્રીવલ્લભાચાર્ય ભૂતલ ઉપર ન પ્રકટ્યા હોત તો ભૂતલ ભાગ્યહીન રહેત. આ સર્વ શ્રીહરિધનચરણ સારી રીતે જાણતા હતા, અને એમણે 'હુંભાવ પુંભાવ'નો ત્યાગ કરી, સ્ત્રીભાવનો અનુભવ કરી, દીનતા, નિઃસાધનતા, રસરૂપ પ્રભુનાં સ્વરૂપ, ભક્તિનાં સ્વરૂપ, મુક્તિનાં સ્વરૂપ, અને અન્ય પુષ્કળ વિષયો પર વિપુલ સાહિત્ય પ્રકટ કરી પુષ્ટિસંપ્રદાયને અને ભૂતલને ઉપકારગ્રસ્ત બનાવી મૂક્યું છે.

श्रीकृष्णार्पणमस्तु.

છે " એ સિદ્ધાંતનું જ્વલંત દષ્ટાંત જો કોઇને જોઇતું હોય તો તેમની આગળ સ્વામીશ્રી રામતીર્થજીનું જીવન દીપકની જ્યોતિ સમાન પ્રકાશી રહ્યું છે. એ જીવનનો લાભ લો અને તમારી શારીરિક તથા માનસિક નિર્બળતાનો ત્વરિત નાશ કરો. તમારી શારીરિક નિર્બળતા તમારી ઉન્નતિના માર્ગમાં વિઘ્ન નાખી શકે એમ નથી; કારણકે તે દુર્બળતા અજિત નથી, પણ જીતી શકાય એવી છે. કોણ કહેશે કે નેપોલિયનનું શરીર મજબૂતમાં મજબૂત હતું ? કોણ કહેશે કે વૉશિંગ્ટન શરીરે અક્ષમરત હતો ? દુનિયામાં જે જે મહાન પુરુષો થયા છે તેઓમાં કોઇ ને કોઇ પ્રકારની નિર્બળતા—ન્યૂનતા તો હતીજ છતાં તેમણે તે નિર્બળતાને ગણકારી નહોતી. તેઓ નિર્બળતાને જોઇ નિરાશ થઈ બેસી રહ્યા નહોતા, પણ તેમણે લોકોત્તર આત્મબળથી તેને છિન્નભિન્ન કરી નાખી હતી. એક લેખકે ઠીક કહ્યું છે કેઃ—

"ડાહ્યા અને બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો તો હિંમતથી પ્રયત્ન કરીને વિઘ્નોને જીતીજ લે છે. માત્ર પ્રમાદી અને મૂર્ખાઓજ મહેનત તથા ભયથી ડરે–કંપે છે અને ડરના માર્યા જ્યાં 'અશક્યતા' નથી હોતી ત્યાં પણ પોતેજ તે "અશક્યતા" બનાવી મૂકે છે."

નેપોલિયનના પેલા "મૂર્ખાના શબ્દકોશમાંજ 'અસંભવિત' શબ્દ હોવો જોઇએ" એ વાક્યનો મર્મ જો આપણે બરાબર સમજીએ તો સ્વામીશ્રી રામતીર્થજીએ પોતાની શારીરિક નિર્બળતા કેવી રીતે દૂર કરી તે આપણા લક્ષમાં સહજ આવી શકશે. સ્વામીશ્રીએ પ્રાથમિક શાળાની છેલ્લી પરીક્ષા પોતાના ગામમાંજ પસાર કરી અને તે પછી તેઓ ગુજરાનવાલામાં આવ્યા. ગુજરાનવાલાની હાઇસ્કૂલમાં તેમણે 'એન્ટ્રન્સ' પ્રવેશક પરીક્ષા સુધીનો અભ્યાસ પૂરો કર્યો અને એ પરીક્ષામાં તેઓ પાસ થયા.

આ શહેરમાં ધનાભગત નામના એક સજ્જન રહેતા હતા. એમણે સ્વામીજીને પ્રથમથીજ પોતાને ઘેર રાખ્યા. અભ્યાસ કરવા ઉપરાંત સ્વામીજીને જે સમય મળતો તે ઉપર્યુક્ત મહાપુરુષના સત્સંગમાંજ વ્યતીત કરતા. જ્યારે ધનાભગત ઉપદેશ કરતા ત્યારે સ્વામીશ્રી તે ઉપદેશને અતિ લક્ષપૂર્વક સાંભળતા અને જ્યારે તેઓ ચૂપ થઈ જતા ત્યારે સ્વામીજી પોતાનું પુસ્તક વાંચવા મંડી જતા. તેઓ હમેશાં પોતાનું એકાદ પુસ્તક પોતાની પાસે રાખતા હતા. ધનાભગત સ્વામીશ્રી પર અત્યંત પ્રેમ રાખતા હતા. પ્રવેશકપરીક્ષા પસાર કર્યા પછી સ્વામીશ્રીના પિતા એમનો અભ્યાસ બંધ કરાવવા ઇચ્છતા હતા; પરંતુ ધનાભગતે એમને લાહોરની મિશન કોલેજમાં દાખલ કરી દીધા. આ કૉલેજમાં એમણે બી. એ.ની પરીક્ષા પસાર કરી. આ પરીક્ષામાં એઓ સમસ્ત પંજાબના વિશ્વવિદ્યાલયમાં પ્રથમ

તો છૂટકર ગ્રન્થો મેળવી મૂળ સહિત છેવટ ગૂજરાતી શબ્દાર્થમાત્ર સાથે છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવા. એ રીતે આ પ્રથમ ભાગ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

સમ્પ્રદાયનો અર્ન્તભૂત એવો એક પણ વિષય બાકી નથી રહેતો, કે જેના ઉપર શ્રીહરિરાયજીએ પ્રકાશ ન પાડયો હોય. આ સઙ્ગ્રહમાં સ્વીકારવામાં આવેલા ગ્રન્થોથીજ એ વસ્તુ સમઝી શકાશે. શ્રીહરિરાયજી મુખ્યત્વે પ્રમેયવાદી છે; એટલે એમના પ્રમાણનું સ્વરૂપ સમઝાવનારા ગ્રન્થોમાં પણ અન્તે આપશ્રીનો ઝોક પ્રમેય તરફજ વળેલો પ્રાપ્ત થાય છે. **પ્રમેય હરિરેવૈકઃ** એ તો આપશ્રીનું પરમ તત્ત્વ છે, એ અત્રતત્ર અત્યન્ત સ્ફુટ સ્વરૂપમાં શ્રીહરિરાયજીના પ્રત્યેક ગ્રન્થરત્નમાંથી તરી આવે છે.

અમે જે ક્રમે આ સઙ્ગ્રહ તૈયાર કર્યો છે, તેમાં પણ ઉપદેશાત્મક પ્રમાણપર ગ્રન્થો આરમ્ભમાં આપ્યા છે અને તે પછી પ્રમેયપર ગ્રન્થો આપવામાં આવ્યા છે; જોકે એકત્તાલીસમા ગ્રન્થથી એ ક્રમ શિથિલ બને છે અમને તો આશ્ચર્ય એ થાય છે કે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના અધિકારીયોનાં હિત પણ શ્રીહરિરાયચરણના લક્ષ્યમાંથી સરી જવા નથી પામ્યાં; અને તેથીજ દ્વિવિધ ભક્તિ અને દ્વિવિધ મુક્તિ જેવા વિષયો પણ એઓશ્રીએ જરાયે જતા નથી કર્યા. 'સ્વમાર્ગીય શરણ સમર્પણ સેવાદિ નિરૂપણ' જેવા ગ્રન્થોમાં એકરે

પણ એ તો દૃષ્ટાબાજી છે. તે આપણી સાથે, હસી, દિલ્લગી કરવાને હમેશાં પ્રયત્ન કરે છે. આપણી ફરજ છે કે આપણે મજાક-મશ્કરી કરનાર પર ક્રોધ કરવો જોઇએ નહિ. કોઇ બીજા પત્રમાં હું તેના સંબંધી અન્ય વાતો આપની સેવામાં રજૂ કરીશ. આ પત્ર હું ટેબલ પર મૂકીને લખું છું. આજે સવારે અહીંયાં થોડી ખાંડ વેરાઇ હતી. એ ખાંડની આસપાસ ચારપાંચ કીડીઓ એકઠી થઇને મારી કલમ અને મારા અક્ષરો તરફ જોઇ રહી છે અને માંહોમાંહે કાંઈ વાતચીત કરી રહી છે. મેં એમની જે વાતો સાંભળી તે હું આપને લખી જણાવું છું. જો કે મારો પત્ર બહુ ખરાબ છે તોપણુ એ કીડીઓના મનથી તો તે ઇન્દ્રપુરીના નકશા સમાન છે. જે કીડી પ્રથમ બોલી તે અતિ અજ્ઞાન હતી અને સૌથી નાની પણ હતી. તે બોલી: 'જો બહેન! આ કાગળ પર પેલી લાકડાની કલમ કેવું ચીતરી રહી છે? તેણે કાઢેલી લીટીઓને લોકો પોતાની નજર સામે રાખે છે અને ઘણા પ્રેમથી વાંચે છે. જે કાગળ પર કલમ નિશાની કરે છે અર્થાત્ લખે છે, તે કાગળ લોકો પોતાના હાથમાં લઇ ફરે છે. આહાહા! કેવા સરસ અક્ષરો લખે છે! જાણે મોતીના દાણા! કોઈ કોઈ અક્ષરો તો આપણાં બાળક (કીડીઓ)ની તસવીર જેવા દેખાય છે. અહાહા! શું ખૂબસૂરતી છે? એ કલમમાં જીવ નથી, પણ આપણા જેવાં જીવતા પ્રાણીઓને હજારો વખત તે પેદા કરી શકે છે.' આટલું બોલી પેલી કીડી તો ચૂપ થઈ ગઈ. ત્યાર પછી બીજી બોલવા તૈયાર થઇ. આ કીડી પહેલી કરતાં જરા મોટી હતી અને તેના કરતાં જરા દીર્ઘદૃષ્ટિ ધરાવતી હતી. તેની આંખો સતેજ હતી. તે બોલી: 'મારી ભોળી બાઇ! તું જોતી નથી કે કલમ તો બિલકુલ મરેલું મુડદું છે? તે તો જરા પણ કામ કરી શકતી નથી. એ આંગળીઓ તેને ચલાવે છે ત્યારે તે ચાલે છે; માટે સઘળો ધન્યવાદ આંગળીઓને ઘટે છે.' ત્યાર પછી ત્રીજી કીડી કે જે ઉપર્યુક્ત બંનેથી મોટી હતી તે બોલી: 'તમે બંને હજી અજ્ઞાન છો. આંગળીઓ તો પાતળી દોરી સમાન છે, તે બિચારી શું કરી શકે? જે કરે છે તે પોંચું કરે છે.' અંતે સૌથી મોટી કીડી બોલી: 'કલમ, આંગળીઓ, પોંચું એ સર્વે ધડને આધારે કામ કરી રહ્યાં છે, માટે ખરો ધન્યવાદ તો ધડને ઘટે છે.' આટલું બોલી તે કીડી ચૂપ થઇ ગઇ. ત્યારે મેં તે સર્વને કહ્યું: 'હે મારાં અનન્ય સ્વરૂપો! આ ધડ પણ જડરૂપ છે, એને પણ એક બીજી ચીજનો આશ્રય છે અને તે ચીજ પ્રાણ છે; માટે પ્રાણને સઘળો ધન્યવાદ ઘટે છે.' હું આ શબ્દો બોલ્યો એટલે મને આપનાં વચનો યાદ આવ્યાં અને તે પણ મેં તેમને કહી સંભળાવ્યાં મેં તેમને કહ્યું કે, 'મનુષ્યના આત્માની ઉપર પણ એક વસ્તુનો

સમ્પ્રદાયમાંનું સમગ્ર કર્તવ્ય શ્રીહરિરાયજીએ 'સ્વ માર્ગીય શરણ સમર્પણ સેવાદિ નિરૂપણ" ગ્રન્થની ઊપરની એ કારિકામાં ટૂંકમાં આપી દીધું છે; નામશરણ જેને આપણે શરણદીક્ષા કહિયે છિયે, તે પ્રથમ કર્તવ્ય; સર્વ-સમર્પણ કિંવા બ્રહ્મસમ્બન્ધ એ દ્વિતીય કર્તવ્ય, અને પછી ફલાત્મક માનસીની સિદ્ધિ માટે તનુજા અને વિત્તજા સેવા એ તૃતીય કર્તવ્ય. આ કર્તવ્યોમાંથી ભ્રષ્ટ થતાં કશું સિદ્ધ ન થઇ શકે. પરન્તુ આ બધામાં અનુગ્રહ એ પ્રધાન છે. શ્રીમહાપ્રભુજીની, તો સ્પષ્ટ આજ્ઞા છે કે– 'अनुग्रहः पुष्टिमार्गे नियामकः ।

શ્રીહરિરાયજીએ સ્વમાર્ગ મર્યાદાનું નિરૂપણ કરતાં આ વિષય ઊપર બહુ સારો પ્રકાશ પાડયો છે. આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે કે "આ માર્ગમાં ધર્મ તે ત્યાગસ્વરૂપે રહેલો છે. તેજ ધર્મ જ્યારે નિવૃત્તિને બદલે પ્રવૃત્તિમાં કરવાનો હોય ત્યારે તે પ્રભુના આશ્રયકરણરૂપે રહેલો છે. આ માર્ગમાં સેવા માનસી જાણવી. જે પૂજા છે તે પણ કર્મમાર્ગ કરતાં જુદાજ પ્રકારની જાણવી. આ માર્ગમાં પ્રભુની આજ્ઞાને બરોબર ઊઠાવવી, તેજ ધર્માનુષ્ઠાન; અને પ્રભુએ શ્રીમહાપ્રભુજી સમક્ષ પ્રકટ થઈ 'સિદ્ધાન્ત રહસ્ય'માં જે આજ્ઞા કરી છે, તેજ પ્રમાણ. આ માર્ગમાં પ્રમેય વસ્તુ માત્ર પ્રભુજ છે, સ્વર્ગ વગેરે કાંઇ પ્રમેય નથી. વસ્તુસ્થિતિયે પ્રભુ સિવાય અન્ય કોઈની પ્રાપ્તિની આ માર્ગમાં જીવને ઇચ્છા નથી.

દૂધ પીને રહેતા. પોતાના જીવજાન મિત્રો અને નિકટ સ્નેહીસંબંધીઓનું સ્વાગત પણ તેઓ દૂધથી જ કરતા. ઔષધ ખાતાં તેમને કદી કોઇએ જોયા નહિ હોય. તેઓ માંસાહારને મહાપાપ ગણતા અને માદક પદાર્થોને હલાહલ ઝેર માનતા. તેમનો પોશાક બહુજ સાદો હતો. ગ્રીષ્મ ઋતુમાં એક ખાદીનું જાડું ધોતિયું અને એક પહેરણ એ જ એમનો પોશાક! ગ્રીષ્મ ઋતુમાં પણ તેઓ માથું ઉઘાડું રાખતા. બહાર જતી વખતે મલમલનો ફેંટો બાંધતા, ટોપી કદી વાપરતા નહિ. શિયાળામાં ધાબળીનો એક કોટ પહેરતા. કૉલેજનો અભ્યાસ પૂરો થયા પછી જ્યારે તેઓ સિયાલકોટની મિશન કૉલેજમાં પ્રોફેસર હતા, ત્યારે પણ આખા શિયાળામાં તેઓ ગરમ કપડાં તરીકે ધાબળી સિવાય બીજું કંઇ વાપરતા નહિ. સાંજસવાર કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓને તેઓ પોતાની સાથે ફરવા લઇ જતા અને આધ્યાત્મિક બાબતો ઉપર સંવાદ કરતા. પાટલૂન વગેરે તે કદી વાપરતા નહિ. તેમનું માનસિક ધૈર્ય અસાધારણ હતું. પોતાની બહેન (એ બહેને પણ નાનપણમાં તેમનું રક્ષણ કર્યું હતું) ગુજરી ગયાનો પત્ર વાંચીને તેઓ રાવી નદી ઉપર ગયા અને ત્યાં એકાંતમાં ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરી કે, "પ્રભો! આ દુઃખ સહન કરવાની મને શક્તિ આપ કે જેથી શોક ન થતાં મને નિરંતર તારૂંજ સ્મરણ રહે અને મારા અન્ય કર્તવ્યમાં હાનિ ન પહોંચે." એક દિવસ વનસ્પતિજીએ પૂછ્યું કે, "તમારા હૃદયમાં ખરી ઇચ્છા શી છે? કૉલેજના છોકરાઓને ભણાવવાની કે બીજી કંઇ?" તેમણે જવાબ આપ્યો કે, "આ ભણાવવાનું કામ તો માત્ર થોડા દિવસનુંજ છે; સ્ત્રીપુત્રને માટે થોડો દ્રવ્યસંચય કર્યા પછી રાત્રિદિવસ દેશાટન કરવું અને લોકોને ઉપદેશ કરવો એજ મારી અંતિમ ઇચ્છા છે. જ્યાં જ્યાં જઇશ ત્યાં ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને શીખવીશ; બદલામાં થોડુંક દૂધ મળશે એટલે બસ. બીજા કશાની મને અપેક્ષા નથી. ઉપદેશ કરીને અવિદ્યા દૂર કરવી એજ મારૂં કર્તવ્ય છે."

સિયાલકોટ મિશન કૉલેજમાં ગણિતના પ્રોફેસર તરીકે તેમની બદલી થઇ અને ત્યાં તેમણે બે વર્ષ સુધી કામ કર્યું. ત્યાર પછી થોડો વખત લાહોરની ઓરિયેન્ટલ કૉલેજમાં તેઓ રીડર હતા. સર્વ શિક્ષકોનો સ્વામીશ્રીના પર અત્યંત પ્રેમ હતો. તે વખતના સરકારી કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ મિ. ડબલ્યુ. બેલ સ્વામીશ્રીની અસાધારણ બુદ્ધિને માટે ઘણુંજ અભિમાન ધરાવતા હતા. સ્વામીશ્રીએ પ્રોવિન્શ્યલ સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષામાં બેસવું એવી તેમની ઇચ્છા હતી; પરંતુ સ્વામીશ્રીની ઇચ્છા પોતાનો અત્યંત પ્રિય અને જેને માટે પોતે ઘણો શ્રમ લીધેલો એવો ગણિતનો વિષય શીખવવાની હતી. સરકારી સ્કોલરશીપ લઈ વિલાયત જઇને કેમ્બ્રીજની યુનિવર્સિટીની ગણિતની

સુધી પહોંચવામાં આજ ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગ નિયામક છે. આપણે સંસારમાં પડયાં છિયે અને તેથી અનેક જાતનાં પ્રલોભનો આપણી સમક્ષ આવી આપણને વિચલિત કરી દેવાનો પ્રયત્ન કરે છે; પરન્તુ પ્રભુનું અનન્ય શરણ જેને પ્રાપ્ત છે, એને મુશ્કેલીયો નથી. આમ છતાં સામાન્ય અધિકારીયોને માટે શ્રીહરિરાયજીયે અનેક સ્થળે ભારે સાવચેતી રાખવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. જેજે પ્રતિબન્ધક વસ્તુઓ છે, એનો અનેક સ્થળે આપે ઉલ્લેખ કર્યો છે. 'સ્વમાર્ગીય. શ. સમ. સે. નિરૂપણ' ગ્રન્થમાં આપ આજ્ઞા કરે છે કેઃ—

"अन्याश्रयो नैव कार्यो नैवान्यत्र स्वतो व्रजेत ।
प्रार्थना नैव कुत्रापि कर्तव्या भगवत्यपि ॥१८॥
अविश्वासो न कर्तव्यो प्रह्लादस्य निदर्शनात ।
लौकिके वैदिके वापि कार्ये सङ्गं विवर्जयेत ॥१९॥
यथाकथञ्चित्कर्तव्ये भारवशात्र भावनम् ।
सर्वत्र ममतां त्यक्त्वा सर्वं कार्यं प्रसाधयेत् ॥२०॥
लोभं च हृदये नैव कुर्यान्, प्राप्तं हि सेवयेत ॥२०३॥

પ્રભુ સિવાય અન્ય કોઇનો પણ આશ્રય ન કરવો; પોતાની મેળે તો આશ્રય માટે ક્યાંય પણ ન જવું. બીજાની પાસે પ્રાર્થના ન કરવી: એ તો ઠીક પણ ખુદ પ્રભુ પાસે પણ પ્રાર્થના ન કરવી; કારણ કે તેથી પ્રભુમાં અવિશ્વાસ થવાનો

તડકો, પવન, વખત, કવખત એ કશાને નહિ ગણતાં તેઓ તેમની પછવાડેજ લાગતા. તંબૂ અથવા મંડપની જગ્યા સાંકડી પડવાથી યમુનાના પટમાં તેમને વ્યાખ્યાનો આપવાં પડ્યાં હતાં.

ત્યાર પછી થોડે દિવસે એટલે સન ૧૯૦૨માં સ્વામીશ્રી પ્રવાસે નીકળ્યા અને ત્રણ વર્ષમાં મિસર, અમેરિકા, જાપાન ઇત્યાદિ દેશોમાં જઇ આવ્યા. એ ત્રણ વર્ષમાં તેમણે લોકોને પુષ્કળ ધર્મોપદેશ કર્યો; તે છતાં તેમણે પોતાની આત્મિક ઉન્નતિની સાધના બંધ કરી નહોતી. લક્ષ્મીની કાંઇજ દરકાર રાખી ન હતી; છતાં આખી દુનિયાનો પ્રવાસ કર્યો. સ્વામીશ્રી અમેરિકામાં હતા ત્યારે ત્યાંનાં સંયુક્ત સંસ્થાનો (યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ)નો પ્રેસિડન્ટ ખાસ સ્વામીશ્રીનાં દર્શન કરવાને માટે એ વખત તેમની પાસે આવ્યો હતો. "આપને કાંઇ જોઇએ છે?" એમ તેમણે પૂછતાં સ્વામીજીએ તેને જે જવાબ આપ્યો તે ઉપરથી તેમનો ત્યાગ કેવો હતો તે જણાઇ આવે છે. સ્વામીજીએ કહ્યું: "'રામ'ને કોઇ વસ્તુની ઇચ્છા નથી, તો તે શું માગે? આખી દુનિયાની દોલત અને બાદશાહોની બાદશાહી 'રામ'-નીજ છે. 'રામ' બાદશાહ તો બેપરવા છે અને બાદશાહોનો બાદશાહ છે. યાચના કરવાને શું 'રામે' સંન્યાસ લીધો છે? ના." સ્વામીશ્રી વારંવાર કહેતા કેઃ—

"સારી ઝહાં કે બાદશાહ, મુહરી મેરી શતરંજ કે,
દિલ્લગી કી ચાલ હૈ, સબ રંગ સુલહ જંગકે."

અમેરિકાના લોકો 'રામ' ઉપર એટલા બધા મોહી પડ્યા હતા કે, તેમની આત્મિક ક્ષુધા તૃપ્ત કરવાને 'રામ'ને એક દિવસમાં ૭ ૭ વખત વ્યાખ્યાનો આપવાં પડ્યાં હતાં. ત્યાંના પુષ્કળ લોકો 'રામ'ના ઉપદેશના ખરા ભોક્તા બન્યા હતા; એટલુંજ નહિ પણ ઘણાક તો તેમને પયગંબર અથવા ઇશ્વરનો અવતાર માનવા લાગ્યા; અને હરઘડી 'રામ'નુંજ સ્મરણ કરવા લાગ્યા. ત્યાં ઘણાઓનાં ઘરમાં હજુ 'રામ'ની છબી ઉચ્ચ સ્થાને લટકાવેલી નજરે પડશે. કેલિફોર્નિયામાં આપેલા વ્યાખ્યાન સંબંધે ત્યાંના એક વર્તમાનપત્રમાં નીચેનું વર્ણન મળી આવે છેઃ—

"હિંદુસ્તાનમાં હિમાલય પર્વત ઉપર અતકર્ય જ્ઞાની-યોગીઓ રહે છે, એમ અમે આજ સુધી સાંભળતા હતા; પરંતુ આજ તેમાંના એકને અમે પ્રત્યક્ષ નજરે જોઇએ છીએ. આ સ્વામીશ્રીનું અગાધ જ્ઞાન જોઇને એમ લાગે છે કે નવા જગતના જ્ઞાનની અથવા સુધારાની દિશા ભૂલભરેલી છે. આ તરફ એક પણ રામતીર્થ થયો નથી અને ભવિષ્યમાં થવાતાં ચિહ્નો પણ હજુ દેખાતાં નથી."

તેમણે અમેરિકામાં નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાંઃ—

આ માર્ગજ ભાવાત્મક છે. 'માર્ગસ્વરૂપ નિર્ણય' માંજ શ્રીહરિરાયજીયે એ વસ્તુ સ્ફુટ સ્વરૂપે બતાવી છે આ ભાવ માત્ર ભાવનાથી સિદ્ધ છે. આ ભાવનાના ત્રણ પ્રકાર શ્રીહરિરાયજીયે નિર્દેશ્યા છે. આમાંથી પ્રથમ સ્વરૂપભાવના આ છે. 'પ્રથમ દશામાં જે લોકોયે સ્વરૂપને કાંઈ પણ અનુભવ કર્યો નથી, સ્વરૂપનું માત્ર શ્રવણ કર્યું છે, તેમણે ચોગની માફક પ્રભુના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો. આ સ્વરૂપભાવના કરતાંજ ભગવાનનો અનુભવ થાય છે, ત્યારે પ્રભુ સાક્ષાત અથવા તો નાદદ્વારા સમગ્ર લીલાઓથી સમન્વિત થઈ ભક્તના હૃદયાકાશમાં પ્રકટ થાય છે.' એ પછીની ભાવના તે લીલાભાવના. 'લીલાભાવનામાં ભક્ત સ્વયં લીલારૂપ બની જાય છે, એટલે કે લીલાની આ શક્તિથી દેહાદિકની સર્વ ક્રિયામાં, જ્ઞાનમાં, સર્વ પદાર્થમા અન્યથારૂપ પ્રતીતિ થતી હોય, તેમાં પણ પ્રભુનીજ લીલાનું ભાન થઇ જાય છે.' આ પછી ત્રીજી તે ભાવભાવના છે. આ ત્રીજા પ્રકારની ભાવનામાં તાપક્લેશ એ મુખ્ય વસ્તુ છે. જો તાપક્લેશ ન થાય તો દેહાદિની નૂતનતા સમ્ભવી શકતી નથી અને તેથી પૂર્ણવિયોગાત્મક કેવલ ભાવાનુભવ થતો નથી. એમ કદાચ માનો કે આ તીવ્ર વિયોગાગ્નિથી દેહાદિ બળી જશે તો ભાવનો અનુભવ શી રીતે થઈ શકશે? પણ વિચારવામાં આવે તો સ્પષ્ટ માલૂમ પડશે કે તાપક્લેશનો નિયામક વિયોગ પણ સ્વરૂપાત્મક હોવાથી એ વિયોગજ દેહાદિનો સંરક્ષક બનશે; વસ્તુસ્થિતિયે તો તાપક્લેશથી દેહશુદ્ધિ

રહે ત્યાં ૐકારનો અવ્યાહત ધ્વનિ સંભળાયા કરતો અને તેથી આકાશ ગાજી રહેતું. મિસિસ વેલમન નામની એક અમેરિકન સ્ત્રી 'રામ'ની ભકિતમાં એટલી બધી લીન થઈ ગઇ હતી કે, આ જગતમાં પોતાનાં છોકરાંઓ ઉપર પણ એટલો પ્રેમ રાખનારી સ્ત્રી ભાગ્યેજ કોઇ મળે! તે બાઈ વૃદ્ધ હતી. હિંદુસ્તાની ભાષા સમજી શકતી નહોતી, તોપણ એ અડચણોને ન ગણકારતાં તે 'રામ'ને મળવા માટે પંજાબમાં આવી હતી; અને કેટલાંક વર્ષ સુધી અહીં રહીને 'રામ'ની સાથે પહાડો અને જંગલોમાં ફરીફરીને 'રામ'-ના ઇશ્વરી પ્રેમમાં લીન થઇ હતી. પાછી અમેરિકા જતા પહેલાં લાહોર, અમૃતસર અને 'રામ'ની જન્મભૂમિ મરાલીવાલા, એ શહેરો તેણે જોયાં હતાં; એમનાબાદ રેલવે સ્ટેશનથી મરાલીવાલા જતાં જતાં રસ્તામાંનાં ખેતરો, મેદાનો, વૃક્ષો, રસ્તાઓ વગેરે ઘણા પ્રેમ અને સંતોષથી તે નિહાળતી હતી. "આ રસ્તે થઇને 'રામ' ઘણી વાર આવ્યા ગયા હશે," એમ તે વારંવાર કહેતી. જે ઓરડીમાં 'રામ'નો જન્મ થયો તે ઓરડી, જે નિશાળમાં નાનપણમાં 'રામ' ભણ્યા હતા તે નિશાળ, જે ઘરમાં તે રમતા તે ઘર, જ્યાં બેસીને વાંચતા તે જગ્યા એ સર્વ સ્થળો તેને બહુજ ગમતાં. 'રામ'નાં છોકરાંઓ, 'રામ'ની પત્ની, 'રામ'ના ઘરનાં માણસો એ સૌના ઉપર તેને પ્રેમ હતો. તે સદાએ ૐ પ્રણવમંત્રનો જપ કરતી, એટલુંજ નહિ પણ પોતાના પોપટને પણ તેણે એ મંત્રોચ્ચાર કરતાં શીખવ્યું હતું. જે દેશમાં સ્વામીજી જતા ત્યાંના લોકોની સ્થિતિ મિસિસ વેલમન જેવીજ થતી. અમેરિકા અને જાપાનમાં ભણવા જતા વિદ્યાર્થીઓને માટે તે દેશમાં સગવડ કરવાનો સ્વામીજીએ ઘણો પ્રયત્ન કર્યો અને તે ઘણે અંશે સફળ પણ થયો. અમેરિકામાં "સ્વામી રામ-સોસાયટી" સ્થાપન થઈ છે અને વિદ્યાર્થીઓને તે ઘણીજ ઉપયોગી થઈ પડી છે.

આ પ્રમાણે પૃથ્વીયાત્રા કરીને સ્વામીજી ૧૯૦૫ માં પાછા હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા. તેઓ આવ્યા પછી મથુરામાં તેમના કેટલાક શિષ્યોએ સ્વામીજીને નવી સંસ્થા સ્થાપવાનો આગ્રહ કર્યો. સ્વામીજીએ એ વાતની ચોખ્ખી ના પાડી. "હિંદુસ્તાનમાં કામ કરની બધી સંસ્થાઓ આપણીજ છે, જેથી તેમનાદ્વારા આપણે કામ કરવું" એવો તેમણે જવાબ આપ્યો. સ્વામીજીએ આનંદના ઊભરાથી નેત્રો બંધ કર્યાં અને સૌને આલિંગન આપતા હોય તેમ હાથ પહોળા કર્યા, તેમનાં નેત્રોમાંથી પ્રેમાશ્રુ વહેવા લાગ્યાં અને તેઓએ નીચેના શબ્દો ઉચાર્યા:—

"ક્રિશ્ચિયન, હિંદુ, પારસી, આર્યસમાજી, શીખ, મુસલમાન, કિંબહુના, મારા પ્રિય ઇષ્ટ દેવતાની-ભારતભૂમિના-અન્નપાણીથી જેમનાં

કામભાવથી-વિષયાપેક્ષા રૂહેલી હોવાથી સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ ન થાય. એકજ વસ્તુ આમાંથી તરી આવે છે કે સકામતામા દ્વિધાભાવ છે, અને તેથી અનન્યતાનો-અર્પક જે સર્વાત્મભાવ, તે કદાપિ સિદ્ધ થતો નથી.

આમ પ્રભુપ્રાપ્તિમાં પણ સકામતા ત્યાજ્ય છે, તો પછી લૌકિક દશામા સકાનતા ત્યાજ્ય હોય તેમાં શી નવાઈ? અને તેથી શ્રીમદાચાર્યચરણોએ વિષયત્યાગનો સાર્વત્રિક ઉપદેશ કર્યો છે. અલૌકિક કામથી પ્રભુપ્રાપ્તિ નથી થતી એમ નથી, પણ તે પણ દ્વિધાભાવજનક હોવાથી ઉપયોગી નથી; વસ્તુસ્થિતિએ કામભાવમાં પ્રવૃત્તિ છે અને સર્વાત્મભાવમાં નિવૃત્તિ છે.

આ બધી તો આમ અતિ ઉચ્ચ કોટિની વાતો છે, ત્યાંસૂધી પ્હોંચવાના આ કાળના જીવોમાં અધિકાર છે કે નહીં, તે જાણવૂંજ હૂં તો મુશ્કેલીભર્યૂં માનું છું. બેશક પ્રભુના અનુગ્રહથી એ બધુંજ શક્ય છે; પરન્તુ તે મનુષ્ય-બુદ્ધિથી સમઝી શકાય, એવી વસ્તુ હોય તેમ મારૂં માનવૂં નથી. એટલેજ આધુનિક જીવોએ તો માર્ગમાંથી કેમ ચલિત ન થવાય, તેવી સાવધાની રાખવાની આવશ્યકતા છે. તે માટે આ સંગ્રહમાં છપાયેલા દુઃસઙ્ગ વિજ્ઞાન પ્રકાર, કામાખ્ય દોષ વિવરણ, સ્વમાર્ગીય શરણ સમર્પણ સેવાદિ નિરૂપણ, બહિર્મુખત્વ નિરૂપણ, બહિર્મુખત્વનિવૃત્તિ, કથાશ્રવણબાધક નિર્ણય, સત્સઙ્ગ નિર્ણય, સ્વમાર્ગમર્યાદા

ગયા. એ રામાનંદસ્વામી રામતીર્થના શિષ્ય હતા. તેમનું પ્રથમનું નામ તુલારામ હતું. તેમણે ખબર આપી કે, "સ્વામીશ્રીનો પહાડ અહીંથી ૫૦ માઇલ દૂર છે. માર્ગ ઘણોજ વિકટ છે અને ડગલે ડગલે જીવનું જોખમ છે. ચોમાસું હોવાથી નદીનાળાં પૂરથી ઊભરાય છે, પર્વત ઉપરથી મોટા મોટા પથ્થરો તૂટી પડે છે. કોઇ કોઇ જગ્યાએ તો રસ્તો માત્ર ચારચાર પાંચપાંચ તસુજ પહોળો હશે." આ બધું સાંભળી પ્રથમ તો સૌ ઢીલા થઇ ગયા, પરંતુ વળી વિચાર કર્યો કે મરણ કંઇ છોડે તેમ નથી; ગમે ત્યારે પણ આવશેજ. તો પછી 'રામ' ભગવાન પ્રીત્યર્થે બલિદાન કેમ ન આપવું? તિહરીના મહારાજાએ તેમની સાથે ત્રણ નોકરો આપ્યા. પછી સૌ નીકળ્યા અને ધુંટી સ્થાનમાં જઇ મુકામ કર્યો. બીજે દિવસે બહલંગ ગંગાને કિનારે પચીસ માઇલ સુધી ગયા. પછી એક સુંદર ઝરો આવ્યો. આગળ જતાં તો દસદસ પંદરપંદર ડગલેજ ઝરા આવવા લાગ્યા. ત્યાર પછી તેઓ વસિષ્ઠગંગાને કિનારે કિનારે ચાલવા લાગ્યા. સ્વામીશ્રી રહેતા હતા તે પહાડમાંથીજ વસિષ્ઠગંગા નીકળી છે. તેમને બે દિવસ સુધી પર્વતના ભયંકર રસ્તાઓ ઉપર ચાલવું પડ્યું. ત્રીજે દિવસે સત્ત્વગુણથી ભરાઇ ગયેલી જમીન ઉપરજ જાણે ચાલ્યા જતા હોય તેમ સૌને લાગવા માંડ્યું. ઉપરજ 'રામ' ભગવાન રહેતા હતા! અહાહા! કેવો આનંદ! જાણે પવિત્રતાનો વરસાદ ન વરસતો હોય! એ પહાડ–એ આનંદભવનનું વર્ણન કરવાની કોની કલમમાં શક્તિ છે? આખું જંગલ પહાડી ઝરાઓથી ભરેલું હતું. જરાક આગળ જતાં 'રામ' ભગવાનની પર્ણકુટી નજરે પડી. ભગવાં કપડાં સૂચવતાં હતાં કે આખી દુનિયાનો બાદશાહ અહીંયાંજ છે. કોઈના મનમાં કશું દુઃખ રહ્યું નહિ. હરિજી તો દોડીને 'રામ' ભગવાનના ચરણમાં આળોટી પડ્યા. સ્વામીજીએ તરતજ તેમને ઉઠાડીને હદયે ચાંપ્યા અને ખડખડ હસીને બોલ્યાઃ " બેટા! તું આવ્યો? ઠીક થયું. ચાલ હું તને તખ્ત ઉપર બેસાડું છું." એમ કહીને સામે પડેલી ઊંચી શિલા ઉપર તેને બેસાડીને પોતે ઊભા રહ્યા અને બોલવા લાગ્યાઃ " પ્યારા ભાઇ! આ જો, પર્વતોનો કેવો કિલ્લો બન્યો છે? આ સુંદર પહાડી હવા, ચળકતો સૂર્ય, વાંકાચૂંકા વહેતા ઝરા એ સૌ તારાં યશોગાન કરે છે! એ સૌમાં તુંજ છે. શોક શાનો? ભય શાનો? તું શુદ્ધ આત્મદેવ છે." હરિજી લખે છે કે, "તે વખતની અમારી સ્થિતિ હું વર્ણવી શકતો નથી. 'રામ' ભગવાનની શોભા અવર્ણનીય હતી. જો વિશ્વમાં ક્યાંય ઇશ્વર હોય તો તે અત્યારે આ શિલા ઉપરજ બેઠા છે એમ સૌને લાગતું હતું."

હરિજી આવી પહોંચ્યા પછી સ્વામીજીએ એક પહાડી છોકરાને બોલાવીને ચાર શેર દૂધ જલદી લાવી આપવા કહ્યું. ત્યાર પછી

કાબૂ, આ ત્રણ વસ્તુનો કદાપિ ત્યાગ કરવાનો નથી. આપ આગળ જઈ આજ્ઞા કરે છે કે ક્રીડા–ખેલના ઉદ્દેશથી પણ આ ત્રણેયમાં જરાયે શિથિલતા આવવા દેવી નહીં. શ્રીહરિરાયજી તો ત્યાંસુધીની આજ્ઞા કરે છે કે–' કૌતુક ખાતર પણ જેનાથી ઇન્દ્રિયો તેના વિષય તરફ ખેંચાય, પરોપકારાદિધર્મો ખાતર પણ જેનાથી ઇન્દ્રિયો તેના વિષય તરફ ઘસડાય, તેનાથી સર્વનાશ થવાની પૂરી શકયતા છે, માટે કોઈપણ સંયોગમાં ઇન્દ્રિયો ઊપરનો કાબૂ છોડવો નહીં. અન્તે એજ કહી કેઃ–

[શાર્દૂલવિક્રીડિત].

સેવાતત્પર થૈ કથાપ્રિય થતાં, સત્સંગને શોધતા,
વ્યાપારો પર છોડતાં, પ્રભુ તણા ભાવે રસાવેશતા
ને દૈન્યે પ્રિયતા કરી, અસત જે આલાપ, તેને ત્યજ્યે,
અત્યાર્તિ પ્રભુદર્શને ઝટ લહો, આચાર્યભકતાશ્રયે.

ઇતિ .શમ્ ।

તા. ૧–૩–૩૭
ભીઠાખળી–અમદાવાદ

વૈષ્ણવચરણરજોભિલાષી,
કેશવરામ કા. શાસ્રી

ગ્યપૂર્ણ વાક્યો સંભળાવતાં સંભળાવતાં સ્વામીજીનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુધારાઓ ચાલી રહી અને અન્ય સૌ ધ્યાનમાં લીન થઇ ગયા. પછી સ્વામીજીએ વેદમાંથી કેટલાક મંત્રો ગાઇ-બતાવ્યા. ગાયન-વિદ્યામાં તેઓ અત્યંત કુશળ હતા. તે મંત્રોના અર્થ તેમણે ઉત્તમ રીતે કરી બતાવ્યા. એવા અર્થ હરિજીએ કોઇ વખત કર્યા નહોતા તેમ સાંભળ્યા પણ નહોતા. વેદમાં કેટલા સુંદર ભાવો ભર્યા છે તે સ્વામીજી જ્યારેત્યારે બતાવતા.

બપોરે બે વાગે સ્વામીજીએ ફરમાવ્યું કે, "બહુ મોડું થઇ ગયું, હવે ભોજન કરો." સ્વામીજીને થોડુંક ખાવાનો હરિજીએ બહુજ આગ્રહ કર્યો. સ્વામીજીએ કહ્યું કે, "ભોજન કરવું મૂકી દીધાને ઘણા દિવસ થઇ ગયા એ તને માલૂમ નથી? સાંજસવાર થોડુંક દૂધજ પીને રહું છું." પૂરણજીએ પણ બહુ આગ્રહ કર્યો. સૌનો અત્યંત પ્રેમ જોઇને સ્વામીજી ઊઠયા અને "ઠીક, ત્યારે ચાલો." એમ કહી ખીચડીના બેત્રણ કોળિયા ખાધા. પછી ઊઠીને બોલ્યા કે, "તમારી મરજી પ્રમાણે મેં ખાધું, હવે તમે શાંતિથી જમો."

એ આશ્રમથી ૬૦ માઇલ ઉપર નારાયણ સ્વામી રહે છે, એમ સૌને માલૂમ પડતાં તેમને પણ બોલાવવાની સ્વામીજી પાસે આજ્ઞા માગી અને તે મળતાંજ પૂરણજીએ એક માણસને પત્ર આપી તે તરફ મોકલ્યો. સાંજે શુમારે ચાર વાગે સ્વામીજીએ ફરીથી ઉપદેશ કરવાનો આરંભ કર્યો. "ખરો આનંદ કિંવા સ્વતંત્રના ફક્ત ઇશ્વ-રમાં–સત્યનામાં–'રામ'માં રહેવાથીજ મળે છે." એ ઉપદેશનો વિષય હતો. "ઇશ્વિર સિવાય બીજી કોઇ વસ્તુ સત્ય નથી, એ નિયમ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને જે ચાલે છે તેને કંઇ દુઃખ થતું નથી. જ્યારે મનુષ્ય જગતની વસ્તુઓને સત્ય અને ઇશ્વરને અસત્ય માનવા લાગે છે ત્યારેજ તેને કલેશ–આપત્તિ આવી મળે છે." સ્વામીજીએ વળી કહ્યું કે, "જુઓ, પૈસાનો સ્પર્શ પણ ન કરતાં 'રામ' આખી દુનિ-યાની સફર કરી આવ્યો, એ આ મહાન કાયદા પ્રમાણે વર્તવાને લીધેજ. એ કાયદા પ્રમાણે ચાલનારની આગળ દોલત ગુલામ બની રહે છે અને દૈવ (વિજય) તેનો ચાકર બને છે. સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારાઓ તેની ઇચ્છાનુસાર ચાલે છે અને ઇંદ્ર, વરુણ તથા કુબેર. તેનો હુકમ ઉઠાવવાને તૈયાર રહે છે." ત્યાર પછી સ્વામીજીએ પોતા-નું જીવનવૃત્તાંત કહીને એ કાયદો સિદ્ધ કરી બતાવ્યો. સાંજના ચાર-થી રાતના સાડાબાર વાગ્યા સુધી ઉપદેશ ચાલુ રહ્યો. અંતમાં સ્વામી-જીએ કહ્યું કે, "હવે ચાલો, સૂઇ જાઓ, પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે સૂતી વખતે 'રામ'ને સાથે લઇને સૂજો. નિદ્રા તમને 'રામ'થી છૂટા પાડી શકવી ન જોઇએ." હરિજી મોટે પરોઢિયે ઊઠીને જુએ છે તો સ્વામીજી પ્રથમજ જાગ્રત થયેલા છે. તેઓ બોલ્યાઃ

અર્પ્યાં. બ્રાહ્મણોને ઉપનીષદ્-જુની વિચાર પરંપરા અર્પી નવાં તત્ત્વો સમક્ષ માનની લાગણી ધરાવતા કર્યા. સન્માર્ગના રક્ષક વિદ્વાનોને નવી-સરખી, પણ જુનામાં જુની વિચાર સરણી તે આછે એમ विद्वद्भिः सर्वथा ग्राह्यं तं हि सन्मार्गरक्षकाः એવો નીડરપણે ઢંઢેરો જાહેર કર્યો અને विप्रेषु हस्तयुगलं પુરતો નિર્ણય કહીને વિનવ્યા પણ ખરા.

સિકંદરલોદી અને કૃષ્ણદેવરાજા, અકબર અને મહારાણા પ્રતાપ, તેમજ વીર ક્ષત્રાણી દુર્ગાવતી, જહાંગીર અને મહારાજા જોધાજી ઔરંગઝેબ ને બુંદેલખંડના નરકેસરી ચંપતરાય અને છત્રસાલ, એ સર્વે ઉપર સમાન રીતે પ્રતીભાની છાપ પાડનાર જો કોઈ એકજ વંશ સફલ નીવડયો હોય તો માત્ર એક શ્રી વલ્લભવંશજ છે. શ્રી વલ્લભવંશે આચાર્ય તરીકે ૪૫૦ વર્ષના ઇતિહાસમાં દરેક રીતે સફળતા મેળવી છે.

આચાર્ય એટલે ધાર્મિક તત્ત્વોને સુવ્યવસ્થિતપણે જનતાને સ્વીકારવા લાયક કરી આપે તે. જો સમયની ફેરબદલીને અંગે ધાર્મિક તત્ત્વોના સ્વીકારમાં કે ધાર્મિક વ્યવહારના આચરણમા અશક્યતા ઉભી થતી હોય અને તેનું કારણ સામાજીક, રાજનૈતિક કે ધાર્મિક ગમે તે હોય પણ તેની સામે વ્યવસ્થિત રીતે ઝુંબેશ ઉઠાવી તે સમયના સમાજની બુદ્ધિમાં ઠસવી શકાય તે રીતે જુનામાં જુના પણ નિત્ય-અપરિવર્તનીય તત્ત્વોનેજ નવી ભાષામાં રજુ

થઇ ગયાં અને ઘણી વારે શુદ્ધિમાં આવ્યાં. સ્વામીજીના પિતા અને તેમના વડા ભાઇએ પ્રથમ તો સ્વામીજીનો દેહ છૂટી જવાની વાત સાચી પણ માની નહિ !

તિહરીના મહારાજાએ આ ખબર સાંભળીને તરતજ પોતાના રાજ્યની સઘળી ઑફિસો બંધ કરાવી દીધી. સ્વામીજીના મૃત્યુનો શોક પ્રદર્શિત કરવા માટે લાહોરની મિશન કૉલેજમાં એક જંગી સભા ભરાઈ. કૉલેજનો હૉલ (દીવાનખાનું) જો કે ઘણો મોટો છે, તોપણ લોકોની ભીડ એટલી બધી થઇ હતી કે, બેસવાને પૂરતી જગ્યા પણ મળતી નહોતી. કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ ડૉ૦ જે૦ સી૦ આર૦ ઇર્વિંગ અધ્યક્ષસ્થાને વિરાજ્યા હતા. અધ્યક્ષ મહાશયે શોક પ્રદર્શિત કરતાં જણાવ્યું કે, "મને લાહોરમાં આવ્યાને ૧૮ વર્ષ થયાં છે. હું આવ્યો તે સમયે રામતીર્થજી કૉલેજના ફર્સ્ટ ઇયર ક્લાસમાં ભણતા હતા. તેમનાં ઉત્સુક નેત્રો અને તેમની સુંદર છબીએ મારા મન પર બહુ સારી છાપ પાડી છે. તે વખતનું સ્મરણ મને હજી ગઇ કાલના જેવું તાજું જ છે. રામતીર્થ પાંચ વર્ષ સુધી આ કૉલેજમાં ભણ્યા. તેઓ સર્વથી ચતુર, હૃદયના શુદ્ધ અને દયાળુ હતા." ફોરમેન ક્રિશ્ચિયન કૉલેજના અધ્યાપક ડૉક્ટર આર્વિસને જણાવ્યું કે, "સ્વામીજીનાં જેટલાં વખાણ કરીએ તેટલાં થોડાં છે. તેમણે મારા હાથ નીચે અભ્યાસ કર્યો હતો અને તેઓ મારા પર ઘણો પ્રેમ રાખતા હતા. સ્વામીજી એવા મહાપુરુષ હતા કે, બીજા માણસો-ની પ્રીતિ તેમના પર બહુ જલદી થઈ જતી. એમનામાં કંઇક એવી વિલક્ષણતા હતી કે જેથી તેઓ બીજાં માણસોને બહુ પ્રિય લાગતા. એમણે પોતાના દેશને માટે જે જે કામો કર્યાં છે, તે અનુકરણીય અને આદરણીય છે. અમેરિકા જવામાં એમનો ઉદ્દેશ પોતાના દેશની ઉન્નતિ કરવાનોજ હતો." બાબુ અવિનાશચંદ્ર મજમુંદાર, પ્રૉફેસર રાંચીરામ, લાલા ધર્મદાસ, પંડિત રામભજદત્ત વગેરે વિદ્વાનપુરુષોએ સ્વામીજીની શ્લાઘા કરતાં જણાવ્યું કે, "સ્વામીજી એક સર્વગુણ-સંપન્ન અપૂર્વ મહાત્મા હતા." મિરત, ફૈઝાબાદ ઇત્યાદિ મોટાં શહેરોમા તેમના મૃત્યુનો શોક પ્રકટ કરવાને માટે સભાઓ મળી હતી. વળી વિશેષ વાત તો એ છે, કે માત્ર સનાતની હિંદુઓએજ નહિ, પણ આર્યસમાજી અને બીજા પંથના લોકોએ તેમજ અન્ય ધર્મના લોકોએ પણ સભા ભરી શોક પ્રદર્શિત કર્યો. અન્ય દેશોથી પણ શોક પ્રદર્શિત કરનારા પત્રો આવ્યા. અમેરિકાથી આવેલા પત્રોમાં એવું ચોખ્ખું લખાણ હતું કે, "સ્વામીજીએ અમેરિકામાં હિંદુસ્તાનને માટે જે કામ કર્યું છે તેનો ખ્યાલ તેઓનેજ આવી શકે કે જેઓ તે દેશમા જઇને તે કામોને પોતાની નજરે જુએ." એક અમેરિકન પત્રના લેખક મહાશય જણાવે છે કે, "પોર્ટલેંડના

શ્રીમુરલીધરજીને ત્યાં શ્રીરૂક્મિણીજી માતુશ્રીની કુખે પ્રકટ્યા. બાળપણથીજ તેમની પ્રતાપિતા તરી આવતી હતી.

યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર થયા, અને વિદ્યાધ્યયનનો આરંભ થયો. તેવાજ અરસામાં નટપુરના પ્રતાપી

નટપુરમાં ગાદીનશીન

ગો. શ્રીવ્રજરત્નલાલજીને ત્યાં કોઇ આત્મજ ન હોવાથી કોઇ પ્રતાપી ને ભાવિ વિદ્વાન ગોસ્વામી બાલકને ગોદ લેવાનો વિચાર કરી રહ્યા હતા. મહારાજશ્રીની ઇચ્છા શ્રી લાલમણીજીના વંશમાંથીજ ગોદ લેવાની હતી. દૃષ્ટિ ફેંકતાં ગો. શ્રીઅનિરૂદ્ધાચાર્યજીનું વરણ થયું. સાત વર્ષના આ બાળકને જોઇને નડીઆદના જોષિ આદિત્યરામે ભવિષ્ય ભાખ્યું કે આ બાલક ભવિષ્યમાં મહા પ્રતાપી નીવડશે, અને વૈષ્ણવ જનતાના ભાગ્ય વિધાતા આ સાત વર્ષના ગોસ્વામી બાલક બન્યા.

નડીઆદના મંદીરમાં ગોદ લેવામાં આવ્યા ને તિલક કરવામાં આવ્યું.

ત્યારબાદ આપશ્રી નડીઆદ બીરાજ્યા, ને શબ્દ રૂપાવલી આદિગ્રન્થોનું અધ્યયન કર્યું. વિદ્યાધ્યયનમાંથી નવરા પડે ત્યારે શારીરિક વ્યાયામ પણ

વિદ્યાભ્યાસ ને બાલક્રીડા

લેતા મલ્લ-કુસ્તીનો આપને ઘણો શોખ હતો. વગર પલોટાયેલા (unbroken) ઘોડાને અંકુશમાં રાખવાની પણ તાલીમ આપે સારી લીધી હતી, જેનું પ્રદર્શન દશેરાને દિવસે ઘણીય વાર મેદાનમાં થતું હતું.

ગણીને તેનાથી છૂટા થવા ઇચ્છે છે, અસ્તુ! એવા વિદ્વાન, બ્રહ્મનિષ્ઠ, જીવન્મુક્ત મહાત્માના શરીરનો હિંદુસ્તાનને અકાળે વિયોગ થયો એ દેશનું દુર્દૈવ છે.

સ્વામી 'રામ'ની પેઠેજ સંસારત્યાગ કરીને તેમની પેઠે બ્રહ્મનિષ્ઠ થવા માટે સાધના કરતા અને તે પર્વત ઉપરજ રહેતા સ્વામીજીના શિષ્ય નારાયણસ્વામી આ બાબત વિષે એમ લખે છે કે, "આત્મવિદ્યાનો એક એવો નિયમ છે કે, જ્યારે લોકો 'ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या' એ સિદ્ધાંત વીસરી જઇને સંસારના મોહપાશમાં ફસાઇ પડે છે, ત્યારે તેમને સેંકડો જાતની વિપત્તિઓ ઘેરી લે છે. જ્યારે માબાપ પોતાનાં છોકરાંઓ સાથેનો ઇશ્વરી સંબંધ વીસરી જઇને તેમના દેહ અને રક્ત ઉપરજ પ્રેમ રાખે છે અને એ પ્રમાણે દૈવીદૃષ્ટિ ગુમાવે છે, ત્યારે તેઓ પોતાનાં છોકરાંઓનું અકલ્યાણ કરે છે. ભવિષ્યમાં વિખ્યાત થનારા મહાત્માઓ લોપ થવાનું મુખ્ય કારણ એજ નાશકારક શારીરિક મોહ છે. એ મોહ વધતાં ગમે તેવો મોટો સુધારક મહાત્મા અથવા અવતારી પુરુષ ત્યાં વધારે વખત રહી શકતો નથી. આપણો એવો ઊલટો પ્રેમ 'રામ'ના શરીર ઉપર જડાવા લાગ્યો તેથીજ આપણને તેમનો વિયોગ થયો. 'રામ' ભગવાનની સમાધિનું મુખ્ય કારણ એ છે કે, લોકોનો 'રામ'ના શરીર ઉપર જેટલો પ્રેમ જડાયો હતો, તેટલો તેમના આત્મા અથવા ઉપદેશ ઉપર જડાયો નહોતો; અર્થાત્ અસલ 'રામ'ને છોડી દઇને નકલી 'રામ' ઉપર–એટલે તેમના શરીરની શોભા, મધ્યમ બાંધો, ચંદ્રના જેવું મુખ, અદ્ભુત ડહાપણ, એમ. એ. ની પદવી, બોલતાંચાલતાં સુંદર નરમ હોઠનું સ્મિત, ઇત્યાદિ ઉપર લોકોનો પ્રેમ વધારે જડાયો હતો. હવે આપણે આપણો સર્વ પ્રેમ 'રામ'ના નકલી સ્વરૂપ ઉપરથી ખેંચી અસલી સ્વરૂપ ઉપર દોરાવવો જોઇએ અને તેના ઉપદેશનું મનન કરવું જોઇએ." જલસમાધિ લીધા પહેલાં સ્વામીજીએ કાઢેલા ઉદ્ગારો ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, સ્વામીજી પોતાના સ્વરૂપમાં એટલા તો આનંદી રહેતા કે, સંસારમાંના નામરૂપ સાથેનો તેમનો સંબંધ છેક શિથિલ થઇ ગયો હતો અને તેમને એવી દશા પ્રાપ્ત થઇ હતી કે શરીર જાય કે રહે, બળી જાય, ગળી જાય અથવા મૃત્યુ લઈ જાય, એ કશાની તેમને ભીતિ રહી નહોતી. શરીર સાથેનો તેમનો સંબંધ તૂટી ગયો હતો અને આઠે પ્રહર તે પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં લીન રહેતા હતા.

દરેક બ્રહ્મજ્ઞાનીનો એવો અનુભવ છે કે, 'રામ' ભગવાન જેવા અવતારી મહાત્માઓનો કાળ તેમની આજ્ઞા સિવાય આવતો નથી. જ્યારે સ્વામીજી બહુ વિખ્યાત થયા નહોતા અને લોકો તેમના દેહ કરતાં તેમના ઉપદેશ ઉપર અધિક પ્રેમ રાખતા હતા, ત્યારે તેઓની

સોળ વર્ષની નાની વયથીજ આ કળા આપને વરી ચૂકી હતી. પ્રથમ વૈષ્ણવ પરિષદ્‌માં આપને અચાનક ભાગ લેવાની ફરજ પડી, કારણકે

વક્તૃત્વકળા

આચાર્યોએ ભાષણ કરવાંજ - જોઇએ એવું મન્તવ્ય રૂઢ થઇ ચૂક્યું હતું. પ્રૉ. મથુરલાલ શાસ્ત્રી, શાસ્ત્રીજી બદરીનાથ વિગેરે સંપ્રદાયના મર્મજ્ઞ વિદ્વાનોની તથા હજારો માણસની મેદની સમક્ષ જરાપણ ક્ષોભ પામ્યા વિના "કેસરી" જેમ વાદળાંને અવાજ કરતાં સાંભળીને ગર્જે તેમ આ "શુદ્ધાદ્વૈત કેસરી"એ હંમેશને માટે યાદગાર એવું પ્રવચન કર્યું. આપનો અભ્યાસ પણ બહુ ન હતો પણ પ્રતિભાસંપન્ન પુરૂષને કંઈજ અગમ્ય નથી હોતું. પ્રૉ. મથુરલાલ શાસ્ત્રી એક બાલ આચાર્યની આ વાણી સાંભળીને આનંદ પામ્યા, અને શ્રીમદ્ અનિરૂદ્ધાચાર્ય તરફ માનની લાગણીથી જોવા લાગ્યા.

તેવામાંજ આપની ઈચ્છા પ્રૉ. મથુરલાલ પાસે અણુભાષ્ય શીખવાની થઇ. આપના મુંબાઈના વસવાટ દરમિઆન શ્રી ગોકુલનાથજી, શ્રીદેવકીનંદનાચાર્યજી,

વિદ્વદ્પરિચય

પંડિત બલભદ્રશર્મા, પંડિત સુદર્શના- અને ઉપપદપ્રદાન ચાર્યજી વિગેરે ઘણા વિદ્વાનોનો પરિચય થયો. ત્યારબાદ પટણા, કલકત્તા, મુંબાઈ, આદિ ઘણાં સ્થળોએ વ્યાખ્યાનો કર્યાં હતાં જેના પરિણામે આપ શુદ્ધાદ્વૈતકેસરી-શુદ્ધાદ્વૈતવાચસ્પતિ

જેટલીજ જગ્યા હતી. નીચેના ગામવાળાઓને પૂર્ણ ખાતરી હતી કે અમારામાંના એકાદના લથડવાથી અથવા પગ ખસવાથી ગબડી પડીને ચૂરેચૂરા ઊડી જશે. ટાઢ એટલી બધી હતી કે હાથપગ અને આખું શરીર કંપ્યા કરે, છતાં એવી સ્થિતિમાં પણ અમે તે શિખરે પહોંચ્યા અને તળાવમાં પડી નાહ્યા. ત્યાર પહેલાં કેટલાંક વર્ષ ઉપર અમે જ્યારે જમ્નોત્રીમંદિર પાસેની એક ગુફામાં રહેતા હતા ત્યારે જમ્નોત્રી પર્વતનું સૌથી ઊંચું શિખર જોવા ગયા હતા. એ શિખરની ઊંચાઇ લગભગ ૨૯૦૦૦ ફીટ છે એમ સર જોન ઇલિયટ કહે છે. શિખર ઉપર પહોંચતાંજ બરફ પડવો શરૂ થયો. એક તો સખ્ત ટાઢનાજ દિવસો હતા અને તેમાં વળી બરફ પડવાથી તો જીવ જવાનો વખત આવ્યો. બરફ પડતો પડતો ઢીંચણ સુધી આવ્યો ત્યારે સૌ બૂમ પાડી ઊઠયા કે, "'રામ' હવે તો તુંજ બચાવ, હવે અમને બચવાની આશા નથી." એ સાંભળતાંજ સ્વામીજી લાલચોળ થઇ બોલ્યા: "બંધ થા." એ હુકમ થતાંજ બરફ પડતો એકદમ બંધ થયો. જોતજોતામાં વાદળાંઓ એકદમ વિખેરાઇ ગયાં અને સૂર્યનારાયણ ઉદય પામ્યા. એજ દિવસોમાં નીચેની સડકથી જવાને બદલે ઉપરના બરફવાળા સ્થાનના પહાડી રસ્તેથી અમે સૌ જમ્નોત્રીથી ગંગોત્રી આવ્યા હતા. ગયે વર્ષે વ્યાસઘાટ ઉપર અમે રહેતા હતા ત્યારે સખ્ત ટાઢના દિવસોમાં વીલગંગા કરતાં વધારે પહોળી ભાગીરથી અને અલકનંદા નામની નદીઓ વચ્ચેનો પ્રવાહ તરીને અમે ઘણી વાર સામે કાંઠે ગયા હતા, ત્યારે પણ કંઇ થયું નહિ; તો પછી ગંગા નદી સ્વામીજીને તેમની ઇચ્છા સિવાય પોતાના તાબામાં શી રીતે લઇ શકે ?

સ્વામીજી બ્રહ્મસ્વરૂપમાં લીન થઇ જવાથી આપણે અફસોસ શા માટે કરવો? આપણે આપણાજ પગ ઉપર ઊભા રહેતાં શીખવું જોઇએ અને રોમેરોમમાં 'રામ' નો ઉપદેશ ધારણ કરીને આખા જગતને હચમચાવી નાખવાની શક્તિ મેળવવી જોઇએ. સ્વામીજી ઉપર યત્કિંચિત્ પણ પ્રેમ રાખનારાઓએ તો તેમના અકાળ દેહાવસાનથી ભારતવર્ષને થયેલી ખોટ પૂરવાનો પ્રયત્ન કરવો એજ ઉચિત છે. જીવતાં પણ સ્વામીજીની એવી ઇચ્છા હતી કે, લોકોએ પોતાના અંતરમાંજ મારૂં દર્શન કરવું. જો આપણે અંતર્યામી 'રામ'નું દર્શન કરતાં શીખીશું તો તેનું દર્શન સર્વત્ર થવા જેવું છે. સ્વામીજી અમેરિકાથી પાછા આવ્યા ત્યારે તેમના પિતાશ્રીને તેમને મળવાની ઇચ્છા હોવાથી તેમણે પૂરણજીદ્વારા "મળવાની ઇચ્છા છે, કયાં આવીને મળવું?" એવો તાર કર્યો. સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો કે, "તેણે તેના પોતાના આત્મામાંજ મને જોવો." દરેક માણસે પોતાના આત્મામાંજ પોતાનું દર્શન કરવું એવી તેમની ઇચ્છા હતી.

મોટું કાવ્ય રચત, ટુંકમાં આવું ઉત્સાહભર્યું લગ્ન ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ એ ઉકિતનો અનુભવ તે સમયે થયોજ હશે. આ નવ પરિણિત યુગલ ઘણી રીતે સુખી હતું.

સાંપ્રદાયિક પ્રવૃત્તિઓ

ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ધન અને વહુના મોહપાશમાં એક ભાવિ મહાન્ આચાર્ય ફસાઈ ન પડે માટે સ્વાધ્યાયપ્રવચનાભ્યાં ન પ્રમદિતવ્યમ એ સંદેશ ગુરૂજનોએ પાઠવ્યો, અને સ્વીકાર્યો. દર એકાદશીએ પ્રવચનો આરંભાયાં. લલ્લુભાઈ પારેખ વિગેરે વૈષ્ણવોની સલાહ લઈ સં. ૧૯૬૫માં શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયની સ્થાપના કરી. શ્રીમાધવતીર્થ શંકરાચાર્યજી સાથે ઉભા થયેલા વિવાદમાં જાહેરમાં શાસ્ત્રની ચેલેંજ ફેંકવાની પહેલ કરી હોય તો પહેલું નામ શ્રી અનિરૂદ્ધાચાર્યજીનુજ છે.

જામનગર ગાદીનશીન

Man porposes and God disposes. સાંપ્રદાયિક પ્રવૃત્તિઓની હોંશ અને ઉમેદ ઉપર પડદો પડયો. મનના મનમાં તનનો તનમાંજ રહી ગઈ. આ સમયે રા. બ. લલ્લુભાઈ જેવા સાચા સલાહકારો જો મહારાજશ્રીને મળ્યા હોત તો જામનગરની જંજાળમાંથી ખચિત મુક્ત રહેત.

ધારતો નહોતો! હવે મારો ગુનો માફ કરો." એમ કહી તે ઘણા વખત સુધી ત્યાંજ બેસી રહ્યા અને સ્વામીજીનાં પ્રેમભર્યાં વચનો સાંભળી આનંદિત થઇને ઘેર ગયા.

સ્વામીજીનું ઉપદેશામૃત ગ્રહણ કરીને લોકો રોમાંચિત થતા. લોકો તેમને "રામ બાદશાહ" કહેતા; કારણકે તેમણે પોતાની સદાની આનંદી અને પ્રસન્નવૃત્તિથી પૃથ્વી ઉપરના રાજાઓનો વૈભવ તુચ્છ કરી નાખ્યો હતો. એક વાર સ્વામીજીએ લખ્યું હતું કે, "હું 'રામ' બાદશાહ છું અને તમારૂં અંતઃકરણ એજ મારૂં તખ્ત છે. જ્યારે મેં વેદ શીખવ્યા; કુરુક્ષેત્ર, મક્કા અને જેરુસેલમમાં ધર્મોપદેશ કર્યો ત્યારે લોકો તેનો બરોબર અર્થ સમજી શકયા નહિ. હવે મેં ફરીથી મારૂં કામ શરૂ કર્યું છે. મારો શબ્દ તેજ તમારો શબ્દ છે. **તત્ત્વમસિ**—જે કંઇ તમે જુઓ છો તે તમેજ છો. ખરૂં જોતાં તમે સ્વતંત્ર છો, તમારૂં એ સ્વાતંત્ર્ય ઝૂંટવી લેવાની આ જગત ઉપરના કોઇ રાજામાં શક્તિ નથી. સત્ય ત્રિકાલાબાધિત હોય છે. ગભરાઈ જઇ, મૂર્ચ્છિત થઇ, પડશો નહિ. મારૂં મસ્તક તમારૂંજ મસ્તક છે. ગમે તો તે કાપો; પરંતુ ધ્યાનમાં રાખજો કે એ એક મસ્તક કાપવાથી તેની જગ્યાએ બીજાં હજારો ઉત્પન્ન થશે."

વર્તમાન તથા ભાવિ માનવજાતિનાં વિશ્વસંવેદનોમાં લીન થઈ જવાની એ મહાત્માની ઉત્કટ ઇચ્છા હતી. તેમણે કરેલી કેટલીક અંગ્રેજી કવિતાઓમા તેમનો એ પ્રયત્ન દેખાઇ આવે છે. સ્વામીજીના અલ્પાયુષી જીવનનું એ સૌથી મહાન કાર્ય ગણાય. પૂર્ણસાક્ષાત્કાર પ્રાપ્ત કરવાને તેમનો પ્રયત્ન અહોરાત્રિ ચાલુ રહેતો. જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ પડતી ત્યાં ત્યાં તેમને ઇશ્વરનું દર્શન થતું. તેઓ ઉત્તમ જ્ઞાની અને ભક્ત હતા. તેમનું મન અને બુદ્ધિ સુસંસ્કૃત તથા તેમની મનોવૃત્તિઓ પૂર્ણ વિકાસ પામેલી હતી. રાવી નદીને તીરે ચિત્તની એકાગ્રતા, ધ્યાન કિંવા યોગની સાધના કરવામાં તેમણે ઘણી રાત્રીઓ ગાળી હતી. ઘણી વાર પ્રેમાશ્રુથી તેમની પથારીની ચાદર તદ્દન ભીની થઇ જતી. સનાતન ધર્મસભામાં "કૃષ્ણ" અથવા "ભક્તિ" ના વિષય ઉપર પૂર્વવયમાં વ્યાખ્યાન આપતાં તેમનું હૃદય એટલું ભરાઇ આવતું કે તેમના હોઠમાંથી નીકળતા શબ્દો જાણે પ્રેમાશ્રુથી ભીંજાઈ જઇ નીકળતા હોય એમ લાગતું. આધ્યાત્મિક પરાકાષ્ઠાની એ અવસ્થામાં પોતાની આંખો તદ્દન ઉઘાડી હોવા છતાં અને બાકીની સર્વ ઇંદ્રિયો વ્યવસ્થિત હોવા છતાં, પોતાને શ્રીકૃષ્ણ કાલી નાગની ફણા ઉપર નાચતા દેખાતા, એમ તેઓ કહેતા. ચિત્તની એકાગ્રતાની એ એક વિશેષ અવસ્થા છે; અને તેમાં માનસિક વિચારો અથવા ભાવનાઓનાં મૂર્તસ્વરૂપ સિવાય બીજું કંઈ હોતું નથી, એવો સ્વામીજીએ એક વખત આ વિષયનો ખુલાસો પણ કર્યો હતો.

તેમનાં પ્રથમ વહુજી જે ઘણાં સેવારસિક તથા સાહિત્ય રસિક તથા પતિગુણ પરાયણ હતાં તે પાછળ કોઇ પણ પ્રજા મૂકયા વિના લીલાપ્રવિષ્ટ થયાં. દુ:ખમાં દુ:ખ ઉમેરાયું, પણ મહારાજશ્રી ઇશ્વરેચ્છાનેજ આધિન થયા. આપશ્રીની લાયબ્રેરીમાં હસ્તલિખિત તથા મુદ્રિત ઘણાં પુસ્તકો હતાં, તે સર્વને આપશ્રીનાં વહુજીના સ્મરણ ચિહ્ન તરીકે એ શ્રીમતીજીના જ નિવાસસ્થાનમાં પ્રહ્લાદ મંદીર ખોલી ત્યાં પધરાવ્યાં

પ્રથમ વહુજીનો લીલા પ્રવેશ ને પ્રહ્લાદ મંદીર

કનિષ્ઠ ભ્રાતા આદિ સંબંધીઓના સમજાવવાથી આપશ્રીએ દ્વિતીય લગ્ન સં ૧૯૮૮ના કાર્તિક સુદી ૧૫ ના રોજ શ્રીમહાલક્ષ્મીવહુજીની સાથે કર્યું. તે વખતે નડીઆદના વૈષ્ણવોએ એક સભા ભરી, જેમા પરિણીત યુગલને પધરાવવામાં આવ્યું અને આપશ્રીએ ગોપાલતાપિની ઉપનિષદ્ દ્વારા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રાભ્યુદય નાટકનું ખંડન કરેલુ હોવાથી મહારાજશ્રીને 'પણ્ડિતેન્દ્ર'ના ઉપપદ સાથે સુવર્ણપદક ઉપપદથી વિભૂષિત કર્યા.

દ્વિતીય વિવાહ અને ઉપપદ પ્રદાન

ગુરૂવાયુરમાં મહાત્મા ગાંધીજી દ્વારા અછુતોના મંદિર પ્રવેશ સંબંધે જ્યારે સત્યાગ્રહ શરૂ કરાવ્યો ત્યારે આપશ્રીએ એ પ્રવૃત્તિ ધર્મવિધ્વંસક હોવાથી સક્રિય ફાળો આપવાનાજ હેતુથી

સનાતનધર્મ પ્રવૃત્તિ તથા ઉપપદ પ્રદાન

મુખમાંથી વારંવાર નીકળતા. કુરાન અને બુદ્ધના ગ્રંથો સમજવાને માટે પાલી ભાષાનો અભ્યાસ પણ તેમણે કર્યો હતો. જર્મન ભાષામાં તેઓ વાતચીત કરી શકતા પણ ભાષણ કરી શકતા નહિ. અમેરિકામાં ફક્ત બે વર્ષના ટૂંક સમયમાં–બીજાં સાર્વજનિક કામો હોવા છતાં ઘણું ખરૂં અમેરિકન સાહિત્ય તેમણે વાંચી નાખ્યું હતું. તેમને વિદ્યાનો બહુજ શોખ હતો. છેક અંતકાળના દિવસો સુધી તેમનો અભ્યાસ ચાલુજ હતો. એ પ્રમાણે તેત્રીસ વર્ષની ટૂંક અવધિમાં સ્વામીજી અગાધ જ્ઞાનનો ભંડાર થઇ ગયા. તેમની બુદ્ધિ વિશાળ હતી અને પોતાના આયુષ્યની એક પણ ક્ષણ તેમણે નકામી ગુમાવી નહોતી, તેથીજ કેવળ તેત્રીસ વર્ષની ઉંમરમાં તેમણે એટલું બધું જ્ઞાન મેળવ્યું. તેમના અકાળ વિયોગથી ભારતને તેમના એ જ્ઞાનનો પૂરેપૂરો લાભ મળી શક્યો નહિ, એ જોઈ અસંત ખેદ થાય છે.

સ્વામીજીએ જો કે ભરતખંડમાં જન્મ લીધો હતો, તોપણ સર્વ દેશ, સર્વ જાતિ અને સર્વ ધર્મનાં માણસો, એટલુંજ નહિ પણ સર્વ જીવજંતુઓ અને જીવમાત્ર ઉપર તે પ્રેમ રાખતા. તેમનાદ્વારા સૌના ઉપર સુખ અને ઉપકારની વૃષ્ટિ થતી. બીજા કોઇને કોઇ પણ જાતનું, યત્કિંચિત્ પણ દુઃખ દેવું તેમને ગમતું નહિ. તેમનો કોઈ શત્રુ નહોતો, તે સૌના મિત્ર હતા. તે અજાતશત્રુ ધર્મરાજ–યુધિષ્ઠિરજ હતા. અસંત પાપી, દુઃખદાયક અને કઠોર પ્રાણીઓ ઉપર પણ તેઓ પ્રેમ રાખતા, દયા કરતા અને પ્રેમભાવથી તે સૌને વશ કરી લેતા. તે આનંદ અને શાંતિની કેવળ મૂર્તિ હતા. અસંત દુઃખી અને ઉદાસ લોકોને ક્ષણવારમાં તે શાંત કરી દેતા. મેળાપ થતાંજ ગમે તે માણસને પોતાનાં ગુપ્ત રહસ્યો કહી દેવાની તેમને ઇચ્છા થતી. તેમને જોતાંજ દરેક મનુષ્યના અંતઃકરણમાં તેમના તરફથી પોતાને સહાય અથવા સુખ–સમાધાન મળશે એવી આશા ઉત્પન્ન થતી, અને તેમના થોડા સહવાસથીજ તે આશા તૃપ્ત થઇને દરેકને અસંત આનંદ થતો. તેમની દૃષ્ટિમાં એક પ્રકારનું અદ્દભુત અમૃત હતું. નિર્જીવ અને રક્ષ અંતઃકરણોમાં પણ તે નવું જીવન અને નવો ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરતા. એક વાર સ્વામીજીને મળેલા મનુષ્યને તેમને છોડીને જવું ગમતું નહિ. ઉપદેશ કરતાં કરતાં તે પ્રેમમાં લીન થઇ જતા અને તેમના મુખમાંથી ઉત્તમોત્તમ કવિતાઓ અને ભજનો જળપ્રવાહની પેઠે એની મેળે નીકળ્યે જતાં. સ્વામીજીની સાદી પરંતુ તેજસ્વી મૂર્તિનું દર્શન કરવાનો અને તેમના મુખનાં પ્રેમભર્યાં વચનો સાંભળવાનો જેમને લાભ મળ્યો છે, તે સૌને ઉપર પ્રમાણે અનુભવ થયો હતો.

તેમનો પ્રેમ તેમની શાંતિના જેટલોજ સ્વર્ગીય હતો. અત્યંત નીચ લોકોને માટે પણ તેમને ઘણુંજ માન હતું. પુસ્તક, કલમ,

સંવત ૧૯૯૧માં શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયનો રજત

પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયનો રજત મહોત્સવ

મહોત્સવ ઉજવાયો, સાતેય દિવસનું પ્રમુખસ્થાન સ્વીકારી વૈષ્ણવોને તથા બહારગામના આવેલા વૈષ્ણવોને ઉપદેશનો લાભ આપ્યો હતો.

સ્વભાવ ને સાદું જીવન

આપશ્રી આશ્રય લેનારને સારા આશ્રયી, દઢ નિશ્ચયી અને શ્રીબાલકૃષ્ણૈક આશ્રયી હતા. ખપ જેટલુંજ બોલતા. ભગવન્નામનો જપ સર્વથા ચાલુજ રહેતો, સાહિત્ય વાંચવાનો એટલો બધો શોખ હતો કે પોતે ઘણીય વાર જાહેર કરતા કે જે 'દિવસે હું વાંચું નહિ તે દિવસ મ્હારે માટે દુર્દિન સમજવો.' આપ નીતિજ્ઞ (Political) હતા ને કહેતા કે 'લોકોને Politics શીખવા માટે ઘણીય મહેનત પડે છે. પણ હું તો પૈસાના ભોગે Politics શીખ્યો છું.' વાર્તાલાપમાં સ્વસંપ્રદાયનું ગોપન કરતા. યોગ્ય સ્થળે વિવેકી અને મળતાવડા હતા. આપનો ખોરાક બહુજ સાદો ને પહેરવેશ પણ તેવોજ હતો. અને આપશ્રી પૈસા કરતાં પ્રભુ સેવાને વધારે પ્રાધાન્યતા આપતા તથા શાસ્ત્ર મર્યાદાએ રહી પોતાના દિવસો નિર્ગમન કરતા.

લીલા પ્રવેશ

આપશ્રી જામનગર પધાર્યા. કોણ જાણતું હતું કે આચાર્યશ્રી હવે નડીઆદના વૈષ્ણવોથી આધિભૌતિક દષ્ટિએ હંમેશને માટે વિદાય

अंग्रेजी लेखकनी प्रस्तावना

(स्वामीजीनां व्याख्यानो वगेरेनी ग्रंथमाळा अंग्रेजीमां प्रसिद्ध थइ छे, तेमां तेमना स्वर्गस्थ शिष्य पूरणसिंहे आ प्रस्तावना अंग्रेजीमां लखेली छे.)

આ ગ્રંથમાળામાં સ્વામી રામતીર્થનાં ઉત્તમ વ્યાખ્યાનો પ્રસિદ્ધ કરવાનો ઇરાદો રાખવામાં આવ્યો છે. સ્વામીજીના જીવનકાળમા જે થોડા લેખો અને નિબંધોનો સંગ્રહ બહાર પડેલો હતો તેનો સંગ્રહ મદ્રાસની મેસર્સ ગણેશ અને કંપની તરફથી (અંગ્રેજી ભાષામા) સુંદર આકારમાં ક્યારનોયે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે; પરંતુ તે ઉપરાંત તેમણે અમેરિકામાં કેટલાંક વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતા તથા કેટલાંક ભાષણોની નોંધ તેમના મિત્રોએ કરી હતી, તેમજ બીજાં કેટલાંક લખાણો તેમના મૃત્યુ પછી તેમની પેટીમાંથી મળી આવ્યાં હતાં તે સર્વ હજી અપ્રસિદ્ધજ છે. સ્વામીજીની હયાતીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં લખાણોની પેઠે આ પાછળનાં લખાણોને સ્વામીજીના પુનરાવલોકનનો લાભ મળ્યો નથી, તેથી કરીને તેઓ તેમાંથી જે કેટલોક ભાગ કાઢી નાખત તે તેમાં કાયમ રહેલો છે અને તેઓ જે ભાગ તેમાં ઉમેરત તે ભાગનો અભાવ રહી ગયો છે. તેઓ આ લખાણના મુદ્દાઓનો સઘળો કિંમતી ભાગ, બીજું કેટલુંક ઉમેરીને તદ્દન ફરીથી લખવાનો ઇરાદો રાખતા હતા—તેને તદ્દન નવું સ્વરૂપ આપવાની તેમની ઇચ્છા હતી. જો તેમની આ ઇચ્છા ફળીભૂત થઇ હોત, તો તેમનો ગ્રંથ વેદાન્તના વિષયો ઉપર એક નવીનજ પ્રકારનું પુસ્તક થઈ પડત અને ભાવી પ્રજા વેદાન્તને વ્યક્તિના તેમજ સમાજના ધર્મ તરીકે સ્વીકારત; પણ તેમની ઈચ્છા ઘણે ભાગે બે કારણોને લીધે ફળીભૂત થઇ નહિ. તેમાંનું પ્રથમ કારણ એ છે કે, તેમના જીવનકાળમાં છેલ્લાં બે વર્ષોમાં તેમણે સંસ્કૃત ભાષામાં મૂળ વેદનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવાનું કાર્ય અંતરની ખરી આતુરતાથી હાથ ધર્યું હતું. આ અભ્યાસ કરવામાં તેમનો ઉદ્દેશ એ હતો કે, પોતાનું અંતિમ કાર્ય દરેક રીતે ઉત્તમ અને ચિરસ્થાયી થાય. આથી તેઓ પોતાના લેખો પદ્ધતિસર લખવામાં જે કાળ ગાળી શકત તે કાળ વેદના અભ્યાસમાં ગળાયો. બીજું કારણ એ છે કે જીવનકાળના અંતિમ ભાગમાં તેઓ જનસમાજના સંસર્ગમાં ન રહેતાં પોતાના પ્રિય હિમાલયમાં એકાંતવાસ કરીને રહેતા હતા અને દિનપ્રતિદિન અનાદ્યનંત બ્રહ્મમાંજ તેમનું ચિત્ત વધારે ને વધારે લીન થતું હતું. જો તેઓ જનસમૂહનો ત્યાગ કરીને બ્રહ્મમાંજ સર્વાંશે મગ્ન થઇ ગયા

પુસ્તક કેમ છપાયું?

न हि कश्चित् क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत એ શ્રીમદ્‌-ભગવદ્‌ગીતાકારના સિદ્ધાન્તેજ અનુસરીને આ પ્રવૃત્તિ આરંભાયેલી છે એમ કહીએ તોપણ અતિશયોક્તિ નથીજ. સારા કર્મોમાં અને નિષ્કામ કર્મોમાં આ યોજના થાય તો કર્મ બન્ધનમાંથી પણ મુક્ત થવાય એ પણ સિદ્ધાન્ત આ ગ્રન્થ છપાવવામાં જળવાય છે.

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયના આદ્ય સંસ્થાપક અને વૈષ્ણવોને તથા ઇતર જનતાને પોતાની વિદ્વત્તાથી આકર્ષી નડીઆદમાં અખંડ જ્યોત પ્રકટ કરી હોય તો શ્રીમદ્ અનિરૂદ્ધાચાર્યજી મહારાજશ્રીજ હતા. તેનો પ્રકાશ દૂર સુધી સંપૂર્ણ પહોંચે તે પહેલાં તો તે જ્યોત લદન બુઝાઈ ગઈ તે એટલે સુધી કે પોતાની પાછળ કોઈ પ્રજા પણ નથી. છેલ્લા દશકાથી નડીઆદમાં તેમની પ્રવૃત્તિ પ્રશંસનીય હતી. આપશ્રીએ પોતાના જાહેર પ્રવચનમાં એમ જણાવેલું કે "શ્રીહરિરાયજીના શિક્ષાપત્રો, તથા તેમના નાના પણ તત્વ ગ્રન્થોના ઉપર ઘણું લખાવું જોઇએ" આ વિચારોનાં બી વાવ્યાં પણ તે અંકુરિત ન થયાં તેવાજ અરસામાં આપે નિત્યલીલા પ્રવેશ કર્યો. આપના તરફની નડીઆદના પુસ્તકાલયના વ્યવસ્થાપકોની પૂજ્ય બુદ્ધિને લીધે કંઇ સેવા થાય એ ઉમેદ હતી, પણ દ્રવ્ય સંકોચને લીધે તે વસ્તુને અમલમાં મૂકવાને હિંમત ચાલતી ન હતી.

બીજે ઠેકાણે તેઓને વધારે સ્પષ્ટપણે તેના તેજ વિચારો પ્રદર્શિત થયેલા જણાશે. ભિન્નભિન્ન વિચારના અને પ્રકૃતિના માણસોને આ વ્યાખ્યાનો વાંચતાં તેમના વિચારો અને પ્રકૃતિને અનુકૂળ થાય એવો ખોરાક મળશે અને કેટલાક વિચારો જાણે તેમના પોતાનાજ હોય તેમ તેમને લાગશે.

આ ગ્રંથમાળામાં સ્વામીજી કોઈ પણ પ્રકારે આપણી સમક્ષ સાહિત્યના ઉપાસક વિદ્વાન તરીકે ઉપસ્થિત થતા નથી, તેમજ તેમને વિદ્વાન ગ્રંથકાર તરીકે ગણાવાની ઇચ્છા પણ નહોતી. તેઓ આપણી સમક્ષ જીવનના આધ્યાત્મિક નિયમોના મહાન શિક્ષક તરીકેજ ઉપસ્થિત થાય છે. તેમનાં વ્યાખ્યાનોમાં એક વિશેષ ખૂબી તો એ છે કે તેઓ આપણને પોતાના અંતઃકરણથીજ સીધો ઉપદેશ કરે છે. તેઓ વેદાંતમતનું પ્રતિપાદન કરતી વખતે ભાષણકર્તાના શાસ્ત્રીય નિયમો અને પંડિતાઇની પદ્ધતિને અનુસરતા નથી, તેનું કારણ કાંઈ એવું નથી કે તેઓ તેમ કરવાને અસમર્થ હતા. જેઓને તેમનો જાતઅનુભવ છે, તેઓ સારી પેઠે જાણે છે કે સ્વામીજી જે જે વિષય હાથ ધરતા તેમાં તેઓ નિપુણતાની પરમાવધિ બતાવતા હતા; છતાં તેઓ ભાષણ કરવામાં શાસ્ત્રીય નિયમોને તેમજ પંડિતાઇની પદ્ધતિને વળગી રહેતા નહિ. તેનું કારણ એજ હતું કે જે વિચારો તેમણે પોતાના જીવનમાં ઉતાર્યા છે, તેમજ જે વિચારો પોતાની માફક બીજાઓને પણ માહાત્મ્ય, સુખ અને વિજયના શિખરે લઈ જઈ શકે એમ તેમને જણાયું હતું, તેવા વિચારોજ જનસમૂહ આગળ રજૂ કરવા એવો તેમનો સિદ્ધાંત હતો. આ હેતુથી તેઓ આપણી સમક્ષ પોતાની બુદ્ધિની બાજુ રજૂ કરતા નથી; પરંતુ પોતાના અનુભવોજ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને અમુક વિચારો જ્યારે કૃતિમાં મૂકવામાં આવે છે ત્યારે તે કેવી અસર કરે છે તે વિષે તેઓ દૈવીબળથી સ્પષ્ટ રીતે બોલે છે. આ રીતે એમનાં વ્યાખ્યાનોમાં સત્યને શાબ્દિક વિદ્વત્તા અને સુક્ષ્મ તર્કોથી અલંકૃત કરવામાં આવ્યું નથી; પરંતુ જે સત્ય પર તેમને અચળ શ્રદ્ધા હતી તેનો અનુભવ કરાવવા માટે આપણને સૂચના અને સહાયતા આપવામાં આવી છે. ભારોભાર શુષ્ક પાંડિત્યના ભરપૂર ગ્રંથોથી શું આપણે ક્યારનાયે કંટાળી નથી ગયા? ખરેખર દરરોજ વ્યવહારમાં આવતી સાદી, સ્પષ્ટ અને સામાન્ય ભાષામાં પોતાના વિચારો પ્રદર્શિત કરનાર આવા પૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાની મહાત્મા આપણને પ્રાપ્ત થયા છે એ આપણે માટે પરમ આનંદજનક વાત છે. સ્વામીજી દલીલો રજૂ કરવાને બદલે આપણી સમક્ષ દૃષ્ટાંતની કથાઓ રજૂ કરે છે; કારણ-કે તેઓ અંતઃકરણપૂર્વક એવું માનતા હતા કે વાદવિવાદથી ઊભી કરેલી લૂખી ચર્ચારૂપી સૌંદર્યહીન ઇમારત કરતાં એક માણસની

૩	ગો. વા. બાપુજીભાઈ વિઠ્ઠલદાસ ઊમરેઠ,ના સ્મરણાર્થે હા. પટેલ ચુનીલાલ ગોકળદાસ	૫૧–૦–૦
૪	ભ. ચંદુલાલ ત્રીભોવનદાસ બાસુદીવાળા નડીઆદ.	૫૧–૦–૦
૫	ગો. વા. વિઠ્ઠલદાસ છગનલાલ ઘોડાના ટ્રસ્ટી ભ. મોહનલાલ લલ્લુભાઈ ઘોડા	૫૦–૦–૦
૬	ભ. જમનાદાસ લલ્લુભાઈ દેસાઈ અમદાવાદ.	૨૫–૦–૦
૭	ખેડાના એક વૈષ્ણવ	૨૫–૦–૦
૮	ભ. ભાઈલાલભાઈ સાંકળચંદ નડીઆદ	૨૫–૦–૦
૯	ભ. કેશવલાલ ગીરધરદાસ દાણી „	૨૫–૦–૦
૧૦	ભ. મણીલાલ છગનલાલ શાહ. „	૨૫–૦–૦
૧૧	ભ. વિઠ્ઠલદાસ મોતીચંદ માંગરોળ	૫–૦–૦
૧૨	ભ. નાથાભાઇ ,હરિભાઇ ખરાંટી	૪–૦–૦
		૫૧૧–૦–૦

સદરહુ ગ્રન્થોના અનુવાદોમાં જે અનુવાદો છુટક માસિક વિગેરેમાં છપાયા હતા તે અનુવાદોને પણ એકત્રિત કર્યા છે. વળી બીજા સ્વતંત્ર અનુવાદો પણ આપ્યા છે. બીજા ભાગના સાહિત્ય માટે તૃતીયગૃહ પીઠાધીશ્વર ગો. શ્રીવ્રજભૂષણલાલજીમહારાજ તથા શ્રીગટ્ટુલાલજી સંસ્થા-દ્વારા શ્રીયુત્ ધીરૂભાઇ વિગેરેએ જે સાથ ને ઉત્સાહ આપ્યો

જ્ઞાનપ્રાપ્તિની એટલી તો પિપાસા હતી કે, ક્ષુધા અને તૃષા તથા ઉષ્ણતા અને શીતળતાની તેમને લેશ પણ અસર થતી નહિ. ગુજરાનવાલા અને લાહોરમાં તેમની વિદ્યાર્થી-અવસ્થાની હકીકત જાણનારા કેટલાક ગૃહસ્થો હજી વિદ્યમાન છે. તેઓ કહે છે કે, પવિત્ર હૃદયના આ સાધનરહિત ગોસ્વામીને રાત્રિદિવસ અનિવાર્ય પરિશ્રમ ઉઠાવવો પડતો. તેઓને શત્રુ સિવાયજ જીવનનું યુદ્ધ કરવું પડતું અને તેઓને કેટલાક એવા પ્રસંગો યાદ છે કે જ્યારે આ રંક બ્રાહ્મણપુત્રે દયા અને દાન માટે ગર્વ ધરનારા આ દેશમાં ઘણા દિવસ સુધી નહિ જેવાં ખાવાનાં સાધનથી જેમતેમ પોતાનો નિર્વાહ કર્યો છે; તેમજ કેટલીક વખતે તો તેમને અન્ન વગર સમૂળગા કડાકા પણ કરવા પડ્યા છે. આવી સ્થિતિ છતાં પણ તેમની મુખમુદ્રા સદા અચળ, આનંદી અને સંતોષી રહેતી હતી.

આ પરથી સાબિત થાય છે કે, સ્વામીજીની પાછળની જિંદગીના ઉપદેશમાં જે જ્ઞાનભંડાર જણાય છે, તે મહાકષ્ટ અને તપશ્ચર્યાદ્વારા કણ કણ કરીને એકઠો કરેલો સંગ્રહ છે. સ્વામીજી અત્યંત સંકષ્ટમય અને વિઘ્નમય જિંદગીમાંથી એક કવિ, તત્ત્વજ્ઞાની, મહાન અભ્યાસી અને ગણિતવેત્તા તરીકે ખીલી નીકળવાને શક્તિમાન થયા હતા. આ પ્રસંગ જ્યારે આપણે સંભારીએ છીએ ત્યારે આપણું હૈયું કરુણાથી ભરાઇ આવે છે. લાહોરની ગવર્નમેન્ટ કૉલેજના પ્રિન્સિપાલે જ્યારે પ્રાંતિક સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષા માટે તેમનું નામ મોકલી આપવાની ઇચ્છા બતાવી, ત્યારે સ્વામીજીએ પોતાનું મસ્તક નમાવી અશ્રુભર્યાં નેત્રે કહ્યું હતું કે, "મેં મારો પાક વેચી દેવા માટે મહેનત કરી નથી, પણ તે વહેંચી દેવાને માટે મહેનત કરી છે. એક કારોબારી અમલદાર થવા કરતાં હું એક શિક્ષક થવાનું વધારે પસંદ કરૂં છું." આટલો બધો એકાગ્ર ચિત્તવાળો અને જ્ઞાનના આટલા બધા શોખવાળો વિદ્યાર્થી સ્વાભાવિક રીતેજ એક પવિત્ર અને નિખાલસ પુરુષ થાય, એમાં કાંઈ નવાઇ નથી.

'રામ' વિદ્યાર્થી-અવસ્થામાંથીજ પોતાની આસપાસની ઉપાધિ અને સંસર્ગથી માનસિક રીતે અલગ રહી પુસ્તકોના વાંચનદ્વારા મહાન પુરુષોનો સત્સંગ કરી જીવન ગાળતા હતા. તેઓ પોતાની ડાબી કે જમણી બાજુ તરફ જોયા વગર સદા પોતાના ઉચ્ચ આશયમાંજ સંપૂર્ણપણે નિમગ્ન રહેતા હતા. નાની વયથીજ તેમણે પોતાના જીવનની અને ઉદ્દેશની એકતા સાધી હતી. વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં જેઓ તેમને ઓળખતા હતા, તેઓ બધા તેમનાં ચારિત્ર્યની પવિત્રતા અને ઉચ્ચ નૈતિક આશયનો પૂજ્યભાવે સ્વીકાર કરતા હતા. વિદ્યાર્થી-અવસ્થામાંજ 'રામ'નો આંતરવિકાસ થતો હતો. તેઓ વારંવાર પોતાના જીવનને ગાળી ગાળીને સંપૂર્ણતાના બીબામાં ઢાળતા

અંતમાં જેમણે અમને કંઇપણ સાહાય્ય કરી છે તે સર્વનો આભાર માનવાની તક લઉં છું.

ગ્રન્થને બહાર પાડવામાં જાહેરાત પ્રમાણે અમે કંઇક મોડા પડયા છીએ, તેનું કારણ પ્રેસ વિગેરેની અનિયમિતતા છે તે માટે હું કર યુગલ જોડી વૈષ્ણવોની ક્ષમા માગું છું. તે ઉપરાંત જે કંઈ ભૂલ માલુમ પડે તેને વાંચકો સુધારી લેશે અને જો અમને જણાવશે તો બીજી આવૃત્તિમાં સુધારો કરવા પ્રયત્ન કરીશુ. અંતમાં જે કંઇ સેવા આપ સર્વના ચરણમાં રજુ કરૂં છું તે શ્રીબાલકૃષ્ણ પ્રભુની કૃપાથી છે અત એવ એઓશ્રીના ચરણોમાં શીર ઝુકાવી વિરમું છું.

ડોલોત્સવ,		રતિલાલ મોહનલાલ દોશી
સં. ૧૯૯૩		મન્ત્રી,
		શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય,
		નડીઆદ.

જગતમાં પોતાનું સત્ય જાહેર કરવાને બહાર પડ્યા તે પૂર્વે, એટલે તેઓ વિદ્યાર્થીની અને શિક્ષાગુરુની અવસ્થામાં હતા ત્યારથીજ તેઓ સાહિત્ય અને વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર કરતાં કોઇ પરમઉચ્ચજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો ગુપ્ત પ્રયત્ન કર્યા કરતા હતા અને ડાર્વિનની માફક જીવનના ઉચ્ચ નિયમોના સંબંધમા પોતાના વિચારો અને સિદ્ધાંતો બાધતા હતા. આપણે હમેશાં તેમને મનુષ્યજાતિ પ્રત્યે પોતાના જીવનની મહાન નૈતિક જવાબદારીના પવિત્ર ભાનપૂર્વક કામ કરતા નિહાળીએ છીએ. પોતાના જીવનના ઉદ્દેશની જવાબદારીનું તેઓએ પોતાના અંતઃકરણમાં પૂરતી રીતે તોલન કર્યું હતું અને તે ઉદ્દેશ સફળ કરવાને માટેજ તેમણે કોલેજનો પરિત્યાગ કર્યો હતો, તથા સમસ્ત દુનિયાની વિદ્યમાન તેમજ ભવિષ્યની પ્રજાને પોતાનો ઉપદેશ ઉપયોગી કરવાને માટેજ તેઓ પ્રવાસી અને વ્યાખ્યાતા થયા હતા. પ્રેમ અને શ્રદ્ધાની પાખો ધારણ કરીને તેઓ ધીમે ધીમે તેમજ દૃઢ નિશ્ચયથી ઉન્નતિના દિવ્ય ગગનમંડળમા દિનપ્રતિદિન વધારે ને વધારે ચડતા ગયા હતા. અંતે બ્રહ્મ, ઈશ્વર અથવા જેને તેઓ આત્મદેવ કહેતા તેની અનંતતામા મળી ગયા. તેમની આત્મપ્રાપ્તિની ઝંખના, આત્મિક પરિતાપ, માનસિક વિઘ્નો અને દુઃખો, આ સઘળાનો ઇતિહાસ આપણી દષ્ટિથી ગુપ્ત રહેશે. સંન્યાસી તરીકેના એમના ઉપદેશમાં આપણે એમની જિંદગીના સંકટમય ભાગના સખ્ત અનુભવોનું ફળ પ્રત્યક્ષ જોઇએ છીએ. ઘણી રાત્રિઓ એમણે અશ્રુપૂર્ણ નેત્રોએજ કાઢી છે. માત્ર તેમની દૈવી સંપત્તિવાળી પત્નીજ પ્રાતઃકાળમાં તેમના બિછાનાને આંસુથી ભિંજાયેલું જોતી હતી. તેમને શું દુઃખ હતું અને શાથી તેઓ શોકમગ્ન થતા હતા તેનું ગમે તે કારણ હોય, પણ એ પરમ પ્રેમ કે જેનાથી તેમના વિચારો આટલા બધા ફળદ્રૂપ થયા છે, તે પ્રેમની પ્રાપ્તિને અર્થે તેમના આત્માની આંતરિક તાલાવેલીનાં આ અશ્રુ હતાં. નદીઓના તટ ઉપર અને નિર્જન જંગલના ઘોર એકાંતમાં કુદરતના ગતિમાન દેખાવો જોવામા અને આત્માનું ધ્યાન કરવામા તેમણે ઘણી રાત્રિઓ નિદ્રા લીધા વિનાજ પસાર કરી હતી. તેઓ કેટલીક વાર સાથીથી છૂટા પડેલા પંખીની માફક શોકાતુર અવાજે પોતાનાં રચેલા પદો ગાતા, તેમજ કેટલીક વાર ભક્તિમાં તદ્રૂપ બની જઇ સમાધિસ્થ થઇ જતા અને જ્યારે જાગૃત

સામ્પ્રદાયિક પુસ્તકો ખરીદશો ક્યાંથી ?

તેના માટે સર્વોત્તમ સ્થાન

એકજ

શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય

નડીઆદ.

પુ. સંપ્રદાયિક, જુનાં તેમજ નવાં, સંસ્કૃત, વ્રજ વિ. સર્વ પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી મળશે.

મંત્રી

શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય; નડીઆદ

તા. ક.—નામ સેવાના ભાવિક વૈષ્ણવ બંધુઓને લાયબ્રેરી અજોડ મદદ આપી પ્રકાશન કાર્ય હમેશાં પ્રમાણિકપણે સરળ કરી આપવા તૈયાર છે.

મંત્રમાં હોવાથી તે અહીં ઉતારવો યોગ્ય ગણ્યો છે.

"જે વસ્તુ ભાષાના શુષ્ક સંકુચિત શબ્દોમાં પ્રદર્શિત કરવી ઘણી કઠિન છે, તે પ્રદર્શિત કરવાને હું જ્યારે પ્રયત્ન કરૂં છું ત્યારે હું નિષ્ફળજ નીવડું છું.

"'રામ'ની ભાષા તે નિર્દોષ મધુર પક્ષી, પુષ્પ, વહેતાં ઝરણાં, હાલતી વૃક્ષલતા, સૂર્ય, ચંદ્ર અને નક્ષત્રોની ભાષા હતી; તેમની ભાષા તે સંસારના તેમજ સંસારી લોકોના બાહ્ય દેખાવોના આંતર-પ્રદેશમાં વહન કરતી ભાષા હતી.

"મહાસાગરો, પૃથ્વીના ખંડો, ક્ષેત્રો અને ઘાસ તથા વૃક્ષોનાં મૂળોની અંદર કુદરતમાં ઊંડું અને ઊંડું તેમનું જીવન વહન કરતું હતું; એટલુંજ નહિ પણ એમનું જીવન એ કુદરતનું જીવન હતું. મનુષ્યોના અલ્પ વિચારો અને તરંગોને ભેદીને અંતિમ ઊંડાણના પ્રદેશમાં તેમની ભાષા જતી હતી. એવા કેટલાક કાનો કે જેમણે એ અલૌકિક મધુરગાનનું શ્રવણ કર્યું છે, તેઓ ભાગ્યશાળીજ છે, 'રામ' સ્વામીએ તે રમ્યગાનનું આંતરિક શ્રવણ કર્યું છે; તેમજ તે રમ્યગાનમય જીવન પણ ગાળ્યું છે. તે દિવ્યગાનમયજ હતા. તેમનો શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ દિવ્યગાનમયજ હતો. તેમણે જનસમાજને ઉપદેશ પણ તે રમ્યગાનનોજ કર્યો છે. તેમનો અખંડ આત્મા તે રમ્યગાનમાજ નિમગ્ન રહેતો હતો. તેઓ એક આનંદપૂર્ણ દેવદૂતજ હતા.

"હે વિમુક્તાત્મા' જેણે પોતાનો સ્થૂલ દેહ સાથેનો સંબંધ પૂરો કર્યો છે એવા હે આત્મા! હે દિવ્ય ગગનગામી આત્મા!. હે અનિર્વચનીય આનંદના ભંડાર! હે હજારોના અંતરને ઉન્નતિના પંથમાં પ્રેરી રહેલા મહાન આત્મા! તને મારા નમસ્કાર હો......
...તેઓ એવા તો નમ્ર, સરળ, બાળકના જેવા સ્વભાવવાળા, પવિત્ર, ઉદાર, નિખાલસ, ઉત્સાહી અને આડંબર વગરના હતા કે જેઓ સત્યને જાણવા માટે આતુરતાપૂર્ણ હૃદયથી તેમના સંસર્ગમાં આવતા, તેઓ અલભ્ય લાભ મેળવ્યા વિના રહેતા નહિ. ભાષણ કરી રહ્યા પછી અથવા શરૂ કરેલા વર્ગમાં શિક્ષણ આપી રહ્યા પછી જો કોઇ એમને પ્રશ્ન પૂછતા તો તેઓ તે પ્રશ્નનું સમાધાન બહુજ સ્પષ્ટ રીતે, સંક્ષિપ્ત રીતે, મધુરતાથી અને પ્રેમથી કરતા હતા. તેઓ સદા આનંદ અને શાંતિમાં મગ્ન રહેતા. જ્યારે તેઓ વાંચવાલખવા કે વાતચીત કરવામાં રોકાયલા ન હોય ત્યારે તેઓ નિરંતર પ્રણવનો ઉચ્ચાર કર્યા કરતા. તેઓ અખિલબ્રહ્માંડમાં સર્વત્ર દિવ્યતાનુંજ દર્શન કરતા અને પ્રત્યેક જણને તેઓ સુખરૂપ દિવ્ય સ્વરૂપના પદથી સંબોધતા હતા......'રામ' સદંતર સુખના ઉછળતા ઝરા સમાન

ग्रन्थांक	ग्रन्थ	पृष्ठ
१८	स्वमार्गरहस्यनिरूपणम्	१५४
१९	मधुराष्टकतात्पर्यम्	१५७
२०	सर्वात्मभावनिरूपणम्	१६०
२१	निवेदनतात्पर्यार्थः	१६६
२२	स्वमार्गमूलनिरूपणम्	१७०
२३	मलरूपसंशयनिराकरणम्	१७७
२४	श्रीमत्प्रभुप्राकट्यहेतुनिर्णयः	१८०
२५	श्रीपुरुषोत्तमस्वरूपाविर्भावनिर्णयः	१८३
२६	स्वमार्गीयभावनास्वरूपनिरूपणम्	१९२
२७	स्वरूपतारतम्यनिर्णयः	२०४
२८	अन्तरङ्गबहिरङ्गप्रपञ्चविवेकः	२१३
२९	भावसाधकबाधकनिरूपणम्	२१७
३०	श्रीकृष्णशब्दार्थनिरूपणम्	२२९
३१	श्रीमत्प्रभोः सर्वान्तरत्वनिरूपणम्	२३५
३२	श्रीमत्प्रभोः प्रादुर्भावप्रकारनिरूपणम्	२३८
३३	भगवत्प्रादुर्भावसिद्धान्तः	२४६
३४	प्रभुप्रादुर्भावविचारः	२५३
३५	प्रभुप्राकट्यविचारः	२७४
३६	श्रीमत्प्रभोर्वयोनिरूपणम्	२८३

માત્ર પ્રત્યે દૈવીપ્રેમની ઘનછાયામાં એકત્ર કરતું. સત્યનાં બીજ ઊગ્યા વિના રહેતાંજ નથી.

"'રામ' ઘણે દૂર સુધી પગે ચાલીને ફરવા જતા. જ્યારે તેઓ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે શાષ્ટાસ્ત્રીંગ નામના સ્થળમાં રહેતા ત્યારે તેઓ સદા ઉદ્યોગી, સાદું, સ્વતંત્ર અને આનંદમય જીવન ગાળતા. તેઓ સદા સુખીજ રહેતા. ખડખડાટ કરતું હાસ્ય સ્વાભાવિક રીતેજ તેમના મુખમાંથી નીકળતું અને તેઓ નદીકિનારે હસતા હોય તો તેમનું હાસ્ય છેટે આવેલાં ગૃહમાં પણ સ્પષ્ટ રીતે સંભળાતું. તેઓ એક બાળક અથવા પરમહંસની માફક સ્વતંત્ર અને વિમુક્તજીવન ગાળતા હતા. તેઓ દિવસોના દિવસો સુધી સમાધિમાંજ રહેતા હતા. સ્વદેશ પ્રત્યે તેમની અચળ ભક્તિ અને ઘન અંધકારમાં અથડાતાં ભારતસંતાનોને ઉન્નતિએ લઈ જવાની તેમની અભિલાષા, એ ખરેખર તેમનો સંપૂર્ણ આત્મસંયમ બતાવી આપે છે......હું શાષ્ટાસ્ત્રીંગ છોડીને ગયો ત્યાર પછી મને સ્વામીજીનો એક પત્ર મળ્યો. મને પાછળથી મળેલી ખબર પ્રમાણે આ પત્ર સખ્ત બિમારીના પ્રસંગે લખાયેલો હતો. તે પત્રમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતુંઃ 'એકાગ્રતા અને શુદ્ધ દૈવી લાગણી હમણાં હમણાંમાં આશ્ચર્યકારક રીતે આગળ વધી ગઈ છે. પ્રભુભાવ અલૌકિક રીતે સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો છે. આ સ્થૂલ શરીર ક્ષણિક તરંગો અને સતત પરિવર્તનવાળું હોવાથી હું કદી પણ આ મિથ્યા ધુમાડાના બાચકા જેવી વસ્તુ તે હું છું, એમ માનીશ નહિ. માંદગીમાં એકાગ્રતા અને આતરશાંતિ ઘણીજ અધિક રહે છે. જે પુરૂષ અથવા સ્ત્રી દેહરૂપી નિવાસસ્થાનમાં દૈવયોગે આવી પડતા વ્યાધિરૂપ અતિથિઓનો ઘટતો આદર-સત્કાર કરતા નથી, તેઓને ખરેખર કંગાલ અને કૃપણજ ગણવા જોઇએ.

"સ્વામીજી હમેશાં કહેતા હતા કે, 'સૂર્ય અને નક્ષત્રોની અંદર જે પરમપ્રકાશ અને આકર્ષક શક્તિ રહેલી છે, તેમજ તે સર્વના આધારરૂપ અને તે સર્વને નિયમમાં રાખનાર તથા સત્તાસ્ફૂર્તિ આપનાર જે પરથી પણ પર મહાન શક્તિ છે, તે શક્તિ હું છું અર્થાત્ તે શક્તિ તે તમેજ છો' એવી સર્વકાળ તમે આત્મપ્રતીતિ કરો. આ તમારૂં સત્યસ્વરૂપ છે, આવો અવર્ણનીય તમારો મહિમા છે, તેનો તમે સ્વીકાર કરો. તમારા આ અનંત શક્તિમય અપાર મહિમાપૂર્ણ સત્યજીવનમાં તમે એકાગ્રતા પામો. તમારા આ સત્યસૌંદર્યનુંજ તમે ધ્યાન ધરો. આ ક્ષુદ્ર શરીર અને તેની સાથે સંબંધ ધરાવતાં બંધનો કે જેની સાથે મારે કોઇ પણ દિવસ કોઇ પણ જાતનો સંબંધજ નથી અને જે અસત્ય છતાં સત્ય હોય એવાં બહારથી જણાય છે, એવાં છાયા જેવાં સ્વરૂપોને તમે તદ્દન ભૂલી જાઓ. આ વિશ્વમાં મૃત્યુ, વ્યાધિ કે શોક જેવું કશુંજ નથી. તમે પોતે સંપૂર્ણ

સ્વરૂપેજ ભાસે છે. "તું જે જુએ છે તે સર્વ તે તુંજ છે." મનુષ્યનું સ્વરૂપ દિવ્ય છે. બધા ભેદભાવ અને બંધનોનું મૂળ કારણ તે મિથ્યા અહંકાર છે. તે મિથ્યા અહંકારનો નાશ કરો; એટલે મનુષ્યનો આત્મા સર્વત્ર અને સર્વ વસ્તુમાં વ્યાપી રહેલો વિશ્વાત્મારૂપેજ પ્રત્યક્ષ થશે. આ ઉચ્ચ જીવનનો સાક્ષાત્કાર પ્રત્યેક મનુષ્યે કરવોજ જોઈએ અને આવો સાક્ષાત્કાર કરવાનાં જે સાધનો છે તેનો ઉપયોગ કરવાની સર્વને સ્વતંત્રતા છે, એવું 'રામ' જણાવે છે. કંટકમય કે પુષ્પમય એ બે માર્ગમાંથી જે પણ માર્ગ આપણને આપણા આત્મસ્વરૂપની પ્રતીતિ કરાવે તે માર્ગ આપણે માટે આદરણીય અને સુખપ્રદ છે. સંપૂર્ણ આત્મસંયમ એ આ આત્મપ્રતીતિનું પ્રથમ આવશ્યક પગથિયું છે અને તેની પ્રાપ્તિ ભિન્નભિન્ન વ્યક્તિઓ ભિન્નભિન્ન માર્ગે કરી શકે છે. અમુક પદ્ધતિ અને અમુક અંગત વિચાર અથવા માન્યતાઓ કે જે અમુક વ્યક્તિના જીવનવિકાસને માટે આવશ્યક સાધન હોઇ શકે, તે સર્વ વ્યક્તિઓને માટે આવશ્યક છે, એવો આગ્રહ 'રામ' બિલકુલ કરતો નથી; પરંતુ તેઓ પોતાના મુખ્ય સિદ્ધાંતોની સામાન્ય રૂપરેખાઓજ આપણી સમક્ષ રજૂ કરે છે અને જે પદ્ધતિઓ એમને પોતાને મદદ કરનારી નીવડી છે તે આપણને તેઓ પ્રદર્શિત કરે છે. જ્યારે તેમના સિદ્ધાંતના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરવામાં આવતો, ત્યારે પૂર્વ અને પશ્ચિમના અદ્વૈતવાદના ધોરણસર કરેલા પોતાના અભ્યાસદ્વારા તેઓ પૂછનારની બુદ્ધિને સંતોષતા અને પોતાના સત્ય આગળ તેની બુદ્ધિને નમાવતા. તેમની પાસે જેઓ ચર્ચા કરવા આવતા તેઓને તેઓ કહેતા કે, "તત્ત્વજ્ઞાનનો ધોરણસર અભ્યાસ કરવાથીજ તેઓએ એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. વાદવિવાદથી સત્ય કદી પણ પ્રાપ્ત થતું નથી, ખરા આતુર અને ગંભીર વિચારથીજ તે પ્રાપ્ત થાય છે."

જ્યારે હૃદય તેમના સિદ્ધાંતના સંબંધમાં શંકા ઉઠાવતું ત્યારે તેઓ ભિન્નભિન્ન લાગણીઓદ્વારા ઉચ્ચતમ કોટિના પ્રેમથી હૃદયને વ્યાપ્ત કરતા અને સર્વ વસ્તુ એકજ છે, પ્રેમને કદી દ્વૈતભાવ સંભવતોજ નથી, એવો તેને અનુભવ કરાવતા. તેઓ બુદ્ધિને હૃદયયુક્ત અને હૃદયને બુદ્ધિયુક્ત બનાવતા અને તે છતાં તેઓ પોતાની આત્મપ્રતીતિમાં તો બુદ્ધિ અને હૃદય એ બન્નેથી પણ પરમસત્ત્વનેજ વધુ શ્રેષ્ઠ સ્થાન આપતા. આ કોટિક્રમ તેમણે માત્ર પોતાનીજ બુદ્ધિ અને હૃદયની એકતા કરવાને અર્થે નહિ, પણ બીજાઓની બુદ્ધિ અને હૃદયની એકતા કરવાને અર્થેજ સ્વીકાર્યો હતો. કોઇ પણ માણસ જ્યારે બુદ્ધિવાદમાં પોતાના મતથી પ્રતિકૂળ મત ધરાવતો ત્યારે તેઓ તેના ઉપરના પોતાના પ્રેમને ખાતર તે ચર્ચા કરવી બંધ કરતા અને આવી રીતે તેઓ તેની સાથે એકમત થતા—અદ્વૈત સાધતા. આવો

આ પૃથ્વીના તલ ઉપર બધાજ પ્રકારના સામર્થ્યને ધરાવના પોતાના મુખારવિન્દ (ના અવતાર રૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્ય મહાપ્રભુજી) ને વિધિપૂર્વક પ્રાકટ્ય આપ્યું. ૨.

"रसो वै सः" इति श्रुत्या कृष्णो भावात्मको मतः।
तथा तदास्यं मन्तव्यं भक्तानुभवतोऽनुगैः ॥३॥

"રસો વૈ સઃ। તે પ્રભુ કેવલ રસાત્મક છે એ શ્રુતિવાક્ય મુજબ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી ભાવાત્મક છે; તેજ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજી ના અનુયાયી વૈષ્ણવો શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના મુખારવિન્દ (ના અવતારરૂપ ભગવાન શ્રીવલ્લભાચાર્ય મહાપ્રભુજી) ને ભાવાત્મક માનજો, સબબ કે આપશ્રીના ભક્તોને તેવા આચાર્યશ્રીના ભાવાત્મક સ્વરૂપનો અનુભવ થયેલોજ છે. ૩.

तेन भावात्मको मार्गः सर्वोऽपि प्रकटीकृतः ॥

તે આ શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ ભાવાત્મક સમગ્ર ભક્તિમાર્ગને પ્રકટ કર્યો છે- (આવા સ્વરૂપવાળા ભક્તિમાર્ગનો પ્રકાશ શ્રીમહાપ્રભુજીથીજ છે. તે પૂર્વે ભક્તિમાર્ગ ભૂતલ ઉપર હતો, પરન્તુ જે સ્પષ્ટ સ્વરૂપવાળો ભક્તિમાર્ગ જોઈએ, તેવો તો નજ હતો.)-અપ્રકટ હતો તેને પ્રાકટ્ય આપ્યું. ૩½.

मुख्यो हि ब्रह्मसम्बन्धः, स भावात्मक एव हि॥४॥

આ માર્ગમાં પ્રથમ પહેલાં બ્રહ્મસમ્બન્ધ =સ્મૃતિમાં જેને પરમાત્મા, શ્રીમદ્ ભાગવતમાં જેને ભગવાન અને શ્રુતિ-વેદમાં જેને બ્રહ્મ કહેવામાં આવે છે, તે પરમકૃપાળુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પરબ્રહ્મ સાથેનો

પ્રકાશ થયેલો નિહાળે છે; જીવનના વિવિધ રંગોથી રંગાયલા સજીવન અક્ષરોમાં તેમનું કુરાન લખાયલું છે.

> કાળ ને વિચાર તે મુજ હજુરના સર્વે અહો,
> કે જેમણે નિજ કાર્ય કીધું યોગ્ય રીતે તે જુઓ;
> માટી, ગ્રેનાઇટ, શંખલાવતી પૃથ્વીનાં પડ દૃઢ કર્યાં,
> પછી પાણી લઈ ખંું ત્યાં ભર્યું ને સાગરો ઊછળી રહ્યા.

મનુષ્યના હૃદયરૂપી કમળની પાંખડીઓમાં તેમના સત્યની પ્રતીતિ થતી. તેમની દૃષ્ટિએ પ્રત્યેક પુરુષ અને સ્ત્રીના શરીરમાં વેદાંતના અર્થો સ્પષ્ટ રીતે જણાતા હતા. દરેક ઉન્નત થતી પ્રજામાં વેદાંતના સત્યનું વ્યાપકપણું તેઓ અનુભવતા. દરેક અધઃપતન પામતી પ્રજામાં વેદાંતનાં સત્યનો અભાવ તેઓ જોતા. પ્રત્યેક વીર પુરુષ એ વેદાંતનો સાક્ષાત્ પ્રકાશ છે એમ તેઓ માનતા. દરેક સાધુપુરુષ એનું એજ વેદાંત વ્યકત કરે છે એવી તેમની દૃઢ માન્યતા હતી. દરેક કવિએ તેનાજ મહિમાનું આસ્વાદન કર્યું છે એવી એમની દૃઢ શ્રદ્ધા હતી. સુખી અને આનંદિત ચહેરો જોઇને 'રામ' તેને વેદાંતી ચહેરો કહેતા અને એવા ચહેરામાં તેમને ભાવ ઊપજ્યા વિના રહેતો નહિ. કોઇ પણ વિજયી માણસને 'રામ' જોતા ત્યારે તેને તેઓ વ્યાવહારિક વેદાંતી કહેતા. જાપાનીઓની દિનચર્યાનું તેઓ અવલોકન કરતા અને તેઓ વેદાંતના અનુયાયી છે એમ કહેતા. આલ્પ્સ અને બીજા મોટા પર્વતો ચડી જવામાં અને નાયગરાના ધોધના જોસથી વહેતા પ્રવાહને તરી જવામાં અમેરિકનો જે સાહસ અને પરાક્રમ બતાવતા, તેઓમાં વેદાંતના સિદ્ધાંતનો આવિર્ભાવ છે, એમ 'રામ' કહેતા. વૈજ્ઞાનિક શોધને માટે કેટલાક માણસો પોતાના શરીરનું વિવિસેકશન (કોઇક શારીરિક શોધને માટે પોતાના જીવંત શરીરને ચિરાવવું તે) કરાવવા તૈયાર થયા છે એવી ખબર જ્યારે તેઓ વાંચતા, ત્યારે તેઓ પોતાના તત્ત્વજ્ઞાનનો પૂર્ણ સાક્ષાત્કાર થયેલો ગણતા. આવે પ્રસંગે તેઓનું મુખકમળ પ્રફુલ્લિત થતું, તેમનાં નેત્રો અશ્રુથી પૂર્ણ થતાં અને તેઓ કહેતા કે, "આ ખરેખર સત્યનીજ ઉપાસના છે." વાસ્તવિક પ્રજાસત્તાક રાજ્યના અને વાસ્તવિક સામાજિક તંત્રના આધુનિક સિદ્ધાંતોમાં 'રામ' પૂર્વના વેદાંતનો અંતિમ વિજય અનુભવતા.

મનુષ્ય અને કુદરતના મૂળસ્વરૂપ આંતરઐકયતાના સત્ય ખડક ઉપર ઊભા રહીને તેઓ કહે છે કે, "જેઓ પ્રેમની સર્વવ્યાપક એકતાનો સાક્ષાત્કાર કરે છે, તેઓજ માત્ર જીવનનો ખરો આનંદ અનુભવે છે. પોતાના આત્માની અંદર સર્વ ભૂતપ્રાણીઓને જોવાં અને સર્વ ભૂતપ્રાણીઓની અંદર પોતાના આત્માને જોવો, એનું

पूर्वदोषस्तदा नैव सम्बन्धः प्रतिबन्धकः ॥७॥

'ચાણ્ડાલી રાજરાણી બની હોય અને વળી રાજાએ તેને માનીતી કરી હોય; તેમ છતાં કોઈવાર ગમ્મે તેનું અપમાન કરે એટલે કે કદાચ તેનો ત્યાગ પણ કરે તો તેથી તેના ચાણ્ડાલીપણામાંથી શું જવાનું?" —એ શ્લોક વડે શ્રીમહાપ્રભુજીએ ખુલાસો કર્યો છે. આ રીતે પૂર્વ સ્થિતિમાં કોઈ પણ દોષ હોય તોપણ (રાજા જેમ ચાણ્ડાલીને પણ રાણી બનાવી શકે છે; ચાણ્ડાલી સાથે સમ્બન્ધ રાખી શકે છે, તેમ) તે + સમ્બન્ધમાં — પ્રભુ સાથેના સમ્બન્ધમાં કાંઈપણ પ્રતિબન્ધ લાવનાર થઈ શકતો નથી. ૭.

तस्या यथान्यसम्बन्धे तदनुच्छिष्टभक्षणे ।
स्वस्वामिभुक्तदाने च स्वदेहादन्ययोगतः ।
महान् दोषस्तथात्रापि मन्तव्यं भगवज्जनैः ॥८*॥

તે સ્ત્રીને જે પ્રમાણે* અન્ય કોઈ સાથે સમ્બન્ધ બાંધતાં પતિનું ઉચ્છિષ્ટ-ન ખાતાં પોતાના સ્વામીને પોતાનું ખાધેલું દેતાં

+મૂળમાં અહીં सम्बन्ध. એમ પ્રથમા વિભક્તિ છે; પ્રથમા કરતાં સપ્તમી વિભક્તિ હોવા વધુ સમ્ભવ છે; કેમકે કાંઈ સમ્બન્ધ બાધક હોઈ ન શકે બાધકના અર્થે એવી વસ્તુ હોય તો તે પૂર્વદોષ હોઈ શકે.

* અહીં મૂળમાં तस्यांच ह्यन्यसम्बन्धे એવો પાઠ છે. तस्य નરજાતિના સર્વનામની અહીં જરૂર નથી, અહીં વાત નારીની છે એટલે तस्याः જોઈએ. अर्थ કોણ? સ્ત્રીને પતિના આત્મસમ્બન્ધમાં દોષ શિયો? પતિને ખાવાના પદાર્થ પત્ની ખાઈલિયે તો દોષ થાય;

ग्रंथसेवननो महिमा

यस्यास्ति सद्ग्रंथविमर्शभाग्यं, किं तस्य शुष्कैश्चपलाविनोदैः ॥

અર્થાત્ જેને સારા સારા ગ્રંથો વાંચવા વિચારવાનું સદ્ભાગ્ય મળેલું હોય, તેને ચપળાના (લક્ષ્મીના–સ્ત્રીના) શુષ્ક વિનોદ શી ગણતરીમાં છે ?

"પુસ્તકો પ્રત્યેનો સ્નેહ એ ઈશ્વરી રાજ્યમાં પહોંચવાનો પરવાનો છે."

"ખરાબ ચોપડીઓનું વાચન, એ તો ઝેર પીવા સમાન છે."

"મહેલોથી તથા ધનવૈભવના અખૂટ ભંડારથી જે સંતોષ તમને નહિ મળે, તે સંતોષ તમને ઉત્તમ પુસ્તકોથી પ્રાપ્ત થશે."

"લીલા વનમાં ભૂખે મરનાર પશુમાં અને આટલાં આટલાં વાંચવાનાં સાધન છતાં જ્ઞાનહીન રહેનાર મનુષ્યમાં શું તફાવત?"

"ખોરાક વિનાના શરીરની પેઠે જ્ઞાનવિનાનું મન પણ નિર્માલ્ય છે. એ જ્ઞાનને મેળવવાનું સર્વોપરી સાધન વાચન હોવાથી જે ઘરમાં સારાં પુસ્તકો નથી તે ઘર, ઘર નહિ પણ નિર્માલ્ય તનમનવાળાં જીવતાં મુડદાંઓને રહેવાની ઘોરજ છે."

"ગ્રંથોની ઓરડીમાં ગયા પછી તમે એને હાથ નહિ લગાડો તોપણ એ ગ્રંથોજ માનસવાણીથી તમને કહેશે કે, 'અમારામાં પુષ્કળ જ્ઞાન ભર્યું છે તે લો અને વાપરો, એટલે તમારૂં કલ્યાણ થશે.' શું આ માનસવાણી ઓછી કિંમતી છે?"

"તમે ગમે તેવી નવલકથાઓ અને બીજું જે આવ્યું તે વાંચવા મંડી પડો છો, પણ એવું તો તમે થોડું વાચો તેમજ સારૂં. ગીતાજી વાંચો, વેદાંતનાં બીજાં પુસ્તકો વાચો; કેમકે તેની આખા જીવન સુધી જરૂર છે."

—**સ્વામી વિવેકાનંદ**

"મને પુસ્તકો વાંચવાથી જેવો આનંદ મળે છે તેવો આનંદ આ જગતમાં બીજા કોઇ પણ કામમાં નથી મળતો. × × × માતૃભાષામાં વિવિધ જ્ઞાન આપનારા ગ્રંથોનો પ્રચાર થયા વિના કોઇ પણ પ્રજા ઉન્નતિ પામી શકતી નથી અને જાતીય ભાવના (સ્વદેશપ્રીતિ) પણ મેળવી શકાતી નથી. × × × બધી જાતની ઉન્નતિનું મૂળ જ્ઞાનની ઉન્નતિમાં છે. પશુ આદિના જેવી ઇંદ્રિયતૃપ્તિ સિવાયનું બીજું કોઇ પણ એવું સુખ તમે નહિ બતાવી શકો કે જેનું મૂળ જ્ઞાનની ઉન્નતિમાં રહેલું ન હોય. × × × સાહિત્ય–ઉદ્યાનના ચતુર માળી થવાનું સુભાગ્ય જેને પ્રાપ્ત થયું હોય અથવા જેનું મન સદૈવ સાહિત્ય-

तथात्र ब्रह्मसम्बन्धचिन्तनं तादृशैर्जनैः ॥११॥

જે પ્રમાણે સગાંવ્હાલાંઓની મદદથી સ્ત્રી પોતાના પતિવ્રત-પણાનું રક્ષણ કરે છે. તેજ પ્રમાણે જીવે તાદશી જનોની સાથે રહી (તેઓની મદદથી) બ્રહ્મસમ્બન્ધનો (તે ટળી ન જાય તેનું ખાસ ધ્યાન રાખવા) વિચાર કર્યા કરવો. ૧૧.

अतस्तत्रैव हि स्थेयं यत्र तत्सङ्गसम्भव. ।
ते दुर्लभाः खलु कलौ, तान् परामृश्य संवसेत् ॥१२॥

આથી ત્યાંજ રહેવું કે જ્યાં તેવા તાદશી ભગવદીયોના સઙ્ગની સમ્ભાવના હોય આવા તાદશી ભગવદીયો કલિકાળમાં દુર્લભ છે. તેઓની બરોબર પરીક્ષા કરી પછી તેવાઓનો સત્સંગ કરતા રહેવું (શ્રીહરિરાયજીએ દુઃસઙ્ગવિજ્ઞાનપ્રકારનિરૂપણ-ગ્રન્થમાં વંચેલા અને ભગવદીયોનું તારતમ્ય નિરૂપ્યું છે; તેનું અનુસંધાન કરવું.) ૧૨.

"अतः स्थेयं हरिस्थाने" इति प्रभुवचः स्फुटम् ।
यतो भावः सुसंरक्ष्यो, वर्धनीयश्च सर्वथा ॥१३॥

શ્રીમહાપ્રભુજીનું (ભક્તિવર્ધિનીમાં) "-આથી કરી જે પ્રમાણે ચિત્ત દુષિત ન થાય.........તે રીતે હરિભગવાનના સ્થાનમાં રહેવું", -એ સ્ફુટ વચન છે; કારણકે દરેક રીતે ભાવનું સારી રીતે રક્ષણ કરવાનું છે અને તેને વધારતાં જવાનો છે. ૧૩.

सबीजभावो वचनैर्व्यावृत्तिरहितैः सदा ।

તેથી કરીને આપણા આચાર્યચરણો શ્રીમહાપ્રભુજીયે જે કાંઇ પ્રકાશિત કર્યું છે. તેને અહીં દરેક રીતે વિદ્વાનોયે; ભાવરૂપજ જાણવું કારણકે જેવું મૂળ હોય તેવુંજ તે મૂળમાથી ઉત્પન્ન થયેલું કાર્ય પણ હોય (પ્રથમથીજ ભાવ હોય તો છેવટ સુધી બધું ભાવરૂપજ રહે અને પ્રથમથી સુદ્ર હોય તો બધું સુદ્રજ રહેવાનું.) ૧૭

स्वाचार्यारतरक्षृतो मार्गस्तत्प्राप्यः पुरुषोत्तमः ।
सर्वमत्युष्णभावाढ्यमिति मन्तव्यमुत्तमैः ॥१८॥

આપણા આચાર્યચરણો, એમણે વિસ્તારેલો માર્ગ એ માર્ગથી મેળવાતા પુરૂષોત્તમ, એ બધુંય અતિ ઉત્કટ ભાવથી ભરચક છે. એમ ઉત્તમ અધિકારીયોયે જાણવું. ૧૮.

स्वाचार्यशरणैर्जातवरणैर्भगवज्जनै. ।
एतावानेव विज्ञेयः सिद्धान्तोऽत्र विचक्षणैः ॥१९॥

જેમને પોતાના આચાર્ય શ્રીમહાપ્રભુજીનું શરણ પ્રાપ્ત થયું છે, જેમનું ભગવન્માર્ગમાં વરણ થયૂ છે (પ્રભુયે જેને પોતાના સ્વીકાર્યા છે) તેવા વિચક્ષણ ભગવદીયોયે અહીં આટલોજ સિદ્ધા જાણી લેવાની જરૂર છે. ૧૯.

स्वामी रामतीर्थ

(એમના સદુપદેશ)

ग्रंथ १ लो

आत्मकृपा

श्रेयस् अने प्रेयस्

'શ્રેયસ્ અને પ્રેયસ્ જુદાં જુદાં છે' એવું શ્રુતિવાક્ય છે. શ્રેયસ્ એક ઉપદેશ કરે છે, પણ પ્રેયસ્ પ્રાણીને બીજી તરફ ખેંચે છે. શ્રેયસ્ કહે છે કે, 'આપી દે, ત્યાગ કર,' પણ પ્રેયસ્ કહે છે કે 'લે, લઇ રાખ, એ તારો હક છે.' જગતમાં હક બજાવવો સહેલો છે; પરંતુ ધર્મ બજાવવો મુશ્કેલ છે. વસ્તુસ્થિતિનો બરાબર વિચાર કરીશું તો બીજનો વૃક્ષ સાથે જે સંબંધ છે, તેજ સંબંધ ધર્મ અને વાસના વચ્ચે છે. આશ્ચર્ય તો એજ છે કે, સૌ કોઇ ફળ ખાવા ઇચ્છે છે; પરંતુ બીજ રોપવાને અથવા તેને પાણી પાઇ પોષવાને–ધર્મ બજાવવાને કોઇ તૈયાર હોતું નથી. ઈશ્વરી નિયમ એવો છે કે, 'આપણે જો આપણા કર્તવ્યને વળગી રહીશું તો આપણા હક અને અધિકાર એની મેળેજ આપણી પાસે આવશે;' અને જો આપણે તેમ ન કરતાં આપણા હકોનેજ ઇચ્છયા કરીએ તો બીજાના મોં સામું જોઈ બેસી રહેવાનું દુર્ભાગ્યજ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે અને આપણા હકો નાબૂદ થાય છે.

तासां च सहजो रागः स च भगवानज ।
नन्दस्य भवने जातः सुखदानाय भूतले ।
तत्स्वरूपं तथा ग्रन्थं श्रुतयोऽपीह नेशते ॥८।
मनोऽभिवृत्तिर्निर्दम्भा मनसा सद्रूपता ।
किञ्चिदाचार्यचरणप्रसादान्निरूपितम् ।९॥

(અહીં તો કોઈ [illegible] [illegible] નથી, [illegible] [illegible] નેરી) ન શ્રીગોપીજનોનો જે સહજ અનુરાગ હતા તે [illegible] ભગવાન ભૂતલ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પ્રગટ હતા તે પ્રભુનું [illegible] [illegible] વર્ણન કરવાને [illegible] સમર્થ નથી, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે, મનની માત્ર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], ત માત્ર શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી [illegible]

अर्थं कृपया स्वबुद्ध्यैव मया किञ्चिल्लिख्यते ॥१०॥

[illegible] [illegible] પ્રમાણે [illegible] સમજીને [illegible] [illegible] નિરૂપવાનો યત્ન [illegible] [illegible] [illegible]

गोपिकानामिव यो भावः स यशोदादिसंस्थितः ॥६
यशोदाऽपि च तद्भावरूपैवेति विबुध्यताम् ।
नन्दस्तदीयास्तद्भक्तिस्तद्गृहं तद्दनं च यत् ॥७।
तदुत्सवास्तथा सर्वं तत्र तद्भाव एव हि ॥७॥

ધ્યાત્મિક અથવા માનસિક યોગ્યતા વધારી હશે, તેટલા પ્રમાણમાંજ તે સમાજનું ગાડું ઉન્નતિને માર્ગે ઘસડી શકશે. એવો મનુષ્ય પોતાના સુધારાની ખડાઇઓ ન હાંકે અથવા પોતાની દેશસેવાના ઢોલ ન પિટાવે તોપણ ફક્ત તેને જોઇને અથવા તેનું સ્મરણ કરીને પણ લોકો ઉત્સાહિત બને છે અને " આપણે પણ એના જેવી યોગ્યતા મેળવીએ" એવી લાગણી તેમનેથઇ આવે છે.

सर आइझेक न्यूटननुं अने गंगोत्री पहाडना बनावनुं दृष्टांत

જગત ઉપર ઉપકાર કરવાનો સર આઇઝેક ન્યૂટનના મનમાં ખ્યાલ પણ નહોતો. જેમ પતંગિયું દીવા તરફ ખેંચાઇ દોડી જાય છે તેમ તે જ્ઞાનની પાછળ પડ્યો હતો. તેણે પોતાને ખાતરજ પોતાનું કર્તવ્ય બજાવીને આત્મકૃપા મેળવી અને એવી રીતે તે જગતનો કલ્યાણકર્તા થયો. સપાટ ભૂમિ ઉપર ઊભેલો મનુષ્ય થોડે દૂર સુધી જ જોઇ શકે છે અને તેનો અવાજ થોડા લોકો જ સાંભળી શકે છે; પરંતુ એકાદ ઉંચા મિનારા ઉપર અથવા પહાડના શિખર ઉપર તે ઊભો રહે તો તેનો અવાજ ચોતરફ ઘણે દૂર સુધી સંભળાય છે. એક વખત 'રામ'ની સાથે *કેટલાક લોકો ગંગોત્રીના પર્વત ઉપર આવ્યા હતા. રસ્તો ભૂલી* જવાથી આડ માર્ગે જતાં કાંટાવાળાં ઝાંખરાંથી તેમનાં શરીર સોરાયાં હતાં. એક જણ બીજાને બોલાવે તો સંભળાય તેમ નહોતું. છેવટે ઘણી મહેનતે 'રામ' શિખર ઉપર પહોંચ્યો અને બધાને બૂમ પાડી બોલાવ્યા ત્યારે આવ્યા. આ પ્રમાણે જ્યાંસુધી આપણે નીચે પડ્યા છીએ ત્યાંસુધી આપણી બૂમ કોઇ સાંભળી શકશે નહિ. ઉચ્ચ સ્થાને જઇને બીજાઓને બોલાવીશું તોજ તે એકે એક જણને સંભળાશે. આ સામેનું મેજ ખસેડવું હોય તો પેલી બાજુએથી કિંવા વચ્ચેથી હાથ ઘાલી જોર કરવાથી તે હાલશે નહિ; પરંતુ આપણી નજીકની બાજુએથી પકડવાથી તે સહેલાઇથી ખસેડી શકાશે. મનુષ્યનો જગતની સાથે પણ એવોજ સંબંધ છે. સર્વ મનુષ્યો દરેક મનુષ્યના અવયવરૂપી છે; કેમકે સર્વની ઉત્પત્તિનું મૂળ એકજ છે.

जगतने सुधारवानो अने चकित करी नाखवानो उपाय

આખા જગતને ચકિત કરી નાખી તેને દોરવવાની જો તમારી ઇચ્છા હોય તો જગતના સૌથી મોટા અને પાસેના

વગેરે જે અવતારલીલા, તે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીએ પોતેજ પ્રકટ થઈને અહીં કરી. ૧૧.

तदेव रूपितं सर्वं तत्र प्रकरणोत्तमे ।
"काश्चित्पूतनायन्त्या" इति सन्दर्भतस्तथा ॥१२॥

દશમસ્કન્ધના-ઉત્તમ તામસ ફલપ્રકરણમા "काश्चित् पूतना यन्त्यः-કોઈ પૂતના બની અને કૃષ્ણરૂપ બનેલી બીજી ગોપીને સ્તન-પાન કરાવવા લાગી"-એ વગેરે ગ્રન્થસન્દર્ભ કરી તે સમગ્ર અવતાર ચરિતજ ત્યાં કહેવામાં આવે છે. (મતલબ છે કે –અહીં જે ગોપીજનોએ વિરહદશામાં તન્મય બની કૃષ્ણલીલા કરી બતાવી, તે ભાવાત્મકજ છે) ૧૨.

अतो हि भावरूपत्वं लीलामात्रस्य युज्यते ।
यथा श्रुत्या गुणद्वाराऽगुणवानपि रूप्यते ॥१३॥
तथा भागवतेनापि सहजं तन्निरूप्यते ।
अवतीर्णचरित्रेण विभेदज्ञापनं तयोः ॥१४॥

આથીજ કરીને જેટલી લીલા તે બધીજ ભાવરૂપ હતી એમ માનવુંજ યોગ્ય છે. વેદમા એવા ઘણાએ પ્રસંગો છે, કે જે ગુણરહિત હોવા છતાં ગુણનું નિદર્શન કરાવતી વખતે પ્રભુને નિર્ગુણ કહેવામા આવ્યા હોય છે; તેજ પ્રમાણે અહીં પણ કોઈ કોઈ એવો પ્રસંગ હોય. તેજ રીતે ભાગવતજીમા પણ અવતારચરિતથી ભાવરૂપ અને ભાવાતિરિક્તરૂપ ચરિતનો ભેદ આપવા સહજ ભાવપણું નિરૂપણમા આવ્યું છે. ૧૪.

પ્રેમથી દોડતો હતો. તેનો ઉદ્દેશ એ હતો કે ઈશ્વરકૃપાથી પોતાને કોઈ પૂર્ણ જ્ઞાનીનાં દર્શન થાય અને તેના સમાગમ વડે અંતઃકરણની ઝંખના શાંત થઈ ચિત્ત સ્વસ્થ થાય. દોડાદોડમાં આખરે નિરાશ થઈને તે એક જંગલમાં જઈને બેઠો અને તેણે નિશ્ચય કર્યો કે હવે કાંઈ ખાવુંપીવું નહિ અને અહીંજ મરી જવું.

"બૈઠે હૈં તેરે [1]દરપે, તો કુછ કરકે ઉઠેંગે;
યા [2]વસ્લ ભી હો જાયગા, યા મરકે ઉઠેંગે."

ઉપલેજ પ્રસંગે તે સમયનો જુનૈદ નામનો એક પ્રખ્યાત પૂર્ણ જ્ઞાની મહાત્મા પોતાના ઘોડાને પાણી પાવાને જતો હતો. ઘોડાએ હઠ કરવા માંડી અને તે કેમે કર્યો આગળ વધતો ન હતો. ઘોડાને આમ અટકતો અને પાછો ફરતો જોઈને જુનૈદે ધાર્યું કે આમાં પણ કાંઈક ઈશ્વરી સંકેત હોવો જોઈએ. છેવટે ઘોડાને જલાશય તરફ હાંકવાનો પ્રયત્ન છોડી દઈને તે બોલ્યોઃ **"જ્યાં જવું હોય ત્યાં ચાલ. ચોતરફ મારાજ ઈશ્વરનો પ્રદેશ છે. મારોજ સર્વ દેશ છે."** ઘોડો એ પછી દોડતો દોડતો પેલા જંગલમાં જ્યાં પેલો બિચારો ઈશ્વરને શોધનારો મનુષ્ય ઈશ્વરના ચિંતનમાં લીન થઈ પડ્યો હતો ત્યાં જઈ ચઢ્યો. જુનૈદે ઘોડા ઉપરથી ઊતરી તે માણસ પાસે જઈ તેનો વૃત્તાંત પૂછ્યો અને તેના અલ્પ સમયના સમાગમથી પણ પેલો મુમુક્ષુ આનંદ પામ્યો. જ્યારે જુનૈદ ઊઠ્યો અને પાછો જવા લાગ્યો ત્યારે પેલા મુમુક્ષુને એણે કહ્યું કે, "જો હજી પણ કોઈ સમયે તને અડચણ આવે અને સલાહની જરૂર પડે તો બગદાદ શહેરમાં આવજે. મારૂં નામ જુનૈદ છે. ગમે તેને પૂછજે એટલે મારૂં ઘર તને બતાવશે."

ઈશ્વરભક્તિથી મસ્ત થયેલો પેલો મુમુક્ષુ બોલ્યોઃ "હવે મને સર્વ ભેદ સમજાયો છે. હવે તમારી પાસે આવવાની મને કંઈ જરૂર રહી નથી; છતાં જો જરૂર પડશે તો આજનીજ પેઠે તું અથવા બીજો ગમે તે ઈશ્વરેચ્છાથી અહીંયાં ખેંચાઈ આવશે"

"અસર જબ ઉલ્ફતમેં હૈ તો, ખીંચકર આહી જાયેંગે;
હમે પરવા નહીં ઉસસેં, અગર વહ રૂસ બૈઠે હૈં."

અર્થાત્ પ્રેમમાં જો આકર્ષણશક્તિ હશે તો પ્રિય એની મેળે-

---

૧ દ્વાર પર. ૨ દર્શન–મેળાપ.

हरेरिव तदन्यस्य कठिनं तत्प्रसादनम् ।
तस्मात्कृपानिधिः कृष्णः स्वास्यतामिसत्कार ह ॥१९॥

પ્રભુની જે પ્રમાણે તે સ્વામિનીઓ કૃપા મેળવવા કઠિનભાન થઈ, તે પ્રમાણે આ આપણે માનવીઓને પ્રભુની પ્રત્યક્ષ કૃપા મેળવવી મુશ્કેલ છે. તે માનવ કૃપાના ભંડાર એવા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીએ પોતાના મુખારવિન્દના અવતારરૂપ શ્રીવલ્લભાધીશપ્રભુને પ્રાકટ્ય આપ્યું. ૧૯

स्वामिनीहृदयस्थस्य भावरूपस्य यन्मुखम् ।
भावाग्निरूपं तद्वाच्यं स भावो विरहात्मकः ॥२०॥

સ્વામિનીઓના હૃદયમાં રહેલા ભાવરૂપ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનું જે મુખ. તે ભાવાત્મક અગ્નિરૂપ જાણવું અને તે ભાવાગ્નિ તે વિરહરૂપ છે. ૨૦.

तद्दानाय तदात्मा स्वमाधिक्यफलभावनः ।
अस्मत्प्रभुः कदा श्रीमदाचार्यः शिरसि स्थितः ? ॥२१॥

તે વિરહાત્મક ભાવનું દાન કરવા ભાવાત્મક, વળી પોતાના આધિક્યથી ફલભાવ કરનાર આપણા મહાપ્રભુ શ્રીમદાચાર્યચરણ ક્યારે આપણા મસ્તક ઉપર બિરાજે ? ૨૧

तन्निवेदनमन्त्रस्य सन्निधानाद् भवेदसौ ।
भावस्तत्राधिको मुख्यस्तत्रासाधनतां गतः ॥२२॥

ધીમે 'વિઠ્ઠલ, વિઠ્ઠલ' એવો જપ કરવા લાગ્યો. તેના મનમાં શાલિગ્રામની પ્રતિમા એજ માત્ર ખરો વિઠ્ઠલ (ઈશ્વર) હતો. જ્યારે તેને લાગ મળે ત્યારે તે પૂજાની ઓરડીમાં શાલિગ્રામની મૂર્તિ પાસે જઇને પ્રેમથી અને આનંદથી કહેતો કે, "હું! આજ ઠીક લાગમાં આવ્યા છો, વિઠોબા!" પરંતુ તેનો બાપ વિઠ્ઠલની મૂર્તિની તેને પૂજા કરવા દેતો નહોતો. એક દિવસ તેના બાપને પરગામ જવું પડતાં આ ભાઇએ હર્ષઘેલા થઈ જઇને કહ્યું: "તમે ગામ જાઓ છો એટલે વિઠોબાની પૂજા હું કરીશ."

બાપ બોલ્યો: "ઠીક, પણ સવારે દાતણ પણ કર્યા પહેલાં તો તું ખાવાનું માગે છે! તારા જેવો નાદાન છોકરો તે દેવની પૂજા શું કરવાનો હતો? પૂજા કરવાની હોંશ હોય તો દેવને જમાડીને પછીજ પોતે જમવું જોઇએ." એમ કહી બાપ ગામ ગયો.

આ હર્ષઘેલા છોકરાને રાત્રે ઊંઘ પણ ન આવી. તે રાતમાં જ ઊઠી ઊઠીને પોતાની માને પૂછવા લાગ્યો કે, "પરોઢિયું થયું? સવાર ક્યારે પડશે મા? હું વિઠોબાની પૂજા ક્યારે કરું?" વહાણું વાતાંજ છોકરો નદીએ જઇ સ્નાન કરી આવ્યો; એટલે તેની માએ દેવને નીચે ઉતારી આપ્યા. મૂર્તિને તરભાણાના પાણીમાં ડુબાડીને તેણે એકદમ બહાર કાઢી અને તરત આસન પર મૂકી દઇ પોતાની માને તે કહેવા લાગ્યો કે, "મા! જલદી દૂધ લાવ. વિઠોબા નહાઇને બેઠા છે. તેમને બહુ ભૂખ લાગી છે."

તેની માએ આણી આપેલા દૂધનો પ્યાલો દેવ સામે મૂકીને તે કહેવા લાગ્યો કે, "ભગવાન દૂધ પીઓ." દેવે દૂધ પીધું નહિ. છોકરે આંખો મીંચી ધીમે ધીમે ગણગણવું શરૂ કર્યું અને "રામ રામ, વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ" એમ બોલવા લાગ્યો. તેના મનમાં ખાતરી હતી કે મારી આ ભક્તિથી પ્રસન્ન થઇને દેવ જરૂર દૂધ પીશે. વચ્ચે વચ્ચે તે ધીમે રહીને આંખો ઉઘાડે અને ચુપચુપ દેવ દૂધ પીએ છે કે નહિ તે જુએ. આ પ્રમાણે ઘણી વાર સુધી તેણે "રામ રામ, વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ"ના જપ કર્યા, પણ દેવે તો દૂધબૂધ કાંઇ પીધું નહિ; તેથી છેવટે કંટાળી જઇને તથા ભૂખ તરસ અને રાતના ઉજાગરાથી થાકીને બિચારો નામદેવ રડવા લાગ્યો. તેનાં રૂંવા ખડાં થયાં; કંઠ રૂંધાઇ ગયો; ડૂસકાં ઉપર ડૂસકાં ભરવા લાગ્યો; હોઠ સુકાઇ ગયા અને "હાય! અરે

અનુભવ કરવો નહીં, જ્યારે પ્રભુ ભોગ આરોગતા હોય ત્યારે તેની ભાવના કરી સેવાનાં અનવસરમાં પ્રભુના સેવા પ્રકારના ચિન્તનો અનુભવ અભ્યાસપૂર્વક કરવો, અર્થાત દુનીયાના બીજા કાર્યોમાંથી ચિત્તને ઉઠાવી લઇ સેવાના અનવસરમાં પ્રભુના આત્યન્તિક ચિન્તનીજ ભાવના કર્યા કરવી— આજ ફલની પરાકાષ્ઠા, છેલ્લામાં છેલ્લી ટોચ છે. ૨૬.

एवं विज्ञाय विधिना विहिताश्च सदादरम् ।
आश्रित्य वल्लभाचार्याङ्घ्रिं तिष्ठेत्समाहितः ॥२७॥

આ પ્રમાણે સારી રીતે સમજી વિધિપૂર્વક સમર્પી પદાર્થો પોતાનું ભોજનાદિક કરી હમેશાં પ્રભુમાં આસક્તયુક્ત રહી અંતઃકરણ ધ્યાનપૂર્વક શ્રીમદાચાર્ય શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો આશ્રય કરી સ્થિતિ કરવી. ૨૭

इति श्रीवल्लभाचार्यप्रसादेन निरूपितम् ।
स्वहृत् सन्तोषतः स्वान्ते स्थापनीयं प्रयत्नतः ॥२८॥

આ પ્રમાણે શ્રીમદાચાર્યચરણ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની કૃપા વડે આ મેં કહ્યું છે અને હમેશાં પ્રયત્ન પૂર્વક પોતાના હૃદયમાં જીવોએ સ્થાપવું. ૨૮

સિદ્ધ થયા છે; તો પછી નિષ્પાપ અને પૂર્ણ ભકત નામદેવ પોતાની ભાવનાને બળે પરમેશ્વરને મૂર્તિમંત કેમ ન કરી શકે? પરમેશ્વર સર્વવ્યાપી છે, તોપણ આત્મકૃપા–આત્મશ્રદ્ધા–પૂર્ણ ભાવના એવી વસ્તુ છે કે તેના બળથી ઇશ્વિર સાતમા તો શું પણ ઉપર ચૌદમા લોકમાં હોય તોય શું? નંદનવનમાં, વૈકુંઠમાં, કૈલાસમાં કે તેની પણ પેલી મેર હોય તોપણ શું? ત્યાંથી પણ તેને ખેંચી લાવી શકાય છે.

"થામે હુએ કલેજેકો આઓગે આપસે;
માનોગે તબકિ દિલમેં ભલા કયોં અસર નહીં?"

અર્થાત્ અંતઃકરણને હાથમાં લઇને–કાબૂમાં લાવીને તમે આવશો, એટલે પોતાની મેળેજ માનશો કે તેનામાં કેવો પ્રભાવ છે!

"યહ કૌનસા ઉકદા હૈ, જો વો હો નહિ સકતા,
હિમ્મત કરે ઇન્સાન તો કયા હો નહિ સકતા?
કીડા જરા સા ઔર વહ પથ્થરમેં ઘર કરે,
ઇન્સાન કયોં ન વહ દિલે દિલબરમેં ઘર કરે?"

અર્થાત્ એવો કયો કોયડો છે જે છૂટી ન શકે? મનુષ્ય હિંમત કરે તો શું થઇ નથી શકતું? નાનો સરખો કીડો પણ પથ્થરમાં કોતરીને ઘર કરે છે તો પ્રેમસ્વરૂપ ઇશ્વિરના મનમાં મનુષ્ય કેમ વાસ ન કરી શકે?

હે મનુષ્ય! તારામાં એવું તો અપાર ઐશ્વર્ય અને સામર્થ્ય છુપાયેલું છે કે તેને યોગ્ય રીતે પ્રકટ કરવાથી દેશ, વિશ્વ અને વિશ્વનાથને પણ પ્રસન્ન કરી શકાય છે. **હે શરૂ થતી વસંતના રમણીય પુષ્પ! તું પ્રથમ વિકાસને તો પામ!** તારી જાત પ્રત્યેની આ ફરજ અદા કરવાથી બીજી સર્વ ફરજ એની મેળેજ અદા થઇ જશે અને ક્ષુદ્ર જંતુથી લઇને આકાશમાં ઊડતાં પક્ષીઓ સુધી સર્વ ખુશી થઇ જશે!!

"તુ ખુશી તુ ખુબિઓ કાને ખુશી;
તુ ચીરા ખુદ મિન્નતે બાદાકશી."

અર્થાત્ તું પોતેજ આનંદ છે, તુંજ પૂર્ણ છે અને તુંજ સુખની ખાણ છે; તો પછી સુખી થવાને માટે વિષયોનો બોજો ફોકટ શા માટે તારી જાત ઉપર લાદે છે?

तत्तोषणं तु तद्भक्तिभाववर्धनतो भवेत् ।
भावो हि मार्गसर्वस्वं कर्तव्यं तस्य रक्षणम् ॥४॥

શ્રીમહાપ્રભુજીના તુષ્ટ થવાનો લાભ તેઓશ્રી તરફથી ભક્તિના ભાવની વૃદ્ધિ થઈ જાય. ભાવ એ ભક્તિમાર્ગના સર્વસ્વ-રૂપે કહેલો છે. તે ભાવનું રક્ષણ કરવું. ૪.

सेवापि सततं चित्ते, भावनात्मा तदा भवेत् ॥४३॥
ચિત્તમાં સતત સેવા હોય ત્યારે જીવ ભાવનારૂપ બને છે. ૪૩.

'निवेदनं तु स्मर्तव्यमि'ति यत्साधनं परम् ॥५॥
'तादृशै'रिति वाक्येन सङ्गस्तत्राप्यपेक्षितः ।
स एव साधनं सङ्गे मोक्षोऽस्मिन्मार्ग एव च ॥६॥
'ममोत्तमे'ति वाक्येन, तदभावे वृथाखिलम् ॥६३॥

“હમેશાં આત્મનિવેદનનું સ્મરણ કર્યા કરવું; એ નવરત્ન ગ્રન્થમાં જે પરમ સાધન કહ્યું છે, ત્યાં ‘ને તાદૃશી ભગવદીયોની સાથે રહી કરવું, તેમ કહ્યું છે; ને વાક્યથી આ ભક્તિમાર્ગમાં સહુગતી પણ જરૂર કહી છે. તેજ સાધનાત્મક સંગ તે આપણા આ માર્ગમાં શ્રીચતુઃશ્લોકીમાંના ‘ઉત્તમ’શ્લોક પ્રભુના જનોમાં સખ્ય-મિત્રતા થાવ,’ એ વાક્ય પ્રમાણે મોક્ષરૂપ છે; ને ભગવદીયનો સંગ ન થયો તો બધુંજ ફોગટ છે. ૬૩;

तस्मात्सर्वं परित्यज्य सत्सङ्गेन सदा हरिम् ॥७॥

તાથી એક દિવસ 'લોર્ડ મેયર ઓફ લંડન' બન્યો.

આ જગત અને તેની સાથેનો આપણો સંબંધ આપણી હિંમત અને મનોભાવનાના પ્રત્યુત્તર જેવો છે. વિટંગટનની હિંમત નાનપણથી મોટી હતી અને તેના મનના ભાવો ઉચ્ચ હતા તે પ્રમાણે તેને ફળ પણ મળ્યું !

वजीर थयेलो चीननो एक गरीब विद्यार्थी

ચીનમાં એક અતિશય ગરીબ વિદ્યાર્થી હતો. રાત્રે વાંચવાને તેલ પણ તેને મળતું નહિ, તેથી પુષ્કળ આગિયાં એકઠાં કરી એક પાતળા મલમલના કટકામાં બાંધી ચોપડી પર મૂકી તેને અજવાળે તે વાંચતો. કોઈએ તેને પૂછયું કે, "એટલી બધી મહેનત શા માટે કરે છે? ચીન દેશનો વજીર થવાનો છે કે શું ?"

છોકરે જવાબ આપ્યો: "ઐશ્વર્ય અને જ્ઞાનનો સ્વામી ઈશ્વર છે. તેનો કાયદો ખરો હશે તો ખરેખાત એક દિવસ હું ચીનનો વજીર પણ બનીશ!" એક દિવસ એવો આવ્યો કે એજ છોકરો ચીનનો મુખ્ય પ્રધાન બન્યો.

एक बारोटनी खोटी भावनानुं खोटुं फळ

"તજકીરા આબ હયાત" નામના ગ્રંથમાં પ્રોફેસર આઝાદે એક વિચિત્ર વાત લખી છે. એક દિવસ એક ભાટે લખનૌના નવાબ અને તેના સરદારોને પોતાનાં કવિતોથી ખુશ કર્યા, તેથી નવાબ પોતાના મહેલમાં મોડો જઇ શકયો. બેગમે મોડું થવાનું કારણ પૂછતાં નવાબે કહ્યું કે, "ઘણાંજ સરસ અને અદ્ભુત કવિતો અને રણગીતો સાંભળતા અમે બેઠા હતા." એ સાંભળી એ કવિતો પોતે પણ સાંભળવાની બેગમે ઇચ્છા બતાવી.

બીજે દિવસે બેગમ ચક નખાવી બેઠી અને ભાટને બોલાવ્યો. ભાટના ગાયનથી બેગમ ઘણીજ ખુશ થઇ અને તેણે નવાબને અરજ કરી કે, "એ ભાટને એક ઓરડી આપી મારાજ મહેલમાં રહેવા દો." ભાટે વિચાર કર્યો કે, "મહેલમાં રહેવાથી દરરોજ બેગમને ખુશી તો કરી શકાશે; પરંતુ નવાબને છેવટે આ ગમશે નહિ, તેથી કંઇક યુક્તિ કરવી કે જેથી નવાબ નાપસંદગી ન બતાવે." એમ ધારી અને નવાબને વિચારમાં પડેલો જોઇ તે બોલ્યો: "હું બધી બાબતમાં હોશિયાર છું; પરંતુ મારામાં માત્ર એકજ મોટી ખોડ છે કે હું આંખે છેક આંધળો છું."

मानातिरिक्तमार्गत्वमेव तत्र व्यवस्थिति ॥२६॥

- આ માર્ગ પ્રમાણોથી પર છે એમ વ્યવસ્થા જાણવી (કેમકે તેમાં માન અનુગ્રહ સિવાય આધાર છે) ૨૬

- સંશય -

तत्राय संशय —कृष्ण फल साक्षात्कृत स्वयम् ॥३॥
यत्यात्साधनता गत रसलीलासु सवदा ।
परोक्षे भक्तिमार्गे हि क्व साधनता हरे ॥४॥
अनाविर्भूतद्रूपत्वाद्दर्शनस्याप्यभावत ।
तदभावे कथ तस्य पुष्टिमार्गत्वमुच्यते ॥५॥
अन्यथा साधने सिद्धौ मर्यादैव तथा भवेत् ॥५३॥

— આમા આ પ્રકારનો સંશય ઊભો થાય છે કે - વારૂ! સાક્ષાત્ સ્વરૂપ થયેલા પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણ પોતેજ બધી રસલીલાઓમા સાધન પણાને પામે છે (માનો કે સાક્ષાત્ લીલાઓમા પ્રભુ પોતે સાધનરૂપ અને ફળ પણ) પરોક્ષ ભક્તિમાર્ગમા હરિનું સાધનપણું કેવી રીતે સંભવ હોઇ શકે? કેમકે તેમા પ્રભુના સ્વરૂપનો આવિર્ભાવ પણ નથી હોતો કે પ્રભુના દર્શન પણ નથી થતા, એ પ્રકારની સ્થિતિ હોવાથી એમને પ્રભુ હાજર ન હોવાથી પુષ્ટિમાર્ગ પુષ્ટિમાર્ગ કેમ કહી શકાય? પ્રભુની ગેરહાજરી હોવાથી જો સાધન કરવામા આવે તો પછી પુષ્ટિમાર્ગ રહ્યો ક્યાં? આમ થતા તો તે મર્યાદામાર્ગ થઇ જાય છે! ૫૩

પુરુષાર્થ, પવિત્ર ભાવના, આત્મવિશ્વાસ, મહત્ત્વાકાંક્ષા અને ધૈર્ય એ ગુણો હોવાજ જોઇએ.

"ગર બફ્કે મિનિહદ સદકોહે મેહનત રોજગાર,
ચીને પેશાની નબીનદ ગોશયે અબ્રૂય મા;

* * *

અગરચે કુત્બ જગહસે ટલે તો ટલ જાયે,
હિમાલા બાદકી ઠોકરસે ગો ફિસલ જાયે.
અગરચે બહરભી જુગ્નુ કી દુમસે જલ જાયે,
ઔર આફતાબ ભી કબલે અરૂજ ઢલ જાયે;
કભી ન સાહબે હિમ્મતકા હૌસલા ટુટે,
કભી ન ભૂલે સે અપની જબાંપે બલ આયે."

અર્થાત્ મારા ઉપર દુઃખના ડુંગરો પડે છતાં મારાં નયના ખૂણાને પણ મારા કપાળ ઉપર ત્રાસની કચરલી દેખાશે નહિ ધ્રુવ ચળે, પવનના આઘાતથી હિમાલય પણ ઢળી પડે, પતંગિયાની પૂછડીથી આખો સમુદ્ર શોષાઇ જાય અને સૂર્ય ક્ષિતિજ ઉપર આવતાં આવતાં તૂટી પડે; પરંતુ તેજસ્વી મનુષ્યનું સામર્થ્ય ઓછું થતું નથી અને તેના ચહેરા ઉપર ચિંતાની છાયા પણ પડતી નથી.

दोपदृष्टिवाळाओ माटे भगवान बुद्धनो फेंमलो

અદ્‌ભુત હિંમત અને ઉદાત્ત વિચારોનો અર્થ એવો નથી કે આપણેજ મોટા તિસ્મારખાં છીએ અને બીજા કુછ બિસાતમાં નથી! આવા સદ્‌ગુણી અને શ્રેષ્ઠ થવું હોય તો બીજાના સદ્‌ગુણ અને શ્રેષ્ઠતાને માન આપવું જોઇએ. ભગવાન બુદ્ધ કહેતા કે, **"જે જેવી ભાવના રાખશે તે તેવો થશે."** એકવાર તેમની પાસે બે માણસો આવ્યા. એકે પૂછ્યું કે, "મહારાજ! મારા આ સોબતીની આવતે જન્મે શી ગતિ થશે? એ સદા કૂતરાના જેવા વિચારો અને કર્મ કર્યા કરે છે; એ આવતે જન્મે કૂતરો નહિ થાય?" બીજો બોલ્યોઃ "આ મારો મિત્ર તદ્દન બિલાડા જેવો છે. તે આવતે જન્મે બિલાડો નહિ થાય?"

મહાત્મા બુદ્ધ બોલ્યાઃ "ભાઇઓ! જેવા તમારા સંસ્કાર હશે તેવું તમને ફળ મળશે. માત્ર તમે આ સિદ્ધાંત ઊંધો લાગુ પાડો છો. એ તને બિલાડો કહે છે અને તું એને કૂતરો કહે-છે. પરંતુ તું તારા સોબતીને કૂતરો ગણે છે; તેથી તું પે...

५. भक्तिद्वैविध्यनिरूपणम् ।

भक्तिर्द्विधा पदाम्भोजवदनाम्बुजभेदत ।
प्रथमा शीतला भक्तिर्यत श्रवणकीर्तनात् ॥१॥
तत्रैव मुख्यमम्बन्ध सुलभो नारदादिषु ॥१½॥

ચરણકમળની અને વદનકમળની આમ બે પ્રકારની ભક્તિ છે. પહેલી ભક્તિ શીતલ છે, કારણકે ત્યાં શ્રવણ અને કીર્તનથી મુખ્ય સમ્બન્ધ છે (मुख्य सम्बन्ध પાઠ લેતાં – ને ચરણારવિન્દ સેવા એ તેને મુખથી અલગ જે ભક્તો ત્યાંજ મુખ્ય માને છે)– આ ભક્તિ નારદ વગેરે ભક્તોમાં સુલભ છે ૧½

द्वितीया दुर्लभा यस्माद्धरामृतसेवनात् ॥२॥
तद्भावनारूपा विरहानुभवात्मिका ।
गोपसीमन्तिनीनां च सा दत्ता हरिणा स्वत ॥३॥

દ્વિતીય વદનામ્બુજની ભક્તિ દુર્લભ છે, કારણકે તેમાં પ્રભુના અધરામૃતનું સેવન છે તે પ્રભુના ભાવની ભાવનારૂપે રહેલી છે, વળી વિરહના અનુભવરૂપ છે, હરિએ અને તે શ્રીગોપસીમન્તિનીઓને આપેલી. ૩

तदर्थं करुण कृष्णो भावात्मा स्वास्यमुत्तमम् ।
भावाग्निरूपं जगति कृपयाविश्चकार स ॥४॥
श्रीवल्लभाख्यानाचार्यान् विश्वोद्धारकृते यत ॥४½॥

અર્થાત્ ઈશ્વરે આ જગત નિર્માણ કર્યું છે, એમ હું આગળ માનતો હતો; પરંતુ ખરું જોતાં હું પોતેજ સર્વનો ઉત્પાદક છું. મારા 'કુન' (થઈ જા) શબ્દથી ઈશ્વર પેદા થયો છે.

पौरुषादाप्यते सिद्धिः पौरुषाद्धीमतां क्रमः ।
दैवमाश्वासनामात्रं दुःखपेलवबुद्धिषु ॥

અર્થાત્ પૌરુષથીજ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, પરાક્રમથીજ બુદ્ધિવાન લોકોનો વ્યવહાર ચાલે છે. "દૈવ" તો દુઃખથી પીડાયેલી બુદ્ધિને આશ્વાસન આપવા માટેજ છે.

योग्यता अने इच्छा

જે પોતાને મદદ કરવાને તૈયાર છે તેને મદદ કરવાને ઈશ્વર પણ તૈયારજ છે, એ એક ઈશ્વરી નિયમ છે. જ્યારે મનુષ્ય પૂર્ણ અધિકારી બને છે ત્યારે તેના હક પોતાની મેળેજ તેને શોધતા આવે છે, એ એક અચૂક ઈશ્વરી નિયમ છે. જો અહીંયાં અગ્નિ સળગતો હોય તો પ્રાણવાયુ ત્યાં ખેંચાઈ આવવોજ જોઈએ. અંગ્રેજીમાં એક કહેવત છે કે, "પ્રથમ લાયક થાઓ અને પછી ઇચ્છા કરો," પરંતુ "રામ" કહે છે કે, "**તમે ફક્ત લાયક જ બનો એટલે ઇચ્છા નહિ કરો તોપણ તમારી યોગ્યતા પ્રમાણે બંધુજ તમને પ્રાપ્ત થશે.**"

"બાંધે હુવે હાથોંકો બા ઉમ્મીદ ઇજાબત;
રહતે હેં ખડે સૈંકડો મંજમૂં મેરે આગે."

અર્થાત્ પોતાનો સ્વીકાર થશે એવી ઉમેદથી સેંકડો સ્વાર્થી ઇચ્છાઓ મારી સામે હાથ જોડીને ઊભી રહી છે.

ભીંતમાં ચણવા જેવો પથ્થર રસ્તામાં કાંઈ પડયો રહે કે? જો તમે અધિકારી થાઓ તો તમારી કદર જરૂરજ થય. અધિકાર શોધવામાં ફોકટ વખત ન ગુમાવતાં અધિકારને લાયક થવાનીજ ચિંતા રાખો.

"નાખુને ખાર આકે ખુદ ઉદકા તેરા કરદેગા વા;
પહિલે પાયે શૌકમેં પૈસા કોઈ છાલા તો હો."

અર્થાત્ પ્રથમ પગમાં ફોલ્લો તો થવા દો, કાંટો એની મેળે આવીને તેને ફોડી નાખશે.

६. स्वमार्गीयभक्तिद्वैविध्यविवेकः ।

अथ श्रीकृष्णवदनाचार्यसंश्रितचेतसा।
निरूप्यते तन्मार्गीयभक्तिद्वैविध्यमद्भुतम् ॥१॥

શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના વદનાવતાર શ્રીમહાપ્રભુજીને આશરે છે ચિત્ત જેનું એવો હું શ્રીમહાપ્રભુજીના માર્ગમાં રહેલી અદ્ભુત બે પ્રકારની ભક્તિનું અહીં નિરૂપણ કરું છું. ૧.

वेदसिद्धा स्वतन्त्रा च द्विधा भक्तिः प्रतीयते ।
सृष्टिवाक्यस्तथा भेदबोधकैः श्रुतिमूर्धभिः ॥२॥

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ બતાવનારા વાક્યો અને ભેદને બતાવનાર ઉચ્ચતમ શ્રુતિવાક્યોથી વેદસિદ્ધ અને સ્વતન્ત્ર એવી બે પ્રકારની ભક્તિ છે. ૨.

૧. વેદસિદ્ધ ભક્તિ

माहात्म्यज्ञानभावाभ्यां प्रथमा प्रतिपद्यते ।
पुमर्थप्रतिपाद्यत्वाच्छ्रुतेर्मोक्षोपयोगिनी ॥३॥

પહેલી વેદસિદ્ધ ભક્તિ પ્રભુનાં માહાત્મ્યજ્ઞાન અને ભાવ, એ બન્નેથી સિદ્ધ થાય છે, વેદ એ પુરુષાર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી આ ભક્તિ મોક્ષ નામના ચતુર્થ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ આપવામાં ઉપયોગી છે. ૩.

તેણે શૂળી તરફ આંગળી કરી કહ્યું કે, "આ !" માળામાંના દોરાની પેઠે મેં મારૂં માથું અનેક મણકાઓ (સંકટો)માંથી કાઢ્યું છે ત્યારેજ હું મને-મેરૂપી આત્માને મળી શક્યો અને ત્યાંજ શાંત થઈ બેઠો.

आत्मकृपानो अर्थ

'રામ' જેને "આત્મકૃપા" કહે છે તેનો અર્થ કોઈ પણ જાતનો અહંકાર, આત્મશ્લાઘા અથવા સ્વાર્થ નહિ; પણ આધ્યાત્મિક જ્ઞાન અને અંતઃકરણની ઉદારતા છે. તે ઉદારતા એટલી બધી આવવી જોઇએ કે પોતાનો આત્મા સર્વનો આત્માજ બની જવો જોઇએ. આખું જગત પોતામાં પ્રતિબિંબિત થવું જોઇએ, અને જ્યારે લોકોની દૃષ્ટિએ આપણે આખા હિંદુસ્તાનનું અથવા સકળ **વિશ્વનું કામ કરતા હોઇએ ત્યારે પણ આપણી પોતાની દૃષ્ટિએ આપણે ફક્ત આપણું પોતાનુંજ કામ કરીએ છીએ, એમ લાગવું જોઇએ.** સઘળી વસ્તુઓ પ્રત્યે એવો તો પ્રેમ વધવો જોઇએ કેઃ—

"પત્તીકો ફુલકી લગા સદમા નસીમકા,
શબનમકે કતરે આંખમેં તેરે નજર પડે."

અર્થાત્ ફૂલની પાંખડીને ઠંડી લાગતાં તારી આંખમાં અશ્રુ દેખાવા લાગે.

"રામ" જેને "આત્મબળ" કહે છે તે બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો "ઇશ્વરી બળ"જ છે. આપણું જે ખરૂં સ્વરૂપ છે તેજ સૌનું ખરૂં સ્વરૂપ છે અને વસ્તુતઃ ઇશ્વરનું સ્વરૂપ પણ તેજ છે.

'આપણેજ 'આ સંસારમાં પડેલું ઇશ્વરી તેજ' છીએ અથવા 'આ સંસારરૂપી ઝરામાં વહેતું અમૃત' છીએ."

नाम रूप मिथ्या छे.

નામ રૂપ ખરૂં જોતાં ક્ષણિક છાયા જેવાં છે. આપણે નામ રૂપ છીએ, એમ સમજીને કરવામાં આવતું કાર્ય અહંકાર અને સ્વાર્થથી પ્રેરિત હોય છે અને તેનો અંત દુઃખ અને નિરાશામાંજ આવે છે; પરંતુ જે કામ ખરા આત્મજ્ઞાનથી અથવા વિશ્વાસથી કરવામાં આવે છે તે અહંકારપ્રેરિત નહિ પણ ઇશ્વરપ્રેરિત હોવાથી તેનો અંત ચિરકાલ આનંદ અને વિજયમાં આવે છે.

૨. સ્વતન્ત્રભક્તિ

एतद्विलक्षणा यान्या तादृग्लक्षणलक्षिता ॥७॥
अन्यथा नैव भक्तिः स्यादतः सात्र निरूप्यते ।
वेदेन बोधिता सापि श्रुतिरूपागिरैव हि ॥८॥

ઉપર જે વેદસિદ્ધ ભક્તિ કહી તેવાંજ લક્ષણો ધરાવતી છતાં તેનાથી જુદા પ્રકારની બીજી ભક્તિ છે. એવાં લક્ષણવાળી ન હોય તો ભક્તિજ ન થાય એ માટેજ તે બીજી સ્વતન્ત્ર ભક્તિનું નિરૂપણ અહીં કરવામાં આવે છે. આ ભક્તિનો પ્રકાર વેદેજ જણાવ્યો છે અને શ્રુતિરૂપા ગોપાઙ્ગનાઓએ તે કરી બતાવી છે. ૮.

सृष्टिवाक्यैरिवात्रापि माहात्म्यं प्रतिपादितम् ।
'मैवं विभोऽर्हती'त्याद्यैः सर्वभावनिरूपकैः ॥९॥
'गतिस्मिते'त्यादि वाक्यैरभेदाद्भावबोधनम् ॥१०॥

પ્રથમ ભક્તિમાં ઉપનિષદોમાં આવતાં 'પ્રભુએ સૃષ્ટિની રચના કરી' તેવા આશયનાં વાક્યોની માફક અહીં પણ આ સ્વતન્ત્ર ભક્તિમાં પ્રભુના માહાત્મ્યનું પ્રતિપાદન છે; વળી રાસપંચાધ્યાયીના પ્રથમ અધ્યાયમાં ગોપાઙ્ગનાઓએ પ્રભુના, ઘેર ચાલ્યા જવાના કથનના જવાબમાં પૂર્ણ ભાવનું સૂચન કર્યું છે. मैवं विभोऽर्हति (भा. १०-२९-२१) તેમજ गतिस्मित (भा, १०-२८-२२) એ વગેરે વાક્યોમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે એ સર્વ ભાવને જણાવનારાં વાક્યોથી ગોપાઙ્ગનાઓ જે અભિન્નતા દર્શાવે છે, તેનાથી તેઓના ભાવનું બોધન છે. ૯-૧૦

"હે મન! તું પોતેજ તારો પડદો છે. તું વચ્ચેથી ખસી જા. આ લોક પરલોકની મને પરવા નથી. તારા માટે મનસૂરની પેઠે શૂળીનુંજ મારે કામ છે."

"અહંકાર કાયમ રાખીનેજેઓ મોટા થાય છે તેઓ [1]ફરઉન અને નમરૂદ બાદશાહો જેવા છે."

"કેટલીક વાર માણસને દોરડી જોવાથી સાપનો ભાસ થાય છે, પરંતુ માણસના મનમાં સાપ હોય છે તો દોરડી નથી હોતી અને દોરડી હોય છે તો સાપ નથી હોતો; તેમ માણસના મનમાં અહંકાર હોય તો ઈશ્વર નહિ અને ઈશ્વર હોય તો અહંકાર નહિ."

"ઈશ્વરી કૃપાનું તીર લાગતાં જ જીવાત્માએ પોતાનું ઘર (અહંકાર) છોડયું. પરોણાની આગતાસ્વાગતા કરતાં ન આવડતી હોવાથી મહેમાનને માટે આખું ઘરજ છોડી દીધું."

"જ્યાંસુધી માથું કાંસકીની પેઠે કરેવત નીચે મુકાયું નથી, ત્યાંસુધી પ્રિયાના કેશકલાપ આગળ પહોંચી શકાતું નથી."

"જ્યાંસુધી સુરમાની પેઠે પથ્થરની નીચે આપણા અહંભાવનું ચૂર્ણ થયું નથી, ત્યાંસુધી પ્રિયા (ઈશ્વર)ના નેત્ર સુધી પહોંચી શકાતું નથી."

"તમે કહેશો કે આંખો સુધી નહિ તો કાન સુધી તો કોઈ પણ રીતે પહોંચી શકાશે? પરંતુ જ્યાંસુધી સ્વાર્થ દૂર થશે નહિ અને 'હું'પણું નષ્ટ થશે નહિ, ત્યાંસુધી પ્રિયાના કાન સુધી પણ પહોંચી શકાશે નહિ."

"જ્યાંસુધી મોતીની પેઠે વીંધાશો નહિ, ત્યાંસુધી પ્રિયાના કાન સુધી પહોંચી શકાશે નહિ."

"જ્યાંસુધી તારી માટીનું કુંભાર પ્યાલું બનાવશે નહિ, ત્યાંસુધી પ્રિયાના લાલ હોઠ સુધી જઈ શકાશે નહિ."

"મુઆ પછી મારી માટીનો પ્યાલો થશે; ત્યારે તે પ્યાલાની માટીમાં મળીને હું પ્રિયાના અધરનું ચુંબન લઈશ."

---

૧ આ બે બાદશાહોમા પહેલાએ સ્વર્ગે પહોચવાને માટે એક ઊંચો મહેલ બાંધ્યો હતો અને બીજાએ મરણ ન આવવા દેવાને એક કાચનો મહેલ બંધાવ્યો હતો; પરંતુ એક માખી તેના નાકમા ગઈ અને છીંક આવવાથી તે મરી ગયો.

સર્વાત્મભાવ હોવાને લીધે અભેદ હોવાથી ભેદભાવજ અહીં નથી. વેણુમાં આવા પ્રકારના સર્વાત્મભાવનું સૂચન હોવાથી આ ભક્તિ સ્વતન્ત્ર છે. અહીં વળી ફલની અપેક્ષા નથી (ત્યાં તો એટલે પહેલા પ્રકારમાં તો સાયુજ્યાત્મક ચતુર્થ પુરુષાર્થ મોક્ષની ફલ તરીકે અપેક્ષા રહેલી છે;) તેથી અતિ વિચક્ષણ એવા વિદ્વાનોએ આને સ્વતન્ત્ર જણાવી. ૧૩

द्वैविध्यमित्थमेवात्र चरणास्यविभेदतः ॥१४॥
भक्तिभेदप्रकथनात्सर्वत्र विनिरूपितम् ।
श्रीमदाचार्यदासानां हृदये भासते परम् ॥१५॥

પ્રથમ ભક્તિ ચરણભક્તિ છે, જ્યારે બીજી ભક્તિ મુખકમલની છે. આ બે ભેદે ભક્તિના ભેદ કહેવાથી સર્વત્ર જે આ બે પ્રકાર કર્યા છે, તે શ્રીમદાચાર્યચરણોના સેવકોના હૃદયમાં જણાય છે. ૧૫.

७. स्वमार्गीयमुक्तिद्वैविध्यनिरूपणम्।

जीवानां कृष्णसम्बन्धो भक्तिमार्गे विमोचनम् ।
स द्वेधा जीवविहितो भगवद्विहितस्तथा ॥१॥

જીવોને શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી સાથે સમ્બન્ધ થાય તેનેજ ભક્તિમાર્ગમાં મોક્ષ કહે છે. તે મોક્ષ–ભક્તિમાર્ગીય મોક્ષ બે પ્રકારનો છે. ૧. જીવકૃતિથી સાધ્ય અને ૨. પ્રભુકૃતિથી સાધ્ય. ૧.

અદ્‌ભુત કરામત ક્યાંથી આવી ?"

વાંસળીએ ઉત્તર આપ્યો: "સ્વાર્થ, અહંકાર વગેરેને નખ-થી તે શિખા સુધી દૂર કરીને હું અંદરથી ખુલ્લી–પોલી બની છું, તેથીજ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ મને ચુંબન આપે છે. જેના ચરણનું ચુંબન કરવાની લોકો ઇચ્છા રાખે છે તે અત્યંત પ્રેમથી મને ચુંબન કરે છે. મારામાંથી મનોહર સંગીત કેમ ન નીકળે ? મારામાં 'કૃષ્ણ'નો શ્વાસ છે તેથીજ મારા મધુર સંગીતમાં તેનો ધ્વનિ છે."

વાંસળી પેઠે નખથી તે શિખા સુધી પોલા થાઓ નહિ, ત્યાંસુધી પ્રિયતમના મધુરા અધરોનું ચુંબન લેવું સુલભ નથી.

મહાત્માઓ આસક્તિ અને અહંકાર ત્યજીને જ અમરત્વ મેળવે છે.

'धीराः प्रेत्यास्माल्लोकादमृता भवन्ति।'

अनेनैव प्रकारेण ज्ञातव्या मोक्षयोर्भिदा।
जीवस्य भगवत्प्राप्तिः पूर्वा भगवतः परा ॥६॥

આજ પ્રકારે બન્ને મોક્ષનો ભેદ જાણવો, આમાં પહેલો પ્રકાર જીવને પ્રભુની પ્રાપ્તિ થવી તે મોક્ષ, તેજ સાયુજ્ય, અને જેમાં પ્રભુનો જીવમાં પ્રવેશ થયો તે પર મોક્ષ–તેજ સદ્યોમુક્તિ. ૬.

अत एवास्मदाचार्यैरुक्तं सन्न्यासनिर्णये।
'यद्वैवेत्यकटः स्यात्मे'त्यादिना मुक्तिलक्षणम् ॥७॥

આથીજ શ્રીમદસ્મદાચાર્યચરણોએ સંન્યાસનિર્ણયમાં "યદ્વૈવેત્પ્રકટઃ સ્યાત્મા જો આત્મા બ્હાર પ્રકટ હોય અને તે અગ્નિની માફક જ્યારે પ્રવેશ કરે, ત્યારે સકલ બન્ધ નાશ પામી જાય છે," એ વગેરે શ્લોક કરી મુક્તિ–મોક્ષનું લક્ષણ બતાવ્યું છે–(તેજ આ સદ્યોમુક્તિ). ૭.

८. स्वमार्गीयसेवाफलरूपनिर्णयः।

अथ श्रीवल्लभाचार्यमार्गसर्वस्वरूपिणी।
सेवा ससाधना सर्वा रूप्यते सनिदर्शना ॥

હવે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના માર્ગમાં સર્વસ્વ–રૂપ એવી સમગ્ર સેવા સાધન સાથે અને સ્વરૂપ સાથે કહેવામાં આવે છે: ૧

चेतस्तत्प्रवणं सेवा मानसी फलरूपिणी।
प्रोक्ता निरोधरूपा सा व्रजस्थेष्वेव दृश्यते ॥२॥

અર્થાત્ બ્રહ્મનો વાસો છે; ત્યાં શોક, મોહ, દુઃખ, દર્દ વગેરેનું શું કામ છે?

શું બાદશાહના ડેરાની આગળ હલકટ, મલીન મનુષ્યો ફરકી શકે છે?

સૂર્યનો ઉદય થયો એટલે કોઇ પથારીમાં સૂઇ રહેતું નથી; પશુઓની આંખો પણ ઊઘડી જાય છે; દરિયામાં પથરાયેલી બરફની ચાદરો પણ સૂર્યનો ઉદય થતાં ગળી જાય છે અને ઘૂઘૂ કરતો દરિયો પોતાની લહેરો ઉછાળવા માંડે છે; તો સૂર્યનો પણ સૂર્ય જે આત્મદેવ તે જ્યારે આપણા હૃદયમાં વિલસી રહે ત્યારે પછી ત્યાં શોક, મોહ અને દુઃખ કેવી રીતે શોભી શકે? કદી નહિ, કદી નહિ.

तेनैव प्रभुणा सर्वलीलानुभवतो हृदि ।
रसात्मकस्वरूपस्य स्थितिस्त्रैकालिकी भवेत् ॥६॥

तेज प्रभु હૃદયમાં સકલ લીલાનો અનુભવ કરાવે એટલે રસાત્મકસ્વરૂપ પ્રભુની હૃદયમાં સ્થિતિ સર્વકાળમાં રહે. ૬

एवमेव स्थितिर्ज्ञेया स्वामिनीहृदयेषु हि ।
सेवास्मदाचार्यवर्यैर्नमामी'त्यत्र रूपिता ॥७॥

આવાજ પ્રકારની સ્થિતિ શ્રીસ્વામિનીયો-અન્તરંગનાઓના હૃદયોમાં જાણવી શ્રીમદાચાર્યજીએ 'नमामि हृदये शेषे (सु १०-१-१ कारिका) હૃદયરૂપી શેષનારાયણ ઉપર લીલારૂપી ક્ષીરસાગરમાં શયન કરતા અને સહજ લીલાઓ-રૂપી લક્ષ્મીથી સેવાતા કલાનિધિ પ્રભુને નમન કરું છું'-ત્યાં તેજ ભાવાત્મક સ્થિતિ કહી છે. ૭.

स्वतन्त्रभक्तान्ते वाच्या येष्वेवं भगवत्स्थितिः ।
एवमेव हि तद्भक्तेः स्वातन्त्र्यं नान्यथा भवेत् ॥ ८॥
यतो न हि प्रभोस्तत्र बहिः प्राकट्यमिष्यते ॥८½॥

જેઓમાં આવા પ્રકારની પ્રભુસ્થિતિ હોય છે, તેને સ્વતન્ત્ર ભક્તો કહેવા. આજ રીતે તે ભક્તિ પણ સ્વતન્ત્ર, બીજી રીતે તે સ્વતન્ત્ર ન થઈ શકે; કેમકે આ પ્રકારની ભક્તિમાં પ્રભુ હૃદયમાંજ પ્રકટે, બહાર પ્રાકટ્ય નજ થાય. ૮½.

स्वतन्त्रा भक्तिरधुना रज्यतोऽप्येव दृश्यते ॥९॥

છોડી દઉં, પણ સત્યને પંથ હું કદી પણ છોડીશ નહિ.”

મહાવીર હનુમાનનું નામ લેવાથી અને ધ્યાન ધરવાથી લોકોમાં વીરતા અને હિંમત આવે છે. એ હનુમાનને મહાવીર કોણે બનાવ્યો? બ્રહ્મચર્યેજ. મેઘનાદને મારવાની કોઇનામાં તાકાત નહોતી. રામચંદ્રજીએ પણ પોતાની લીલાદ્વારા બતાવ્યું કે, “હું પોતે પણ મેઘનાદને મારવાને શક્તિમાન નથી! જેણે ૧૨ વર્ષ સુધી મનમાં પણ બ્રહ્મચર્યનો ભંગ નહિ થવા દીધો હોય તેજ તેને મારી શકશે.” આવો પુરુષ કોણ હતો? લક્ષ્મણજી! બીજા હાથ પર જેણે જેણે પવિત્રતા અર્થાત્ બ્રહ્મચર્યનો ત્યાગ કીધો છે તેની હાલત અત્યંત અધોગામી થઈ છે. જેનું અંતઃકરણ પવિત્ર નહોતું તેને કદી પણ જય મળ્યો નથી. પૃથ્વીરાજના પરાજય પછી હિંદ દેશ પરાધીનતામાં સપડાયો, એ વાત સૌ કોઇ જાણે છે. તે પૃથ્વીરાજ લખી ગયો છે કે, “હું જ્યારે રણસંગ્રામમાં જવા નીકળ્યો ત્યારે મારી કમર રાણીએ કસીને બાંધી હતી.” અર્થાત્ સ્ત્રીસંગ કર્યો હતો. નેપોલિયન જેવો મહાન રણવીર પણ પોતાના સર્વોત્તમ-સર્વોચ્ચ સ્થાનેથી કડડડ ભૂસ કરતો ગબડી પડ્યો તેનું શું કારણ? ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે કે રણમાં જવા અગાઉ તે પોતાનું ખૂન પોતાને હાથેજ કરી ચૂકયો હતો. સંગ્રામમાં જવાની આગલી રાત્રે તેણે સ્ત્રીસંગ કર્યો હતો. ચંદ્રપ્રભા જેવો કાંતિમાન અને સૂર્યપ્રભા જેવો તેજસ્વી વીર યુવક અભિમન્યુ કુરુક્ષેત્રની રણભૂમિમાં કે જ્યાં ભારતવર્ષના ક્ષત્રિય વીર પુરુષોનો સર્વથા નાશ થયો હતો, ત્યાં રહેંસાઈ ગયો. તેનું કારણ શું? રણમાં જવા અગાઉ તેણે પોતાનું બ્રહ્મચર્ય ખંડિત કીધું હતું. ‘રામ’ જ્યારે પ્રોફેસર હતો ત્યારે તેણે ‘પાસ’ અને ‘નાપાસ’ છોકરાઓનું એક લિસ્ટ બનાવ્યુ હતું અને તેમાં છોકરાઓની ચાલચલણ વિષે ‘રિમાર્ક’ કીધી હતી. આ લિસ્ટ પરથી તારતમ્ય ખેંચતાં જણાયુ કે, જે છોકરાઓ પરીક્ષાના દિવસોમાં અથવા તેથી થોડા દિવસ અગાઉ વિષયવાસનામાં ફસી પડતા હતા તેઓ આખું વરસ સારો અભ્યાસ કર્યા છતાંયે પરીક્ષામાં નાપાસ થતા હતા અને જે છોકરાઓનાં મન પરીક્ષાના દિવસોમાં એકાગ્ર અને પવિત્ર રહેતાં હતાં તેઓ પાસ થતા હતા. બાયબલ વાંચતાં જણાય છે કે બહાદુરીના વિષયમાં સામ્સનનું નામ કહેવતરૂપ થઇ પડ્યું હતું; પરંતુ જ્યારે તેણે સ્ત્રીના કટાક્ષને

માટે જે આત્મસમર્પણ બ્રહ્મસમ્બન્ધ થાય છે, તે શ્રીમદ્દાપ્રભુજી દ્વારાજ કરવું તેમ ફલિતાર્થ આવ્યું છે, કેમકે શ્રીમદાચાર્યચરણદ્વારા થયું તેજ ફળે ૧૩

अतस्तेभ्यस्तद्विधाय प्रेमसेवां प्रसाधयेत् ।
तस्याधिकाररूपत्वादाधिकारिकरूपिणी ॥१४॥
तनुवित्तयुता सेवा समर्पणफला हि सा ॥१४३॥

માટે શ્રીનદાચાર્યવર્ય શ્રીમદ્દાપ્રભુજીદ્વારા આત્મસમર્પણ દીક્ષા લઇ પ્રેમસેવાની સિદ્ધિ કરવી તેવા જીવને અધિકાર પ્રાપ્ત થતા અધિકારને અનુરૂપ એવી તનુજા-વિત્તજા સેવાથી યુક્ત માનસી સેવા, તે સમર્પણને અન્તે પ્રાપ્ત થાય છે ૧૪૩

समर्पणं तु भवति विनियोगेन सार्थकम् ॥१५॥
विनियोगाद्भवेदेव प्रेमासक्त्यादि चाखिलम् ।
कृपाविशेषाद् व्यसनं प्रपञ्चे विस्मृते भवेत् ॥१६॥

સર્વ વસ્તુના વિનિયોગથી સમર્પણ સાર્થક થાય છે ખાસ કૃપા થતા પ્રપચ્ચ-જગતનું વિસ્મરણ થતા વ્યસન-દશા પ્રાપ્ત થાય છે ૧૬

अयमेव निरोधो हि मानसी सेवनापि वा ।
आसक्तेर्व्यसनादौ तु कारणत्व हि गम्यते ॥१७॥

આજ નિરોધ અથવા આજ માનસી સેવા વ્યસન વગેરે દશામાં આસક્તિ એ કારણરૂપ છે, (પ્રથમ રુચિ પછી પ્રેમ અને

પશુઓની માફક બેપરવાઇથી પ્રજાની વૃદ્ધિ કરે છે અને મોજને માટે પોતાના વીર્યનો નાશ કરે છે તેમને ધિક્કાર છે!

આર્યલોક આ દેશમાં પ્રથમ આવ્યા ત્યારે પ્રજોત્પત્તિનો વધારો કરવાની આવશ્યકતા હતી; એટલા માટે લગ્ન સમયે એવી પ્રાર્થના કરવામાં આવતી હતી કે, "આ બાળકીને દસ પુત્ર થાઓ!" પણ આધુનિક કાળમાં એક સ્ત્રીને દસ પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાની કાંઈ જરૂર રહી નથી. તમે કહો છો કે, "મરણ પછી પુત્ર અમને સ્વર્ગમાં પહોંચાડશે." પરંતુ હાલ તો પુત્રોને પેટભર ખોરાક પૂરો નહિ પડવાથી જીવતા જીવતાંજ તમારો વાસ નરકમાં થઇ રહ્યો છે. યારો! ઉધારની આશાએ નગદને શા માટે છોડો છો? અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને ગીતામાં એવો સવાલ પૂછ્યો છે કે, "પિંડ કોણ આપશે અને પિતૃઓ સ્વર્ગમાં શી રીતે પહોંચશે?" શ્રીકૃષ્ણે જે જવાબ આપ્યો છે તે ભગવદ્‌ગીતાના બીજા અધ્યાયમાં ૪૨ થી ૪૬ મા શ્લોક સુધી ઘેર જઇને જોઇ લેજો. સ્વર્ગનો અર્થ કાંઇ મુક્તિ થતોજ નથી. સ્વર્ગમાં ગયા પછી તો પાછું આ લોકમાં આવવું પડે છે. સ્વર્ગના સબંધમાં અહા! નીચલી કડીઓ કેવી સરસ લાગુ પડે છે!:—

"જીન્નત પરસ્ત જાહિદ કબ હક પરસ્ત હૈ?
હુરોં પે મર રહા હૈ, યહ શહબત પરસ્ત હૈ."

અર્થાત્ જે સ્વર્ગનો ઉપાસક છે તે બ્રહ્મનો ઉપાસક શી રીતે બની શકે છે? જે પરીઓને મેળવવાને ફાંફાં મારી રહ્યો છે, તે તો કામાતુર છે.

વહાલા બંધુઓ! જો તમે પ્રજાની વૃદ્ધિ કરવાની ક્રિયા સમજીને જ નહિ ઘટાડો તો પ્રકૃતિ પોતેજ પોતાની ક્રૂર પદ્ધતિ પ્રમાણે તે પ્રજાને પરાણે છિન્નભિન્ન કરવા માંડશે. મહર્ષિ વસિષ્ઠજીએ પ્રકૃતિના કોપની નીચલી રીતિઓ લખી છેઃ—

(૧) મરકી, (૨) દુષ્કાળ, (૩) ધરતીકંપ અને (૪) લડાઇ. આ ચાર વસ્તુઓથી કુદરત મનુષ્યની અયોગ્ય વૃદ્ધિને ટાળે છે; માટે જો મરકી, દુષ્કાળ, ધરતીકંપ અને યુદ્ધોને અટકાવવાં હોય તો બ્રહ્મચર્યનો આશ્રય લો. જ્યાંસુધી પ્રજોત્પત્તિ અને જમીનની પેદાશનું સરખું પ્રમાણ રાખવામાં ન આવે ત્યાંસુધી જુદી જુદી જાતોમાં સંપ અને ઐક્ય કદી પણ દષ્ટિગોચર થઇ શકશે નહિ,

જ્યાં સુધીમાં પ્રભુ સુખદાન દેવા સમર્થ થાય અને ફરી સમર્પણનું ફલ મળે ત્યાં સુધી વચ્ચેના સમયમાં, વ્રજાઙ્ગનાઓને તાપ-કલેશ કહેવામાં આવ્યો છે. ૨૧.

आविर्भावो हि बाल्येऽपि स्वेष्टरूपस्य, तेन हि ।
सर्वाभिरग्रे भाव्याभिर्लीलाभिः सुखसम्भवः ॥२२॥

પોતાને ઇષ્ટ એવા રૂપનો આવિર્ભાવ બાલ્યકાળમાં થઇ શકે છે; તેથીજ હવે પછી થવાની સમગ્ર લીલાઓથી સુખનો સમ્ભવ છે. ૨૨.

'यत्र्यङ्गने'त्यादिभिस्तु तदेव विनिरूपितम् ।
अग्रेक्रमेण सर्वोऽपि निरोधः सुनिरूपितः ॥२३॥

यत्र्यङ्गना- (ભા ૧૦—૭ મો) વગેરે પ્રસઙ્ગે કરી તેજ વાત સારી રીતે નિરૂપવામાં આવી છે આગળ જતા ક્રમે કરી સમગ્ર નિરોધનું પણ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. ૨૩

निरोधेऽपि न यास्त्विच्छा तासां मुक्तिर्निरूपिता ।
अन्तर्गृहगतानां तु तया देहविधारणम् ॥२४॥
प्रभ्विच्छातः स्थतो नेति स्थापयित्वेति चोदितम् (?)॥२४३॥

નિરોધ છતાં રમણ કાજે જેઓ વિશે પ્રભુની ઇચ્છા હતી તેવાં ગોપાઙ્ગનાઓને મોક્ષ આપ્યો, તેમ કહેવામાં આવ્યું છે. વેણુનાદ થયે જે ગોપાઙ્ગનાઓ ઘરમાંથી બ્હાર ન નીકળી શક્યાં તેઓમાંનાં બધાંજ મોક્ષ નથી પામ્યાં; તેઓના દેહ ટકી રહ્યા તે પ્રભુઇચ્છાથીજ, તેઓની ઇચ્છાથી નહીં. ૨૫

કેટલાંક અંગ્રેજી પત્રોએ એવો ગપાટો ઉડાવ્યો છે કે બ્રહ્મચર્યના પાલનથી જિંદગી ઘટે છે. તપાસ કરતાં માલૂમ પડે છે કે પેરિસ અને એડીનબરોના કેટલાંક વર્ષોના જન્મમરણના રિપોર્ટો ઉપરથી ખાસ આ પરિણામ તારવી કાઢવામાં આવ્યું હતું. હવે જેનામાં જરા પણ અક્કલનો અંશ હશે તેને વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ રીતે જણાશે કે ઉપલાં શહેરોમાં ફક્ત એવા લોકોનાંજ લગ્ન કરવામાં આવતાં નથી કે જેઓ કાં તો બિમાર હોય કે કાં તો નાદાર અથવા બેકાર હોય, કિંવા બીજી કોઇ રીતની મુશ્કેલીથી વ્યાધિગ્રસ્ત થઇ ગયા હોય. જેથી એવા હલકા જીવનમાં અલ્પ આયુષ્ય ઇત્યાદિ પરિણામોને બ્રહ્મચર્યના પરિણામરૂપે ગણાયજ નહિ. વળી તે દેશનાં કુંવારાં માણસો આત્મજ્ઞાન નહિ ધરાવવાથી પણ બ્રહ્મચારી રહી શકતાં નથી, જેથી એવા જન્મમરણના પત્રક પરથી બ્રહ્મચર્યનું ખંડન થવું તદ્દન અશકય છે.

આપણા દેશની વિદ્યા ગ્રહણ કરીને વિદેશીઓ તેનો લાભ લે છે અને આપણે જેવા ને તેવા રહી જઇએ છીએ, એ કેવી અફસોસની વાત છે? "અમારા બાપે કુવો ખોદાવ્યો છે" એમ કહેવાથી આપણી તૃષા છીપવાની નથી. તૃષા તો પાણી પીવાથીજ શાંત થશે; એવીજ રીતે શાસ્ત્રોના ઉપદેશ પ્રમાણે અમલ કરવાથીજ આપણાં દુઃખો નષ્ટ થશે.

—સમર્પણ પ્રભુના મુખારવિન્દાત્મક આધિદૈવિક અગ્નિસ્વરૂપના પ્રાકટ્યથી નક્કી થયું છે. ૨૯.

तदाश्रयः सदा कार्यः सर्वभावेन सर्वथा ।
भविष्यति तदेकात्मविश्वाससयुजां नृणाम् ॥३०॥

સંપૂર્ણ ભાવથી દરેક રીતે તે શ્રીમહાપ્રભુજીનો સદૈવ આશ્રય કરવો. તે શ્રીમહાપ્રભુજીમાં અત્યન્તવિશ્વાસવાળા મનુષ્યોને તેથી આશ્રય સિદ્ધ થશે. ૩૦.

कृपासाध्यमतः सर्वं, तथाचेन्न कृपा भवेत् ।
मुक्तिरेव फलं तस्य सायुज्यमितिनिश्चयः ॥३१॥

આથી સર્વ માત્ર કૃપાથીજ સાધી શકાય તેમ છે હવે જો તેવા પ્રકારની કૃપા ન થાય તો તેવા મનુષ્યને સાયુજ્ય મુક્તિ એજ ફલ મળે, એમ ચોક્કસ જાણવું ૩૧.

सायुज्यमक्षरे नैव किन्तु सत्पुरुषोत्तमे ।
भक्तिमार्गफलेष्वेतन्मध्यम फलमीर्यते ॥३२॥

આ સાયુજ્ય (જ્ઞાનમાર્ગીયોની જેમ) અક્ષરબ્રહ્મમાં નથી પરન્તુ શ્રીપુરુષોત્તમમાં થાય છે ભક્તિમાર્ગીય ત્રણ ફલોમાં આ મધ્યમ પ્રકારનું ફળ કહેવાય છે. ૩૨

'सायुज्यकाङ्क्षये'त्यादि निबन्धेऽपि निरूपितम् ।
भक्तेर्दुर्लभता प्रोक्ता 'दुर्लभे'ति न सोच्यते ॥३३॥

તમારી ખુશામત નહિ કરૂં. પ્રેમને ખુશામત ગમતી નથી. 'રામ' જાપાન ગયો હતો, અમેરિકામાં ગયો હતો, વળી યુરોપના પણ કેટલાક દેશો 'રામે' જોયા છે; પરંતુ જ્યાં જ્યાં ઉન્નતિ જણાઈ ત્યાં ત્યાં 'સત્ય'નું અસ્તિત્વ હતું. અમેરિકાએ જે ઉન્નતિ કરી છે, તે પણ ધર્મ પ્રમાણે ચાલવાથીજ. ધર્મને કોઇએ ઇજારે રાખી લીધો નથી, પણ ગમે તે માણસ ધર્મ પ્રમાણે આચરણ કરી શકે છે.

नगद धर्म अने उधार धर्म

ધર્મ બે પ્રકારના છે; એક નગદ અને બીજો ઉધાર. દાખલા તરીકે એક માણસે કેટલુંક ધન જમીનમાં દાટી રાખ્યુ હતું તે તેના છોકરાએ જાણ્યું; તેણે તે ચુપચુપ કાઢી લઇ વાપરી નાખ્યું અને તેટલાજ વજનના પથરા એ ખાડામાં ભરી દીધા. કેટલાક દિવસ પછી તેના બાપે જમીન ખોદી જોઇ તો રૂપિયા મળે નહિ; તેથી તે રડવા લાગ્યો કે, "હાય! હાય રે! મારૂં ધન કયાં ગયું?" છોકરો બોલ્યો: "બાપા! તમે શા માટે રડો છો? તમારે તે વાપરવા તો હતાજ નહિ, રાખી મૂકવા હતા, તો એ પથરાઓ પણ તેટલાજ વજનના છે."

"ખરારા નિહાદન ચે સંગો ચે જર."

અર્થાત્ જો સંઘરીજ મૂકવાં હોય તો પછી પથ્થર અને સુવર્ણ સરખાંજ છે.

જુદા જુદા ધર્મો વચ્ચે જે ઝગડા થાય છે, તે સર્વ નગદ ધર્મને લીધે નહિ પણ ઉધાર ધર્મને લીધેજ થાય છે. નગદ અથવા રોકડો ધર્મ તો એજ કે જે મરણ પછી નહિ, પણ જીવતાંજ સફળ થવાની ચિંતા રાખે છે. **ઉધાર ધર્મ અંધશ્રદ્ધાનો છે અને નગદ ધર્મ દઢ વિશ્વાસનો છે. ઉધાર ધર્મ માત્ર લોકોને કહેવાનો અને ઉપર ઉપરથી માની લેવાનો હોય છે, જ્યારે નગદ ધર્મ આચરવાનો-અમલમાં મૂકવાનો હોય છે.** ધર્મમાં જેટલો રોકડ ભાગ છે તેને માટે સર્વ ધર્મોનો એકજ મત છે. ખરૂં બોલવું, શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરવું અને તે પ્રમાણે ચાલવું, અહંકાર અને સ્વાર્થી વૃત્તિથી દૂર રહેવું, પરધન અને પરદારા જોઇને મનમાં મલિન વાસના ઉત્પન્ન થવા ન દેવી, જગતની લાલચો અને ધમકીઓના જાદૂમાં ફસાઇને આપણા મૂળ સત્ય-

१. पुष्टिमार्गीयस्वरूपनिरूपणम् ।

अथ श्रीवल्लभाचार्यचरणाब्जप्रसादतः ।
क्रियते पुष्टिमार्गीयप्राप्यरूपविनिर्णयः ॥१॥

શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલની કૃપાએ કરી પુષ્ટિમાર્ગમાં જે સ્વરૂપની આપણે પ્રાપ્તિ કરવાની છે, તેનો નિર્ણય કરવામાં આવે છે. ૧.

शृङ्गाररससंस्थानं स्थायिभावः प्रभुर्मतः ।
रसो निरूपितः शास्त्रे यादृशस्तादृगेव हि ॥२॥

શૃઙ્ગારરસના આધારરૂપ જે સ્થાયીભાવ તે પ્રભુ છે. રસ-શાસ્ત્રમાં જેવા પ્રકારના રસની વાત કરવામાં આવી છે તેવોજ નૃત્ય બન્ધ એ વગેરે સ્વરૂપથી જાણવો. તેમાં પણ ક્રિયા એ કારણરૂપ છે

नृत्यबंधादिभिर्बोध्यः क्रिया तथापि कारणम् ।
क्रियया नृत्यबन्धाद्यैः शाखादुद्रेकतोऽपि च ॥३॥

उद्बोद्ध्यः स्वामिनीभावः सोऽस्मार्कं मन्मथः प्रभुः ।
गूढभावो हृदि स्थायी श्रीभावात्मा कृपाकर ॥४॥

सुखरूपस्तु तत्पश्चाद् भावी तदनुभावक ।
भक्तसम्बन्धजनितस्तद्भोक्ता प्रभुरुच्यते ॥५॥

વધારે માન મળે છે. અહીંયાં પરભાષા ભણવી એ હલકું ગણાય છે (न पठेत् यावनीं भाषाम्); ત્યાં પરભાષાઓ જેટલી વધારે આવડતી હશે તેટલું વધારે માન મળશે.

नगद धर्म विषे एक वृद्ध अमेरिकन प्रोफेसरनुं दृष्टान्त

'રામ' જ્યારે જાપાન જતો હતો ત્યારે સ્ટીમરમાં અમેરિકાના એક વૃદ્ધ પ્રોફેસર સાથે તેને ઓળખાણ થઇ. તે વૃદ્ધ પ્રોફેસર રશિયન ભાષા શીખતો હતો. તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે, તેને અગિયાર ભાષાઓ તો આવડતી હતી. તેને "આટલા ઘડપણમાં નવી ભાષા શીખવાની શી જરૂર છે?" એમ પૂછતાં તેણે જવાબ આપ્યો કે, "હું ભૂસ્તરવિદ્યાનો પ્રોફેસર છું, રશિયન ભાષામાં ભૂસ્તરવિદ્યાનો એક અદ્ભુત ગ્રંથ લખાયો છે, તેનું ભાષાંતર હું કરી શકું, તો મારા દેશબાંધવોને અત્યંત લાભ મળે, તે માટે હું રશિયન ભાષા શીખું છું."

'રામે' કહ્યું: "હવે તો તમે મૃત્યુને બારણે આવી પહોંચ્યા છો; હવે શીખીને શું કરશો? ઈશ્વરનું ભજન કરો."

તેણે જવાબ આપ્યો: "**લોકસેવા એજ ઈશ્વરસેવા છે.** * આ મુશ્કેલ કર્તવ્ય બજાવતાં હું નરકે જાઉં; તોપણ મને તેની દરકાર નથી. મારા દેશબાંધવોને સુખ થતું હોય અને મારે હજાર વખત નરકવાસ ભોગવવો પડે, તોપણ મને હરકત નથી. આ જન્મમાં લોકસેવાનો લાભ લેવાનો હક મૃત્યુ પછીની અદૃશ્ય સૃષ્ટિના ડરથી હું છોડનાર નથી."

"ગુજશ્તા ખ્વાબો આમન્દા ખ્યાલસ્ત;
ગનીમત દાં હમીં હમરા કિં હાલસ્ત" ×

નગદ ધર્મ' એજ કહેવાય. ભગવદ્ગીતામાં એવી ઉત્કૃષ્ટ આજ્ઞા કરી છે કે,

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन।

અર્થાત્ કર્મજ કરતો રહે, ફળ ઉપર દૃષ્ટિ રાખીશ નહિ.

લૉર્ડ મૅકોલેની એવી પ્રાર્થના હતી કે, "મરૂં તો મારી લાય-

---

* બન્દઃ હું એ ખુદા મૈં બન્દે મેરે ખુદા હૈ.

× ભૂતકાળ સ્વપ્નવત્ છે અને ભવિષ્યકાળ તો કેવળ અનુમાન છે; વર્તમાનકાળજ આપણી પાસેનું ખરૂં ધન છે એમ સમજ.

१०. स्वमार्गीयस्वरूपस्थापनप्रकारः ॥ ।

समानीय स्वयं दृष्ट्वा मूर्तिं सर्वाङ्गशोभनाम् ।
कृष्णस्य बालकैशोरावस्थापन्नां विशेषतः ॥१॥
बाल्यस्यैकाकिनीमन्यां सद्वितीयामथापि वा ।
यतो मूलचरित्रं हि बाल्यकैशोरयोः कृतम् ॥२॥
स्नापयित्वा तु विधिवत्पञ्चामृतजलादिभिः ।
शङ्खेन च ततः पश्चाच्चन्दनेनानुलेपनम् ॥३॥
पुनरुष्णजलेनापि स्नापयित्वा तदुत्तमम् ।
सम्प्रोक्ष्य सूक्ष्मवस्त्रेण स्थापयेदासनोपरि ॥४॥

સુશોભિત બાલ્યના તેમજ કિશોરાવસ્થાની છે, તેથી શ્રીકૃષ્ણ-ચન્દ્રજીની ધ્યાન કરી બાલ્ય અને કિશોર અવસ્થામાં રહેલી અને બાલ્યાવસ્થાની એક અથવા તો શ્રીસ્વામીની સહિત એવી બીજી. આમ અંગોમાં સુશોભિત મૂર્તિ લાવીને મંડપમાં જઈ બાજવી; પછી વિધિ મુજબ શંખે કરી પંચામૃત, જલ વગેરેથી સ્નાન કરાવવું. એ પછી ચન્દનનો લેપ કરવો. ફરી ગરમ જલ વડે સ્નાન કરાવી તે બાદ ઝીણા વસ્ત્રથી પ્રોક્ષણ કરી (લ્હોઈ) આસન ઉપર સ્થાપવી. ૧-૪,

प्रार्थयित्वा निजाचार्यान् ध्यात्वा तद्धृदयस्थितम् ।
भावात्मकं प्रभो रूपं सर्वलीलायुतं सदा ॥५॥

મરનું ભાડું પણ ઘેરથી લાવ્યા નહોતા. તેમાંના કેટલાક શ્રીમંત ઉતારૂઓના બૂટ સાફ કરવા રહ્યા હતા, કેટલાક સ્ટીમરને ધોવા સાફ કરવાના કામ પર રહ્યા હતા, અને કેટલાક એવાંજ બીજાં કામ પર રહીને સ્ટીમરનું ભાડું ચૂકવતા હતા. તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે, "આપણા દેશના પૈસા પરદેશમાં જઇને શા માટે ખરચવા? સ્ટીમરનું ભાડું પણ કામ કરીને ચૂકવવું" એવો તેમનો વિચાર હતો. અમેરિકામાં ગયા પછી તેમાંના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ આખો દિવસ શ્રીમંત લોકોને ત્યાં મજૂરી કરતા અને રાત્રે રાતની શાળાઓમાં જઈ ભણતા. કેટલાક રેલવેનાં કામ ઉપર અને કેટલાક એવાંજ બીજાં કામોમાં જોડાયા હતા. એ લોકો ઉનાળામાં મજૂરી કરતા અને શિયાળામાં કૉલેજમાં ભણતા.

"પયે ઇલ્મ ચૂં શમ્અ બાયદ ગુદાખ્ત."

અર્થાત્ જ્ઞાનપ્રાપ્તિને માટે મીણબત્તીની પેઠે ઓગળવું જોઇએ.

એવી રીતે સાત આઠ વર્ષ સુધી પોતાનો નિર્વાહ કરીને પોતાની બુદ્ધિ અમેરિકાનાં જ્ઞાન અને કળાથી તથા ખીસ્સાં અમેરિકાના પૈસાથી ભરીને એ જાપાની લોકો પાછા સ્વદેશ આવે છે. દરેક સ્ટીમરમાં વીસ પચીસ અને કોઈ કોઇ વાર સેંકડો જાપાની લોકો અમેરિકા, જર્મની વગેરે દેશોમાં જાય છે અને ત્યાંનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી પોતાના દેશમાં પાછા આવે છે. એનું પરિણામ તમે જુઓ છોજ. પચાસ વર્ષ પહેલાં જે જાપાન હિંદુસ્તાનના કરતાં પણ અવનત દશામાં હતું તે આજે યુરોપથી પણ ચડી ગયુ છે.

अभिमानथी अलग रहेनार पोतेज सुकाई जाय छे.

તમારો હાથ મજબૂત છે અને તેમાંનું લોહી પણ તદ્દન શુદ્ધ છે; પરંતુ જો કાંડા પર તાણીને પાટો બાંધો તો હાથનું લોહી હાથમાંજ રહેશે, શરીરના બીજા ભાગોમાં તે ફરી શકશે નહિ અને તેથી તે જલદી બગડી જઇને તમારો હાથ સુકાઈ જશે; તેવીજ રીતે જે દેશના લોકો "અમેજ મોટા છીએ, અમેજ સારા છીએ, અમેજ કુલીન છીએ, અમારે મ્લેચ્છ અને કાફરોની સાથે સંબંધ રાખવાની શી જરૂર છે?" એમ કહીને બીજાઓ અને પોતાની વચ્ચે જુદાઇનો પાટો બાંધી લે છે; તેઓ પોતે અને તેવાઓનો દેશ પણ એથી સુકાઇજ જાય છે. "વહેતા પાણી નિર્મલા, બાંધ્યા ગંદા હોય."

(त-नि- सर्वनि.)-ते रूप तेमां स्थिति करी मूकेलुं होय छे; એમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે, તે આજ્ઞ.તે હરિભગવાન ભાવાત્મક કર્યાં છે. ૯.

पठित्वा तु त्रिराचृत्या शृङ्गारं रचये तदा ।
वस्त्रैरामरणैचापि प्रेम्णा सौन्दर्य सूचकैः ॥१०॥
आस्तीर्य वस्त्रैर्विधिवदासनं तत्र भावयेत् ।
तदुत्तरीयवस्त्राणि ततस्तामुपवेशयेत् ॥११॥
'तद्दर्शने'तितत्रत्यं पद्ययुग्ममुदीर्य च ॥११½॥

ત્રણવાર ઉપરના રક્ષાસ્તોત્રનો પાઠ કરી પ્રેમપૂર્વક સૌંદર્યને ખીલાવનારાં વસ્ત્રો અને આભરણોથી પ્રભુનો શૃંગાર કરવો; વસ્ત્રો બિછાવી વિધિપૂર્વક આસન તૈયાર કરવું અને પછી ઉત્તરીયપિછોડી વગેરે વસ્ત્રો ધરાવી 'तद्दर्शन' એ શ્લોકનો પાઠ કરી ત્યાં સ્વરૂપને પધરાવવું. ૧૧½.

ततः सज्जीकृते सम्यगोदनव्यजनादिके ॥१२॥
भावयित्वा तु तत्रत्यस्वामिनीयिहितार्चनम् ।
हृदि कृत्या निजाचार्यान् दैन्ययानेकतत्परः
स्वयं समर्पयेत् काममाचार्यद्वारकं जनः ॥१३½॥

ત્યારપછી સારી રીતે તૈયાર કરેલાં ભાત-શાક-પકવાનાદિકમાં ત્યાંજ બિરાજતાં સ્વામીજીની અર્ચન કરતા હોય તેવી ભાવના કરી હૃદયમાં આપણા આચાર્ય શ્રીમહાપ્રભુજીને રાખી દીન અને એકતાન બને આચાર્યદ્વારા જાતેજ આત્મસમર્પણ પ્રભુને કરવું. ૧૩½.

विदेशनी विद्या भणवाथी वटलाई जवातुं नथी.

હું કહું છું કે તમે મરણ પર્યંત ભણો. અમેરિકનોએ ઘણી મહેનતે બીજાઓ પાસેથી વિદ્યા સંપાદન કરી છે અને તેને ખીલવી છે. અમેરિકનો 'ડોલરના દાસ' કહેવાય છે, તે ખરૂં નથી; ઊલટા ડોલર તેમના દાસ છે; કારણકે **ડોલર તો વિદ્યાની પાછળ આપોઆપજ ઘસડાઇ આવે છે.** જે લોકો અમેરિકન લોકો પર એ આરોપ મૂકે કે છે તેઓ નગદ ધર્મના નહિ પણ નગદ નાણાંનાજ અનુયાયી છે; તેઓ અમેરિકન વસ્તુસ્થિતિથી તદ્દન અજ્ઞાત છે. નિષ્ફળ થનાર શિયાળની પેઠે 'દ્રાક્ષ ખાટી છે' એ પ્રકારનો એ આરોપ છે. કેલિફોર્નિયાની એક સ્ત્રીએ અઢાર કરોડ રૂપિયા આપીને એક વિશ્વવિદ્યાલય સ્થાપ્યું છે. એવી રીતે જ્ઞાનની વૃદ્ધિ અને પ્રચાર કરવાને માટે તે દેશમાં દર વર્ષે કરોડો રૂપિયાનું દાન કરવામાં આવે છે. હિંદુસ્તાનની બ્રહ્મવિદ્યાને તેઓ એટલા માને છે કે વ્યાવહારિક વેદાંત ત્યાં અત્યારે જેવું છે તેવું અહીંયાં નથી. તે લોકોએ વેદાંતનું અધ્યયન કરીને તેને પોતાનું કરી નાખ્યું છે, તોપણ તેઓ કંઈ હિંદુ થયા નથી; તેવીજ રીતે આપણે પણ તેમની વિદ્યા અને હુન્નરકળા પ્રાપ્ત કરવા છતાંયે આપણું રાષ્ટ્રીયત્વ જાળવી રાખી શકીશું. ઝાડ બહારથી પોતાનો ખોરાક લે છે; પરંતુ તેથી તે જાતે ખોરાક બનતું નથી. બહારથી મીઠું પાણી, પ્રકાશ અને હવા તે લે છે અને પચાવે છે; પરંતુ તેથી તે જાતેજ પાણી કે હવારૂપ બની જતું નથી. જાપાની લોકોએ યુરોપ અને અમેરિકાની હુન્નરકળા પ્રાપ્ત કરી; પરંતુ તેઓ જાતે જાપાનીજ રહ્યા છે. દેવોએ કચ (બૃહસ્પતિના પુત્ર)ને રાક્ષસો પાસે મોકલીને તેમની સંજીવની વિદ્યા શીખી લીધી, પણ તેથી તે પોતે રાક્ષસ બન્યા નહિ; તેવીજ રીતે યુરોપ અને અમેરિકા જઇને તેમનું જ્ઞાન તથા કળા શીખી આવવાથી તમારૂં હિંદુત્વ જતું રહેવાનું નથી.

ज्ञाननी आप ले न करवाथी पोतानेज नुकसान छे.

જે લોકો જ્ઞાનને અમુક દેશમાં પૂરી રાખવા ઇચ્છે છે; અને આ જ્ઞાન અમારૂં ને આ જ્ઞાન બીજા દેશનું છે, બીજાનું જ્ઞાન અહીંયાં આવશે તો ખોટું થશે અને અમારા જ્ઞાનને લઇ જવાનો પણ કોઇને અધિકાર નથી એમ કહે છે; તેઓ પોતાના જ્ઞાનને અજ્ઞાનના રૂપમાંજ ફેરવી નાખે છે. આ ઓરડીમાં અજવાળું છે,

११. श्रीमत्प्रभोश्चिन्तनप्रकारः ॥

अथ श्रीवल्लभाचार्यचरणाब्जप्रसादतः।
स्वमार्गसेव्यरूपस्य चिन्तने रीतिरुच्यते ॥१॥

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનાં ચરણકમલોની કૃપાથી આપણા માર્ગમા સેવ્યરૂપ પ્રભુના ચિન્તનની રીતિ કહેવામા આવે છે ૧.

विपिने विपिने वृक्षलतादिषु विशेषत।
परिभ्रमन्ती विरहे विकला गोपबालिका ॥२॥
विस्रस्तवसना शुष्करसना रसनायिका।
विकीर्णकेशा सक्षेपा नाथ नाथेति वादिनी ॥३॥
चलत्पक्ष्मयुगा दुःखान्मुहुर्मीलितलोचना।
लग्नस्वक्रमपद्माम्भोजचिह्नदर्शनकातरा ॥४॥
दृष्टदावाग्निसंशिखा निःश्वासग्रहणातुरा।
धरणीपतिताऽत्यन्तविरहाकुलचेतना ॥५॥
हृदि प्रादुर्भवद्भावदृष्टगोकुलनायका।
नाथोत्थापय मामेव मुहुर्विकलवादिनी ॥६॥
विचाररहिता चित्तचिन्ताकुलितमानसा।
मनोजगूढभावात्मप्रियप्राकट्यकांक्षिणी ॥७॥
समस्तलीलानुकृतिकृतिस्वप्रियभावुका।

દૂર બન્યા. યુરોપના પણ ગરીબ, દરિદ્રી અને સાધારણ લોકોજ વહાણમાં બેસી અમેરિકા જઇ રહ્યા હતા, પણ જુઓ ! આજે તેઓજ આખી દુનિયામાં સૌથી વધુ શક્તિમાન થઇ બેઠા છે ! તેવીજ રીતે જેમનો પોતાના દેશમાં કોઇ ભાવ પૂછતું નહોતું એવા કેટલાક હિંદીઓ પણ પરદેશ જતાંજ ત્યાંના ઊંચા દરજ્જાના લોકોમાં ગણાવા લાગ્યા અને કીર્તિ પણ પ્રાપ્ત કરી.

"પાની ન બહેતા ઉસ્મે બૂ આયે,
ખંજર ન ચલે તો મોરચા ખાયે;
ગર્દિશ સે બઢા મિહરવ મઃ કા પાયા,
ગર્દિશ સે ફલકને ઔજ પાયા."

અર્થાત્ પાણી વહેતું ન રહે તો ગંધાય છે, ખંજર વપરાય નહિ તો તેને કાટ ખાય છે, ફરવાથીજ સૂર્યને તથા ચંદ્રને મહત્ત્વ પ્રાપ્ત થયું છે ને નક્ષોમંડળ ફરવાથીજ ઉચ્ચ સ્થિતિ પામ્યુ છે.

જેમ વૃક્ષ સર્વ પ્રકારની હરકતોને ન ગણકારતાં જ્યાં પાણી મળે ત્યાં પોતાના મૂળને લઇ જાય છે; તેમ અમેરિકા, જાપાન, જર્મની, ઇંગ્લેંડ વગેરે દેશોના લોકો સમુદ્રો તરીને, પર્વતો ઓળંગીને, પૈસા ખરચીને અને અનેક પ્રકારનાં સંકટો વેઠીને જ્યાં કંઇ પણ જ્ઞાન મળવાનો સંભવ હોય ત્યાં પહોંચી ગયા છે. તે દેશોની ઉન્નતિનું એક એ કારણ છે. હવે બીજાં કારણ વિષે સાંભળોઃ—

नगद धर्म—व्यावहारिक वेदान्तनां केटलांक दृष्टान्त

કેટલાક હિંદુસ્તાની તરુણો એક જાપાની સ્ટીમરમાં બેસીને જતા હતા. તેમના વર્ગના ઉતારૂઓને જે ભોજન મળતું તે તેમણે કંઇ કારણસર સ્વીકાર્યું નહિ. એક ગરીબ જાપાની તરુણે જોયું કે એ હિંદી યુવાનો ભૂખ્યા છે; તેથી તેણે તેમને માટે દૂધ, ફળ વગેરે લાવીને તેમની સામે મૂક્યાં. તેમણે પ્રથમ તો રિવાજ પ્રમાણે તે લેવાની ના પાડી, પણ પછી તે સ્વીકારીને ખાધાં. સ્ટીમર ઉપરથી ઊતરતી વખતે તેઓએ પેલા જાપાની છોકરાનો આભાર માનીને તેણે આપેલી વસ્તુઓની કિંમત તેને આપવા માંડી, પણ તે જાપાનીએ લીધી નહિ; અને તે ઊલટો હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યો કે, "જ્યારે તમે હિંદુસ્તાનમાં જાઓ ત્યારે ત્યાંના લોકોને એમ કહેશો નહિ કે જાપાની.લોક એટલા બધા

પ્રભુનાં ગોપ-બાલિકા—સ્વામિનીજી, રસનાયિકા તેનું હમ્મેશાં ભાવન કરવું. ૨-૯.

तदेकहृदयस्थायी तद्भावः कृष्ण एव हि ॥१०॥
लीलासहस्रयलितः सामग्रीसहितस्तथा ।
भावनीयः सदानन्दः सदानन्दादिलालितः ॥११॥

તે એક સ્વામિનીજીનાજ હૃદયમાં સ્થાયી ભાવાત્મક પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ છે. તે હજારો લીલાઓથી યુક્ત તેમજ લીલાની સામગ્રી વાળા સદાનન્દરૂપ. નન્દ વગેરેથી સદા લાડ લડેલા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ-ચન્દ્રજીની ભાવના કરવી. ૧૦-૧૧.

इदमेवोक्तमाचार्यैः सिद्धान्तस्य निरूपणे ।
'आत्मानन्दसमुद्रस्थं कृष्णमेवे'ति यद्वचः ॥११॥

'સિદ્ધાન્ત મુકતાવલી'માં આજ વાત " आत्मानन्दसमुद्रस्थं कृष्णमेव विचिन्तयेत् (સિ-મુ-૧૬) આત્માનન્દરૂપી સમુદ્રમાં રહેલા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનીજ ભાવના કરવી," ત્યાં શ્રીમદાચાર્યચરણોએ આજ્ઞા કરી છે, ૧૨.

तदाशयस्तु विवृतः कृपयैव प्रभोर्मया ।
अवगत्य जनाः सर्वे चिन्तयन्तु हरिं सदा ॥१३॥

તે વાક્યોનો આશય પ્રભુની કૃપાથી મેં કહ્યો છે. આને જાણી સકલ મનુષ્યે એ સદૈવ હરિભગવાનનું ચિન્તન કરવું. ૧૩

" ઇન્ન જુજી કિ જાં પસપારન્દ ચારાનેસ્ત."

અર્થાત્ અહીં પ્રાણાર્પણ કર્યા વિના બીજી કશીય વાતજ કરવાની નથી.

" શેર સીધા તૈરતા હૈ, વક્તે-રફ્તન્ આબમેં."

અર્થાત્ સિંહ પાણીમાં તરતાં તરતાં હમેશાં સીધોજ ચાલ્યો જાય છે.

નગદ ધર્મ અને શુદ્ધ વેદાંત તે આજ છે!

नैनं छिन्दंति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः।
न चैनं क्लेदयंत्यापो न शोषयति मारुतः॥

અમેરિકામાં શાસ્ત્રીય પ્રયોગ કરી જોવાને માટે એક વખત જીવતા મનુષ્યનું શરીર કાપવાની જરૂર જણાઈ. કેટલાક અમેરિકન તરુણો તરતજ પોતાની છાતી ઉઘાડી કરી ઊભા રહ્યા અને બોલ્યાઃ " અમને ચીરો, અમને ફાડો, તસુ તસુ કપાઇને અમારો પ્રાણ ભલે જાય. જો તેમ થવાથી શાસ્ત્રની ઉન્નતિ થતી હોય અને બીજાનું કલ્યાણ થતું હોય, તો અમારૂં વિવિસેક્શન (જીવતો દેહ શાસ્ત્રીય પ્રયોગને માટે કાપવો તે) હજાર દરજ્જે ઇષ્ટ છે." આને પ્રેમ કહેવો કે શૌર્ય? આજ નગદ ધર્મ છે! આજ વ્યાવહારિક વેદાંત છે!

અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના પ્રેસિડન્ટ અબ્રાહમ લિંકન વિષે એમ કહેવાય છે કે, એક દિવસ તે ઘેરથી નીકળીને ઑફિસમાં જતો હતો, ત્યારે રસ્તામાં તેણે કાદવમાં ખૂંચી ગયેલું અને અધમૂઉં થઇ ગયેલું એક ડુક્કર જોયું. તે ઘણું જોર કરતું હતું, પરંતુ બહાર નીકળી શકતું નહોતું. તે દુઃખથી તરફડતું હતું. તેને જોતાંજ પ્રેસિડન્ટ નીચે ઊતર્યો અને તેની પાસે જઇ બહાર કાઢી તેનો જીવ બચાવ્યો. આથી તેના શરીર ઉપરનાં બધાં કપડાં ખરડાયાં; પરંતુ તેની કંઇ દરકાર ન કરતાં તે ઑફિસમાં આવ્યો. લોકોએ જ્યારે એ વાત જાણી, ત્યારે તેની ઘણીજ પ્રશંસા કરીને તેને કહ્યું કે, " આપ ઘણા દયાળુ છો." પ્રેસિડન્ટ બોલ્યોઃ " બસ! વ્યર્થ સ્તુતિ કરશો નહિ! મેં દયાભાવ કંઇ કરી નથી. તે ડુક્કરના દુઃખથી મારા હૃદય પર અસર થઇ અને તે દૂર કરવાને માટે મેં તેને બહાર કાઢ્યું!"

ઉપર પ્રમાણે, શ્રીહરિરાયજી ગ્રંથ રચવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં શું શું જાણવાનું છે, તે જણાવવા માટે પુષ્ટિમાર્ગના સર્વ સિદ્ધાંતોનો સંગ્રહ સૂક્ષ્મ રીતે કરે છે, પોતે જે માર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો હોય તે સ્વમાર્ગ કહેવાય. પુષ્ટિમાર્ગમાં જેમનો પ્રવેશ થયો હોય તેમને સ્વમાર્ગ તે પુષ્ટિમાર્ગ જ છે જ્યાંસુધી પુષ્ટિમાર્ગનું બધું સ્વરૂપ હૃદયમાં સમજાવવામાં આવે નહિ ત્યાંસુધી તેમાં જાણવાનું શું છે તેની ખબર પણ પડે નહિ માટે શ્રીહરિરાયજી પહેલા સાત શ્લોકમાં પુષ્ટિમાર્ગના બધા સિદ્ધાંતો સૂક્ષ્મ સમજાવી દે છે

સિદ્ધાંતોનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ

શ્રીકૃષ્ણ: શરણં મમ એ અષ્ટાક્ષર મંત્ર વડે નામમંત્ર કરીને શરણે જઈને અને બ્રહ્મસંબંધ મંત્ર વડે શ્રીગુરુદેવદ્વારા સર્વ સમર્પણ કરીને સેવા કરવી બ્રહ્મસંબંધ થયાથી સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે માટે બ્રહ્મસંબંધ પછી અવશ્ય સેવા કરવી સેવા કરી દેહ સાર્થક થઈ કહેવાય કારણ કે દેહ, ગૃહ, ધન વિગેરેનો ઉપયોગ પ્રભુની સેવા વિના બીજે સ્થલે ન થાય દેહ વગેરેનો બીજે [વિનિયોગ ન થવા માટે શરીરથી અને ધનથી પ્રભુની સેવા કરો, એ પ્રમાણે તનથી અને ધનથી સાધન સેવા કરતાં ફલસ્વરૂપ માનસી સેવા સિદ્ધ થશે એ માનસી સેવા આ માર્ગમાં ફલરૂપ છે એમ સમજવું ૨-૩

હવે સેવાના પ્રકાર અને ફલનાં સૂક્ષ્મ ભેદો ઉપદેશે છે

सा प्रकारत्रयेणेति तेषां तन्मध्यपाततः ॥
फलत्रमिति ते प्रोक्ता सेवायां तु फलत्रयम् ॥४॥

એ શીખોને લાજ ન આવી! પોતાના ભાઈઓનાં ગળાં કાપતાં તેમને કંઈજ દયા ન આવી! અરેરે! આપણા દેશમાં કેવી ફૂટ! પેલા ભૂખે મરતા પઠાણો રોજગાર શોધતા શોધતા આફ્રિકામાં ગયા અને સોમાલીલૅન્ડના મુલ્લાંની નોકરીમાં રહી એજ શીખોની સાથે લડ્યા. પાછળથી હવાપાણીના ત્રાસ વગેરેથી એ શીખ લોકો એટલા બધા હેરાન થયા હતા કે, પ્રભુ! પ્રભુ! તેમને પક્ષાઘાત થયો, ગરદનો તૂટી, શરીર સુકાઇ ગયાં અને તાવ વગેરેથી અધમૂઆ થઇ ગયા.

"કરદની ખ્વેશરો આમદની પેશ;
ચાહકન રા ચાહ વ દરપેશ."

"ખાડો ખોદે તે પડે" એ કહેવત તદ્દન ખરી છે.

એક હિંદુસ્તાની તરુણ જાપાનમાં ભણતો હતો, ત્યારે તે ત્યાંની લાયબ્રેરીમાંથી ચંદ્રશાસ્ત્રનું એક પુસ્તક માગી લાવ્યો. તેમાંની હકીકત તથા તેનો સારાંશ તો તેણે ઉતારી લીધો; પરંતુ તેમાંનાં ચિત્રોની નકલ ન કરી શકવાથી "એ પુસ્તક બીજા ઘણા વિદ્યાર્થીઓના લાભને માટે રાખવામાં આવ્યું છે" એ વાતનો વિચાર ન કરતાં તેણે ચિત્રોનાં પાનાં ફાડી લઇ પુસ્તક પાછું આપ્યું! તે પુસ્તક મોટું હોવાથી તેની લુચ્ચાઇ જો કે જલદી માલૂમ પડી નહિ; પરંતુ તે કેટલા દિવસ છાની રહે?

સત્ય કોઈ દિવસ છાનું રહે? એક દિવસ તેની ઓરડીમાં કોઈ જાપાની વિદ્યાર્થી ગયો, ત્યારે તેના ટેબલ ઉપર પેલાં ફાડેલાં પાનાં જોયાં. આ વાતની તેણે લાયબ્રેરીના સેક્રેટરીને તરતજ ખબર આપી અને ત્યારથી "આજ પછી કોઇ પણ હિંદી વિદ્યાર્થીને લાયબ્રેરીનું કોઈ પણ પુસ્તક આપવું નહિ" એવો ધારો પસાર કરવામાં આવ્યો! "વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ" તે આનું નામ! સ્ટીમર ઉપર હિંદી લોકોને ખાવાનું આપનાર જાપાની તરુણની વાત પણ તમે સાંભળી અને આ હિંદી તરુણની વાત પણ તમે સાંભળી. જાપાની તરુણ પોતાના દેશની નિંદા ન થવા દેવાને માટે પોતાનું સર્વસ્વ દેવા તૈયાર થાય છે અને હિંદી તરુણ પોતાના આખા દેશની બદનામી થવાની પણ કંઇ દરકાર ન કરતાં માત્ર પોતાનુંજ હિત સાધે છે!

પ્રભુએ જેવું વરણ કર્યું હોય તેવે પ્રકારે સેવા પ્રાપ્ત થાય છે; એટલે કે પ્રભુએ કૃપા કરીને જેવા ઉત્તમ, મધ્યમ અથવા કનિષ્ઠ અધિકારનું દાન કર્યું હોય તેવીજ સેવા તે જીવ કરી શકે છે. તેજ સેવા પછીથી ફલરૂપ માનસી થાય છે, માટે ફલરૂપ માનસી સેવા અને તે પહેલાંની સેવા એ બન્ને તફાવત સાથે કહેવાય છે, એટલે કે અધિકાર પ્રમાણે જે સેવા ફલરૂપ માનસી બને ત્યારે એ સેવા વિલક્ષણ છે એમ સમજવું. પહેલાંની સેવાજ ફલરૂપ માનસી થઈ જાય. ત્યારપછી સેવાના સ્વરૂપમાં ફેરફાર થઈ જાય છે એમ ભાવાર્થ છે. ૬.

ते प्रकारास्तु विज्ञेया ग्रन्थात् सेवाफलाभिधात् ॥
अलौकिकं हि सामर्थ्यं सायुज्यं पुरूषोत्तमे ॥७॥
वैकुण्ठादिषु सेवायाः शरीरमधिकारकृत् ॥७॥

સેવાના એ બે પ્રકારો [1] સેવાફલ નામના શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રકટ કરેલા ગ્રંથથી સમજી લેવા. સેવાના ત્રણ ફલ છે, એક તો લોકમાં કોઈ પણ સ્થલે ન જોવામાં આવે તેવું અલૌકિક અદ્ભુત સામર્થ્ય, બીજુ ફલ સાયુજ્ય છે. શ્રીપુરુષોતમની સાથે તે સ્વરૂપે જોડાવું તે પુરુષોત્તમમાં લીન થવું તે પણ સાયુજ્ય છે. વૈકુંઠ આદિ લોકોમાં દિવ્ય શરીર મળે તેથી પણ સેવાનો અધિકાર મળે છે. સેવાનો અધિકાર વૈકુંઠમાં દેહ મળવાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ૭

एतावानेव मार्गेऽस्मिन् सूक्ष्मः सिद्धान्तसङ्ग्रहः ॥८॥

---

૧. આ માળામાંજ આ પહેલાં છપાયેલો स्वमार्गीयसेवाफलरूप-निरूपणनिर्णय ગ્રન્થ જુઓ.

સવાલ તેની અને ઈશ્વરની વચ્ચે છે; તેમાં વચ્ચે પડનારો હું કોણ? મારી સાથે તેનું શુદ્ધ વર્તન છે. ઈશ્વર સાથેનો તેનો વ્યવહાર તે જાણે અને ઈશ્વર જાણે." અહાહા! કેવો ઉદાર વિચાર!

અમેરિકામાં પ્રજાની એકતા આગળ ધર્મભેદનું વિશેષ મહત્ત્વ નથી. હિંદુસ્તાનના આર્યસમાજી, શીખ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી વગેરે સૌ ત્યાં માત્ર એક હિંદુ તરીકેજ ઓળખાય છે. તેમનામાં પ્રજાની એકતા એટલી બધી છે કે આપણા અહીંના ધર્મભેદો કરતાં મોટા ધર્મભેદો તરફ પણ દુર્લક્ષ કરવામાં તેમને બિલકુલ સંકોચ થતો નથી, તો પછી ધર્મને નામે ઝઘડાની તો વાતજ શું? હિંદુસ્તાનની કેટલીક જાતો જો એમ જાણે કે સુધરેલા દેશોમાં આપણને હિંદુજ કહે છે તો 'હિંદુ' શબ્દને માટે આટલા બધા બખેડા ન થાય અને 'હિંદુ' નામથી તેઓ એટલા બધા શરમાય પણ નહિ.

બ્રહ્મચર્ય

અમેરિકા બળવાન હોવાનું એક કારણ એ છે કે, ત્યાં બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં આવે છે. ત્યાં શારીરિક શક્તિ કમી થવા દેતા નથી. સાધારણ રીતે વીસ વરસ સુધી તો લગ્ન શી વસ્તુ છે, એનો ખ્યાલ પણ ત્યાંના છોકરાછોકરીઓને આવતો નથી. બારીક વિચાર કરતાં એનું એક કારણ એવું જણાઈ આવ્યું કે, ત્યાંના છોકરા-છોકરીઓ નાનપણથી એકજ જગ્યાએ ખેલે છે, કૂદે છે, રમે છે, લખેવાંચે છે, સાથે રહે છે, ફરે છે અને આગળ જતાં કૉલેજમાં પણ સાથે બેસી ભણે છે; તેથી તેમનામાં ભાઈબહેનનો સંબંધ ઉત્પન્ન થાય છે તથા તેમનાં મન શુદ્ધ અને પવિત્ર રહે છે. ત્યાંનાં છોકરા અને છોકરીઓ બળવાન હોય છે, તેથી મોટપણે તેમની પ્રજા પણ બળવાન થાય છે. જો પતિ બળવાન હોય, પરંતુ પત્ની દુર્બળ હોય તો તેમની સંતતિ મધ્યમ બળવાળીજ થાય છે. એક વખતે 'રામ' જીનીવા સરોવરને કાંઠે રહેલો હતો. ત્યાં એક-તેર વર્ષની છોકરી ત્રણ માઇલ તરીને ગઈ. તે કદાચ થાકીને ડૂબવા માંડે તો મદદ કરવાને એક હોડી તેની પાછળ રાખી હતી; પરંતુ તેને મદદની કંઇ જરૂરજ ન પડી. જે છોકરીઓની શારીરિક શક્તિ આટલી ઉત્તમ હોય તેની પ્રજા શા માટે બળવાન ન થાય? જેનું શરીર નિરોગી હોય તેનું મન પણ નિરોગી કેમ ન થાય? અશક્તિ-

માર્ગના ગુરુ શ્રીમહાપ્રભુજીનાજ વંશમાં પ્રકટ થયેલા મહાનુભાવી શ્રીગોસ્વામિબાલકો છે. માટે પરંપરાથી અને માર્ગમર્યાદાને અનુસરીને તેમના દ્વારા પ્રભુને શરણે જાય તે શરણે ગયેલા કહેવાય.

શરણે ગયા પછી શું શું કરવું તે જણાવે છે:-

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે શરણે ગયા પછી અને પ્રભુએ શરણે લીધા પછી, પોતાના સ્વામી, માલીક, નાથ સર્વ-દુ:ખહર્તા શ્રીહરિજ છે, અને હું એમનો સેવક છું, દાસ છું, એવી ભાવના કરવી જોઈએ ભક્તિ એટલે સેવા. સેવાની સિદ્ધિ માટે લોકના વ્યવહારનાં કાર્યો કરવાં અને વેદમાં કહેલા વર્ણાશ્રમના નૈમિત્તિક ધર્મો પણ આચરવા. ૯-૧૦

શું ન કરવું. ?

શું કરવું જોઈએ, તે તો જણાવ્યું, હવે શું શું ન કરવું ? જણાવે છે;-

नान्यमार्गाश्रयो नैव देशांतरसमाश्रयः ॥
नैव तीर्थाश्रयो नैवाभिमतेः कर्तृताश्रयः ॥११॥

બીજા માર્ગનો આશ્રય નજ કરવો. પ્રભુ જ્યાં ન બિરાજતા હોય તેવા દેશનો આશ્રય ન કરવો. દાસનો ધર્મ એજ છે કે જ્યાં પોતાના સ્વામી હોય ત્યાંજ રહેવું જોઈએ, માટે પ્રગટ સ્વરૂપે પ્રભુ જ્યાં દર્શન ન આપતા હોય, તે દેશનો સ્વપ્ને પણ આશ્રય કરવો નહિ; એટલે ભગવાનને છોડીને તીર્થમાંજ રહેવાથી મારું કલ્યાણ

એક ધાર્મિક કૉલેજમાં 'રામે' વ્યાખ્યાન આપ્યું. વ્યાખ્યાનને અંતે કૉલેજનાં માણસોએ પોતાની જંગી કવાયત કરી બતાવી અને જયઘોષ કરી વ્યાખ્યાતાને સલામી આપી. 'રામે' પૂછ્યું કે, "ધાર્મિક કૉલેજમાં આવી જંગી કવાયત! આ શું?" પ્રિન્સિપાલે જવાબ આપ્યો કે, "ધર્મનો એવો અર્થ છે કે સ્વાર્થ અને દેહભાવને નષ્ટ કરવો જોઇએ. **એ સ્વાર્થત્યાગ તથા ખરૂં શૌર્ય ઉત્તમ કવાયતથીજ શિખાય છે."**

હૃદયની કોમળતા અને નિર્મળતાનું શિક્ષણ

સંગીત વડે કજિયાનો નિકાલ

વિદ્યાર્થી અને શિક્ષકની કમાણી વડે ચાલતા એક વિશ્વવિદ્યાલયમાં 'રામ' ગયો હતો; ત્યાં વિદ્યાર્થીઓની ફી વગેરે કાંઇ લેવામાં આવતું નથી. શિક્ષકોની દેખરેખ નીચે વિદ્યાર્થીઓ કૉલેજની જમીન ઉપર યંત્રો આગળ કામ કરે છે, પ્રોફેસરો નવી નવી શોધો કરે છે અને વિદ્યાર્થીઓને શોધ કરતાં શીખવે છે. ખેતીની નવી નવી રીતો, જુદા જુદા પાક અને નવી નવી હુન્નરકળામાંથી જે ઉત્પન્ન થાય, તેમાંથી એ કૉલેજનો સઘળો ખર્ચ ચલાવવામાં આવે છે. તેજ વખતે એક ઓરડીમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે 'રામ'ના દેખતાં કજિયો થયો. એ તકરાર છેક પ્રેસિડન્ટ સુધી ગઇ. પ્રેસિડન્ટે કામ બંધ કરાવીને હારમોનિયમ વગાડવું શરૂ કર્યું. પંદર મિનિટમાંજ સૌ પોતપોતાની મેળે શાંત પડ્યા અને કજિયો મટ્યો. અહા! જેમના હૃદયમાં એટલો શાંતિરસ ભર્યો છે કે જેને જાગ્રત કરવાને ગાયન જેવું નાનું સરખું બાહ્ય સાધનજ બસ છે, તેમને ધન્ય છે! કેવી સરસ યુક્તિ! હવામાં સત્ત્વગુણ ભરી દેતાંજ મનનો ખળભળાટ એની મેળે શાંત થઇ ગયો.

કસોટીની ખરી રીત

ચિકાગો યુનિવર્સિટીના એક અંડર-ગ્રેજ્યુએટે 'રામ'ના તત્ત્વજ્ઞાન ઉપરનાં કેટલાંક ભાષણોનું ટાંચણ કરી લીધું, અને તેમાં પોતાનું કેટલુંક લખાણ ઉમેરીને તેણે થોડાજ દિવસમાં એક પુસ્તક બનાવીને વિશ્વવિદ્યાલયમાં અર્પણ કર્યું. તરતજ તે વિદ્યાર્થીને ઉપલા વર્ગમાં ચડાવવામાં આવ્યો. તેણે મિલ અને મિલ્ટનનાં પુસ્તકો પોતાના મગજમાં ભર્યાં હતાં કે નહિ, તે કંઇ જોવામાં આવ્યું નહિ. ખરા જ્ઞાનની કસોટી, જેવા પ્રકારનું જ્ઞાન

પ્રભુમાં ચાર પુરુષાર્થમાંના ધર્મરૂપ પુરુષાર્થની બુદ્ધિ થવા માટે ઉપર કહ્યું હવે, અર્થરૂપ પુરુષાર્થ પણ શ્રીહરિ છે, તે આપશ્રી બતાવે છે. પુરુષાર્થ ચાર પ્રકારના છે; ધર્મ અર્થ, કામ અને મોક્ષ. ધર્મરૂપ પ્રભુજ છે, તે ઉપરના અર્ધા શ્લોકથી સિદ્ધ થયું હવે અર્થરૂપ જે બીજો પુરુષાર્થ છે, તે પણ શ્રીહરિસ્વરૂપજ છે, એમ આજ્ઞા કરે છે:-

विवेकादेरभावेन दैन्येनार्थत्वभावनम् ॥
स्वकामपूरणार्थाय पूर્णानन्दत्ववेदनम् ॥१३॥

'પ્રભુ પોતાની ઇચ્છાથીજ સર્વ કરશે' એ સિદ્ધાંત દઢ કરવો તે વિવેક. વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રય એ પ્રાપ્ત ન થયાં હોય તો દીનતાથી એમ સમજવું કે પ્રભુ અર્થરૂપ છે. અર્થ નામનો બીજો પુરુષાર્થ પણ મારા પ્રભુજ છે એમ સમજવું. 'ભક્તો પાસે પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાનું કાંઇ પણ સાધન હોય તો તે માત્ર દીનતાજ છે,' એમ શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીસુબોધિનીજીમાં આજ્ઞા કરે છે. વિવેક, ધૈર્ય, ભક્તિ વગેરેથી રહિત અને પાપ કરવામાં આસક્ત થયેલા એવા મને શ્રીકૃષ્ણજ શરણરૂપ છે. એટલે સર્વાંશે દુષ્ટ એવા જીવને કૃષ્ણ વિના બીજા કોણ શરણે લે?

ત્રીજો પુરુષાર્થ કામ છે, માટે તે પુરુષાર્થરૂપ પણ પ્રભુ છે, એમ આજ્ઞા કરે છે –

દરેક જીવને સુખની અને આનંદની ઇચ્છા થાય છે. મને સુખ કેમ મળે અને તે કાયમ કેમ રહે તેવો આનંદનો લહાવો કેવી રીતે હું લઇ શકું એવી કામના દરેકના મનમાં થાય છે.

"ત્રણ વખત માળા જપવાથી મંત્ર સિદ્ધ થશે; પરંતુ માળા જપતી વખતે ફક્ત વાંદરાનો વિચાર મનમાં આવવો ન જોઇએ." થોડોક પ્રયત્ન કર્યા પછી તે બિચારો પાછો મહાત્મા પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે, "ગુરુ મહારાજ! વાંદરો મારા સ્વપ્નમાં પણ નહોતો; પરંતુ આપે ના પાડી ત્યારથી તે વાંદરાનો વિચાર ક્ષણ વાર પણ મારા મગજમાંથી ખસતો નથી." કેળવણીની આવી ઊલટી રીત અમેરિકામાં છે.

કિન્ડરગાર્ટનની રીતે શિક્ષણ

છોકરાંઓને ત્યાં કિન્ડરગાર્ટનની પદ્ધતિથી ભણાવવામાં આવે છે. શિક્ષકો છોકરાંઓ સાથે રમતા, કૂદતા, ગાતા, નાચતા, શિક્ષણ આપતા ચાલ્યા જાય છે અને છોકરાંઓ મોજમજાની સાથે શિક્ષણ ગ્રહણ કરે છે. ધારો કે છોકરાંઓને વહાણનો પાઠ શીખવવો છે. લાકડાનું એક વહાણ દરેક છોકરા આગળ મૂક્યું છે અને વહાણ બાંધવાના ઉપયોગમાં આવતી લાકડાની ચીપો વગેરે પણ તેમની પાસે મૂક્યાં છે. પુરુષ કે સ્ત્રીશિક્ષક છોકરાંઓ સાથે મળી જઇને કહે છે કે, "અમે તો હવે વહાણ બાંધીશું, અમે તો હવે વહાણ બાંધીશું." છોકરાંઓ પણ એકદમ કહેવા લાગે છે કે, "અમે પણ બાંધીશું." આ લો! સર્વ છોકરાંઓ નીચે બેસી ગયાં, એકે વહાણ તૈયાર કર્યું, બીજાએ પણ કર્યું, ત્રીજાને જરા વાર લાગતાં શિક્ષક અને બીજાં છોકરાંઓએ તેને મદદ કરી અને તેનું વહાણ પણ તૈયાર થયું. છોકરાંઓ પોતેજ હોંશથી શિક્ષકને પૂછવા લાગ્યાં કે, "આ ભાગનું નામ શું? આ ભાગ શું કહેવાય? આ શું? પેલું શું?" શિક્ષક વહાણના ભાગનાં નામ કહેતો ગયો અને છોકરાંઓને વહાણ વિષે બધી માહિતી સહેજે મળી ગઇ!

આપણા દેશનાં છોકરાંઓ ગોખે છે કે, "કીલ એટલે વહાણનું તળિયું, કીલ એટલે વહાણનું તળિયું." એમ કરતાં કરતાં મગજમાં 'કીલ' શબ્દ તો ઘૂસી ગયો; પરંતુ 'કીલ' શી વસ્તુ છે અને વહાણ કેવું થાય, તે એવી ગોખણપટ્ટીથી છોકરાં જરાયે સમજી શકતાં નથી. ત્યાં પ્રથમ પદાર્થ ઓળખતાં શીખવે છે અને પછી નામ કહેવામાં આવે છે. અહીંયાં તો નામજ ગોખાવવામાં આવે છે અને પદાર્થના આકારનો આખી ઉંમરમાંયે અનુભવ મળતો નથી. ત્યાં છોકરાંઓ પોતાના ચંચળ સ્વભાવ પ્રમાણે સવાલો

देशादिसाधनं कृष्णः पुरुषार्थश्चतुर्विधः ॥१८॥

દેશ વગેરે સાધનરૂપ શ્રીકૃષ્ણજ છે એમ ૧૧મા અને બારમા શ્લોકથી સિદ્ધ કર્યું છે. બીજા માર્ગનો આશ્રય ન કરવો એમ આપશ્રીએ ૧૧મા શ્લોકમાં કહ્યું છે. તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે કલિકાલ મહાદોષ યુકત છે, અને તેના દોષ સર્વને લાગે છે. માટે તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા બીજા દોષ વાળા માર્ગ કરતાં આ નિર્દોષ પ્રભુના નિર્દોષ ભકિતમાર્ગમાંજ રહેવું એ વિશેષ કલ્યાણ કારક છે. એ ઉપરથી એમજ સમજવુ કે ભકિતમાર્ગમાં પ્રભુનુ શરણ લેવામાં કાળ બાધ નથી કરતો, કેમકે એ કાલરૂપ સાધન શ્રીહરિજ થાય છે. બીજા દેશનો આશ્રય ન કરવો એમ કહેવાથી દેશરૂપ પણ પ્રભુજ છે, અને બધું શ્રીહરિજ કરે છે એમ કહેવાથી કર્તા પણ શ્રીકૃષ્ણજ છે એમ સિદ્ધ થાય છે. તીર્થનો આશ્રય ન કરવો એથી સાબીત થયું કે દ્રવ્યરૂપ સાધન પ્રભુજ છે. માટે તેનો આશ્રય કરવો. મંત્રનો આધાર ન રાખવો એમ કહેવાથી મંત્રરૂપ સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણજ છે. એમ સિદ્ધ થયુ બીજા કર્મોનો આશ્રય ન કરવો પણ પ્રભુની સેવા તે કર્મ છે એમ માનવુ એમ કહેવાથી કર્મરૂપ સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણજ છે એમ સાબીત થાયછે, એ પ્રમાણે ૧૧-૧૨ શ્લોકમાંથી એ રહસ્ય નીકળે છે કે, દેશ, કાલ, દ્રવ્ય, કર્તા મંત્ર અને કર્મ એ ૭ સાધનો *દોષવાળા થઈ ગયેલા છે, પરંતુ

* સાધનો છ પ્રકારનાં છે; દેશ, કાલ, દ્રવ્ય, કર્તૃ, મન્ત્ર, કર્મ. એ ૭ સાધનો જ્યારે શુદ્ધ હોય તોજ મોક્ષ સિદ્ધ થાય છે. આ સમયમાં દેશ પણ દોષવાળો છે, તેમજ સમય વગેરે પણ દુષ્ટ છે, માટે ભકિતમાર્ગનોજ આશ્રય કરવો; તેનો આશ્રય કરવાથી એ પ્રભુજ સાધન-રૂપ બની જાય છે. પ્રભુ નિર્દોષ છે, એટલે એ સાધનો પણ નિર્દોષ થાય છે

માણસ એવી ઉમેદ રાખતો હોય તો તે ઉમેદ દટાઈ જાઓ. 'રામ' ના મનમાં એવો વિચાર કદી આવ્યો નથી અને આવશે પણ નહિ. એટલુ ખરૂં કે, કેટલીક બાબતો તેમની પાસેથી શીખવાની આપણે અત્યંત જરૂર છે. જો આપણે જાતીય ક્ષીણતાના પંજામાંથી છૂટવું હોય અને હિંદુ રહેવું હોય, તો તેમની વિદ્યાઓ અને કળાઓ શીખવીજ જોઇએ, પછી ભલે તેની ગમે તે કિંમત આપવી પડે. 'રામ' અમેરિકામાં હતો ત્યારે તેને માથે ફેંટો હિંદુસ્તાનનોજ હતો; પરંતુ રસ્તા ઉપર બરફ પડતો હોવાથી પગમાં જોડા તે દેશના હતા. લોકોએ પૂછ્યું કે, "જોડા પણ હિંદુસ્તાની કેમ વાપરતા નથી?" 'રામે' જવાબ આપ્યો: "માથું હિંદુસ્તાનીજ રાખીશુ; પરંતુ પગ તમારા લઇશું." 'રામ'ની એવી ઇચ્છા છે કે આપણે હિંદી રહીને જ અમેરિકન વગેરે લોકોના કરતાં મોટા થઇએ. તે દેશથી દૂર નાસવાથી આપણે કદી મોટાઇ મેળવી શકીશું નહિ. આજકાલ વિદ્યુત, ગૅસ, રેલવે, તાર વગેરેથી ઘણી સગવડ થઇ છે. પૃથ્વી એક નાના સરખા બેટ જેવી બની ગઇ છે. સમુદ્ર રોકાણ કરવાને બદલે રાજમાર્ગ થઈ પડ્યો છે. પહેલાં જે જુદા દેશો કહેવાતા હતા, તે આજે જુદાં શહેરો જેવા થઇ પડ્યા છે અને પહેલાનાં શહેરો આજે મહોલ્લાઓ થઇ પડ્યા છે. આજે જો આપણે સૌથી અળગા રહેવા ઇચ્છીએ અને બીજાં રાષ્ટ્રોને પરદેશો સમજીને આપણા જૂના રિવાજોને વળગી રહીએ, આ વીસમી સદીમાં જો આપણે ઇસ્વીસન પૂર્વેના વીસમા સૈકાના રીતરિવાજો પ્રમાણે ચાલ્યા કરીએ, પાશ્ચાત્ય કળાઓનો ઉપયોગ કરતાં ન શીખીએ; "ઉધાર ધર્મ"નો ઝગડો ન છોડીએ અને "નગદ ધર્મ" પ્રમાણે ન ચાલીએ, તો આપણે સર્વથા નાબૂદ થયા વિના રહેનાર નથી. આપણી આ સ્થિતિને બરાબર ઓળખો અને તે વિષે ખૂબ ઊંડો વિચાર કરો.

"કંચન હોયે કીચમેં, વિષમેં અમૃત હોય,
વિદ્યા નારી નીચમેં, તીનોં લીજે સોય."

हिंदुस्तानने जीववुं होय तो बीजा देशोथी अलग न रहेवुं.

હિંદુસ્તાન જ્યારે સમૃદ્ધિવાન હતું ત્યારે તે કૂવાના દેડકાંની પેઠે રહ્યું નહોતું.

અંગીકાર કર્યો છે, એમ સ્મરણમાં લાવવું. શ્રીમહાપ્રભુજીએ એટલા માટેજ આજ્ઞા કરી છે કે: "અશક્ય હો અથવા સારી પેઠે શક્ય હો, પણ સર્વથા પ્રભુજ મારૂં શરણ છે." એ ચૂકવું નહિ. ૧૬-૧૭.

બાધક શું છે?

શરણ સિદ્ધ થયા પછી શું શું કરવું તે સૂક્ષ્મમાં જણાવીને હવે બાધક થઈ પડે તેવાં કાર્યોની સૂચના કરે છેઃ—

अन्याश्रयो नैव कार्यो नैवान्यत्र स्वतो व्रजेत् ॥
प्रार्थना नैव कुत्रापि कर्तव्या भगवत्यपि ॥१८॥

અન્યાશ્રય એટલે પોતાના સ્વામી પ્રભુ વિના બીજા કોઇનો આશ્રય કરવો તે. એવો અન્યાશ્રય કદાપિ નજ કરવો. અર્થાત્ પોતાના પ્રભુ વિના બીજા કોઈનો આશ્રય કદાપિ ન કરવો શ્રીમહાપ્રભુજી પણ આજ્ઞા કરે છે કે, અન્યાશ્રય કદાપિ કરવો નહિ, કેમકે તે સર્વથા બાધ કરનારો છે. શ્રીગુંસાઇજી પણ આજ્ઞા કરે છે કે'- 'અન્ય દેવતાઓના સંબંધનો ગંધ પણ ગળાને બાધા કરે છે, અર્થાત્ ગળું કપાવે છે. પોતે પોતાની ઇચ્છાથી બીજે સ્થળે જવુ નહિ. જ્યાં પોતાના સ્વામી બિરાજતા ન હોય ત્યાં જવુ નહિ. જેમ સ્ત્રી પોતાની ઇચ્છા મુજબ સ્વચ્છંદપણે પોતાના પતિનું ગૃહ છોડીને બીજે સ્થળે જતી નથી, તેમ પોતાના સ્વામીનું ગૃહ છોડીને બીજે સ્થળે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જવું નહિ, તેમજ બીજે ઠેકાણે જઇને પ્રાર્થના કરવી નહિ. કોઈપણ મુસ્કેલી આવી પડે તો બીજાની પાસે તે મુશ્કેલી દૂર કરવા માટે પ્રાર્થના કરવી નહિ. વધારે તો શું

જગ્યાએ પણ તે એટલી પ્રસન્ન મુદ્રાથી અને નિર્ભય મનથી ફરતો કે જાણે ભૂતપ્રેતોના સમૂહ વચ્ચે મહાદેવ અથવા કુરુક્ષેત્રની રણભૂમિ ઉપર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સંચાર કરતા ન હોય! એ ખૂનખાર લડાઈમાં અધમૂઆ લોકોએ એ મહાત્માનાં દર્શન કરીને આનંદથી પ્રાણ છોડ્યા હતા.

"શબ હો હવા હો ધૂપ હો તુફાં હો છેડછાડ,
જંગલ કે પેડ કબ ઇન્હેં લાતે હૈં ધ્યાનમેં."

અર્થાત્ રાત હો, દિવસ હો, પવન હો, પણ અરણ્યનાં વૃક્ષો તેને ક્યાં ગણકારે છે? મુશ્કેલી ભરેલાં કાર્યથી જે મનુષ્યનું મન ડગી જાય છે, તે મનુષ્ય હોવા છતાં ઝાડથી પણ હલકો છે.

"ગર્દિશસે રોજગાર કે હિલ જાય જીસકા દિલ,
ઇન્સાન હોકે કમહે દરખ્તોં સે શાનમેં."

महात्मा थॉरो अने भगवद्गीता

અમેરિકામાં હેન્રી થેરો નામનો એવોજ એક બ્રહ્મનિષ્ઠ થઇ ગયો છે. તે પણ નિર્જન વનમાં પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય સહિત સંન્યસ્તવૃત્તિથી પોતાનું જીવન ગાળતો હતો. અલબત તે આળસુ સાધુ નહોતો. અમેરિકાનો સૌથી મહાન્ તત્ત્વજ્ઞાની એમર્સન થોરોના સંબંધમાં એમ લખે છે કે, "મધમાખીઓ તેના ખાટલા પર બેસતી; પરંતુ તે નીડર પ્રેમમૂર્તિને તે કદી ડંખતી નહોતી. જંગલમાંના સાપ તેના હાથેપગે વીંટાતા પરંતુ હાથમાં કડાં અથવા પગનાં સાંકળાંની પેઠે તે તેમની કંઇ પણ દરકાર કરતો નહિ. કેવો પ્રેમી મનુષ્ય!" એક વાર રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં એમર્સને તેમને પૂછ્યું કે, "અહીંના મૂળ રહેવાસીઓનાં તીર ક્યાં મળે છે?" થોરોએ હંમેશની રીત પ્રમાણે જવાબ આપ્યો કે, "જ્યાં જોઇએ ત્યાં." અને તરતજ જરાક પાછું ફરીને તેણે માગેલું તીર કાઢી આપ્યું.

જે ગ્રંથોએ નવા ખંડમાં (અમેરિકામાં) નવજીવન ઉત્પન્ન કર્યું તેના લખનાર એમર્સને પણ ભગવદ્ગીતા અને ઉપનિષદોનું અધ્યયન કર્યું હતું; એટલુંજ નહિ પણ ઘણે અંશે તેને આચરણમાં પણ મૂક્યું હતું. પોતાના ગ્રંથોમાં ઘણી જગ્યાએ તેણે ભગવદ્ગીતા અને ઉપનિષદોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને તેના જાની દોસ્તોના કહેવાથી પણ જણાય કે, તેના મન ઉપર ગીતા અને

માન આપી હનુમાનજી બળિયા છતાં બંધાયા. પછી રાક્ષસોએ બ્રહ્માસ્ત્રની ઉપર હનુમાનજીને મજબૂત રીતે બાંધવા માટે મોટાં દોરડાં શરીરે લપેટ્યાં. ઇન્દ્રજીતે વિચાર કર્યો કે મૂર્ખ રાક્ષસોને બ્રહ્માસ્ત્રનાં બળનો કાંઈ ખ્યાલ ન આવ્યો, અને તેના ઉપર દોરડાં બાંધી બેઠા! હવે બ્રહ્માસ્ત્રનું બળ ચાલ્યું ગયું અને હવે બીજું શસ્ત્ર હનુમાનને પણ કાંઇ કરી શકશે નહિ. આ દૃષ્ટાંતથી એમ સમજવું કે ગમે તેમ થાય તો પણ આપણા પ્રભુ ઉપર અવિશ્વાસ લાવવો નહિ, તે જે કરે છે તે સારું કરે છે, એમ દૃઢ નિશ્ચય રાખવો. લૌકિક અને વૈદિક કાર્યોમાં આસક્તિ રાખવી નહિ. લૌકિક કાર્યો કરીને મને યશ મળશે, મારી નામના થશે એવી પણ ઇચ્છા રાખવી નહિ, તેમજ વૈદિક કાર્યો કરીને સ્વર્ગ મળશે એવી પણ ફલની ઇચ્છા રાખવી નહિ. ૧૯.

લૌકિક વૈદિક.

લૌકિક વૈદિક કાર્ય કેવી બુદ્ધિથી કરવાં, તે જણાવે છે:-

यथाकथञ्चित्कर्तव्ये भारवत्तत्र भावनम् ॥
सर्वत्र ममतां त्यक्त्वा सर्वं कार्यं प्रसाधयेत् ॥२०॥

લૌકિક વૈદિક ન છૂટકે કરવાં પડે તો તે કરવાં; પણ કાર્ય કરતી વખતે તેમાં આસક્ત થવું નહિ. જેમ મજૂર ગમે તેવો કીમતી માલ લઇ જતો હોય. પણ તે માલ સાથે તેનો જેમ સંબંધ નથી, તે તો માત્ર તેનો ભારજ સમજે છે, તેમ તે કાર્યોને બોજારૂપ ગણીને કરવાં, બધે સ્થળે મમતાનો ત્યાગ કરવો. જેમ મજૂર પોતે ઉપાડેલા બોજામાં મમતા–મારાપણું–માની બેસે તો દુઃખી થાય, તેમ તે લૌકિક

જે માણસને દુનિયાનાં નખરાં અને કટાક્ષ (સ્તુતિ અને નિંદા) હલાવી શકતાં નથી તે માણસ દુનિયાને જરૂર હલાવી શકશે.

વેદાંતના નગદ ધર્મરૂપી " સીતા " અહીંથી જવાથીજ આપણે દુઃખી છીએ; તેને પાછી લાવવા કમર કસો એટલે સર્વ વસ્તુઓ અનુકૂળ થશે.

જેઓએ તત્ત્વજ્ઞાનને વ્યવહારમાં મૂક્યું છે, તેમણે પોતાની ઉન્નતિ કરી છે. આપણે ત્યાં હૂંડી છે ખરી, પરંતુ કાગદી હૂંડીથી–પછી તે ગમે તે કિંમતની હોય, પણ કંઇ ભૂખ મટતી નથી, તરસ છીપતી નથી, ટાઢ બંધ થતી નથી. એ હૂંડી વટાવીને રોકડ ઉત્પન્ન કરવું આવશ્યક છે. આજે તે લોકો એ હૂંડીની કિંમત આપી શકે તેમ છે, ત્યાં એ હૂંડી સ્વીકારાશે માટે ત્યાં જઇને વટાવો.

જ્યારે સીતામાતા અયોધ્યાથી વનવાસ ગયાં, ત્યારે તેની પાછળ વૈભવ નષ્ટ થયો અને તેની જગ્યાએ દુઃખ તથા સંકટો આવ્યાં. પ્રજા દુઃખી થઇ, દશરથ રાજાનું મૃત્યુ થયું, રાણીઓને કલ્પાંત કરવું પડયું અને સિંહાસન ચૌદ વર્ષ સુધી ખાલી રહ્યું; પરંતુ જ્યારે સમુદ્રપારથી સીતાદેવીને પાછાં લાવવા શ્રીરામચંદ્રજી તૈયાર થયા, ત્યારે વાનર અને રીંછ જેવાં જંગલી પ્રાણીઓ પણ લડવા તૈયાર થયાં અને એમ કહેવાય છે કે ખિસકોલીઓ પણ પોતાની અલ્પ શક્તિ પ્રમાણે મોંમાં રેતીના કણ ભરીને સમુદ્રમાં નાખી પૂલ બાંધવામાં મદદ કરવા લાગી! હવાપાણી પણ અનુકૂળ થઇ ગયાં અને પથ્થર પણ સમુદ્રમાં નાખતાં પોતાનો સ્વભાવ વીસરી જઇને સીતાદેવીને માટે ડૂબી જવાને બદલે તરવા લાગ્યા.

" કુનમ સદ સર ફિદાએ પાય સીતા,
ચિયકતા સરચિ દહના સરચિ સીતા."

અર્થાત્ સીતાના ચરણમાં હું સો મસ્તક અર્પણ કરીશ; પછી ભલે મારૂં મસ્તક એક, દસ કે ત્રીસ માથાનું હોય!

અધ્યાત્મ રામાયણમાં 'સીતા' નો અર્થ 'બ્રહ્મવિદ્યા' છે. હું કહું છું કે, વ્યાવહારિક વેદાંત અથવા નગદ ધર્મને છોડવાથીજ હિંદુસ્તાન ઉપર સર્વ પ્રકારનાં સંકટો આવી પડ્યાં છે. આપણા

શરણે ગયા પછી જીવે શું કરવું એ તેમાં જણાવ્યું છે. શરણે ગયા પહેલાં કેટલાક ધર્મો* સિદ્ધ થવા જોઇએ, અને તે સિદ્ધ થયા પછી શરણે જવું. શ્રીકૃષ્ણના આશ્રયનું પોષણ કરનાર વિવેક એટલે 'શ્રીહરિ પોતાની ઇચ્છા મુજબ કરશે' એમ જાણવું તે, 'બધાં દુઃખો સહન કરવાં' તે ધૈર્ય, એ બન્ને શ્રીકૃષ્ણનો દૃઢ આશ્રય થવામાં નિરંતર કારણરૂપ છે. શ્રીકૃષ્ણના આશ્રયનું નિરંતર પોષણ કરનાર વિવેક અને ધૈર્ય છે, એ વિવેક અને ધૈર્યનું શ્રીકૃષ્ણ અને તેમના આશ્રયનું સ્વરૂપ વિવેકધૈર્યાશ્રયગ્રન્થ આદિથી સમજવું. પ્રયાસ કરીને વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રયની હૃદયમાં ભાવના કરવી. ૨૧.૨૨.

एवमाश्रितधर्मोऽयं संक्षेपेण निरूपितः ॥
आश्रित्य वल्लभाचार्यान् सुदृढैवं कृष्णमाश्रयेत् ॥२३॥

ઉપર પ્રમાણે વિવેક, ધૈર્ય અને શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય જેને સિદ્ધ થઇ ગયેલા છે તેના ધર્મો સંક્ષેપથી બતાવ્યા. અથવા તો સંક્ષેપથીજ જો કહેવામાં આવે તો શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરીને રહેવા જીવનો આ મુખ્ય ધર્મ છે, તે એ છે કે શ્રીમહાપ્રભુજીનો આશ્રય કરીને, શરણે જઇને, શરણ ગયેલાઓના ધર્મો ઉપર પ્રમાણે જાણીને શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરવો જોઇએ. ૨૩.

---

* શરણે ગયા પહેલાં શો નિશ્ચય કરવો તે શ્રીહરિરાયજી સ્વમાર્ગશરણદ્વયનિર્ણય નામના ગ્રંથમાં જણાવે છે. 'કલિયુગમાં શુદ્ધ પુષ્ટિ ભક્તિમાર્ગ' આદિ માર્ગ જીવના પોતાના સાધનથી સિદ્ધ થતા નથી. એ ભક્તિ આદિ માર્ગો કલિયુગમાં પ્રભુ કૃપા કરે તોજ સિદ્ધ થાય, માટે પ્રભુને શરણે જવું જોઇએ. એમ નિઃસાધનપણું અને દીનતા; એ ધર્મો સિદ્ધ થાય ત્યારે શરણે જવું.

ધર્મ*

અંગ્રેજીમાં 'ધર્મ' શબ્દનો મૂળ અર્થ "પાછું બાંધવું" એવો થાય છે; અર્થાત ધર્મ એટલે જે આપણને આપણા મૂળ સ્થાને પાછા લઇ જઇને પહોંચાડે છે તે.

પ્રશ્ન—એ મૂળ સ્થાન કયું છે? એવી કયી વસ્તુ છે કે જેની આજ્ઞાથી મન વિચાર કરે છે, આંખો જુએ છે અને સમગ્ર સૃષ્ટિ સજીવન રહે છે?

ઉત્તર—જે મનથી, આંખોથી અથવા બીજી ઇંદ્રિયોથી જાણી શકાતું નથી; પરંતુ જે મન, નેત્રો ઇત્યાદિને પ્રકાશે છે તે બ્રહ્મ. બ્રહ્મ એ બુદ્ધિ અથવા મનનો વિષય થઇ શકતું નથી. મન અને વાચા ત્યાંથી નિરાશ થઇને પાછાં વળે છે. यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह।

ચીપિયો પોતાની ચીપટીમાં બીજી વસ્તુઓને પકડી શકે છે; પરંતુ તે પાછો વળીને એને પકડનાર આંગળાંને શી રીતે પકડી શકે? તેવીજ રીતે મન અથવા બુદ્ધિ પોતાના મૂળ સ્થાનરૂપ જે અવિજ્ઞાત બ્રહ્મ, તેને જાણી શકતાં નથી.

ધાર્મિક કલ્પનાઓ તેમજ હઠ અને દુરાગ્રહ બાદ કરીએ, તો ધર્મ એટલે જેના વડે મન અને બુદ્ધિ પોતાના અનિર્વાચ્ય મૂળ સ્થાન તરફ-પરબ્રહ્મ તરફ વળીને તેમાં મળી જાય છે, એવો એક ગહન વેપાર છે.

ભાવિક ખ્રિસ્તી અથવા ધાર્મિક મુસલમાન ઇશ્વરપ્રાર્થના કરતી વખતે પોતાના હાથ આકાશ તરફ ઊંચા કરે છે; તે પરોક્ષ રીતે એમ બતાવે છે કે, તે પોતે જે મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે

---

* મથુરામા થયેલા પંદરમાં ધર્મમહોત્સવ પ્રસંગે શાંતિ-આશ્રમમાં અધ્યક્ષ તરીકે સ્વામીજીએ આપેલું ભાષણ.

ત્યારે તે જીવ સેવાનો અધિકારી બને છે, શ્રીવલ્લભકુલદ્વારા બ્રહ્મનો સંબંધ થવો એ એક સંસ્કાર છે, એ સંસ્કાર અલૌકિક છે, અને તે થયા પછીજ સેવા કરવાનો અધિકાર મળી શકે છે, માટે સેવાના સંસ્કારરૂપ બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી નિરંતર સેવા કરવી, ગાયત્રી મંત્રનો ઉપદેશ થયા પછી, યજ્ઞોપવીત ધારણ કર્યા પછી જો બ્રાહ્મણ બાલક સંધ્યાદિક ન કરે તો જેમ બ્રાહ્મણપણામાંથી ટળી જાય છે, તેમ બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી સેવા ન કરે તો વૈષ્ણવપણું રહે નહિ માટે બ્રહ્મસંબંધરૂપી સંસ્કાર થયા પછી સેવા અવશ્ય કરવી. જીવમાં, દેહમાં, દેહની સાથે સંબંધ થયેલો છે, માટે એ સર્વનો વિનિયોગ નિરંતર સેવામાંજ કરવો. ૨૫.

सर्वदोषविमुक्तत्वं स्वस्मिन्नपि विभावयेत् ॥
सर्वथा सर्वदैवापि न चाद्यादसमर्पितम् ॥२६॥

तद्भक्षणे भवेद्देवाद्ब्रह्मसम्बन्धिवस्तुतः ॥
सर्वस्व ब्रह्मसम्बन्धभावनानाश एव हि ॥२७॥

શ્રીમહાપ્રભુજી સિદ્ધાંતરહસ્ય ગ્રંથમાં આજ્ઞા કરે છે કે:- 'બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી સર્વ દોષો દૂર ચાલ્યા જાય છે.સર્વ લોકોના જીવ અને દેહના સર્વ દોષો નાશ પામે છે, ફરીથી લાગતા નથી', એ આજ્ઞા પ્રમાણે પોતાનામાં પણ એવી ભાવના કરવી કે, હું સર્વ દોષથી મુક્ત થઈ ગયેલો છું જીવ પોતે સ્વભાવથીજ દુષ્ટ છે, પરંતુ શ્રીગીતાજીમાં કહ્યા પ્રમાણે પ્રભુ દોષરહિત અને સમ હોવાથી, તેમનો સંબંધ થયા પછી કોઈ પણ સમયે પ્રભુને સમર્પ્યા વિનાની વસ્તુ પોતના ઉપયોગમાં કદાપિ લેવી નહિ સેવકનો ધર્મ એજ છે

મહાન શોધો કરે છે, તેમને એ શિક્ષણ કોણે આપ્યું હતું ? આગળ થઇ ગયેલી બધી શોધોને ખોટી પાડનારૂં એ જ્ઞાન તેમણે કયાં પુસ્તકોમાંથી મેળવ્યું ? જ્યાં અશ્રુત વાતો સાંભળી શકાય છે, અજ્ઞાત બાબતો જાણી શકાય છે અને અકલ્પિત બાબતોની કલ્પના થાય છે; **એવા આત્માનો અપરોક્ષ અનુભવ કરવો એજ જગતના ખરા કલ્યાણને માટે અવતરેલ વિભૂતિઓનું શિક્ષણ છે.** જ્યારે મનુષ્ય અહંભાવ વીસરી જાય છે અને જ્યારે દેહ, મન તથા સમસ્ત વિશ્વ પરમાત્મામાં લય થયેલું માલૂમ પડે છે, અર્થાત્ એકાગ્રતાને લીધે મનને જ્યારે એક પ્રકારની સમાધિ ચઢી જાય છે, ત્યારે તેનામાં અદ્દભુત પ્રકાશ પડે છે, સત્યનો વરસાદ વરસે છે, શોધો ઊભરાવા લાગે છે, જ્ઞાનનો પ્રવાહ ચાલવા માંડે છે અને વિશ્વમાંનાં સર્વ ગુપ્ત તત્ત્વો સમજાય છે. ટૂંકામાં સત્યો, શોધો, યુક્તિઓ અને ઉત્તમ વિચારો ઇત્યાદિ ઉપર કહેલી સર્વ વસ્તુઓ એક ઇંદ્રિયાતીત (ઇંદ્રિયોથી ન અનુભવી શકાય એવાં) યોગ અથવા ધર્મનાં સ્વાભાવિક ફળ છે. કવિ એક વખત તે અતીંદ્રિય ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચે કે પછી તેનામાંથી દિવ્ય કલ્પનાઓ અને ઉદાત્ત વિચારો બહાર આવવાજ જોઇએ. ગણિતવેત્તા અથવા તત્ત્વવેત્તા ફક્ત પોતાનો અહંકાર કાઢી નાખે કે ગમે તેવા કઠિન વિષયોનું રહસ્ય પણ તે જોતજોતામાં સમજી જશે. ખરેખરી રીતે જ્યાંસુધી એ 'હું'પણું હોય છે ત્યાંસુધી કોઇ પણ શોધ થઇ શકતી નથી. જ્યારે 'અહંભાવ' નો ત્યાગ થાય અને ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ધર્મનો સાક્ષાત્કાર થાય, ત્યારેજ જ્ઞાન અને યશની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૨) રણભૂમિ ઉપર ખેલતા એકાદ વીરની વૃત્તિ આપણે તપાસીએ. શક્તિના અતિરેકથી તે ઘેલો બની ગયેલો હોય છે. હજારો માણસ સામા હોવા છતાં પણ તેમનાથી તે જરા સરખો ભય પામતો નથી; પોતાના દેહનું પણ તેને ભાન હોતું નથી; તેને જગતના અસ્તિત્વનું પણ ભાન હોતું નથી; તેનું સર્વ ચૈતન્ય જાગૃત થયેલું હોય છે અને તેનો દેહ, મન વગેરે વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલા પરબ્રહ્મમાં લીન થયેલાં હોય છે, એમ તેના શરીર ઉપરનાં રોમે રોમ પરથી જણાઇ આવે છે. પ્રેક્ષકને આ અલૌકિક શૌર્ય અને અનિવર્ચનીય વીરતા આ દૃશ્ય સૃષ્ટિમાં પરમાત્મશક્તિના પ્રકાશિત તણખારૂપજ લાગે છે; પરંતુ તે મનુષ્યને પોતાને

यथा समर्पणे योग्यं यत्तथा तत्समर्पयेत् ॥
यज्ञादिषु विवाहाद्यौ प्रदर्श्य निखिलं हरेः ॥२९॥
गृहीत्वैव तदादेशं पश्चात् कार्याणि साधयेत् ॥२९½॥

યજ્ઞયાગાદિકમાં અને વિવાહાદિકમાં સર્વ પદાર્થો પ્રભુ સમક્ષ ધરવા, અને પ્રભુની આજ્ઞા લીધા પછી યજ્ઞયાગાદિક અને વિવાહાદિક કાર્યો સાધી લેવાં. સેવકનો ધર્મ એજ છે કે પોતાના સ્વામીને દેખાડયા વિના અને તેની આજ્ઞા થયા વિના કાંઈ પણ કાર્ય સ્વતંત્ર રીતે કરવુ નહિ. એજ પ્રમાણે અહીં પણ પ્રભુને નિવેદન કર્યા વિના કોઈપણ લૌકિક વૈદિક કાર્યો સ્વતંત્ર રીતે ન કરવાં, પરંતુ સર્વ નિવેદન કરીને આપની આજ્ઞા મેળવીનેજ સર્વ કાંઈ કરવુ એ સેવકનો મુખ્ય ધર્મ છે ૨૯½.

પોતે જે પદાર્થનો ઉપયોગ કર્યો હોય, તે પદાર્થ પ્રભુને સમર્પવો નહિ એમ આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે—

न स्वार्थभुक्तं कृष्णाय समर्प्यमितिनिश्चयः ॥३०॥

અર્ધભુક્ત એટલે જે પદાર્થ આપણા ઘરમાં હોય, જેમ કે ફલફૂલ, વસ્ત્ર વગેરે, તેમાથી થોડો ભાગ પોતાના વપરાશમાં લીધો હોય તો, તે વધેલો—બાકી વધેલો અર્ધભુક્ત પદાર્થ સદાનંદ શ્રીકૃષ્ણને કદાપિ સમર્પવો નહિ એમ નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો છે. શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે,-'દેવના દેવ શ્રીઠાકુરજીને અર્ધભુક્ત કદાપિ સમર્પવું નહિ. આ ઉપરથી અર્ધભૂક્ત પ્રભુને ધરવાની શ્રી હરિરાયજીએ ના કહી તેમાં મુખ્ય કારણ પણ સહજમાં જાણી શકાય છે. ૩૦.

ઇંદ્રિયોદ્વારા પણ સુખો મળે છે ખરાં; પરંતુ ઇંદ્રિયોદ્વારા સુખનો અનુભવ લેવો એ ખરાબ માર્ગે થઇને ભવ્ય દરબારમાં પ્રવેશ કરવા બરાબર તથા તે ખરાબ માર્ગનેજ સુખના સત્યસ્થાન-રૂપ માની બેસવા બરાબર છે. વળી ઇંદ્રિયસુખો સ્થાયી નહિ, પણ માત્ર વીજળીના ચમકારા જેવાં છે અને તે વીજળી વસ્તુતઃ દિવસના પ્રકાશથી ભિન્ન નથી, તોપણ તે લાભ કરતાં હાનિ વધારે કરે છે.

આ આનંદના દરબારમાં ધર્મમાર્ગે પ્રવેશ કરવો એ શું અશક્ય છે? મધ્ય રાત્રિની ચમકતી વીજળીનો પ્રકાશ સતત રાખીને કાયમનો દિવસ કરવો શું અશક્ય છે? આવી જાતની મનુષ્યની સ્વાભાવિક ઇચ્છા હોય છે, તેથીજ સર્વ સાધારણ ધર્મની આવશ્યકતા જણાઇ આવે છે. આ ઉદ્દેશ પાર પાડવાને માટે અવિશ્રાંત પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. જેઓ ધર્મની મહત્તાને ઠઠ્ઠાબાજીમાં ઉડાવી દે છે, તેઓ પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ આત્મઘાત કરવાનોજ પ્રયત્ન કરે છે.

આ અનિર્વચનીય પરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ ઓળખવાને વિજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાનના અત્યાર સુધીના સઘળા પ્રયત્નો વ્યર્થ નીવડ્યા છે. વિશ્વની કિંવા આત્માની દૃષ્ટિએ જોતાં દેશ, કાળ, કાર્યકારણભાવના ગુણ અને ધર્મો શોધી કાઢવાના સર્વ પ્રયત્નો નિષ્ફળ જાય છે. શોધક બુદ્ધિને જડ દ્રવ્યો, ગતિ અને શક્તિનું સત્ય સ્વરૂપ સમજવામાં બહુ મહેનત પડે છે. પાશ્ચાત્ય પરમાણુવાદ પરસ્પર વિરોધી મતોથી ભરપૂર છે. બૉસ્કોવિચના 'શક્તિના મધ્યબિંદુ' નામના સિદ્ધાંતની પણ આજ ગતિ છે. જગતના સર્વ ધર્મમતોમાં થોડઘણે અંશે વહેમ અથવા અંધશ્રદ્ધાની છાપ તો અવશ્ય પડેલીજ હોય છે. તત્ત્વજ્ઞાનનો એક વાદ બીજા વાદને હરાવે છે અને બીજો વાદ પહેલાના પર ચડાઈ કરે છે. આ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે, પ્રકૃતિનું અંતસ્તત્ત્વ ગુપ્ત રહસ્ય તરીકેજ રહેશે અને સામાન્ય માનવ બુદ્ધિને આ ગુપ્ત રહસ્ય સમજવાની શક્તિ મળેલીજ નથી.

ત્યારે શું આપણે નિરાશ થઇને આ મૂળ તત્ત્વની શોધ પડતી મૂકવી? આગગાડી, તાર અને વીજળી વગેરે વ્યાવહારિક વસ્તુઓ શોધી કાઢવામાંજ શું આપણે આપણી સર્વ શક્તિઓનો વ્યય કરી દેવો? આવાં રમકડાં આપણને ચિરસ્થાયી શાંતિ આપી-શકનાર નથીજ. કોઇ પણ બાહ્ય વસ્તુ પ્રાપ્ત થતાંજ તે

ત્તમની સેવા છે, માટે નિવેદન કરેલા પદાર્થો પોતાના ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. પૂજામાર્ગમા એ પુરુષોત્તમના અંશની, અવતારોની, કલાઓની પૂજા કરવામા આવે છે, માટે તેમા નૈવેદ્ય લઈ શકાતું નથી. સેવામાર્ગ અને પૂજામાર્ગ એવી રીતે જુદા હોવાથી પૂજામાર્ગની રીતિ સેવામાર્ગમાં આવી શકે નહિ દૃષ્ટાંત -પૂજામાર્ગમાં એવું લખ્યું છે કેઃ-'મારી પાસે ધરેલા દીવાનો ઉપયોગ બીજા કાર્યમા કરવો નહિ' એમ ભગવાન આજ્ઞા કરે છે, તો તે આજ્ઞા પૂજામાર્ગ માટેની છે, પણ તે સેવામાર્ગમાં લાગુ પડી શકે નહિ શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે,- નિવેદન કર્યા પછી તે ઉપયોગમાં ન લેવુ એમ જે કહ્યુ છે, તે પૂજામાર્ગ માટે છે એમ સમજવું, સેવામાર્ગમાં પ્રભુને સર્વ નિવેદન કરવામા આવે છે. 'પુત્રાદિ, ગૃહ, પ્રાણ, વગેરે બધું પ્રભુને નિવેદવુ.' વળી 'જે આ લોકમા બહુજ ઇષ્ટ હોય, પોતાને અત્યન્ત પ્રિય હોય, તે સર્વ પ્રભુને અર્પણ કરવું.' વગેરે વાક્યોથી સર્વ સમર્પણ કર્યા પછી પોતાના ઉપયોગમા તે લઈ શકાય છે, માટે સેવામાર્ગમા પૂજામાર્ગની રૂઢિ સ્વીકારાતી નથી ૩૫.

पवं जन्मावधि नृणां भावनातो भविष्यति ॥
सर्वत्र ब्रह्मसम्बन्धो गङ्गातोऽन्यजलेष्विव ॥३६॥

જન્મપર્યન્ત એવી ભાવના થવાથી મનુષ્યોને સર્વ સ્થલે બ્રહ્મસમ્બન્ધ થશે જેમ ગંગાજીથી બીજા જલમાંના દોષો દૂર થાય છે, અર્થાત્ તે જલ ગંગારૂપ થાય છે, તેમ ઉપર કહ્યા પ્રમાણેની ભાવના કર્યાથી મનુષ્યોને સર્વ સ્થળે બ્રહ્મનો સમ્બન્ધ થશે, એટલે નિર્દોષપણું પ્રાપ્ત થશે. સર્વ રીતે તે દોષરહિત બનશે ૩૬.

भारतवर्षनो भविष्यकाळ*

આ જગતમાં દરેક વસ્તુની ગતિ નિયમસર હોય છે અને બધે કાળચક્રની ગતિ પ્રમાણે નિયમિત પરિવર્તન થયા કરે છે. વૈભવરૂપી સૂર્ય અથવા ગ્રહ પણ જગતમાં એજ નિયમાનુસાર ફર્યા કરે છે. એક સમયે જ્ઞાન અને સંપત્તિનો સૂર્ય હિંદુસ્તાનમાં મધ્યાકાશે પૂર્ણ કળાથી પ્રકાશતો હતો. ઐતિહાસિક દષ્ટિએ જોતાં અંતરિક્ષના બીજા તારાઓની પેઠે એ સૂર્ય પણ ધીમે ધીમે પશ્ચિમ તરફ ચાલવા લાગેલો જણાય છે. તે ઇરાન, એસીરિયા વગેરે દેશો ઉપર થઇને આગળ પશ્ચિમ તરફ ગયો. મિસર દેશને તેનાં મધ્યાહ્‌ન કિરણો મળ્યાં. પછી ગ્રીસનો વારો આવ્યો; ત્યાર પછી તેના મધ્યાહ્‌નકાળનું તેજ રોમે અનુભવ્યું. આગળ જતાં તે પ્રકાશે યોગ્ય વખતે જર્મની, ફ્રાન્સ અને સ્પેનને જાગૃત કર્યાં.

છેવટે એ વૈભવસૂર્યનો ઉજ્જ્વલ પ્રકાશ ઈંગ્લેંડને મળ્યો. વળી ત્યાંથી પણ તે સૂર્ય પશ્ચિમ તરફ આગળ વધ્યો અને અમેરિકાને વૈભવને શિખરે પહોંચાડ્યું. અમેરિકામાં પણ આ સૂર્ય પોતાના નિયમ પ્રમાણે પૂર્વ કિનારાના ન્યુયોર્કથી પશ્ચિમ તરફ જતાં જતાં કેલિફોર્નિયામાં જઇ પહોંચ્યો. જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં દિવસ હતો, ત્યારે અમેરિકાને કોઇ ઓળખતું પણ નહોતું. અત્યારે અમેરિકામાં દિવસ અને બિચારા હિંદુસ્તાનમાં દુઃખ અને દારિદ્રયની રાત્રિ પથરાયેલી છે; પણ ધીરજ રાખો, તે વૈભવસૂર્ય હવે પાસિફિક મહાસાગર પણ ઓળંગવા લાગ્યો છે અને જાપાન થોડા વખતમાંજ જગતનો એક બળવાન દેશ બનવાનાં ચિહ્‌નો

જો કે અર્ધભુક્ત પદાર્થજ ન હોવાથી તેનાં સમર્પણનો નિષેધ કરવાની શી જરૂર છે, એ શંકા પ્રાપ્ત થાય, છે, તો પણ એક રીતે બારીકીથી જોતાં અર્ધભુક્ત પદાર્થ મળી પણ શકે છે: જેમ કોઈ વૈષ્ણવ, બ્રહ્મસંબંધ જેને થયેલો છે એવો કોઇ ભગવદીય, પહેલાંજ પોતે બધું પ્રભુને બ્રહ્મસંબંધ થતી વખતે સમર્પણ કરી દીધું છે, એવું મનમાં લાવીને પહેલાં ઉપયોગમાં નહિ લીધેલો પણ પદાર્થ ઉતાવળથી, ભ્રાંતિથી જો પોતાના ઉપયોગમાં લઈ લે અને બાકી વધેલો જો પ્રભુને સમર્પવા તૈયાર થાય તો તે ન સમર્પવો એમ રહસ્ય છે. શ્રીમહાપ્રભુજી જે અર્ધભુક્તનો નિષેધ કરે છે, તે ઉપર કહેલી રીત પ્રમાણે થયેલા અર્ધભુક્તને કરે છે વસ્તુતઃ અસમર્પિત પદાર્થ ન લેવો, એમ કહેવાથી કોઇ પદાર્થ પ્રભુને સમર્પ્યા વિના લેવાયજ નહિ અને લેવાય તો અર્ધભુક્ત ઉપયોગમા લીધા પછી બચેલો પદાર્થ પણ ગણાયજ નહિ, તો પછી તે પ્રભુને સમર્પવો કે નહિ, તેનો પ્રશ્નજ ન ઉઠાવાય; પણ કોઈ વૈષ્ણવ એમ મનમાં માની બેસે કે મેં પહેલાં બધું પ્રભુને સમર્પ્યું છે, હવે પ્રભુને સમર્પવાની શી જરૂર છે, એવી ભ્રાંતિ તે વૈષ્ણવને થાય અને કોઈ પદાર્થનો પોતે ઉપયોગ કરે અને બાકી વધેલો જો ભગવત્કાર્યમાં વાપરે તો તે વાપરવો નહિ એમ શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞાનું સૂક્ષ્મ ઊંડું રહસ્ય છે, તેથીજ અસમર્પિત અને અર્ધભુક્ત એવા બે ભેદ કરીને તેનો નિષેધ કર્યો છે. ૩૧-૩૨,

સિદ્ધાંતરહસ્ય ગ્રંથમાં અસમર્પિત વસ્તુ વર્જવી અને અર્ધભુક્ત પદાર્થ પ્રભુને ન સમર્પવો એમ જે આજ્ઞા છે, તેનું ઊંડું રહસ્ય શ્રી હરિરાયજી બતાવે છે:-

મનુષ્યોના કામધંધાની નિયમિત વહેંચણી રહે અને અંતઃકરણની એકતા રહે, એવા ધોરણ પર રચવામાં આવી હતી; પરંતુ કાળે કરીને અંદરની એકતા કરતાં બહારની જુદાઈનું બળ વધી જવાથી એ સ્વાભાવિક ક્રમ ફરી ગયો અને તેથી ઉન્નતિને બદલે દેશની અધોગતિ થઈ. પરિણામે અંતરના પ્રેમતત્ત્વનો નાશ થઈને સ્વાર્થ તથા ધંધારોજગારનું મિશ્રણ થયું. એક વર્ણના લોકો ઘણી વાર બીજી વર્ણના લોકોનો ધંધો કરવા લાગ્યા; જૂના જાતિભેદમાં મિથ્યાભિમાન પેસી જવાને લીધે લોકોનાં અંતઃકરણ વધારે ખાટાં થયાં; દેહાભિમાન વધવાથી ઈશ્વર-આત્મા જુદાં જુદાં ક્ષણભંગુર નામરૂપોની ઉપાધિઓમાં દટાઈ ગયો; શ્રુતિ (વેદ)માંનું આત્મજ્ઞાન લગભગ રદ થઈ સ્મૃતિ (પ્રાચીન આચાર રૂઢિ વિધિના નિયમો) જુલમી લોકોના હાથમાં એક હથિયારરૂપજ થઈ પડી અને ભાવાર્થની જગા શબ્દાર્થે લીધી. કોઈએ કહ્યું છે કે, "વ્યાકરણ એ ભાષાની કબર (મરણ) જ છે. વ્યાકરણ બરાબર સાચવવા ગયા કે ભાષા મૂઈજ સમજવી;" તેવીજ રીતે નિયમો, રૂઢિ અને કર્મકાંડની સખ્તાઈથી રાષ્ટ્રનું સત્ત્વ નષ્ટ થાય છે. થોડા કાળ સુધી દાણાના રક્ષણને માટે ઉપરનું ફોતરૂં આવશ્યક હોય છે, તેમ નિયમ પણ અમુક વખત સુધી ઉપયોગી હોય છે; પરંતુ ત્યાર પછી જો તેને બદલવામાં કે સુધારવામાં ન આવે, તો તે ઊલટા ઉન્નતિને અટકાવનારા કેદખાનારૂપજ થઈ પડે છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે સ્મૃતિ અને કાયદાઓ તમારે માટે છે, તમે તેમને માટે નથીજ! સનાતન શ્રુતિમાંનાં સનાતન તત્ત્વોનો સર્વત્ર પ્રચાર કરો; પરંતુ આજના સંયોગો પ્રમાણે સ્મૃતિમાં (ધાર્મિક રૂઢિ-નિયમોમાં) ફેરફાર કરો. સ્મૃતિના ઉપર તમારો વારસાનો હક રહેવા દો, પણ તમારા ઉપર તેનો હક ન જોઈએ! હિંદુસ્તાનની નદીઓના પટ આજે બદલાઈ ગયા છે, બરફ પડવાની જગ્યાઓ બદલાઈ ગઈ, જંગલ હતાં ત્યાં ખેતરો થયાં, દેશનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું, રાજ્યપદ્ધતિ બદલાઈ અને લોકોનો વર્ણ પણ બદલાઈ ગયો; તોપણ આ અસ્થિર જગતમાંથી જતા રહેલા ભૂતકાળના આચાર અને નિયમ કાયમ રાખવાનો પ્રયત્ન તમે કરો છો! સદાએ પાછળજ જોતા જોતા આગળ ચાલવાની આ સ્થિતિ ખરેખર દયાજનક છે. એવો મનુષ્ય પગલે પગલે ઠેસજ ખાય છે!

તમની સેવા છે, માટે નિવેદન કરેલા પદાર્થો પોતાના ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. પૂજામાર્ગમાં એ પુરુષોત્તમના અંશની, અવતારોની, કલાઓની પૂજા કરવામાં આવે છે, માટે તેમાં નૈવેદ્ય લઈ શકાતું નથી. સેવામાર્ગ અને પૂજામાર્ગ એવી રીતે જુદા હોવાથી પૂજામાર્ગની રીતિ સેવામાર્ગમાં આવી શકે નહિ. દષ્ટાંતઃ—પૂજામાર્ગમાં એવું લખ્યું છે કેઃ—'મારી પાસે ધરેલા દીવાનો ઉપયોગ બીજા કાર્યમા કરવો નહિ' એમ ભગવાન આજ્ઞા કરે છે, તો તે આજ્ઞા પૂજામાર્ગ માટેની છે, પણ તે સેવામાર્ગમાં લાગુ પડી શકે નહિ. શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે;— નિવેદન કર્યા પછી તે ઉપયોગમાં ન લેવું એમ જે કહ્યું છે, તે પૂજામાર્ગ માટે છે એમ સમજવું, સેવામાર્ગમાં પ્રભુને સર્વ નિવેદન કરવામાં આવે છે. 'પુત્રાદિ, ગૃહ, પ્રાણ, વગેરે બધું પ્રભુને નિવેદવું.' વળી 'જે આ લોકમાં બહુજ ઇષ્ટ હોય, પોતાને અત્યન્ત પ્રિય હોય, તે સર્વ પ્રભુને અર્પણ કરવું.' વગેરે વાક્યોથી સર્વ સમર્પણ કર્યા પછી પોતાના ઉપયોગમા તે લઈ શકાય છે, માટે સેવામાર્ગમાં પૂજામાર્ગની રૂઢિ સ્વીકારાતી નથી. ૩૫.

एवं जन्मावधि नृणां भावनातो भविष्यति ॥
सर्वत्र ब्रह्मसम्बन्धो गङ्गातोऽन्यजलेष्विव ॥३६॥

જન્મપર્યન્ત એવી ભાવના થવાથી મનુષ્યોને સર્વ સ્થલે બ્રહ્મસમ્બન્ધ થશે જેમ ગંગાજીથી બીજા જલમાંના દોષો દૂર થાય છે; અર્થાત્ તે જલ ગંગારૂપ થાય છે, તેમ ઉપર કહ્યા પ્રમાણેની ભાવના કર્યાથી મનુષ્યોને સર્વ સ્થલે બ્રહ્મનો સમ્બન્ધ થશે, એટલે નિર્દોષપણું પ્રાપ્ત થશે. સર્વ રીતે તે દોષરહિત બનશે. ૩૬.

માત્ર શ્રુતિ (આધ્યાત્મિક વિદ્યા)રૂપી તમારો વંશપરંપરાથી ઊતરી આવેલો પ્રાણ તમારા હૃદયમાં તમારે સદા જાગૃત રાખવો જોઇએ.

શિક્ષણનો ઉદ્દેશ એ હોવો જોઇએ કે, દેશનાં સર્વ સાધનોનો આપણે ઉપયોગ કરી શકીએ. ખરા શિક્ષણથી લોકોને પોતાની ભૂમિ વધારે રસાળ બનાવતાં આવડવું જોઇએ, પોતાની ખાણો અધિક ધનને ઉપજાવનારી કરતાં આવડવું જોઇએ, વેપાર વધારે બહોળો અને ફાયદાકારક કરતાં આવડવું જોઇએ, મન વધારે વિચારવંત, દેહ અધિક કાર્યક્ષમ (કાર્ય કરવાને સમર્થ) અને બળવાન થવો જોઇએ, અંતઃકરણો વધારે વિશુદ્ધ થવાં જોઇએ, કારખાનાંઓ વધારે વિસ્તૃત અને દેશ અધિક સંઘટિત થવો જોઇએ. પોતાનું પાંડિત્ય બતાવવાને મોટાં મોટાં શાસ્ત્રવચનો ગોખી કરવાં, ધર્મગ્રંથોનાં વચનોના ગમે તેવા અર્થ કરવા માટે શુષ્ક શબ્દછલ કરવો અને આખા જન્મમાં કદી પણ ઉપયોગમાં ન આવે એવા વિષયોનો અભ્યાસ કરવો, એ શિક્ષણ નથી ! જે જ્ઞાન વ્યવહારમાં આણી ન શકાય તે મગજમાં ભરવું એ બાહ્ય લોકોને આધ્યાત્મિક બંધકોશ અથવા માનસિક અજીર્ણ ઉત્પન્ન કરવા જેવું છે.

પ્રકારથી મૂર્તિ વિષે સેવા કરવી એમ કહેવામાં આવે છે. ભગવત્સ્વરૂપની ઉત્તમ પ્રકારથી સેવા કરવી જોઇએ એમ જણાવવામાં આવે છે. ૩૯

मूर्तौ भगवतो ज्ञानं साकारावेशतो मतम् ॥
भक्तिमार्गप्रकारेण ज्ञानतस्तु तदात्मता ॥४०॥

' મૂર્તિમાં ભગવાનનું જ્ઞાન, સાકાર ભગવાન મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરે છે, તેથી થાય છે, એમ એક મત છે. અર્થાત્ મૂર્તિમાં ભગવાનનો આવેશ થાય છે, એ આવેશ સાકાર આવેશ છે, કેમકે મૂર્તિ સાકાર છે. ત્યારે સાકાર મૂર્તિમાં ભગવાનનો સાકાર આવેશ થયેલો હોવાથી મૂર્તિમાં ભગવાનનું જ્ઞાન થાય છે એમ કેટલાક માને છે. ભક્તિ-માર્ગની દૃષ્ટિએ તે માનવાનું નથી, ભક્તિમાર્ગના જ્ઞાન પ્રમાણે તો મૂર્તિ પ્રભુસ્વરૂપ છે. મૂર્તિ જુદી છે, અને તેમાં ભગવાનનો જુદો આવેશ થાય છે, એમ માનવાનું નથી. સાક્ષાતજ મૂર્તિ દેખાય છે તે પ્રભુસ્વરૂપજ એમ જાણવાનું છે, ૪૦.

पूजामार्गे भवेन्मन्त्रविधानात् पूज्यसेवनम् ॥
विशेषो भक्तिमार्गेऽयं पुरुषोत्तमरूपिणि ॥४१॥
मणिस्पर्शेन ताम्रादिसौवर्णमिव तत्त्वतः ॥
अतस्तत्र कृतं सर्वं साक्षात् कृष्णे कृतं भवेत् ॥४२॥

પૂજામાર્ગમાં મંત્રવિધિમાં પૂજ્ય દેવતાઓનું અર્ચન થાય છે, વેદમાં જે જે દેવતાઓ માટેના જે જે મંત્રો કહેલા છે, તે તે મંત્રોથી તે તે દેવતાઓનું પૂજન પૂજામાર્ગમાં કરવામાં આવે છે. પૂજામાર્ગ કરતાં ભક્તિમાર્ગમાં વિશેષ આ છે, મૂર્તિ સાક્ષાત પુરુ

માત્ર શ્રુતિ (આધ્યાત્મિક વિદ્યા)રૂપી તમારો વંશપરંપરાથી ઊતરી આવેલો પ્રાણ તમારા હૃદયમાં તમારે સદા જાગૃત રાખવો જોઇએ.

શિક્ષણનો ઉદ્દેશ એ હોવો જોઇએ કે, દેશનાં સર્વ સાધનોનો આપણે ઉપયોગ કરી શકીએ. ખરા શિક્ષણથી લોકોને પોતાની ભૂમિ વધારે રસાળ બનાવતાં આવડવું જોઇએ, પોતાની ખાણો અધિક ધનને ઉપજાવનારી કરતાં આવડવું જોઇએ, વેપાર વધારે બહોળો અને ફાયદાકારક કરતાં આવડવું જોઇએ, મન વધારે વિચારવંત, દેહ અધિક કાર્યક્ષમ (કાર્ય કરવાને સમર્થ) અને બળવાન થવો જોઇએ, અંતઃકરણો વધારે વિશુદ્ધ થવાં જોઇએ, કારખાનાંઓ વધારે વિસ્તૃત અને દેશ અધિક સંઘટિત થવો જોઇએ. પોતાનું પાંડિત્ય બતાવવાને મોટાં મોટાં શાસ્ત્રવચનો મોંએ કરવાં, ધર્મગ્રંથોનાં વચનોના ગમે તેવા અર્થ કરવા માટે શુષ્ક શબ્દછલ કરવો અને આખા જન્મમાં કદી પણ ઉપયોગમાં ન આવે એવા વિષયોનો અભ્યાસ કરવો, એ શિક્ષણજ નથી! જે જ્ઞાન વ્યવહારમાં આણી ન શકાય તે મગજમાં ભરવું એ જાણી જોઇને આધ્યાત્મિક બંધકોશ અથવા માનસિક અજીર્ણ ઉત્પન્ન કરવા જેવું છે.

હિંદુઓમાં ધીમે ધીમે પણ આવશ્યક ફેરફારો હવે થતા જણાય છે; પાછલા યુગનાં સામાજિક બંધનો ઢીલાં પડતાં જાય છે અને વર્ણવ્યવસ્થા પોતાની મૂળ સ્થિતિ તરફ આવતી જાય છે, એ સંતોષકારક છે. પાશ્ચાત્યશાસ્ત્રોથી અંજાઈ ન જતાં હિંદુ લોકો હવે એ પાશ્ચાત્યશાસ્ત્રોનો બ્રહ્મવિદ્યાના એક સહાયક સાધન તરીકે આનંદથી સ્વીકાર કરે છે.

હિંદુઓમાં લગ્ન સંબંધે પણ જુદી જુદી જાતિઓમાં કર્મઠ અને વિદ્વાન આગેવાનોએ લગ્નની ઉંમર વધારવાના જાતિ-નિયમો કરવા માંડ્યા છે, અને પ્રસંગે પ્રસંગે જુદી જુદી જાતો વચ્ચે થતા અનુરૂપ વિવાહોને પણ કોઇ બહુ અડચણ કરતું નથી.

હિંદુ લોકોમાં ભાણાવ્યવહારને એટલું બધું વધારે પડતું અને અયોગ્ય મહત્ત્વ આપી દેવામાં આવ્યું છે કે, કોઇએ આપણા ધર્મને 'ચુલ્લિકા ધર્મ' (ચોકાધર્મ) એવું ઉપનામ આપ્યું છે. શું ખાવું અને કેમ ખાવું, એની શાસ્ત્રીય રીતે આપણે કદી ચર્ચા-

જ્યારે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પણ સ્થિતિ હોય એટલે કે ગૃહસ્થ તરીકેની પ્રવૃત્તિ ચાલુ હોય તો પણ મનથી સર્વનો ત્યાગ કરવો. એ ઉત્તમ છે, વ્યાવૃત્તિ છતાં પણ તેમાં આસક્તિ ન રાખતાં પ્રભુમાં મન જોડી દેવું તે મનથી કરેલો ત્યાગ કહેવાય છે અને તે કરવો ઉત્તમ છે. સર્વનો ત્યાગ ન કર્યો હોય તે પક્ષમાં ગૃહસ્થાશ્રમ સાધનમાં અનુકૂલ જોઈએ, એટલે કે સેવાદિક સાધનોમાં સ્ત્રીપુત્રાદિક અનુકૂલ હોવાં જોઈએ. ગૃહમાં રહીને સેવા કરવા માટે સ્વધર્મ વડેજ નિરંતર, શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરવું. જો અધર્મ કરે તો હીન-યોનિમાં એનો જન્મ થાય છે, માટે ગૃહમાં રહીને પોતાના ધર્મ વડે નિરંતર શ્રીકૃષ્ણસેવા કરવી. ૪૪-૪૫.

कृष्णमूर्तौ यथालब्धैर्द्रव्यैः सम्पूजयेद्धरिम् ॥
पूर्वं स्थानं मन्दिरादि तथा सिंहासनादि च ॥४६॥

ભગવાનની મૂર્તિમાં યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થયેલા દ્રવ્યો વડે શ્રીહરિનું પૂજન કરવું. શ્રીમહાપ્રભુજી નિબંધમાં આજ્ઞા કરે છે કે:- 'જેવા અને જેટલા ઉપચારો—પદાર્થો મળી આવ્યા હોય તે વડે શ્રીકૃષ્ણનું ભક્તિપૂર્વક પૂજન કરવું', અર્થાત્ ભક્તિમાર્ગની મર્યાદા પ્રમાણે જે પદાર્થો મળી આવે તે પદાર્થો વડે ભગવાનની પ્રતિમામાં બિરાજતા શ્રીહરિનું પૂજન કરવું. ૪૬.

પૂજનનો પ્રકાર સેવાના પ્રકાર સાથે મેળવીને કહે છે:-

सम्पाद्य भोगसामग्री हरिमुत्थाप्य मञ्जुलः ॥
प्रातरारभ्य सर्वापि सेवा पूजा विधीयताम् ॥४७॥

પહેલાં તો સ્થાન એટલે મંદિર-આદિ અને સિંહાસન-આદિ સંપાદન કરીને, અને ભોગ ધરવાની સામગ્રી પણ તૈયાર કરીને

માત્ર શ્રુતિ (આધ્યાત્મિક વિદ્યા)રૂપી તમારો વંશપરંપરાથી ઊતરી આવેલો પ્રાણ તમારા હૃદયમાં તમારે સદા જાગૃત રાખવો જોઇએ.

શિક્ષણનો ઉદ્દેશ એ હોવો જોઇએ કે, દેશનાં સર્વ સાધનોનો આપણે ઉપયોગ કરી શકીએ. ખરા શિક્ષણથી લોકોને પોતાની ભૂમિ વધારે રસાળ બનાવતાં આવડવું જોઇએ, પોતાની ખાણો અધિક ધનને ઉપજાવનારી કરતાં આવડવું જોઇએ, વેપાર વધારે બહોળો અને ફાયદાકારક કરતાં આવડવું જોઇએ, મન વધારે વિચારવંત, દેહ અધિક કાર્યક્ષમ (કાર્ય કરવાને સમર્થ) અને બળવાન થવો જોઇએ, અંતઃકરણો વધારે વિશુદ્ધ થવાં જોઇએ, કારખાનાંઓ વધારે વિસ્તૃત અને દેશ અધિક સંઘટિત થવો જોઇએ. પોતાનું પાંડિત્ય બતાવવાને મોટાં મોટાં શાસ્ત્રવચનો મોંએ કરવાં, ધર્મગ્રંથોનાં વચનોના ગમે તેવા અર્થ કરવા માટે શુષ્ક શબ્દછલ કરવો અને આખા જન્મમાં કદી પણ ઉપયોગમાં ન આવે એવા વિષયોનો અભ્યાસ કરવો, એ શિક્ષણજ નથી! જે જ્ઞાન વ્યવહારમાં આણી ન શકાય તે મગજમાં ભરવું એ જાણી જોઇને આધ્યાત્મિક બંધકોશ અથવા માનસિક અજીર્ણ ઉત્પન્ન કરવા જેવું છે.

હિંદુઓમાં ધીમે ધીમે પણ આવશ્યક ફેરફારો હવે થતા જણાય છે; પાછલા યુગનાં સામાજિક બંધનો ઢીલાં પડતાં જાય છે અને વર્ણવ્યવસ્થા પોતાની મૂળ સ્થિતિ તરફ આવતી જાય છે, એ સંતોષકારક છે. પાશ્ચાત્યશાસ્ત્રોથી અંજાઈ ન જતાં હિંદુ લોકો હવે એ પાશ્ચાત્યશાસ્ત્રોનો બ્રહ્મવિદ્યાના એક સહાયક સાધન તરીકે આનંદથી સ્વીકાર કરે છે.

હિંદુઓમાં લગ્ન સંબંધે પણ જુદી જુદી જાતિઓમાં કર્મઠ અને વિદ્વાન આગેવાનોએ લગ્નની ઉંમર વધારવાના જાતિ-નિયમો કરવા માંડ્યા છે, અને પ્રસંગે પ્રસંગે જુદી જુદી જાતો વચ્ચે થતા અનુરૂપ વિવાહોને પણ કોઇ બહુ અડચણ કરતું નથી.

હિંદુ લોકોમાં ભાણાવ્યવહારને એટલું બધું વધારે પડતું અને અયોગ્ય મહત્ત્વ આપી દેવામાં આવ્યું છે કે, કોઇએ આપણા ધર્મને 'ચુલ્લિકા ધર્મ' (ચોકાધર્મ) એવું ઉપનામ આપ્યું છે. શું ખાવું અને કેમ ખાવું, એની શાસ્ત્રીય રીતે આપણે કદી ચર્ચા-

તેની શીતલકાલની ઋતુમાં પણ પ્રભુને ઠંડા જલથીજ સ્નાન કરાવવું, એમ પૂજામાર્ગમાં છે ત્યાં વિધિને એટલે શાસ્ત્રમાં જે લખેલું છે, તેને મુખ્ય માનવામાં આવે છે, એટલે વિધિ સ્નેહથી વિરુદ્ધ છે, કે સ્નેહયુક્ત છે, એમ વિચાર કરવામાં આવતો નથી, સ્નેહથી વિરુદ્ધ વિધિને મુખ્ય નિશ્ચય માનીને ભગવાનની પૂજા પૂજામાર્ગીય લોકો કરે છે ૩૮.

ગુરૂ કેવા હોય?

ગુરુ કેવા કરવા જોઇએ, તેના સંબંધમાં મહાપ્રભુજીએ નિબંધમાં જેવી રીતે આજ્ઞા કરી છે તેવી રીતે શ્રીહરિરાયજી પણ અહિં આજ્ઞા કરે છે –

गुरुश्च भक्तिमार्गीयः कृष्णसेवापरायण ॥
श्रीभागवततत्त्वज्ञो दम्भादिरहितो नरः ॥४९॥

ગુરુ ભક્તિમાર્ગને અનુસરનારા જોઇએ, વળી શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં પરાયણ જોઇએ, તેમજ શ્રીભાગવતના તત્ત્વને જાણનારા અને દંભ-ડોળ વગેરેથી રહિત એવા નર, તે ગુરુ કહેવાય. ૪૯.

ઉપર જણાવેલા ગુરુ ન મળે તો કેમ કરવું તે આપશ્રી જણાવે છેઃ—

तदभावे तथाभूतोपदेशोऽत्र नियामकः ॥४९३॥

હિતના કામમાં પોતાના પ્રાણુ અર્પવાને પણ સજ્જ એવા પાર-માર્થિક વીર બનો, ક્ષુદ્ર અહંપણું ફેંકી દઈને દેશ સાથે તાદાત્મ્ય પામ્યા પછી તમારા મનમાં જે વિચાર આવશે, તે આખા દેશના-જ બનશે. તમે આગળ ચાલો એટલે આખો દેશ તમારી પછવાડે આવશે. આયુષ્ય-આરોગ્યનો વિચાર તમારા મનમાં આવતાં પરિણામે તમારા સર્વ દેશબાંધવો સશક્ત અને નીરોગી બનશે. તમારી શક્તિ તેમની નસોમાં વહેવા લાગશે. "હું હિંદુસ્તાન-સર્વ હિંદુસ્તાન છું" એમ લાગવા દો. હિંદુસ્તાનની ભૂમિ એજ મારૂં શરીર છે, કેમોરીનની ભૂશિર મારા પગ છે, હિમાલય મારૂં મસ્તક છે, મારી જટામાંથી ગંગા વહે છે, મારા મસ્તકમાંથી સિંધુ અને બ્રહ્મપુત્રા નીકળે છે, વિંધ્યાચલ એ મારી કેડે બાંધેલો કમરપટો છે, કોરોમાંડલ જમણો અને મલબાર એ મારો ડાબો પગ છે, હું સર્વ હિંદુસ્તાન છું. હિંદુસ્તાનની પૂર્વ તથા પશ્ચિમ દિશા એ મારા હાથ છે અને એ મારા બાહુ સમસ્ત માનવજાતિ-નું આલિંગન કરવાને હું પહોળા કરૂં છું. મારો પ્રેમ વિશ્વવ્યાપી છે. અહોહો! મારા દેહનો બાંધોજ એવો છે! ઊભો રહીને અનં-તકાળ તરફ હું નજર કરૂં છું; મારો અંતરાત્મા એ સર્વનો-વિશ્વનો આત્મા છે. હું ચાલું છું ત્યારે હિંદુસ્તાનજ ચાલે છે; હું બોલું છું, એ હિંદુસ્તાનજ બોલે છે; હું શ્વાસોચ્છ્વાસ લઉં છું તે હિંદુસ્તાનજ લે છે, એમ અનુભવું છું. હું હિંદુસ્તાન છું! હું શંકર છું! હું શિવ છું! દેશભક્તિની આ સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવના છે અને વ્યાવહારિક વેદાંત પણ એજ છે.

સેવા વિષે પણ જેવો વિધિ તેવા ગુરુએ કહ્યો હોય તેજ વિધિ, સમજવો. ઉપર જણાવેલાં લક્ષણો જેમાં હોય તેવા ગુરુશ્રીએ સેવાની જે પ્રણાલિકા બાંધી હોય તેજ પ્રમાણે ચાલવું. (શ્રીમહાપ્રભુજીએ, શ્રીગુસાંઈજીએ, શ્રી ગોકુલનાથજીએ, શ્રીહરિરાયજીએ, અને અનુભવીઓએ સેવા કેવી રીતે કરવી જોઈએ, એ સબંધે ગ્રન્થો પ્રકટ કરીને જે આજ્ઞા કરી હોય તેને વિધિરૂપ સમજીને અનુસરવું ખરો વિધિ તેજ છે, બીજો નથી. બીજો કલ્પી કાઢેલો ફલને સિદ્ધ કરી શકતો નથી પોતાની ઊંચી યોગ્યતા હોય નહિ અને સ્વચ્છંદ રીતે સેવામા પણ નવો પ્રકાર ઉભો કરે તો તેથી ફલસિદ્ધિ થાય નહિ. ૫૨.

अनुद्वेगाय सप्रेम कृष्णमूर्तावलङ्कृतिः ॥
वस्त्राभरणैर्वापि तथोपहरणैरपि ॥५३॥
यथा स्वरूपसौन्दर्य स्वमनोरोधकं भवेत् ॥५३½॥

ઉદ્વેગ ન થાય તેટલા માટે પ્રેમસહિત શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપમાં અલંકારો ધરાવવા; વસ્ત્ર તથા આભરણ અને સિંહાસન પીછવાઈ આદિથી પ્રભુને શણગારવા. વસ્ત્રાભરણો આદિની રચના એવી કરવી કે પ્રભુના સ્વરૂપની સુંદરતા પોતાના મનને રોકનારી થાય. પ્રભુનાં સ્વરૂપની સુંદરતાને નિરખીને ત્યાંથી પાછું વળવાનું મન થાયજ નહિ. ૫૩½

यतो हि सेवना प्रोक्ता चेतस्तत्प्रवणं हरेः ॥५४॥
लीलाविशिष्टरूपे हि तदर्थं सेवनोद्यमः ॥
अतः साधनता प्रोक्ता तनुवित्तजसेवने ॥५५॥

વાદી વેદાંતીને હલકો પાડી દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના એકાદ વૈષ્ણવના ફાયદાને ખાતર શું શું નથી કરતો ? આમાં દોષ કોનો છે ? પંથોનું ઉપરચોટિયું જ્ઞાન અને અજ્ઞાનતા ભરેલા વિચારોનુંજ એ પરિણામ છે.

અત્યારની પ્રજાને " સાથે વસતા શત્રુઓ "નું નામ આપીએ તો અયોગ્ય નથી. રાષ્ટ્રીયતાનો વિચાર એક વૃથા તર્કવાદ જેવો થઇ પડ્યો છે અને તેનું કારણ શું છે ? મૃત ભૂતકાળની નિર્જીવ વિધિઓ તથા ધર્મના નામે શીખવવામાં આવતા વિચિત્ર વહેમો પર અંધશ્રદ્ધા, અર્થાત્ " तस्मात् शास्त्रं प्रमाणं ते " એ સુંદર તત્ત્વના નામ નીચે " આધ્યાત્મિક આત્મઘાત " કરવો એજ રાષ્ટ્રીયતાના નાશનું કારણ છે.

મનુષ્યને શુદ્ધ કરનારાં ઉદાર શિક્ષણ, યથાર્થ જ્ઞાન, સપ્રયોગ પરીક્ષા અને શાસ્ત્રીય વિચારના પદ્ધતિસર અભ્યાસ વિના એવા ખોટા વહેમો નાશ પામશે નહિ. આધુનિક શાસ્ત્રીય શોધોનાં ઉત્તમ અને લાભકારક પરિણામો જેની સમજમાં આવ્યાં નથી, એવા કોઇ પણ ધર્મગુરુને મૂર્ખ ભક્તો ઉપર આજીવિકા ચલાવવાનો હક નથી. 'રામ'ના મત પ્રમાણે પ્રાચીનકાળના ધાર્મિક મતો અને વિધિઓ તે માત્ર તે કાળનાં જણાયેલાં શાસ્ત્રોની આજ્ઞાઓજ હતી; પરંતુ દુર્દૈવે પ્રથમ એ તત્ત્વોનો સખ્ત તિરસ્કાર કરવામાં આવ્યો અને પાછળથી એમને એટલા બધા ગાંડા ઉત્સાહથી વધાવી લેવામાં આવ્યાં કે, એ સિદ્ધાંતરૂપી બાળકને રમાડવા જતાં એમને જન્મ આપનાર માતા–સ્વતંત્ર વિચાર અને નિદિધ્યાસનનું ખૂન કરવામાં આવ્યું. ધીમે ધીમે આ તત્ત્વોનો અંધશ્રદ્ધાથી સ્વીકાર થતો ગયો. એક છોકરૂં પોતે મનુષ્ય છે એવું સમજ્યા પહેલાંજ ખ્રિસ્તી, મુસલમાન અથવા હિંદુ ગણાવા લાગ્યું. કહેવાતા ધર્મસંસ્થાપકોએ આધિભૌતિક અથવા આધ્યાત્મિક સૃષ્ટિ અને તેના નિયમોનો અભ્યાસ કરવામાં કેટલી નવી શોધ કરી હતી, તેનો પ્રમાદને લીધે કિંચિત્ વિચાર કર્યા વગર માત્ર લોકોના અભિપ્રાયો સાંભળીને અને તેમણે લખેલા ગ્રંથોની સંખ્યા અને વિસ્તાર જોઇને, ધર્મના અનુયાયીઓ ધાર્મિક રીતો અને વિધિઓનો સ્વીકાર કરવા લાગ્યા. આનું કુદરતી પરિણામ એજ આવ્યું કે, ધર્મની અવનતિ થવા માંડી. ધીમે ધીમે " ક્રાઇસ્ટનાં પર્વત ઉપરનાં કીર્તન " અથવા વૈદિક યજ્ઞના ઉ

स्वकृतब्रह्मसम्बन्धं विभाव्य हृदि सर्वथा ॥
तत्पोषणं प्रकुर्वीत रूग्णदेहवदातुरः ॥५८॥

ભાર્યા આદિની સ્થિતિ જો ઉદાસીનપણા વડેજ રહેતી હોય તો પોતે સેવા કરવી જોઇએ. સ્ત્રીપુત્ર આદિ સેવા કરવાથી ઉદાસીન રહે તો પોતેજ સેવા કરવી; કેમકે ઉદાસીન થયેલાંઓને આગ્રહ કરીને સેવામાં જોડવાથી સેવા કરવામાં વ્યગ્રતા રહે છે, અને સેવા બરાબર ન થઇ શકે તો સ્વધર્મની હાની થવાથી થનારી અપકીર્તિનો ભય પણ થાય છે. માટે જે સેવાથી વિમુખ થઇને બેસે તેને તેવીજ રીતે રહેવા દઇને પોતે સેવા કરવી. પહેલા શ્લોકના છેલ્લાં બે પદોનો સંબંધ બીજા શ્લોક સાથે પણ લઇ શકાય છે, એટલે કે ભાર્યા આદિ સેવાથી ઉદાસીન હોય તો તેમનો ત્યાગ ન કરવો, પણ પોષણ કરવું; કેમકે ત્યાગ કરવાથી લોકમાં અપકીર્તિ થાય; તે અપકીર્તિના ભયથી ત્યાગ ન કરવો, અપકીર્તિનો જો ભય હોય તો સેવામાં પણ વ્યગ્રતા એટલે ઊંચું મન રહે, માટે તેઓનું પોષણ કરવું. રોગી દેહવાળાની પેઠે આતુર થઇને દુઃખી થઇને તેનું પોષણ કરવું. સ્ત્રી આદિ સેવા ન કરે તેથી દુઃખ તો થાય. પરંતુ તે સેવામાં બીજી હરકત નથી કરતાં અને પોતે બ્રહ્મસંબંધ કરેલો છે એવો હૃદયમાં વિચાર કરીને સર્વથા તેનું પોષણ કરવું. ૫૭-૫૮.

यद्यासुराः कृष्णसेवां कर्तुं न ददति स्वतः ॥
तदा तेषां परित्यागः कर्तव्य इति निश्चयः ॥५९॥

જો તે આસુર હોય અને પોતાને કૃષ્ણસેવા ન કરવા દે, તો તેનો પરિત્યાગજ કરવો એવો નિશ્ચય છે. સ્ત્રી આદિ આસુર

વેદાંતનો હેતુ છે. કયા દેશમાં આ વેદાંતની જરૂર નથી? પરંતુ હિંદુસ્તાનમાં તો તેની અત્યંત જરૂર જણાય છે.

પ્રેમ અને પ્રકાશ (જ્ઞાન)નો પ્રચાર કરી હિંદુસ્તાનની હાલની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવાને માટે એક "જીવનસંસ્થા" સ્થાપવાનો 'રામ'નો વિચાર છે.

संस्थानी रूपरेखा

(૧) ધાર્મિક તત્ત્વજ્ઞાન

આ સંસ્થામાં તુલનાત્મક ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ સમાવવામાં આવશે. આ સંસ્થા ઉમેદવારોને પરસ્પર વિરોધી પ્રાચીન અને અર્વાચીન ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ એકાદ પ્રમાણિક, શાંત ન્યાયાધીશની પેઠે શાંતિથી, નિષ્પક્ષપાતપણાથી અને નિર્વિકારી મનથી કરવામાં મદદ કરશે. દરેક વિદ્યાર્થીને પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે ધર્મના અને તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથો પોતાની જાતે વાંચવા પડશે; (અલબત જ્યાં જરૂર પડશે ત્યાં આચાર્યની મદદ મળશે) અને સાંજે સભાની સાર્વજનિક બેઠકમાં પોતે જે વાંચ્યું હોય અથવા દિવસે વાંચતી વખત જે વિચારો આવ્યા હોય, તેનો સંક્ષિપ્ત હેવાલ આપવો પડશે. એ હેવાલો સાંભળી સંસ્થાના જુદા જુદા સભાસદો તરફથી ચર્ચેલા વિષયોનુ એકીકરણ કરવાને દરરોજ રાત્રે 'રામ'ના પ્રમુખપણા નીચે ચર્ચાત્મક, પરંતુ માનભરેલા સંવાદો ચાલશે અને એ પ્રમાણે દરેક જણે પોતાના માનસિક ઉદ્યોગનો લાભ સૌને આપવાથી શુદ્ધભાવના, સંપ અને પ્રેમની વૃદ્ધિ થશે.

આધુનિક કાળને અનુસરતા બુદ્ધિવિષયક અને સામાજિક સંપથી માનસિક દક્ષતાને અને સંસ્કારને પુષ્ટિ મળશેજ.

(૨) ભૌતિકશાસ્ત્ર

ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનદ્વારા પરસ્પર સહાયક પદ્ધતિની નવા વિદ્યાર્થીઓમાં લાગણી ઉત્પન્ન કર્યા પછી તેમના અભ્યાસક્રમમાં વનસ્પતિશાસ્ત્ર, પ્રાણીશાસ્ત્ર, વિદ્યુચ્છાસ્ત્ર, ભૂગર્ભશાસ્ત્ર, રસાયનશાસ્ત્ર, ખગોલશાસ્ત્ર ઇત્યાદિ શાસ્ત્રો શીખવવાનો પ્રારંભ કરવામાં આવશે અને જુદાં જુદાં શાસ્ત્રોના અધ્યયનની શરૂઆત થઇ કે પુસ્તકશાળા, પ્રયોગશાળા અને વેધશાળા વગેરે પણ સ્થપાશેજ,

થતી હોય તો માત્ર શ્રીકૃષ્ણમાં આસક્તિ રાખીનેજ રહેવું જોઇએ તો પછી વૃત્તિ માટે થોડો પણ પ્રયાસ કરવા પ્રેગવું નહિ ૬૧-૬૨

વિમુખતા

**दर्थर्थमपि यन्नेन जातवैमुख्यवारणे ॥
श्रीभागवतपाठं च विदध्यान्नियमेन हि ॥६३॥**

શ્રીહરિની સેવા માટે પ્રયાસ કરતાં જેટલો સમય શ્રીહરિથી વિમુખ થવાયું, તેથી વૈમુખ્ય દોષ ઉત્પન્ન થયો અને તેના નિવારણ માટે નિયમપૂર્વક શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ કરવો ૬૩.

**चित्तक्षोभजवैमुख्याभावाय परुषं सहेत् ॥
मानयेदपि कृष्णोक्तमित्येवोत्साहसिद्धये ॥६४॥**

ચિત્ત ખળભળી ઉઠવાથી શ્રીહરિથી વમુખ થઇ જવાય છે, તેથી પણ વૈમુખ્ય દોષ લાગે છે તેનો નાશ કરવા માટે જે કાંઇ આપત્તિ આવી પડે તે સહન કરવી, કોઈ કઠોર વચન કહી જાય કોઈના તરફથી કાંઇ તાડનાદિ કરવામાં આવે તો પણ તે સહન કરવુ.[1] કોઇ ખરાબ પુરુષોએ નિંદ્યો હોય અથવા અપમાન કર્યા હોય, કોઇ દુષ્ટ પુરુષે ઠપકો આપ્યો હોય, ઇર્ષ્યા કરેલી હોય અથવા માર્યા હોય કે બાંધ્યો હોય, વૃત્તિ—ચાલતી રોજગારી—છોડાવી

---

१. क्षिप्तोऽवमानितोऽसद्भिः प्रलब्धोऽसूयितोऽथवा । ताडितः सन्निबद्धो वा वृत्त्या वा परिहापितः ॥ निष्ठितो मूत्रितो वाऽज्ञैर्बहुधैवं प्रकम्पितः । श्रेयस्कामः कृच्छ्रगत आत्मनात्मानमुद्धरेत् ॥

यज्ञनुं रहस्य

'રામ' જ્યારે બ્રહ્માની પવિત્ર ભૂમિ પુષ્કરજીમાં વસતો હતો, ત્યારે "રાષ્ટ્રીય એકતાનો પુનરુદ્ધાર કરવાને આપણો પુરાણો યજ્ઞયાગાદિનો વિધિ પુનઃ શરૂ કરવો ઇષ્ટ છે કે નહિ, એ વિષે આપનો મત શું છે તે જણાવશો" એવો એક પત્ર 'રામને' મળ્યો હતો. આ પત્ર વાંચતાંજ 'રામ' નીચેના આશયનું બોલી ઊઠ્યા હતાઃ—

"શ્રેષ્ઠ સદ્ગુણને નામ હોતું નથી, ઉચ્ચ કોટીની પવિત્રતા લજ્જારૂપ મનાય છે, સત્ય જ્ઞાન નિર્ણય નથી, સ્વયંભૂ સૌજન્ય અતિ અપરિચિત દેખાય છે, અવિકૃત ફેરફાર સૌથી લાંબો વખત અચળ અને અખંડ રહે છે, અતિ પ્રચંડ ધ્વનિ કદી કાને પડતો નથી, સૌથી મોટી ચીજને કશો આકાર હોતો નથી."

સૂર્ય જો મુંબઇ ઈલાકાનાં આમ્રવૃક્ષોને કહે કે, "હિમાલય પર્વત પરનાં ભોજપત્ર અને દેવદારનાં વૃક્ષોને મેં પ્રકાશ અને ઉષ્ણતા આપી છે, તેથી હવે હું તમને એ વસ્તુ આપીશ નહિ, મારી કૃપા અને મારો પ્રભાવ મેં તે વૃક્ષોને દાખવ્યાં છે; તેટલાથી સંતોષ પામીને તમારે વધવું જોઇએ." તો તે આમ્રવૃક્ષ થોડા વખતમાંજ મરી જશે. બાગમાંનાં વૃક્ષો પર સૂર્યપ્રકાશ પડવાથી અરણ્યનાં સુંદર કમળો જીવીજ નહિ શકે અને બુદ્ધ, ક્રાઇસ્ટ તથા મહમદને થયેલા સાક્ષાત્કારથી શેક્સ્પિયર, ન્યૂટન અથવા સ્પેન્સરને શાંતિ થશે નહિ; એટલા માટે આપણા જીવનના પ્રશ્નોનો નિકાલ આપણે પોતેજ કરવો જોઇએ અને ભૂતકાળમાં થઇ ગયેલા ઘણુજ માનવંત દ્રષ્ટાઓ તથા સંતોની આંખોદ્વારા જોવાને બદલે આપણી પોતાની આંખોથીજ જોતાં શીખવું જોઇએ.

પ્રત્યેક સ્મૃતિ જણાવે છે કે, કાલે આપણો મત આવો આવો હતો પણ આજે તે સંબંધે તમારો મત કેવો છે? પ્રત્યેક સંસ્થા એવું ચલણી નાણું છે કે જેના પર આપણે આપણો પોતાનોજ

सेवयेत्तत्परो भूत्वा युक्त्या लौकिकया पुरा ॥
देशकालौ विचार्यैवमवस्थां च प्रभोरपि ॥६७॥

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ચિત્ત વડે નિશ્ચય કરીને આ લોક અને પરલોકની અપેક્ષા રાખ્યા વિના અંતઃકરણ સ્થિર કરીને શ્રીહરિમાં માતાપિતાવત્ વિશ્વાસ રાખવો. જેમ માતાપિતામાં બાલકને એવો વિશ્વાસ હોય છે કે તે મારૂં બુરૂં નહિજ કરે, તેમ પ્રભુમાં પણ વિશ્વાસ રાખવો કે એ મારૂં સારૂંજ કરશે. એવો દઢ વિશ્વાસ રાખીને તત્પર થઇને પહેલાં લૌકિક યુક્તિ વડે સેવા કરવી. લૌકિક યુક્તિ એજ કે પ્રભુને બાલભાવથી સેવવા. અથવા તો એક પતિવ્રતા સ્ત્રી જેમ પતિની સેવા કરે છે, તેમ પ્રભુની સેવા કરવી. દેશકાલનો પણ વિચાર કરવો, જેવો દેશ હોય, જેવો સમય હોય શીતકાલ, ઉષ્ણકાલ કે ગમે તે હોય તેનો પણ સેવામાં વિચાર કરવો. અને પ્રભુની અવસ્થાનો વિચાર કરવો. જે અવસ્થાનું સ્વરૂપ હોય તે અવસ્થાને અનુકૂલ સેવા કરવી. બાલ્યાવસ્થા કે કિશોરાવસ્થા એનો વિચાર કરીને તદનકૂલ સેવા કરવી. ૬૬-૬૭.

तदर्थं व्यर्थवचनं श्रुतिसाध्यं परित्यजेत् ॥
कृष्णे समर्पयेन्नैवं क्लिष्टं क्वापि प्रयत्नतः ॥६८॥

સેવા માટે વ્યર્થ વચન કહેવું નહિ; ખોટું બોલવું નહિ એ મુખરતાદોષ છે. એ દોષ મોટામાં મોટો છે. મારી કૃતિથીજ આ બધું બને છે. એમ પણ માનવું નહિ. જે જીવકૃતિથીજ સિદ્ધ થતું હોય તેનો પરિત્યાગ કરવો. જેમ કે 'સાધનસંપત્તિથી પ્રભુ કદાપિ પ્રસન્ન થતા નથી,' એમ શ્રીસુબોધિનીજીમાં કહ્યું છે, તેમજ

પુસ્તકરૂપી પિશાચનો ગુલામ બનાવી દીધો છે! ×શ્રુતિમાતાની એવી દુર્દશા થઇ છે કે તેનો એક પુત્ર તેના સુંદર વાળ એક તરફ ખેંચે છે, તો બીજો બીજી તરફ ખેંચે છે અને વળી ત્રીજો તેનો ચોટલો મજબૂત પકડી અન્ય બાજુ તરફજ ખેંચે છે! આવી રીતે પ્રત્યેક જણ શ્રુતિના નામ નીચે પોતાને ફાવે તેવો મત ઘુસાડી દે છે અને આ સર્વેનું પરિણામ એ આવે છે કે, સત્યશીલતાથી ભ્રષ્ટ થાય છે. આર્યાવર્તના પ્રાચીન ઋષિઓ અને આચાર્યોના વંશજોને પોતાની આધુનિક જરૂરિયાતો અને પરિસ્થિતિ સંબંધી મહત્ત્વના પ્રશ્નોનો ફેંસલો મૃતભાષાના વ્યાકરણના નિયમોદ્વારા કરવાનો વારો આવ્યો છે!

પ્રિય બંધુઓ! **નિયમો અને સંસ્થાઓ મનુષ્યોને માટે છે, મનુષ્યો નિયમ અથવા સંસ્થાને માટે જન્મ ધરાવતાં નથી.** કેટલાક કહે છે કે, "ભાષાદ્વારા ભવિષ્ય અને ભૂતકાળનું સંધાન મજબૂત થાય છે." આ વિચાર કેવો સ્વાભાવિક અને સુંદર લાગે છે? પણ શું હજીય જૂની ગોદડીને વધારે થીગડાંની જરૂર છે? **સત્યને સમાધાનીનાં થીગડાંની જરૂર નથી.** આખી પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે, સૂર્યને પૃથ્વીની આસપાસ ફરવાની જરૂર નથી. ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળનું યોગ્ય રીતે સંધાન કરવા માટે વિજ્ઞાનની આધુનિક શોધો, બાયબલ અથવા અન્ય ધર્મગ્રંથોનાં ભાષ્ય અથવા ટીકા પર લટકી રહી છે કે? ઇશ્વરપ્રણીત શાસ્ત્રોને પોતાનેજ બોલવા દો. સૂર્યને જોવા માટે દીવાની જરૂર પડે છે કે? ક્રાઇસ્ટ, મહમદ, બુદ્ધ, જરથોસ્ત, વેદ વગેરેનાં પ્રમાણ આપવાથી ગણિતશાસ્ત્રના એકાદ સિદ્ધાંતની કિંમત જરા પણ વધશે કે? રસાયનશાસ્ત્રનાં તત્ત્વો આપણે પ્રયોગ કરવાથીજ સમજી શકીએ છીએ. મસ્તકમાં માત્ર માન્યતા ભરવાથી તો બુદ્ધિનું ખૂન કરવાનું પાપ આપણને ચોંટશે. એકાદ ખાસ બનાવ અને ત્રિકાલાબાધિત સત્યમાં બહુ ફરક છે. એકાદ ખાસ બનાવ બીજાના મુખથી સાંભળતાં ખરો માની

× હાલની દુર્દશા માટે જેમ ઋષિમુનિઓને જવાબદાર ન કહી શકાય તેજ પ્રમાણે શ્રીમદ્ શંકરાચાર્ય, શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય, શ્રીમદ્ રામાનુજાચાર્ય કે શ્રીમદ્ મધ્વાચાર્યને પણ નજ કહી શકાય. સૈનિકને સદુપયોગ માટે મળેલી તલવારનો તેના વંશજો દુરુપયોગ કરી દુઃખી થાય તેમાં તલવાર આપનાર રાજાનો શું દોષ? —સંપાદક

काले कालद्वये कालत्रये कुर्वीत सेवनम् ॥
स्वधर्ममाचरेदङ्गं नित्यं नैमित्तिकं तथा ॥७१॥

એક વેળાએ, બે વેળાએ અથવા તો ત્રણ વેળાએ પ્રભુસેવા કરવી. જેટલી વાર પ્રભુની સેવા બને તેટલી વાર કરવી. સ્વધર્મનું આચરણ કરવું. નિત્ય અને નૈમિત્તિક કર્મ પણ સ્વધર્મનું અંગ હોવાથી કરવું. નિત્યકર્મ સંધ્યાવંદન વગેરે છે. નૈમિત્તિક કર્મ કોઇ-પણ નિમિત્તને લીધે કરવામાં આવે છે, જેમ કે પોતાને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થાય તો તેને અંગે જે જાતકર્મ આદિ સંસ્કારો કરવાના છે તે કરવા, નિત્ય અને નૈમિત્તિક કર્મો એ બન્ને મુખ્ય છે, સ્વધર્મ-નું અંગ હોવાથી તેનું આચરણ પણ કરવું. ૭૧.

निवृत्तिराग्रहेणैव विधर्मादिति निश्चयः ॥
धर्मसिद्धावपि पुनर्वैशिष्ट्यात् कृष्णधर्मतः ॥७२॥

પોતાના ધર્મથી જે વિલક્ષણ ધર્મ, જે કાર્યથી પોતાના ધર્મને બાધ નડે, તે ધર્મથી આગ્રહપૂર્વક નિવૃત્તિ રાખવી એવો નિશ્ચય છે. વૈષ્ણવોનો મુખ્ય ધર્મ ભગવત્સેવા છે, સેવામાં જે પ્રતિ-બંધ નાખનારો ધર્મ હોય તે વિધર્મ કહેવાય. એ વિધર્મને આગ્ર-હથી ત્યજી દેવો, એમ સિદ્ધાંત છે. કદાચ તેવા ધર્મથી ધર્મની સિદ્ધિ થાય તો પણ મુખ્ય ભગવદ્ધર્મ છે, તેથી ભગવદ્ધર્મનું સર્વ ધર્મથી વિશે-ષપણું છે. એ ભગવદ્ધર્મનું આચરણ કરતાં સર્વ ધર્મો સિદ્ધ થઈ જાય છે જેમ મૂલમાં જલસેચન કરવાથી આખા વૃક્ષને પુષ્ટિ મળે છે, તેમ સર્વ ધર્મનું મૂળ જે ભગવદ્ધર્મ, તેનું આચરણ કરવાથી સર્વ ધર્મોની સિદ્ધિ થાય છે; માટેજ સર્વથી શ્રેષ્ઠ ભગવત્સેવા છે. ૭૨.

એક વખત એવો હતો કે જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં જંગલો ઘણાં હતાં અને મનુષ્યોની વસ્તી થોડી હતી. તે વખતમાં ઘી અને એવાં બીજાં દ્રવ્યો બાળવાથી કાર્બોનિક ઍસિડ ગૅસ ઉત્પન્ન થઈ વનસ્પતિનું પોષણ થતું હતું; પણ સાંપ્રતમાં તે પરિસ્થિતિ બદલાઇ ગઇ છે. વાસ્તવિક રીતે કહીએ તો આજે જંગલો રહ્યાંજ નથી અને વસ્તીનું પ્રમાણ ઘણુંજ વધી ગયું છે. પરિણામ એ આવ્યું છે કે, હવામાં કાર્બોનિક ઍસિડ ગૅસ વિશેષ હોવાથી માણસો આળસુ બન્યાં છે. હાલમાં હિંદુસ્તાનમાં ઑકિસજન (પ્રાણવાયુ) અને ઓઝોન (તીવ્ર પ્રાણવાયુ)ની ઘણી જરૂર છે, કાર્બોનિક ઍસિડ ગૅસની જરૂર નથી.

આ વાત લક્ષમાં રાખવી જોઇએ કે, હવન કરવા અને લોકોને જમાડવા, એ બન્ને બાબતોથી હવામાં જે રાસાયનિક ક્રિયા થાય છે તે સરખીજ છે; છતાં કૃત્રિમ અગ્નિના મુખમાં અમૂલ્ય ઘીનો અપવ્યય કરવાને બદલે ભૂખે મરતા, પરંતુ નારાયણસ્વરૂપ લાખો ગરીબ લોકોનાં અસ્થિ તથા માંસનો ભક્ષ કરી જતા જઠરાગ્નિના મુખમાં, લૂખાસૂકા રોટલાના સાત દિવસના વાસી ટુકડા શા માટે નાખતા નથી? આવાજ હવનની આજે હિંદુસ્તાનને વધારે આવશ્યકતા છે.

વળી હજારો માણસોને એક દિવસમાં જમાડ્યાં તેમાં શું દહાડો વળ્યો? આવા વિવેક રહિત પરોપકારથી માત્ર સંભાવિત ભિખારીઓની સંખ્યા વધે છે. હિંદુસ્તાનમાં આ સર્વ **દૈન્ય અને દારિદ્રય શાથી વધ્યાં છે? દેશ, કાળ અને સત્પાત્રનો વિચાર કર્યા વિના આપેલા દાનથી.** એક ફ્રેંચ ગ્રંથકારે લખ્યું છે કે, "લોકોનાં દુ:ખ નિવારણ કરવાના ઉદ્દેશથી કરવામાં આવેલા દાનથી ઊલટાં અર્ધોઅર્ધ દુ:ખ નવાં પેદા થાય છે; પણ તે દાનથી ઉત્પન્ન થએલાં દુ:ખોમાંથી અર્ધાં દુ:ખોનુ પણ નિવારણ તેનાથી થઇ શકતું નથી. દાનની કિંમત એકલા હેતુથી નહિ,પણ તેના પરિણામથી આંકવાની છે. એક ટકટકખોર આળસુ ભિખારીને એક પૈસો આપીને કોઇ યાત્રાળુ-એમ માને કે પરલોકમાં આપણને એનો બદલો મળશે, તો ભલે તેમ માને; બાકી તો ખુલ્લુંજ સમજાય છે કે, એ પૈસાએ આ જગતને તો નુકસાનજ કર્યું છે.

આપણે યોગ્ય પ્રકારનોજ યજ્ઞ કરવો જોઇએ. અર્થાત્ દીન

एवं प्रकुर्वतः कृष्णावेशाद्यदि भवेत्पुनः ॥
तत्सेवासाधने निष्ठा तस्मान्नित्यं हि सेवयेत् ॥७४॥

ઉપર પ્રમાણે સ્વધર્માચરણ કરતાં કરતાં ભગવાનનો આવેશ થાય, અને આવેશ થવાથી પ્રભુની સેવાનાં સાધનોમાં નિષ્ઠા જો થાય, તો તે નિષ્ઠા થયા પછી નિત્ય પ્રભુની સેવા કરવી. નિત્યસેવા કરવાથી પ્રભુમાં અને પ્રભુસેવારૂપ સાધનમાં નિષ્ઠા થાય છે, માત્ર થાય છે, માટે સેવા નિત્ય કરવી. ૭૪.

कृष्ण सर्वात्मकं ज्ञात्वा दीनतां हृदि भावयेत् ॥
अहं करोमीत्येतादृगहङ्कारं परित्यजेत् ॥७५॥

સર્વસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણજી છે એમ જાણીને હૃદયમાં દીનતા લાવવી એટલે કે હું સુક્ષ્મ, અને સર્વ દોષથી ભરેલો જીવ ક્યાં અને સર્વસ્વરૂપ નિર્દોષ, પૂર્ણગુણવિગ્રહ એવા પ્રભુ ક્યાં? એવી ભાવવાળી દીનતા હૃદયમાં કરવી. સર્વસ્વરૂપ હોવાથી પ્રભુ પ્રત્યે દીનતા વિના બીજું જીવ શું કરી શકે તેમ છે! 'હું કરું છું" એવા અહંકારનો સર્વથા ત્યાગ કરવો; 'હું કરું છું" એવું મનમાં કદાપી ન લાવવું. ૭૫.

જપપાઠ

सेवायामपि सम्मानं नापेक्षेत हरे. पुन. ॥
गुणान् गायेद्यथा नाम कीर्तयेत् सद्सि स्थित. ॥७६

શ્રીહરિની સેવામાં પણ સન્માન મેળવવાની ઇચ્છા ન રાખવી. અર્થાત્ શ્રીહરિની સેવા કરીને તેનાથી લોકો તરફના માનમરતબાની

વ્યવહાર રાખવામાં આવ્યો હતો—એમ કહેવામાં કાંઈ હરકત નથી. જો કે આ વેપારમાં આધુનિક મારવાડીપણું દાખલ થયું નહોતું; પરંતુ તેમાં લેણદેણ અને અરસપરસના ફાયદાની વણિક-વૃત્તિ તો અવશ્ય હતીજ.

આ સર્વે યજ્ઞો માત્ર 'જો' પર અવલંબી રહ્યા હતા. જો વરસાદ જોઈતો હોય, તો આ યજ્ઞ કરો; જો પ્રજોત્પત્તિની ઈચ્છા હોય, તો પેલો યજ્ઞ કરો; જો વિજયની લાલસા હોય, તો અમુક યજ્ઞ કરો; જો દ્રવ્યની આવશ્યકતા હોય, તો કોઈ ઈતર યજ્ઞ કરો, ઈત્યાદિ.

આ પ્રમાણે આ સર્વ યજ્ઞો માણસની પોતાની કામના પર અવલંબી રહેલા હોવાથી તે પ્રથમ ફરજિયાત નહોતા, પણ ઐચ્છિક હતા; પરંતુ ધીમે ધીમે તે શિષ્ટાચાર અને રિવાજ તરીકે રૂપાંતર પામ્યા અને આખરે તે મનુષ્યે પોતેજ પોતાની જાત પર લાદેલાં નિત્યકર્મ તરીકે સ્થિત થઈને રહ્યા.

હિંદુસ્તાનના ઈતિહાસમાં પાછળથી યજ્ઞની જગ્યા પૌરાણિક કર્મકાંડે લીધી છે. મહાભારતના કૌટુમ્બિક યુદ્ધથી મહત્ત્વનું પરિવર્તન થયેલું જણાય છે. તે ધાર્મિક અને રાજકીય ક્રાંતિથી રાષ્ટ્રની સર્વ ઘટના—સર્વ વ્યવસ્થા તદ્દન પલટાઈ ગઈ હતી. પૌરાણિક દેવોના સંબંધમાં લોકોની જે માન્યતા હતી તે બદલાઈ ગઈ, વ્યાવહારિક આવશ્યકતાઓ અત્યંત વધી પડી, માત્ર એક યજ્ઞને માટે માસોના માસ અને વર્ષોનાં વર્ષો ગુમાવવાનું લોકોને પરવડ્યું નહિ; આથી પ્રાચીન યજ્ઞોની જગ્યાએ પૌરાણિક કર્મ-કાંડની રૂઢિ કેમ ઘૂસી ગઈ તે સમજાશે. ધર્મને યત્કિંચિત્ પણ હાનિ ન કરતાં આપણા કર્મકાંડમાં આવશ્યક ફેરફાર કરી શકાય છે, એ મુદ્દાને મજબૂત કરવા માટે પણ ઉપરની બિના એક મજબૂત આધારરૂપ છે.

આગળ 'રામ' જણાવે છે કે, સ્મૃતિ (કાયદા), રૂઢિ, આચાર, વિધિ, સંસ્કાર—કર્મકાંડ—બદલાતાં ગયાં છે; એટલુંજ નહિ પણ એકજ દેશના જુદા જુદા ભાગમાં તે ભિન્ન ભિન્ન છે. કોઈ પણ સમાજની જીવિત દશાનો આધાર તે સમાજની ગતિ, વૃદ્ધિ અને ઉચિત ફેરફાર કરવા પર રહેલો છે. **"પરિવર્તન (ફેરફાર) કરો, નહિ તો મરો"** એ ઋષિનો ઉગ્ર મંત્ર છે.

કરવો. કાઈ નિમિત્તને લઇને પણ ન કરવો; એટલે કે કાઈ સ્વાર્થ માટે શ્રીભાગવતનો પાઠ ન કરવો. પોતાના પ્રયત્નથી, પોતેજ નિરંતર શ્રીભાગવતનો પાઠ કરવો. આજ આજ્ઞા શ્રીમહાપ્રભુજીએ નિબંધમાં કરી છે.

તિલકમાલા

अदंभेनानिमित्तेन स्वप्रयत्नेन सर्वथा ॥
सेवान्तर्गतपूजार्थं शङ्खचक्रादि धारयेत् ॥७८॥

સેવામાં પણ અન્તર્ગત અને પૂજાની પણ અંગરૂપ શંખ ચક્ર આદિ મુદ્રાઓ ધારણ કરવી, શંખચક્રાદિ મુદ્રાઓ સેવામાં પણ આવશ્યક છે અને પૂજામાર્ગમાં તે અંગરૂપ છે, માટે તે અવશ્ય ધારણ કરવાં. તુલસીકાષ્ઠની માળા પણ ધારણ કરવી. તેમજ તિલક પણ ભગવચ્ચિન્હ હોવાથી અવશ્ય ધારણ કરવું. શ્રીમહાપ્રભુજી નિબંધમાં આ વિષયપરત્વે વિશેષ વિસ્તાર પૂર્વક આજ્ઞા કરે છેઃ— " શંખ ચક્ર આદિ મુદ્રાઓ ગોપીચંદનથીજ ધારણ કરવી. એ પૂજાનું અંગ છે. તેમજ તુલસીકાષ્ઠની માલા અને તિલક પણ ધારણ કરવા, કેમકે તે વૈષ્ણવના ચિહ્નરૂપ છે. "

ઉપરના શ્લોકના પ્રકાશમાં શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે, ' શંખ, ચક્ર આદિ મુદ્રાઓ ધારણ કર્યા વિના જે પુરુષ પૂજા કરે છે, તેણે કરેલું પૂજન નિષ્ફળ થાય છે અને શ્રીહરિ પણ પ્રસન્ન થતા નથી. ' તુલસીકાષ્ઠમાળા જે ધારણ ન કરે તો તેને માટે વચન છે કેઃ— જે લોકો તુલસીકાષ્ઠમાળા ધારણ કરતા નથી. તે સ્વાર્થી

રમતા નથી ? તેમજ મનુષ્યોની સાથે ઓળખાણ કેમ વધારતા નથી ?

પ્રિય દેશબાંધવો ! આપણા પ્રાચીન ઋષિઓએ સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી, પાણી, તેજ, સમીર, વિદ્યુત, મેઘગર્જના આદિ સર્વની અંદર જે "एकं सत्" ઇશ્વરનું દર્શન કર્યું હતું તે પ્રમાણે તમે ન કરો, એમ 'રામ' તમને કહેતો નથી. ઇશ્વરને સૃષ્ટિમાં પ્રકૃતિરૂપે ભલે જુઓ, પણ એથીયે જરા સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ કરવી જોઇએ. પ્રયોગશાળા અને શાસ્ત્રાધ્યયનશાળામાં પણ ઈશ્વરને જોવો જોઇએ. રાસાયનિક પ્રયોગની મેજને યજ્ઞની વેદી જેટલીજ પવિત્ર માનવી જોઇએ. પુરાતન યજ્ઞયાગાદિના અગ્નિનો પુનરુદ્ધાર હવે તમે કરી શકશો નહિ; પરંતુ તે પ્રાચીનકાળનાં પ્રેમ, આદર, ભક્તિ આદિનો ઉદ્ધાર તમે કરી શકશો. તેમ કરીને જે વસ્તુઓ આજે તમારાં કર્તવ્ય–કર્મો થઇને બેઠી છે, તેના પર તેમનો પ્રકાશ પડવા દો. અગાસિઝ કહે છે કે, "સૃષ્ટિનું નિરીક્ષણ કરવું તે શું ઇશ્વરના વિચારોનો પુનઃ વિચાર કરવા સમાન નથી ? તમારાં સર્વ કર્મોમાં પવિત્રતા પ્રવર્તેલી હોવી જોઇએ. હવે મારે યજ્ઞનો અગ્નિ સળગાવવાની જરૂર ન હોવાથી લુહારની ભઠ્ઠીમાંનો અગ્નિ મારે મન તેટલોજ પવિત્ર છે." પ્રિય બંધુ ! ખેડૂતના ખટારાને ઇંદ્રનો રથ બનાવી દેવામાં માત્ર 'રામ'ની દૃષ્ટિનીજ જરૂર છે. આ ઇશ્વરી દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવામાંજ યજ્ઞનું ખરૂં રહસ્ય સમાયું છે.

આપણી આધુનિક રાષ્ટ્રીય સ્થિતિ કેવી છે, તે ન જાણવામાં તમે તમારી ભવિષ્યની સ્થિતિનું પણ ભાન ભૂલી જાઓ છો. આવા ભયંકર નાસ્તિક થશો નહિ. તમારૂં મુખ્ય કર્તવ્ય તમારા ભવિષ્યના જીવન સંબંધે છે. તમે એવી રીતે વર્તો કે, જેથી તમારૂં આદર્શમય જીવન–ભવિષ્યમાં તમે જેવું બનાવવા માગતા હો તેવું જીવન–શક્ય અને સુલભ થાય; એવી રીતે વર્તો કે જેથી આજથી પચાસ વર્ષે પણ તમારી આજની વર્તણુંક સંબંધે તમને લજ્જા ઉત્પન્ન થાય નહિ; એવી રીતે વર્તો કે જેથી તમારા વંશજોને તમારો સર્વથા નાશ થયેલો જણાય નહિ.

યજ્ઞનો અર્થ દેવોને બલિદાન આપવું એ છે. વેદાંતમાં અને ઘણે ઠેકાણે વૈદિક સાહિત્યમાં "દેવ" નો અર્થ શો થાય છે ? દેવ એટલે દીપ્તિ (પ્રકાશ) અને આયુષ્ય દેનારી શક્તિ; તેમજ

તિથિ ન માનતાં બીજી તિથિએ ઉત્સવ માનવો, એ પ્રમાણે રામનવમી, નૃસિંહચતુર્દશી અને વામનદ્વાદશીને દિવસે ઉત્સવ માનીને વ્રત કરવું; અને જન્માષ્ટમીની પેઠે સૂર્યોદય વખતની જ તિથિ ગ્રહણ કરવી. બીજા પણ જન્મદિન આદિ દિવસો પણ ઉત્સવો તરીકે જાણવા, જેવા કે શ્રીમહાપ્રભુજીનો પ્રાકટ્ય-મહોત્સવ, શ્રીગુસાંઈજીનો ઈત્યાદિ એ બધા દિવસો ઉત્સવ તરીકે માનવા. ૭૯-૮૦.

निर्णयोऽपि तथा कार्यो जयन्तीव्रतवन्न हि ॥
एवं कुर्वन् गृहस्थस्तु कृतार्थः स्यान्न संशयः ॥८१॥

તે તિથિ પણ સૂર્યોદયકાલ સમયની જ લેવી એ વિના બીજા ઉત્સવો શરદપૂર્ણિમા આદિમાં વિલક્ષણતા એટલી છે કે તેનો નિર્ણય *જયન્તીવ્રતવત્ ન થાય. જન્માષ્ટમી આદિ ઉત્સવોમાં જેમ ઉદયાત્* તિથિ માનવામાં આવે છે, તેમ તે ઉત્સવમા નથી. એ ઉત્સવોમાં કોઈક વેળાએ નક્ષત્ર મુખ્ય છે,, સમય—મુખ્ય છે, તિથિ પણ ક્વચિત્ મુખ્ય છે,

એ પ્રમાણે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે આચરણ કરનાર ગૃહસ્થ કૃતાર્થ થાય છે, એમાં કશો સંશય નથી. ૮૧.

બ્રહ્મચારી-વાનપ્રસ્થ-સંન્યાસીના ધર્મો

सम्भवे साधनानां स्याद्वनस्थब्रह्मचारिणोः ॥
यतेस्त्यागात्मको मार्गस्तीर्थाटनविशेषणः ॥८२॥

એમ કહીએ તોપણ ચાલે, તે છતાં પણ તે દેશ સમૃદ્ધ છે એનું કારણ શું ? કારણ એ છે કે, ત્યાં હસ્તદેવતા–ઇંદ્રને અજીર્ણ થાય ત્યાંસુધી કળાકૌશલ્ય ઉદ્યોગધંધાનો ખોરાક આપવામાં આવે છે. સર્વેનું હિત સાધવા માટે સર્વે હાથોએ સાથે મળી કામ કરવું, એ ઇદ્રને માટે કરેલો યજ્ઞ છે. વિશ્વહિત સાધવા માટે સર્વે મસ્તકે સાથે મળી કામ કરવું, એ બૃહસ્પતિનો યજ્ઞ છે. સર્વેના હિત માટે સર્વે અંતઃકરણોની એકતા થવી, એ હૃદયદેવતા ચંદ્રનો યજ્ઞ છે. આજ પ્રમાણે ઇતર દેવતાઓનું પણ સમજવું.

સંક્ષિપ્તમાં દેવતાના યજ્ઞનો અર્થ એ છે કે, આપણો હાથ સર્વ હાથોને–સમસ્ત દેશને અર્પણ કરવો, આપણું મન સર્વ મનોને અર્પણ કરવું અને આપણું હિત દેશના હિતને અર્પણ કરવું. બીજા શબ્દોમાં બોલીએ તો तत्त्वमसि (તે તું છે) એ મંત્રને વ્યવહારમાં આણવો એજ ખરો યજ્ઞ. ક્રોસ પર ચઢ્યા પછી જેવી રીતે ક્રાઇસ્ટના દિવ્ય સ્વરૂપમાં પુનરુત્થાન થયું, તેજ પ્રમાણે દેહાત્મભાવનો વધ કર્યા પછી આપણું પણ વિશ્વાત્મામાં પુનરુત્થાન થાય છે. આનેજ વેદાંત કહેવામાં આવે છે.

" હે દેવ! મારી જિંદગી લઇ લે; મારી જિંદગી તને અર્પણ થાઓ.

"મારૂં હૃદય લઇ લે; હે પ્રેમસ્વરૂપ! તે તારી સાથે સંલગ્ન થાઓ.

" મારી આંખો લઇ લે; હે પ્રભો! તારો નશો તેને ચઢો.

" મારા હાથો લઇ લે; હે સત્યસ્વરૂપ! તારે માટે તેને હંમેશ શ્રમથી પ્રસ્વેદ છૂટો."

ઉપલાં વાક્યોમાં જણાવેલો પ્રભુ ઠંડીથી ધ્રૂજતો આકાશમાં બેઠેલો કોઇ અદૃશ્ય બાઉ નથી, પણ તેનો અર્થ સર્વ મનુષ્યજાત થાય છે.

આ યજ્ઞ દરેક જણે કરવોજ જોઇએ અને આખા વિશ્વનો આજ ધર્મ થવોજ જોઇએ. ભારતવર્ષ! આ ધર્મ-સ્વીકાર, નહિ તો મર! આ સિવાય તારે માટે બીજો રસ્તોજ નથી.

'રામ' તમને એમ કહે છે કે, યજ્ઞની વેળાએ દેવ આવે છે, એમ જે તમારાં શાસ્ત્રો જણાવે છે તે વાત અક્ષરશઃ સત્ય છે;

पश्यन् गुह्यानि च हरेः शान्तः कृष्णपरायणः ॥
अव्यग्रचित्तः कृष्णैकप्रादुर्भावप्रयोजनः ॥८४॥

શ્રીહરિની ગુપ્ત લીલાનાં સર્વત્ર દર્શન કરવાં, જ્યા ત્યાં પ્રભુનાં રહસ્યમય ચરિતો જોવાં. સર્વ ઇંદ્રીયોનો નિગ્રહ રાખીને શાન્ત થઈને રહેવું ક્રોધ વગેરે ન કરવાં. શ્રીકૃષ્ણમાંજ તત્પર થઇને રહેવું. ચિત્તને આકુળવ્યાકુલ થવા દેવું નહિ. સ્થિરચિત્ત થવું. સ્વાર્થ પણ એજ હોવો જોઈએ કે શ્રીકૃષ્ણનું પ્રાકટ્ય કેમ જલદી થાય? મનમા તેજ પ્રયોજન હોવું જોઈએ કે પ્રભુ પ્રકટ થાય. એ પ્રમાણે પોતાનો સ્થૂલ દેહ પડે ત્યાંસુધી વિચક્ષણ યતિએ કરવું. પોતાનો દેહ પડે ત્યાંસુધી જ્ઞાનવાળા સંન્યાસીએ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વર્તવું. ૮૪.

સર્વ આશ્રમ માટે એક બીજો ધર્મ બતાવે છે.—

एवमादेहसम्पातं यतिः कुर्याद्विचक्षण ॥
विक्षेपाद्यदि दोषाणां सम्भवे सकलाश्रमे ॥८५॥

ચિત્તનો વિક્ષેપ થવાથી જો દોષ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ લાગતો હોય તો દરેક આશ્રમમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તીર્થપર્યટન કરવું. ચિત્ત સ્થિર ન રહેવાથી કોઇ દોષ લાગશે એમ જો જણાય તો, ઉપર જે તીર્થાટન સંન્યાસી માટે કહ્યું છે, તેજ તીર્થાટન બીજા પણ બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ અને વાનપ્રસ્થ જનો માટે પણ સમજવું એટલે કે સંન્યાસી માટે બતાવેલો તીર્થાટનનો પ્રકાર ચિત્ત વિક્ષેપ પામે અને દોષ લાગે તો બીજા પણ આશ્રમવાળાઓએ ગ્રહણ કરવો ૮૫.

કિંવા ચિહ્નોનો બોજો જ આપણા પર લાદવામાં આવતો હોય– ત્યાં પ્રાણ વગરનું થયેલું શરીરજ માત્ર શેષ રહે છે. આવા શબને તત્કાળ દહન કરી દો. તેની શુશ્રૂષા કર્યા કરશો નહિ. હવે એ કાર્ય ભયંકર અને વિઘાતક નીવડશે. હવે તો સજીવ હોય તેવાં ચિહ્નો કિંવા વિધિઓનો સ્વીકાર કરો.

કેટલાક માણસો કહે છે કે, નદીને જૂના માર્ગમાં વહેવું વધારે સહેલું પડે છે; માટે જીર્ણ સંસ્થામાંજ નવીન ચૈતન્ય પૂરવાના પ્રયત્ન કરવા જોઈએ. 'રામ' કહે છે કે, આ વાત પ્રકૃતિની વિરુદ્ધ છે. શેરડીમાંથી એક વાર રસ નીકળી ગયા પછી તેજ સાંઠામાં પુનઃ તેવીજ રીતે રસ આવી શકશે નહિ. તે સાંઠાને તો ભસ્મીભૂતજ કરી નાખવો જોઈએ. આપણે આ સર્વ આહુતિઓની જ્ઞાનાગ્નિકુંડમાં આહુતિ આપવી જોઈએ. દેશકાળને અનુકૂળ હોય એવા રૂપમાં આપણે ખરા યજ્ઞના તત્ત્વનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. કેટલાક લોકો એવા છે કે તેઓ પ્રાચીન ગત વૈભવનું સતત સ્મરણ કરી બેસી રહેવું એનેજ મૂર્તિમંત સ્વદેશાભિમાન સમજે છે ! આ લોકોને નવીન પરિસ્થિતિમાં પોતાના જૂના ઘરનો બોજો પોતાની પીઠ પર લઈને ફરનારી ગોકળગાયનીજ ઉપમા આપવી જોઈએ; અથવા જૂની અને નિરુપયોગી થઈ ગયેલી ખાતાવહીના થોથાનાં પાનાં ઊથલાવતા બેસી રહેનારા દેવાળિયા પેઢીદારજ કહેવા જોઈએ. હિંદ દેશ એક વાર મહાન ગણાઈ ગયો છે, એવા વિચાર કરવામાં વખત ગુમાવશો નહિ. તમારૂં બળ અમર્યાદ છે, હિંદુસ્તાનનું ભાવી સર્વોત્કૃષ્ટ છે એવીજ ભાવના કર્યા કરો.

ઇતિહાસ અને સ્વાનુભવથી સિદ્ધ થાય છે કે, જ્યારે લોક સમુદાય એકત્રિત થાય છે અને માણસોની દૃષ્ટિ તથા હાથ એકઠા થાય છે, ત્યારે એકબીજા સાથે અંતઃકરણનું ઐક્ય સાધવાની અમૂલ્ય સંધિ પ્રાપ્ત થાય છે; જાણતાં અજાણતાં પણ એક બીજાની ભાવના તથા વિચારની અદલાબદલી થાય છે અને સર્વ લોકો વૃત્તિ, વિચાર અને આત્મિક તેજની સામાન્ય ભૂમિ પર આવી પડે છે. આ રીતે સર્વેના હૃદયમાં પરસ્પર પ્રેમ અને ઐક્યની લાગણી ઊપજીને વૃદ્ધિંગત થાય છે. અનપઢ તથા લડાયક આરબ લોકોને એક દિવસમાં પાંચ પાંચ વાર નમાજ પઢાવીને ઈશ્વરની સંનિધ લાવવામાં હજરત મહમદનું અતિ અદ્ભુત ચાતુર્ય દેખાઈ

તો સર્વથા ત્યાગજ કરવો અને તેવા ભગવદીયોની સાથેજ રહેવું. સાથે રહીને શ્રીકૃષ્ણની સેવા-કથા આદિમાં તત્પર થવું. ૮૬-૮૭-૮૮

दुःसङ्गदुष्टवस्त्रान्नसम्बन्धसभयात्मना ॥
यतः ससाधनस्तिष्ठेत् सावधानतया हरौ ॥८९॥

દુઃસંગ એટલે હરિથી જે વિમુખ હોય તેવાનો સંગ, દુષ્ટ વસ્ત્ર, તે કોઇનું પહેરેલું, અપરસ વિનાનું, ગળીનું રંગેલું વગેરે દુષ્ટ વસ્ત્રો, દુષ્ટ અન્ન-પ્રસાદી નહિ તેવું અન્ન, આ બધાના સંબંધથી ભયવાળા થઇને રહેવું; એ બધાં સેવામાં બાધક હોવાથી તેના સંગથી બીતા રહેવું. એજ હેતુથી સાધનો પણ સાથે રાખવાં અને સાવધાનપણે શ્રીહરિમાં તત્પર થઇને રહેવું. ૮૯.

ततः सेवाकथासक्त्या सर्वथा प्राप्तिरुत्तमा ॥
नैकान्ते सस्थितिः कार्या हार्दबाधकसम्भवे ॥९०॥

તેવી રીતે સેવા અને કથામાં નિરંતર પ્રેમ થવાથી ઉત્તમ પ્રાપ્તિ થાય. એવી રીતે સેવામાં અને કથામાં નિરંતર પ્રેમ થવાથી ઉત્તમ રીતે ભગવત્પ્રાપ્તિ થાય. વળી જો હૃદયના ભાવોનો બાધ થવાનો સંભવ હોય તો એકાંતમાં કદાપિ ન રહેવું. એકાંતમાં રહેવાથી ચિત્તની અસ્થિરતા વગેરે થાયતો એકાંતમાં સ્થિતિ નજ કરવી. ૯૦.

रक्षकत्वं हरेरेव स्वसङ्गेऽपि च यास्यति ॥
अथवा केवलं शास्त्रं श्रीभागवतमादरात् ॥९१॥

વામાં આવે કે તરતજ સઘળા કાર્યો બરાબર કામ કરવા લાગી જાય છે. સૂર્યની ગ્રહમાળા સુગમતાથી ચાલે છે તેનું કારણ પણ એજ છે કે જુદા જુદા ગ્રહો વચ્ચેનું અંતર પ્રમાણબદ્ધ હોય છે. કેટલાક મિત્રોની સાથેનો પરિચય આપણે જરૂર કરતાં જરાક વધુ નિકટ કિંવા સહજ વધુ દૂર રાખીએ, તો આપણે તેમની સાથે યોગ્ય વ્યવહાર રાખી શકતા નથી. મિત્રોરૂપી ગ્રહમાળામાં પણ પ્રેમનું ચિરસ્થાયી ઐક્ય સાધવાને માટે પરસ્પર વચ્ચેનું આધ્યાત્મિક અંતર યોગ્ય પ્રમાણમાં રાખવું આવશ્યક છે. ઘણી વખત એવું બને છે કે, અતિ પરિચય અથવા અતિ તટસ્થપણાથી એકબીજાને નુકસાન થાય છે અને પાછળથી તેઓ એકબીજાના સંબંધમાં શંકાશીલ થવા માંડે છે. એક બીજાની વચ્ચે રહેલું યોગ્યતાનું વૈચિત્ર્ય યોગ્ય રીતે ઓળખવાથીજ—અમુકની યોગ્યતા અને તમુકની યોગ્યતા વચ્ચે કેટલું અંતર છે તે જાણવાથીજ—પ્રેમ, સંગતિ અને ઐક્ય સાધી તેમજ જાળવી શકાય છે.

રાષ્ટ્રીય ઉત્સવો એવી રીતે સુધારવા જોઇએ કે જેથી સર્વ વર્ગના લોકોને એકત્ર થવાની સંધિ મળે અને ધાર્મિક સમભાવથી લોકો પોતાના સમાનધર્મીઓને શોધી લે અથવા અરસપરસ ઐક્ય સાધવાની સુગમતા તેમને મળે. વળી સ્વાભાવિક સૃષ્ટિનિયમ પ્રમાણે એકબીજા વચ્ચે યોગ્ય અંતર પણ રહેવું જોઇએ. રાષ્ટ્રીય હેમંતોત્સવ દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના સુખદાયક પ્રદેશમાં ઊજવવો જોઇએ. રાષ્ટ્રીય ગ્રીષ્મોત્સવ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં આવેલા કોઇ ભવ્ય પહાડી પ્રદેશમાં તથા વસંતોત્સવ બંગદેશમાં કરવો જોઇએ અને વર્ષાઋતુનું સંમેલન પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનમાં ભરવું જોઇએ. આ ઉત્સવો અમુક એકાદ ધર્મ કિંવા પંથના ન હોવા જોઇએ, પણ સર્વે વર્ગોના પ્રતિનિધિઓ તેમાં વિદ્યમાન હોવા જોઇએ. આવા ઉત્સવોમાં કળાકૌશલ્ય તથા ઉદ્યોગધંધાનાં પ્રદર્શનો, સર્વે પ્રકારની દુકાનો, પદાર્થસંગ્રહાલયો, પ્રયોગશાળાઓ, ક્રીડાભવનો, ખુલ્લાં મેદાનમાં અપાતાં વ્યાખ્યાનો, સામાજિક સંસ્થાઓ, કોંગ્રેસાદિ પરિષદો, રાષ્ટ્રીય નાટકગૃહો, ઇત્યાદિના યોગથી જુદા જુદા પ્રાંતના, ભિન્ન ભિન્ન ધર્મના તથા પંથના લોકો એકત્ર થઇ શકે એવી સગવડ કરવી જોઇએ. આવા સ્થળે જીવનની બંને બાજુઓ—ગંભીરતા અને વિનોદ—વ્યક્ત થવી જોઇએ. ત્યાં પ્રાચીન ભારતવર્ષમાં ચાલતા રિવાજ

પ્રભુસેવા કરવી તે, બીજો પ્રકાર કૃષ્ણસેવા કથાનાં તત્પર એવા ભગવદીયો સાથે રહીને પ્રભુની ટહેલ કરવી એ છે; ત્રીજો પ્રકાર શ્રીમદ્‌ભાગવતનો પાઠ છે, એ ત્રણેનો અભાવ હોય તો છેલ્લો પ્રકાર પ્રભુને શરણે જવાનો છે. ૯૨.

પૂજાના પ્રવાહમાં

महास्थाने यत्र पूजाप्रवाहो जायते पुनः ॥
तत्र तत्परता स्थितया कृतार्थत्वं सदा स्थितौ ॥२३॥

મોટા સ્થાનોમાં જે ઠેકાણે પૂજામાર્ગનો પ્રવાહ છે, તે સ્થળે તેમાંજ પરાયણ થઇને સ્થિતિ કરવામાં આવે તો કૃતાર્થપણું છે. શ્રી મહાપ્રભુજી નિબંધમાં આજ્ઞા કરે છે કેઃ–' જગન્નાથજીમાં શ્રી-વિઠ્ઠલનાથજીમાં, શ્રીરંગજીમાં, વ્યંકટેશ બાલાજી આદિમાં જ્યાં પૂજાનો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો હોય, ત્યાં પૂજામાં તત્પર થઇને રહેવું.' ૯૩.

नन्वत्र भक्तिमार्गीयफलाद् भेदो न विद्यते ॥
कृष्णसेवातत्परत्वात् सर्वथा देहयोगतः ॥२४॥

ઉપર જણાવેલા માર્ગમાં, જે સ્થળે પૂજાનો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો છે, તે માર્ગમાં જે ફલ છે તે ફલ ભક્તિમાર્ગના ફલ કરતાં જુદું નથી, કારણ કે, તે ઠેકાણે કૃષ્ણસેવામાં તત્પરતા તેવીજ છે, અને સર્વથા દેહનો યોગ કૃષ્ણસેવામાં થાય છે, તેથી ભક્તિમાર્ગના ફલથી તે માર્ગનું ફલ જુદું નથી. ૯૪.

તો પણ તે માર્ગમાં ભક્તિમાર્ગના જે ધર્મો છે, તેથી ઊલટા ધર્મો છે, કારણ કે એ ઠેકાણે (પૂજામાર્ગના) પ્રીતિની દ્દઢતા

તરીકે ઉપયોગ કરવો જોઇએ.

"સર્વ જ્યોતિની જ્યોતિમય, જે પરમાત્મ સ્વરૂપ
ચિત્ત હોમો નિત્ય તેહમાં, થશો તમે તદ્રૂપ."

બને ત્યાંસુધી તે તેજસાગરમાંજ ડુબકી મારો. એટલે ઉત્થાનમાં પણ તેજ સહિત બહાર આવશો; એટલે પછી સમસ્ત જગતને તમારા તે દિવ્ય પ્રકાશથી ખૂબ જ્ઞાની અને સુખી કરી શકશો. આનું નામજ સર્વશ્રેષ્ઠ હવન છે.

નગરકીર્તન કરવાં, ગાયન-નૃત્યાદિના વરઘોડા કાઢવા અથવા સત્યનો જયજયકાર કરતા કરતા ઉત્તમ તમાસા તથા દેખાવો કરતા રહેવું એ પણ સાધારણ જનસમાજમાં અને વિશેષે કરીને સ્ત્રીઓ અને બાળકોમાં (અર્થાત્ ભવિષ્યની પ્રજામાં) પ્રેમ તથા ઐક્ય ઉત્પન્ન કરવાનો એક ઉત્તમ ઉપાય છે.

સ્ત્રીઓ, બાળકો અને મજૂરવર્ગની કેળવણી પ્રત્યે બેદરકારી રાખવી, એ તો જે શાખા પર આપણો આધાર હોય, તેજ શાખાને કાપી નાખવા સમાન છે, એટલુંજ નહિ પણ ખુદ **પ્રજારૂપી વૃક્ષના મૂળમાંજ ઘા કરવા બરાબર છે.**

વીસમા શતકના ઋષિકુમારો! જો તમે શ્રુતિનો ઉપદેશ સમજશો તો તમને સંકુચિત કરી નાખનારાં જે સેંકડો પેટાવર્ણ તથા પંથરૂપી ભારે કવચ તમારા પર લાગ્યાં છે, તે તમારે તોડીફાડી નાખવાં પડશે. જો તમારા આત્માને ઓળખવાને તમે તૈયાર ન હો, જો તમને શ્રુતિનું અભિમાન ન હોય અને આ સખત તાપથી બળતા ખરા ઉનાળામાં પણ જો તમે શિયાળાને માટે કરાવેલાં કપડાં વાપરવાનો આગ્રહ ધરાવતા હો, તો તમને તમારા પૂર્વજોના કસમ છે કે તમારી સાંપ્રત સ્થિતિ કેવી છે, તે મહેરબાની કરીને લક્ષમાં આણો! મનુષ્યદેહ કેવળ કાળનેજ આધીન નથી, પરંતુ દેશને પણ આધીન છે. કાળની દૃષ્ટિથી જોતાં તમે હિમાલયમાં રહેતા ઋષિઓના ખુદ વશંજ હશો, પરંતુ સ્થળની દૃષ્ટિથી જોતાં કળાકૌશલ્ય અને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના પાકા જ્ઞાતા તથા વ્યવહારકુશળ યુરોપિયનો અને અમેરિકનોની સાથે જે સમકાલીન અસ્તિત્વનો સંબંધ તમે ધરાવો છો, તેનો ઇનકાર તમે કરી શકશો નહિ. આનુવંશિક (વંશપરંપરાના) સંસ્કારથી તમારામાં ઉપનિષદનું જ્ઞાન ભલે આવે, તેને ભલે પ્રાસ

શકાતું હોય તો બુદ્ધિમાન્ પુરુષે પૂજામાર્ગમાં યત્ન ન કરવો. જો ભક્તિમાર્ગમાં રહી શકાય એમ ન હોય તો પૂજામાર્ગજ ઉત્તમ છે. ૯૭.

ઉપર પ્રમાણે સેવા માર્ગ-સંબંધી આજ્ઞા કરીને હવે ગ્રંથનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કેઃ-

एवं समाश्रये धर्मस्तथा सर्वसमर्पणे ॥
सेवायामपि कृष्णस्य सक्षेपेण निरूपितः ॥९८॥

એવી રીતે આશ્રય સિદ્ધ થયા પછીના ધર્મ, બ્રહ્મસંબંધ-આત્મનિવેદન થયા પછીના ધર્મ અને શ્રીકૃષ્ણસેવામાં જે ધર્મ છે તે સંક્ષેપથી નિરૂપણ કર્યા છે. આશ્રય ધર્મ એટલે શરણે ગયેલાનો ધર્મ સર્વ સમર્પણ કર્યા પછીનો ધર્મ અને સેવાધર્મ એ ત્રણ ધર્મનું આ ગ્રંથમા નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. ૯૮.

श्रीमदाचार्यचरणशरणैस्तु मदुक्तिभिः ॥
अनुवादकरूपाभिर्ज्ञात्वा सर्वं विधीयताम् ॥९९॥

આ મારૂં કથન તે શ્રીમહાપ્રભુજીની વાણી, નિબંધ આદિ ગ્રંથોમા જે છે તેના અનુવાદરૂપ છે. શ્રીમહાપ્રભુજીની વાણીજ આ મારી વાણીમાં સમાયેલી છે. તે વાણી વડે, બધું જાણીને શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણારવિંદમાં શરણે આવેલા જીવોએ તે પ્રમાણે કરવુ. ૯૯.

समुदितनिजमार्गबोधतुष्टः
शरणगताखिलजीवसङ्घजुष्टः ॥

મોકલવા જોઇએ ?" આવા માણસોની કલ્પના કેવી હોવી જોઇએ કે, જે પ્રમાણે ગાંડા માણસને ઇસ્પિતાલમાં તંગ વસ્ત્રથી જકડી નાખવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે દરેક માણસને ઘરમાંજ ગોંધી રાખવો જોઇએ. જે ઓરડીમાં તમે જન્મ્યા હતા, તે ઓરડીની બહાર શા માટે જાઓ છો ? ઘર મૂકીને રસ્તા પર પણ શા માટે આવો છો ? પરંતુ તમે જે પ્રમાણે ભૂલોકનાં બાળક છો, તેજ પ્રમાણે સ્વર્ગલોકનાં પણ બાળક છો; બલકે સ્વર્ગરૂપજ છો; તમે જ્યાં જાઓ ત્યાં તમારૂં ઘર છે; એક જગ્યાએ તમારે ગોંધાઇ રહેવાની જરૂર નથી. હિંદુસ્તાન દેશ પણ આજે જગતને છોડી એકલો રહી શકશે નહિ. પૂર્વે એવો એક કાળ હતો કે જ્યારે હિંદુસ્તાન અલગ તથા ઇરાન અને મિસર અલગ થઇ રહ્યા હતા; પણ આજે વરાળ અને વિદ્યુતની મદદથી દેશકાળનાં બંધન મૃતપ્રાય થયાં છે. અગાઉની માફક હવે સમુદ્ર પ્રતિબંધ તરીકે રહ્યો નથી, પણ રાજમાર્ગ બની ગયો છે. પ્રાચીનકાળના દેશો તે આજે શહેરો બની ગયાં છે. અગાઉનાં શહેરોને લોકો આજે માત્ર રસ્તા ગણી કાઢે છે; માટે હવે સ્વગૃહ વિષેની કલ્પના વિસ્તૃત કરવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે. સૃષ્ટિ અને ઇશ્વરનાં બાળકો ! સઘળા દેશો પર તમારો એકસરખોજ હક છે. સઘળી મનુષ્યજાત તમારાં ભાઇબહેન છે. હિંદી પ્રજાને ગળે લાખો ભિખારીઓનો જે બોજો લટકેલો છે, તેમાં વધુ ભાર કરવાને બદલે સમાજના ઉપર્યુક્ત ઉદ્યોગી માણસ બનીને જ્યાં જીવનનો ઉત્તમ રીતે નિર્વાહ થઇ શકે, ત્યાંજ ખુશીથી જાઓ. ઇશ્વર અને મનુષ્ય જાતિના તમને કસમ છે. જાઓ ! ચાલો, તૈયાર થાઓ !

હિંદુસ્તાનના સંકટનું નિવારણ કરવું એ બાબત કેટલાક માણસોને એક રાષ્ટ્રીય પ્રશ્ન જેવી લાગતી હશે, પણ 'રામ'ને તો આ બાબત આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રશ્ન જેવી લાગે છે. કોઇના મનમાં આ પ્રશ્ન સ્વદેશાભિમાનનો લાગતો હશે, પણ 'રામ'ને તો તે સમસ્ત માનવ–જાતિનો લાગે છે. મારાં બાળકો મારી આંખોની સામે ભૂખમરો વેઠીને મરી જાય, તેના કરતાં પરદેશમાં રહીને જીવતાં રહે એ વધારે સારૂં લાગે છે. પ્રેમાશ્રુભરી આંખોથી 'રામ' તમને રજા આપે છે, જાઓ !

પરદેશમાં જ્યારે સ્વાશ્રયી બનો ત્યારેજ પુનઃ સ્વદેશમાં આવજો. જે પ્રમાણે જાપાની તરુણોએ પાશ્ચાત્ય પ્રજાનું વ્યાવહા-

ર્યનું શ્રવણ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો, તથાપિ શ્રીહરિરાય-પ્રભુચરણકૃત મૂલ ગ્રન્થ ઉપલબ્ધ થયા પછી જે સંતોષ થાય છે, તે અવર્ણનીયજ છે.

'अथ श्रीश्रीमदाचार्यकृपया परया मया ॥
मार्गमर्माणि रूप्यन्ते यतः कृष्णो वशो भवेत् ॥१॥

ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ એવી શ્રીશ્રીમદાચાર્ય શ્રીવલ્લભાધીશ્વરની કૃપા વડે માર્ગનાં-પુષ્ટિમાર્ગનાં-મર્મોનાં—રહસ્ય નિરૂપણ કરવામાં આવે છે, જે નિરૂપણ કરવાથી સાક્ષાત્ સદાનંદ પ્રભુ વશ થાય. ૧.

आदौ दृढो निजाचार्यचरणाम्बुरुहाश्रयः ॥
पुष्टिमार्गफलं नैव लभ्यते दानमन्तरा ॥२॥
तद्दानार्थं हि सर्वेषामाचार्यप्रकटीकृतिः ॥
अतः साधननिष्ठां हि सर्वामुत्सृज्य सर्वतः ॥३॥
स्वाचार्यचरणाम्भोजं भाव्यतां शरणं हृदि ॥
तथापि साधनकृतिरपाण्डित्यमिद्धये ॥४॥

मर्म १–'आसरो एक दृढ श्रीवल्लभाधीशको.'

પ્રથમ મર્મ એ છે કે, સ્વકીય શ્રીમદાચાર્ય ચરણકમલનો આશ્રય કરવો. સર્વથી પહેલાં શ્રીમદાચાર્યચરણારવિંદનો આશ્રય કરવાનું કારણ શું, એમ આકાંક્ષા થતાં આજ્ઞા કરે છે કે, પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ પ્રભુના આપ્યા વિના મળતું નથી; અર્થાત્ સ્વર્ગ વગેરે ફલ જેમ યજ્ઞ કરવાથી મળી શકે છે, તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ-

આ આપણો દેહ—આ આપણી સર્વ માલમિલકત ઇશ્વરની છે, તમે તેના પહેરેગીર તરીકે તમારો પહેરો નિમકહલાલીથી ભરો. ઈશ્વરની સોંપેલી પવિત્ર મૂડીમાં અન્યાય તથા પાપને હાથ ઘાલવા દેશો નહિ. સત્યરૂપી ઝળકતા રવિની પેઠે પ્રકાશો, સત્યસ્વરૂપ બનો. આજ માત્ર વાસ્તવિક ત્યાગ છે; પણ જરા થોભો. એને આપણે 'ત્યાગ' નું નામ આપી શકીશું કે? એનું નામ તે ત્યાગ કે દૈવી ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ?

વૈદિક કાળમાં પણ અહંકારમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા કર્મકાંડથી મુક્તિ મળતી નહોતી. મુક્તિ તો હમેશાં જ્ઞાનથી મળે છે. કર્તવ્યના ભારથી દબાઇ ગયેલો અને દોડાદોડથી હાંફી ગયેલો, સ્વાર્થીપણાનો સુધરેલો ગુલામ, આધુનિક ઉપલકિયા કર્મકાંડદ્વારા પાપ અને દુઃખથી મુક્ત થઇ શકશે નહિ. તે **જગતની બધીજ સંપત્તિ મેળવશે, તો પણ આપણો આત્મા તેજ સર્વનો આત્મા છે, એવું જ્ઞાન થયા વગર તેને શાંતિ મળનાર નથી.** જગતનાં સઘળાં પરિવર્તનો અને સંયોગોમાં એક તત્ત્વ અંતર્ભૂત થયેલું જણાય છે અને તે આત્મસાક્ષાત્કાર છે. જ્યાંસુધી માણસનું જીવન કૃત્રિમતા, બાહ્યાચાર તથા જગતના પદાર્થોની કામનામાંજ ગૂંચવાઇ રહ્યું છે, ત્યાંસુધી દરેક ઊથલપાથલથી માત્ર સૂકા કચરાનો નવીન થરજ બહાર આવે છે; જમીન (ખરી વસ્તુ) તો બિલકુલ દેખાતીજ નથી. જ્યાંસુધી 'સર્વ વસ્તુ આપણે પોતેજ છીએ' એવા દૃઢ નિશ્ચયરૂપી આરોગ્ય તમારા શરીરને પ્રાપ્ત થયું નથી, ત્યાંસુધી સુધારણાનો સર્વ ભપકો, દેહાભિમાનનો દુઃખકારક વ્રણ ઢાંકવાની મલપટ્ટીજ કહી શકાશે. વેદાંતનો આ જ્ઞાનકાંડજ ખરો વેદ છે અને એનેજ ષડ્દર્શનકારોએ, જૈન તથા બૌદ્ધ ગ્રંથકારોએ 'શ્રુતિ'નું નામ આપ્યું છે. હિંદુભાઇઓ! આ 'શ્રુતિ'નોજ આશ્રય લો અને સાંપ્રત કાળની આવશ્યકતા પ્રમાણે સ્મૃતિ તથા કર્મકાંડને બદલો. આ રીતેજ તમારૂં હિંદુ તરીકેનું વ્યક્તિત્વ જાળવી શકશો; એટલુંજ નહિ પરંતુ તમારી ઉન્નતિ કરી તમે જગતના માર્ગદર્શક બનશો. બીજાથી અલગ રહેવાને લીધે પ્રાપ્ત થયેલી, પાંજરામાંના પ્રાણીના જેવી શિથિલતા આ રીતે દૂર થશે અને સર્વનો સમાવેશ કરનારી નવીનતા તમારા અંગમાં

આત્મજ્ઞાન વિના કાર્ય કરનારા મનુષ્યની સ્થિતિ—

બીજું મર્મ શ્રીકૃષ્ણસેવા છે. તનુજા અને વિત્તજા સેવા પછી માનસી સેવા પ્રાપ્ત થાય છે, તેજ અહિં સમજવી; માનસી સેવા ફલ રૂપા છે.પ્રેમ,આસક્તિ અને વ્યસન એ ત્રણ અવસ્થાઓ છે.સ્વાતિનક્ષત્રનાં મેઘજલપ્રતિ ચાતકને જેવો પ્રેમ છે, તેવો પ્રેમ પ્રભુમાં પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તનુજા સેવા થાય. તનુજા સેવા અને પ્રેમ અવસ્થા બરોબર છે, બને એકજ અવસ્થામાં હોય છે, તેમજ ચન્દ્ર અને ચકોરપક્ષી જેવી આસક્તિ પ્રભુ પ્રત્યે થાય ત્યારે ધનનો વિનિયોગ પોતાના પ્રેમનાં સ્થાનરૂપ પ્રભુની સેવામાં થાય છે, અને તેનેજ તનુજા સેવા પ્રભુ માની લે છે, જ્યારે પ્રેમ અને આસક્તિ, તનુજા અને વિત્તજા સિદ્ધ થાય છે, ત્યારે એ ભગવદીયને કશી અપેક્ષા રહેતી નથી. न नाकपृष्ठं न च એ ચતુઃશ્લોકી પ્રમાણે તે સર્વથી નિરપેક્ષ બને છે, જ્યારે તેને કશાની અપેક્ષા રહેતી નથી, ત્યારે પ્રભુએ એને શું આપવું જોઈએ ? એજ ફલરૂપ માનસી સેવાજ પ્રભુએ આપવી જોઇએ. તે ફલરૂપા માનશી સેવા અને વ્યસનાવસ્થા જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે વ્રજરત્ના જેવો સર્વાત્મભાવ પણ અનુભવાય છે. અને તે વડે માનસી સેવા કરતાં તેજ સેવા ભગવત્સ્વરૂપના આનંદનું દાન કરે છે-પ્રભુસ્વરૂપલાવણ્યનું પાન કરાવે છે; તેથીજ તેરી માનસી સેવા અલૌકિક શૃંગારરસાત્મા પ્રભુને હૃદયમાં રોકી રાખે છે, અને પ્રભુ પણ તે માનસી સેવાને આધીન બનીને ભક્તના હૃદયમાં રસાત્મકરૂપે બિરાજે છે, ૦-૬,

मर्म ३-'लोक-वैदिकत्याग शरण गोपीशको.'

तृतीयं लोकवेदस्यत्यागेन शरणागतिः ॥
शरणस्थसमुद्धारो यतः कृष्णो निरूपितः ॥७॥

દ્વેષ, શિષ્ટાચાર, દેહ, મન, સંબંધ, ન્યાયાન્યાય, નામરૂપ, મોહ ઇત્યાદિ સર્વની જ્ઞાનાગ્નિમાં આહુતિ આપો, તેમનો ત્યાગ કરો, તેમને ફેંકી દો. આ સર્વનો ધૂપ કરો અને 'तत्त्वमसि' ના જ્વલંત કુંડમાં જ્યારે એ વસ્તુઓ બળતી હોય ત્યારે તેની સુગંધનો આસ્વાદ લો.

આપણું બ્રહ્મત્વ સિદ્ધ કરી મોહ તથા દૌર્બલ્યનો ત્યાગ કરો. તેને જીતો, તેને વશ કરો. **સ્વાત્મનિષ્ઠ મનુષ્યને આખા જગતે એક બાજુ થઇને માર્ગ આપવોજ જોઇએ. જગતના પ્રભુ તમે થાઓ નહિ તો જગત તમારા પર પોતાનું પ્રભુત્વ જમાવી દેશે.** સંશયી કિંવા અંધશ્રદ્ધાના ગુલામને મોક્ષ પ્રાપ્ત થનાર નથી. પોતાનાં બ્રહ્મત્વ વિષે હૃદયમાં સંશયને જગ્યા આપવા કરતાં તેમાં બંદૂકની ગોળીને જગ્યા આપવી એજ બહેતર છે. તમારૂં અંતઃકરણ તમને આ બાબતમાં દગો દેતું હોય, તો તેને ખેંચી કાઢો અને ફેંકી દો! ઉલ્લસિત વૃત્તિથી સત્યસાગરમાં પ્રવેશ કરો. ગભરાઓ છો શા માટે?

કોનાથી ડરો છો? ઇશ્વરથી? એ તો તદ્દન મૂર્ખતા છે.
માણસથી ડરો છો? એ તો ભીરુતા છે.
પંચમહાભૂતથી ડરો છો? તો તો હિંમત ધરો.
તમારી જાતથીજ ડરો છો? ત્યારે તો આત્માને ઓળખો.
કહો કે, "હું ઇશ્વર છું, 'રામ' સત્ય સ્વરૂપ છે."

ॐ! ॐ!! ॐ!!!

ચતુર્થ મર્મ દીનના છે. જ્યારે સર્વ સાધનોથી હું રહિત છું, મેં એવા એક સાધન કર્યાં નથી, કે જેને લઇને પ્રભુ મને ફલ દાન કરે, એવી રીતે ચારે તરફથી પોતાની નિઃસાધનતા સ્ફુરે ત્યારે દીનતા પ્રાપ્ત થાય છે વ્રજરત્નાઓએ પ્રભુના અંતર્ધાન પછી પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવાને અનેક પ્રયાસો કર્યા, પ્રભુલીલાનું અનુકરણ કર્યું પણ જ્યારે એક પ્રયાસ પ્રભુસ્વરૂપના સંયોગ જેવો આનંદજનક થયો નહિ ત્યારે નિઃસાધનતાની સ્ફુર્તિ થઈ અને રોદનરૂપ દૈન્ય પ્રાપ્ત થયું, ત્યારે પ્રભુ પ્રકટ *થયા. જ્યારે જીવને પ્રભુ પ્રાપ્તિ માટે અત્યત આર્તિ પ્રકટ થાય છે. પ્રભુ ન મળ્યાથી જ્યારે તે અત્યંત પીડાય છે, ત્યારે પ્રભુ પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, કેમકે આપનું અંતઃકરણ અત્યંત કોમલ સુકુમાર છે, અને તેમાં પણ ભક્તના દુઃખોને તો કદી સહી શકતા નથી. ભક્તોના દુઃખોને જ્યારે સહન કરવાનું સામર્થ્ય પ્રભુમાં નથી. કેમકે અત્યંત કોમલ અતઃકરણવાળા છે, તેથી જ્યારે જ્યારે ભક્તને આર્તિ થાય છે, ત્યારે પોતે સ્વરૂપાનંદનુ દાન કરે છે. કેમકે પોતે અપાર કરુણાના સિન્ધુ-સાગર છે, તો એક બિન્દુરૂપ કરુણા ભક્ત ઉપર કરવાથી કાંઇ ન્યૂન થશે નહિ માટેજ દુઃખિત ભક્તોની ઉપેક્ષા-બેદરકારી પ્રભુ કદી કરતાજ નથી. ૯ ૧૦.

मर्म ५ 'भावउद्बोध'

पञ्चमं कृष्णलीलाया भावनं हृदि सर्वथा ॥
तद्भावेन प्रभुः प्राप्तो भावात्मा तदभेदतः ॥११॥

---

*આ વિષય ઉપર વધારે જિજ્ઞાસા હોય તો જુઓ ફલપ્રકરણ સુબોધિની भक्तानां दैन्यमेवैकं हरितोषणसाधनम्.

ન્ટ ધર્મમાં કર્મકાંડનો ભાગ થોડો છે, છતાં છે તો ખરોજ. તેઓને પણ તેના વગર ચાલી શકે એમ નથી. આવી રીતે આ રંગનાં વસ્ત્રો પણ વેદાંતના કર્મકાંડનોજ એક વિધિ છે. ક્રિશ્ચિયન લોકો ક્રોસનો જે અર્થ કરે છે, તેજ અર્થ ગેરુઆં વસ્ત્રનો હિંદુઓ કરે છે. ક્રોસ એ એક ક્રાઇસ્ટના મરણનું સ્મારક ચિહ્ન છે; તે ક્રાઇસ્ટ પ્રતિ એક પ્રેમસૂચન છે; પરંતુ બાઇબલમાં નવવિધાન× નામના વિભાગમાં સેન્ટ પોલ કે ક્રાઇસ્ટે એમ ફરમાન નથી કર્યું કે, તમે ક્રાઇસ્ટનો ક્રોસ ધારણ કરો. તમે તમારોજ ક્રોસ (વધસ્તંભ) ધારણ કરો, એમજ ફરમાવ્યું છે. ત્યાં આજ શબ્દો છે અને તેનો અર્થ એજ છે કે, તમે તમારી દેહાત્મબુદ્ધિને ક્રોસ ઉપર–વધસ્તંભ ઉપર ચડાવો. દેહાત્મબુદ્ધિનો નાશ કરો–તમારી વિષયવાસનાનો નાશ કરો–તમારા અહંકારનો નાશ કરો; આવી રીતે આપણી સ્વાર્થી વૃત્તિઓનો, આપણા ક્ષુદ્ર અહંભાવનો, આપણી તુચ્છ અહંકારપૂર્ણ સ્વાર્થનિષ્ઠાનો નાશ કરવાના ચિહ્ન તરીકે ક્રોસ હોવો જોઇએ અને ક્રોસ ધારણ કરવાનો અર્થ પણ તેજ છે. તમારે એનો આવો અર્થ કરવો કે બીજો કાંઇ કરવો, એ તમારી મુનસફી ઉપર આધાર રાખે છે; પરંતુ વેદાંત તો ક્રોસનો આવોજ અર્થ કરવાની સદા ભલામણ કરે છે.

વળી આજ અર્થથી બૌદ્ધો પીળા રંગનાં વસ્ત્ર ધારણ કરે છે. પીળો રંગ એ ભારતવર્ષમાં શબનો–મૃત શરીરનો રંગ ગણાય છે. મૃત્યુ પામેલાનો વર્ણ પીળાશ ઉપર હોય છે. પીળાં વસ્ત્ર ધારણ કરવાં, પીળી કફની પહેરવી એનો હેતુ એ છે કે, તેણે પોતાની દેહાત્મબુદ્ધિને અને વિષયવાસનાઓને નિર્મૂળ કરી છે, દરેક સ્વાર્થવૃત્તિથી તેણે પોતાને અલગ કર્યો છે. આવીજ રીતે જ્યારે રોમન કૅથોલિક ધર્માનુયાયીઓ કોઇ નવા સાધુને ધર્માધિકારની દીક્ષા આપે છે, ત્યારે તેઓ તેને શબને લઇ જવાની પેટીમાં બેસાડી તેના મસ્તક ઉપર બાયબલના 'જોબ' નામના પ્રકરણમાંથી અમુક ભાગ વાંચી જાય છે; તેમજ મરી ગયેલાના શબ ઉપર જે મંત્રો, સ્તોત્રો અને ધર્મવ્યાખ્યાનના ફકરાઓ તેના ઉપર ભણવામાં આવે છે, તેનો અર્થ એ મૃત દેહના જીવાત્માને

× ન્યુ ટેસ્ટામેન્ટ એટલે ઇશુખ્રિસ્તના આગમન પછીના ઉપદેશોનો બાયબલનો ભાગ; તેનો અર્થ નવીન ગ્રંથ એવો પણ થઇ શકે છે.

જ્યારે લીલાના સ્વરૂપનો વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે લીલા પ્રભુના સ્વરૂપથી જુદી પાડી શકાતી નથી, પ્રભુ જુદા અને તેમની લીલા જુદી એવા ભેદભાવને સ્થાન મળતું નથી. જો પ્રભુમાં ભેદ હોય તો તેમની લીલામાં પણ ભેદ હોય, તેમ તો બની શકેજ નહિ કે પ્રભુ પણ જુદા જુદા હોય, પ્રભુ તો એકજ છે, પણ તેમના ધર્મો ઘણા છે. તે ધર્મો પણ ભગવત્સ્વરૂપથી જુદા નથી, પણ પ્રભુરૂપજ છે. પોતાના સર્વ ધર્મરૂપ પણ પ્રભુજ હોવાથી જુદા જુદા ધર્મોને લઇને પ્રભુસ્વરૂપમાં ભેદની કલ્પના કરવી યોગ્ય નથી. સ્વસર્વધર્મરૂપ પ્રભુજ હોવાથી તેમાં ભેદ ગણવો એ ઠીક નથી, પરંતુ પ્રભુ પોતાનાંજ સ્વરૂપો પ્રકટ કરે છે, તેમાં જે ભેદબુદ્ધિ જણાય છે, જેમકે આ સ્વરૂપ જુદું, તે ભેદ, પ્રભુની ઇચ્છાથીજ જણાય છે. તેમાં દૃષ્ટાંત-જેમ સૂર્ય ઉદય પામે તે વખતે તેના કિરણોમા અને સુર્યમાં ભેદબુદ્ધિ લોકની દૃષ્ટિમાં થાય છે, સુર્ય ઊગે છે ત્યારે તે જુદો અને તેનાં કિરણો જુદાં. એમ લોકની દૃષ્ટિમાં દેખાય છે; એવી રીતે જ્યારે પ્રભુ પોતાનું સ્વરૂપ અને તે સ્વરૂપથી

કરવાની લીલા પ્રકટ કરે છે, ત્યારે પ્રભુના તે લીલારૂપ ધર્મો અને તે લીલાયુકત ધર્મિસ્વરૂપ એમ ભેદબુદ્ધિ થાય છે; જેમ શ્રીનવનીતપ્રિયજીના પ્રકટ સ્વરૂપમાં બાળલીલાની સ્ફૂર્તિ મુખ્યત: થાય છે અને શ્રીગોકુલેન્દુના સ્વરૂપમાં મુખ્યત્વે રાસલીલાની સ્ફૂર્તિ થાય છે, અને તેથી બન્ને સ્વરૂપમાં ભેદભાવ થાય છે, આ બધું જ્યારે તે તે સ્વરૂપથી તેવી તેવી ભિન્ન ભિન્ન લીલાઓ પ્રકટ કરેલી હોય, ત્યારેજ તેની લીલાઓના આધારે તે તે સ્વરૂપમાં ભેદભાવ મનાય છે. लीलाभेदे स्वरूपभेदः એ સિદ્ધાંત એતન્મૂલકજ લાગે છે. આ ભેદભાવ જ્યારે તે સ્વરૂપ અને તેવી લીલા પ્રકટ થાય છે ત્યારેજ જણાય છે, જેમ સૂર્ય ઉદય પામે છે ત્યારેજ તેમાં

અગ્નિની અંદર બળ રહેલું છે. રાતી કફની એ સૂચવે છે કે સર્વે ક્ષુલ્લક ઇચ્છાઓ—સર્વે ક્ષુદ્ર વિષયવૃત્તિઓ અને સર્વે ક્ષુદ્ર મનોરથો એ સર્વેને અગ્નિમાં હોમી દીધાં છે; એ સર્વેનો નાશ કર્યો છે; પરંતુ બીજી બાજુએ તે હોમમાંથી અગ્નિ, જીવન, ચૈતન્ય અને શક્તિ આવિર્ભાવ પામ્યાં છે. એ પ્રમાણે કાષાય વસ્ત્રનો એક અર્થ વિષયાસક્તિનું મરણ અને બીજો અર્થ ચૈતન્યનું જીવન છે. વેદાંત જડ સંસ્કારનો નહિ પણ જ્વલંત અગ્નિસંસ્કારનો—ચૈતન્યસંસ્કારનો ઉપદેશ કરે છે. આપણે બાયબલમાં પણ વાંચીએ છીએ કે, "જેને (અનંત) જીવન જોઇતું હોય તેણે પોતાના (પાર્થિવ) જીવનનો ભોગ આપવો જોઇએ." તમે તમારા ક્ષુદ્ર જીવનનો નાશ કરો (અહંકારનો નાશ કરો) એટલે તમારા વાસ્તવિક જીવનનું સંરક્ષણ થશે, એ નિયમજ છે. હે જગતના માનવીઓ! તમે કેવો મહાન અનર્થ કરો છો! તમે તમારા ઐહિક જીવનને કારાગૃહના—નરકવાસના જીવનસમાન બનાવો છો. 'રામ' ને તમે ક્ષમા કરશો પણ સત્ય તો એજ છે. તમારા હૃદય ઉપર શોક અને ચિંતાનો હિમાલય પર્વત પડેલો છે. હિમાલય પર્વત તો ભવ્યતા અને સર્વ શક્તિનું સ્થાન છે, માટે તેને બદલે શોક અને ચિંતાનો પ્રચંડ પર્વત એમજ આપણે કહીશું. લોકો પોતાને સદા ઘડિયાળના લોલકની માફક હર્ષ અને-શોકની વચમાં ઝુલાવ્યા કરે છે, તેઓ બીજાની કૃપા અને ઇતરાજી અથવા આશા અને ભયથી સદાસર્વદા પોતાને ઘેરાયલાજ રાખે છે અને તેમ કરીને પોતેજ પોતાની કલ્પનાથી પોતાની આસપાસ કારાગૃહ અને નરકવાસ બનાવે છે.

વેદાંત તમને હીનતા અને અજ્ઞાનતામાંથી મુક્ત થવાની આજ્ઞા કરે છે. તે ફરમાવે છે કે, અજ્ઞાનતા, નીચ અહંત્વ, ક્ષુદ્ર સ્વાર્થભાવ કે જે તમારા દિવ્ય જીવનને નરક સમાન બનાવે છે, તે સર્વને જ્ઞાનાગ્નિમાં બાળી ભસ્મ કરો. હિંદુઓ જ્ઞાનને અગ્નિનું રૂપક આપે છે. એ જ્ઞાનાગ્નિમાં આ સર્વે મળ વિક્ષેપાદિ ઇંધનોને હોમી—બાળી ભસ્મ કરી નાંખો અને દિવ્ય, જ્વલંત અગ્નિ સમાન થઇને નીકળો, એ કાષાય રંગનાં વસ્ત્રોનો અર્થ છે.

કોઇ એક બીજા ગૃહસ્થે એક વખતે મને પૂછ્યું હતું કે, "આ રંગનાં વસ્ત્રો ધારણ કરી તમે અમારૂં ધ્યાન ખેંચો છો કેમ?" 'રામે' જવાબ આપ્યો કે, "વારૂ ભાઈ, મહેરબાની

સ્થાન મેળવે તો સદાનંદ ભગવાન્ પણ પ્રસન્ન થઈને હૃદયમાં પ્રવેશે છે. પૂર્ણપુરુષોત્તમની અનેક રસરૂપ લીલાઓમાંની એક પણ લીલાની સ્થિતિ જો હૃદયમાં થાય તો રસાત્મક નંદકુમાર હૃદયમાં પ્રવેશે છે; કેમકે આપ તે લીલારુપ છે, એટલે તે લીલાની સ્થિતિ જ્યારે હૃદયમાં થાય ત્યારે આપની પણ તેમાં સ્થિતિ થઈ જ્વીજ જોઈએ. જે લીલાની સ્ફુર્તિ ભકતહૃદયમાં થઈ હોય તે લીલામાં જેટલાં પોતાનાં સ્વરૂપો હોય, તે સર્વ સ્વરુપ સાથે લીલાત્મક પ્રભુ ભકતહૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે, એવો નિશ્ચય છે. ૧૧-૧૭

मर्म ६ '(गुनगान[1]तें) घोषप्रिय-भावना उभय जानें'

षष्ठं व्रजस्थितानां यो भावः स्मर्यो वियोगिनाम् ॥
ततो भावस्य सम्प्राप्तिर्भवितातो हरेर्भवेत् ॥१८॥

अवस्था क्लेशभावो वा तत्सम्बन्धी विचिन्त्यताम् ॥
न स्वरूपं पृथग् यस्मान्न तत्र निशते मनः ॥१९॥

---

[1] ૧. શ્રી હરિકેશપ્રભુ કીર્તનમાં 'ગુણગાન' ને છઠ્ઠા મર્મ તે 'વ્રજસુંદરીભાવ'ના પહેલાં મૂકે છે. મૂળ ગ્રંથમાં પ્રથમ છઠ્ઠા મર્મ તરીકે વ્રજસુંદરીભાવનો પરિચય કરાવ્યો છે, અને ગુણગાનને ૭ મા મર્મ તરીકે ઓળખાવ્યું છે. વળી શ્રીહરિકેશપ્રભુ વ્રજસ્ત્રીભાવને વિશેષણ તરીકે યોજે છે, તેથી સંયોગ વિપ્રયોગરૂપ બન્ને ભાવ સ્મરવા એવો અર્થ થાય છે. મૂળ ગ્રંથમાં શ્રીહરિરાયપ્રભુ તો માત્ર વિપ્રયોગી વ્રજભકતોના ભાવને સ્મરવાની આજ્ઞા કરે છે. આટલી વિલક્ષણતા લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી છે.

સૂર્યને પોતાના અસ્તિત્વને અર્થે બીજા કોઈ પણ પ્રમાણની જરૂર પડતી નથી. કોઈ પણ વસ્તુને જોવા માટે બહારના પ્રકાશની જરૂર પડે છે, પણ પ્રકાશને પોતાને જોવા માટે બીજા પ્રકાશની જરૂર પડતી નથી. આવી રીતે આજ રાત્રે કોઈ પણ જાતની દલીલ કે તર્ક સિવાય તમારી આગળ માત્ર સિદ્ધાંતજ ચર્ચવામાં આવશે.

હવે આપણે દૃષ્ટાંત લઈએ. કૃપા કરીને તમે બધાં 'રામ'-ની સાથે સાથે હિમાલયના બરફના મેદાનમાં ચાલો. ત્યાં મણિ-મય પર્વતો, સફેદ બરફનાં મેદાનો, શ્વેત ક્ષીરસાગર જેવા પર્વતોના આંખને આંજી નાંખે એવા ઝગઝગાટ કરતા દેખાવો આપણી નજરે પડે છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં તેજ, તેજ અને તેજ, સૃષ્ટિસૌંદર્ય, ભવ્યતા અને પ્રભુભાવ પ્રસરી રહેલો જણાય છે. ત્યાં આપણને વનસ્પતિ, પ્રાણી કે મનુષ્ય, એમાંથી કશુંયે જણાતું નથી. એ બરફનાં મેદાનોમાં પ્રાણનું ઉત્પત્તિસ્થાન માત્ર સૂર્યજ દીઠામાં આવે છે. તે દિવ્ય ભૂમિમાં સૂર્યનું દેદીપ્યમાન બિંબ પ્રકાશી રહ્યું છે. અહા! કેવો ભવ્ય દેખાવ! કેટલીક વખત વાદળાં-માંથી છણાઈને નીકળતો સૂર્યનો પ્રકાશ સમસ્ત સ્વર્ગીય દૃશ્યો પર અગ્નિની જ્વાલા જેવો રમણીય પ્રકાશ પાડે છે અને એને લીધે એ ગિરિખંડો સંન્યાસીનાં વસ્ત્ર જેવો કાષાય રંગ ધારણ કરે છે. એ આખા રમ્ય પ્રદેશને ભારતવર્ષના સાધુના રૂપમાં ફેરવી નાખે છે. થોડા વખત પછી ત્યાં બધું પીળું બની જાય છે અને રમ્ય પ્રદેશમાં માત્ર એકજ વસ્તુ સૂર્યજ જણાય છે.

હવે તમે જોઈ શકશો કે આ બરફનાં મેદાનોની અંદરજ ભારતવર્ષની મોટામાં મોટી નદીઓ અંતર્ભાવ પામીને રહેલી છે. ભારતવર્ષની બધી મોટી નદીઓ આ બરફનાં મેદાનોમાંથીજ નીકળીને વહેવા માંડે છે. આ હિમપ્રદેશમાંજ એ નદીઓનાં મૂળ અથવા કારણશરીર રહેલાં છે. હવે તમે એ નદીઓના જીવનની બીજી અવસ્થા—બીજા શરીર તરફ મહેરબાની કરીને ચાલો.

અહીં આપણને તદ્દન જુદીજ જાતના દેખાવો તથા પ્રદેશો નજરે પડે છે. હજી આપણે બરફથી ઢંકાયેલાં શિખરો ઉપર ગયા નથી; પરંતુ બહુ નીચાણના પ્રદેશમાં છીએ. અહીં યોજન-ના યોજન સુધી ચારે તરફ આપણે સુશોભિત ગુલાબનાં વનનાં વન જોઈએ છીએ. ગુલાબનાં પુષ્પોના મૃદુ અને મધુર પરિમલ-

કરતાં લીલાનું રસિક કાંઇક જલદી થાય છે. જ્યારે લીલામાં પ્રવેશે છે, ત્યારે લીલાથી સ્વરૂપ ભિન્ન ન હોવાથી સર્વાત્મભાવ-પ્રાપ્તિ અને પ્રભુની સમ્યક્ પ્રાપ્તિ પણ થાય છે. વ્રજભક્તો પોતે તો તન્મયતાને-લીલાસ્વરૂપપણાને પ્રાપ્ત થયેલાં છે, તેથીજ પ્રભુનું સ્વરૂપ પણ તેમનાથી જુદું નથી, માટે તેમના ભાવનું સ્મરણ કરવાથી ભગવત્પ્રાપ્તિ સાથેજ થાય છે. એ હેતુથી જેમાં સાક્ષાત્ પ્રભુ બિરાજે છે, એવાં વ્રજસુંદરીની ભાવના હૃદયમાં કરવી. ૧૮-૧૯-૨૦.

मर्म ७ 'गुनगानतें'

सप्तमं प्रोच्यते मर्म सर्वदोषनिवारकम् ॥
गुणा एव हरेर्गेयाः सर्वदोषनिवारणे ॥२१॥
अन्यत् सर्वं न तथास्ति साधनं सर्वथैव हि ॥
गुणेषु गीयमानेषु प्रसन्नः सन् हरिः स्वयम् ॥२२॥
स्वात्मानमाविर्भाव्यैव स्वानन्दं सम्प्रयच्छति ॥
गुणाः पूर्वं तु विरहे स्मृत्यार्तिं दहति प्रभोः ॥२३॥

સાતમું મર્મ ગુણગાન છે. એ સર્વ દોષના નિવારણ માટે હરિના ગુણો ગાવા. સર્વ દોષનું નિવારણ કરવા માટે બીજું કાંઈ-પણ સાધન નથી. પ્રભુનાં ગુણગાન સિવાય બધા દોષને દૂર કરવા માટેનો બીજો કોઈ પ્રબલ ઉપાય છે જ નહિ. ગુણોનું ગાન કરતાં કરતાં પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે, અને પ્રસન્ન થઇને આપ પોતેજ સ્વસ્વરૂપ પ્રકટ કરીને સ્વાનંદનું દાન કરે છે, પહેલાં વિરહાવસ્થામાં

મલિન પ્રવાહનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે; તેની તેજ ગંગા જબરજસ્ત પ્રવાહ રૂપે અહીં વહી રહી છે; પણ તેમાં ઘણોજ ફેરફાર થઇ ગયો છે. તેણે નવાંજ વસ્ત્ર અને નવોજ રંગ ધારણ કર્યો છે. હવે તેની અંદર તેનું મૂળ પારદર્શકપણું કે નિર્મળતા રહ્યાં નથી. તે હવે મલિન થઈ છે અને ડહોળાઇ ગઇ છે. તેનો રંગ પણ વિકૃત થઇ ગયો છે તેનું પાણી ડહોળાઈ જવા સાથે તેના વેગમાં પણ ફેરફાર થઇ ગયો છે. તેનો પ્રવાહ ઓછો ધીમો પડી ગયો છે, પણ તેની સાથે તેનો ઉપયોગ વધી પડ્યો છે. આ મહાન નદીમાં હોડીઓ અને નૌકાઓ ચાલી રહી છે ને તે દ્વારા માલ લાવવા લઇ જવામાં આવે છે. આ ગંભીર નદીમાં હજારો લોકો સ્નાન કરવાને પ્રવેશ કરે છે. વળી ચારે તરફના પ્રદેશને પાણી પાંઇ રસાળ કરવા માટે તેનો કાંસ અને નહેરોમાં પણ બહોળો ઉપયોગ થઇ રહ્યો છે.

નદીના જીવનની આ ત્રીજી અવસ્થા એજ તેનું સ્થૂળ શરીર છે, ત્યારે નદીના વાસ્તવિક જીવન (આત્મા)ની શું સ્થિતિ છે? પ્રવાહની વાસ્તવિક શક્તિનું શું રહસ્ય છે? નદીના જીવનની વાસ્તવિક પ્રેરકશક્તિ તો સૂર્યજ છે. આ દૃષ્ટાંત આપણે મનુષ્યજીવનને લાગુ પાડી શકીએ છીએ.

તમારાં એ ત્રણે શરીરોને એકબીજા સાથે તેમજ તમારા સત્ય સ્વરૂપ (આત્મા) સાથે શો સંબંધ છે?

તમારી સુષુપ્તિ અવસ્થા કે જેની અંદર તમને બીજી કોઈ પણ વસ્તુનું ભાન રહેતું નથી; જ્યાં તમને દુનિયા વિષે કંઇ પણ જ્ઞાન રહેતું નથી; જ્યાં પિતા એ પિતા નથી; માતા એ માતા નથી; ગૃહ એ ગૃહ નથી અને જ્યાં કેવળ અજ્ઞાન સિવાય બીજું કશુંજ હોતું નથી; જ્યાં કેવળ અપંચીકૃત ભૂતની અવસ્થા, મૃત્યુની એક સ્થિતિ, વિનાશનું એક મોટું સ્વરૂપ, ટૂંકાણમાં શૂન્યતાની સ્થિતિજ માત્ર હોય છે. આવી અવસ્થામાં તમારૂં વાસ્તવિક સ્વરૂપ કેવું હોય છે?

આ સંબંધમાં વેદાંત કહે છે કે, આ અવસ્થા કે જેના વિષે તમે કદી વિચારજ કર્યો નથી, તે અવસ્થામાં મનુષ્યનું કારણશરીર તેના વાસ્તવિક સ્વરૂપ–આત્મામાં અજ્ઞાનપણે સૂતેલું હોય છે. ઉપરના દૃષ્ટાંતમાં બરફનાં મેદાનમાં પ્રકાશતા સૂર્યની સાથે

નવમું મર્મ ભગવદ્વાક્યમાત્રમાં નિષ્ઠા એ છે, કોઇ પણ પ્રકારનો વિચાર કર્યા વિના પ્રભુની જે કાંઇ આજ્ઞા થાય તેમાં તત્પર થવું; ગમે તેવી વિપરીતતા જણાતી હોય તો પણ 'પ્રભુ જે કરે છે તે માગ સારા માટેજ કરે છે,' એવા દૃઢ વિશ્વાસથી તેમની આજ્ઞાને આધીન બની જવું. એમ થવાથી, પ્રભુના વાક્યને અનુસરવા માત્રથી સાધનો ન બની શકે, અથવા કાંઇ વિપરીત બની જાય, નહિ તો કાંઈ કરી શકાયજ નહિ, અને માત્ર સદા મૌન સ્થિતિજ થાય તોપણ ભગવાન્ પોતે તે જનને કૃતાર્થ કરે છે. સ્વામીની આજ્ઞાનું સર્વાંશે અવલંબન કરવું એ સેવકનો મુખ્ય ધર્મ છે. એ મુખ્ય ધર્મને પકડી રાખતાં કદાચિત્ બીજા ગૌણ દેહધર્મોને નિલાંજલિ આપવી પડે છે તો તેથી કાંઇ ફ્ક્ષહાનિ થવાની નથી. સાધનો ન બને, વિપરીત ઊલટુંજ કાર્ય થઇ જાય, અથવા તો સારૂં નરતું કાંઇ પણ ન કરી શકાય તો પણ ભગવાન્ તો નિશ્ચય કૃતાર્થ કરવાનાજ, એમા કાંઈ પણ સંશય નથી. દૃષ્ટાંત તરીકે ૮૪ વૈષ્ણવની વાર્તામાં વાંચો શ્રીકૃષ્ણદાસ મેઘનની વાર્તા. માત્ર શ્રીવલ્લભાધીશ્વરની આજ્ઞા માત્રને આધીન થઇને ૩ દિવસ સુધી એકજ ઠેકાણે એમને એમ ઊભા રહ્યા હતા! ૨૫

मर्म १० 'कृति-वचन-विश्वास मन चित आनें'

भगवदीय जान सत्संगको अनुसरे,
ना देखे दोष अरु सत्य भाखे,
पुष्टिपथमर्म दस-धर्म यह विध कहे.
सदा चित्तमें श्रीद्वारिकेश राखे ॥

રમાં રહેલા સૂર્યને જાણો, તમે તમારા હૃદયમંદિરમાં રહેલા ઈશ્વરને ઓળખો, તમે તમારો અંતરાત્મા કે જે તમારા કારણ-શરીરરૂપી હિમપ્રદેશમાંથી આ અખિલ વિશ્વને સર્જે છે, તેનો સાક્ષાત્કાર કરો; તે સૂર્ય, ઈશ્વર અથવા આત્માનો શો અર્થ છે? મહેરબાની કરી હવે એ પ્રશ્નનો ખુલાસો સાંભળો.

જ્યારે તમે ગાઢ નિદ્રામાંથી જાગો છો, ત્યારે તમે કહો છો કે, "હું સુખેથી ઊંઘી ગયો હતો, મને કશુંયે ભાન નહોતું." આના સંબંધમાં વેદાંત કહે છે કે, "આ તમારા શબ્દો એક કાગળ ઉપર મહેરબાની કરીને લખો." આવું કહેવું એ, જેમ કોઈ માણસ એમ કહે કે, "ઘોર રાત્રિએ, અમુક સ્થળે કોઈ પણ નહોતું" એના જેવું છે. એક માણસે ન્યાયાધીશની કોર્ટમાં આવી જણાવ્યું કે, "મધ્ય રાત્રિએ અમુક જગ્યાએ કોઈએ નહોતું." ન્યાયાધીશે આ એના શબ્દો કાગળ ઉપર લખવાને તેને ફરમાવ્યું. પેલા માણસે તે પ્રમાણે લખ્યા પછી ન્યાયાધીશે પૂછ્યું કે, "તમે જે કહો છો તે ખરી હકીકત છે?" તેણે હા પાડી. ન્યાયાધીશે પાછું પૂછ્યું કે, "આ જે તમે કહો છો, તે કોઈની કહેલી વાત કહો છો કે તે તમે જાતે જોયેલી કહો છો? શું તમે તે નજરોનજર જોઈ છે?" તેણે કહ્યું: "હા, તે મેં નજરોનજર જોઈ છે." ન્યાયાધીશે કહ્યું: "બહુ સારૂં. જો તમે આ હકીકત નજરોનજર જોયેલી છે અને ત્યાં કોઈયે હાજર નહોતું, એ તમારૂં કહેવું સત્ય છે, તો પછી તેને પ્રત્યક્ષ જાણનાર તરીકે નિદાન તમે પોતે તો ત્યાં હાજર હતાજ અને જો હાજર હતા તો પછી "ત્યાં કોઈયે નહોતું" એવું જે તમારૂં કહેવું છે, તે કોઈ રીતે વાસ્તવિક નથી; કારણકે કોઈ મનુષ્ય તરીકે તમે તો ત્યાં હાજર હતાજ અર્થાત્ ત્યાં નિદાન એક માણસ તો હાજર હતોજ!"

આ પ્રમાણે જ્યારે તમે કહો છો કે, "હું એવો તો ઘસઘસાટ ઊંઘી ગયો હતો કે મને કશુંયે ભાન નહોતું. ત્યાં કંઈ પણ નહોતું," એમ કહેવામાં વિરોધાભાસ આવે છે. પણ મહેરબાન, હું કહું છું કે, "ત્યાં કંઇ પણ નહોતું એમ નથી, પણ ત્યાં કંઈક હતુંજ અને તે કંઇક તે તમે પોતેજ ત્યાં વિદ્યમાન હતા. જો તમે જાતે ઊંઘી ગયેલા હોત, જો તમારૂં સત્ય સ્વરૂપ, સત્ય આત્મા, સત્ય ભાનુ, સત્ય બિંબ, સત્ય ઈશ્વર એ જો ત્યાં નજ હોત તો 'મને કશુંયે ભાન નહોતું' એવું અભાન અને

લક્ષણો હોવાં જોઈએ તે આપણાથી જોઈ ન શકાય અને બીજાં કેટલાંક વિપરીત લક્ષણો જોવામાં આવે તોપણ તેમને સ્વામીનો સંબંધ થયેલો હોવાથી સ્વરૂપાત્મકજ સમજવા. કૃપાપરાયણ સદાનંદ નંદનંદન પોતાના નિજ જનો માટે જે કાંઈ કરે છે તે સારૂંજ કરે છે એમ માનવું. જેમ માબાપનાં દરેક કાર્ય પુત્રના હિતને માટેજ હોય છે અને માબાપનાં દરેક કાર્યો પોતાનાજ હિતને અર્થે છે એમ માનવાની પુત્રની પણ ફરજ છે, તેમ જીવોએ પણ એમજ માનવું કે પ્રભુનો સંબંધ ધરાવનારા મહાનુભાવી ભગવદીયો જે કાંઈ કરે છે તે સારૂંજ કરે છે, માટે સર્વથી પહેલાં ભગવદીયોમાં વિશ્વાસ રાખવો; તેમના દોષ ન જોવા. એમનાં દરેક કાર્યોમાં ઉત્તમતા જોવી એમ કર્યાથીજ નવમ, અષ્ટમ વગેરે મર્મો સિદ્ધ થશે.

આ સ્થલે એટલું રહસ્ય સમજવાનું કે મર્મની ગણનાનો જે ક્રમ શ્રીહરિરાયજીએ બતાવ્યો છે, તે ચડતો ઉતરતો છે. અર્થાત પહેલું મર્મ સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને ફલાત્મક છે અને જ્યારે બીજું મર્મ સિદ્ધ થાય ત્યારેજ તે પણ સિદ્ધ થાય, બીજું મર્મ ત્રીજું સિદ્ધ થયા પછી, ત્રીજું ચોથા પછી, એમ ઉત્તરોત્તર કાર્ય-કારણભાવ છે. એ ઉપરથી પહેલું મર્મ પહેલાં સિદ્ધ થાય અને બીજું તે પછી અને ત્રીજું તેથી અનન્તર, એમ ક્રમ ન લેતાં, પ્રથમ દશમું મર્મ વિશ્વાસ અને ભગદીયોમાં ભગવદ્બુદ્ધિ અને પછી અનુક્રમે નવમું, આઠમું, સાતમું વગેરે સિદ્ધ થાય એમ અવધારવું, ૨૭-૩૧.

શ્રીહરિરાયચરણ ગ્રન્થનો ઉપસંહાર કરતાં ફલશ્રુતિ વર્ણવે છે.

विज्ञायैतानि मर्माणि श्रीमदाचार्यसेवकैः ॥
भक्तिमार्गे स्थितिः कार्या सर्वदातिविचक्षणैः ॥३२॥

ન કરી તપાસો કે, શું કુદરતની આવી ઘટના નથી ? આ આપણી પૃથ્વી ક્યાંથી ઉત્પન્ન થઇ ! આ તમારી પૃથ્વી પ્રથમ નેબ્યુલર અવસ્થામાં (જ્યોતિર્મય અગ્નિપ્રવાહોની અવસ્થામાં) હતી આ બધું દશ્યપ્રપંચ એક વખત તમારી સુષુપ્તિ અવસ્થાની માફક અવ્યકત નિરાકાર સ્થિતિમાં હતું. તે એક વખત અપંચીકૃત અવસ્થામાં હતું. એવી અપંચીકૃત ભૂતની સ્થિતિમાંથી સર્વે જાતની વનસ્પતિ તેમજ પશુપક્ષી અને મનુષ્યપ્રાણી ઉત્પન્ન થયાં છે. વેદાંત કહે છે કે, " જે સત્ય તમે આ ભૌતિક જગતમાં જુઓ છો, આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી પણ તેજ સત્ય છે. જો આ સમસ્ત જગત શૂન્યમાંથી-અજ્ઞાનમાંથી ઉદ્ભવ્યું છે, તો તમારી સ્વપ્ન અને જાગૃતાવસ્થા પણ તમારી સુષુપ્તિ અવસ્થાના અજ્ઞાનમાંથી ઉદ્ભવેજ." તમારી જાગૃત અને સ્વપ્નાવસ્થા પણ એમાંથી ઉત્પન્ન થઇ. આવીજ રીતે દરેક મનુષ્યના જીવનવ્યવહારમાં પણ દીઠામાં આવે છે. મનુષ્યની બાલ્યાવસ્થા એ સુષુપ્તિ અવસ્થા જેવી છે. એ સુષુપ્તિ જેવી બાલ્યાવસ્થામાંથીજ મનુષ્ય ક્રમે ક્રમે-તમે જેને ઉચ્ચ અવસ્થાઓ કહો છો, તે અવસ્થાઓમાં આવે છે. વાસ્તવિક રીતે ઉંચ અને નીચ એ માત્ર સાપેક્ષિક શબ્દોજ છે.

જે નિયમો સમસ્ત વિશ્વમાં દીઠામાં આવે છે, તેવાજ નિયમો પ્રત્યેક મનુષ્યના સામાન્ય જીવનમાં પણ દીઠામાં આવે છે; અર્થાત્ "પિંડે તેજ બ્રહ્માંડે" છે. આ સુષુપ્તિ અવસ્થામાંથી સ્વપ્નાવસ્થા ઉદ્ભવે છે. જાગૃત અવસ્થાના સંસ્કારથીજ સ્વપ્નાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે એવું લોકોનું કહેવું છે, પરંતુ એ અવસ્થાનું ખરૂં સ્વરૂપ શું છે, તે વાત તમારા હેગલ, કેન્ટ વગેરે પાશ્ચાત્ય તત્ત્વવાદીઓ બરાબર સ્પષ્ટ કરી શકતા નથી; પણ વેદાંત જ્યારે સાબિત કરી આપશે, ત્યારે તમને બહુ આશ્ચર્ય લાગશે. આ વિષયને વિશેષપણે ચર્ચવાને અત્યારે આપણને અવકાશ નથી, પણ તે બીજા કોઇ એક ભાષણમાં અથવા કોઇ એક જુદા પુસ્તકમાં તમને સિદ્ધ કરી આપવામાં આવશે.

હવે આપણે સ્વપ્નાવસ્થામાં આવીએ. જાણે કે બરફના મેદાનોમાં થઇને આપણે પર્વતોમાં નીચા આવતા હોઇએ તેવી રીતે સુષુપ્તિ અવસ્થામાંથી સ્વપ્નાવસ્થામાં આપણે આવીએ છીએ. ધારો કે હજી તમે પર્વત ઉપર સ્વપ્નમાં છો. અહીં સૂક્ષ્મ-શરીરમાં રહેલો સ્વપ્નાવસ્થાને અનુભવતો તૈજસ્-આત્મા (આ સ્વપ્નાવસ્થા-

मुदा नूनं भूमौ नमामि पदयुगलभरा
तुमस्तानाचार्यान् विबुधवरवन्द्यान् प्रणयतः ॥२॥

श्रीकृष्णपादपाथोजे सतत रममानसम् ।
निजभक्तकृपापूर्णं हरिरायं नमामि तम् ॥३॥

तुलसीकाष्ठमालाभिः सर्वदा भूषितान् नरान् ।
हरिनामाक्षरमुखान् नमामि भगवत्परान् ॥४॥

मूलम्—सर्वसाधनराहित्यं फलाप्तौ यत्र साधनम् ॥
फलं वा साधनं यत्र पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥१॥

મૂલ—જે માર્ગમાં લૌકિક તથા અલૌકિક અને સકામ અથવા નિષ્કામ સર્વે સાધનોનો અભાવજ પૂર્ણ-આનન્દ-સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ-ચન્દ્રની પ્રાપ્તિમાં સાધનરૂપ છે, અર્થાત્ પ્રભુપ્રાપ્તિમાં દૈન્યજ સાધન છે, તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ છે.

વિવેચનઃ-શંકા—લૌકિક તથા વૈદિક સાધન કદાચ ન હોય, તથાપિ દૈન્ય પણ સાધન છે, તેથી પ્રભુ નિઃસાધનતાથી મલે છે, અર્થાત્ નિઃસાધનતાનું ફલ ભગવાન્ છે એમ નહિ કહી શકાય.

ઉત્તર—જે ફલરૂપ ભગવાન્ તેજ ફલપ્રાપ્તિમાં સાધનરૂપ છે. અર્થાત્ સાધ્ય ભગવત્સ્વરૂપના લાભ પહેલાં ભગવાન્જ સાધન છે. પણ ભગવદ્—વ્યતિરિક્ત કોઈ બીજા પદાર્થના સાધનપણાથી ગ્રહણ કર્યામાં આવતું નથી, તેથી તે શંકા રહી નહિ.

નદીના સૂક્ષ્મ શરીરમાં કોઈ પણ રીતે ફેરફાર થયો નથી; પણ માત્ર તેણે નવું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે. આવી રીતે સૂક્ષ્મ શરીરવાળી નદી જ્યારે વહેતી વહેતી સપાટ પ્રદેશમાં આવે છે અને કાદવવાળું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, ત્યારે નદીએ સ્થૂળ શરીર ધારણ કર્યું છે, એમ આપણે કહીએ છીએ. જ્યારે કારણશરીરમાંથી સૂક્ષ્મ શરીર ઉદ્દભવ્યું, ત્યારે આવો પ્રકાર નહોતો. ત્યારે તો કારણશરીરને વિલીન થઈ સૂક્ષ્મશરીરરૂપે થવાનું હતું અને હવે જાગૃતાવસ્થામાં આવવા સારૂ કાંઈ સૂક્ષ્મશરીરને વિલીન થવાનું, રૂપાંતર પામવાનું રહેતું નથી. તેને ફક્ત નવું સ્વરૂપ–નવું વસ્ત્રજ ધારણ કરવું પડે છે. સાચી વસ્તુસ્થિતિ તો આ પ્રમાણે છે.

તમારી જાગૃતાવસ્થામાં તમારૂં સૂક્ષ્મ શરીર કે જે સ્વપ્નાવસ્થામાં મન અને બુદ્ધિરૂપે કામ કરે છે, તે કંઈ અદ્દશ્ય થઈ જતું નથી; પણ તેનું તેજ રહે છે અને વધારામાં માત્ર મસ્તક વગર સર્વ સ્થળ અંગો વસ્ત્રની માફક ધારણ કરવામાં આવે છે. જ્યારે તમે નિદ્રાવસ્થામાં જાવ છો, ત્યારે જેવી રીતે આપણે પહેરેલાં વસ્ત્રો ઉતારી ખીંટીએ મૂકીએ છીએ, તેવી રીતે સૂક્ષ્મ શરીર સ્થૂળ શરીરનું ભાન મૂકી દઈને કારણશરીરમાં પ્રવેશે છે.

જેવી રીતે સૂતી વખતે લોકો પોતાના શરીર ઉપર પહેરેલાં વસ્ત્ર ઉતારી એક કોરે મૂકે છે, તેવી રીતે તમે તમારા જાગૃતાવસ્થાવાળા સ્થૂળ શરીરમાંથી તમારૂં ભાન ખેંચી લો છો અને સ્વપ્નામાં માત્ર તમારૂં સૂક્ષ્મ શરીરજ કાયમ રહે છે. વારૂ, એ સૂક્ષ્મ શરીર શું છે? તે પણ એક સ્થૂળ શરીરની માફક પંચભૌતિક શરીરજ છે. હવે એ વાત તમને સાબિત કરી આપવામાં આવશે. વળી સાથે સાથે સૂક્ષ્મ શરીરનો સ્થૂળ શરીર સાથે અને સ્થૂળ શરીરનો સૂક્ષ્મ શરીર સાથે શો સંબંધ છે, તે વાત પણ તમને સાબિત કરી આપવામાં આવશે. તમે જાણો છો કે, નદીઓ મોટે ભાગે શિયાળાની ઋતુમાં (અહીં શિયાળાને રાત્રિની જોડે સરખાવવામાં આવ્યો છે.) તેઓના સ્થૂળ શરીરનો ત્યાગ કરે છે અને માત્ર સૂક્ષ્મ શરીરને ધારણ કરે છે. અર્થાત્ શિયાળાની ઋતુમાં નદીઓ પ્રવાહમાં નાની બને છે અને પોતાનું કાદવ અને મટોડીવાળું મલિન વસ્ત્ર છોડી નિર્મળતા ધારણ કરે છે; (નિર્મળતા એ નદીનું સૂક્ષ્મ શરીર છે.) જાણે કે તે નદીઓ સૂવા જાય છે. જેવી રીતે નદીઓ કાદવ અને મટોડીવાળું પોતાનું

ભક્તિરૂપ કૃતિથી સાધ્ય બે સાધનનો ઉપદેશ કરાય છે. તે વિહિત સાધન જ્ઞાન અને ભક્તિથી જે મુક્તિ તે મર્યાદા. તે સાધન-વ્યતિરિક્ત પોતાના સ્વરૂપબલ વડે મુક્તિ, તે પુષ્ટિ. માટે પૂર્વોક્ત જે કહ્યું તે શંકારૂપી રોગ માટે કલ્પાતું નથી, ૧.

મૂલમ્—अनुग्रहेणैव सिद्धिर्लौकिकी यत्र वैदिकी ॥
न यत्नादन्यथा विघ्नः पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥२॥

મૂલ—જે માર્ગમાં લૌકિક (સ્મૃતિપુરાણોક્ત) સિદ્ધિ તથા વેદોક્ત સિદ્ધિ બીજા કોઇ પણ સાધનની સહાયતા વિના હરિની કૃપાથીજ થાય છે, તે શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. હરિભજન-વ્યતિરિક્ત યત્ન કરવાથી વિઘ્નજ પ્રાપ્ત થાય છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં રહેનારની સર્વ સિદ્ધિઓ ભગવત્કૃપાધીન છે.

વિવેચન—શંકા, યત્ન કરવાથીજ વિઘ્નનો નાશ થવો જોઇએ અને અયત્નથીજ વિઘ્નપ્રાપ્તિ થવી જોઇએ, પરન્તુ યત્નથી વિઘ્ન પ્રાપ્ત થાય છે, એમ કેમ કહી શકાય.

ઉત્તર—ભગવદ્ભક્તિવ્યતિરિક્ત બીજો કોઇ પણ જાતનો યત્ન નહિ કરનાર ફલરૂપ શ્રીપુરુષોત્તમનેજ સાધનરૂપ માનનાર અનન્યાશ્રયી ભક્તનાં સર્વ વિઘ્નો શ્રીહરિજ દુર કરે છે, કારણ કે શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં કહ્યું છે કે " तेभ्यास्तेषघभिद्धरिः " તે ભક્તોના હૃદયમાં સર્વ પાપોના નાશ કરનાર શ્રીહરિ બિરાજે છે. તો શ્રી-હરિનું બિરાજવું જ્યાં હોય ત્યાં વિઘ્નસંભાવનાજ કેમ હોઇ શકે ? માટે અયત્નથીજ વિઘ્નનો નાશ થાય છે ને યત્નથી પ્રત્યૂહ પ્રાપ્તિ છે, એમજ માનવું યોગ્ય છે. શ્રીકૃષ્ણજી ગીતાજીમાં આવા

નો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, સપાટ પ્રદેશમાં વહેતી સરિતાના સ્થૂળ શરીરના જેવી તમારી જાગૃતાવસ્થા છે. નદીના આ સ્થૂળ શરીરમાં પણ સૂર્ય બરફના પ્રદેશમાં જે પ્રમાણે પ્રકાશતો હતો, તેજ પ્રમાણે પ્રકાશે છે; પરંતુ ઝરણાંઓમાં અને કાદવ તથા મટોડીવાળા નદીના પ્રવાહમાં તો તેનું પ્રતિબિંબ પણ જણાય છે. આવી રીતે તમારી જાગૃતાવસ્થામાં પણ આત્મદેવનું પ્રતિબિંબ દીઠામાં આવે છે. હું આ કરૂં છું, હું તે કરૂં છું, હું આ છું, હું તે છું, આ અહંકાર, આ મિથ્યા આત્મા જાગૃતાવસ્થામાં પણ જણાય છે; પણ તમે જુઓ છો કે, સ્વપ્નાવસ્થાના અને જાગૃતાવસ્થાના અહંકારમાં તફાવત છે. જેવી રીતે પર્વત ઉપર વહેતાં ઝરણાંઓ અને વહેળાંઓમાં સૂર્યનું પ્રતિબિંબ અસ્થિર અને તરલિત હોય છે, તેવીજ રીતે તમારી સ્વપ્નાવસ્થામાંનો તમારો અહંકાર કે જે આત્માનું પ્રતિબિંબ છે, તે ક્ષણિક, ચંચળ, અસ્થિર, તરલિત અને વિકારી છે અને સપાટ પ્રદેશમાં વહેતી નદીના મંદ પ્રવાહમાં જણાતા પ્રતિબિંબની માફક તમારી જાગૃતાવસ્થામાં પ્રતિબિંબરૂપે પ્રકાશતો તમારો અહંકાર સ્થિર અને સ્થાયી છે.

હજી પણ આ વિષયને જરા વિશેષ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે. લોકો કહે છે કે, સૂક્ષ્મ શરીરમાંથી સ્થૂળ શરીર ઉત્પન્ન થાય છે, એ તમે શા આધારે કહો છો? લોકો કહે છે કે, જાગૃતાવસ્થા કરતાં સ્વપ્નાવસ્થાને તમે શા આધારે ઉચ્ચ ગણો છો? જુઓ, ધ્યાન આપો. તમારી જાગૃતાવસ્થાનો અનુભવ શાનો બનેલો છે? તમારી જાગૃતાવસ્થાનો અનુભવ એ દેશ, કાળ અને કાર્ય-કારણાત્મક છે. એ દેશ, કાળ અને કાર્ય-કારણના વિચાર વગર તમે આ બ્રહ્માંડના કોઇ પણ પદાર્થનો ખ્યાલ કરી શકશો નહિ, એના સિવાય કોઈ પણ વસ્તુનો ખ્યાલ આણવો અશક્ય છે. આ દેશ, કાળ અને કાર્ય-કારણભાવ એ તો તમારી જાગૃત તેમજ સ્વપ્નસૃષ્ટિના વાણાતાણા સમાન છે. તમને ખબર છે કે, ઈંગ્લેંડના વિદ્વાન પંડિત મેક્સમૂલર જર્મન તત્ત્વવાદી કેન્ટના "ક્રિટિક ઓફ પ્યોર રીઝન" નામના ગ્રંથના ભાષાંતરમાં તેની પ્રસ્તાવના લખતાં કહે છે કે, "જે તત્ત્વજ્ઞાન વેદાંત શીખવે છે, તેજ તત્ત્વજ્ઞાન કેન્ટ શીખવે છે." વળી તે કહે છે કે, "દેશ, કાળ અને કાર્ય-કારણભાવ એ આદ્ય છે," એ કેન્ટે સ્પષ્ટ રીતે સાબિત કરી આપ્યું છે અને હિંદુઓએ તે સાબિત કરી આપ્યું નથી;

मूलम्—यत्रांगोकरणेनैव योग्यतादिविचारणम् ॥
अविलम्बः प्रभुकृतः पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥३॥

જે માર્ગમાં પ્રભુ જ્યારે ભક્તનું વરણ (અંગીકાર) કરે છે ત્યારે ભક્તોને વિષે યોગ્યતા છે કે નહિ તે વિષે વિચાર કરતા નથી, અને વરણ કરવામાં વિલંબ કરતા નથી. તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ છે. ૩.

मूलम्—स्वरूपमात्रपरता तात्पर्यज्ञानपूर्वकम् ॥
धर्मनिष्ठा यत्र नैव पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥४॥

જે માર્ગમાં શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણ ઇતિહાસમાં પ્રતિપાદન કરેલા ધર્મોનું તાત્પર્ય ભગવાનમાં જાણીને ભગવત્સાક્ષાત્કારમાં અંતરાયભૂત ધર્મોનો ત્યાગ કરી કેવલ પ્રભુસ્વરૂપને વિષેજ એકતાન ચિત્તથી રહેવું, તે શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય છે,

શંકા— શાસ્ત્રો ધર્મનિષ્ઠાનો ઉપદેશ કરે છે પણ ધર્મનિષ્ઠાનો ત્યાગ કરવો તેમ ઉપદેશ કરતાં નથી. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે જો આપણે ધર્મનું રક્ષણ કરીએ તો રક્ષણ કરાયેલો ધર્મ આપણું રક્ષણ કરે છે, અને જો આપણે ધર્મને હણીએ તો તે હણાયેલો ધર્મ આપણને હણે છે. તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે ધર્મનિષ્ઠામાંજ શ્રેય સમાયેલું છે. ત્યારે ધર્મનિષ્ઠા જે માર્ગમા નથી તે પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાતો હોય તો તે માર્ગ સશાસ્ત્ર કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર—ધર્મપર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવે છે. પરન્તુ પુષ્ટિપથમાં તો તમામ ધર્મોનું તાત્પર્ય પ્રભુમાંજ જાણી મન, વાણી

આવી રીતે તમારી જાગૃતાવસ્થાના પદાર્થો તો તમારી સ્વપ્નાવસ્થાના પદાર્થોથી વસ્તુરૂપેજ ભિન્ન નથી, પણ તેનાં પ્રમાણમાં અને અંશમાંજ ભિન્નતા છે. સ્વપ્નાવસ્થાના પદાર્થો ક્ષણિક, વિકારી, અસ્થિર અને અનિયમિત હોય છે. કોઇ એક નાના છોડને આપણી મરજી પ્રમાણે વાળી અને ઉછેરી શકીએ છીએ, તેવી રીતે આ સ્વપ્નાવસ્થાના પદાર્થોમાં પણ આપણી ઇચ્છાનુસાર ફેરફાર કરી શકીએ છીએ; પણ જ્યારે તે નાનો છોડ મટી જઇને મોટું વૃક્ષ બને છે, ત્યારે આપણે એને કોઈ પણ રીતે વાળી કે ફેરવી શકતા નથી; તે પ્રમાણે જાગૃતાવસ્થાના પદાર્થોમાં તમે ઝટઝટ ફેરફાર કરી શકતા નથી. તમારી સ્વપ્નાવથામાં તમે એક સ્ત્રીને જુઓ છો; એક સેકન્ડમાં તેજ સ્ત્રી ઘોડી બને છે, વળી તે ઘોડો બને છે. સ્વપ્નમાં તમે તમારી આગળ એક જીવતો માણસ જુઓ છો, પળવારમાં વળી એજ માણસ મરી જાય છે અને તેને બદલે હવે તમારી નજર આગળ એક પર્વત ખડો થાય છે. વળી તે પર્વત હતો ન હતો થઈ જઇ તેની જગ્યાએ ત્યાં અગ્નિ ભભૂકે છે. જે પદાર્થો તમે તમારી સ્વપ્નાવસ્થામાં જુઓ છો, તે પદાર્થો તમારી સુષુપ્તિ અવસ્થામાં નહોતા; તોપણ (જેવી રીતે બરફના પ્રદેશમાંથી નાનાં નાનાં ઝરણાં અને વહેળાં નીકળે છે, તેવી રીતે) સુષુપ્તિ અવસ્થામાંથીજ એ બધા પદાર્થો ઉત્પન્ન થયા છે; તેજ પ્રમાણે તમારી જાગૃતાવસ્થામાં પણ આ આદ્ય સૂક્ષ્મ અવસ્થામાંનાજ દેશ અને કાળ પૂર્ણપણે વિકાસ પામી સ્થિર અને નિયત સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

આ પ્રમાણે તમારી સ્વપ્નાવસ્થાનું જ્ઞાન અને બુદ્ધિ તમારી જાગૃતાવસ્થા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. 'રામ' પોતે પોતાના જાતિઅનુભવથી પણ જાણે છે કે, ઘણી વખત હું જ્યારે વિદ્યાર્થી હતો, ત્યારે જાગૃતાવસ્થામાં ગણિતના બહુ અઘરા દાખલા કે જેને વિષે હું બહુ વિચાર કર્યા કરતો હતો અને ગણી શકયો નહોતો, તે સ્વપ્નાવસ્થામાં હું બરાબર ગણી શકયો હતો; પણ પાછો જાગૃત થતાં તે કેમ ગણવા તે મને સમજાતું નહિ. દલીલ અને મુદ્દામાં દોષ હતો. તમારી સ્વપ્નાવસ્થાની દલીલો પણ વિકારી, ક્ષણિક, અસ્પષ્ટ હોય છે; તોપણ જેવી રીતે એક વિકાસ પામેલા વૃક્ષનો એક વિકાસ પામતા છોડ તેમજ હજી તરતના ફૂટેલા વિકાસ પામતા અંકુર સાથે સંબંધ છે, તેવીજ રીતે તે દલીલોનો પણ

લીલાને ઉત્તમ જાણવામાં આવે છે, તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. ૫.

મૂલમ્—न लोकवेदसापेक्ष्यं सर्वथा यत्र वर्तते ॥
सापेक्षता स्वामिसुखे पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥६॥

જે માર્ગમાં સ્વામિસુખને ઇચ્છનાર ભક્તોને સ્મૃતિ કે વેદ (કર્મકાંડ)ની અપેક્ષા નથી, જ્યારે ભગવાન્ જે ભક્ત પર અનુગ્રહ કરે છે, તે ભક્તોની લોકમાં અને વેદમાં નિષ્ઠા રહેતી નથી, પણ કેવલ પ્રભુના સુખનીજ અપેક્ષા છે, તે શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ છે. ૬.

મૂલમ્—वरणे दृश्यते यत्र हेतुर्नाणुरपि स्वतः ॥
वरणं च निजेच्छातः पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥७॥

જે માર્ગમાં પ્રભુ જે જીવનો અંગીકાર કરે છે, તે વરણમાં તે જીવના સાધનનું જરા પણ કારણ નથી, પણ પ્રભુ પોતાની ઇચ્છાથીજ જીવોનો પોતાના દાસપણાથી અંગીકાર કરે છે; તે બાબત *'नायमात्मा प्रवचने'* આ શ્રુતિથી સ્પષ્ટ થાય છે, તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. ૭,

મૂલમ્—यत्र स्वतंत्रता भक्तेराविर्भावानपेक्षणात् ॥
पूर्वानुभवरूपत्व पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥८॥

જે માર્ગમાં વિપ્રયોગાવસ્થામાં પ્રભુપ્રાકટ્યની અપેક્ષા સિવાય સ્વરૂપાનન્દ ફલ આપવામાં ભગવદ્‌ગુણગાનાદિ ભક્તિનીજ સ્વતંત્રતા છે, સ્વરૂપાવિર્ભાવ સંબંધી રસની બિલકુલ અપેક્ષાજ નથી, પ્રેમથી

છીએ, ત્યારે બીજમાંથી વૃક્ષ નથી ઉદ્‌ભવતું એમ આપણે કદી પણ નહિ કહી શકીએ. સ્વપ્નાવસ્થામાં તમારી જાગૃતાવસ્થાના સંસ્કારોમાંથી ઉત્પન્ન થતા બનાવો વારંવાર દૃષ્ટિગોચર થતા હોય તેથી 'રામ'ના કહેવાનો તમે જરાયે નિષેધ નથી કરી શકતા. દેશ, કાળ, વસ્તુ અર્થાત્ સ્વપ્નાવસ્થાના ભેદભાવમાંથી જાગૃતાવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે, એમ કહેવામાં ઉપરના સત્યથી જરા પણ વિરોધ આવતો નથી.

વેદાંતનો સિદ્ધાંત એવો છે કે, સ્વપ્ન અને જાગૃત એ બંને અવસ્થાઓની ઉત્પત્તિ સુષુપ્તિ અવસ્થાના કારણશરીરમાંથી–શૂન્યભાવમાંથીજ ઉદ્‌ભવ પામી છે. હિંદુઓ જ્યારે એમ કહે છે કે, આ સંસારનું અસ્તિત્વજ નથી અથવા તો આ જગત અજ્ઞાનનુંજ પરિણામ માત્ર છે, એનો અર્થ એવો થાય છે કે, સુષુપ્તિ અવસ્થામાં તમે જેને શૂન્યભાવ, સંકીર્ણતા કે અસ્તવ્યસ્તપણું કહો છો, તે વેદાંતની દૃષ્ટિએ અવિદ્યા અર્થાત્ ઘનીભૂત થયેલું અજ્ઞાનજ છે. તમે એ સ્થિતિને અવિદ્યાની પરાકાષ્ઠા કહેશો તો સુષુપ્તિ અવસ્થા એ એવી અવિદ્યાની પરાકાષ્ઠાજ છે. એ અજ્ઞાન, અવિદ્યા વા અંધકારમાંથી સંસાર ઉદ્‌ભવે છે. આ ભેદભાવ અને વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે, એ અવિદ્યા પરિવર્તનશીલ એટલે કે વિકારી છે. સ્વપ્નાવસ્થામાં તમે બે પ્રકારની વસ્તુઓ જુઓ છો. એક કર્તા અને બીજું કર્મ. વેદાંતની દૃષ્ટિએ કર્તા અને કર્મ બંને એક સાથેજ આવિર્ભાવ પામે છે. સ્વપ્નમાં તમે એકપક્ષે દ્રષ્ટા એટલે જોનારા છો અને બીજી બાજુ જોવાની વસ્તુ એટલે દૃશ્ય છો. ઘોડો અને ઘોડેસવાર એમ બે વસ્તુઓ તમે સ્વપ્નમાં જોશો એટલે બંને સાથેજ દેખાશે. સ્વપ્નમાં તમે પર્વત જુઓ એટલે તમે જોનાર કર્તા એટલે દૃષ્ટા છો અને જોવાનો પર્વત તે કર્મ એટલે દૃશ્ય છે. આવી રીતે કર્તા અને કર્મ, દ્રષ્ટા અને દૃશ્ય બંને એકજ સાથે આવિર્ભાવ પામે છે.

વેદાંત દર્શન તો કહે છે કે, એવીજ રીતે જાગૃતાવસ્થામાં પણ જોનાર અને જોવાની વસ્તુ, દ્રષ્ટા અને દૃશ્ય એ બન્ને તમે પોતેજ છો. એક બાજુ તમેજ મિત્ર છો અને બીજી દૃષ્ટિથી શત્રુ પણ તમે પોતેજ છો. વાસ્તવિક રીતે તમે પોતેજ દ્વૈત છો; સર્વસ્વ છો. પરંતુ સ્વપ્નની આ બધી અદ્‌ભુત ઘટનાઓ, સુષુપ્તિની આશ્ચર્યકારક અવસ્થા, જાગૃત દશાના બધા ચમત્કાર, એ

શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં કહેલું છે કે, નેત્ર ઇન્દ્રિયવાળાઓને નેત્રનું ફળ તેજ છે કે ભગવદ્‌-દર્શન કરાય છે. ૧૦

मूलम्—तत्सम्बन्धिषु तद्भावस्तद्भिन्नेषु विरोधिता ॥
उदासीनेषु समता पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥११॥

જે માર્ગમાં ભગવાનને વિષે સંબંધવાળા વૈષ્ણવોને વિષે ભગવદ્‌બુદ્ધિ રાખવામાં આવે છે, શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે,

'उद्धवं पूजयाञ्चक्रुर्ज्ञात्वात्मानमधोक्षजम्'

ગોપિકાઓએ ઉદ્ધવનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ સમજીને પૂજન કર્યું હતું, તથા ભગવદ્‌—વિમુખોને વિષે વિરોધના રાખવી. શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે "यस्तत्यजाग्रजं कृष्णे सापत्यमघवानिति" વિદુરજીએ કૃષ્ણને વિષે દોષબુદ્ધિવાળા હોવાથી પુત્રો સાથે પોતાના મોટાભાઈ ધૃતરાષ્ટ્રનો ત્યાગ કર્યો; ભગવાનને વિષે ઉદાસીનબુદ્ધિ રાખનારને વિષે ઉદાસીન બુદ્ધિ રાખવી તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ. ૧૧.

मूलम्—विद्यमानस्य देहादेर्न स्वीयत्वेन भावनम् ॥
परोक्षेऽपि तदर्थित्वं पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥१२॥

જે માર્ગમાં વિદ્યમાન દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, અંતઃકરણ આદિનું મમતાથી રક્ષણ કરવામાં આવતું નથી, પરંતુ વિપ્રયોગ અવસ્થામાં પણ થનાર પ્રભુ-સંયોગનો વિચાર કરીનેજ દેહાદિનું રક્ષણ કરવામાં આવે છે; તે વિષે શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં ગોપીજનોએ કહેલું છે કે હે પ્રભો ? આપને વિષે જેણે પ્રાણધારણ કરેલ

પ્રજ્વલિત અગ્નિ! મુજને તું કરી શકશે શું ભસ્મીભૂત?
અહા બિહામણી! તું મારાથી થતી હમેશાં પ્રજ્વલીભૂત.
ચમક ચમક કરતી તલવારો! તોપતણા ગોળા ઊઠો!
અગાધ મુજ શક્તિ તમને, મારી હું ફાવે હઠો, હઠો!
છિન્નભિન્ન આ દેહ પવનમાં જ્યારે, ફેંકી દેવાશે;
અનંતતા મ્હારૂં પછી ત્યારે, મુખ્ય ધામ સ્હેજે થાશે.
કાન બધાયે કાનજ મ્હારા, નેત્ર બધાંયે મ્હારાં નેત્ર;
હાથ બધાયે હાથજ મ્હારા, ક્ષેત્ર બધાંયે મ્હારાં ક્ષેત્ર.
ગળી ગયો હું મૃત્યુ, પીધો ભેદભાવ સઘળો ઘોળી,
કેવા પૌષ્ટિક, મધુર, ભોગ અમૃતથી ભરી મ્હારી ઝોળી!
ભય ન ડરોયે, શોક ન જરીયે, નથી લાલસાની પીડા;
અખંડ હું આનંદ સૂર્યને વૃષ્ટિ કરે મ્હારી ક્રીડા.
જ્ઞાનશૂન્યતા, અંધકાર, ભય વ્યાકુલ થઇ વિક્ષિપ્ત થયાં;
કંપે, મૂઝે, કરે પલાયન, બધાં નિત્યનાં મર્યાં, ગયાં.
મ્હારી આ જગમગ જ્યોતિથી સૂકાયાં, ચેકાયાં, એ;
અહા! અકથ્યાનંદ અહા! આનંદ! રામ! શિવ! હરેહરે!

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

मूलम्—फले च साधने चैव सर्वत्र विपरीतता ॥
फलस्मावः साधनं स पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥१६॥

જે માર્ગમાં સાધન અને ફળની વિપરીતતા છે, તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય છે, જેમકે સાધનરૂપ ભાવને ફળપણું છે. વૃત્રાસુર પ્રત્યક્ષ રહેલા ભગવાનની પ્રભુ-વિષયક પ્રેમનીજ પ્રાર્થના કરે છે.

"अहं हरे तव पादैकमूलदासानुदासो भवितास्मि भूयः ।
मनः स्मरेतासुपते गुणांस्ते गृणीत वाक् कर्म करोतु कायः"॥

"હે ભક્તના દુઃખને હરણ કરનાર, હે પ્રભુ, હું ફરી પણ આપના ચરણારવિંદના દાસનો દાસ થાઉં: મારૂં મન આપના ગુણોનું સ્મરણ કરે મારી વાણી આપના ગુણોનું ગૃણન કરે. મારી કાયા આપની સેવા કરે." પરમ પુરુષાર્થરૂપ, પરમ ફલરૂપ શ્રીહરિનો સાક્ષાત્કાર થયા બાદ ભગવદ્-વિષયક પ્રેમની યાચના કરવાથી પ્રભુ-પ્રેમ પ્રાપ્તિના સાધનરૂપ ભગવાન્ થયા, ત્યારે સાધન અને ફલનું વિપરીતપણું સ્પષ્ટ થાય છે. ૧૬.

मूलम्—पश्चात्तापः सदा यत्र तत्सम्बन्धिकृतावपि ॥
दैन्योद्बोधाय सततं पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥१७॥

જે માર્ગમાં હમ્મેશાં ભગવલ્લીલાનો અનુભવ થતો હોય, છતાં નિરંતર દૈન્ય જાગૃત રહે અને અભિમાનનો સંપર્ક ન થાય

પામવાનું છે. પ્રત્યેક પશુ જે હરતુંફરતું જણાય છે, તે પણ એક દિવસે જરૂર મરવાનું; આવીજ રીતનું માણસ માત્રનું પણ છે. આ સત્ય પ્રત્યેક મનુષ્ય જાણે છે. મહાન શૂરવીરો, સિકંદર, નેપોલિયન, વેલિંગ્ટન જે લોકો લાખો મનુષ્યોનાં મોતનું કારણ થયા હતા, તે પણ મરી ગયા. જેઓના હાથથી નરસંહાર અને રક્તપ્રવાહ થયાં હતાં તે બધા ચાલ્યા ગયા. એ પણ મરી ગયા અને મરેલાંને જીવાડનારા (ચમત્કારિક પુરુષો) પણ મરી ગયા. શરીર નશ્વર છે, એ આપણે બધા જાણીએ છીએ; છતાં વ્યવહારમાં કોઇ પણ આ સત્યમાં વિશ્વાસ નથી રાખતા. બુદ્ધિથી તો એનો બધા સ્વીકાર કરે છે; પરંતુ વ્યાવહારિક શ્રદ્ધા આ તથ્યમાં કોઇની નથી દેખાતી. આમ શા માટે થાય છે? જે સિત્તેર વર્ષનો તો થઇ ચૂક્યો છે અને હજુ નેવું વર્ષનો થવાનો છે, એવા વૃદ્ધમાં વૃદ્ધ મનુષ્યની પાસે જઇને જુઓ, તો તે પણ પોતાના સંબંધીનો સંસાર વિકસિત કરવા ધારે છે; તે આ સંસારમાં નિત્યનિવાસ કરવા ઇચ્છે છે. મૃત્યુનો ત્યાગ કરવાની તેની ઇચ્છા હોય છે અને વ્યાવહારિક જીવનમાં પોતાના મૃત્યુની વાતનો કદી વિચાર પણ નથી કરતો. પોતાની માલમત્તા વધારવા ઇચ્છે છે, સ્નેહીસંબંધીઓનું મંડળ વધારવા મથે છે અને પોતાના અધિકારમાં વિશેષ સંપત્તિ વધે એવો પરિશ્રમ કરે છે. હંમેશાં જીવતા રહેવાનીજ તેને આશા હોય છે. વાસ્તવિક રીતે મૃત્યુને જાણે એ માનતોજ નથી અને મૃત્યુનો ઉચ્ચાર પણ એને શિરથી અંગૂઠા સુધી ધ્રુજારો ઉત્પન્ન કરે છે. મૃત્યુનું નામ લેતાંજ શરીર કંપવા માંડે છે. મનુષ્ય તો જાણે છે કે, મૃત્યુ તો અનિવાર્ય છે; છતાં પણ મૃત્યુનો વિચાર માત્ર પણ એનાથી સહન નથી થતો એનું શું કારણ? આ તો એક પ્રકારનો નિયમવિરોધ છે. આને સમજાવો. એનું જ્ઞાન એને કહે છે, છતાં પણ મનુષ્યને મૃત્યુમાં વ્યાવહારિક શ્રદ્ધા કેમ નથી રહેતી? વેદાંત એને આવી રીતે સમજાવે છે.

મનુષ્યનો વાસ્તવિક આત્મા અજર-અમર છે. એ વાસ્તવિક આત્મા નિત્ય, નિર્વિકાર, આજ, કાલ અને સદા એકરસ છે. મનુષ્યમાં એક એવી વસ્તુ છે કે જે મૃત્યુને નથી ઓળખતી; જે કોઈ પણ જાતના પરિવર્તન, વિકારને નથી જાણતી. મૃત્યુમાં વ્યાવહારિક અવિશ્વાસનું મુખ્ય કારણ મનુષ્યમાં વાસ્તવિક આત્માની ઉપસ્થિતિ છે અને એ વ્યાવહારિક અવિશ્વાસદ્વા

ઉત્તરઃ—ગોપીજનો ક્ષમી હતાં કે નહિ તેનો નિર્ણય તે ગોપીજનોના શ્રીમુખનાં વચનોથી કરવો યોગ્ય છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં શ્રીગોપીજનો સ્પષ્ટ શ્રીમુખથીજ આજ્ઞા કરે છેઃ

'मैवं विभोऽर्हति भवान् गदितुं नृशंसम्
संत्यज्य सर्वविषयांस्तव पादमूलम्॥
भक्ता, भजस्व दुरवग्रह मा त्यजास्मान्
देवो यथादिपुरुषो भजते मुमुक्षून् ॥'

"હે વિભો! હે સમર્થ! સર્વ એકાદશ ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો સારી રીતે એટલે ફરીથી ઉદય ન થવા પામે તેવી રીતે ત્યાગ કરી અમોએ આપનું ચરણારવિંદ પ્રાપ્ત કર્યું છે; માટે આપે આવાં નિર્દય વચન બોલવાં યોગ્ય નથી."

આ વાક્યમાં વિષય લેશ પણ દેખાતો નથી. બીજે સ્થળે પણ ગોપીજનોએ કહ્યું છેઃ

"आहुश्च ते नलिननाभ पदारविंदं
योगेश्वरैर्हृदि विचिंत्यमगाधबोधैः ॥
संसारकूपपतितोत्तरणावलम्बं
गेहंजुषामपि मनस्युदियात्सदा नः ॥"

"હે નલિનનાભ! યોગીશ્વરોએ હૃદયને વિષે જે ચિંતન કરવાલાયક સંસારરૂપી કૂવામાં પડેલા જીવોને બહાર નીકળવા માટે

તેણે તો ઘોડોજ ગુમાવ્યો હતો, પણ પોતાની જાત બચાવી હતી. પણ અરે ! આ દુનિયામાં હજારો અને લાખો માણસો તો પોતાના ઘોડાને સાચવવા જતાં ખુદ પોતાની જાતને–ઘોડેસવારનેજ ગુમાવે છે! આ તો પેલા કરતાં પણ બહુ ભારે મૂર્ખતા! પેલા માણસનું તો ખુશાલીનું કારણ યોગ્ય હતું કે, તેણે ઘોડાનેજ ગુમાવ્યો હતો અને ઘોડેસવાર તો બચી ગયો હતો. દરેક જણ જાણે છે કે, ઘોડેસવારનો ઘોડાની સાથે જેટલો સંબંધ છે, તેટલોજ સંબંધ આપણા વાસ્તવિક સ્વરૂપનો–આત્માનો આપણા સૂક્ષ્મ શરીર સાથે છે. આપણે કોઈ માણસને તેનાં નામ, ઠામ, ઠેકાણું અને વાસ્તવિક સ્વરૂપ વિષે પૂછીએ કે, "તમે કોણ છો? તમે શું કરો છો?" તો તેનો જવાબ એવોજ મળવાનો કે, "હું ફલાણો ફલાણો છું અને ફલાણી ઑફિસમાં કામ કરું છું." આ બધાં લક્ષણો અને ઉત્તર, એ તો માત્ર સ્થૂલ શરીરનેજ લાગુ પડે છે; અર્થાત્ આ જવાબ કોઈ રીતે મુદ્દાસર નથી. તેનો આ જવાબ એવો નથી કે જેથી તેનું ખરું સ્વરૂપ આપણે જાણી શકીએ.

આપણે ઘોડેસવારના સંબંધમાં જાણવા માગીએ છીએ, પણ એ પ્રશ્ન તો તે ઉડાવીજ દે છે અને જેના સંબંધમાં આપણે કશુંયે જાણવા માગતા નથી, તેજ વાત તે આપણી આગળ ધરે છે. આમાં ઉત્તર આપનારો પોતાના ઘોડાનેજ ઘોડેસવાર ગણે છે એવું નથી થતું વારુ? "ઘોડો ખોવાયો છે" "ઘોડો ખોવાયો છે" "ઘોડો ખોવાયો છે" એમ આજકાલ ચોતરફ સંભળાય છે; પણ ખરેખર શું ખોવાયું છે? ઘોડો? ના, ના; એ તો ઘોડેસવારજ ખોવાયો છે; છતાં દરેક જણ ભ્રમને વશ થઈ કહે છે કે, "ઘોડો ખોવાયો છે!" તેજ પ્રમાણે માણસ એ શું છે, એમ પૂછતાં ઘોડાનુંજ લક્ષણ, ચિહ્ન વગેરે કહેવાને દરેક મંડી પડે છે! જેથી સમજાય છે કે, ઘોડો નહિ પણ તે ઘોડેસવારજ ખોવાયો છે. જે ખોવાયલું છે તે શરીર નહિ પણ આત્મા છે. આપણે પોતેજ ખોવાયાં છીએ! આપણું સત્યસ્વરૂપજ ખોવાયું છે! આ એક વિચિત્ર આશ્ચર્યજ છે!

ત્યારે હવે આપણે આપણી જાતને–સવારને–આત્માને કેવી રીતે શોધી કાઢીશું? ગયા અઠવાડિયામાં લગભગ દરરોજ આ પ્રશ્નનો જવાબ આપવામાં આવ્યો છે. આજે આપણે જુદાજ દૃષ્ટિબિંદુથી–પાપના દૃષ્ટિબિંદુથી આ પ્રશ્નનો જવાબ ચર્ચીશું.

તે વ્રજસ્ત્રીઓને હું વારંવાર નમન કરું છું, કે જે વ્રજવનિતાનું હરિકીર્તન ત્રણ ભુવનને પવિત્ર કરે છે.'

તેમજ શ્રીકૃષ્ણ પોતે ગોપિકાઓ માટે આજ્ઞા કરે છે'

" ता नाविदन्मय्यनुसङ्गबद्ध
धियः स्वमात्मानमदस्तथेदम् ॥
यथा समाधौ मुनयोऽब्धितोये
नद्यः प्रविष्टा इव नामरूपे ॥ '

"જેમ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરતી નદીઓ પોતાનાં નામ, રૂપને જાણતી નથી, અને જેમ સમાધીમાં મુનિઓ પોતાનાં નામને તથા રૂપને જાણતા નથી, તેવીજ રીતે પ્રેમ વડે કરીને મારામાં જેની બુદ્ધિ બધાએલી છે, તેવી તે ગોપિકાઓ મારા સીવાય ઈતર કાંઈ પણ જાણતીજ નથી." તો આવાં પરમ પવિત્ર પ્રેમાત્મિકા ભક્તિની પરાકાષ્ઠા પ્રાપ્ત કરનાર ગોપીજનોમાં કામનો લેશ પણ કહેવો એ મહાન્ અયોગ્ય છે. માટે પુષ્ટિમાર્ગમાં સમસ્ત વિષયનો ત્યાગ કહ્યો તે યોગ્યજ છે. ૧૯.

मूलम्—विषयत्वेन तत्त्यागः स्वस्मिन्विषयतास्मृते. ॥
यत्र वै सर्वभावेन पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥२०॥

જે માર્ગમાં વિષયોનો વિષયત્વ વડે કરીને સર્વ ભાવેથી ત્યાગ કરવામાં આવે છે, મમતા પૂર્વક વિષય—સેવન કરવાથી તો બંધ પ્રાપ્ત થાય પ્રપંચ—મધ્યપાતી તમામ પદાર્થ બ્રહ્મરૂપ છે તે શ્રુતિ આજ્ઞા કરે છેઃ

એથી પણ બમણું કે ચારગણું જીવો, પણ તેથી શું ? આખરે એક વખત મરવાનું તો ખરૂંજ ને ? એ તો નિર્માણજ છે અને અરે ! આવું છતાં પણ જાણે "મૃત્યુ"ને તો કોઈ માનતુંજ નથી એમ લાગે છે, એ કેટલી નવાઇની વાત છે ? કોઇ પણ મરણનો વિચાર આવવા દેતુંજ નથી ! કોઇને તે વિચાર ગમતોજ નથી ! દરેક જણ સગાંવહાલાંઓ અને મિત્રો સાથેનો સંબંધ અને પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર તથા બીજા વ્યવહારનો પસારો એવો તો વધાર્યે જાય છે કે જાણે કોઇ દિવસ એમને મરવાનુંજ નથી ! આનું કારણ શું ? માણસ મરણનું નામ સાંભળે છે કે જાણે એના આખા શરીરે જ્વરજ ચડે છે ! આમ શાથી ? એક બાજુ મૃત્યુ અટળ છે અને બીજી બાજુ જેમ કોઇ પક્ષી પોતાની પાંખો ઉપર પાણી પડ્યું હોય તો તેને ખંખેરી નાખે છે, તેમ આપણે મૃત્યુનો વિચાર સરખો પણ મનમાં આવવા દેતાં નથી ! તમે ભલે મૃત્યુના વર્ણનનાં પદો ગાઓ, પણ વ્યવહારમાં તો મૃત્યુ છે એમ તમે કદી નથીજ માનવાના. આનું કારણ શું હશે ? વેદાંત આનો એવો ખુલાસો કરે છે કે, આ બધાનું ખરૂં કારણ એ છે કે, તમારો વાસ્તવિક આત્મા અમર છે; તમારો આત્મા કદી પણ મરણ પામતો નથી અને તમારૂં શરીર કે જેને મરણ છે અને જે પ્રત્યેક ક્ષણે મરતું તથા ફેરવાતું જાય છે, તે તમારૂં પોતાનું સત્ય સ્વરૂપજ નથી—એ તમારો આત્માજ નથી. તમારી અંદર કોઇક એવી વસ્તુ છે કે તેને કદાપિ મરણ નથી. આપણા શરીરમાં જે આત્મા રહેલો છે, તેજ આપણું ખરૂં સ્વરૂપ છે. એને કદીયે મૃત્યુજ નથી. તમે કહેશો કે, આપણે આપણા આત્માને અમર માનતા નથી, પણ આપણા શરીરનેજ અમર માનીએ છીએ તેનું કેમ ? આ ઠેકાણે હિંદુધર્મનું વેદાંતશાસ્ત્ર એવો ખુલાસો કરે છે કે, ખરી વાત તો એજ છે કે, આત્મા કદીય મરતો નથી અને શરીરજ મરે છે; પરંતુ તે આત્માના ધર્મને ભ્રાંતિથીજ મર્ત્ય સ્વભાવવાળા શરીરમાં આરોપિત કરવામાં આવે છે અને આ આરોપણ થવાનું મૂળ કારણ અવિદ્યા—અજ્ઞાનજ છે. વેદાંત સિવાય બીજું કોઇ પણ તત્ત્વજ્ઞાન આ વિષયનો આવો ખુલાસો કરી શકતું નથી. વળી આ કંઇ માત્ર ખુલાસોજ નથી; પણ તે એક સત્ય વસ્તુ છે. જે તત્ત્વજ્ઞાન પ્રકૃતિનાં સર્વ રહસ્યોનું નિરુપણ કરતું નથી, તે તત્ત્વજ્ઞાનજ નથી. દરેક બાબતનું કારણ આંતરિકજ હોવું જોઇએ.

"હે ભરતકુલોત્તમ અર્જુન ! આટલા હેતુ માટે ઇન્દ્રિયોને પ્રથમ નિયમમા લાવીને સર્વ પાપના મૂલભૂત કામને તુ અવશ્ય હણ" આ હેતુ માટે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી શ્રીસુબોધિનીજીમા આજ્ઞા કરે છે કે, "विषयाविष्टचित्तानां विष्णवावेशः सुदूरतः." જે જીવોનુ ચિત્ત વિષયાવિષ્ટ છે, તેનાથી પરાત્પર પુરુષોત્તમ સર્વવ્યાપનશીલ શ્રીહરિનો આવેશ સર્વથા દૂરજ છે

બીજે સ્થળે શ્રીસુબોધિનીજીમા સ્પષ્ટ કહ્યુ છે

" कामादीनामशिथिलत्वे भक्तिर्नोत्पत्स्यत इति " "જ્યાસુધી કામાદિ દોષો શિથિલ થતા નથી ત્યાસુધી, ભક્તિ ઉત્પન્ન થતીજ નથી.'

આ સર્વ નિગૂઢ આશય ધ્યાનમા લઇ શ્રીહરિરાયજી પણ કામાખ્યદોષનિરૂપણમા આજ્ઞા કરે છે.

"दोषेषु प्रथमं कामो विविच्य विनिरूप्यते ॥
यस्मिन्नुत्पद्यते तस्य नाशकः सर्वथा मतः ॥१॥
विषयावेशहेतुत्वात् विक्षेपोत्पत्तिकारणम् ॥
रजोगुणसमुत्पन्नो रजःप्रक्षेपको मुखे' ॥२॥

"સર્વ દોષમા કામ પ્રથમ છે એ કામ જે જીવમા ઉત્પન્ન થાય છે, તે જીવનો સર્વથા નાશ કરે છે વિષયાવેશનુ કારણજ કામ છે એ કામ રજોગુણમાથી ઉત્પન્ન થયેલો હોવાથી, જેમા પ્રકટ થાયછે, તેના મુખમા ધૂળજ નખાવે છે'

તમને દાસ બનાવી શકે છે; કોઈ ભભકાદાર રંગ પણ ક્ષણવારમાં તમારૂં મન આકર્ષી શકે છે અને આ દુનિયાની સમૃદ્ધિનો કોઈ પણ વિચાર તમને ઘડીવારમાં વશ કરી શકે છે; છતાં તમે કેવી રીતે કહો છો કે, અમો મુક્ત છીએ? ખરી સ્વતંત્રતાથી પોતાની મરજી પ્રમાણે તમે વર્તી શકો છો કે નહિ, તેની તમે સૂક્ષ્મપણે મહેરબાની કરી તપાસ તો કરી જુઓ? તમારા કોઈ કામમાં જરા ગડબડ થઈ જાય તો તમારો મિજાજ બગડી જાય છે અને તમે ક્રોધના આવેશમાં આવી જઈ વૃત્તિઓના ગુલામ બની જાઓ છો, એવું નથી બનતું? લોકો વાસ્તવિક રીતે સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર થઈ શકતા નથી, છતાં પણ તેઓ સદાસર્વકાળ મુક્તિનો, સ્વતંત્રતાનોજ વિચાર કર્યા કરે છે. સ્વતંત્રતા એ એમને બહુજં મીઠી, વાંચ્છનીય અને પ્રિય લાગે છે.

હિંદુસ્તાનમાં રવિવાર એ સ્વતંત્રતાનો દિવસ જણાય છે અને એ સ્વતંત્રતાના વિચારદ્વારા બાળકોને અઠવાડિયાના વારનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. દરરોજ બાળકો પોતાની માતાને પૂછે છે કે, "આજે શો વાર છે?" પછી સોમવાર, મંગળવાર કે બુધવાર જે વાર હોય તે માતા તેઓને કહે છે. બાળકો પછી આંગળીઓને વેઢ સોમવાર, મંગળવાર, બુધવાર એમ ગણવા માંડે છે અને કહે છે કે, "હવે પાછા ફલાણે દિવસે રવિવાર આવશે અને આપણને છૂટી-સ્વતંત્રતા મળશે."

આ પૃથ્વી ઉપર આટલી બધી કાપાકૂપી અને ખૂનરેજી શા માંટે થાય છે? માત્ર સ્વતંત્રતા-મુક્તિના વિચારને લીધેજ. એવો કયો વિચાર હતો કે જેને લઇને અમેરિકનોને તેમનો પોતાનો જન્મભૂમિ સાથેનો સંબંધ તોડવો પડ્યો? એ સ્વતંત્રતાનો વિચાર હતો. વળી દરેક ધર્મનો ઉદ્દેશ શો છે? અમારા સંસ્કૃત સાહિત્યમાં મોક્ષ એક એવો શબ્દ છે કે જેનો અર્થ છૂટ, સ્વાધીનતા, સ્વતંત્રતા, મુક્તિ એવો થાય છે. હે સ્વતંત્રતા દેવિ-હે મુક્તિ મૈયા, દરેક જણ આ પ્રિય મુક્તિ મેળવવાં માટે તલસે છે અને તેની શોધમાં ને શોધમાં રાત્રિદિવસ ભમ્યા કરે છે. આવું છતાં પણ જે ખરેખરા મુક્ત હોય અને જેને ખરેખરા સ્વતંત્ર કહી શકાય, એવા કેટલા મનુષ્યો આપણે જોઇએ છીએ? ઘણાજ થોડા.

વેદાંત કહે છે કે, તમે સદા-સર્વદા દેશ, કાળ અને કાર્ય-

'તે વ્રજસ્ત્રીઓને હું વારંવાર નમન કરૂં છું, કે જે વ્રજવનિતાનું હરિકીર્તન ત્રણ ભુવનને પવિત્ર કરે છે'

તેમજ શ્રીકૃષ્ણ પોતે ગોપિકાઓ માટે આજ્ઞા કરે છે

" ता नाविदन्मय्यनुसङ्गबद्ध
धियः स्वमात्मानमदस्तथेदम् ॥
यथा समाधौ मुनयोऽब्धितोये
नद्यः प्रविष्टा इव नामरूपे ॥ "

"જેમ સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરતી નદીઓ પોતાના નામ, રૂપને જાણતી નથી, અને જેમ સમાધીમાં મુનિઓ પોતાના નામને તથા રૂપને જાણતા નથી, તેવીજ રીતે પ્રેમ વડે કરીને મારામાં જેની બુદ્ધિ બંધાએલી છે, તેવી તે ગોપિકાઓ મારા સીવાય અંતર કાંઈ-પણ જાણતીજ નથી" તો આવા પરમ પવિત્ર પ્રેમાત્મિકા ભક્તિની પરાકાષ્ઠા પ્રાપ્ત કરનાર ગોપીજનોમાં કામનો લેશ પણ કહેવો એ મહાન્ અયોગ્ય છે માટે પુષ્ટિમાર્ગમાં સમસ્ત વિષયનો ત્યાગ કર્યો તે યોગ્યજ છે ૧૯

मूलम्--विषयत्वेन तत्त्याग स्वस्मिन्विषयतास्मृते ॥
यत्र वै सर्वभावेन पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥२०॥

જે માર્ગમાં વિષયોનો વિષયત્વ વડે કરીને સર્વભાવેથી ત્યાગ કરવામાં આવે છે, મમતા પૂર્વક વિષય—સેવન કરવાથી તો બંધ પ્રાપ્ત થાય પ્રપંચ—મધ્યપાતી તમામ પદાર્થ બંધરૂપ છે તે શ્રુતિ આજ્ઞા કરે છે.

વસ્તુતઃ કોઇ પણ માણસ પોતે પોતાને પાપી ગણતોજ નથી. બહારથી કદાચ તમે પોતાને પાપી કહો તો એથી શું ? કારણકે પોતાને પાપી અને અપરાધી કહીને પણ ખરી રીતે તો લોકો પોતાને નિષ્પાપીજ કહેવરાવવા ઇચ્છે છે; કેમકે દરેક જણ પોતે પોતાના મનથી તો પવિત્રજ છે. આનું શું કારણ ? કેટલાક લોકો દેવાલયમાં પોતાનાં પાપ કબૂલ કરી દે છે; પણ જ્યાં તેઓ દેવાલયની બહાર આવ્યા અને જો તેમને કોઇએ ચોર કે પાપી કહીને બોલાવ્યા, તો તેઓ તરતજ ક્રોધે ભરાઇ કહેનાર ઉપર બદનક્ષીની ફરિયાદ માંડી તેને સજા કરાવવાના. આ તો માત્ર ઈશ્વરની સમક્ષજ—માત્ર દેવાલયમાંજ તેઓ ઈશ્વરની આંખમાં ધૂળ નાખવા માગે છે.

દુનિયામાં કેવો અવળો પ્રકાર ચાલે છે તે આવી વસ્તુસ્થિતિ આપણને બરાબર ખ્યાલ આપે છે. આ વિરોધ કેવી રીતે દૂર કરી શકાય ? વેદાંત કહે છે કે, “અમે પાપી નથી, અમે અપરાધી નથી અમે કેવળ નિષ્પાપી છીએ” આવું જે જનસમાજના હૃદયનું સ્વાભાવિક સ્ફુરણ છે, તેને કોઇ પણ રીતે અટકાવી શકાય તેમ નથી. “અમે સ્વભાવે નિષ્પાપી છીએ” એવી સર્વની વિશ્વવ્યાપી માન્યતાજ આત્મા સત્યસ્વરૂપ, પવિત્ર અને નિષ્પાપી છે, એવું માનવામાં સબળ પ્રમાણ અને આધારરૂપ છે. એ સત્યસ્વરૂપ આત્મા નિષ્પાપી, શુદ્ધ અને પવિત્રમાં પવિત્ર છે. આ સમાધાન જો તમે માન્ય ન કરતા હો, તો તમેજ મહેરબાની કરીને બીજી રીતે તેનું સમાધાન કરી બતાવો !

આ દુનિયામાં જેટલી સંપત્તિ છે, તે હું ભેગી કરી શકવાનો નથી; મારી તૃષ્ણા શાંત થાય એટલી સમૃદ્ધિ હું મેળવી શકવાનો નથી એવું દરેક જણ પોતે પોતાના મનમાં જાણે છે. આપણે આપણા દરરોજના વ્યવહારમાં આવું અનુભવીએ છીએ. કોઈ પ્રસિદ્ધ કરોડાધિપતિ પાસે જઇને એને પૂછો કે, “કેમ હવે તમારી તૃષ્ણા શાંત પામી છે ? તમને હવે સંતોષ થયો છે?” જો એ નિખાલસપણે પોતાનું હૃદય ખુલ્લું કરીને જણાવે તો મને ખાતરી છે કે, તે એવુંજ કહેશે કે, “અમારી તૃષ્ણા ક્ષય પામી નથી, પણ ઊલટી વધારે ને વધારે વધતી જાય છે.” મનની શાંતિ કરવામાં ચાર અબજ ડોલર કે માત્ર ચાર ડોલર, એમાં તફાવત નથી. શાંતિ, સમાધાન વગેરે કંઇ દ્રવ્યનું કાર્ય નથી, ઊલટું જેઓ નિર્ધન

ઉત્તમત્વ સ્પષ્ટ કહેલુ છે એટલા માટે ભગવદનુગ્રહ-યુક્ત વૈષ્ણવોની નેત્ર વાણી ઇત્યાદિ ઇન્દ્રિયો ભગવત્સબધી વિષયોનુ સેવન કરે છે તે બાબત અબરીષનાં ચરિત્રથી સ્પષ્ટ જણાશે

"स वै मन कृष्णपदारविंदयोर्वचांसि वैकुण्ठगुणानुवर्णने ॥
करौ हरेर्मंदिरमार्जनादिषु श्रुतिं चकाराच्युतसत्कथोदये ॥१॥
मुकुन्दलिंगालयदर्शने दृशौ तद्भृत्यगात्रस्पर्शेऽङ्गसंगमम् ॥
घ्राणं च तत्पादसरोजसौरभे श्रीमत्तुलस्या रसना तदर्पिते॥२॥
पादौ हरेः क्षेत्रपदानुसर्पणे शिरो हृषीकेशपदाभिवंदने ॥

(ભા ૯, અ ૪)

પરમ ભક્ત રાજા અમરિષજીએ પોતાના મનને શ્રીકૃષ્ણચરણારવિંદમાજ ગખેલુ હતુ ને વાણીનો વૈકુઠ ભગવાનના ગુણગાનમાજ વિનિયોગ કરેલો હતો, તથા હાથનો પ્રભુના મદિરની માર્જન ઇત્યાદિ ક્રિયામા વિનિયોગ કરેલો હતો

નેત્રોનો પ્રભુસ્વરૂપના દર્શનમા વિનિયોગ કરેલો હતો, પ્રભુભક્તના ગાત્રનો સ્પર્શ થવામા પોતાના અગનો વિનિયોગ કરેલો હતો, નાસિકાનો પ્રભુ-ચરણારવિંદની સુવાસમા વિનિયોગ કરેલો હતો, ચરણનો ભગવન્મદિર જવામા વિનિયોગ કરેલો હતો મસ્તકનો હ્યીકેશના ચરણારવિંદના વદન કરવામા વિનિયોગ કરેલો હતો.

પરંતુ જીવને બધનરુપ પદાર્થમા રહેલી એવી અહતા મમતાનોજ ત્યાગ કરવો તેજ ઉચિત છે, કારણ " एतस्यैव ममांशस्य इतिवाक्यात મારા અશરૂપ જીવને અવિદ્યાથી બધન છે તે

સમજી પણ શકીએ છીએ, છતાં પણ એ ઐશ્વર્યની પાછળ ગાંડા થઈને દોડીએ છીએ. વેદાંત આનું કારણ એમ કહે છે કે, તમારી અંદર રહેલો સત્ય આત્મા, તમારી અંદર રહેલું સત્ય અહં, એ અખિલ બ્રહ્માંડનો અધિપતિ છે અને તેથીજ તમને આખી દુનિયાના અધિપતિ થવાની ઇચ્છા થાય છે.

હિંદુસ્તાનના એક રાજાના સંબંધમાં એવી વાત ચાલે છે કે, તેના પાટવી કુંવરને રાજપાટના માલિક થવાની ઇચ્છા થઈ, તેથી તેણે રાજાને બંદીખાનામાં નાખ્યો—રાજ્યપ્રાપ્તિની તૃષ્ણા શાંત કરવા માટે પુત્રે પિતાને બંદીખાનામાં નાખ્યો. એક વખતે એ પિતાએ પોતાના પુત્રને એક કાગળ લખ્યો કે, " કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને મારી પાસે મોકલ કે જેથી તેમને શિક્ષણ આપીને પણ મારા મનને રાજી કરૂં." પુત્ર કાગળ વાંચી વિચાર કરવા લાગ્યો કે, "પિતાના લખ્યા પ્રમાણે મારે કરવું કે કેમ? આટલા બધાં વર્ષો એમણે રાજપાટ ભોગવ્યું, છતાં એમની રાજ્ય કરવાની વાસના હજી ગઈ નથી, હજી પણ વિદ્યાર્થીઓ ઉપર અમલ ચલાવવાની એમને ઇચ્છા છે, કોઈના પણ ઉપર અમલ ચલાવવાની એમને વાસના છે. તેઓ પોતાના પૂર્વસ્વભાવનો ત્યાગ કરી શકતા નથી."

બધું આવી રીતેજ છે. પૂર્વનો સ્વભાવ આપણામાં સુદૃઢ થઈ ગયો છે. એનો આપણે ત્યાગ નથી કરી શકતા. તમારો સત્યસ્વરૂપ આત્મા બાદશાહ શાહજહાન, (વિસ્તૃત ભાવમાં આ શબ્દનો અર્થ અખિલ વિશ્વનો બાદશાહ થાય છે) એ અખિલ જગતનો બાદશાહ છે; પરંતુ તમે તમારા બાદશાહને બંદીખાનામાં નાખ્યો છે, તમે તમારા શરીરરૂપી કારાગૃહમાં તેને બદ્ધ કર્યો છે, તમે તમારી અલ્પતારૂપી ક્વૉરેન્ટાઇનમાં તેને નાખ્યો છે; પરંતુ તે સત્યસ્વરૂપ, તે અખિલ બ્રહ્માંડપતિ આત્મા પોતાનો મૂળ સ્વભાવ કેવી રીતે ભૂલી શકે? તે પોતાની મૂળ પ્રકૃતિને કેવી રીતે દૂર કરી શકે? તમે તેને બંદીખાનામાં નાખ્યો છે; પરંતુ બંદીખાનામાં પડ્યો પડ્યો પણ તે આખી દુનિયાનું સામ્રાજ્ય ઇચ્છે છે. દુનિયામાં કોઇએ મહત્ત્વાકાંક્ષી થવુંજ નહિ, એવું જો તમે ઇચ્છતા હો, તો તેનો ત્યાગ કરાવવા અર્થે તમે લોકોને બોધ કરી શકશો? કદી નહિ, એ અશક્યજ છે.

કેટલુંક કઠોર શબ્દોમાં બોલવું પડે છે તેને માટે 'રામ'ને ક્ષમા કરશો; સત્ય તો કહેવુંજ જોઈએ. 'રામ' મનુષ્યો કરતાં

१५. ब्रह्मसम्बन्धवाक्यकठिनांशविवेचनम् ॥

अथ स्ववल्लभाचार्यचरणाम्बुजचिन्तनात् ।
किञ्चिन्निरूप्यते स्वीयतुष्ट्यै भावपुष्टये ॥१॥

હવે આપણા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનાં ચરણકમલનું ચિન્તન કરીને સ્વકીય ભક્તોને સન્તોષ આપવા અને ભાવનું પોષણ કરવા કાંઇક કહેવામાં આવે છે. ૧.

अनुग्रहः पुष्टिमार्गः स्वीकृतिः सा हरेः पुनः ।
सर्वेश्वरः स्वीकृता हि दैन्यमेवास्ति कारणम् ॥२॥

પ્રભુનો અનુગ્રહ, તેજ પુષ્ટિમાર્ગ તેમાં આપણો સ્વીકાર; તે પણ પાછો પ્રભુએ કર્યો તેમ સમજવું. પ્રભુ સર્વના ઇશ્વર છે, માટે આપણો સ્વીકાર થયોજ છે. આ સ્વીકાર થવામાં માત્ર દીનતા, એજ કારણ છે. ૨.

सर्वथा साधनाभावे दैन्यभावो भवेदिति ।
निःसाधनत्वसिद्ध्यर्थं सर्ववस्तुसमर्पणम् ॥३॥

' દરેક રીતે અન્ય સાધનો નજ હોવાને કારણે દીનતા થાય, એ ખાતર ભક્તને નિઃસાધનપણું પ્રાપ્ત થાય, તે માટે પ્રભુને સર્વ વસ્તુઓ અર્પી દેવી ૩.

सर्वत्र ममताभावे साधनस्फूर्तिनाशनम् ।
ततो दैन्यैकसाध्य यत्फलं सर्वविलक्षणम् ॥४॥

છીએ!" શું આ આશ્ચર્ય જેવું નથી? વેદાંત કહે છે કે, "દરેક વસ્તુને પોતાની કરવાની જે લોકોની લોભવૃત્તિ છે, તે વૃત્તિને દાબી રાખવા માટે લોકોને ગમે તેટલું શિક્ષણ આપો અથવા ધર્મસ્થાન ઉપરથી ગમે તેટલો ઉપદેશ કરો; પણ તેને તેઓ કદી પણ દબાવી શકવાના નથી, કારણકે તમારા આત્માના સાર્વત્રિક સામ્રાજ્યનો–તમારા આત્માના અખિલ વિશ્વ ઉપરના આધિપત્ય-નો તમે કદીયે નાશ કરી શકો એમ નથી; પણ ત્યારે શું આ રોગ અસાધ્ય છે? શું આ દુનિયામાં એનું કંઈ ઔષધજ નથી? ના, ના; એનો ઉપાય પણ જરૂર છે. આ મહાવ્યાધિનું–આ મહા-પાપનું કારણ અજ્ઞાન છે; આ અજ્ઞાનજ આત્માના ધર્મને અનાત્મ શરીરમાં આરોપિત કરાવી શરીરના દુઃખાદિ ધર્મોને આનંદરૂપ આત્મામાં કલ્પાવે છે. **આ અજ્ઞાનને તમે ટાળો અને પછી તમે જોશો કે મનુષ્ય એ કોઈ પણ પ્રકારના બાહ્ય ધન-વૈભવ વિના પણ ધનાઢ્ય અને સમૃદ્ધિવાન છે અને તે કોઈ પણ મુલક કે રાજ્ય વગર પણ અખિલ વિશ્વનો સમ્રાટ છે.** જ્યાંસુધી તેનામાં અજ્ઞાન રહેલું છે, ત્યાંસુધી તો લોભ અને તૃષ્ણાની વૃત્તિ રહેવાનીજ. તેને માટે બીજો ઉપાય કે માર્ગજ નથી; માટે હવે આ આત્મજ્ઞાન–આ દૈવી જ્ઞાનને સંપા-દન કરી તમારા આત્માને મુક્ત કરો, હવે એને કારાગૃહમાં વધારે વખત રાખતા નહિ. ત્રણે કાળમાં રહેલો એવો જે તમારો સત્ય-નિત્ય આત્મા તેનો અપરોક્ષાનુભવ કરો કે જે આત્મા આ અખિલ વિશ્વનો માલિક, નિયંતા અને પવિત્રમાં પવિત્ર છે અને એ આત્મા તેજ તમે પોતે છો. **આ આત્માનો તમે એક વાર પણ અનુભવ કરો; એટલે પછી આ દુનિયાનાં ધન વૈભ-વને પોતાનાં કરી લેવાનો જરી પણ વિચાર કરવો એ તમને અધમ અને પાપરૂપ લાગશે.**

મહાન એલેક્ઝાંડર દુનિયાના જે મુલકો એની જાણમાં હતા, તે બધા ઉપર જીત મેળવીને જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો, ત્યારે હિંદુસ્તાનમાંના કેટલાક વિલક્ષણ પુરુષો કે જેમના સંબંધમાં અનેક પ્રકારની વાતો તેના સાંભળવામાં આવતી હતી, તેમને મળવાની તેને ઇચ્છા થઈ. સિંધુ નદીના તટ ઉપર એક પરમહંસ રહેતા હતા, ત્યાં તેને લઇ જવામાં આવ્યો. એ પરમહંસ નદી-તટની રેતીમાં બેઠેલા હતા. ઉઘાડે માથે, ઉઘાડે પગે અને દિગં-

कामजातस्तु यः क्लेश स शाम्येत्स्पर्शनादिभि ।
सर्वात्मभावसम्भूतस्तैर्भवेद् द्विगुणस्तथा ॥८॥

કામથી ઉત્પન્ન થનારો જે ક્લેશ છે, તે ઇષ્ટ વસ્તુના સ્પર્શ વગેરેથી ટાળી શકાય છે, જ્યારે આ સર્વાત્મભાવથી ઉત્પન્ન થનારો ક્લેશ સ્પર્શ વગેરેથી બમણો થઈ જાય છે. ૮

विरहे भावनास्पर्श क्लेशवृद्धिकरो यत. ॥
लीलोदये तापभावाद् द्विगुण सोऽनुभूयते ॥९॥

વિરહમા પ્રભુસમ્બન્ધી થોડો વિચાર આવવો, તે પણ ક્લેશને વધારનારો થઇ પડે છે, પરન્તુ જ્યારે પ્રભુની લીલાઓનો અનુભવ થવા માડે છે, એટલે તાપ તો રહેવાનોજ છે, તેથી ક્લેશ બમણો અનુભવાય છે ૯

अतो विलक्षणक्लेशादानन्दोऽपि तथाविध ।
कामार्तित परं कृष्णसायुज्य नित्ययोगयुक् ॥१०॥
पुरुषोत्तमसम्बन्धो ह्यन्तर्गृहगतास्विह ॥१०३॥

એથીજ આ જુદીજ જાતના ક્લેશથી જે આનન્દ ઉત્પન્ન થવાનો તે પણ જુદીજ જાતનો, કામથી ઉત્પન્ન થયેલા ક્લેશથી પ્રભુનૂ સાયુજ્ય થાય છે, એટલે કે જે પ્રમાણે વેણુનાદ થતા પતિ, પુત્રાદિકના વિઘ્નથી જે ગોપાઙ્ગનાઓ ઘર બહાર ન નીકળી શકી અને દેહત્યાગ કર્યો, તે ગોપાઙ્ગનાઓમા નિત્યસાયુજ્યાત્મક પ્રભુસમ્બન્ધ થયો, તેવા પ્રકારનો નિત્યસાયુજ્યાત્મક પ્રભુસમ્બન્ધ થાય ૧૦३

તારાઓ એ સર્વે મારા વડેજ પ્રકાશે છે. ગ્રહાદિક અંતરિક્ષ ગોળાઓનો મહિમા પણ મારા વડેજ છે. વસ્તુઓનું સર્વ મોહકપણું અને સર્વ આકર્ષકપણું તે મારા વડેજ છે. આ પ્રમાણે જેણે જગતના પદાર્થોને મહિમા આપ્યો, તેણેજ પાછા તે પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવા માટે ઐહિક સંપત્તિના દ્વારે માગતા ફરવું, સુખ અને આનંદ મેળવવા માટે વિષયાસક્તિ અને પશુવૃત્તિના બારણે ભિક્ષા માગતા ફરવું એ મારા સ્વરૂપને હીણપત લગાડવા જેવું, મારી જાતને લાંછન લગાડવા જેવું અને અણછાજતું છે; હું કદી એટલે નીચે જઇ શકવાનો નથી."

આ શબ્દોથી મહાન એલેકઝાંડર અત્યંત આશ્ચર્ય પામ્યો અને ક્રોધના આવેશમાં આવી જઇ મહાત્માનો શિરચ્છેદ કરવાનો ઇરાદો જણાવ્યો. તરતજ મ્યાનમાંથી તલવાર કાઢીને જ્યાં તે તે મહાત્માનો શિરચ્છેદ કરવા જાય છે, ત્યાં તો તે મહાત્મા વિશેષ ઉલ્લાસમાં આવી જઇને પાછા ખડખડ હસતા બોલવા લાગ્યા કેઃ—

"અરે એલેકઝાંડર! તું તારી આખી જિંદગીમાં આના જેવું કદી હડહડતું જૂઠું નહિ બોલ્યો હોય! એ તલવાર ક્યાં છે કે જે મને હણી શકે? એ અસ્ત્ર ક્યાં છે કે જે મને છેદી શકે? એ આપત્તિ ક્યાં છે કે જે મારા આનંદ અને ઉલ્લાસને વિલીન કરી શકે? આજ, કાલ અને સર્વદા, નિત્ય, એકરૂપ, નિર્મળ, પવિત્રમાં પવિત્ર અને અખિલ વિશ્વનો માલિક, તે હું છું. અરે એલેકઝાંડર! આ તારા હાથ કે જે આ ક્રિયા કરે છે, તેમાં ક્રિયા કરાવનાર શક્તિ પણ હુંજ છું. શરીરના ક્રિયાતંતુઓને બળ આપનાર શક્તિ, તે હુંજ છું" આ શબ્દો સાંભળીને તરતજ મહાન એલેકઝાંડરના હાથમાંથી તલવાર સરી પડી.

અહીં આપણે જોઇએ છીએ કે, લોકોને ત્યાગનું સ્વરૂપ સમજાવવા માટે માત્ર એકજ માર્ગ છે. જ્યારે બીજી શ્રેષ્ઠ સંપત્તિથી આપણે સંપન્ન થઇએ છીએ, ત્યારેજ આપણે ઐહિક સ્થૂળ વસ્તુનો ત્યાગ કરવા શક્તિમાન થઇએ છીએ. ગરીબીમાં જે કાંઇ પ્રાપ્ત થાય છે, તે સ્થાયી નીવડે છે. શું તમે પ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિક નિયમ નથી સાંભળ્યો? **બાહ્ય ત્યાગ ત્યારેજ કરી શકાય છે કે જ્યારે આંતર સ્વામિત્વ અથવા આંતર સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત**

कामाद्विलक्षण सर्वभावस्तत्क्लेशभेदत ।
सयोगविप्रयोगाभ्या तदानन्दोऽपि भिद्यते ॥१५॥

બન્નેથી ઉત્પન્ન થનારા ક્લેશના તફાવતને લીધે સમઝી શકાશે કે સર્વાત્મભાવ એ કામથી તદ્દન જુદા પ્રકારનોજ છે તેજ રીતે કામ એ સંયોગાત્મક છે અને સર્વાત્મભાવ વિપ્રયોગાત્મક છે, તેથી સર્વાત્મભાવના પરિણામે થનારો આનન્દ પણ જુદાજ પ્રકારનો છે ૧૫

यत्तदेवोक्तमाचार्यै फल सर्वं समर्पणे ।
'तापक्लेशानन्द' रूपं तदर्थोऽयं विवेचित. ॥१६॥

શ્રીમહાપ્રભુજીએ આજ વાતને ઉદ્દેશી 'તાપ-ક્લેશ-આનન્દ'ના સ્વરૂપવાળું સર્વ ફલ સમર્પણના વિષયમાં નિર્દેશ્યું છે, તે ખાતર-જ અહીં સર્વાત્મભાવવિષયક ખુલાસો મે કર્યો છે ૧૬

तद्दासदासदासोक्त्या तदीया गतसंशया ।
ब्रह्मसम्बन्धवाक्यार्थविदस्तिष्ठन्तु वर्त्मनि ॥१७॥

શ્રીમહાપ્રભુજીના દાસાનુદાસના પણ દાસ આ હરિદાસના કથનથી સંશયોથી મુક્ત થઇ બ્રહ્મસમ્બન્ધમન્ત્રના અર્થનું જ્ઞાન મેળવી આપશ્રીના વૈષ્ણવો આ માર્ગમા સ્થિર થઇ રહો ૧૭,

અપ્રતિમ અને અખિલ બ્રહ્માંડનો અધિપતિ છે.

દરેક જણ મુક્ત થવા ઇચ્છે છે અને દરેકને એ મુક્તિનો ખ્યાલ પ્રિય લાગે છે, એનું કારણ શું ? માત્ર એકજ કે તે અપ્રતિમ ઉચ્ચ અને ઉન્નત સ્થિતિને પામવું એ દરેક મનુષ્યને માટે શક્ય છે અને જે સ્થિતિને પામવાથી તમે સંપૂર્ણ રીતે મુક્ત થાઓ, તેને તમે પ્રાપ્ત કરો એવી આત્મશક્તિની પ્રેરણા છે. આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવાથી તમે અદ્વિતીય અને અપ્રતિમ થાઓ છો; કેમકે તમારું સત્ય સ્વરૂપ જે આત્મા તે અપ્રતિમ અને અદ્વિતીય છે. ઐહિક સ્વાર્થવૃત્તિનો અને લોભવૃત્તિનો તમે નાશ કરવા માગતા હો, તો નક્કી જાણજો કે કદી પણ તેમ બની શકશે નહિ. તે અનાદિ અને અનંત એવા આત્માની શક્તિનો કેવી રીતે નાશ કરી શકાય ? હા, તમે દરેક વસ્તુનો દુરુપયોગ કરીને સ્વર્ગને નરક બનાવી શકો ખરા.

ઇંગ્લેંડના એક ખ્રિસ્તી પાદરીના સંબંધમાં એવી એક વાત છે કે, તેણે એક દિવસે મહાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી ડાર્વીન અને હક્સલીના મૃત્યુના સમાચાર જાણ્યા. આ ઉપરથી તેને વિચાર આવ્યો કે, આ પુરુષો તો નરકમાં ગયા હશે કે સ્વર્ગે ? આના સંબંધમાં એને રાતદિવસ ખૂબ વિચાર આવવા લાગ્યા. તેણે વિચાર્યું કે, "આ પુરુષોએ જો કે કોઇ પણ જાતનું પાપ કદી કર્યું નથી, પણ તેઓ બાયબલ અને ક્રાઇસ્ટને માનતા નહોતા અને તેથી ખ્રિસ્તી નહોતા, માટે નરકેજ જવા જોઇએ." પરંતુ આવા નિર્ણયથી કંઈ તેનું મન સમાધાન પામ્યું નહિ. તેને પાછા વિચાર આવવા લાગ્યા. તેણે ધાર્યું કે, "તેઓ ઘણા સારા માણસ હતા અને તેઓએ આ દુનિયામાં ઘણાં સારાં કામ કર્યાં છે; જેથી તેઓને નરકવાસ તો યોગ્યજ નથી; ત્યારે તેઓ ક્યાં ગયા હશે ?" આમ વિચારની ગડમથલ કરતો કરતો તે ઊંઘી ગયો; એટલે તેને એક વિચિત્ર સ્વપ્નું આવ્યું, કે જાણે પોતેજ મરી ગયો અને તેને સ્વર્ગમાં લઈ જવામાં આવ્યો. જે લોકો સ્વર્ગમાં જાય એવા તેને લાગતા હતા, જે ક્રિશ્ચિયન બંધુઓ દેવળમાં આવતા હતા, તે સર્વેને ત્યાં તેણે જોયા. પછી ત્યાં તેણે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી હક્સલી અને ડાર્વીનના સંબંધમાં પૂછી જોયું તો ત્યાંના દ્વારપાળ અને બીજા વ્યવસ્થાપકોએ જવાબ આપ્યો કે, "તેઓ તો છેક નીચામાં નીચા નરકમાં ગયા છે."

अनुग्रहैकसाध्यत्वमपेयाद् भगवद्रते ।
एवं कृते पूर्वपक्षे सिद्धान्तस्तत्र वोच्यते ॥४॥

પ્રભુનો પ્રેમ તો માત્ર પ્રભુના અનુગ્રહથીજ સિદ્ધ કરી શકાય તેમ છે, તે વાત આ રીતે હાથ તાળી દઈ છટકી જાય છે આના પ્રકારનો પૂર્વપક્ષ છે તેના સમાધાન માટે સિદ્ધાન્તનો નિર્દેશ કરવામાં આવે છે — ૪

સિદ્ધાન્ત.

पुष्टिमार्गप्रभोरास्याद्य हि पुनरुद्गत ।
मन्त्रानुग्रहमूलत्वाद् वरणात्मा ततो मत ॥५॥

પુષ્ટિમાર્ગના પરમ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના મુખારવિન્દાવતાર શ્રીમહાપ્રભુજીદ્વારા આ મન્ત્ર ફરીવાર પ્રકાશિત થયો છે આ મન્ત્રનુ મૂળજ પ્રભુનો અનુગ્રહ હોવાથીજ આ મન્ત્ર વરણુ (પ્રભુએ આપણો પુષ્ટિમાર્ગમા સ્વીકાર કર્યો છે, તે) ના આત્મારૂપે રહેલો છે ૫

तस्य साधनताया हि नापेयाद्धेतुता वृते ।
विभूतिमात्रवाच्यत्व चात एव न युज्यते ॥६॥
अत एवात्र न प्रोक्ता तस्य काचिदुपासना ॥६½॥

આ મન્ત્ર સાધનરૂપ બને, તેથી વરણુ આ માર્ગમા હેતુરૂપ છે, આ વાતને કશો બાધ આવે તેમ નથી આ કારણેજ આ મન્ત્ર માત્ર વિભૂતિપરત્વે છે, એમ જે કહેવાય છે, તે તદ્દન અયુક્ત છે અને તેથીજ આ માર્ગમા આ મન્ત્રને અગે કોઈ ઉપાસનાનો વિધિ બતાવવામા આવ્યો નથી ૬½

"ચાલો મહેરબાન, નીચે ઊતરી જાઓ, તમારે જ્યાં જવાનું છે, તે આજ સ્ટેશન છે."

તે બિચારો નીચે તો ઊતરી ગયો, પણ તેને ઘણું આશ્ચર્ય લાગવા માંડ્યું; કારણકે નરકભૂમિ તે કોઇ નીચામાં નીચું અને અધમમાં અધમ સ્થાન હશે, એમ એના મનમાં ખ્યાલ હતો અને આ તો ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સ્વર્ગભૂમિની પણ સ્પર્ધા કરે એવી ભૂમિ તેને જણાઇ. તે ત્યાંથી રેલવે સ્ટેશન છોડી આગળ ચાલ્યો. ત્યાં તો સુશોભિત મોટી મોટી ભવ્ય વાટિકાઓ તેની નજરે પડી. એ વાટિકામાં અનેક જાતના સુગંધીદાર ફૂલો ખહેકી રહ્યાં હતાં અને સુગંધવાળો મંદ વાયુ પણ વાઇ રહ્યો હતો. એટલામાં ત્યાં એક ઊંચા કદાવર ગૃહસ્થનો તેને ભેટો થયો. તેણે તેનું નામ પૂછ્યું અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, "કહે ના કહે,પણ આ માણસને મેં પહેલાં ક્યાંક જોયેલો છે." પેલો કદાવર માણસ આગળ ચાલ્યો જતો હતો અને આ તેની પૂંઠે પૂંઠે જતો હતો. એટલામાં પેલા કદાવર માણસે તેને બોલાવ્યો, એટલે તે ધર્મગુરુ બહુજ ખુશ થયો.બન્ને જણે એક બીજા સાથે હાથ મેળવ્યા અને તે ધર્મગુરુએ તેને ઓળખી કાઢ્યો. એ કોણ હતો? એજ હક્સલી હતો. તેણે તેને પૂછ્યું: "આ શું છે? શું આ નીચામાં નીચું નરક છે?" હક્સલીએ જવાબ આપ્યો: "હા, ખરેખર તેજ છે." પછી તે ધર્મગુરુએ કહ્યું: "હું તમને અહીં ઉપદેશ કરવા આવ્યો છું, પણ પ્રથમ તમે મને એ કહો કે,મને આ કંઇક જુદુંજ નજરે પડે છે તેનું કારણ શું છે?" હક્સલીએ જવાબ આપ્યો: "બરાબર છે, તમારો નરકના સંબંધનો ખ્યાલ કંઇ ખોટો નથી. અમે જ્યારે પ્રથમ અહીં આવ્યા, ત્યારે સૌથી ખરાબમાં ખરાબ અને નહિ ઇચ્છવા જોગ સ્થાન તે આ નરકનું સ્થાન હતું." પછી તેણે તે માંહિલા હજી મૂળસ્વરૂપમાં રહેલા કેટલાક ભાગો બતાવ્યા, તે બધા મલિન નરકના કુંડ હતા. તે સિવાય તેણે એક બીજો પણ ભાગ બતાવ્યો; ત્યાં લોખંડના ધગધગતા સ્તંભ હતા. વળી તેણે બીજા કેટલાક ભાગો બતાવ્યા; તે અતિ તપી ગયેલાં રેતીનાં મેદાનો અને બાફ મારતા-છાણલાદ વગેરે ખાતરના ઢગલાઓ હતા.

પછી હક્સલીએ કંઇક પોતાનો વૃત્તાંત કહેવા માંડ્યો: "અમને સૌથી પહેલાં પેલા દુર્ગંધવાળા કુંડમાં નાખવામાં આવ્યા; પરંતુ અમે ત્યાં જ્યાંસુધી રહ્યા, ત્યાંસુધી એ કુંડ માંહેનું દુર્ગંધ-

१७. स्वमार्गमर्यादानिरूपणम् ॥

भक्तिमार्गस्य मर्यादा विपरीता विशेषतः ।
विशेया सर्वथा विज्ञैः पूर्वधर्मविबाधनम् ॥१॥

બુદ્ધિશાળી પુરુષોએ દરેક રીતે ભક્તિમાર્ગની મર્યાદા બીજા માર્ગો કરતા ખાસ કરીને ઉલટી છે, તેમ જાણવુ. આથી આ પૂર્વધર્મની મર્યાદાથી તેને બાધ નડે છે ૧,

धर्मस्त्यागात्मको ज्ञेयः प्रवृत्तौ शरणं मतः ।
सेवा च मानसी ज्ञेया पूजा कर्मविलक्षणा ॥२॥

આ માર્ગમા ધર્મ તે ત્યાગસ્વરૂપે રહેલો છે, તેમ જાણવુ. તે ધર્મ જ્યારે નિવૃત્તિને બદલે પ્રવૃત્તિમાં કરવાનો હોય ત્યારે તે પ્રભુના આશ્રયરૂપે રહેલો છે આ માર્ગમા સેવા માનસી જાણવી અને જે પૂજા છે, તે કર્મમાર્ગ કરતા જુદાજ પ્રકારની જાણવી ૨.

धर्मादिकरणं यत्र तदाज्ञापरिपालनम् ।
प्रमाणं भगवद्वाक्यैर्भाविर्भूयोदितं हि यत् ॥३॥

આ માર્ગમા પ્રભુની આજ્ઞાને ખરોખર ઉઠાવી લેવી, તેજ ધર્મ વગેરેનૂ અનુષ્ઠાન, અને પ્રમાણ તરીકે પ્રભુએ શ્રીમહાપ્રભુજી સમક્ષ પ્રકટ થઈને જે આજ્ઞા કરી તેજ ૩

प्रमेयो हरिरेवात्र, न स्वर्गादिकमुच्यते ।
साधनं भगवन्मार्गः, फलं साधनमेव हि ॥४॥

સ્વભાવ અને આવી બીજી કેટલીક વૃત્તિઓ કે જે નરક સમાન છે, તેનો તમે નાશ નહિ કરી શકો; પરંતુ માત્ર તેની તમે શુભ વ્યવસ્થા કરી શકશો. તેની યોગ્ય વ્યવસ્થા અને સદુપયોગ કરો, તો આ નરકને પણ તમે પરમ સ્વર્ગધામમાં પલટાવી શકશો. વેદાંત કહે છે કે, આ જગતમાંથી પાપ અને દુઃખનો નાશ કરી નાખવા માટે, માત્ર એકજ રસ્તો છે—ઉદાસીન અને ગમગીન વર્તન રાખવાથી એ વસ્તુસ્થિતિનાં કંઇ પણ ફેરફાર થઇ શકવાનો નથી—એ બધા પાપમાંથી મુક્ત થવાનો-બધા વિકારને-બધા પ્રલોભનને દબાવવાનો માત્ર એજ માર્ગ છે અને તે માર્ગ તે તમારા સત્યસ્વરૂપ આત્માને જાણવો તેજ છે. તમે તમારા સ્વરૂપને-તમને પોતાને જાણતા નથી, ત્યાંસુધી તમે વિષયવૃત્તિઓ ઉપર કદી પણ જય મેળવી શકવાના નથી. જ્યારે તમે તમારા સત્ય આત્મસ્વરૂપને જાણશો, ત્યારેજ તમે સર્વ વિષયવૃત્તિઓનો નિગ્રહ કરી શકશો; એટલુંજ નહિ પણ સર્વથા મુક્ત થઇ, દુઃખની અત્યંત નિવૃત્તિ અને પરમ સુખની નિત્ય પ્રાપ્તિ થશે અને એજ પરમ સ્વર્ગ છે.[1] ૐ

જેવી રીતે જળકૂકડી મલિન સરોવરમાં રહે છે, તોપણ તે સરોવરના પાણી કે કાદવથી તેનાં પીછાં ભીંજાતાં કે મેલાં થતાં નથી, તેવીજ રીતે વેદાંત કહે છે કે, હે મનુષ્ય ! તારામાં એવી કોઇ એક વસ્તુ છે કે, જે સ્વભાવસિદ્ધ, નિર્મળ અને નિર્લેપ હોઇને તારા શરીરના દોષ, પાપ અને દુર્બળતાથી તે વસ્તુ કેવળ અબાધ્ય છે ! આ પ્રમાદ અને પાપની દુનિયામાં પણ તે કેવળ નિષ્પાપ અને નિર્મળ છે ! ત્યારે હવે ભૂલ ક્યાં થાય છે ? વાસ્તવિક રીતે નિષ્પાપપણું એ સત્ય-પવિત્ર સ્વરૂપ-આત્માનો ધર્મ છે; પરંતુ તે ધર્મને ભ્રમથી આપણે શરીરમાં લગાડીએ છીએ, શરીર અને મન નિષ્પાપ અને નિર્દોષ છે, એ વિચાર કોણે લોકોના હૃદયમાં પ્રેર્યો હશે? કોઇ સેતાને કે બહારના પિશાચે આ

---

૧ "પાપનું નિદાન અને તેની પરીક્ષા" એ નામથી આનું આજ ભાષણ સ્વામીજી તરફથી "ધી એકેડેમી ઑફ સાયન્સીઝ" નામના સ્થળમાં ઇ. સ. ૧૯૦૨ના ડિસેંબરની ૨૦ મી તારીખે ફરીથી આપવામાં આવ્યું હતું. એમાંના ઉત્તમ ઉત્તમ ભાગો કે જે પૂર્વ ભાષણના અનુસંધાનરૂપે છે, તે જુદા ન આપતાં આ વિષયની નીચે આપવામાં આવ્યા છે. —સંપાદક

યુદ્ધભૂમિ ઉપર અર્જુનને ઉપદેશવાને બ્હાને પ્રભુયે આજ વાત બતાવી છે એટલુ જ સમજો કે જેનાથી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી સાથે સમ્બન્ધ થાય, તેનેજ આ માર્ગમા ધર્મ કહ્યો છે ૭

दासत्वं भक्तिमार्गे हि तद्धर्मेण विधिर्मत ।
त्यागोऽपि सफल सोऽपि यथा भगवदिङ्गित ॥८॥

ભક્તિમાર્ગ દાસપણામા રહેલો છે તે દાસધર્મથી ભક્તિમાર્ગીય વિધિવિધાન છે જે ભક્તિમા ત્યિ ત્યાગ છે, તે પણ સફળ છે તે ત્યાગ જે પ્રભુએ આચરી બતા યો છે, તેના પ્રકારનો છે, ૮.

वस्तुत स्वयमेवास्य मार्गस्य त्याग इष्यते ।
सेवाकृतो स्वदेहादिनिरपेक्षत्वमादरात ॥९॥

ખરૂ જોતા આ માર્ગને ત્યાગ આપોઆપજ ઇષ્ટ છે, કેમકે સેવા કરવામા આદર પૂર્વક પોતાના દેહાદિની સેવકને લેશ પણ અપેક્ષા નથી ૯

ज्ञानमार्गपरित्याग शून्यत्वात्स निरर्थक ।
भक्तिमार्गपरित्यागे सर्वं भगवदर्थकम् ॥१०॥

જ્ઞાનમાર્ગના જે ત્યાગ રહેલો તે કોને માટે છે, તે નક્કીજ ન હોવાથી નકામો છે, જ્યારે ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગમાં તો બધૂજ પ્રભુ માટે છે ૧૦

परमानन्दसम्बन्धि सफल सर्वथा मतम् ।
उपकारोऽपि सत्सिध्येद्देहादीनां महामती ॥११॥

છે. જ્યારે કોઇ એક ઘોડાનો માલિક પોતાના ઘોડાની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવી પ્રેમથી તેને પંપાળે છે, ત્યારે તે ઘોડો તરત પોતાના કાન ઊંચા કરી ટટાર થઇ જાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં કેટલાક રાજાઓ શિકાર કરવા માટે શિકારી કૂતરાને બદલે વાઘ પાળે છે. એ વાઘની શિકાર કરવાની એવી રીત હોય છે કે, જો ત્રણ ફલંગમાં શિકાર પકડાયો તો ઠીક છે, નહિ તો નિરુત્સાહ બનીને ત્યાંજ બેસી જાય છે. આવે પ્રસંગે રાજા ત્યાં આવી તે વાઘની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવી તેને ખૂબ થાબડે છે, એટલે તે પાછો ટટાર થઇ જાય છે; આવી રીતે વાઘને પણ ખુશામત પ્રિય હોય છે. હવે કોઇ નિર્માલ્ય માણસનો દાખલો લો. એની પાસે જઇ તેને જરા માન આપી વખાણો; એટલે તરતજ તેનો ચહેરો આનંદથી પ્રફુલ્લિત થઇ જશે અને ગાલ ઉપર લાલી જણાઇ આવશે.

જે દેશોની અંદર દેવતાઓને પૂજવાનો ચાલ છે, ત્યાં આપણે સાંભળીએ છીએ કે, દેવતાઓ પણ પોતાની પ્રશંસા અને સ્તુતિથી પ્રસન્ન થાય છે; એકેશ્વરવાદીની પ્રાર્થનામાં પણ શું હોય છે? તેમનાં સ્તોત્રો કેવાં હોય છે? નિષ્પક્ષપાતપણે તપાસશો તો તમને જણાશે કે, તેમાં પણ ખુશામત અને પ્રશંસા સિવાય બીજું કશું હોતું નથી. આવી રીતે વિશ્વમાં સર્વત્ર ખુશામતનું અસ્તિત્વ હોવાનું કારણ શું? સર્વને ખુશામત પ્રિય છે; પરંતુ એવો એકે માણસ જણાતો નથી કે, જેટલી પ્રશંસા તેને પ્રિય લાગે છે, તેટલી પ્રશંસાને તે લાયક હોય! વેદાંત આનું એવું સમાધાન કરે છે કે, વસ્તુતઃ તમારી અંદર કોઇ એવી વસ્તુ રહેલી છે કે જે શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ હોઇને પોતાના અસ્તિત્વની પ્રતીતિ કરાવી રહી છે. દરેક મનુષ્યમાં તે સત્યસ્વરૂપ આત્મા વિરાજી રહ્યો છે કે જે આત્મા મહાનમાં મહાન અને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ છે. જ્યારે કોઇ પ્રશંસા કરનાર આપણી પાસે આવી આપણી પ્રશંસા કરવા માંડે છે, આપણા ગુણ ગાવા લાગે છે, ત્યારે આપણે ખુશ ખુશ થઇ જઇએ છીએ; તેનું કારણ કાંઇ તે પ્રશંસા સત્ય હોવાનું નથી; વેદાંત કહે છે કે, તમારા ખુશ થવાનું કારણ તમારી પોતાની અંદરજ રહેલું છે—તમારા પોતાના આત્મામાંજ તે છે. તમારી ઇંદ્રિયોની પાછળ કોઇ એક વસ્તુ છે, કોઇ એક મહાન શક્તિ છે, કોઇ એક કૂટસ્થ અવિનાશી—મહાનમાં મહાન અને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ વસ્તુ છે કે જે

प्रकारमपि विज्ञाप्य भवते सर्वं स्वतो बलात् ।
प्रपञ्चस्फूर्तिसहिते विस्मृतिस्त्वर्थसाधकम् ॥१६॥
श्रीभागवतमेवात्र सर्वेषां हि गतिर्मता ॥१६३॥

શ્રીમદ્ ભાગવતજ સર્વ ભક્તોની ખરેખર ગતિ છે તે શું શું કરે છે? પોતામાં ભરેલા મહાન્ અનુભવોથી દરેક રીતે ભક્તના સસારનો (અહન્તા-મમતા બુદ્ધિથી જે દુન્યવી પદાર્થોમા આસક્તિ રહેલી હોય છે, તેનો) નાશ કરે છે, પ્રભુના ધર્મોને બોધ કરે છે, ભગવદ્-ભાવથી ભરપૂર એવા ભાવનુ દાન કરે છે, પોતાના બળથી ભક્તિના સમગ્ર પ્રકારનુ જ્ઞાન આપે છે અને પ્રપઞ્ચ-જગદાદિની જે સ્ફૂર્તિ તેમા તેના વિસ્મરણરુપ ઇષ્ટ અર્થને સિદ્ધ કરે છે ૧૬૩

ज्ञात तत्फलद, तत्र हेतुस्तद्गुरुसश्रय ॥१७॥
तत्र हेतु कृपा तेषा, तत्र सान्निध्यमिष्यते ।
सान्निध्ये तत्र सम्बन्ध, स तु सेवाकृतौ भवेत् ॥१८॥

આ શ્રીમદ્ ભાગવતશાસ્ત્રનુ જે જ્ઞાન થયુ તો ફલદાયક થાય છે પરન્તુ આ જ્ઞાનમા ગુરુચરણોનો આશ્રય હેતુરૂપ છે શ્રી ગુરુચરણોનો આશ્રય ત્યારે થાય કે જ્યારે તેઓની ભ ત ઉપર કૃપા થાય શ્રીગુરુચરણોની કૃપા માટે એઓશ્રીની પાસે રહેવુ જોઇએ પાસે રહીને પણ ગુરુ-શિષ્યના સમ્બન્ધે રહેવુ જોઇયે આ ગુરુ-શિષ્ય સમ્બન્ધ ત્યારેજ શક્ય કે જ્યારે ગુરુચરણોની સેવા કરવામા આવે ૧૮

હોય, તો તમારા બધાં કરતાં સેતાનનીજ શ્રેષ્ઠતા વધારે કહેવાય."

આપણે કહીએ છીએ કે, અભિમાન અને દંભ કે જેને તમે ભલે સેતાનનું મુખ કહો, તેણે આ દુનિયામાં દરેકે દરેક મનુષ્યને ઘેરી લીધો છે. આ શાથી? વળી તેની સાથે એ પણ આપણે જાણીએ છીએ કે, આ શરીર કોઇ પણ જાતનું અભિમાન અથવા કોઇ પણ જાતના દંભને માટે યોગ્ય નથી; તોપણ દરેક જણ અભિમાન અને દંભ કરે છે, તેનું શું કારણ? વિશ્વમાં સર્વ ઉપર અમલ ચલાવનારી આવી વસ્તુ ક્યાંથી આવી? આવો સર્વત્ર વિરોધાભાસ અને અસત્યાભાસ ક્યાંથી આવ્યો? એ તમારી પોતાની અંદરથીજ આવવું જોઇએ, એનું કારણ બહાર શોધવાનું નથી. તમારી અંદર કોઇ એક શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ તત્ત્વ છે કે જે તમારૂં પોતાનું સત્ય સ્વરૂપ છે; તેને તમારે ઓળખવાનું અને જાણવાનું છે. જ્યારે તમે તમારા સત્ય સ્વરૂપને ઓળખશો અને જાણશો, જ્યારે તમે તમારા સત્ય સ્વરૂપનો સ્વાનુભવ કરશો, ત્યારે તમે આ ક્ષુદ્ર શરીરની મહત્તા મેળવવાને ખાતર વલખાં નહિ મારો, પછી તમે આ ક્ષુદ્ર શરીરને માટે દંભ કરવાનું કદી પસંદ નહિ કરો. જો તમે તમારા સત્ય સ્વરૂપને જાણશો, જો તમારા હૃદયને તેના તરફ ફેરવશો, તો તમેજ તમારા પોતાના ઉદ્ધારક બનશો. જો તમે તમારા અંતરમાં રહેલા પ્રભુનો–તમારા પોતાના સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરશો, તો પછી આ અલ્પ અને ક્ષુદ્ર શરીરનો મહિમા વધારવો અને તેનાં વખાણ સાંભળવાં એ તમને અધમમાં અધમ લાગશે; એટલુંજ નહિ પણ એ તમારી જાતને અધમ કરનારૂં અને લાંછન લગાડનારૂં જણાશે અને પછી તમે શારીરિક દંભ અને અભિમાનથી પર થશો. શારીરિક દંભ અને અભિમાનથી પર થવાનો રસ્તો આજ છે.

તમારી અંદર વિરાજી રહેલો આત્મા–તમારૂં સત્ય સ્વરૂપ, એ મહાનમાં મહાન, શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ અને દેવનો પણ દેવ હોવાથી તે પોતાનો સ્વભાવ કેવી રીતે છોડી શકે? એ આત્મા પોતે એક ક્ષુદ્ર જંતુ અને દીન છે એવું તે કેવી રીતે માને? તે એવા ઘોર અજ્ઞાનમાં પોતાનું કેવી રીતે પતન કરે? કદી પણ તે પોતાનો સ્વભાવ ત્યજી શકવાનો નથી અને આથીજ આખા વિશ્વમાં સર્વત્ર દંભ અને અભિમાન દીઠામાં આવે છે. આવી રીતે હું કંઇ દંભ અને અભિમાનને ઉત્તેજન આપવા માગતો નથી; કેમકે શરીરને

१८. स्वमार्गरहस्यनिरूपणम् ॥

'रसो वै स' इति श्रुत्या रसरूपो निरूपितः ।
स मन्तव्य. स्वशास्त्रेण यथा सिद्धस्तथा पुन. ॥१॥
द्विधा पूर्वस्तु संप्योगो विरहश्च तथोत्तरः ॥१३

"પ્રભુ રસાત્મક છે" એ ઉપનિષદ--વાકયમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રભુનૂ સ્વરૂપ રસઘન.છે તેનૂં સ્વરૂપ આપણા શાસ્ત્ર મુજબ જે પ્રમાણે સિદ્ધ હોય, તે પ્રમાણે સ્વીકારવૂ. હવે એ રસ બે પ્રકારનો છે, પહેલો તે સંપ્યોગરસ અને બીજો વિપ્રયોગ. ૧૩

क्रियाप्रधानसंप्योगे रसोद्‌बोधाय रूपिताः ॥२॥
भावास्तथोत्तरे युक्तस्वरूपमपि तादृशम् ।
भावात्मक तु, तत्प्राप्तिर्भावप्राप्तिर्न चेतरत् ॥३॥

ક્રિયા જેમા મુખ્યત્વે રહેલી છે, તેવા સંપ્યોગાત્મક શૃઙ્ગાર રસમાં રસને જાગૃત કરવા માટે ભાવો રહેલા છે તેજ પ્રમાણે વિપ્રયોગાત્મક શૃઙ્ગારરસમા જે સ્વરૂપ છે, તેવૂ જ ભાવાત્મક છે. (ભાવ વિના રસનિષ્પત્તિજ નથી) આ વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ એનૂ નામજ ભાવપ્રાપ્તિ, બીજૂં કાઇજ નહી. ૩

स भावः सर्वथा पूर्वदेहं स्पेनानिवर्त्य च ।
विदध्यान्नूतन देहं सर्वसामर्थ्य संप्युतम् ॥४॥
निष्पत्यूहं यथा तस्य वियोगानुभवो भवेत् ॥४३॥

તેવી ચિન્તાવાળા પરમકૃપાળુ પ્રભુએ પોતાના મુખાગ્નિના અન-તારરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજીને પ્રગટ કર્યા તે મહાપ્રભુજીને આશરે જવાથી આજે લાગે બધાને વિપ્રયોગાત્મક તાપકલેશનો જન્મ થાય [કેમકે તાપકલેશ સિવાય ભાવપ્રાપ્તિ શકયજ નથી] ૮

तापेन सर्वथा सर्वपरित्यागो भविष्यति ।
परित्यक्तेऽखिले नूनं प्रपञ्चास्मरणं भवेत् ॥९॥

જો તેના પ્રકારનો તાપકલેશ થાય તોજ સર્વ રીતે દુન્યવી સર્વ પદાર્થોનો ત્યાગ થાય અને સર્વ દુન્યવી પદાર્થોનો ત્યાગ થાય ત્યારેજ પ્રપન્ચ દુનિયાનું સ્મરણ ટળી શકે ૯

तदस्मृतौ तदासक्तिः सर्वथैव भविष्यति ।
आसक्तौ व्यसने जाते परं किमवशिष्यते ॥१०॥

હવે જો દુન્યવી પદાર્થોનું વિસ્મરણ સિદ્ધ થયું કે તરતજ પ્રભુમા આસક્તિ હરેક પ્રકારે થાય અને આસક્તિ થતા વ્યસન થઇ ચૂક્યું તો પાછી બાકી શું રહ્યુ ? ૧૦

बाधिका सैव सततं न दुर्लभतमा रतिः ।
अतो विधेयं सुधिया श्रीमदाचार्यसंश्रयः ॥११॥

પ્રભુમાં પ્રેમ મુશ્કેલ નથી, પરન્તુ દુન્યવી પદાર્થોનું સ્મરણ એજ ભારે બાધ કરનારૂં છે, માટેજ બુદ્ધિશાળી પુરુષે શ્રીમહા-પ્રભુજીનું શરણ રાખવું ૧૧

મિત વસ્તુમાં કોઇ પણ જાતનો વિકાર પણ નજ હોઇ શકે. આપણી અંદર વિરાજી રહેલો આપણો સત્યસ્વરૂપ આત્મા અપરિમિત છે અને તે સંપૂર્ણ રીતે અચળ અને શાંત છે. તેમાં કોઇ પણ જાતની ગતિ નથી. તેમાં કોઇ પણ જાતની ક્રિયા નથી. વસ્તુ–સ્થિતિ આમ હોવાથી આપણા આત્માનું અપરિમિતપણું, શાંતપણું, નિષ્ક્રિયપણું, અને અજ્ઞાનથી આપણા શરીરમાં આલસ્ય અને જડતાનું આપણને ભાન થાય છે. દુનિયામાં સર્વત્ર આલસ્ય અને જડતા હોવાનું કારણ આજ છે.

દુનિયામાં કોઇને પણ પોતાનો હરીફ ગમતો નથી અને દરેક જણને સ્વતંત્ર માલિક થવાની ઇચ્છા શા માટે હોય છે?

"હું જે કંઇ નિહાળું છું, તે સર્વનો અધિકારી છું. દુનિયામાં એવો એકે પદાર્થ નથી કે જે મારા હક સામે વાંધો ઉઠાવે."

પ્રત્યેક જણને આવી ઇચ્છા હોવાનું કારણ શું? આ કઠિન અને વિચારણીય પ્રશ્નનો વેદાંત એવો ખુલાસો કરે છે કે, "હે મનુજ! તારી અંદર एकमेवाद्वितीयम् એવો જે આત્મા રહેલો છે, તે અપ્રતિમ હોઇ બ્રહ્માંડમાં તેનો કોઈ પણ પ્રતિસ્પર્ધી નથી. અજ્ઞાન અને ભ્રાંતિથી એ અદ્વિતીય આત્માનું એકપણું અને મહિમા આપણા શરીરમાં કલ્પવામાં આવે છે. આથીજ 'હું એકલો અને કોઈ પણ પ્રતિસ્પર્ધી વગરનો હોઉં,' એવું દરેકનું સ્વાભાવિક વલણ હોય છે."

હવે આપણે બીજાં પાપોનો ખુલાસો કરવાની જરૂર નથી; કારણકે વેદાંત બધાં પાપોનો આવીજ રીતે ખુલાસો કરે છે. મહાપાતકનું પણ તે આવીજ રીતે સમાધાન કરે છે. અજ્ઞાન કે જે આત્મા અને અનાત્મામાં ભ્રાંતિ કરાવે છે; તેને દૂર કરવું એજ માત્ર આ સર્વસામાન્ય અને મહાપાપોનો ક્ષય કરવાનો ઉપાય છે.

કોઈ માણસ પેટના અને આંખના એમ બે જાતના દરદથી પીડાતો હતો. તેની દવા કરાવવા માટે તે એક ડૉક્ટર પાસે ગયો. ડૉક્ટરે તેનું દરદ તપાસી તેને બે જાતની દવાનાં પડીકાં આપ્યાં. આંખમાં નાખવા માટેનું પડીકું સીસું અને ગંધકની મેળવણીના સુરમાનું હતું, કે જે એક જાતનું ઝેર છે. બીજું પડીકું ખાવા માટેનું હતું, તે મરીમરચાં વગેરે ચૂર્ણનું હતું. આ માણસને આંખમાં નાખવાનું પડીકું કયું અને ફાકી જવાનું પડીકું કયું,

स्वरूप तु तदानन्दमत्येकावयवैस्तथा ।
तत्तल्लीलाश्रयत्वेन माधुर्येण विभाव्यते ॥३॥

તે સ્વરૂપની તો પ્રભુના આનન્દાત્મક સ્વરૂપના એકે એક અંગે કરી પ્રભુની તે તે લીલાનો સમાશ્રય કરતા જતાં મધુરતાએ કરી ભાવના કરવામાં આવે છે ૩

निरूप्ये ते समानेषु यदा स्थातुं न शक्यते ।
तदा तेनैव रूपेण विरहे तापसंयुते ॥४॥
निरूपणं रसस्यात्र माधुर्येणैव जायते ।
तस्यानुभववेद्यत्वान्न रूपेण कथञ्चन ॥५॥

નિરૂપણ સ્વરૂપ અને ગુણો, એ બન્નેનૂ કરવાનૂ હોય છે હવે જ્યારે એના એ અંગોમા બન્નેનૂ નિરૂપણ સાથે રહી નથી શકતૂ ત્યારે તેજ રૂપે તાપક્લેશથી યુક્ત એવા જીવોને મધુરતાએ કરી રસનૂ નિરૂપણ વિરહમા જાગે છે રસ એ માત્ર અનુભવથીજ જાણી શકાય તેવો છે, એટલે માત્ર રૂપદર્શનથી રસનિરૂપણ કોઇપણ રીતે સમ્ભારી શકતૂ નથી ૫

अतः सम्भूय ताः सर्वाः स्वानुभूतरसात्मकम् ।
वियोगभावे स्वं भावं वर्णयन्ति हरिं तथा ॥६॥

એટલે એ બધી લીલાઓ પ્રકટ થઇને વિપ્રયોગાત્મક ભાવોએ કરી પોતે અનુભવેલા રસાત્મક ભાવનૂ તેમજ પ્રભુનૂ વર્ણન કરવા માંડે છે ૭

એવી દૃઢ માન્યતાથી તે કોર્ટમાં ગયો. તે કેસના મુદ્દાને બરાબર ધ્યાનપૂર્વક વિચારીને ગયો હતો; પરંતુ પ્રતિવાદીના વકીલે એવું તો એક કાયદાનું-ઝીણું પૉઈન્ટ કાઢયું કે, અંતે તે કેસ જીતી શકયો નહિ. આથી જે પાંચસો ડૉલર મળવાના હતા, તે પણ તેને મળ્યા નહિ. આથી તે ઉત્સાહભંગ થઇ ખિન્ન સ્થિતિમાં ઘેર આવ્યો. તે ઉદાસપણે ટેબલને અઢેલીને બેઠો હતો, એટલામાં તેનો પ્રિય પુત્ર કે જેણે હમણાંજ જોડણી શીખવાની શરૂઆત કરી હતી, તે ત્યાં આવ્યો અને ચારે તરફ દીવાલ ઉપર "ગૉડ ઇઝ નો વ્હેર" (ઇશ્વર કોઇ પણ ઠેકાણે નથી) આવું જે લખેલું હતું, તેની જોડણી કરવા લાગ્યો. આ વાક્ય તેને માટે બહુજ લાંબું હતું, તેથી તેણે "ગૉડ ઇઝ" (ઇશ્વર છે) આ બે શબ્દની પ્રથમ જોડણી કરી અને બાકીનો "નો વ્હેર" શબ્દ બહુ લાંબો હોવાથી અને એમાં ઘણા અક્ષરો આવતા હોવાથી તેણે તે શબ્દના "નાઉ" (હવે) અને હીઅર (અહીં) એમ બે ભાગ કરી તેની જોડણી કરી. આમ ચારે તરફ ભીંતો ઉપર લખેલા મોટા વાકયની જોડણી કરવામાં તે ફતેહમંદ નીવડ્યો, તેથી તેણે હર્ષમાં કૂદાકૂદ કરી મૂકી. બધું આવીજ રીતે છે.

વેદાંતની એવી આજ્ઞા છે કે, તમે દરેક શબ્દની સવળી રીતે જોડણી કરો; અવળી રીતે વાંચો નહિ. "ગૉડ ઇઝ નો વ્હેર" (ઇશ્વર કોઇ પણ ઠેકાણે નથી) આ વાક્ય કે જે પાતકકારક છે, તેને "ગૉડ ઇઝ નાઉ હીઅર" (ઇશ્વર હવે અહીં છે) એમ વાંચો. તમારાં પાપ કર્મોની અંદર પણ તમારી દિવ્યતા સાબિત કરી આપવામાં આવે છે અને દિવ્યતા એજ તમારો મૂળ સ્વભાવ છે. આનો તમે સ્વાનુભવ કરો એટલે પછી સંસાર તમારે માટે સ્વર્ગ બની જશે. અખિલ વિશ્વ નંદન વનમાં ફેરવાઇ જશે.

એક વખતે પરીક્ષામાં "ક્રાઇસ્ટે પાણીમાંથી દારૂ બનાવવાનો જે ચમત્કાર કર્યો હતો," તેના સંબંધમાં નિબંધ લખાવવામાં આવ્યો. આખું પરીક્ષાગૃહ વિદ્યાર્થીઓથી ચિકાર ભરાઈ ગયું હતું અને એકેએક વિદ્યાર્થી નિબંધ-લખવા મંડી પડયો હતો; પરંતુ તેમાંથી એક વિદ્યાર્થી ત્યાં બેઠો બેઠો સિસોટીઓજ વગાડ્યા કરતો હતો; મનમાં ને મનમાં કાંઇક ગાતો હતો અને ઘડીમાં આ ખૂણા તરફ તો ઘડીમાં પેલા ખૂણા તરફ ડાફોળિયાં મારતો હતો. તેણે કાગળ ઉપર એક અક્ષર સરખો પણ લખ્યો નહોતો.

२० सर्वात्मभावनिरूपणम् ॥

कृष्णस्य कृपया किञ्चिद् हृदयागतया मया ।
सर्वात्मभावशब्दार्थः कश्चनात्र विविच्यते ॥१॥

હૃદયમા આવી રહેલી પ્રભુકૃપા વડે સર્વાત્મભાવ એ શબ્દનો કોઈક અર્થ મારા વડે અહી વિવેચવામા આવે છે ૧

सर्वेषामिन्द्रियाणां हि देहादीनां तथा पुनः ।
आत्मभावो भगवति सर्वभावः स उच्यते ॥२॥

બધી ઇન્દ્રિયોનો તેમજ દેહાદિક સર્વનો ભગવાનમા જે આત્મભાવ=અનન્યભાવ, તેને સર્વભાવ કહેવામા આવે છે ૨

आत्मभावश्च सर्वत्र स्वसम्बन्धविचारणम् ।
स्वस्य सम्बन्धितास्फूर्तिरस्माकं भगवानिति ॥३॥

પોતાનો બીજામા જે સમ્બન્ધ, તેનો જે વિચાર અને 'આ અમારા ભગવાન' એવી જાતનૂ જે સમ્બન્ધી પણ તેની અસ્ફૂર્તિ (વસ્તુસ્થિતિરે સ્વ-પરભેદનોજ અભાવ) તેનૂ નામ આત્મભાવ ૩

देहेन्द्रियाणां प्रत्येकमाकाङ्क्षारहिता हरौ ।
आकाङ्क्षाया तु विषये भावसत्त्वात्र सर्वता ॥४॥

આપણા જે દેહ-ઇન્દ્રિયો, તે પ્રત્યેકની પ્રભુને વિશે લેશ પણ આકાક્ષા ન હોવી જોઈએ (કેમકે તેટલો દ્વિધાભાવ આવે) હવે

કાગળની ચિઠ્ઠી ઉપર લખી કાઢયું. એ ચિઠ્ઠી 'રામે' લીધી અને વાંચી જોઇ. તે ચિઠ્ઠી ઈશ્વિરને ન પહોંચાડતાં તે કુમારનેજ પાછી આપવામાં આવી અને તેને કહેવામાં આવ્યું કે, "હે કુમાર, તમે શું છો તેજ તમે જાણતા નથી! એક અભણ માણુસ તમારા પિતાજીને મળવા માગે છે; પરંતુ પોતાનું નામઠામ લખી શકતો નથી; એના જેવા તમે છો. શું તમારા પિતાજી એને મળશે? તમે પણ તમારૂં નામ લખી શકતા નથી. તમને ઈશ્વિર કેવી રીતે મળે? પહેલાં તમે કોણ છો તે બરાબર જણાવો, ત્યાર પછીજ ઈશ્વિર આવીને તમને ભેટશે."

આ સાંભળી કુમારે મનમાં ખૂબ વિચાર કર્યો અને પછી તેણે કહ્યું: "સ્વામીજી! હવે હું બરાબર સમજ્યો. મારૂં નામ લખવામાં મેં ભૂલ કરી છે. મેં મારા આ પંચમહાભૂતના સમૂહરૂપ શરીરનુંજ નામ લખ્યું છે; મારૂં જે ખરૂં સ્વરૂપ તેનું નામ લખ્યું નથી."

કુમારની પાસે ઊભેલા તેના એક અનુચરને આ કંઈ સમજાયું નહિ; તેથી કુમારને કહેવામાં આવ્યું કે, "આ તમારો અનુચર તમારી વાત સમજ્યો નથી; તેથી તમારા કહેવાનો ભાવ તેને તમે બરાબર સમજાવો." કુમારે પોતાના માણુસને પ્રશ્ન કર્યો કે, "વારૂ ફલાણાભાઈ, આ કાર્ડ કોનું છે?" તે અનુચરે કહ્યું: "તે મારૂં છે." તે કુમારે તે અનુચરની લાકડી પોતાના હાથમાં લઈ પાછો તેને પ્રશ્ન કર્યો કે, "આ લાકડી કોની છે?" તેણે જવાબ આપ્યો: "તે મારી છે." "વારૂ, આ તમે પહેર્યો છે તે સાફો કોનો છે?" તે માણુસે જવાબ આપ્યો કે, "તે મારો છે." કુમારે કહ્યું: "બહુ સારૂં, જ્યારે આ સાફો તમારો છે, ત્યારે આ સાફો અને તમારી વચ્ચે અમુક જાતનો કાંઇક સંબંધ છે. આ સાફો એ તમારી મિલકત છે અને તમે એ સાફાના માલિક છો; ત્યારે તમે સાફો તો નહિજ?" તેણે કહ્યું: "ખરેખર એ તો દેખીતુંજ છે." "વારૂ, આ સીસાપેન તમારી છે, એના માલિક તમે છો અને તમે એ સીસાપેન નથી." તેણે કહ્યું: "હા તેમજ છે." "સારૂ" એમ કહીને કુમારે પોતાના અનુચરના કાન પકડ્યા અને તેને પાછો સવાલ પૂછયો કે, "આ કાન કોના છે?" અનુચરે જવાબ આપ્યો: "તે મારા છે." કુમારે કહ્યું: "બહુ સારૂ; એ કાન તમારા છે, એ કાનના માલિક તમે છો અને તેથી તે કાન તમે નથી. વારૂ, કાનની માફક આ નાક પણ તમારૂં છે અને તે

अतो विचारकैर्भेदः कामसर्वात्मभावयोः ।
बोद्धव्यः श्रीमदाचार्यकृपयाऽतिविचक्षणैः ॥८॥

આથી અતિ વિચક્ષણ એવા વિચારક વિદ્વાનોએ શ્રી મહાપ્રભુજીની કૃપાથી કામભાવ અને સર્વાત્મભાવનો ભેદ જાણવો ૮.

सर्वात्मभावसाध्यो हि स्वरूपानन्द उच्यते ।
तद्वतामत एवात्र भावानन्दो निरूपित. ॥९॥

સર્વાત્મભાવથી સાધી શકાય એવો જે આનંદ તે સ્વરૂપાનન્દ કહેવાય છે આથીજ જેને સર્વાત્મભાવ હોય તેનેજ અહીં ભાવાનન્દ છે તેમ કહેવામાં આવ્યું છે ૯

भावस्वरूपमेवास्ति; भेदबोधेन भिन्नता ।
कामभावे बहिःस्थे तु स्पष्टा बुध्येत भिन्नता ॥१०॥

—આ બન્નેય ભાવનૂંજ સ્વરૂપ છે, પણ બન્ને વચ્ચે જે ભેદ બતાવવામા આવ્યો છે, તેનાથી બન્ને વચ્ચે ભિન્નતા છે કામભાવ અલગ રહેલો છે (પ્રભુ ભાગ છે અને હું જુદો એ રીતે,) તેથી બન્ને વચ્ચેની ભિન્નતા સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય છે (સર્વાત્મભાવમાં પ્રભુથી અનન્યતા છે—હું પ્રભુનોજ છૂ મારૂં કશૂજ નથી, ત્યા ઇન્દ્રિયોના વિષયોની સમ્ભાવનાજ ક્યા રહી?) ૧૦.

अभेदोऽपि स्वरूपस्य कामभावाश्रयबोधनात् ।
कामभावफलं नित्य सय्योगः प्रभुणा मतम् ॥११॥
यतस्तथैव तत्रास्ति ह्यपेक्षा कामभावने ॥११३॥

નથી અને જો મન એ તમારૂં છે, તો તે મન પણ તમે નથી, ત્યારે હવે તમે શું છો? મહેરબાની કરીને ચોક્કસપણે વિચાર કરો અને તમે શું છો તે જણાવો. તે જાણવામાં આવશે, ત્યારેજ ઈશ્વરનું તમને દર્શન થશે."

કુમારે ખૂબ વિચાર કર્યો, પરંતુ કંઇએ ગમ પડી શકી નહિ; તેથી તેણે કહ્યું: "સ્વામીજી! આમાં મારી બુદ્ધિ જરીય ચાલતી નથી; મારૂં મન એમાં લવલેશ ગતિ કરી શકતું નથી."

આહા! આ શબ્દો કેવા યથાર્થ છે! ત્યાં આત્મા પાસે એ મન કે બુદ્ધિ કોઇએ જઇ શકતું નથી. સત્યસ્વરૂપ આત્માં-ઈશ્વર એ મન, વાણી અને બુદ્ધિથી પર છે.

પછી તે કુમારને કહેવામાં આવ્યું કે, "તમે થોડી વાર એકાંતમાં બેસી તમને જેટલું તમારી બુદ્ધિથી સમજાયું હોય, તેટલાનું શાંત ચિત્તે બરાબર મનન કરો. 'હું શરીર નથી, હું મન નથી,' એમ જો તમને યથાર્થ લાગતું હોય, તો તે નિશ્ચયને તમે બરાબર દૃઢ કરો અને તેને અનુસરીનેજ તમારૂં આચરણ રાખીને તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરો. 'હું શરીર અને મનથી પર છું.' એટલુંજ સત્ય જો તમને સમજાયું હોય અને માત્ર તેટલુંજ જો તમે તમારા વર્તનમાં મૂકશો, તો અનેક જાતની ચિંતા, ભય અને રાગદ્વેષ વગેરેથી તમે મુક્ત બની જશો. શરીર અને મનના પ્રદેશમાંથી એવી રીતે જ્યારે તમે તમારી જાતને ઊંચે લઇ જશો, ત્યારે એ બધીજ બલાઓ તમારી પૂંઠ છોડી જશે અને તમારા સર્વ ઉદ્વેગ અને શોક લય પામી જશે."

ત્યાર પછી તે કુમારને "તે પોતે શું છે" તેની પ્રતીતિ કરાવવાને કંઇક મદદ કરવામાં આવી અને પાછો તેને પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો કે, "ભાઇ કુમાર, આજ સવારમાં તમે શાં શાં કામ કર્યાં તે જરા જણાવશો?"

તેણે કહેવા માંડ્યું: "હું વહેલો પરોઢિયામાં ઊઠ્યો, પછી નાહીધોઇને સંધ્યાવંદનાદિ નિત્ય કર્મ કર્યું, નાસ્તો કર્યો, કેટલુંક વાંચ્યું, કેટલાક પત્રો લખ્યા, કેટલાક મિત્રોને ઘેર જઇ તેમની મુલાકાત લીધી, મારે ત્યાં આવેલા મિત્રોનો મેળાપ કર્યો અને પછી અહીં આપનાં દર્શને આવ્યો."

ફરી તે કુમારને પૂછવામાં આવ્યું: "બસ આટલુંજ? જરા

ભાવજ ઢંકાઈ જાય છે, ત્યાં અપેક્ષિના [નિષ્કામપણું] હોયજ નહી ૧૫

'सन्त्यज्य सर्वविषयांनित्यत्र निरपेक्षिता ।
स्वरूपनिरपेक्षत्वं वियोगे दृश्यते हरे ॥१६॥

વેણુનાદથી પ્રભુએ ગોપાઙ્ગનાઓને બોલાવ્યા અને ગોપાઙ્ગનાઓ વનમાં આવ્યા ત્યારે પ્રભુએ તેઓને ચાલ્યા જવાનું કહ્યું તે વખતે ગોપાઙ્ગનાઓએ પ્રભુને વીનતી કરી કે-'અમે તો સમગ્ર વિષયનો ત્યાગ કરી આપના ચરણારવિંદમાં હાજર થયા છીએ' (ભા ૧૦-૨૯-૩૧), આ સ્થળે ભક્તજનોનું નિષ્કામપણું સ્પષ્ટ છે, પ્રભુનો જ્યારે વિરહ થયો ત્યારે સ્વરૂપવિષયક નિષ્કામપણું પણ સ્પષ્ટ દેખાય છે ૧૬

अत पयोद्धवैश्च दौत्येन व्रजमागतै ।
'सर्वात्मभावोऽधिकृतो विरहेणे'ति तद्वच ॥१७॥

આથીજ દૂતના કાર્ય માટે વ્રજભૂમિમાં પધારેલા ઉદ્ધવજીએ શ્રીવ્રજાઙ્ગનાઓની સ્થિતિ જોઈ 'તમે વિરહ વડે કરીને અધોક્ષજ પ્રભુમાં સર્વાત્મભાવ પ્રાપ્ત કર્યો છે' [ભા ૧૦-૪૮-૨૭] એ પ્રકારનું વચન કહ્યું છે ૧૭

अत सर्वात्मभावो हि त्यागात्मापेक्षया युत ।
भावस्वरूपफलक स्वसम्बन्धप्रकाशक ॥१८॥

એટલેજ સર્વાત્મભાવ ત્યાગની જરૂરવાળો છે, તેમજ ભાવ-

છે, તે પાચન થવામાં હજારો ક્રિયાઓનો સમાવેશ થયેલો છે. પ્રાણવાયુ મિશ્ર કરવાની ક્રિયા ચાલે છે; ત્યાર પછી લોહી તૈયાર થાય છે; પછી તે લોહી રક્તવાહિનીઓમાં વહે છે; પછી તે ખાધેલું અન્ન સ્નાયુ, હાડ, માંસ, કેશ વગેરેમાં રૂપાંતર પામે છે; શરીર વૃદ્ધિ પામવાની અને એવી બીજી પણ ઘણીએ ક્રિયાઓ શરીરમાં એક સાથે ચાલી રહેલી હોય છે અને આ બધી ક્રિયાઓનો અન્નને પાચન કરવાની ક્રિયા સાથે સંબંધ રહેલો હોય છે. જે વખતે તમે અન્ન ખાધું, તે વખતે જે શ્વાસોચ્છ્વાસ થતા હતા, તેનું કારણ પણ તમેજ છો; તમારી નસોમાં જે લોહી વહે છે, તેનું કારણ પણ તમેજ છો; તમારા શરીરમાં જે વાળ ઊગીને વૃદ્ધિ પામે છે, તેનું કારણ પણ તમેજ છો અને તમારૂં શરીર જે વિકાસ પામે છે, તેનું કારણ પણ તમે ને તમેજ છો. જુઓ, પ્રત્યેક ક્ષણે એક સાથે તમે કેટલી બધી ક્રિયાઓ–કેટલાં બધાં કામો કરી કરી રહ્યા છો ?"

આ સાંભળી કુમાર વિચારમાં પડ્યો અને છેવટે બોલ્યો કે, "સ્વામીજી! આપનું કહેવું યથાર્થ છે. ખરેખર આ શરીરમાં હજારો ક્રિયાઓ થઇ રહી છે, કે જેને મારી બુદ્ધિ જાણતી સુધ્ધાં પણ નથી અને જેના સંબંધમાં મારૂં મન કેવળ અજ્ઞાનમાં છે. આ સર્વે ક્રિયાઓનો કરનાર હુંજ હોવા છતાં મેં આટલાંજ કામો કર્યાં એવું જે કહ્યું, તે મારી ભૂલ છે."

હજી પણ કંઇક વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર છે. આ તમારા શરીરમાં મુખ્ય બે જાતની ક્રિયાઓ થઇ રહી છે, એક ઐચ્છિક અને બીજી અનૈચ્છિક. ઐચ્છિક ક્રિયાઓ એને કહેવામાં આવે છે કે જે ક્રિયાઓ મન અને બુદ્ધિપૂર્વક કરવામાં આવે છે; અર્થાત્ વાંચવું, ચાલવું, વાત કરવી, ખાવું, પીવું વગેરે ક્રિયાઓ ઐચ્છિક છે. આ સિવાય બીજી પણ હજારો એવી ક્રિયાઓ છે કે, જે આપણી ઇચ્છા વગર અર્થાત્ મન અને બુદ્ધિની સહાયતા વગરજ થયે જાય છે. દાખલા તરીકે શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવા, શરીરની નસોમાં લોહીનું વહેવું, વાળ ઊગવા વગેરે વગેરેને અનૈચ્છિક ક્રિયાઓ કહે છે.

મન અને બુદ્ધિદ્વારા ઐચ્છિક રીતે થાય તેજ ક્રિયાઓ માત્ર "અમે કરીએ છીએ" એમ કહેવામાં અને માનવામાં લોકો દેખીતી ભૂલ કરે છે. બાકીની જે ક્રિયાઓ મન અને બુદ્ધિ સિવાય

२१. निवेदनतात्पर्यार्थः ॥

अथ निवेदनवाक्यार्थस्तु-सृष्ट्यादावेव जीवाः स्वतो भगवता सृष्ट्यर्थं भिन्नाः कृताः, तेषां तत प्रभृति भगवता सह भगवद्दशानां विप्रयोगोऽस्त्येव, न परं तापक्लेशः, सम्बन्धाभावात्; सम्बन्धस्तु प्रपञ्चासक्तिनिवृत्त्या भवति, सा तु यावद्देहसम्बन्धमहन्ताममतयोः विद्याकार्ययोः सत्त्वं न भवितुं शक्नोति, अतो यत्राहन्ताममतयोर्बाध-

---

१. अक्षरांशद्वेधा द्विविधा। केवलमर्यादायां स्थिताः साधनपरास्तेषां मुक्तिरेव फलं, ये च मर्यादापुष्टावङ्गीकृतास्तेषां सर्वसाधनत्यागपूर्वकशरणागतौ क्रियमाणसेवनायां सेवाफलोक्तफलसिद्धिः। अन्येषां चासुराणां प्रकृतिजन्याना संसारनिश्चयेनान्धतमःप्रवेशरूपा मुक्तिः, न हि तेषां भगवत्प्राप्तिसम्बन्धगन्धोऽपि; 'मामप्राप्यैव कौन्तेय' इत्यादिवचनात् ॥ तत्पुस्तकस्य टिप्पणम् ।

१ અક્ષરબ્રહ્મના અંશો, દેવ અંશો બે પ્રકારના છે તેમાંના એક તો કેવલ મર્યાદામાંજ રહેલા છે, તેઓ વેદ વગેરેમાં વર્ણવેલા સાધનો કરીને મોક્ષરૂપ ફલને પ્રાપ્ત કરે છે તેઓને મોક્ષજ ફલ મલે છે, અધિક નહિ જેઓનો મર્યાદાપુષ્ટિમાં અંગીકાર થયેલો છે, તેઓ તો મર્યાદાના સર્વ સાધનોને તિલાન્જલિ આપીને પ્રભુને શરણે જાય છે, અથવા તો મર્યાદામાર્ગના સાધનોજ તેવા જીવોને છોડીને ચાલ્યા જાય છે, શરણે ગયા પછી તે જીવો પ્રભુની સેવા કરે છે અને સેવા કરતા કરતા રસમય પ્રભુ સાથે અનેક અલૌકિક

અંગે અનેક જાતનાં સ્વપ્નાં હું ત્યાં અનુભવું છું." "વારૂ, પણ જે વખતે તમે ગાઢપણે ઊંઘી જાઓ છો અને સ્વપ્ન સરખું પણ આવતું નથી, તે વખતે તમારી બુદ્ધિ અને મન ક્યાં જાય છે?"

તેણે વિચાર કરીને કહ્યું કે, "તે અવસ્થામાં મન કે બુદ્ધિ ત્યાં રહેતાં નથી." "વારૂ, મન કે બુદ્ધિ તો ત્યાં રહેતાં નથી; પરંતુ તે અવસ્થામાં તમે તો રહો છો કે નહિ?" તેણે જવાબ આપ્યોઃ "હું તો રહું છુંજ, તે ગાઢ નિદ્રાવસ્થામાં પણ મારૂં અસ્તિત્વ તો કાયમ રહે છેજ." "વારૂ, જરા આમ જુઓ. ગાઢ નિદ્રાવસ્થામાં મન કે બુદ્ધિ રહેતાં નથી, તેનું કારણ એ છે કે તે અવસ્થામાં મન અને બુદ્ધિને ખીંટીએ મૂકેલા વસ્ત્રની માફક એક બાજુએ મૂકેલાં હોય છે અને તમે એકલાજ કાયમ હો છો." તે અનુચરે કહ્યું: "આનો ભાવાર્થ હું હજી પણ બરાબર સમજી શક્યો નથી."

તે અનુચરને કહેવામાં આવ્યું કે, "વારૂ, તમે કદી ઊંઘમાંથી ઊઠીને કહો છો કે, આજ રાત્રે મને બરાબર ઊંઘ આવી, સ્વપ્ન સરખું પણ આવ્યું નથી અને એકીઊંઘે વહાણું વાઈ ગયું?" તેણે કહ્યું: "હા, એમ કહું છું ખરો." "વારૂ, હવે આપણે જરા આગળ ચલાવીએ. આ બાબત ઘણીજ બારીક છે, બરાબર લક્ષ આપજો. ઊંઘમાંથી ઊઠીને તમે જે કહો છો કે, આજ તો ઊંઘમાં કશું પણ જણાયુંજ નથી; એ તમારૂં કહેવું અસત્ય છે. કોઈ માણસ એમ કહે છે કે, 'ફલાણી વખતે ફલાણે ઠેકાણે કોઈ પણ માણસ ન હતો એ મેં મારી નજરે જોયું છે.' તેના જેવુંજ તમારૂં કહેવું અસત્ય છે; કારણકે ત્યાં કોઈ માણસ નહોતો એમ જાણવા માટે ઓછામાં ઓછો તે વખતે તે પોતે તો ત્યાં હાજર હતોજ."

"આવી રીતે ગાઢ નિદ્રામાં માતા, પિતા, ઘર કે કશુંયે નહોતું એ વાત ખરી; પરંતુ તમે તો ત્યાં હતાજ. કારણકે તમે જો ન હોત, તો 'મને જરી સ્વપ્ન સરખુંયે આવ્યું નથી.' 'મને કશુંયે જણાયુંજ નથી' આવો અનુભવ અમને કોણ કહેત? એ ઉપરથી સમજાય છે કે, તમે મન અને બુદ્ધિથી કંઈક જુદીજ વસ્તુ છો. તમારૂં મન અને બુદ્ધિ એ વખત ઊંઘી ગયાં હતાં, પણ તમે જાતે તો જાગૃતજ હતા. જો તમે ઊંઘી ગયા હોત, તો શરીરની નસેનસમાં લોહીને કોણ ફેલાવત, તેમજ જઠ-

ભગવદ્દ્ રૂપ જીવો જુદા થાય છે, ત્યાંથી પ્રભુથી તેઓ વિખૂટા પડે છે પ્રભુનો વિયોગ પ્રાપ્ત થાય છે જુદા પડ્યા ત્યાંથી પ્રભુનો સબંધ છૂટયો અને વિયોગજ જ્યો ભગવાનથી વિખૂટા થાય તો પણ તેઓને તાપક્લેશ નથી થતા, વિયોગ હોય તો તાપક્લેશ થવો જોઇએ, પરંતુ વિયોગ છતા, હજારો વર્ષોનો વિયોગ છતા જીવોને લેશ પણ પ્રભુને મળવા માટે તાપ કે ક્લેશ કાંઈ થતુ નથી કારણ શુ ? કારણ એજ કે પ્રભુનો સબંધ નથી જ્યાંથી વિખુટા પડ્યા ત્યાંથી પ્રભુ સાથેનો તાર તૂટયો, સબંધ છૂટયો, હવે પ્રભુના વિયોગને લઇને થવો જોઇએ તાપક્લેશ ક્યાંથી થાય ? થોડો પણ પ્રભુનો સબંધ જો આવતા હોય તો તેઓને પ્રભુનો વિયોગ સાભરી આવે અને પ્રભુની પ્રાપ્તિ માટે આર્તિ ઉદ્ભવે સમૂળગો સબંધ જ્યા નથી, ત્યા પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે તાપક્લેશની ઉત્પત્તિ ક્યાંથી ?

વિયોગ પ્રાપ્ત થયા પછી પ્રભુનો સબંધ કેવી રીતે થાય? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે કે પ્રપંચમા જીવોની આસક્તિ દૂર થયા પછી પ્રભુનો સબંધ થાય છે પ્રપંચમા જ્યા સુધી આસક્તિ લાગી પડે છે ત્યાસુધી પ્રભુનો સબંધ સભવિત નથી મારુ તારૂ દૂર થયે પ્રભુનો સબંધ થાય છે

પ્રપંચમા એટલે લોકમા રહેલી આસક્તિ દૂર થવામા બે આડી આવે છે, એક તો અહંતા અને બીજી મમતા એ બેની માતા અવિદ્યા એટલે અજ્ઞાન અજ્ઞાનથી મારૂ તારૂ ઉદ્ભવે છે સમગ્ર જગત્ પ્રભુને ખેલવાનુ સ્થાન છે એમાના સર્વ પદાર્થો પ્રભુને ખેલવાનાં રમકડાં છે, તે બધા પ્રભુના છે, પ્રભુજ તેના માલીક છે, જીવો અજ્ઞાનને વશ થઇને કુબુદ્ધિ જીવો એને પોતાના

વિચાર કરી જુઓ કે, શું તમે કોઈ એવી વસ્તુ નથી કે જે સર્વ અવસ્થામાં, આજ, કાલ અને સર્વદા, સ્વરૂપમાં લવલેશ પણ ફેરફાર થયા વગર એકજ સ્વરૂપે કાયમ રહે છે? જો આ ખરૂં લાગતું હોય, તો હજી જરા વધારે વિચાર કરી જુઓ, એટલે પછી તરતજ તમને ઈશ્વરનો મેળાપ કરાવવામાં આવશે. તમને જે કહેવામાં આવ્યું હતું, તે તમને યાદ હશે કે તમે તમને પોતાને જાણો; તમારૂં નામઠામ એક કાગળ ઉપર લખીને આપો, એટલે પછી તરત તમને ઈશ્વરનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરાવવામાં આવશે!"

હવે જ્યારે રાજકુમારને પોતે શું છે, તે સમજાયું—પોતે એક અવિકારી, નિત્ય અને ગાઢ નિદ્રામાં પણ જાગૃત એવું કોઈ તત્ત્વ છે, એવું જ્યારે તેના જાણવામાં આવ્યું, ત્યારે તેને ઈશ્વરનું સ્વરૂપ જાણવાની વિશેષ જિજ્ઞાસા થઈ. ત્યાર પછી તે કુમારને પૂછવામાં આવ્યું કે, "ભાઈ, આ જે વૃક્ષો વૃદ્ધિ પામે છે, તે તરફ જોઈને કહો કે, તે જે શક્તિ વડે વૃદ્ધિ પામે છે તે શક્તિ તેમની શક્તિથી નિરાળી છે કે તેજ છે?" તેણે જવાબ આપ્યો કે, "ના, ના; તે તો તેની તેજ હોવી જોઈએ." "વારૂ, ત્યારે આ વૃક્ષોમાં વૃદ્ધિ કરનાર જે શક્તિ છે, તે શક્તિ આ પશુઓના શરીરને વૃદ્ધિ કરનારી શક્તિથી ભિન્ન છે કે તેની તેજ છે?" તેણે કહ્યું: "ના, ના; એ પણ તેની તેજ હોવી જોઈએ." "વારૂ, જે શક્તિ આ તારાઓને ગતિમાં મૂકે છે, તે શક્તિ નદીના પ્રવાહને ચલાવનાર શક્તિ કરતાં ભિન્ન છે કે તેની તેજ છે?" તેણે કહ્યું: "ના, તે પણ તેની તેજ હોવી જોઈએ." "બરાબર છે. જે શક્તિ વડે આ વૃક્ષો વૃદ્ધિ પામે છે અને જે શક્તિ વડે તમારાં શરીર વૃદ્ધિ પામે છે, તે બંને શક્તિ કદીયે ભિન્ન નજ હોઈ શકે. કુદરતમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહેલી એકજ દિવ્યતાથી, તે એકજ અજ્ઞેય તત્ત્વથીજ આ સર્વ તારાઓ પ્રકાશે છે અને તમારાં નેત્રો પલકારા મારે છે. તે એકજ શક્તિ વડે તમારા શરીરના કેશ વૃદ્ધિ પામે છે અને તેજ શક્તિ વડે તમારૂં લોહી રક્તવાહિનીઓમાં વહે છે. જે શક્તિ વડે ખોરાક પાચન થાય છે, તે શક્તિ તમે નથી શું? જે મન અને બુદ્ધિથી પર છે તે શું તમે નહિ? ખરેખર તેજ તમે છો. જો આ યથાર્થ છે, તો આ સર્વ સૃષ્ટિનું જે નિયામક બળ છે તે પણ તમેજ છો; જે આ દિવ્યતા છે તે પણ તમેજ છો, જે ઈશ્વર છે તે પણ તમેજ છો; જે અજ્ઞેય વસ્તુ છે તે પણ તમેજ છો અને જેને

પામે છે, અને તે અલૌકિક અગ્નિ વડે લૌકિક દેહ, ઇન્દ્રિય વગેરે જ્યારે પાકે છે, શુદ્ધ બને છે, ત્યારે તે દેહ, ઇન્દ્રિય વગેરે પ્રભુના કાર્યમા ઉપયોગી થાય છે આથી વધારે શુ કહીએ ? એટલુ જ બસ છે

(પુ ભ સુ વ ૬ અક ૩-૪)

२२. स्वमार्गमूलनिरूपणम् ॥

अथ श्रीकृष्णावदनपदाम्भोजप्रसादत ॥
प्रभुस्वरूपविषये किंचिदत्र निरूप्यते ॥१॥

હવે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના મુખારવિન્દના અવતારરૂપ શ્રીમદાચાર્ય ચરણોના ચરણકમળની કૃપાથી પ્રભુના સ્વરૂપના વિષયમા કાઇક અહી કહેવામા આવે છે ૧

'रसो वै स' इतिश्रुत्या स्वरसात्मतयोदितम् ॥
तत्र कृष्णे मति कार्या ब्रह्मवादेन सर्वथा ॥२॥

"रसो वै स"—તે પ્રભુ રસરૂપ છે, એ ઉપનિષદ્—વાક્ય અનુસાર પ્રભુનૂ સ્વરૂપ રસાત્મક કહેવામા આવ્યુ છે, તેના પ્રમાણના શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીમા બ્રહ્મવાદના સિદ્ધાન્ત અનુસાર દરેક રીતે બુદ્ધિ કરવી ૨

"તમે ક્યાં રહો છો?" તેના જવાબમાં તેણે પોતાના રાજપાટના નગરનું નામ લઈને કહ્યું કે, "હું ત્યાં રહું છું." "અરે કુમાર ! તે પાટનગરજ માત્ર તમારૂં રહેવાનું સ્થાન નથી; પરંતુ તમારા રાજ્યનો આખો પ્રદેશ એ તમારો છે. તમે તમારા રાજધાનીના પાટનગરમાં રહો છો, તથાપિ એ આખું રાજ્ય તમારૂંજ છે. આ સુશોભિત રમ્ય પ્રદેશ,-આ દિવ્ય દેખાવો, આ ભવ્ય હિમાલય, પર્વતની રમ્ય રચના, એ સર્વે તમારૂં છે; માત્ર તે પાટનગરજ કંઈ તમારૂં નથી."

બધા લોકો આવીજ ભૂલ કરે છે. તમારા આત્મા અથવા સત્ય સ્વરૂપનું પાટનગર ભલે તમારી બુદ્ધિ અને તમારૂં મન કહેવાય; પરંતુ એટલુંજ માત્ર તમારૂં અને બીજું તમારૂં નહિ, એવું કહેવાનો તમને કંઇ પણ હક નથી. તમારા મનની અને તમારી બુદ્ધિની આ નાની સરખી રાજધાની-આ નાનું સરખું પાટનગર એજ માત્ર કંઇક તમારૂં છે એમ નહિ; પરંતુ આ આખું વિશાળ વિશ્વ તમારૂં છે. આખું બ્રહ્માંડ તમારૂં છે. બ્રહ્માંડના ગર્ભમાં રહેલ અનેક સૂર્ય, અનેક ચંદ્ર, અનેક પૃથ્વી, અનેક ગ્રહો અને અનેક સ્વર્ગો એ સર્વે તમારાં છે. આનો તમે અનુભવ કરો, તમે તમારો સ્વભાવસિદ્ધ હક ફરીથી પ્રાપ્ત કરો; એટલે પછી બધી જાતનાં ઉદ્વેગ, દુઃખ અને આપત્તિ નાશ પામશે.

લોકો મુક્તિના સંબંધમાં વાતો કરે છે; પણ તમે શાથી બદ્ધ છો, તે તમારે પ્રથમ જોવાનું છે. જો તમે મુક્ત થવા માગતા હો તો તમારા બંધનું કારણ શું છે તે તમારે જાણવુંજ જોઇએ. એ તો એક વાંદરાની વાત જેવું છે. હિંદુસ્તાનમાં વાંદરાઓને જુદી રીતેજ પકડવામાં આવે છે. કેટલાંક સાંકડા મોનાં વાસણોને જમીનમાં મજબૂત દાટીને તેમાં ખાવાનાં ફળ નાખવામાં આવે છે. પછી તે વાસણો પાસે કેટલાંક વાંદરાં દોડી આવે છે અને તે ફળ લેવાને માટે વાસણોમાં હાથ ઘાલે છે; પણ તે ફળને થોડે થોડે બહાર કાઢવાની રીત તેમને માલૂમ હોતી નથી, તેથી વાંદરાઓ જેટલાં પણ લઇ શકાય તેટલાં ફળ પોતાની મૂઠીમાં એકી વખતે ભરી લે છે; એટલે વાસણ બહુજ સાંકડા મોઢાના હોવાથી તે વાંદરાના હાથ તે વાસણોની બહાર નીકળી શકતા નથી અને અંતે વાંદરાંઓ પકડાઇ જાય છે.

અમે એ પૂછીએ છીએ કે, તમને બદ્ધ અને પરતંત્ર કોણ કરે

એવી કોઇ પણ વસ્તુ નથી કે જેને આકાર જ ન હોય બ્રહ્મ સાકાર હોવાથી તે બ્રહ્મના આધારે સમગ્ર જગત સાકાર છે ૭

अत एवोक्तमाचार्यैर्निबन्धे तत्त्वदीपके ॥
'अखण्ड कृष्णवत्सर्वमिति निर्गलितं वचः ॥८॥

આથીજ શ્રીતત્ત્વદીપનિબન્ધમા શ્રીમદાચાર્યચરણોએ સર્વના નિચોડરૂપ વાક્ય કહ્યું છે કે 'કૃષ્ણરૂપ એવુ આ સર્વ અખણ્ડ છે' ૮

भगवद्धर्मशक्तीनामिति तद्रूपतोच्यते ॥
सर्वस्वरूपमानन्दस्तदाकारस्तदाकृतिः ॥९॥

પ્રભુના ધર્મો અને શક્તિઓ પ્રભુરૂપ છે સર્વ સ્વરૂપાત્મક આનન્દ છે એટલે આનન્દનો જે આકાર તે પ્રભુનો આકાર ૯

एवं रसात्मकं ब्रह्म साकारं ज्ञेयमास्तिकैः ॥९॥

આમ રસાત્મક એવુ જે બ્રહ્મ તેને આસ્તિકોએ સાકાર (આનન્દાકાર) જાણવુ ૯½

रसश्च द्विविधः सिद्धस्तच्छास्त्रे यादृशस्तथा ॥१०॥
संयोगविप्रयोगाभ्यां शृंगारो विनिरूपितः ॥
संयोगश्च विरहः स्वरूपान्येति निश्चयः ॥११॥

રસશાસ્ત્રમા જેવા પ્રકારનો રસ કહેવામા આવ્યો છે, તે રસ બે પ્રકારનો સિદ્ધ છે તેજ રીતે શૃઙ્ગાર રસ સંયોગ અને વિપ્ર

રતાં, હાસ્યો અને પરસ્પર ચુંબનો કરતાં કરતાં, આપણે પણ પંથહીન મહાસાગરનાં પ્રવાસીઓ છીએ. (જેને પાપને માટે પશ્ચાત્તાપ કરવો હોય, આંસુ પાડવાં હોય, પોતાને અધમ, હીન, પતિત માનવાં હોય તેઓ ભલે તેમ કરે.) પણ હે આત્મા, તું મને આનંદ આપે છે, હું તને આપું છું !

"હે આત્મા ! કોઈ પણ આચાર્યના કરતાં ઇશ્વિરમાં અમને વિશેષ શ્રદ્ધા છે; છતાં ઇશ્વિરનાં રહસ્યો ઉકેલવાની અમારી હિંમત નથી. હે આત્મા ! તું મને આનંદ આપે છે, હું તને આપું છું.

"આ મહાસાગરની મુસાફરી કરતાં, પર્વતોનાં શિખર ઉપર ચડતાં કે રાત્રિના જાગરણ વખતે દેશ, કાળ અને મૃત્યુના શાંત વિચારો ખળખળ વહેતા જળની પેઠે, વસ્તુતઃ મને અનંત પ્રદેશોમાં થઇને લઈ જાય છે.

"હે ભગવન્ ! તું જેના વાયુનો હું શ્વાસોચ્છ્‌વાસ લઉં છું; જેના ઊછળતા તરંગોનો ધ્વનિ હું સાંભળું છું, તારા સામીપ્યમાં, તારે માર્ગે આવતાં આવતાં મને અને મારા આત્માને તું સર્વાંગે ભીંજવી દેજે; મને તારામાં નિયમિત કરી દેજે.

"હે ભગવન્! તું સર્વોચ્ચ, અનામી, સૂત્રાત્મન્, પ્રાણસ્વરૂપ, પ્રકાશોનો પ્રકાશ, વિશ્વકર્તા, વિશ્વનો કેંદ્ર, સત્યપરાયણ, ધર્મિષ્ઠ અને પ્રેમલોજનોનો મહાન કેંદ્ર,નૈતિકતા અને આધ્યાત્મિકતાનો પ્રવાહ, પ્રેમનું મૂલ અને ભંડાર છે."

"મારા વિચારગ્રસ્ત આત્મા! મારી અતૃપ્ત તૃષ્ણા! આપણે માટે ત્યાં કોઈ રાહ નથી જોતું?–આપણો સંપૂર્ણ સાથી–ત્યાં સુખસ્વરૂપ સ્નેહી આપણી પ્રતીક્ષા કરતો નથી બેસી રહ્યો?

"તું (વિશ્વબ્રહ્માંડની) ગાડી છે, (પેલા) સૂર્યો, નક્ષત્રો અને તારકમંડળોનો તું પ્રેરક છે; એ ગ્રહમંડળો અનેક ચક્રો કાપતાં કાપતાં, ક્રમશઃ સુરક્ષિતપણે, નિયમિત ગતિથી દિશાના નિરાકાર અનંત વિસ્તારોને પાર કરી જાય છે.

"મારામાંથી બહિર્મુખ હું ન થાઉં તો એ બધાં ઉત્તમ વિશ્વોનો કેવી રીતે વિચારમાત્ર પણ કરી શકું? એક શ્વાસ પણ કેવી રીતે લઉં, કે એક શબ્દ પણ કેવી રીતે બોલી શકું? પરમાત્માનું ધ્યાન ધરતાં અને પ્રકૃતિ તથા તેના ભવ્ય ચમત્કારો, દેશ, કાળ અને મૃત્યુના સંબંધે વિચાર કરતાંવેંતજ હું જાતે સુકાઈ જઉં

કોઇવાર પ્રભુને મૂલલીલાનૂં પ્રાગટ્ય કરવાની ઇચ્છા થતાં શ્રુતિરૂપ અગ્નિકુમારોને ભાવરૂપ ફલ અપાવવાની ઇચ્છાએ કરી ખાસ કરી પોતે આપેલા વરદાનને સફલ કરવા માટે પોતાના ભાવાત્મક શ્રીવ્રજજનોને પ્રકટ કર્યાં. ૧૫-૧૬.

संयोगात्मा स्वयंजातो वसुदेवगृहे ततः ॥
नंदगेहे समागत्य भावात्मव्रजसंश्रयम् ॥१७॥
गोपिकाभावरूपं स्वमात्मानं स्वस्थितं व्यधात् ॥
स्वस्थितेन स्वरूपेण सततं रमते व्रजे ॥१८॥

ત્યારે સંયોગરસરૂપ પોતે શ્રીવસુદેવજીના ગૃહમાં પ્રકટ થયા અને આપશ્રીએ નન્દના ઘરમાં આવીને ભાવાત્મક વ્રજભૂમિના આશ્રયરૂપ રહેલ ગોપિકાભાવરૂપ પોતાનાજ આત્માને સારી રીતે સ્થિતિવાળો કર્યો. સારી રીતે સ્થિર થયેલા તે રુપે પ્રભુ વ્રજમાં સતત વિહાર કરે છે. ૧૭-૧૮.

श्रुतीनामग्निपुत्राणां प्रथमाधिकृतिर्यतः ॥
अतः क्वचित्क्वचित्तस्याविर्भावोऽत्र निरूप्यते ॥१९॥

શ્રુતિરૂપ અગ્નિકુમારોનો અધિકાર પ્રથમ હોવાથી અહીં વ્રજમાં ક્યાંક ક્યાંક ભગવદ્રૂપનો આવિર્ભાવ કહેવામાં આવ્યો છે. ૧૯.

यथा स्वरूपसेवायां कदाचिद्रूपदर्शनम् ॥
देहस्य भौतिकत्वेन तथाऽत्रापि विबुध्यताम् ॥२०॥

સ્વરૂપસેવા કરતાં કરતાં કોઇ સમે અસલ રૂપનાં દર્શનને

થાઓ. ચાલો, નિત્યતા, વાસ્તવિકતા, સત્યસ્વરૂપ આત્મા પ્રતિ આગળ પ્રયાણ કરો. ભારત કરતાં વધારે,આગળ રસ્તો પકડો.

"અહા! ભારત કરતાં પણ આગળનો સન્માર્ગ! હે પૃથ્વી અને આકાશના ગૂઢ રહસ્ય! હે સમુદ્ર અને જલપ્રવાહો! હે દોડતી નદીઓ! હે વનો અને ખેતરો! હે સમસ્ત દેશનાં ઉપવનો! હે શિલાઓ! પ્રચંડ ભૂધરો! આરક્ત પ્રાતઃકાલ, મેઘ, વૃષ્ટિ અને હિમદળો! હે દિવસ અને રાત્રિ, તમારો બધાંનો માર્ગ હવે સ્પષ્ટ થઇ ગયો છે!

"દેહાધ્યાસથી પર જાઓ એટલે તમે એ બધું થઇ જાઓ છો. આ બધાને માટે તમને માર્ગ મળી જાય છે. એ બધું તમે પોતેજ છો એવો અનુભવ કરો.

"હે ચંદ્ર, સૂર્ય અને સમસ્ત નક્ષત્રો! બૃહસ્પતિ અને શુક્ર! તમે પણ ચાલો, તમને પણ માર્ગ મળી ગયો! મારી નસોમાં હવે જોસથી લોહી ઊછળે છે! હે આત્મા! દૂર-દૂર જવા માટે લંગર છોડી મૂક. દોરીઓ તોડી નાખો. હલેસાં મારો; ચલાવો વહાણને.

"પૃથ્વી પરનાં વૃક્ષોની પેઠે આપણે હવે અનંતકાળ સુધી અહીં નથી રહેવું! તુચ્છ પશુપક્ષીની પેઠે આપણે અહીં ખાતાં-પીતાં ઘણા કાળ પર્યંત ખરાડા નથી પાડ્યા કર્યા?

"પુસ્તકિયા જ્ઞાનથી આપણે આપણા સ્વરૂપને ઘણા દીર્ઘ સમય સુધી આંધળું નથી કરી રાખ્યું?

"ચાલો, આગળ વધો; ઊંડાં પાણીમાં વહાણને લઇ જાઓ; હે આત્મા! નિશ્ચિંતતાથી અન્વેષણ કરતાં જઇએ! હું તારી સાથે અને તું મારી સાથે છે; કારણ જ્યાં કોઇ પણ નાવિક હજુ ગયો નથી એ આપણું લક્ષ્ય છે. આપણી જાતને અને આ (જીવન) નૌકાને આપણે સાહસમાં-જોખમમાં નાખવાની છે.

"હે મારા વીર આત્મા! ચાલો,દૂર-સુદૂર ચાલો. હે સાહસિક પણ સુરક્ષિત આત્મા! શું આ સમસ્ત સમુદ્ર ઈશ્વરનો નથી? અહા! દૂર-સુદૂર વહાણ હંકારીએ."

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

સિદ્ધ થયેલૂ જ પ્રી ગીતગ આશ્રી પમાડ્યા " પ્રાપ્ત પ્રાગાર [મા ૧૦] "એ જ્ઞાતિમા તો પ્રકારની ગોપીઓની વાત મદેવાંમાં આવી છે ૨૧-૨૫

શ્રુતયोऽग्निकुमारास्तु ध्यात्मरूप व्रजस्थिता ॥
आत्यन्तिकस्वविरहफलभाजस्तथा कृता ॥२६॥
अतर्गृहगता स्वस्मिन् क्रियारूपेणवेशिता ॥
तेषा स्वाधरसैरेभ्यस्मान्निष्कास्य रमण पुन ॥२७॥
प्रवेशनित्यसयोगरूपेणैव यथास्थिति ॥२७½

શ્રુતિરૂપ અગ્નિકુમારો કે જે પ્રભુરૂપ વ્રજની અન્દ ગયેલા હતા તેઓને અત્યન્ત પોતાના વિપ્રયોગરૂપ ફળનાં અધિકારી કરવામા આવ્યા તેમા જે બેછુના: થતા ઘર બહાર ન નીકળી શક્યા, તેઓનો ક્રિયારૂપે પ્રભુએ પોતામા પ્રવેશ કર્યો અનુકૂળ સ યોગ મળતા તે અન્તર્ગૃહગતાને પોતામાથી બહાર પધરાવી તેઓની સાથે રમણ કરે આ પ્રવેશ થતા નિત્ય સયોગરૂપેજ રમણ છે, તેમ જાણુવૂ ૨૬-૨૭½

भावरूपास्तु तेनेव रूपेणाति विबुध्यताम् ॥२८॥
उभयो साकृतिर्ध्य हि मतव्य ब्रह्मवादिभि ॥२८½॥

ભાવાત્મક તો તેજ રૂપે એમ જાણો આ બન્ને પ્રકારના [પ્રવેશ થતાં નિત્ય સયોગરૂપ અન્તર્ગૃહગતા અને ભાવાત્મક શ્રુતિ રૂપા]ને બ્રહ્મવાદીયોએ સા ાર માનવા ૨૮½

વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. એકાદ પદાર્થ ઉપર આત્યંતિક દાબ ગમે તેટલો હોય, પરંતુ પ્રકટ દાબ કંઇજ હોતો નથી. હિંદુસ્તાનમાંની અસંખ્ય શક્તિઓ પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવાથી તેમાંથી કંઈ પ્રકટ દાબ ઉત્પન્ન થતો નથી. કેવી શોકજનક સ્થિતિ! દરેક જણ પોતાના દેશબંધુના દોષ તરફજ પોતાનું લક્ષ દોરે છે, તેથી ઐક્ય તો સંભવેજ શાનું? પરંતુ આ અવિશ્વાસુ દૃષ્ટિ સમાજમાં દુર્જનતાની વૃદ્ધિ કરવામાં મદદ કરે છે, એક માણસને "ચોર" કહીને બોલાવો એટલે તે "ચોરી" કરતાં શીખશે. આ એક નિર્વિવાદ સત્ય છે.

શું કાર્યને માટે સામાન્ય ક્ષેત્ર કોઇ છેજ નહિ? આપણા બંધુઓમાં ઐક્ય–વખાણવા યોગ્ય કંઇજ ગુણો–નથી? હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા પંથોમાં ઐક્ય છેજ નહિ? પવિત્રતા અથવા અપવિત્રતાના નામ નીચે ઈશ્વરના છૂપીપોલીસ ખાતાના સ્વયંસેવક–સભાસદ બની, દેશકાર્ય કરનાર સદ્‌ગૃહસ્થના ખાનગી વર્તન પર તપાસ રાખવાનો શો હક છે? પોતાના ખાનગી વર્તનનો સવાલ તેની અને ઈશ્વરની વચ્ચેનો સવાલ છે; તેની વચ્ચે આપણે માથું મારવાની શી જરૂર છે? બીજાના વર્તનમાંથી દોષો કાઢવામાં આપણે આપણી શક્તિનો જેટલો વ્યર્થ વ્યય કરીએ છીએ, તેટલીજ શક્તિ આપણું વર્તન ઉચ્ચ બનાવવાને પૂરતી થાય તેમ છે. ફરજ પાડવાથી મનુષ્યનું નીતિબળ લેશ પણ વધશે કે? રૂઢિની ખાતર, કોઈને રાજી રાખવા કે માન મેળવવા માટે કરેલું આચરણ પવિત્ર કહેવાય ખરૂં કે? એ પવિત્રતા છે એમ કદી માનશો નહિ, એ તો દુર્બળતાજ છે. કાંટા હોય છે તેથી ગુલાબના ફૂલને કોઇ ફેંકી દેતું નથી. કંદોઇ સૂકો રોટલો ખાઇને રહેતો હોય, તેથી શું તેના હાથની મીઠાઇ ખાવી નહિ કે? એવાના હાથનું ખાવાથી આપણે દૂષિત થતા નથી, પણ જે મલિનતા બહાર કાઢીએ છીએ તેનાથીજ ફક્ત દૂષિત થઇએ છીએ.

કોઈ ગમે તે ખાતોપીતો હોય તેમાં આપણું શું બગાડયું? જ્યાંસુધી તેની પાસેથી ઉદાત્ત તત્ત્વો આપણને શીખવાનાં મળે, ત્યાંસુધી તે શું ખાતોપીતો હતો તે જોવાની જરૂર નથી. વ્યક્તિ તરફ ન જોતાં ઉપદેશના ગુણાગુણ ઉપરથીજ તેનો સ્વીકાર કરવો જોઇએ. ભૂમિતિનાં મૂળતત્ત્વોનો યુકલીડના શરીર સાથે શો સંબંધ છે? ચિતારો જાતે કદરૂપો હોય, તેથી શું તેના સુંદર

अनुगृह्य स्वरूपात्मभक्तावेश विधाय च ॥
तदा तद्रूपतापत्तौर्मूललीलापरायणः ॥३॥
यथा वा पूर्वरूपेऽपि स्वयमाविश्य सर्वतः ॥
मूलरूपेण कृतवाँल्लीलास्तद्वत्स्वयं हरिः ॥४॥
तथा श्रुतिषु सर्वासु भावात्मा स्वीयरूपताम् ॥
सम्पाद्य मूलरूपेण रमते तादृशीषु वै ॥५॥

જે પ્રમાણે સદૈવ અનુગ્રહ વડે શ્રુતિયોના મૂલરૂપને બતાવનાર રસરૂપસ્વરૂપવાળાં ગોપાઙ્ગનાઓથી યુકત, તેવાજ પ્રકારના રસાત્મક સ્વરૂપવાળા વ્રજ અને શ્રીગિરિરાજ-તેમાં ક્રીડા કરનાર મૂલલીલા કરનારા પ્રભુયે રામચન્દ્રજીદ્વારા અનુગ્રહથી સર્વ અગ્નિકુમારોને નવાજી સ્વરુપાત્મક ભક્તનો આવેશ તેમાં કરી અમલ રૂપ સાચવ્યાં અથવા તો પ્રથમના સ્વરૂપમાં ચારેબાજૂથી આપશ્રીયે મૂલરૂપે રહી લીલાઓ કરી, તેજ પ્રમાણે ભાવાત્મા પ્રભુ પણ્ેજ સમગ્ર શ્રુતિ-યોમાં પોતાના સ્વરૂપને પધરાવી-તદ્રૂપ કરી તેવી તદ્રૂપ શ્રુતિ-રૂપાઓમા રમણ કરી રહ્યા છે. ૧-૫.

आश्रयत्वे तथाभावे प्रभोस्तत्र तथात्र हि ॥
उभयोर्भावरूपत्वं मन्तव्यं ब्रह्मवादिभिः ॥६॥

અગ્નિકુમારોના વિષયમાં આશ્રય મુખ્ય રૂપે રહેલો છે, તેજ રીતે આ શ્રુતિરૂપાઓના વિષયના રમણુમા પ્રભુ અને ગોપાઙ્ગનાઓ ભાવાત્મક છે, તેમ બ્રહ્મવાદીયોયે જાણવું. ૬.

પતિતોનો ઉદ્ધાર કરનાર તમે કોણ? તમારો ઉદ્ધારજ પ્રથમ તમે કર્યો છે કે? જીવનસાફલ્ય કરવાને ખાતર જીવનની તિલાંજલિ આપવાને તમો તૈયાર છો? એટલી શક્તિ અને હિંમત તમારામાં હોય તો ઊઠો અને ગરીબોના ઉદ્ધારક બનો.

ભગવાન બુદ્ધ વારંવાર એક ગણિકાના ઘરમાં જતા હતા. હલકો ધંધો કરનારી મેરી મેગડેલીનનો સહવાસ કરતાં ઇશુખ્રિસ્ત બિલકુલ અચકાયો નહોતો. અરેરે! આ નીચ મોટાઇ ક્યારે નષ્ટ થશે? જ્યાંસુધી આપણે એકબીજાના દોષજ શોધ્યા કરીશું, ત્યાં સુધી દેશમાં પ્રેમ અને ઐક્યની વૃદ્ધિ કદી પણ થશે નહિ. નાનાંમોટાં સર્વ બાળકો પર સમાન પ્રેમ રાખનારી માતાના જેવું અંતઃકરણ બનાવવું એજ જીવનસાફલ્યનો સાર છે. ખરી કેળવણી તેજ છે કે જેથી અખિલ વિશ્વ પ્રત્યે ઇશ્વરની દૃષ્ટિથી જોઇ શકાય.

ઉન્નતિ ક્રમે ક્રમે થાય છે. જેમ દરેક જણને બાલ્યાવસ્થા, યૌવનાવસ્થા વગેરે અવસ્થાઓમાંથી પસાર થવું પડે છે, તેમ નૈતિક અને આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં પણ જુદી જુદી અવસ્થામાંથી પસાર થવું જરૂરનું છે. પતિત મનાતા લોકો નીતિક્ષેત્રમાંનાં બાળકો છે. શું બાળકમાં પણ એક પ્રકારનું સૌંદર્ય માલૂમ પડતું નથી? તમે ભૂલથી જેને "પતિત" માનો છો તેઓ હજી "ઊઠ્યાં નથી." જેમ તમે એક વખતે શિખાઉ હતા, તેમ તે પણ હાલ વિશ્વવિદ્યાલયના નવા શિખાઉ વિદ્યાર્થી છે.

કેટલાક માણસો વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ ધરાવવાનો ઘણો ઢોંગ કરે છે અને તે છતાં પણ પોતાના આશ્રિતોના દોષ શોધવામાં મશગૂલ રહે છે. એ કૃત્યના બચાવમાં તેઓ કહે છે કે, "અમે પાપનેજ ધિક્કારીએ છીએ; પાપીને તો અમે ચાહીએ છીએ"

પરંતુ વહાલા મિત્રો! જ્યાંસુધી તમને કોઇ વસ્તુમાં દોષ દેખાય છે, ત્યાંસુધી તમે તેના પર પ્રેમ કરી શકતા નથી. પ્રેમનો અર્થજ "સૌંદર્ય જોવું" એ છે.

અંધારાની સાથે લડાઇ કરવાથી શું તે જતું રહેશે? ઘોર અંધારામાં ચોતરફ પથરા ફેંકવાથી, લાકડીઓના સપાટા મારવાથી, બારીબારણાં પછાડવાથી, ટેબલ ખુરસીનો ઠ વાળવાથી, ખડિયો ઢોળી નાખવાથી અને ગુસ્સે થઇ

२४. श्रीमत्प्रभुप्राकट्यहेतुनिर्णयः ॥

भक्तिमार्गे भगवतः प्राकट्यं फलमुच्यते ॥
परमानंदरूपत्वात्तदाविर्भवनं तथा ॥१॥

ભક્તમાર્ગમાં પ્રભુનું પ્રકટ થવું, તેજ ફલ કહેવાય છે. પ્રભુ પરમાનન્દરૂપ હોવાથી (અને આનંદ એજ પરમ ફલ હોવાથી) પ્રભુનું પ્રકટ થવું તે ફલરૂપ છે. ૧.

तत्र हेतुर्भक्तदुःखं, रूपत्रितयके हरेः ॥
अवतारोऽपि भक्तानां दुःखादेव हरेर्मतः ॥२॥

પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થવામાં હેતુ ભક્તનું દુઃખ હોય છે. પ્રભુના બાલ્ય કૈશોર અને પૌગણ્ડ એ ત્રણે રૂપોમાં પણ પ્રભુનો અવતાર ભક્તોની તકલીફને આભારી હોય છે. ૨.

'भयदुःखविनाशाये' त्यप्रोक्तं प्रभुभिस्तथा ॥२३॥

આ વાત શ્રીમહાપ્રભુજીએ 'भयदुःखविनाशाय –પ્રભુ સંસારનાં દુઃખોના નાશ માટે પ્રકટ થાય છે,' તે પ્રસંગમાં કોઈ સ્થળે તેવી વાત કહી છે.

यदान्यविहितं दुःखं भक्तानामिह जायते ॥३॥
तदासुरविनाशायावतरत्यञ्जसा हरिः ॥३३॥

જ્યારે ભક્તોને કોઈ અન્ય અસુરાદિકથી ઉત્પન્ન થયેલા

એક થાય છે અને સ્નેહમયી સેવા કરવામાં હાથ પણ એકઠા થાય છે, તે સમાજમાં માણસોની સંખ્યા ઓછી હોય, તોપણ તે, વિભક્ત શક્તિવાળા કરોડો મનુષ્યો પર જીવન-કલહમાં વિજય મેળવે છે.

કલહ ત્રણ પ્રકારના છેઃ-(૧) વિષમ સાથે, (૨) સરખા સાથે અને (૩) પ્રકૃતિવિરુદ્ધ.

મત્સર, ઇર્ષ્યા અને પક્ષાભિમાનથી ઉત્તેજિત થઈ સમાન લોકોની સાથે કલહ કરવામાં પોતાની શક્તિનો વ્યર્થ વ્યય કરવા કરતાં, સમાન માણસોની સાથે ઐક્ય કરીને વિષમ લોકોની સાથે કલહ કરવાથી વિજય પ્રાપ્ત થાય છે.

"દરેક જાતનો જુલમ દયામાંથીજ જન્મ પામે છે" એ વાક્ય અક્ષરશઃ ખરૂં છે.

વિષમ ઉપર જ્યારે પ્રેમ થવા માંડે છે,ત્યારેજ પ્રકૃતિ વિરુદ્ધના કલહમાં આપણને જય મળે છે અને પંચમહાભૂતો ઉપર પણ સત્તા મળે છે. "હું સર્વનો નિયામક પ્રભુ છું" એ સૂત્રને આ જડસૃષ્ટિમાં કૃતિમાં મૂકવું અને પ્રકૃતિવિરુદ્ધ કલહ કરવો, એ બેમાં કાંઇજ ફરક નથી.

टीका करवानो स्वभाव आ जगतमां आटलो बधो साधारण केम छे?

ટીકા કરવાની પ્રવૃત્તિ બીજા માણસને નુકસાન કરવા જેવી દેખાય છે; પરંતુ બહુધા તે પોતાના બચાવને માટે હોય છે. કોઇ પણ પ્રકારની ટેવ અથવા અભ્યાસ છોડી દેવડાવવાને માટે તેનાં ખરાબ પરિણામોનું વર્ણન કરીને સખ્ત ટીકા કરવાની જરૂર પડે છે. જ્યારે આપણે તે દોષ બીજા માણસોમાં જોઇએ છીએ, ત્યારે તેનો ચેપ રખેને આપણને ઊડી વળગે એવા ભયથી આપણે તેનો સંસર્ગ તજી દેવાને ઇચ્છીએ છીએ. નવી ટેવ પાડવી અથવા નવી દૃષ્ટિ બનાવવી એ જૂની ટેવ અને જૂની દૃષ્ટિનો નાશ કર્યા બરાબરજ છે. જ્યાંસુધી જગતમાં સુધારાને અવકાશ છે, ત્યાંસુધી ટીકા અને તુલના પણ રહેવાનાંજ. તેનો ત્યાગ કરવો ઇષ્ટ નથી તેમ શકય પણ નથી; પરંતુ ટીકામાં કોઇ વ્યક્તિ સંબંધે બોલવું એ નુકસાનકારક છે, માટે એ ઝેરને તો ત્યજી દેવુંજ જોઇએ. આપણું ક્ષુદ્ર 'હું' કે જે આપણામાં અને લોકોમાં પાપની ઉત્પત્તિ

दुःखं तु विरहादेव जायते नान्यथा पुनः ।
विरहोऽपि तदा दुःखहेतुर्हृदि यदि स्फुरेत् ॥८॥

દુઃખ છે, તે પ્રભુના વિરહે કરીને થાય છે; બીજી રીતે નહીં વિરહ પણ દુઃખના કારણરૂપ ત્યારેજ-થાય કે જ્યારે તેની 'સ્ફૂર્તિ' હૃદયમાં થાય. [હૃદયમાં વિરહ વ્યાપી ન જાય ત્યાંસુધી દુઃખનો અનુભવ નથીજ થતો.] ૮.

तत्स्फूर्तिस्तेन भगवत्सम्बन्धो द्विविधो मतः ।
देहभावविभेदेन, तत्राद्यो हरिणा स्मृतः ॥९॥

વિરહની સ્ફુર્તિ થાય, તેથી કરીને દેહ અને ભાવના ભેદે કરી પ્રભુ સાથેનો સમ્બન્ધ બે પ્રકારનો હોય છે. તેમાંનો જે દૈહિક છે, તેની વાત પ્રભુએ 'ધર્મગ્લાનિ વખતે સાધુઓના રક્ષણ માટે અવતાર લઉં છું,' તેની રીતે [ગીતાજીમાં] કહી છે. ૯.

अवतारो द्वितीयः स्यात्परोक्षाध्यक्षयोरपि ।
यथा पत्या स्त्रिया भावसम्बन्धो, नहि देहजः ॥१०॥

બીજો ભાવને લીધે અવતાર છે, જે પ્રભુ પરોક્ષ રહીને અનુભવાવે અથવા પ્રત્યક્ષ રહીને પણ અનુભવાવે; ઉદાહરણ તરીકે પતિ સાથેનો સ્રીને ભાવજનિત સમ્બન્ધ હોય છે, નહીં કે દેહજનિત. [ગોપાઙ્ગના સાથેનો સમ્બન્ધ એ ભાવજનિત છે. ત્યાં વિપ્રયોગ એ પરોક્ષ અને સંયોગ એ પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે.] ૧૦.

स जायते निरूपधिः स्वसर्वस्वनिवेदनात् ॥१०॥

નો આ ધક્કો ઉપયોગી ન હોત, તો તે તેના તરફ ધ્યાન પણ ન આપત. આપણે જેને દુઃખ કહીએ છીએ તે વસ્તુતઃ આવશ્યક ભયસૂચક વાવટો છે. સચેત પ્રાણીઓને સન્માર્ગે ચડાવવાને આવી ચેતવણીઓની આવશ્યકતા છે.

મિત્રે અથવા શત્રુએ કરેલી ખરાબ ટીકાને આપણે આત્મ-સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા માટે જાગૃત કરવા આવેલા ખરાબ સ્વપ્ન તરી-કેજ ગણી કાઢવી. જ્યારે તમે જાગો છો, ત્યારે સ્વપ્ન ક્યાં રહે છે? જ્યારે આપણે આપણા વર્તનને પ્રેમમય બનાવી દઇએ છીએ, ત્યારે થયેલું બધું નુકસાન ખરો નફો બની જાય છે. ગરીબ સિંડ્રેલાની મોજડી ખોવાઇ ગઇ; પરંતુ તેને મોજડી પણ મળી અને સાથે સાથે રાણીપદ પણ મળ્યું!

જ્યારે આપણે સમસ્ત વિશ્વ સાથે તાદાત્મ્ય સાધી લઇએ છીએ ત્યારે કોઈ પણ દુર્જન માણુસ આપણી પાસે આવવાની હિંમત કરી શકતો નથી. ઘરમાં પ્રકાશ ન હોય, ત્યારેજ ચોરો તેમાં પ્રવેશ કરી શકે છે. જે પુરુષ લોકનાયક થવાને લાયક હોય છે, તે કદી પણ "મારા સોબતીઓ મૂર્ખ છે, મારા અનુયાયીઓ બેઇમાન છે, લોકો કૃતઘ્ની છે, સમાજમાં કિંમત કરવાની શક્તિ નથી," એવા બડબડાટો કરતો નથી. આ બાબતો આયુષ્યના મહાન ખેલનો માત્ર એક દાવ છે અને નિરાશાથી હારીને અટકી ન જતાં તેની સામે થવામાંજ ખરૂં સામર્થ્ય રહેલું છે અનાવ-શ્યક વિવાદ અને પ્રમાદભરી મનોવ્યથાઓ, આ બે બાબતોથી જો દૂર રહેવામાં આવે, તો એવી કઇ વસ્તુ જગતમાં છે કે જે પૂર્ણ સંતોષપૂર્વક ન પ્રાપ્ત થાય?

ઓ પ્રેમ! મધુર પ્રેમ! તેં મને યુગોના યુગો સુધી ઠગ્યો છે. ઘડીમાં શત્રુઓ અને મિત્રોની પાછળ સંતાઇને, ઘડીમાં નિંદા અને સ્તુતિમાં અદશ્ય થઇને, ઘડીમાં આનંદ અને અહંકારમાં ખોવાઇ જઇને, ઘડીમાં વિપત્તિ અને દુઃખોમાં દબાઈ જઈને, ઘડીમાં સંસારનાં સંકટોમાં લપાઇ જઇને, ઘડીમાં હાનિ-લાભને લીધે ભુલાઇ જઇને, ઓ પ્રેમ! મધુર પ્રેમ! યુગોના યુગો સુધી તેં મને ઠગ્યો છે.

ઉપાધિઓ, આનંદોના આઘાત-પ્રત્યાઘાતો, પ્રચંડ પ્રહારો, હાસ્યો અને નિશ્વાસવહનો, એ બધાં અજબ પ્રકારની રસાયન-ક્રિયા અને વિદ્યુતશક્તિ ધરાવે છે. એ ખરેખર એક પ્રકારનો શુદ્ધિ-

હવે શ્રીમદાચાર્યચરણોના આશ્રયના બળે કરી શ્રીપુરુષોત્તમના સ્વરૂપના આવિર્ભાવ વિષયમાં હું કાંઈક કહું છું:— ૧.

रसात्मकः श्रुतिशिरः सिद्धः स पुरूषोत्तमः ।
रसः शृङ्गार एवास्ति नाट्यसिद्धान्तसम्मतः ॥२॥

વેદ-વેદાન્તથી સિદ્ધ થયેલા તે શ્રીપુરૂષોત્તમ પ્રભુ રસાત્મક છે (રસો વૈ સ-તે પ્રભુ રસરૂપ છે, એ વગેરે બૃહદારણ્યક ઉપનિષદાદિના વાક્યો અહીં પ્રમાણ છે) નાટ્યશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તે જેને સમ્મતિ આપી છે, તેઓ રસ તે માત્ર શૃંગારરસ છે ૨

अन्येषु रसता नैव मन्यन्ते भरतादयः ।
शृङ्गाररससम्बन्धादन्येऽपि स्यु रसा इति ॥३॥

શૃંગારરસના સમ્બંધને લીધેજ બીજા રસો રસ છે, આવી સ્થિતિને લીધે ભરત વગેરે નાટ્યશાસ્ત્રના આચાર્યો બીજા રસોમાં સાચૂ રસપણૂ માનતાજ નથી. ૩

यथैवोपकृतिः सर्वा महतां स्वर्णनिर्मिता ।
शृङ्गारस्य तथा कार्ये रसा एवोपयोगिनः ॥४॥

સમૃદ્ધ પુરુષોના શૃંગારના સર્વ સાધન જે પ્રમાણે સોનાનાજ બનાવેલા હોય છે, તેજ પ્રમાણે શૃગારરસના કાર્યમાં બીજા રસો ઉપયોગી છે ૪.

स एव श्रुतिवाक्यैकवाच्यतायलतः स्फूटः ।
साकारः सच्चिदानन्दो विरूद्धाखिलधर्मधृक् ॥५॥

વરસાવતા હતા, તેમના પર) ગુસ્સે થતા."

આ જંગલી ઓસ્ટ્રેલિયનોમાં જે ઘોર અજ્ઞાન-તિમિર માલૂમ પડે છે, તેવીજ જાતનું અજ્ઞાન પોતાના બાંધવના દ્વેષથી ગુસ્સે થનારા સુધરેલા અને કેળવાયેલા લોકોમાં છે. પ્રકૃતિના નિયમાનુસાર વરસાદ આવે છે. પુષ્પ ખીલે છે તેમાં પણ પ્રકૃતિના નિયમ સિવાય કોઇ બીજી વસ્તુ દેખાતી નથી. એવીજ રીતે જો કે જૂડાસ સમજ્યો નહોતો, તોપણ તેના દગાભરેલા ચુંબનમાં પ્રેમનો નિયમજ પૂર્ણ જોશમાં અમલમાં મુકાયો હતો. તે દગાભરેલા ચુંબન પછી તરતજ જે ઘટના બની, તેથીજ આજ *ક્રાઇસ્ટને સો માણસો યાદ કરે છે. જો તેમ ન થયુ હોત, તો આજે ક્રાઇસ્ટને કોણ યાદ કરત ? માફી માગતા બંધુઓને ઉદાર જોસફે કહ્યું કે, "ભાઇઓ ! તમે મને કુવામાં નાખ્યો નથી. ઇજીપ્તમાં મને દેવપદ આપવાને માટે પ્રેમદેવીને મારા ભાઇઓ કરતાં વધારે પ્રેમના પૂજારીઓ મળ્યા નહિ, તેથી તેમનેજ પસંદ કર્યા."

श्रुतिसिद्धाखिलब्रह्मधर्माधारो जगत्कृति ।
चतुर्व्यूहादिसहित सर्वाश्रयमयो हरि ॥१०॥
उत्तरो गूढभावत्वाद् भक्तैकहृदयस्थित ।
अनुभूतिप्रमाणैकवेद्यो मानान्तरागत ॥११॥
अनन्तकोटिलीलानामाश्रयो नित्यनूतन ॥११½॥

એ પ્રમાણે પૂર્ણ ગુણગણપૂર્ણ પરબ્રહ્મ લોક અને વેદમાં પ્રસિદ્ધ છે, તેથીજ સર્વગુણ ગુણાત્મક પ્રભુ શ્રુતિમાં સિદ્ધ સમગ્ર સદ્ધર્મોના આધાર છે, જગત તેનું કાર્ય છે તેના વાસુદેવ-સંકર્ષણ-પ્રદ્યુમ્ન-અનિરુદ્ધ એ ચાર વ્યૂહો છે. સમગ્ર આશ્રયોના ધામરૂપ છે ॥ ૧૦, ત્યારે વિપ્રયોગ શૃંગારાત્મક પ્રભુ ભાવના ગૂઢપણાને લીધે માત્ર ભક્તોનાજ હૃદયમાં સ્થિતિ કરી રહેલા, માત્ર અનુભવરૂપ એવા પ્રમાણથી જાણી શકાય તેવા અન્ય કોઈ પણ પ્રમાણોથી જાણી ન શકાય તેવા, અનન્ત કરોડો લીલાઓના આશ્રયરૂપ અને નિત્યનવા એવા છે ॥ ૧૧½

प्रकृत सर्वरूपेण प्रादुर्भावो हरेर्मत ॥१२॥
व्यवस्था तत्र रचिता श्रीमदाचार्यपण्डितै ॥१२½॥

આ ભૂતલમાં સમગ્રરૂપે પ્રભુનું પ્રાગટ્ય થયું છે શ્રીમદ આચાર્યોએ તે વિષયમાં ખુલાસો આપ્યો છે — ૧૨½

लोकवेदप्रसिद्धस्तु व्यूहयुक्तो हरिस्तथा ॥१३॥
वसुदेवगृहे जातो वाक्यसत्यत्वसिद्धये ॥१३½॥

લોક અને વેદમાં પ્રસિદ્ધ એવા પ્રભુ વસુદેવને પૂર્વ જન્મમાં

રાબર સંયોગ થઇ જાય છે, ત્યારે સમપ્રવાહ ઉત્પન્ન થાય છે. જાતિ-અભિમાન તથા વર્ણાભિમાનના કાચના પડદાઓ જ્યાંસુધી અંતઃકરણો એક થવા ન દે, ત્યાં સુધી બુદ્ધિ અને વિચારની મદદથી ઐક્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ નુકસાનકારક અને ભયાવહ છે; એથી તો તમે જે પરિણામ લાવવા માગો છો, તેથી તદ્દન વિરુદ્ધ પરિણામજ આવશે. જ્યાંસુધી એક માણસ પર તમે પ્રેમ ન રાખો, ત્યાંસુધી તમે તેને ઓળખી શકશોજ નહિ.

જ્યાં બુદ્ધિનો પરાજય થાય, ત્યાં પ્રેમને વિજય મળી શકે છે.

ધર્મ, પંથ, સંપ્રદાય વગેરેને લોકો મંત્રેલાં માદળિયાંની પેઠે ગળામાં પહેરે છે. સઘળી જાતના ગુણ અને પ્રભાવ તેમાં છે એમ માનવામાં આવે છે, છતાં આપણે જે થોડાઘણા ગુણ સંપાદન કરીએ છીએ તે એનાથી નહિ; પરંતુ તેનાં કારણો જુદાંજ છે. હવે આપણે આપણા મનુષ્યત્વનું સંરક્ષણ કરીને આ વહેમો ત્યજી દેવા જોઇએ. આ નામ-રૂપનાં રમકડાં સાથે હજી કેટલા દિવસ રમ્યા કરશો?

ખોટા મતો, લોભ, મોહ વગેરે સર્વે તમારે છોડવાં જોઇએ. તમારી સર્વ મત્તા (મમત્વ, માયા, મારાપણું) તમારા ઉપર સત્તા ચલાવે છે અને તમને ગૂંગળાવી નાખે છે. તમે પોતે અંદર ઊતર્યા સિવાય બીજાઓને બહાર કાઢી શકશો નહિ. તમારું સર્વસ્વ લૂંટાઇ જવામાંજ આનંદદાયક વિજયનો ખજાનો રહેલો છે. ઈશ્વરનું એક નામ 'હરિ' છે. તે 'રામ'ને સૌથી વધારે પ્રિય લાગે છે. 'હરિ'નો ખરો અર્થ 'લૂંટારો' થાય છે. હે પરમ કૃપાળુ હરિ! વળી કોઇ સવાલ પૂછશે કે, "તમે દુશ્મનને શરણે જાઓ તો તે તમને ખાઇ નહિ જાય?" પણ હું તેને એટલુંજ કહું છું કે, "હે મૂર્ખા! તેં કોઈ દિવસ આ પ્રયોગ કરી જોયો છે?"

જિંદગીનાં સઘળાં બારણાંઓ ઉપર "બહારથી ખેંચો" એવો શબ્દ લખેલો છે; છતાં તમે તેને ખોટી રીતે વાંચો છો અને તેને અંદરની બાજુએ હડસેલવાનો પ્રયત્ન કરો છો; પણ એમ તે કાંઈ બારણું ઊઘડે? વિવાદ કરવો એ "હડસેલો મારવા" બરાબર છે અને પ્રેમદ્વારા બીજાનાં હૃદયો તમારાં અંતઃકરણમાં મેળવી દેવાં એ "ખેંચવા" બરોબર છે. અંતઃકરણ પ્રેરણાના મંદિરમાં પ્રવેશ કરવાનું દ્વાર છે અને મસ્તક એ બહાર નીકળ-

આથી શુદ્ધ સત્ત્વ સ્વરૂપમાં પર બ્રહ્મ વાસુદેવ નામે શ્રી કૃષ્ણ ચન્દ્રના પ્રાકટ્યની પહેલાં પ્રકટ થયેલા, એમ કહેવાય છે ૧૭.

भावात्मा तु भवत्येव शुद्धे सत्त्वे स्वयं प्रभु ॥१८॥
इति बोधयितु वासुदेवोत्पत्तिर्निरूपिता ।
तमादाय शुकनोक्त'मुत्पन्न' इति सिद्धवत् ॥१९॥

'ભાવનાત્મક શુદ્ધ પ્રભુ તો પોતે શુદ્ધ સત્ત્વ ગુણમાં રહેલા છે,' તેવું જણાવવા વાસુદેવ વ્યૂહની ઉત્પત્તિ કહી છે. આ વાત ધ્યાનમાં રાખીનેજ સિદ્ધ વાત હોય એ પેરે શુકદેવજીએ (ભાગ-૧૦ ૫-૧ મા) 'આત્મજ ઉત્પન્ન થયો' એમ કહ્યું છે ૧૮.

सत्त्वोत्पत्तिश्च तेनैव न प्रभोर्भावरूपत ।
इयमेव खलूत्पत्ति शुद्धे सत्त्व स्थितिर्हरे ॥२०॥

સત્ત્વ અને ધારણ ઉત્પન્ન થયું, તે વાસુદેવ વ્યૂહ ઉત્પન્ન થયા તે ભાવેજ ભાવાત્મક હોવાથી પ્રભુને માટે ધારણ-ઉત્પત્તિ ન હોય શુદ્ધ સત્ત્વગુણમાં પ્રભુની જે સ્થિતિ થઈ તેજ આ ઉત્પત્તિ ૨૦.

आविर्भाव तदेवात्र मन्वाद्यैरपवर्णितम् ।
अन्यथा भावरूपस्य का वाच्योत्पत्तिशब्दिता ॥२१॥

પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થયું તે વાતનો શ્રીમહાપ્રભુજીએ તેજ રીતે ખુલાસો કર્યો છે. આમ ન હોય તો ભાવરૂપ પ્રભુ 'ઉત્પન્ન થયા,' એમ જે કહેવામાં આવે તે શી રીતે યોગ્ય થાય ? ૨૧

अत 'आत्मन उत्पन्न' इति नान्यमतिस्तदा ।

અપવિત્રતાના ગુલામો ઘણાં છે; પરંતુ નીતિના નામ નીચે પોતાની દુર્બળતા ઢાંકનાર પવિત્રતાના ગુલામો અધિક ભયંકર છે. પોતાના આત્મા સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તો, પોતાના અનુભવ પ્રમાણે આચરણ રાખો. સ્વાનુભવ કરતાં વધારે યોગ્ય બીજો કોઇ ગુરુ નથી:

સ્વાનુભવી મનુષ્યના જેવો બીજો કોઇ ભાગ્યેજ પવિત્ર હોય છે. પવિત્રતાના ક્ષુદ્ર બાહ્યોપચારને અને જાતિદ્વેષને અયોગ્ય મહત્ત્વ આપવાથી વાસ્તવિક ચિત્તશુદ્ધિરૂપી આત્મસાક્ષાત્કારથી આપણે વંચિત રહીએ છીએ.

સમાજને કૃત્રિમ નીતિ શીખવનાર ધંધાદારીઓ જો શાંત રહે, તો લોકો શારીરિક અને માનસિક પવિત્રતા એની મેળે રાખતાં શીખે. હાથપગ ધોવાનો આરોગ્યરક્ષણનો સાદો કાયદો લોકો પોતાની મેળે શીખી લે છે; તેવીજ રીતે શારીરિક અને માનસિક પવિત્રતા પણ તેઓ આપોઆપ રાખતાં શીખી જાય. વિષયાસક્તિ વિષે બહુ ઉહાપોહ કરવાથી તો દૈવી પ્રકૃતિ ધરાવનાર મનુષ્ય પણ જે વસ્તુથી દૂર છે, તે વસ્તુ તેના અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન થશે. તમારી શક્તિઓને ઉચ્ચ વિષયો તરફ વાળશો, તો ક્ષુદ્ર વિષયાસક્તિ વિષે વિચાર કરવાનો સમય પણ તમને નહિ મળે.

મનુષ્યો પોતે સ્વતંત્ર વિચાર કરતાં શીખે એવું શિક્ષણ ન આપતાં, કેટલીક સંસ્થાઓ માનસિક દારિદ્રય ઉત્પન્ન કરે છે. નિર્દોષ છોકરા અને છોકરીઓનાં મસ્તકમાં અમુક ધાર્મિક આજ્ઞાઓ બળાત્કારે ભરી દેવાથી માનસિક દારિદ્રયની ઉત્પત્તિ થાય છે. નીતિનો બોધ આપવાથી નૈતિક દારિદ્રય ઉત્પન્ન થાય છે. માનસિક દારિદ્રય અને ધર્મઘેલછા એ એકજ રોગની નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ એવી બે સ્થિતિઓ છે.

બધી નદીઓ એકજ સાગરમાં જઇ મળે છે. પ્રેમના બધા પ્રવાહ એકજ પ્રેમસાગરમાં જઇ મળે છે. ઈશ્વરના હૃદયમાંથી સૌંદર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. બ્રહ્માની નાભિમાંથી કમળ ઊગે છે. જેને સૌંદર્યની ઇચ્છા હોય તેણે ક્ષીરસાગરમાં સુતેલા પરમાત્મા પાસેથી તે મેળવવું જોઇએ. ખરેખર સૌંદર્ય એ પરમાત્માનું નિવાસસ્થાન અને આત્માનું જીવન છે. સૌંદર્યની અભિરુચિ વિનાનો મનુષ્ય દગો, લૂંટ અને પ્રપંચજ કરી શકે છે; પણ સૌંદર્ય ક્યાં છે? શું તે ભૂરી આંખો, ગુલાબી ગાલ, કોકિલ સ્વર,

શ્રીમદ્ભાગવતમાંયે તેજ વાત કહી છે કે – પ્રકટિત યોગમાયાએ
કે | સ્વરૂપ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રભુ નન્દના ઘરમાં પધાર્યા. ૨૬½

एतस्यैव प्रभो पूर्वरूपस्यानकदुन्दुभे ॥२६॥
गृहेऽवतारश्चाद्यो हि नन्दगेह समागत ॥
स एव गतिसिद्धयर्थं बभूव प्राकृत शिशु ॥२७॥
यशोदा सङ्कलितमूलप्रतिकृतिस्सन ॥२७½॥

આજ સ્વરૂપવાળા પ્રભુ પહેલા વસુદેવના ઘરમાં પધારેલા
અને નંદના ઘરમાં આવ્યા. ગતિની સિદ્ધિ કરવા તેજ પ્રભુ
યશોદાએ સંકલ્પ કરેલા એવા મૂળ સ્વરૂપાત્મક
સ્થિતિની જગ્યાએ તેનાથી એક સામાન્ય બાળકરૂપે થઇ ગયા. ૨૭½

गमनानन्तर तत्र भावरूपेण योजनम् ॥२८॥
अत एव हि सम्योगवियोगानुभवो मत ॥२८½॥

પ્રભુ વ્રજમાં પધાર્યા પછી એ સ્વરૂપ ભાવાત્મક રહ્યું
આથી કરીને પ્રથમ સંયોગ અને વિયોગનો અનુભવ થયો. ૨૮½

कथम्तु तत पश्चात्पूर्वस्मिन् मथुरा गते ॥२९॥
वासुदेवोऽपि तत्रास्ति सर्वमेकीभवत्तदा ।
ज्ञानिनामपि भक्ताना मोहमुत्पादयन्नयं ॥३०॥

કેમ વિયોગાત્મક સ્થિતિ પછીથી પણ તે પૂર્વે પ્રભુ મથુ
રામાં પધાર્યા ત્યારે ત્યાં વાસુદેવ વ્યૂહ પ્રથમથીજ હતા, તે બન્ને

પામે છે. સાચા પ્રેમી મહાત્માઓ પ્રેમનો અનુભવ લઇ શકે છે, પરંતુ તેઓ તેમાં ન ફસાતાં નીચી ભૂમિ પર આવવાને બદલે ઉચ્ચ ભૂમિકામાં જાય છે. ખરી પવિત્રતા એટલે વિશુદ્ધ પ્રેમ અને વિશુદ્ધ પ્રેમ એટલે ખરી પવિત્રતા. કોઇ કોઇ વાર નીતિની દુર્બળતા પવિત્રતા ગણાય છે અને આસક્તિ પ્રેમના નામથી ઓળખાય છે, એ બહુ શોકજનક છે.

કોઇ પણ વસ્તુ ઉપર આસક્ત થઇ ગયા પછી તેનો પૂરો ઉપભોગ લઇ શકાતો નથી. પ્રકૃતિનો નિષ્કામ ભક્તજ બાગની શોભાનો સંપૂર્ણ આનંદ ભોગવી શકે છે, પરંતુ બાગનો કહેવાતો માલિક તો તેનો આનંદ લેવાને બદલે તેની કાળજી અને ચિંતામાંજ પોતાનું આયુષ્ય પૂરું કરે છે. આપણે એવી ખરી પવિત્રતા અથવા પ્રેમનીજ જરૂર છે. બીજી બધી વસ્તુઓ એની મેળેજ ચાલી આવશે.

ए केवी रीते प्राप्त थाय छे?

વર્તમાન સ્થિતિ ગમે તેવી હોય તોપણ તે પ્રત્યેનું આપણું કર્તવ્ય બજાવી તેને ઉચ્ચ બનાવવાથીજ અનાયાસે આત્મસાક્ષાત્કારનો લાભ મળશે. આત્મસાક્ષાત્કાર આપણાથી દૂર છે એમ માની તેની પાછળ દોડવાથી આપણે તેને પ્રાપ્ત કરી શકીશું નહિ. બાળક પોતાના બાળપણની રમતગમતો અને બાળપણને છાજતાં કર્તવ્યોમાં નિમગ્ન રહેવાથીજ બાળપણ છોડીને પુખ્ત અવસ્થામાં દાખલ થાય છે, માંકડાની પેઠે મોટા માણસની નકલ કરવાથી તે પુખ્ત ગણાતું નથી.

सौंदर्य एटले शुं?

ત્યાગ અર્થાત્ અહંકારનો ત્યાગ. ખરેખર, કૃપણતાભર્યું વ્યક્તિત્વ ("હું" પણું) તજવાથીજ અનંત જીવન પ્રાપ્ત થાય છે. લોભી-સ્વાર્થી વૃત્તિથી સૂર્યનાં સર્વ કિરણો શોષી લેનાર હરકોઇ પદાર્થ કાળો પડી જાય છે, પરંતુ એ કિરણો શોષી ન લેતાં ઉદારવૃત્તિથી-નિઃસ્પૃહતાથી બહાર પાછાં ફેંકનારો પદાર્થ તેજસ્વી બને છે. સર્વ આકર્ષણનું કેન્દ્ર દેદીપ્યમાન સૂર્ય ચોમેર પ્રકાશ અને ઉષ્ણતા ફેંકયે જાય છે.

બાળકોસૌને મધુર લાગે છે, કારણકે તેમનું મન "અહંપણા"-થી સંકુચિત થયેલું નથી નિરાભિમાન અને નિઃસ્વાર્થ પ્રીતિ

આ પ્રમાણે અહીં જે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના સ્વરૂપ આવિર્ભાવનું વિવેચન કર્યું છે તે બગેગર ખગારી ભગવદીયો પ્રભુમાં નિરુદ્ધ થાય ૩૪

३६. स्वमार्गीयभावनास्वरूपनिरूपणम् ।

(અનુવાદક-શ્રી. ચીમનશાસ્ત્રી, આદિત્યપુરાણ, શુદ્ધાદ્વૈતરત્ન)

निवेदिनात्मभिर्नित्य स्वमार्गीया तु भावना ।
भाव्या भावप्रधानत्वात्प्रसंगे निरूप्यते ॥

આત્મસમર્પણ કરેલાઓએ હમેશા સ્વમાર્ગીય ભાવના અવશ્ય કરવી, મારગ કે પુષ્ટિમાર્ગ ભાવપ્રધાન છે માટે ભાવનાનો પ્રકાર અમે જણાવીએ છીએ

स्वरूपभावना, लीलाभावना, भावभावना, चेति त्रिविधा ।

ભાવના ત્રણ પ્રકારની છે—સ્વરૂપભાવના લીલાભાવના, ભાવભાવના આ ત્રણ ભાવના પૈકી આરંભમાં સ્વરૂપભાવનાનો વિચાર કરીએ છીએ

तत्र स्वरूपभावना । प्रथमदशायामननुभूते स्वरूपे श्रुतमाने योगवच्चिन्तनम् । विशेषस्तुप्रभुसदर्शनाभावजनितार्तिसाहित्येन भक्तिमार्गीयत्वम् । यथाआद्यमहिष्या । यथा वा भगवदाविर्भावात

રહીને આપણા દૂરના પાડોશી પ્રત્યે વફાદાર બનવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આપણે કેવો લજ્જાસ્પદ પ્રતિજ્ઞાભંગ કરીએ છીએ! એક ભિખારી એક કુલીન સ્ત્રી પાસે ભીખ માગવા આવ્યો; પરંતુ તે કુલીન સ્ત્રીને તો ઘરબાર વગરના ભટકતા ભિખારીનું સ્વાતંત્ર્યજ ઇષ્ટ લાગ્યું! ભિખારીના ગયા પછી તેણે પોતાના પતિ આગળ બહાનું કાઢ્યું કે, "મારી માતા ગુજરી ગયાનો પત્ર હમણાંજ મને મળ્યો છે, માટે મને પિયર જવા દો." પતિએ વિચાર કર્યો કે, "સાસુજી આપણે માટે કાંઇ વારસો મૂકીને મરી ગયાં હશે, માટે રજા આપવામાં કાંઇ હરકત નથી." સ્ત્રીને તરત રજા મળી અને તે સ્ત્રી સ્ટેશન પર જઇને ટિકિટ લઇ આગગાડીમાં બેસી નજીકના સ્ટેશને ઊતરી પડી. પાંજરામાંથી છૂટેલા પક્ષીની પેઠે આનંદથી તે જંગલમાં ભટકવા લાગી. તેણે ભૂખ લાગતાં ગામડિયા ખેડૂત પાસેથી ખોરાક ખરીદ્યો અને ખાધો. રાત્રિ પડતાં ઘાસની ગંજીમાં ભરાઇ સૂઈ રહી. બીજે દિવસે સવારમાં ઊઠીને પણ એજ પ્રમાણે કરવા લાગી; પણ એટલામાં લો, વળી તેણે આ-કેનો અવાજ સાંભળ્યો! થોડી વારમાં તેણે પોતાના સ્વામીને પેલા ભિખારી સાથે ભટકતો દીઠો. સ્ત્રીની પેઠે તેના સ્વામીને પણ ઘરનો કંટાળો આવ્યો હતો અને તેથી તે પણ બહારની મોજ લેવા નીકળી પડ્યો હતો. પરસ્પર બેવફા ગણાઇશું એવા ભયથી બેમાંથી કોઇએ એકબીજાની આગળ દિલ ખોલીને વાત કરી નહિ. બીજાને ખુશ કરવાના બધા પ્રયત્નો આવાજ સમજવા. તમારા પોતાના પ્રતિ પ્રમાણિકપણે વર્તો એટલે કોઇની સાથે અપ્રમાણિકતા કરી શકશો નહિ. દુનિયાની શરૂઆતમાં તેમજ આજે પણ દોષ છુપાવવાની વૃત્તિ એજ સર્વ પાપોની માતા છે. બીજાની હાજરીથી સંકોચાવું એ ખરા દેવનો-અંતરાત્માનો દ્રોહ કર્યા બરાબર છે. અંતરાત્મા સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તવાથીજ તમે જગતમાં પ્રકાશ ફેલાવી શકશો. **પૂર્ણ અને ઉચ્ચ પ્રકારનો સ્વાર્થ એજ ખરો પરમાર્થ છે. ખરું જોતાં 'પરમાર્થ' શબ્દજ ખોટો છે. બીજા ઉપર આપણે ઉપકાર કરીએ છીએ એવી ક્ષુદ્ર ભાવના આપણા આત્માનું વિસ્મરણ કરાવે છે.** આખા જગતને કલ્યાણકારક એવો ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ શોધી કાઢવામાં સર આઇઝેક ન્યૂટને પરમાર્થનો વિચાર કર્યો નહોતો. આપણે ખોટી ભાષા વાપરવી છોડી દેવી જોઇએ. ડોક્ટર જોન્સન કહે છે કે, "જો એક છોકરો

પ્રવેશ કરે છે

આ સ્વરૂપભાવનાથી ભગવાન્ હૃદયમાં પ્રવેશ કરે એટલે જે જે પ્રથમ લીલાઓનો અનુભવ કર્યો હોય તે તે લીલાઓની ભાવના થાય છે. જ્યારે લીલા-ભાવનાથી લીલાનો અનુભવ થાય ત્યારે હૃદયમાં તન્મયતા આવી જાય છે પ્રભુ અને લીલા જુદા નથી, ઉભય આનન્દમય છે, તેથી લીલાવેશથી ક્ષણ માત્ર આનન્દનો અનુભવ થાય છે, પરંતુ સ્વરૂપભાવનામાં સ્વરૂપનોજ આવિર્ભાવ થાય છે, જેમ નંદરાયજીને ત્યાં સ્વરૂપ પ્રકટ થયું ત્યારે સ્વરૂપના અનુભવનો આવિર્ભાવ થયો હતો તાપણ તર્ગત ગોપીજનોએ પણ સ્વરૂપનો આવિર્ભાવ કરવાને સર્વ લીલા વિગેરે ભાવનાઓ કરી એમકે યથા 'जयति तेऽधिकम्' ગાયું અને સ્વરૂપનો આવિર્ભાવ થયો અને 'तासामाविरभूत्' વિગેરે આ સ્વરૂપને આવિર્ભાવ કરવાની વાત દશમમાં લખી છે

लीलाभावनायां तु तद्रूपापत्ति । यथा 'क्रीडामय्यो जाताः' इति । एतदर्थस्तु, तदासक्त्या देहादिषु सर्वत्र क्रियासु ज्ञानेषु पदार्थेष्वखिलेषु नान्येषामन्यथात्वेन प्रतीतावपि ता प्रभुलीलामेव आसक्तिभ्रमन्यायेन सर्वत्र प्रतियन्तीति तदात्मकत्वम् । यथा वा लोकेऽपि 'परव्यसनिनी नारी व्यग्रापि गृहकर्मणि, तदेवास्वादयन्त्यान्ते परसङ्गरसायन'मिति तेन तत्क्रियाभावनाया क्रियात्मकत्वमुक्तम् । यथा वा व्रजस्त्रीणामेव 'या दोहने वहन' इत्यनोदितम् ।

લીલાભાવના—લીલાભાવનામાં તાદ્રૂપ્ય થઈ જવાય તે લીલાભાવનાથી ગોપીજનો પણ ક્રીડામય બની ગયા હતા એટલે કે લીલાની આસક્તિથી દેહાદિમાં સર્વત્ર ક્રિયામાં, જ્ઞાનમાં, સર્વ પદાર્થમાં

તોપણ 'રામ' બીજે દિવસે હંમેશની માફક પ્રફુલ્લિતજ હોય છે; કારણકે "ઊંઘ નથી આવી, ઊંઘ નથી આવી" એવો જે હૃદયમાં ઉદ્વેગ થાય છે, તેથીજ થાક લાગે છે; ઊંઘના અભાવે થાક લાગતો નથી. જ્યારે પ્રેમમૂર્તિને માટે ઉજાગરા કરવામાં આવે છે ત્યારે તે કેવા સુખદાયક લાગે છે? જ્યારે ભૂખ લાગે છે, ત્યારે ભોજન સ્વાદિષ્ટ લાગે છે; પણ જ્યારે ક્ષુધાદેવી તૃપ્ત થયેલી હોય છે, ત્યારે ઉપવાસ પણ ભોજન જેટલોજ પ્રિય લાગે છે. વિરહાશ્રુનો વરસાદ વરસ્યા પછી આનંદનું પૂર અવશ્ય આવે છે; કારણકે વૃષ્ટિના તોફાન પર પ્રેમદેવીની સવારી હોય છેજ. વિરહાશ્રુનો આનંદ હાસ્યના આનંદ જેટલોજ સુખદાયક છે, તો પછી હું કોનો પ્રતિકાર કરીશ? જ્યારે હું સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો છું, ત્યારે હું કોનાથી નાસી જાઉં અને ક્યાં નાસી જાઉં? આહાહા!! કેવી નિઃસ્પૃહતા? કેવી બેપરવાઇ?

જ્યારે તાવ આવે છે, ત્યારે હું બિલકુલ અકળાતો નથી. એક મિત્રની પેઠે તેનું સ્વાગત કરૂં છું અને કોઇ બીજી રીતે ન સમજાતાં આધ્યાત્મિક તત્ત્વો આ વખતે એકદમ હું સમજી શકું છું. બધું આરોગ્યજ છે; જાગૃતાવસ્થા એ આરોગ્યનો એક અને નિદ્રાવસ્થા એ બીજો પ્રકાર છે. શાંતિમાં એક જાતનું સુખ છે અને તાવથી શરીર બળે છે તેમાં પણ એક જાતનો આનંદજ છે. ઈશ્વર પર શ્રદ્ધા રાખવાને બદલે "શુભ અભિલાષા" પર શ્રદ્ધા રાખવી એજ ખરો ધર્મ છે. ગમે તેવું ભયંકર તોફાન થાય, તોપણ તે નિરોગી અને નિર્દોષ કાનને તો મધુર ગાયન સમાનજ લાગશે.

ઢોલ વગાડીને ઢંઢેરો પીટો કે જ્યાંસુધી "અમુક કરશો અને અમુક ન કરશો" એવી આજ્ઞાઓ ફરમાવીને અમારૂં કર્તવ્ય નક્કી કરવામાં આવશે, ત્યાંસુધી ખરી પવિત્રતા અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થનાર નથી. આજ્ઞાર્થ બીજો પુરુષ હંમેશા આપણા મનમાં સંકુચિત વ્યક્તિત્વ જાગૃત કરે છે અને જ્યાં સંકુચિતપણું હોય છે, ત્યાં ખરો આનંદ હોતોજ નથી. જ્યાંસુધી સંકુચિતપણું છે, ત્યાંસુધી રાગ, દ્વેષ, મોહ, તિરસ્કાર, ચંચળતા, લોભાદિમાંથી મુક્ત થઇ શકાતું નથી. જ્યાંસુધી સંકુચિત દેહ અન્ય પદાર્થોથી ઘેરાઇ રહે છે, ત્યાંસુધી આપણે ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમને શી રીતે અટકાવી શકીશું? અર્થાત્ સંકુચિત દેહનું અન્ય પદાર્થો આકર્ષણ કરશેજ. આકર્ષણ, પ્રતિસારણ વગેરેની આંખ-

ભાવભાવના —ભાવ ભાવના કરાવે તે. આ ભાવ નવીન-બીજ ચિત્તને સમ્પન્ન બનાવી દે છે આ ભાવ ચિત્તને સ્વભાવનાથી વાસિત-ભાવનાવાળું કરે છે આ ભાવ એ પ્રેમરૂપી ગૂઢ ભાવ છે. આ ભાવબીજ પ્રભુના સ્વરૂપમાં અને પ્રભુની લીલામાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ ભાવબીજ સ્વરૂપ અને લીલા સંબંધી સુખોનો સર્વ અનુભવ થાય છે, જેમ ભૂખમાં અન્નરસનો અનુભવ થાય તેમ ભાવભાવનાથી લીલા અને સ્વરૂપના સુખોનો અનુભવ થાય તે ભાવ સવિષયક એટલે જેનું ભાવભાવન કરવાનું હોય તે સ્વરૂપને અને તે લીલાને પ્રાપ્ત કરી તેના આનન્દને લીન જલની માફક અનુભવીને કિંચિત્ શાન્ત થાય છે પરંતુ (તુરત) દેહેન્દ્રિયાદિકને તો તપાવે છે જો આવી રીતે તાપ-ક્લેશ ના થાય તો દેહાદિની ભૂતતા થાય નહિ અને પૂર્ણ વિયોગાત્મક કેવલ ભાવાનુભવ ના થાય, (કેવલ ભાવનો અનુભવ એજ પરમ ફલ છે એ ધ્યાનમાં રાખવું) જેમ સંયોગના તારતમ્યથી તે સંયોગરસના સુખનો અનુભવ કરવામાં તારતમ્ય આવે છે, તેની રીતે તાપમાં (વધઘટ) તારતમ્ય થવાથી કેવલ ભાવાનુભવમાં પણ તારતમ્ય થઇ જાય છે (તાપક્લેશ આ ભાવભાવનમાં મુખ્ય કારણ છે) તાપક્લેશમાં તો જરા પણ ન્યૂનતા થાય તો તાપક્લેશ કમી થઇ જાય, કારણ કે ભગવાન્ સંબંધી જ્ઞાન ગુણ વિગેરે સર્વ તાપદાયક છે જીવોને, ભગવાનમાં જીવોનો પ્રવેશ છે તે મુક્તોને ક્યાં વિરહતાપ છે ? તે ભગવત્ સમ્બંધી એટલે સદૈવ ભગવાનની સાન્નિધ્યમાં રહેનારાને ક્યાં વિયોગાનુભવ થાય છે ? આવી રીતે સંયોગરસવાળાને વિયોગરસનો અનુભવ થતો નથી, માટે ધ્યાનમાં રાખવું કે ભગવાનના (ભિન્ન) સાન્નિધ્ય રહિત થયેલાનેજ વિયોગાત્મક સ્વત ભાવાનુભવ થાય છે

કર્યે જ જશે. તમે મજૂરને ચાહો એટલે મજૂર તમારા કામને ચાહશે. પ્રેમથી પ્રેરાઇ થયેલા કાર્યને શું તમે "શ્રમ" નામ આપશો? ના, તે તો આનંદદાયક રમત છે.

કળા એટલે શું? જે વસ્તુનો આપણે સ્પર્શ કરીએ તેમાં સૌંદર્યનો આવિર્ભાવ થાય તેનું નામ કળા. પૃથ્વી ઉપર કે સ્વર્ગમાં એવી તે કયી વસ્તુ છે કે જે સૌંદર્યને મૂર્તસ્વરૂપ આપે છે? અહા! તે વસ્તુ પ્રેમ સિવાય બીજી કયી હોઇ શકે?

આપણા શ્રમ ઉપર પ્રેમપ્રભા પ્રકાશવાથી સુંદર ઉદ્યોગ બને છે અને તેથી સુંદર કળાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. વર્તમાનકાળમાં હિંદમાં કળાકૌશલ્ય સમ ખાવાને પણ કેમ રહ્યાં નથી? કારણ એજ કે કારીગરોને કોઇ ચાહતું નથી! ગરીબ બિચારા મહેનતુ કારીગરોને ઉત્તેજન આપવાને બદલે તેમને તેમનાં ઝૂંપડાંમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવે છે!

અગ્નિના સંબંધથી કાષ્ઠ તેજોમય બની જાય છે તેમ તેજોમય બનાવી દઈ, વિયોગાગ્નિથી તે દેહનો નાશ ન થાય તેમ તેને તેજોમય બનાવે છે વિયોગાગ્નિ પણ સ્વરૂપાત્મક છે, તેથી દેહ નાશ થતો નથી આ પ્રમાણે દેહને શુદ્ધ તેજોમય બનાવ્યા બાદ મૂર્તિમાં જેમ પ્રભુ જ્યાં હસ્ત ત્યાં હસ્તરૂપે, પદ હોય ત્યાં પદરૂપે આવિર્ભાવ પામે છે, મૂર્તિને અધિષ્ઠાન સ્થાન-કરી ત્યાં જેમ આપ પ્રકટે છે તેમ આ ભક્તમાં પણ અધિષ્ઠાન બનાવી આપ બહાર પ્રકટેલા હોય એવા સમાન આકારવાળા ભાવાત્મક સર્વલીલાવિશિષ્ટ પ્રભુ પ્રવેશ કરે છે, અર્થાત્ બહાર પ્રકટ થયા હોય અને જેવો આકાર હોય તેવા આકારથીજ પ્રભુ આ ભક્તમાં પ્રવેશ કરે છે આ પ્રવિષ્ટ વિરહાત્મા પ્રભુ મહત્ દુઃખે અનુભવાય છે (ભક્તને તો તેમની સાથે સર્વેન્દ્રિય રસભોગની તીવ્રેચ્છા થઈ જાય છે) સર્વત્ર ફલાનુભવ કરવામાં આજ વ્યવસ્થા છે. જે ફલ જે પ્રકારે અનુભવ કરવાને યોગ્ય હોય છે, તે ફલ તે પ્રકારે અનુભવાય છે જુઓ, બ્રહ્માનન્દ આત્માથી અનુભવાય છે, સ્વર્ગ દેહાધ્યાસથી અનુભવાય છે, ભજનાનંદ તો અલૌકિક દેહેન્દ્રિયો વિગેરેથીજ અનુભવાય છે, લોકમાં પણ અન્ય ઇન્દ્રિયોથી અનુભવાતુ ફલ અન્ય ઇન્દ્રિયોથી ક્યાં ગ્રહણ થાય છે ? આશય કે-જ્યારે તાપક્લેશને *પ્રતિબન્ધ કરનાર સ્વરૂપ, લીલા, જ્ઞાન, ગુણ સ્વાસ્થ્ય વિગેરે જો સ્ફુરિતરૂપ ન આવે ત્યારેજ તાપ-ક્લેશ ભાન થાય અને કેવલ વિરહાનુભવ થાય, (ભાવભાવન થાય) આ ભાવનેજ અમે શ્રીકૃષ્ણાસ્ય કહીએ છીએ, અથવા પુષ્ટિભક્તિના

---

* સન્યાસનિર્ણયમાં વિરહાગ્નિને જ્ઞાન-ગુણ બાધક કહ્યા છે અને દયાળુ પ્રભુ આ વિરહી ભક્તના વિરોધમાં આવતા નથી; તેના વિરહને પોષે છે

સર્વેશ્વરને જોવો એનું નામ ભક્તિ છે. સર્વત્ર સૌંદર્યનેજ અનુભવવું અને "હું પોતે પણ સૌંદર્ય છું" એવો નિશ્ચય કરવો એનું નામ ભક્તિ છે. "तत्त्वमसि" "તે તુંજ છે" એનુંજ નામ ભક્તિ.

ઓ વહાલા ચોર–નિંદાખોર–લૂંટારા! આવ, જલદી આવ; હું તારૂં સ્વાગત કરવાને તૈયાર છું. લેશ પણ ડર રાખીશ નહિ. મારો આત્મા તે તારો આત્મા છે અને તારો આત્મા તે મારો આત્મા છે. હા, જો તારી મરજી હોય તો બેશક તું જેને મારાં કપડાં ધારે છે તે લઇ જા. હા, જો તેમ કરવું યોગ્ય ધારતો હોય તો ભલે તેમ કર. ગમે તો એકજ ઝાટકે આ શરીરને કાપી નાખ, જોઇએ તો એના ટુકડે ટુકડા કરી નાખ. તારે જોઇએ તો દેહ અને તારે જોઇએ તો ગમે તે લઇ લે. નામના અને કીર્તિ બન્ને લઇ લે! લઇ લે અને દૂર થા! તે છતાં પણ જો તું પાછો ફરીને જોઇશ તો હું અખંડ અને પૂર્ણ આરોગ્ય સ્થિતિમાં માલૂમ પડીશ. બંદગી! જનાબ,-બંદગી! નમસ્તે! મહાશય! નમસ્તે!

મુસલમાનો! મને કાપી નાખવાની તમને રજા છે, પણ મારૂં અંતઃકરણ તમારા પ્રત્યેના પ્રેમથી બળે છે. ખ્રિસ્તીઓ! મારા કથનનો ખોટો અર્થ કરવાની તમને છૂટ છે, પણ હું તો તમને ચાહું છું. **અંત્યજો–ભંગીઓ! તમારાં મેલાં ગંદાં ઝૂંપડાંમાં કોઈ નહિ આવે તોપણ 'રામ' ત્યાં આવવાને જરા પણ સંકોચ રાખશે નહિ.**

કૃત્રિમ પ્રેમ અને ખોટી સહાનુભૂતિ દેખાડવાં એ ઇશ્વિરનું અપમાન કર્યા બરોબર છે. સાચી પ્રેમજ્વાલાની સાથે ક્ષુદ્ર વાસનાઓનો ધુમાડો મળ્યો હોય તેની ફિકર નહિ.

કોઇ તરુણના અંતઃકરણમાં સત્યપ્રેમનો ભભૂકો ઊઠતો હોય, પણ જો તે લૌકિકમર્યાદા, રીતરિવાજો, રૂઢિસંગતતા, લજ્જા, કીર્તિ આદિ વ્યાવહારિક ડહાપણની સંતતિનો દાસ બની જાય, તો તેના ખરા પ્રેમની જ્વાલામાં આ વસ્તુઓ છાલાં અને કોલસા જેવી અસર કરે છે; અર્થાત્ તેને સ્વતંત્ર રીતે બળવા દેતી નથી. બહારનો ડોળદમામ અંતઃકરણ ઉપર બોજારૂપ થઇ પડે છે, માટે તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઇએ.

શુદ્ધ સત્ય! હું માત્ર તારોજ સત્કાર કરૂં છું. તુંજ મારો સખા, મિત્ર, પ્રિયકર, દેવ, સ્વામી અને આત્મા છે. રાજાઓ,

भावनापूर्वं ता स्वसंबन्धविरहतसाः वहिरूपा स्वमनसि समानीय तास्वपि यत्तापात्मको भावो भ्रमरगीतादौ प्रोक्तो यत्र सर्व-नैरपेक्ष्यम्, त हृदि निधाय स्वास्थ्यहेतुनिखिल प्रभुसत्त्वन्यपि परित्यज्य केवल त भावमेव भावयति, न स्वरूपम्, न वा लीलाम्, न वा गुणान्, तदा तेन भावेन तापात्मकेन शोषणम। ततस्तेनैव नवपल्लवता। यथा वसन्ते धर्मेणैव वृक्षाणाम्। ततो भावस्य तस्य तस्मिन् नवीनदेहे स्थिरतया स्थिति।

ભાવના કેમ કરવી——પ્રથમ તો સ્વસંબંધ-શ્રીગોપીજન-વલ્લભના-વિરહથી તપેલા વહિરૂપ-ગોપાંગનાઓને મનમાં ધારણ કરવા અને તે ગોપાંગનાઓના હૃદયમાં બિરાજમાન તાપાત્મક ભાવ છે તેને હૃદયમાં સ્થાપવો કે જે ભાવ-તાપાત્મક છે અને તેનું નિરૂપણ ભ્રમરગીતાદિમાં કરેલું છે જે ભાવને સાધનની (સાધનની) અપેક્ષા નથી, તે ભાવને હૃદયમાં ધરી સ્વાસ્થ્ય કરનાર પ્રભુ સંબંધી ગુણ, નામ વિગેરેને ત્યજીને કેવળ તે વિરહભાવનુંજ ભાવ। પરંતુ, પ્રભુના વિયોગનો તાપક્લેશ જ્યારે આ વખતે સ્વરૂપની ભાવના કરવી નહિ [1]લીલાની ભાવના કરવી નહિ, ગુણો ગાવા નહિ, પરંતુ કેવળ તે વિરહનુંજ ભાવન કરે આ તાપાત્મક ભાવથી શોષણ થશે, પછી વસન્ત ઋતુમાં જેમ નવા પલ્લવ ફુટે છે તેમ નવ પલ્લવતા થશે ત્યાર બાદ તે ભાવનો તે નવીન દેહમાં સ્થિરતા પામશે (પછી આ ભાવ કદી નહિ ડગે)

ततस्तस्य वैचित्र्यम्, विकलत्वमस्वास्थ्यं च तद्विधम्। यथा

---

૧ કારણ કે આ સર્વ તાપક્લેશમાં-વિરહમાં-બાધક છે

તેમને પ્રતિકૂળ દિશામાં ખેંચી જતો હતો; પરંતુ પ્રભુ ઇશુને કાંઇજ મહેનત કરવી પડી નહિ. "પાણી પર પણ ચાલી શકીશ" એવી જેને દૃઢ શ્રદ્ધા હોય તે માણસ તોફાનની વચ્ચોવચ્ચ પણ શાંતિથી કેમ ઊંઘી ન શકે? અહા! આનંદ! મારી પ્રેમપ્રતિમા! પવન અને તરંગો પર પણ સવારી કરી શકે છે.

જાપાનમાં દેવદાર વગેરેનાં વૃક્ષો ત્રણસો વર્ષમાં પણ માત્ર ડુંગળીના છોડ જેટલાંજ ઊંચાં થાય છે! પણ તેથી તેમને બહારથી કાપવાની કંઇ જરૂર પડતી નથી; અંદરથી મૂળ કાપ્યા કરવાથી બિચારા છોડ ઊંચા વધી શકતાજ નથી. કૃત્રિમ શિક્ષકો પુરુષ અને સ્ત્રીની સ્વાભાવિક વૃદ્ધિ આવીજ રીતે અટકાવે છે.

ઘેલા નીતિપ્રવર્તકો! ધાર્મિક નાસ્તિકો! દૂર હઠો. તરુણ પ્રજાને આજ્ઞા કરવાનો તમને કશો અધિકાર નથી. તેમને જો કાંઇ અધિકાર હોય તો તે માત્ર સેવા કરવાનોજ છે. પ્રકૃતિને જો પૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપી દઇએ, તો તે કદી પણ ભૂલ કરતી નથી. પ્રકૃતિ કે પરમાત્મા, જેણે સૂક્ષ્મ જીવજંતુમાંથી મનુષ્ય જેવાં દૈવી-પ્રાણી બનાવ્યાં તેના ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવાને કાંઇ હરકત નથી.

ક્ષુદ્ર વૃત્તિને મનુષ્યોએ અદેખાઇથી "પશુવૃત્તિ" એવું નામ આપ્યું છે; પરંતુ એજ "પશુવૃત્તિ"(!) ના સંબંધમાં પશુઓ જેટલાં નિયમિત અને સ્વચ્છ હોય છે, તેટલાં મનુષ્યો નથી હોતાં એનું કારણ શું? કારણ સ્પષ્ટ અને ખુલ્લુંજ છે.

ઉન્મજ્જન થાય છે, તેમ વિરહ ભાવરૂપી રસસિન્ધુમાં ડૂબે ॥ આ રસિક ભક્તને વિકલતા અને અસ્વાસ્થ્ય સહજ થઇ જાય છે; [1]અર્થાત્ આ ભક્તને પ્રભુ વિના જરા પણ ચેન નજ પડે, વિકલ બની જાય આમ કરતા અતિવિગાઢ વિયોગરૂપ શ્રીકૃષ્ણાસ્ય આનન્દ-માત્ર-કરપાદ-મુખોદરાદિરૂપ (આધિદૈવિક અગ્નિમાં આ ભક્તનો પ્રવેશ થાય છે, અને આનન્દ-માત્ર-કરપાદાદિરૂપ) આ ભક્ત બની જાય છે, પુનઃ કદાચિત્ આ અગ્નિમાંથી પ્રકટ કરી તેને ભક્તિનું દાન કરી (તેની સાથે રમણ કરે છે.) લોકમાં પણ તે રૂપ વડેજ તે દાન આપી શકાય છે (આ તો ભક્તને આનન્દમય આસ્યરૂપ અગ્નિમાં પધરાવવાની વાત થઇ, હવે ભક્તના હૃદયદેશમાં તે કૃષ્ણાસ્ય-પ્રવેશ કરવાની પ્રક્રિયા દર્શાવે છે.) અથવા તો શ્રીકૃષ્ણાસ્ય ભક્ત્યા-ત્મક છે; તેથી ભાવરૂપે સર્વત્ર ભાવનાળા હૃદયદેશમાં શ્રીકૃષ્ણાસ્ય પેઠેલુંજ છે, તેમના આશ્રયથી (શ્રીકૃષ્ણાસ્ય-શ્રીમદાચાર્યચરણના આશ્રયથી) તેની ભાવનાની સિદ્ધિ થાય છે. આ ભાવનાથીજ મુખ્ય ફલ મળે છે. આ ભાવના શ્રીમદાચાર્યચરણાશ્રયોદ-ભવા-ભાવનાજ-સાધન છે, અને મુખ્ય ફલ નિરોધાત્મક સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ છે. 'હું ભક્તમાં છું' અને ભક્ત મારામાં છે' એ ભગવદ્વાક્ય ભક્તરૂપતા સૂચવે છે, ભક્તની ભગવદ્રૂપતા સૂચવે છે, તે લીલાવિશિષ્ટ શ્રીકૃષ્ણાસ્ય ભક્તમાં પ્રવેશ કરે છે. જેમ વહ્નિ કાષ્ઠમાં પ્રવેશ કરે છે, અથવા કાષ્ઠ વહ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે તેમ ભાવરૂપેજ ભગવાનની તે ભક્તોમાં-ગોપીજનોમાં-સ્થિતિ અને તેમની ભાવાત્મકરૂપે ભગવાનમાં સ્થિતિ, અર્થાત્ ભાવરૂપેજ પર-સ્પર કપડાના વાણાતાણા માફક સદા ઓતપ્રોત થઇ યથાસુખ

---

1 विकलत्वं तथा स्वास्थ्यं प्रकृतिः प्राकृतं न हि.

જ હાથ નથી, સર્વ હાથો તેના છે, બધી આંખો તેનીજ છે અને બધાં મસ્તકોનો માલિક તેજ છે. જ્યારે કોઇ માણસની સાથે તમે કંઇ કામ પાડો છો, ત્યારે જે હાથે તેણે તમારી કોઇ ચીજ લીધી હોય, તેજ હાથે તે ચીજ પાછી આપે છે કે નહિ એમ કાંઇ ધ્યાન રાખો છો કે? બીજો હાથ વાપરે તો તેમાં શું થયું? હાથ તમારી ચીજનો લેનાર નથી, પણ હાથનો માલિક છે.

તમારે ફક્ત ઈશ્વર સાથે કામ છે; મિત્ર અથવા શત્રુ જેવી દેખાતી છાયા સાથે કાંઇ કામ નથી. ઈશ્વર પોતાનું દેવું અદા કરવાનું કદી ભૂલી જતો નથી. તમારૂં કોઇ પણ નિઃસ્વાર્થ કર્મ ઇશ્વરને દેણદાર બનાવે છે. લેતી વખતે તેણે જે હાથ વાપર્યો હતો, તે હાથ કદાચ આપતી વખતે ન પણ વાપરે; પરંતુ કોઇ બીજા હાથ–માણસ દ્વારા તે તમારૂં દેવું વ્યાજ સહિત ચૂકવી દેશે. હે ચંચળ નાસ્તિક! એટલો બધો કેમ અકળાય છે? તારા દૈવી આત્મા સિવાય બીજી કોઇ પણ વસ્તુ સમસ્ત જગત ઉપર સ્વતંત્ર સત્તા ભોગવતી નથી.

મૂર્તિપૂજા શું છે? મિત્ર અને શત્રુરૂપે ભાસતાં સ્વરૂપોમાં વ્યક્તિત્વ અને સત્યત્વ એટલે બધે અંશે માની લેવું કે, જેથી એકજ ગુપ્ત વ્યક્તિ–અદ્વૈત પરમાત્માનું ભાન પણ ન રહે એનું નામજ મૂર્તિપૂજા.

જંગલો, નદીઓ, સરોવરો અને લીલાછમ શિખરોના રમણીય દેખાવોથી આપણામાં સ્ફૂર્તિ આવે છે. મન પ્રસન્ન થાય છે અને આત્મા તેમાં તલ્લીન થઇ જાય છે, એનું કારણ શું? કારણ એજ છે કે આપણું મર્યાદિત વ્યક્તિત્વ ભૂલી જવાય છે. શહેરોમાં માથે વહોરી લીધેલાં બંધનોથી ત્યાં મુક્ત થવાય છે અને સુંદર વૃક્ષો અને પવિત્ર પાણી પોતાના અકૃત્રિમ સૌંદર્ય અને માધુર્યથી આપણને સંકુચિત થવાની ફરજ પાડતાં નથી.

ગુલાબનાં ઉદ્યાનોમાં અને આમ્રવૃક્ષની વાડીઓમાં જે દિવ્ય તત્ત્વ છે, તેજ તત્ત્વ જેઓ પુરુષો અને સ્ત્રીઓમાં જુએ છે, તેઓ આ સમસ્ત જગતને સ્વર્ગીય નંદનવન માને છે. એવા આત્માઓને ધન્ય છે! ધન્ય છે!!!

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

२७. स्वरूपतारतम्यनिर्णयः ॥

હાલના વૈષ્ણવોને શ્રીઠાકોરજીના સ્વરૂપ સાથે સંબંધ

अथ श्रीमदाचार्यप्रतिष्ठापितवैष्णवजननिष्ठस्वरूपतत्कुल— प्रतिष्ठापितवैष्णवजननिष्ठस्यभगवत्स्वरूपसेवयो तारतम्यमस्ति न वा इति विचार्यते । तत्र श्रीमत्प्रभुचरणप्रादुर्भावकाले तु सेवाया 'गङ्गायां च विशेषेण प्रवाहाभेदबुद्धये' इति वाक्योक्तन्यायेन तादृशाधिकारिणां तत्र साक्षात्स्वरूपानुभवो जात इति सर्वसम्मत— मेव । इदानीन्तनकाले तत्प्रतिष्ठापितस्वरूपे तत्कुलप्रतिष्ठापित— स्वरूपे चेदानीन्तनानां कया रीत्या सम्बन्ध इति भवति विचार ।

વૈષ્ણવોને ત્યાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ પધરાવેલા સ્વરૂપોમાં અને હાલના આચાર્યોએ વૈષ્ણવોને ત્યાં પધરાવેલા સ્વરૂપોમાં કંઈ પણ ફેરફાર છે કે નહિ ? એનો વિચાર કરાય છે. આ વિચાર કરતાં પહેલાં ધ્યાનમાં રાખવું કે શ્રીમહાપ્રભુજીના પ્રાદુર્ભાવ-કાળે તો સેવામાં તે તે અધિકારીઓને તે તે સ્વરૂપોમાં સેવામાં સાક્ષાત્ અનુભવ થયો હતો અને તે વાત સર્વને સમ્મત છે. જેમ ગંગાજીનું આધિદૈવિક સ્વરૂપ મૂર્તિરૂપ છે ને જલરૂપ ગંગાજી માત્ર નિમિત્ત(?) છે. એવી અભેદ બુદ્ધિ જેની થાય તેને તે ગંગાજીના પ્રવાહમાં ગંગાજીના પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે તેવી રીતે પ્રભુનાં સ્વરૂપમાં પ્રભુના પ્રત્યક્ષ દર્શન ભક્તોને શ્રીમદાચાર્યચરણ(?) પ્રમેય બલથી થયાં, પરન્તુ આ હાલના વૈષ્ણવોને તે શ્રીમદાચાર્યચરણે પધરાવેલાં સ્વરૂપમાં અને તેમના વંશજોએ પધરાવેલા સ્વરૂપમાં કંઈ રીતે સંબંધ છે ? એવો વિચાર આપણા (વાંચવા) આવે છે

ને રક્ત અર્ક કિરણુ નેત્ર વડે વિલોકું,
વૃત્તાંતને થઇ ગયે બહુ દિન વીત્યા.
હું તો ફર્યો અહીં તહીં બહુ દૂર દેશે,
તોયે ન ચિત્ત કંઇ સ્વસ્થ થયું હતું એ;
અદ્યાપિ કિન્તુ-ડૂબતાં રવિ પશ્ચિમે એ,
નેત્રો ભરાય જળને દિલ ચૂર્ણ થાતું.
દષ્ટાંત એ વળી દિસે મમ નેત્ર સામે,
આવી ઊભી જનની એ મમ હિંદ દેવી.

હે અસ્ત પામતા સૂર્ય! હવે તું હિંદુસ્તાનમાં ઉદય પામીશ. એ પ્રભાવશાળી દેશને કૃપા કરીને 'રામ' નો આટલો સંદેશો પહોંચાડીશ કે? મારાં આ પ્રેમનાં અશ્રુબિંદુઓ હિંદુસ્તાનનાં ખેતરોમાંનાં પ્રભાત સમયનાં શક્તિદાયક હિમબિંદુ બનો! એકાદ શૈવ જેમ શિવની, વૈષ્ણવ વિષ્ણુની, ખ્રિસ્તી ખ્રિસ્તની અને મુસલમાન મહમદની પ્રેમાગ્નિથી પ્રજ્વલિત હૃદયે ભક્તિ કરે છે, તેમ શૈવ, વૈષ્ણવ, ખ્રિસ્તી, મુસલમાન, પારસી, શીખ, સંન્યાસી, અંત્યજ અથવા હિંદમાતાનાં અન્ય અર્ભકો, એ બધાં સ્વરૂપોમાં હું હિંદમાતાને જોઉં છું અને ભજું છું. હે હિંદમાતા! મારી ગંગા! મારી કાલિદેવી! મારા ઇષ્ટદેવ! મારા શાલિગ્રામ! વગેરે તારાં સર્વ સ્વરૂપોની હું પૂજા કરું છું. જે દેવને હિંદુસ્તાનની મૃત્તિકા ભક્ષણ કરવાનો પણ અત્યંત પ્રેમ હતો, તે શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિ વિષે કહે છેઃ—

क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥
(श्रीमद् भगवद्गीता अ. १२-५)

હે મારા વહાલા કૃષ્ણ! એક ઘરડો બળદ (નન્દી), તૂટેલો ખાટલો, જૂનો ચીપિયો, ભસ્મ, સર્પો અને ભિક્ષાપાત્ર એટલુંજ જેનું પ્રાપંચિક ઐશ્વર્ય છે, એવા દિવ્ય સ્વરૂપનીજ મારે તો હવે ઉપાસના કરવી છે. શું મહિમ્નસ્તોત્રમાં વર્ણવેલો આ મહાદેવ છે? ના. **ગરીબ, ભૂખે મરતા હિંદી ખેડૂતના સ્વરૂપમાં સાક્ષાત્ નારાયણ, એજ મારો ઉપાસ્ય દેવતા છે!** એવો આ મારો ધર્મ છે અને કોઇ પણ હિંદવાસીઓનો એજ ધર્મ, એજ સર્વસાધારણ પંથ, એજ વ્યાવહારિક વેદાંત અને એજ

[1]स्वमार्गीयसेवास्वरूपज्ञानाभावे तु श्रद्धापूर्वकं तया सेवया केवलक्रियया प्रपञ्चासक्तिनिवृत्त्यभावात्तत्सम्बन्धानुभावेनैव जन्मान्तरे पुनस्तथा भजनेन मुक्तिर्भवति । तत्रापि 'अत्यन्ताभिनिवेशश्चेत्संसारे न भवे' दिति वाक्योक्तन्यायो बाधक एव । तदा सम्बन्धो न जात एवेति ज्ञेयम् । तदिच्छाया बलिष्ठत्वात् ।

જેને સેવા અને સ્વરૂપજ્ઞાન ન હોય તેની શી દશા ?

જેને સેવા અને પ્રભુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન હોય નહિ, તેમની તો કેવલ ક્રિયારૂપજ સેવા બને છે તેવી (ગાડરિયા પ્રવાહરૂપ) સેવાથી પ્રપંચાસક્તિ દૂર નજ થાય, અને બીજો જન્મ લેવો પડે, (સેવા ફલોક્ત ફલ નજ મળે), બીજા જન્મમાં શ્રીમદાચાર્યે કહેલા સેવા પ્રકાર અને સ્વરૂપના જ્ઞાનપૂર્વક સેવા કરે તોજ મુક્તિ થાય તેમાં પણ (નિ૦ મ૦ નિ૦ કા૦ ૨૧૪) જો સંસારમાં વધારે અભિનિવેશ (પ્રવેશ) થાય તો તેની મુક્તિ પણ થતી નથી ત્યારે હાલના ચૈષ્ણવોએ જાણવું આપણો સંબંધ પ્રભુ સાથે થયોજ નથી કારણ ? પ્રભુ ઇચ્છા બળવતી.[2]

यस्तु तत्कुलप्रतिष्ठापितस्वरूपस्य तदुक्तमार्गमर्यादया सर्वभावेन सर्वदा यावज्जीवं सेवां चेत् कुर्यात् तदा तादृशस्यापि स्वाधि-

---

१ स्वरूपसेवयोर्ज्ञानाभावे सेवाफलोक्तं फलं नोपलभ्यते इति समर्पयन्ति ।

૨ સેવા અને સ્વરૂપજ્ઞાન માટે સામ્પ્રદાયિક ગ્રન્થો વાંચો. જે લોકો સામ્પ્રદાયિક ગ્રન્થોમાં વર્ણવેલા સ્વરૂપો અને સેવાપ્રકાર ન કરે બેદરકાર છે, તેમણે આ શબ્દો વાંચી તેમનાથી દૂર કર વીજ રહે છે

ધ્યાનમાં રાખો. બીજો દુર્બળ હોય કે તેની મરજી હોય, તોપણ તમારા પગ તેના માથા કે ખભા ઉપર મૂકશો નહિ.

તરુણ ભાવી સુધારકો! હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન રીતરિવાજ અને ધર્મની નિંદા કરશો નહિ. કુસંપનું એક બીજ વધારે રોપવાથી હિંદી લોકોમાં ઐક્ય થઈ શકે તેમ નથી. હિંદુસ્તાનની આધિભૌતિક અવનતિનો દોષ, તેના ધર્મ અને સાત્વિકપણા ઉપર મૂકશો નહિ. બગીચો લૂંટાઈ જવાનું કારણ કાંટા અને થુવરની વાડનો અભાવજ છે. તે વાડ નવી કરો; પરંતુ સુધારાને નામે બગીચા વચ્ચે ઊગતાં ફળફૂલનાં ઝાડ ઉખેડી નાખવાનો કુવિચાર કરશો નહિ. હે ઉપયોગી બળ અને કાંટાઓ! તમે તો તારક તત્ત્વો છો. હિંદુસ્તાનને તમારી જરૂર છે.

શૂદ્રોના શ્રમ કરતાં—સેવાધર્મની મહત્તા ગાતાં હું તમોગુણને, સત્ત્વ અને રજના કરતાં ઓછા મહત્ત્વનો ગણાતો નથી. મારૂં કહેવું એટલુંજ છે કે, હિંદુસ્તાનમાં આપણે તમોગુણ વિરુદ્ધ ખૂબ બૂમરાણ મચાવી તેનો પ્રતિકાર કરવાથીજ આપણે આપણામાં તેની અતિશય વૃદ્ધિ કરી મૂકી છે. હવે તો આપણે તમોગુણનો ઉપયોગ કરતાં શીખીને તેને ઉજ્જ્વલ કરવો જોઇએ. મેલું ખાતર ઉપયોગમાં લીધા સિવાય જો આપણે ફેંકી દઇશું, તો બગીચા શી રીતે તૈયાર થઇ શકશે?

તમોગુણ એ કોલસો છે. તેના સિવાય રજોગુણરૂપી અગ્નિ અને વરાળ તથા સત્ત્વગુણરૂપી પ્રકાશ ઉત્પન્ન થતાં નથી. કોઇ પણ દેશમાં જેટલે અંશે તમોગુણનો પાયો મજબૂત હોય છે, તેટલે અંશે હિલચાલથી ઉત્પન્ન થતા રજોગુણના અગ્નિ અને સત્ત્વગુણના પ્રકાશનું જોર વિશેષ હોય છે; એ સિદ્ધાંત આધુનિક મસ્તકવિદ્યાના સિદ્ધાંત સાથે બરોબર મળે છે. એ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, "નૈતિક અથવા બૌદ્ધિક (બુદ્ધિ વિષયક) વિકાસ ગમે તેટલો થયો હોય, તોપણ તેજસ્વિતા અને ચારિત્ર્યની શક્તિઓને મનુષ્યની તામસી વૃત્તિનો મજબૂત આધાર મળ્યા સિવાય તે નિરુપયોગી નીવડે છે" અને તેથીજ હિંદુ લોકો મહાદેવને તમોગુણના અધિષ્ઠાતા કહે છે.

હિંદુસ્તાનના એક કટોકટીના સમયમાં આપણે જન્મેલા હોવાથી દેશસેવા કરવાના પ્રસંગ જોઇએ તેટલા

શ્રીભાગવતાર્થના વિચાર થાય ત્યાં સુધી ઉપાધિરહિત સર્વ
ભાવથી કરે તો તેને પણ સ્વાધિકારાનુસાર બીજે જન્મ લીધા વગર
આ જન્મમાંજ સેવારૂપ સેવા કરી શકે છે, એ વાત નિર્ણિત.
માટે શ્રીભાગવતાર્થનું અવલોકન કરવું એજ મુખ્ય-
અન્તરંગ ભજન હોવાથી સેવામાં જ્ઞાનની ખાસ જરૂર છે,
એમ (સેવાનિષ્ઠોએ) જાણવું.

ननु स्वमार्गीयसेवास्वरूपज्ञानाभावात् मार्गरीत्या श्रद्धया
यथा कश्चित् स्वरूपसेवा चेत् करोतीति तत्सेवायां केवलमौनि-
कृत्वा 'लोकार्थी चेद् भजेत्कृष्ण' मिति न्यायस्य जातत्वात्ता
सर्वथा सक्लिष्टो भवति, तदा भजनत्याग। 'क्लिष्टोऽपि चेद्भजेत्-
कृष्ण' मिति वाक्योक्तन्यायेन क्लेशेऽपि चेद्भजनं कुर्यात, चेदिति
पदेनैतादृशस्य दुर्लभत्वमुक्तं, तदा मद्दृक्कृपया लोकनाशो भजनोपयिक-
पदार्थेषु लौकिकभावनाश इति यावत्, तदा जन्मान्तरे शुद्धभगवान
कृतार्थो भविष्यतीति ज्ञेयम्।

જે લોકો સેવા અને સ્વરૂપના જ્ઞાન વગર કેવળ શ્રદ્ધા
થીજ સેવા કરી રહ્યા છે તેમની દશા—સેવાનું જ્ઞાન ન હોય
સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન હોય, પરન્તુ માર્ગની રીતિથી શ્રદ્ધાથીજ જેઓ તેમ
સ્વરૂપસેવા કરી રહ્યા છે તે મન તો કેવળ લૌકિક સેવા જેવું થાય
છે આસક્તિથી સેવા નજ થાય 'જેમ સમાધિ મમા મા આસક્ત
શ્રીકૃષ્ણને ભજે તો દુઃખીજ થાય, તેમ સેવા-સ્વરૂપના જ્ઞાન વગરનો
દુઃખીજ થાય ભજન પણ છૂટી જાય છે (ઘણા લોક સેવા ન
બનવાને લીધે સ્વરૂપ ગુરુને ઘેર પાછું પધરાવી દે છે તેનું કારણ

ધ્યાનમાં રાખો. બીજો દુર્બળ હોય કે તેની મરજી હોય, તોપણ તમારા પગ તેના માથા કે ખભા ઉપર મૂકશો નહિ.

તરુણ ભાવી સુધારકો! હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન રીતરિવાજ અને ધર્મની નિંદા કરશો નહિ. કુસંપનું એક બીજ વધારે રોપવાથી હિંદી લોકોમાં ઐક્ય થઈ શકે તેમ નથી. હિંદુસ્તાનની આધિભૌતિક અવનતિનો દોષ, તેના ધર્મ અને સાત્વિકપણા ઉપર મૂકશો નહિ. બગીચો લૂંટાઇ જવાનું કારણ કાંટા અને થૂવરની વાડનો અભાવજ છે. તે વાડ નવી કરો; પરંતુ સુધારાને નામે બગીચા વચ્ચે ઊગતાં ફળફૂલનાં ઝાડ ઉખેડી નાખવાનો કુવિચાર કરશો નહિ. હે ઉપયોગી બળ અને કાંટાઓ! તમે તો તારક તત્ત્વો છો. હિંદુસ્તાનને તમારી જરૂર છે.

શૂદ્રોના શ્રમ કરતાં–સેવાધર્મની મહત્તા ગાતાં હું તમોગુણને, સત્ત્વ અને રજના કરતાં ઓછા મહત્ત્વનો ગણતો નથી. મારું કહેવું એટલુંજ છે કે, હિંદુસ્તાનમાં આપણે તમોગુણ વિરુદ્ધ ખૂબ બૂમરાણ મચાવી તેનો પ્રતિકાર કરવાથીજ આપણે આપણામાં તેની અતિશય વૃદ્ધિ કરી મૂકી છે. હવે તો આપણે તમોગુણનો ઉપયોગ કરતાં શીખીને તેને ઉજ્જ્વલ કરવો જોઇએ. મેલું ખાતર ઉપયોગમાં લીધા સિવાય જો આપણે ફેંકી દઇશું, તો બગીચા શી રીતે તૈયાર થઇ શકશે?

તમોગુણ એ કોલસો છે. તેના સિવાય રજોગુણરૂપી અગ્નિ અને વરાળ તથા સત્ત્વગુણરૂપી પ્રકાશ ઉત્પન્ન થતાં નથી. કોઇ પણ દેશમાં જેટલે અંશે તમોગુણનો પાયો મજબૂત હોય છે, તેટલે અંશે હિલચાલથી ઉત્પન્ન થતા રજોગુણના અગ્નિ અને સત્ત્વગુણના પ્રકાશનું જોર વિશેષ હોય છે; એ સિદ્ધાંત આધુનિક મસ્તકવિદ્યાના સિદ્ધાંત સાથે બરોબર મળે છે. એ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, "નૈતિક અથવા બૌદ્ધિક (બુદ્ધિ વિષયક) વિકાસ ગમે તેટલો થયો હોય, તોપણ તેજસ્વિતા અને ચારિત્ર્યની શક્તિઓને મનુષ્યની તામસી વૃત્તિનો મજબૂત આધાર મળ્યા સિવાય તે નિરુપયોગી નીવડે છે" અને તેથીજ હિંદુ લોકો મહાદેવને તમોગુણના અધિષ્ઠાતા કહે છે.

હિંદુસ્તાનના એક કટોકટીના સમયમાં આપણે જન્મેલા હોવાથી દેશસેવા કરવાના પ્રસંગ જોઇએ તેટલા

પરમ ફલ આપનારી થઈને દેહાન્તે અધિકારાનુસાર નિત્યલીલા-પ્રવેશ અવશ્યજ થતો હશે (શ્રીમહાપ્રભુજી નિત્યલીલામાં બિરાજે છે) —ત્યારે માર્ગની મર્યાદા નથી એટલે બ્રહ્મસંબંધ દ્વારા ગુરુ પાસેથી સ્વરૂપ પધરાવીને સ્વરૂપજ્ઞાન, સેવાપ્રકારજ્ઞાન, મેળવ્યા પછી પણ સેવા કર્યા છતા પણ ઉદ્વેગ-પ્રતિબન્ધ-ભોગ-ની અડચણો આવી પડવાથી સેવા આધિદૈવિકી થતી નથી સેવાફલ ગ્રન્થમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ આજ્ઞા કરી છે કે આ ફલની પ્રાપ્તિ ન થાય તો ભગવાનની તે કરવાની ઇચ્છા નથી ત્યાર સેવા પણ આધિદૈવિકી નથી થતી અર્થાત્ ઉદ્વેગ એ પણ પ્રતિબંધ છે જો ઉદ્વેગ થાય તો મનભાજ થાય એ વિરુદ્ધ માગમાં થઈ આવુ ઉદ્વેગવાળું મન પ્રભુમા લીન નજ થાય. તેથીજ સેવા આધિદૈવિકી નજ થાય પરન્તુ શ્રી-મહાપ્રભુજીની માર્ગમર્યાદાજ એવી બળવાળી છે કે—સેવાને આધ્યા-ત્મિકી તો બનાવે છે (શ્રી મહાપ્રભુજીની પ્રાકટ્ય—અવસ્થાવત્ આધિદૈવિકી તો નજ થાય)

तत्रापि 'एतद्देहावसाने तु कृतार्थः स्यान्न संशयः। इति निश्चित्य मनसा कृष्णं परिचरेत् सदा' (नि. स. नि. कारिका २३२) इति निबन्धोक्तमनोनिश्चयेन सर्वदा सेवा चेद्भवेत्तदा देहान्तेऽनुग्रहबलेन भाष्योक्तप्रकारेणालौकिके देहे जाते 'परम्परं त्वद्गुणवादसीधुपीयूषनिर्यापितदेहधर्मा' इति न्यायेन तादृश-समाजे अहर्निशं तद्गुणानुवादेनात्मन्यक्षरब्रह्मात्मकत्वज्ञानेन 'उपाधिनाशे विज्ञाने' अनुभवे सम्पन्ने पुरुषोत्तमाविर्भावयोग्यताया जाताया तत्र तदाविर्भावो भवति। तथा 'आत्मानन्दसमुद्रस्थ

ધ્યાનમાં રાખો. બીજો દુર્બળ હોય કે તેની મરજી હોય, તોપણ તમારા પગ તેના માથા કે ખભા ઉપર મૂકશો નહિ.

તરુણ ભાવી સુધારકો! હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન રીતરિવાજ અને ધર્મની નિંદા કરશો નહિ. કુસંપનું એક બીજ વધારે રોપવાથી હિંદી લોકોમાં ઐક્ય થઈ શકે તેમ નથી. હિંદુસ્તાનની આધિભૌતિક અવનતિનો દોષ, તેના ધર્મ અને સાત્ત્વિકપણા ઉપર મૂકશો નહિ. બગીચો લૂંટાઇ જવાનું કારણ કાંટા અને થૂવરની વાડનો અભાવજ છે. તે વાડ નવી કરો; પરંતુ સુધારાને નામે બગીચા વચ્ચે ઊગતાં ફળફૂલનાં ઝાડ ઉખેડી નાખવાનો કુવિચાર કરશો નહિ. હે ઉપયોગી બળ અને કાંટાઓ! તમે તો તારક તત્ત્વો છો. હિંદુસ્તાનને તમારી જરૂર છે.

શૂદ્રોના શ્રમ કરતાં–સેવાધર્મની મહત્તા ગાતાં હું તમોગુણને, સત્ત્વ અને રજના કરતાં ઓછા મહત્ત્વનો ગણાતો નથી. મારું કહેવું એટલુંજ છે કે, હિંદુસ્તાનમાં આપણે તમોગુણ વિરુદ્ધ ખૂબ બૂમરાણ મચાવી તેનો પ્રતિકાર કરવાથીજ આપણે આપણામાં તેની અતિશય વૃદ્ધિ કરી મૂકી છે. હવે તો આપણે તમોગુણનો ઉપયોગ કરતાં શીખીને તેને ઉજ્જ્વલ કરવો જોઇએ. મેલું ખાતર ઉપયોગમાં લીધા સિવાય જો આપણે ફેંકી દઇશું, તો બગીચા શી રીતે તૈયાર થઇ શકશે?

તમોગુણ એ કોલસો છે. તેના સિવાય રજોગુણરૂપી અગ્નિ અને વરાળ તથા સત્ત્વગુણરૂપી પ્રકાશ ઉત્પન્ન થતાં નથી. કોઇ પણ દેશમાં જેટલે અંશે તમોગુણનો પાયો મજબૂત હોય છે, તેટલે અંશે હિલચાલથી ઉત્પન્ન થતા રજોગુણના અગ્નિ અને સત્ત્વગુણના પ્રકાશનું જોર વિશેષ હોય છે; એ સિદ્ધાંત આધુનિક મસ્તકવિદ્યાના સિદ્ધાંત સાથે બરોબર મળે છે. એ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, "નૈતિક અથવા બૌદ્ધિક (બુદ્ધિ વિષયક) વિકાસ ગમે તેટલો થયો હોય, તોપણ તેજસ્વિતા અને ચારિત્ર્યની શક્તિઓને મનુષ્યની તામસી વૃત્તિનો મજબૂત આધાર મળ્યા સિવાય તે નિરુપયોગી નીવડે છે" અને તેથીજ હિંદુ લોકો મહાદેવને તમોગુણના અધિષ્ઠાતા કહે છે.

હિંદુસ્તાનના એક કટોકટીના સમયમાં આપણે જન્મેલા હોવાથી દેશસેવા કરવાના પ્રસંગ જોઇએ તેટલા

પ્રકારે અલૌકિક દેહ સંપાદન થતાં ભગવદીયો સાથે રસાત્મક ભગવદ્-
ગુણાનુવાદરૂપી અમૃતનું પાન કરતા દેહધર્મને [illegible]
બીજાઓની સાથે ભગવદીયોમાં અહર્નિશ ભગવદ્ગુણગાન ગાતા
ગાતા આત્માનંદમાં મગ્ન [illegible] થાય છે, [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] પ્રભુ-[illegible] [illegible]
થાય છે. આ અનુભવથીજ શ્રીપુરુષોત્તમ પ્રકટ થતાં તે બાહ્યમાં
[illegible] [illegible] પ્રભુનો આવિર્ભાવ થાય [illegible]
[illegible]-[illegible] [illegible] [illegible] થાય [illegible]
([illegible]) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
થાય છે, [illegible] થાય છે ([illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] આ [illegible] પ્રકટે.)

[illegible] પછીની સ્થિતિ—આ [illegible]
પ્રભુ [illegible] [illegible] [illegible] પડે, ને [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તાપ પ્રકટે [illegible]
[illegible] પ્રમાણ [illegible] [illegible] [illegible] સાક્ષાત્
ભગવત્પ્રાપ્તિ થાય છે. [illegible] તે ભક્તની ઇચ્છાનુસાર તેવો સેવોપયોગી
દેહ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે [illegible] સાક્ષાત તે તે લીલાનુ
[illegible] અને તે તે લીલારસનો અનુભવાદિ [illegible] આ પ્રમાણે
સેવાફળની પ્રાપ્તિમાં ક્રમ [illegible] અર્થાત્ શ્રીમહાપ્રભુજીના
[illegible] શ્રીમહાપ્રભુજી [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] થતા
હોવાથી [illegible] [illegible] [illegible] છે તેથી માર્ગમર્યાદા [illegible]
[illegible] ક્રમશ સેવફળની પ્રાપ્તિ થાય છે એ પ્રમાણે [illegible]
[illegible] જાણવું

સારાંશ (૧) શ્રીમ [illegible] પ્રાકટ્ય સમયે શ્રીમહાપ્રભુજી [illegible]
[illegible] સ્વરૂપમાં પ્રભુનો સાક્ષાત્ અનુભવ થતા (૨) [illegible]

ઇક નદિયા ઇક નાર કહાવત, મૈલો નીર ભરો;
જબ દોનોં મિલિ એકબરન ભઈ, ગંગા નામ પરો. હમારે૦
ઇક લોહા પૂજામેં રાખત, ઇક ઘર બધિક પરો;
સો દુબિધા પારસ નહિ રાખત, કંચન કરત ખરો. હમારે૦

આપણા વ્યક્તિવિષયક અને સ્થાનિક ધર્મને રાષ્ટ્રીયધર્મ કરતાં વધારે મહત્ત્વ આપવું ન જોઇએ. સર્વ બાબતો યોગ્ય પ્રમાણમાં રાખવાથી સુખ અને કલ્યાણ થાય છે.

રાષ્ટ્રહિત સાધવાને બનતો પ્રયત્ન કરવો એ વિશ્વની શક્તિઓ અથવા દેવદેવતાઓની પૂજા કર્યા બરોબરજ છે. હિંદુ દેવતાને માટે એવો યજ્ઞ દરેક જણે કરવો જોઇએ. એવા પ્રકારના યજ્ઞનેજ ગીતાનો નિમ્નલિખિત શ્લોક આધુનિક કાળમાં લાગુ પડે છેઃ—

यज्ञशिष्टाशिनः संतो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।
भुंजते ते त्वघं पापा ये पचंत्यात्मकारणात् ॥
(શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા અ. ૩-૧૩)

ઈશ્વરપ્રાપ્તિ કરવી હોય તો સંન્યાસવૃત્તિ ધારણ કરો; એટલે કે સ્વાર્થનો પૂર્ણ ત્યાગ કરીને તમારૂં ક્ષુદ્ર વ્યક્તિત્વ હિંદમાતાના વિરાટ સ્વરૂપમાં મેળવી દો. આનંદ અથવા ઈશ્વર મેળવવો હોય તો રાષ્ટ્રોન્નતિના વિચારોમાં પોતાની સર્વ વૃત્તિઓનો ભોગ આપનાર બ્રાહ્મણ–સ્વભાવ ધારણ કરો. આનંદપ્રાપ્તિ કરવી હોય તો પ્રત્યેક ક્ષણે પોતાના જીવનનો ભોગ આપવાની ક્ષત્રિયવૃત્તિ ધારણ કરો. ઈશ્વરપ્રાપ્તિને માટે પોતાની સર્વ સંપત્તિ રાષ્ટ્રના ભંડાર તરીકે સાચવી રાખનારી ખરી વૈશ્યવૃત્તિ ધારણ કરવી જોઈએ. આ લોકમાં કે પરલોકમાં આનંદ અથવા રામ–આનંદઘન રામ–નો સાક્ષાત્કાર કરવો હોય અને તમારા મનમાંના અમૂર્ત ધર્મ-વિચારને મૂર્ત અને દૃશ્ય સ્વરૂપ આપવું હોય, તો કોઇ કાળે પુણ્યશાળી શુદ્રોને નીમી આપેલાં શારીરિક કષ્ટદ્વારા તમારે તમારા હાથપગ વડે આ સંન્યાસવૃત્તિ તથા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યની વીરવૃત્તિઓ ઉત્પન્ન કરવી જોઇએ. સંન્યાસવૃત્તિનો અંશોના કર્તવ્યપાલનમાં સંયોગ થવો જોઇએ. એ એકજ માર્ગ અત્યારે રહ્યો છે. ઊઠો, જાગૃત થાઓ.

બીજા દેશો પણ અત્યારે આખા જગતની બ્રહ્મભૂમિ હિંદુસ્તાનને પોતાના દૃષ્ટાંતથી આ ધર્મ શીખવે છે. જ્યારે એક

गतदोषाणां लीलारूपेणैव प्रतीति तस्यैव वास्तवत्वात् । अत एव श्रुतय प्रसन्नाद् भगवतो वरदानार्थप्रदर्शितसकललीलाविशिष्टरूप सविशेषणं दृष्टवत्य । अत एव बृहद्वामनपुराणे, ' नानारमसमद्रोन्मत्त तत्र गापीकदम्बकम् ' इत्यादि । अन्यच्च, पूर्वं प्रकटानन्द , परस्मिरोहितानन्द । तथाय रसात्मको, अपरो नीरस । तत्रापि भजनानन्दविषयानन्दाभ्यां विशेष ।

ઉપક્રમ-પ્રપંચ બે પ્રકારના છે. અન્તરંગલીલાશ્રય પ્રપંચ અને બહિરંગલીલાશ્રય પ્રપંચ આ બન્ને પ્રકારના પ્રપંચોના [illegible] એજ [illegible] નો ઉદ્દેશ છે. અન્તરંગ પ્રપંચ [illegible] સ્થળે વર્ણન [illegible] પ્રભુ ભક્તો [illegible] અક્ષરધામમાં પ્રકટ [illegible] ત્યાંજ [illegible] લીલા કરે છે. અન્તરંગ લીલા નિત્યલીલા [illegible] નિત્યલીલાવાદ વિગે મા યથાર્થ વર્ણન છે તેમજ શ્રી-પુરુષોત્તમચરણે પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદામાં ' અન્તરંગ પુષ્ટિસૃષ્ટિ નિત્ય છે, અન્તરંગ પુષ્ટિસૃષ્ટિ [illegible] પ્રકટ થઈ છે અન્તરંગ પુષ્ટિ-સૃષ્ટિને [illegible] પણ [illegible] પ્રભુ આપે છે, [illegible] આ સૃષ્ટિ [illegible] પ્રકટ કરી છે [illegible] નિત્યલીલા—અન્તરંગ સૃષ્ટિનો [illegible] છે તેમજ 'भावैस्स्फुरित पद्मा भगवदाविर्भाव भक्तोना [illegible] આધાર [illegible] છે. ભક્તો [illegible] છે ભક્તોના હૃદયમાં [illegible] પ્રકટ થાય છે, ત્યાંજ લીલા [illegible] છે તથા [illegible] લીલાપ્રપંચમાં [illegible] જગદ-[illegible] કરતા [illegible] છે. એજ આ [illegible] છે.

બહિરંગનાથ [illegible] જગતપે ભગવાન [illegible] છે, [illegible] નિરૂપણ શુદ્ધાદ્વૈત વેદાન્તમાં [illegible] દરી [illegible]

સચેત શાંતિ

ઉદાર પ્રકૃતિ દરરોજ લાખો ખનિજો, વનસ્પતિઓ અને પ્રાણીઓનો અપવ્યય (વિના કારણે વાપરવું તે) કરતી જણાય છે; પણ કાંઇ હરકત નહિ. પ્રકૃતિ અને 'રામ' દર કલાકે લાખો પ્રાણીઓ અને લાખો ખજાનાઓ ખરચી નાખવાની શક્તિ ધરાવે છે. વસ્તુનો નાશ ક્યાં થવાનો છે? તે ગમે ત્યાં જશે, તોપણ મારામાંજ રહેવાની છે. પ્રાચીનકાળમાં જ્યારે હિંદમાં પુષ્કળ ધન હતું, ત્યારે તે મારા ડાબા ખીસામાં હતું; હવે જ્યારે તે પશ્ચિમમાં ઘસડાઈ ગયું છે, ત્યારે તે મારા જમણા ખીસામાં આવ્યું છે. હું સમુદ્ર છું; ભરતી અને ઓટ બન્ને મારામાંજ થાય છે. શત્રુતા રાખવાથી અને વેર લેવાથી આપણું કલ્યાણ થશે નહિ; પણ કર્તવ્ય બજાવવાથી–પ્રેમ રાખવાથીજ કલ્યાણ થશે. "પ્રેમ સર્વને જીતે છે" એવું જે કહેવાય છે, તે કાંઇ ખોટું નથી. વસ્તુની પાછળ દોડવાથી તેના ખરા માલિક થઇ શકાતું નથી. "કપૂર, કપૂર, ઊભું રહે, મારે તને રાખી મૂકવું છે" એમ કહેવાથી કપૂરનો એક ટુકડો પણ તમારા હાથમાં રહેશે નહિ; પણ પ્રેમથી આખી દુનિયા તમારી છે એવો અનુભવ તમને મળી શકશે. માત્ર પ્રેમથીજ ખરા માલિક થઇ શકાય છે. બીજી માલિકીઓ ચોરી, લૂંટફાટ અને દૈવી નિયમના ઉલ્લંઘનની કક્ષામાં આવી જાય છે. જો કે મનુષ્યો સ્વાર્થપરાયણતાથી તેને યોગ્ય અને કાયદેસરની માલિકી એવું નામ આપે છે.

નેવું હજાર માણસોનાં માથાં વડે ઇરાનની જીતનો મહોત્સવ કરનાર તૈમુરલંગ નામના આપખુદ બાદશાહે એક વખતે હાફિજ કવિને પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવ્યો. કવિએ પોતાના એક કાવ્યમાં એમ લખ્યું હતું કે, "સનમ (પ્રિયા)ના ગાલ ઉપરના તલને માટે હું સમરકંદ અને બુખારા ઇનામમાં આપી દઇશ."

આ બન્ને શહેરો તૈમૂરલંગની સત્તા નીચે હતાં, તેથી તેણે

अपि, इति, आविर्भावतिरोभावाभ्यां को विशेषः इति चेद् उच्यते ।

શંકા—આ બન્ને જાતના પ્રપંચ વિલક્ષણ છે, તથાપિ ઉભય પ્રપંચમાં નિત્યત્વ સમાન રહ્યું છે. તો આવિર્ભાવ તિરોભાવથી ઉભયમાં કંઇ પણ તારતમ્ય નજ રહ્યું

आविर्भावतिरोभावयोस्तुल्यत्वेपि कारणवैलक्षण्यात् तद्विलक्षणत्वम् । कारणं च बहिरङ्गे तस्मिन् भगवदिच्छा, तत्रापि मूलेच्छा, तयैव तत्र तौ । अन्तरङ्गे तु भक्तेच्छा, तत्राप्यन्तरङ्गाणां तेषाम् । अत एव 'यद्यद् धिया त उरुगाय विभावयन्ति तत्तद्वपुः प्रणयसे सदनुग्रहाये'त्याद्युक्तमस्ति । अत एव 'कृष्याश्रितपूतनायन्त्या' इत्यत्र सकललीलानां प्रादुर्भावः । युक्तं चैतत् । लीलाप्रपञ्चस्य भक्तहृदयस्थितस्य आन्तरस्य तद्भावनाधीनाविर्भावत्वमिति सर्वमनवद्यम् ।

સમાધાન—આવિર્ભાવ તિરોભાવ સમાન હોય તો પણ કારણ વિલક્ષણતાથી એ ઉભય પ્રપંચમાં વિલક્ષણતા આવી છે. બહિરંગ સૃષ્ટિમાં કારણ ભગવાનની મૂળેચ્છા છે ભગવાનની જગદ્રૂપે આવિર્ભાવ થવાની ઇચ્છા થતાં અનેક રૂપે બહુસ્યાંપ્રજાયેય; એટલે તેમાં ભગવાનની મૂળેચ્છાજ કારણ છે. અન્તરંગ પ્રપંચમાં ભક્તની ઇચ્છા કારણ છે માટેજ અન્તરંગ ભક્તોએ ગાયું છે કે 'ભક્તો જે જે સ્વરૂપની વિભાવના બુદ્ધિથી કરે છે તે તે સ્વરૂપને આપ ભક્તો ઉપર અનુગ્રહ કરવાને ધારણ કરો છો;' 'કોઇ પૂતના બન્યા અને કોઇ કૃષ્ણ બન્યા' વિગેરે ભાગવતના વર્ણનોથી સર્વ લીલાનો આ

સુધારાનાં બાળકો ! તમારાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રો અને કળાઓનો અમે સ્વીકાર કરીએ છીએ, પણ કૃપા કરીને બહુ છાપરે ચડાવશો નહિ. પ્રેમ એ સૂર્ય છે અને દુનિયાનાં શાસ્ત્રો તેની આસપાસ ફરનારા ગ્રહો તથા ઉપગ્રહો છે.

મનુષ્ય સાથે ઘણે દૂરનું સગપણ ધરાવનાર ખનિજ પદાર્થો અને પથ્થરો વિષે ભૂસ્તરવિદ્યા વિવેચન કરે છે. વનસ્પતિશાસ્ત્ર વળી તેથી જરા ઊંચા વિષયનું વિવરણ કરે છે. ખગોળવિદ્યા માણસથી ઘણે દૂર રહેલા તારાઓ સંબંધી જ્ઞાન આપે છે. શરીરશાસ્ત્ર માણસના બાહ્ય હાડપિંજર અને અસ્થિનું જ્ઞાન આપે છે. માનસશાસ્ત્રમાં કેવળ મનના જુદા જુદા વેપારો જણાવ્યા છે; પણ પ્રેમશાસ્ત્ર તો મનુષ્ય તેમજ પ્રકૃતિના પરમ તત્ત્વની સમજ આપે છે. એ વિદ્યા તો એક કળા અને શાસ્ત્ર બન્ને છે. શાસ્ત્રીય સૂર્ય તો એક મહાન સૂર્યના પ્રેમરૂપી અગ્નિનો અથવા एकमेवाद्वितीयम् એ તત્ત્વનો માત્ર તણખો છે.

જ્યારે નાનો ફ્રેંકલીન પતંગ ઉડાવતો હતો, ત્યારે તેનો બાપ બેન્જામિન દોરીમાં બેસેલી લોહચુંબકની સોયને ધારી ધારીને જોતો હતો. તે અવલોકન કરવામાં એવો તો લીન થઇ ગયો હતો કે, પૃથ્વીથી પોતાની જાતને જુદી ધારતોજ નહોતો. જ્યારે માણસ અમુક કાર્યમાં આટલો બધો તલ્લીન થઇ જાય, ત્યારે તેની આસપાસની સઘળી ચીજો સાથે શું તેનું તાદાત્મ્ય નથી થતું ? શું તે એક પથ્થરના પૂતળા જેવો નથી બની જતો ? પ્રકૃતિના અંતઃકરણની સાથે તેનું અંતઃકરણ મળી જાય છે અને આથી કરીને પ્રકૃતિનાં રહસ્યો તેનાં પોતાનાં બની જાય છે. પૃથ્વી પરના વીજળીના તણખાઓની સાથે આકાશની વીજળી એકતા ધરાવે છે, એવી તેને જોતાંજ આપણને ખાતરી થઇ જાય છે; તેવીજ રીતે બાહ્ય પ્રકાશ જોતાંજ આપણને ખાતરી થાય છે કે તે આંતરિક પ્રકાશ સાથે એકતા ધરાવે છે.

બે મનુષ્યો વચ્ચે જ્યારે પ્રેમ અથવા અદ્વૈતભાવના ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે ભેદભાવનાની માયા ટળી જાય છે. એકની લાગણીઓ બીજાની લાગણીઓ બને છે; એકનો વિચાર બીજાનો વિચાર બને છે અને પરોક્ષ દર્શન સપ્રમાણ સિદ્ધ થઈ શકે છે.

× × × ×

કલ્યાણ કારક એના માર્ગ બતાવે છે. જો કે ભક્તિ કરનારાઓ ઘણા જીવો જોવાય છે, તથાપિ તે દરેક જીવોને પ્રભુસાક્ષાત્કાર અગર સર્વાત્મભાવ થવા માટે ઘણો વિલંબ થવાનું અનુમાન કરી શકાય કે ભક્તિ કરતા પહેલા ભક્તિમાં બાધ કરનારા વર્ગને પહેલા ઓળખવો જોઈએ જ્યાંસુધી ભક્તિમાં વિઘ્ન કરનાર તત્વોને ઓળખી શકાય નહિ, અને ઉપાય લેવામાં આવે તો તે ઉપાયો સાધનને બદલે બાધ કરનારા નીવડે છે. તેજ પ્રસંગ સમ-જાવવા માટે પરમ દયાળુ શ્રીહરિરાયપ્રભુ આ નાનકડા ગ્રન્થમાં સવિસ્તર રીતે ઉત્તમોત્તમ અલભ્ય અપ્રાપ્ય એવા માર્ગના સાધનોની આજ્ઞા કરે છે. જીવોને જગતમાં લૌકિક સુખ એટલે વિષયસુખની મોટી લાલસા પ્રબળ રીતે રહ્યા કરે છે તે પણ નિત્ય સુખમાં ભાનમાં તો નહીંજ કેવળ માની લીધેલુંજ સુખ હોઇ શકે જ્યારે જીવ પોતે સ્વાર્થી અને સંસારમાં આસક્ત હોય, એટલે તો તેનું માનેલું—ધારેલું સુખ પણ સાંસારિકજ હોય સંસારમાં મિથ્યા સુખ સિવાય કશું લાયકજ નહિ પરિણામે તે સંસારનું સુખ દુઃખ-રૂપજ નીવડે છે દાખલા તરીકે જીવ પોતે સ્ત્રી પુત્ર, ધન વિગેરે વિકાર સુખના સાધનોમાં બંધાય છે, એટલે તે સ્ત્રી પુત્ર વિગેરેનું સુખ તો ક્ષણિક અને થોડાજ કાળ પૂરતું હોઇને પરિણામે તો દુઃખજ આપનારૂં હોય છે તેથી તેના સુખમાં જ્યાંસુધી અરુચિ યા અનાદર ન થાય ત્યાંસુધી, જીવ પોતે સાત્વિકી ભક્તિ કરી શકતો નથી. ધન્યપ્રભુ શ્રીમદાચાર્યચરણે પણ આજ આજ્ઞા કરી છે કે " वैराग्य परितोष च ' વૈરાગ્ય અને સંપૂર્ણ સંતોષ પ્રા-પ્ત જીવને ખરેખર અલૌકિક સુખ મળે છે. તેજ આજ્ઞાને પુષ્ટ કરીને અત્રે શ્રીહરિરાયચરણ પણ પ્રથમ તો વૈરાગ્ય પામવા માટે મોટી બનામણું કરે છે. જીવને એવા નશ્વર સુખોમાં જ્યાંસુધી

કરવાને ઉત્સુક (વિરહથી દુઃખી થયેલા) મારા ઓષ્ઠની સાથે તમારા ચરણનો સ્પર્શ થવા દો. પ્રભુજી ! હું તમારા ચરણનો દાસ છું.

એવું કયું કામ છે કે જે પ્રેમના યોગથી શોભીતું અને સુંદર ન બને ? જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં નાના–મોટા, ઉચ્ચ–નીચ કશાનો ભેદ રહેતો નથી. જ્યારે કોઈ પણ કામ પ્રેમથી પ્રેરિત થઈને આપણે કરીએ છીએ, ત્યારે તે અતિશય દુષ્કર હોય, તોપણ આપણને સ્વર્ગીય લાગે છે. સ્વાર્થબુદ્ધિથી અતિ ઉચ્ચ સ્થિતિ પણ ત્રાસદાયક અને કંટાળા ભરેલી લાગે છે. તમે તેવી સ્થિતિમાં હો, પણ પ્રેમ તેને મધુરજ બનાવશે સર્વ દુઃખો, આફતો, ચિંતાઓ અને વિપત્તિઓ માત્ર સ્વાર્થબુદ્ધિમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. અતિશય દુઃખદ સ્થિતિ પર પણ પ્રેમ કરશો તો તેમાંનું દુઃખ ક્યાં રહેનાર છે ? આપણાં સઘળાં દુઃખો, આપણા સઘળા સંતાપો, પ્રેમરૂપ પ્રિયાએ આપણને જાગૃત કરવાને માટે કરેલાં અડપલાંજ છે. હલાવવું, ઢંઢોળવું અને અચકાવું એ મીઠીપ્રેમપ્રિયાનાં અડપલાંજ છે. પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિ પ્રેમથી તમને જગાડે છે, જાગૃત થાઓ.

તારે મુખેથી શ્રવણ કરવા, એક ઉત્તર તાહરો,
કે આંખ સાથે આંખ મેળવવાજ, નિશ્ચય માહરો.
શું સાંભળે છે તાડપત્રોને, નિસાસો નાખતાં ?
નિઃશ્વાસરૂપે દ્રવી ગયો એ તું સ્મરણમાં આવતાં !
રે ! જાગ લાડકડા વીરા ! રે, જાગ લાડકડા વીરા,
હું નમન કરૂં છું તુજને, મુજ પ્રાણથી અદકા વીરા.
તે ઉગ્ર મારા પ્રેમને, શાંતિ નહિ કંઇ આપશે,
આત્મા તણી ઇચ્છા નહિ, તે શાંત કદીયે પાડશે.
શું જુએ છે તું સતત, પડતા હિમાચ્છાદિત ગિરી ?
ના ના નહિ તે કરી શકે, કદી એવી મારી નોકરી.
રે ! જાગ લાડકડા વીરા ! રે, જાગ લાડકડા વીરા,
હું નમન કરૂં છું તુજને, મુજ પ્રાણથી અદકા વીરા.
શું સાંભળે ગંગાતણાં, ખળખળ વહેતાં નીર તું,
પણ સતત વહે છે આ હૃદયમાં, એથી ઊંડી લાગણી.
ઊંડી વહો, ઊંડી વહો છો, એજ અમારી માગણી,
એ લાગણીના પાશથી, શુદ્ધાત્મ બનજે વીર તું.
રે ! જાગ લાડકડા વીરા ! રે, જાગ લાડકડા વીરા,
હું નમન કરૂં છું તુજને મુજ પ્રાણથી અદકા વીરા.

હોય તથાપિ નયનના ઉદ્વેગ કરનાર ન ગણાતું હોય તો પણ ન બને. તેટલા માટે આચાર્યશ્રીના ચરણારવિંદમાં દૃઢ વિશ્રામ-પૂર્વક મનને લગાવવું જોઈએ કે જેથી પરબ્રહ્મ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પ્રભુ અને આચાર્યરૂપ આપ ઉભય તરફથી અનુગ્રહ કરનાર એવું તત્ત્વ જાણ્યું હોય છે. જો એ તે બેઉથી કૃપાવાન તત્ત્વ પણ એવું બીજું તો નહીંજ, તે પણ શ્રીભગવાનની ઇચ્છાથી વદનાનલ શ્રીમદા-ચાર્યચરણજ છે એ આપ ઉભયની અમારી વાત નથી. એમ પોતેજ શ્રીહરિદાસજી ઓળખાવે છે "स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम" પુરુષોત્તમ પ્રભુ પોતે પોતાના સ્વરૂપને જાણી શકે, અન્ય એ તેને ઓળખી શકે નહીં, આવી રીતે શ્રીભગવદ્ગીતામાં પણ અર્જુન પ્રભુને સંબોધે છે તો પછી અહીં પણ શ્રીવદનાત્મક શ્રીમહાપ્રભુજી સિવાય પૂર્ણ પુરુષોત્તમના સ્વરૂપને કોણ જાણનાર કે ઓળખનાર કોઈ છે નહીં તેથી જ્યાંસુધી ઉક્ત શ્રીમદાચાર્યજીના ચરણ કમલમાં શુદ્ધભાવપૂર્વક ચિત્ત લાગે નહીં ત્યાંસુધી પ્રભુપ્રાપ્તિ-થવી તે અમારા મનોરથ તુચ્છ ગણાય. એટલા માટે ૧ સ્નાન ૨ સત્સંગ અને ૩ આચાર્યચરણાશ્રય, આ ત્રણ વસ્તુ પ્રાપ્ત થયા પછીજ શ્રી વ્રજપતિ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પ્રભુના ચરણની ભક્તિ સિદ્ધ થાય છે.

હવે શ્રી ૧ શ્લોકમાં શ્રીભગવાનના પદ પ્રાપ્તિ ભાવ કયી રીતે થાય છે, તે બતાવવા માટે શ્રીહરિદાસ પ્રભુ દ્વિતીય શ્લોક કહે છે

यदा चिन्ता चित्ते भवति सततं दर्शनकृते
यदा वा हृद्यार्तिर्भवति चरणस्पर्शकरणे ॥

અને કહ્યું કે, "તારે આજ જોઇતું હતું ને?" તે છોકરો ઘણોજ ખુશી થયો અને "હા! મારે એજ જોઈતું હતું," એમ કહી આનંદ પામતો પામતો નાચતોકૂદતો ચાલ્યો ગયો.

પછી તે માણસે પેલા ઇરાની છોકરાને બોલાવ્યો અને પેલો તરબૂચનો બીજો કકડો તેને આપીને "તારે આજ જોઈતું હતું ને?" એમ પૂછ્યું. પેલો છોકરો તરબૂચ જોઇ અત્યંત ખુશી થઇ ગયો અને "આજ મારૂં તરબૂચ, આજ મારે જોઇતું હતું," એમ કહી ખુશ થતો તે લઇ ચાલ્યો ગયો.

પછી પેલા હિંદી છોકરાને બોલાવ્યો અને ત્રીજો ટુકડો આપી "આજ તારે જોઇતું હતું ને?" એમ પૂછ્યું. તે છોકરો પણ એ જોઇ ઘણો સંતુષ્ટ થયો અને "હા, આજ મારે જોઇતું હતું, યહી મેરા હિંદવાના" એમ કહી એ પણ ચાલતો થયો.

હવે આ કજિયો શા કારણથી ઉત્પન્ન થયો હતો? છોકરાઓ વચ્ચે એ ટંટો થવાનું મૂળ કારણ શું? કેવળ નામભેદ. નામમાં ફેરફાર એટલુંજને? નામભેદ કાઢી નાખો, નામભેદના પડદાની પાછળ જુઓ; એટલે વૉટરમેલન, હિંદવાના અને ટરબૂચ, એ જુદાં નામથી ઓળખાતી વસ્તુ એકજ છે એમ જણાઇ આવશે. ત્રણે નામોના મૂળમાં એકજ વસ્તુ છે. ઇરાન કે હિંદુસ્તાનના તરબૂચમાં અને ઇંગ્લૅંડના તરબૂચમાં કદાચિત કંઇ ફેર હશે, પણ ખરી રીતે ફળ એકજ છે—વસ્તુ એકજ છે. ક્ષુલ્લક ભેદનું વિશેષ મહત્ત્વ નથી.

જુદા જુદા ધર્મો અને પંથોમાં વિવાદ, ટંટા અને અણબનાવ જોઇને 'રામ' ને એજ આશ્ચર્ય થાય છે કે, ખ્રિસ્તીઓ યહૂદી લોકો સાથે લડે છે, યહૂદીઓ મુસલમાનોને જૂઠા ઠરાવવા પ્રયત્ન કરે છે, મુસલમાનો હિંદુઓ સાથે ટંટો કરે છે, બ્રાહ્મણો બૌદ્ધોને દૂષણો આપે છે અને બૌદ્ધો પણ સામે તેવોજ બદલો વાળે છે. આવા કજિયાઓ બહુ ગમત આપે એવા હોય છે; પણ એમ થવાનું મુખ્ય કારણ ઘણુંખરૂં ઉપર કહેલો નામભેદજ છે. ફક્ત નામોનું આવરણ દૂર કરો, નામોના પડદા ફાડી નાખો. તેનો અર્થ શું છે, એજમાત્ર જુઓ; એટલે તમને કંઈ ફેર જણાશે નહિ.

'રામ' ઘણી વાર "વેદાંત" એ શબ્દ વાપરે છે. "વેદાંત" એ ફેક્ત એક નામ છે; પરંતુ કેવળ એ નામ સાંભળીનેજ ઘણા લોકો

સ્પર્શ કરવા માટે જ્યારે હૃદયમાં મોટી આપત્તિ સાથે પીડા થતી
હોય ત્યારે પ્રભુસમ્બન્ધી ભાવની સ્થિરદશા થાય છે. આગળ એના
શ્રીહરિરાય પ્રભુ આજ્ઞા કરે છે, પ્રભુદર્શન-ચિન્તા અને ચરણ-
સ્પર્શ માટે હૃદયપીડા થાય ત્યારે જીવને પોતાના દેહના ધર્મની
પરવા રહેતી નથી, અને આગળ જતાં ભગવાનનો સ્થાયીભાવ સિદ્ધ
થાય છે તે એવી રીતે કે સ્વરૂપનો અનુભવ કરનાર અંશરૂપ
જીવો જ્યારે પ્રભુના સ્વરૂપનું અને પોતાની સ્થિતિનું ભાન પ્રાપ્ત કરે
છે, ત્યારે તે સર્વ પ્રકારે શ્રીહરિને ભજવા અસાધારણ પ્રયાસ કરે
છે, यो यदंशः स तं भजेत् (જે જેના અંશ હોય તે તેને
અનુસરી ભજે) તે શ્રુતિ અનુસાર જીવો પ્રભુ વિના રહી
શકવાને સમર્થ થતા નથી, કારણ કે શ્રીમદ્ ભાગવતમાં 'क्षण युग-
शतमिव यासां येन विनाऽभवत्' શ્રી ગોપીજનોનો શુદ્ધ વ્યસની
ભાવ વર્ણવતાં જણાવ્યું છે કે શ્રી ગોપીજનોને પ્રભુ વિનાનું એક
ક્ષણ માત્ર પણ સેંકડો યુગ જેવું લાગતું હતું. તેથી શ્રીપ્રભુને
મેળવા માટે જ્યારે હૃદયમાં મ્હોટો સન્તાપ થાય ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણ
પ્રભુમાંજ એક વ્યસન ઉત્પન્ન કરનારો ભાવ સિદ્ધ થાય છે, એટલે
આવો વ્યસનાત્મક ભાવ થવામાં શ્રી હરિરાયપ્રભુએ ઉપર જણા-
વેલાં [illegible] કારણો બતાવ્યાં છે તે સિવાય બીજો ઉપાય થઈ
શકતો નથી.

यदा मानाभावो वसति हृदये दैन्यसहितो
प्रतिष्ठा वा लोके यदि न हृदि रोषित विदिता ॥
यदा वाग्यैर्दुःखं न भवति पुरुषैर्न क्षुभिता
तदा कृष्णे प्राप्तो भवति सुखहेतुर्व्रजगमनी ॥२॥

જોતાં છેક કંગાલ હોય છે. અમુક ધર્મ શ્રેષ્ઠ નીતિવાન પુરુષે સ્થાપ્યો છે, એટલા ઉપરથી પણ તેનો સ્વીકાર કરશો નહિ, કારણકે ઘણી વાર અત્યંત સદાચારી લોકો પણ સત્ય પ્રતિપાદન કરવામાં થાપ ખાય છે. કોઈ મનુષ્ય ઉત્તમ પાચનશકિતવાળો હોવા છતાં અન્નરસની પાચનક્રિયાના જ્ઞાન વગરનો હોઇ શકે છે. ઘણી વાર એવું બને છે કે, કોઈ ચિતારો તમને અત્યંત સુંદર, સસ્તાં અને મોહક ચિત્રો કાઢી આપે છે; છતાં તે જાતે ઘણોજ કદરૂપો હોય છે. તોપણ ઘણાંજ ઉચ્ચ તત્ત્વો પ્રતિપાદન કરે છે. સોક્રેટીસ એવોજ હતો. સર ફ્રાન્સીસ બેકનનો દાખલો લો. એ કંઇ એટલો બધો નીતિવાન નહોતો, તેમ વિશેષ સદાચરણી પણ નહોતો; તોપણ આખા જગતને તર્કશાસ્ત્રનો એક અમૂલ્ય-ઉત્કૃષ્ટ ગ્રંથ આપી શક્યો છે. યુરોપના લોકોને એણેજ અનુમિતિશાસ્ત્ર પ્રથમ શીખવ્યું અને તેનુ તત્ત્વજ્ઞાન પણ ઉત્તમ હતું. એકાદ ધર્મને કોઇ પ્રખ્યાત મનુષ્યે સ્થાપ્યો છે, એટલાજ ઉપરથી સ્વીકારશો નહિ.

જણાવે છેઃ

લોકમાં ઘણા પ્રકારના પ્રયાસો કરવામાં આવે છે પરંતુ તે દરેક પ્રયાસો લૌકિક તુચ્છ સુખને માટેજ સ્થાપેલા હોય છે. તેથી ત્યારે લોક સુખ માટેનો દરેક પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય. તથા શાસ્ત્રમાં જણાવેલા ધર્મોનું જો કે સારી રીતે પાળવા માટે વિધિ દર્શાવેલ છે, તો પણ પ્રભુમાંજ એક આશ્રય ને ફળ રાખનાર તાદૃશ જીવને તો શાસ્ત્રોક્ત ધર્મ વિગેરે પણ યાદ આવતા નથી, અને છેવટે ઉત્તમોત્તમ વિદ્યા પણ કોઇ જાતની શાન્તિ આપનારી ન થાય, અર્થાત્ વિદ્યા તો જ્ઞાનને વધારનારી છે અને સંસારને દૂર કરનારી છે. તો પણ અનન્ય પ્રભુનિષ્ટ ભક્તોને તેવી વિદ્યા કંઇ લાભ આપનારી થતી નથી; કારણ કે વિદ્યા છે તે પંચ પર્વવાળી અવિદ્યાના બંધનનેજ નિવૃત્ત કરનારી છે, કેવળ પ્રભુશરણ સાધવામાં તેમનું સામર્થ્ય ન હોવાથી વિદ્યા તેવા શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય જીવને કંઇ કરી શકતી નથી. આવી રીતે લોકસિદ્ધ પ્રયાસ, શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલો ધર્મ, અને વિદ્યા આ ત્રણ સાહિત્યની પણ પરવા રાખ્યા સિવાય પ્રભુભક્ત તો કેવળ અનન્ય ભાવથીજ દરેક ધર્મનો ત્યાગ કરી હરિના શરણમાંજ પોતાની બુદ્ધિને સ્થિર કરતો રહે છે. ૪

यदा भक्तेः स्फूर्तिर्भवति विदितैः स्वार्पणविधे-
र्यदा वान्यैर्योगो न भवति हरेश्चार्पितधिया ॥
यदा वा विश्वासः समुदयति मार्गे मुररिपो-
स्तदा मात्सर्यं वै भवति न विरज्येत सकलम् ॥५॥

ત્યારે સર્વ દુઃખનો હરણ કરનાર શ્રીહરિ ભગવાનમાં પરા-
યણ થયેલા ભક્તો પરસ્પર સમાગમ કરવા એકઠા થઇને પોતે

જોતાં છેક કંગાલ હોય છે. અમુક ધર્મ શ્રેષ્ઠ નીતિવાન પુરુષે સ્થાપ્યો છે, એટલા ઉપરથી પણ તેનો સ્વીકાર કરશો નહિ, કારણકે ઘણી વાર અત્યંત સદાચારી લોકો પણ સત્ય પ્રતિપાદન કરવામાં થાપ ખાય છે. કોઈ મનુષ્ય ઉત્તમ પાચનશક્તિવાળો હોવા છતાં અન્નરસની પાચનક્રિયાના જ્ઞાન વગરનો હોઇ શકે છે. ઘણી વાર એવું બને છે કે, કોઈ ચિતારો તમને અત્યંત સુંદર, સસ્તાં અને મોહક ચિત્રો કાઢી આપે છે; છતાં તે જાતે ઘણોજ કદરૂપો હોય છે. તોપણ ઘણાંજ ઉચ્ચ તત્ત્વો પ્રતિપાદન કરે છે. સોક્રેટીસ એવોજ હતો. સર ફ્રાન્સીસ બેકનનો દાખલો લો. એ કંઇ એટલો બધો નીતિવાન નહોતો, તેમ વિશેષ સદાચરણી પણ નહોતો; તોપણ આખા જગતને તર્કશાસ્ત્રનો એક અમૂલ્ય-ઉત્કૃષ્ટ ગ્રંથ આપી શક્યો છે. યુરોપના લોકોને એણેજ અનુમિતિશાસ્ત્ર પ્રથમ શીખવ્યું અને તેનું તત્ત્વજ્ઞાન પણ ઉત્તમ હતું. એકાદ ધર્મને કોઇ પ્રખ્યાત મનુષ્યે સ્થાપ્યો છે, એટલાજ ઉપરથી સ્વીકારશો નહિ. સર આઇઝેક ન્યૂટન એ જગવિખ્યાત પુરુષ થઇ ગયો; પરંતુ તેની પ્રકાશની પરિમાણુરૂપી ઉત્પત્તિ હવે ખોટી સિદ્ધ થઇ છે અને તેની શૂન્ય વૃદ્ધિની પદ્ધતિ પણ હવે લાયબનીઝની ચલનપદ્ધતિના જેટલી ઉત્તમ ગણાતી નથી. કોઈ પણ વસ્તુને તેના પોતાના ગુણદોષ પરથીજ સ્વીકારજો. કોઇ પણ ધર્મ પર તેના પોતાનાજ ગુણ જોઇને શ્રદ્ધા રાખજો. તમે પોતે તેની પરીક્ષા કરો અને પોતેજ પસંદ કરો. બુદ્ધ, ખ્રિસ્ત, મહંમદ કિંવા કૃષ્ણને તમારૂં સ્વાતંત્ર્ય વેચશો નહિ. બુદ્ધે એક ઉપદેશ આપ્યો, ખ્રિસ્તે બીજો ઉપદેશ આપ્યો અને મહંમદે ત્રીજોજ ઉપદેશ આપ્યો. એ કાર્ય તેમને પોતાને માટે યોગ્યજ કર્યું છે. તે જુદા જુદા કાળમાં થઈ ગયા. તેમના વખતની સ્થિતિ ઉપરથી તેમણે માર્ગ શોધ્યા અને ધર્મો સ્થાપ્યા. પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે તેમણે નિરીક્ષણ કર્યું. તેમનું કર્તવ્ય પ્રચંડ હતું; પરંતુ તમે અત્યારના કાળમાં છો, તમારે પોતેજ તમારી બાબતોનો વિચાર કરીને તમારો માર્ગ નક્કી કરવો જોઇએ. સ્વતંત્રતાપૂર્વક તમારી પોતાની દૃષ્ટિથી દરેક બાબત જોતાં શીખો, બીજાના પ્રયત્ન પર આધાર રાખનારી બુદ્ધિને છોડી દો. તમારા પૂર્વજો અમુક ધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખતા હતા, તે તેમને માટે યોગ્યજ હતું; કારણકે તે તેમણે જોઇને નક્કી કર્યું હતું; પરંતુ આજ તમારે મોક્ષ મેળવવો એ તમારૂં પોતાનું કામ છે, તમારો.

સિત થતા ટથી અ ો દુ ખ ગળાનાથી ઉદ્વિગ્ન થતા નથી અર્થાત્ સંસારના સમ્બન્ધમાં પોતાના નેત્રોજ બધ કરીને રહે છે તેવા ભક્તોની બુદ્ધિ તે વખતે સ્રર ભગવાનમાજ એક ચિત્તવાળી થઇને રહે છે અને તેથી પ્રભુના સાક્ષાત્કાર રૂપી અનોકિ ફળો વાગ ાા ૬ ા

यदा वित्त चित्त स्मरति सतत लौकिकफल
यदा वा देहादिभर्वति विनियुक्त परकृतौ ॥
यदा मद्भाभावो भजनपथसम्प्राप्तसता
तदा कृष्णे भाव क्व भवति विनष्टेन्द्रियधियाम् ॥७॥

જ્યારે ચાક્ષા ચિત્ત ભૌતિક ફળો તરફ જાય અને સત્સંગનો ત્યાગ કરવામા આવે ત્યારે પ્રભુમા ભાવ થતો નથી તે સિદ્ધ કરવા માટે આપશ્રી ભાગ્યાધિક વસ્તુનુ વર્ણન કરે છે

ચિત્ત પ્રભુનુ સ્મરણ કરવા માટેજ છે તે જ્યારે પ્રભુનુ સ્મરણ છોડી નિત્ય લૌકિકનુજ ફળનુ સ્મરણ કરવામાં રોકાય, તેમ પ્રભુની સેવા કરવા માટેજ સર્જાયલો દેહ જ્યારે પારકા ઘરે સાધવાનાજ તત્પ રહે તેમ સત્પુરુષોનો સગ કરવામા ન આવે તો પછી પ્રભુમા ભાવ કઈ રીતે થઈ શ ? તેથી લૌકિકનો ત્યાગ કરી શ્રીહરિની ભક્તિમાજ મ ન નાખવામા આવે, અને દેહ પ ણ શ્રી-હરિની સેવામા જોડવામા આવે તેમ સત્પુરુષોનો નિરતર સગ કર વામા આવે કારણ કે સત્પુરુષો પ્રભુની ભક્તિનો માર્ગ દર્શાવનાર હોય છે અને પ્રભુના માર્ગને પ્રાપ્ત કરનારા હોય છે તેવા સ પુરુ ષોનો સગ વધુ અનુકૂળ થય છે એટલા માટે ઇન્દ્રિયો અને બુદ્ધિ પ્રભુમા રાખનાર જીવોનો ભક્તિભાવ સદાને માટે રહે છે ૭

વિજ્ઞાનની વાસ્તવિક્-દૃષ્ટિથી જોતાં તેમાં એક પણ રંગ દેખાતો નથી. રણભૂમિ ઉપર એકાદ શૂરવીર નેપોલિયન, વૉશિંગ્ટન કે અન્ય કોઇ પોતાના સર્વ બળથી લડતો હોય, તે વખતે તેની તરફ નજર કરો; તેનું શરીર જાણે યંત્રવત્ કામ કરતું હોય એવું જણાશે અને મન તે કામમાં એટલું બધું ગૂંથાઈ ગયેલું હોય છે કે, "હું કામ કરૂં છું" તે ભાવનાજ ત્યાં રહેતી નથી. કર્મનો ઉપભોગ કરનારને સૂક્ષ્મ અહંકાર તે વખતે ત્યાં રહેતો નથી. શ્રેયાકાંક્ષી માનની પાછળ ભટકતુ ક્ષુદ્ર 'હું પદ' ત્યાંથી નાસી ગયેલું હોય છે. આવો પરોક્ષપણે સતત પુરુષાર્થ મનને ઉચ્ચ પગથિયે-ઉપર અને ઉપર લઇ જાય છે.

વેદાંત કહે છે કે, મન લગાડીને ખરાં કાર્યો કરો તથા ક્ષુદ્ર અહંકાર વીસરી જાઓ. એની મર્યાદા ઓળંગીને આગળ જતા રહો. શરીર અને મન ઉદ્યોગમાં એટલાં લીન થઇ જવાં જોઇએ કે થાકનું ભાનજ ન થાય. કવિ જ્યારે ક્ષુદ્ર અહંભાવનાને ઓળંગી જાય છે અથવા તેમનામાંથી "હું કવિતા લખું છું" એ ભાવના જતી રહે છે; ત્યારેજ તેનામાં પ્રેરણા ઉત્પન્ન થાય છે. ગણિતના અઘરા દાખલાઓ ગણી કાઢનારા કોઇ પણ અનુભવીને પૂછો એટલે તે તમને કહેશે કે, "આ હું કરૂં છું" એ ભાવના જ્યારે નષ્ટ થાય છે, ત્યારેજ તે દાખલા ખરા પડે છે અને શંકાઓ જતી રહે છે. મનુષ્ય ક્ષુદ્ર અહંકારને તજી જેમ જેમ આગળ જાય તેમ તેમ તેના દ્વારા વિશેષ મહત્ત્વનાં કાર્યો થાય છે.

એ પ્રમાણે મન દઇને કરેલાં ખરાં કર્મોને બળેજ ક્ષુદ્ર અહંકારને ઓળંગી જઇને વેદાંતમાં જેને આત્મા અથવા પરમાત્મા કહે છે. તે સત્ય અને અનિર્વચનીય તત્ત્વમાં સર્વદા લીન થઇ જવાનું વેદાંત આપણને કહે છે. જ્યારે કોઇ વિચારવંત, તત્ત્વજ્ઞાની, કવિ, શાસ્ત્રજ્ઞ અથવા કોઇ પણ કર્તવ્યપરાયણ મનુષ્ય આ કર્તવ્યસમાધિમાં લીન થઈ જાય છે, અહંભાવ નાશ પામે છે અને વૈરાગ્યની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી વેદાંતનો વ્યવહાર કરે છે, ત્યારેજ ગંધર્વરાજ ઈશ્વર એનાં મન અને દેહરૂપી વાદ્ય પોતાના હાથમાં લે છે અને તેમાંથી ગંભીર ધ્વનિ, કર્ણમધુર રાગરાગિણીઓ તથા અત્યંત ઉત્તમ સંગીત કાઢે છે. લોકો કહે છે કે, આને પ્રેરણા થઇ છે; ખરૂં જોતાં તેનામાં "હું-તું"નું ભાનજ રહેતું નથી તેની દૃષ્ટિએ કર્તા, કર્મ કે ભોક્તા, ભોગ એવું કશુંય રહેતું

જોઇએ હરિથી વિમુખ થએલા જીવો જેમા રહેતા હોય તે દેશમા વાસ કરવાથી ભક્તિ સિદ્ધ થતી નથી લોકની આસક્તિનો ત્યાગ કરીને પણ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું કહેલ છે અને તે વૈરાગ્ય પણ કેવળ વચનથી ન હોવું જોઇએ મનથીજ દરેક વસ્તુના ફળની ઇચ્છા ન રાખવી તેજ ખરેખરું વૈરાગ્ય છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્‌ગીતામા શ્રીભગવાને આજ્ઞા કરેલી છે કે ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કરીને પણ મનથી ઇન્દ્રિયોના વિષયોનુ ધ્યાન કરવામા આવે તો તેવા આચરણ કરનાર જીવને તો મિથ્યાચારી કહેલો છે. તેથી વૈરાગ્ય પણ મનની શાન્તિપૂર્વક હોવું જોઇએ અને ક્યારે પણ જો ચિત્ત પ્રભુના ગુણમા આકર્ષાઇને પ્રભુમા પ્રવેશ ન કરે તો પછી આ લોકમા પ્રભુભાવ કેવી રીતે થઇ શકે ? માટે પ્રભુના ગુણમા સ્વતઃ ચિત્ત આકર્ષાઇને પ્રવેશ કરે ત્યારે પ્રભુમા સ્થાયીભાવ સિદ્ધ થવા અન્ય કોઇપણ સાધનની જરૂર રહેતી નથી ઉપક્રમ કરતા શ્રીહરિરાયચરણ જીવને સંબોધીને આજ્ઞા કરે છે કે હે જીવ ! તું પોતેજ કહે કે જો મનથી વૈરાગ્ય અને પ્રભુમા ચિત્તનો પ્રવેશ ન થાય તો પછી પ્રભુમા રતી કેમ સ્થિર રહી શકે ? અર્થાત્ શરીરથી અને વાણીથી કરેલ વૈરાગ્ય અને ભક્તિ ત્યારેજ સફલ થાય છે કે, જ્યારે મનની ઉત્તમ અવસ્થા અને પ્રભુ પરાયણતા થાય એટલા માટે દરેક જીવોએ પોતાના મનને શુદ્ધ કરીને પ્રભુમા લગાડવું અને દરેક લોકની વસ્તુઓમા મગ્ન કરવો નહીં

તેનો આશ્રય માગ્યો. અકબરે તેમને તમારામાં શું યોગ્યતા છે તે બતાવો, એમ કહ્યું. ત્યારે "અમે શૂરવીર છીએ" એમ પેલા ભાઈઓએ જવાબ આપ્યો. બાદશાહે તેમને તેમનું શૌર્ય બતાવવા કહ્યું. તરત બન્ને ભાઈઓ ભર દરબારમાં સામસામા ઊભા રહ્યા. તીક્ષ્ણ કટારો બન્નેના હાથમાં ચમકવા લાગી. દરેકે પોતાની કટાર સામાના હૃદય સામે ધરી અને આનંદથી તથા પ્રસન્ન મુદ્રાથી તેઓ સામસામે આવ્યા. તેમના હાથ સ્થિર હતા. કટારો એક-બીજાના શરીરમાં ઊંડે સુધી પેસી ગઈ, ત્યાંસુધી બિલકુલ ન ડગતાં તેઓ બન્ને લડ્યા. એક તસુ પણ તેઓ ખસ્યા નહિ, તેમનાં હૃદય ડગ્યાં નહિ! સ્વર્ગમાં તેમના આત્માઓ પરસ્પરને ભેટ્યા. આ પૃથ્વી પર તેમનાં શરીર એકબીજાને ભેટ્યાં અને લોહીલોહાણ થઈ જમીન ઉપર પડ્યાં! આ રીતે બાદશાહને પોતાના શૌર્યનો અદ્ભુત પરચો બતાવ્યો. **જ્યારે અહંકારરૂપી કર્તાનો બલિ આપવામાં આવે છે, ત્યારેજ કર્મ ખરી સિદ્ધિએ પહોંચે છે,** એનો આ એક દાખલો છે. મધમાખીઓને તેમના મધપૂડાઓમાં પ્રાણ આપવા પડે છે. પ્લેટો કહે છેઃ "જે મનુષ્ય પોતાના દેહનું ભાન ભૂલી શકતો નથી, તે કવિતા દેવીનું દ્વાર વ્યર્થ ખખડાવે છે." આ પ્રમાણે વેદાંતાનુસાર આચરણ કર્યાથી યશ અને ઉત્કર્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. સંસારી મનુષ્યને માટે નિરંતર કાર્ય, અવિરત પરિશ્રમ મોટો યોગ છે. કામમાં છેક તલ્લીન થઈ જઈને "હું **કામ કરૂં છું" એ જ્યારે તમે વીસરી જાઓ છો, ત્યારેજ તમારાથી ઉત્તમ કાર્ય થયેલાં જગતની દૃષ્ટિએ પડે છે.**

તેવીજ રીતે કેવી સ્થિતિમાં અને કેવી રીતે કામ કરવાથી આપણે સહજ યશસ્વી થઈ શકીએ એ પણ સમજવું જોઈએ. **કર્મ કરો, કર્મ કરો, એમ કહેવું જેટલું સહેલું છે, તેટલુંજ તે કરવું કઠિન છે.** દરેક જણ પ્રસિદ્ધ ચિતારો અથવા ગવૈયો થવાની ઈચ્છા રાખે છે, પરંતુ એવી ઇચ્છાવાળા બધા તે પ્રમાણે થઈ શકતા નથી. અકર્મ ઉપર શાથી આસક્તિ થાય છે? તેમજ શ્રમ શાથી તમને ગમે છે? આપણી ઈચ્છા હોવા છતાં તે કામ આપણે કરી શકતા નથી, એમ તમે ઘણી વખત શું નથી અનુભવ્યું? અને કેટલીક વખત કામ કરવાની ઈચ્છા ન હોવા છતાં ઉત્તમ રીતે તે કામ તમારા હાથથી થઈ જાય છે; તમારા કર્તૃત્વ ઉપર અધિકાર ચલાવનારૂં કોઈ મહત્તત્ત્વ છે એવું

न भवेदेव नीतस्य तथापि तद्गीतिम् ।
'कचेमा स्त्रिय' इति श्लोकेऽवगत्याचार्यमथ्यात् ॥४॥
वदामि कृष्णशब्दार्थं तम्नुतोऽनुवदामि हि ।
एकवाक्यत्वमुभयोः श्रुत्योरेव हि भासते ॥५॥

આપણે સામાન્ય જીવો હોવાને કારણે શ્રીમદાચાર્યચરણોએ (તેમજ શ્રીગુસાંઈજીએ) બતાવેલી હકીકત સમજી ન શકીયે, એટલે 'कचेमा स्त्रिय' (ભા ૧૦-૪૬-૨૦) એ શ્લોક ઉપરના શ્રીસુબોધિની-જીનો આશય શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ પ્રભુના આશ્રયે કરી સમજી અહીં कृष्ण શબ્દનો અર્થ બતાવું છું. ખરું જોતા આચાર્યશ્રીએ (અને તેજ શ્લોક ઉપર ત્યાં શ્રીગુસાંઈજીએ) એટલું વિવેચન કર્યું છે, તેનોજ ગાઢી સાર કહી જાઉં છું – 'रसो वै स' અને 'कृषिर्भू वाचक' એ બે ઉપનિષદ્ વાક્ય એકજ હકીકત કહે છે ૪-૫.

रसवत्ता रसवतां हृदि सम्भवति स्वत ।
भगवद्रसवत्यस्तु स्वामिन्यो नात्र संशय ॥६॥
अतस्तद्हृदये सत्ता कृषिशब्दान्निरूप्यते ।
रसानन्दश्च तत्रैव णकारेणैव बोध्यते ॥७॥

જેઓ રસિક હોય છે, તેઓને રસિકતા હૃદયમાં પોતાની મેળેજ ઉત્પન્ન થાય છે જે ગોપીજનો હતા, તે પ્રભુવિષયક રસ ધરાવતા હતા; એમાં કશો સંશય નથી એટલે શ્રીગોપીજનોના હૃદયમાં कृष શબ્દથી ભગવદ્-રૂપ-ની સત્તા (હોવાપણું) કહેવામાં આવેલી છે પ્રભુ હૃદયમાં બિરાજતા હોવાથી એજ રીતે णकारथी રસાત્મક આનન્દ રૂહેલો જણી શકાય છે ૬-૭.

तत्त्वं हि सत्त्वो भाव स्थायी स परमो मत: ।
अतो वेदान्तभाष्यान्ते पद्यमेतन्निरूपितम् ॥१२॥

વેદાન્ત ભાષ્ય શ્રીઅણુભાષ્યના અન્તમાં ' જાનીત પરમ તત્ત્વ ' એમ શ્રીગુસાંઈજીએ નિરૂપ્યું છે, તેનું કારણ પણ એજ છે કે પ્રભુ પરમ એવો સ્થાયીભાવ (એ રૂપ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી) એજ પરમ તત્ત્વ છે. ૧૨

स च प्राथमिको भावो रत्यर्मेव हि दृश्यते ।
एतद्भावेन भगवानाविर्भूतो विराजते ॥१३॥

એટલે સૌથી પ્રથમ થનાર જે ભાવ તે આજ રતિરૂપ ભાવ છે. આ રતિરૂપ ભાવની સાથે પ્રકટ થયેલા પ્રભુ બિરાજી રહ્યા છે. (રતિ=પ્રેમ એ વિના બાબજ સમજવી સારું નહીં.) ૧૩.

स भाव: कथितस्तत्र 'यशोदायाः सुतोद्भवम्' ।
इति पद्ये तद्विशिष्ट: स्थायिभावो निगद्यते ॥१४॥

' શ્રીયશોદાજીને પુત્રની ઉત્પત્તિ થઈ, ને વાત સાંભળીને આનન્દમાં આવેલા ગોપીજનોએ વસ્ત્રાદિકથી પોતાના આત્માને શણગાર સજ્યા ' (ભા. ૧૦-૫-૭) આ શ્લોકમાં તેજ ભાવ કહેવામાં આવ્યો છે; તે જે આનન્દ, તેનાથી યુક્ત એવો જે ભાવ, તેજ અહીં સ્થાયીભાવ છે; (અને તેજ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી.) ૧૪.

यमालम्बयादिसाना हि भावानामिह चोद्भव: ।
स एव स्थायिभावोऽसौ गूढभावो निरूप्यते ॥१५॥

ભાવના પણ એનામાં હોતી નથી, તેને માલૂમ પડ્યા સિવાયજ આ ક્રિયા થાય છે. થોડા દિવસ પછી તે ચિતારો ચિત્રપટ સામે મૂકીને એકાદ નવું ચિત્ર કાઢવા બેસે છે; એટલે એક માણસની તેજસ્વી આંખો, બીજાનું સુંદર નાક, ત્રીજાના સુંવાળા વાળ વગેરે એની મેળેજ તેના સ્મરણમાં આવી પીંછીદ્વારા ચિત્રમાં ઊતરે છે અને તે ઉત્તમ ચિત્ર કાઢે છે. આ ચિત્ર પ્રથમનાં સર્વ ચિત્રો કરતાં ચડી જાય છે. આટલું ઉત્કૃષ્ટ કામ શી રીતે થયું? શું આ કામ એકાદ કર્તા કરી શક્યો? ના, એ તો અકર્તાએજ કરેલું હતું. "આ હું કરૂં છું" એ ભાવના સિવાયની અહંભાવ અને સ્વાર્થના સ્પર્શ સિવાયની સ્થિતિમાંજ એ કાર્ય થઇ શક્યું છે, પરંતુ તે ચિતારાને દ્વેષ (મોહ–જેને ઘણી વખતે ભૂલથી પ્રેમ સમજવામાં આવે છે) થાય તો તરતજ તેના મનનું ઘટિકાયંત્ર બગડે છે. તે આગળ કામ કરવાને નાલાયક બની જાય છે અને તે ગૂંચવાઇ જાય છે. તેના મનમાંથી અકર્તૃકભાવ જતો રહે છે, સ્વાર્થની માયામાં તે સપડાઈ જાય છે, તેની સ્થિરતા ખસી જાય છે અને સર્વાત્મા સાથે એક બનાવી દેનારી વેદાંતિક દૃષ્ટિને બદલે ક્રોધ, દ્વેષ વગેરેનાં બંધનો તેના પર લાગુ થાય છે. તે પછી એ ચિતારો જુદાં જુદાં માણસોના ચહેરાઓમાંથી સૌદર્ય લઇ સાચવી રાખવાનું અકર્તૃક કાર્ય કરી શકતો નથી. વ્યાવહારિક વેદાંત નષ્ટ થવાની સાથે સુંદર અને સર્વોત્કૃષ્ટ ચિત્રો કાઢવાની નિપુણતા પણ જતી રહે છે.

આ ઉપરથી તમને એમ જણાઇ આવશે કે, જેટલે અંશે તમારૂં કર્મ અકર્તૃક થતું જશે, જેટલે અંશે "આ હું કરૂં છું" એ ભાવના તમારામાંથી જતી રહેવા લાગશે, જેટલે અંશે "સર્વ હક્ક સ્વાધીન" રાખવાનું અને માલિકી સિદ્ધ કરવાનું કાર્ય તમે છોડતા જશો, જેટલે અંશે હાજી હા કરવાનું લોભમૂલક વર્તન તમે છોડશો, જેટલે અંશે તમે તમારો માયિક આત્મા (અહંકાર) છોડી દેશો, તેટલે અંશે તમારૂં કાર્ય અવશ્ય દીપી નીકળશે. કર્મને માટે કર્મ કરવું, એમ વેદાંત કહે છે. તમારૂં કર્મ સફળ કરવું હોય, તો તેના બદલામાં શાંતિ અથવા નિર્વાણ વિના બીજા ફળની આશા રાખશો નહિ. વેદાંત કહે છે કે, "અંતઃકરણને શાંત રાખો અને શરીરને કર્મમાંજ ગૂંથાયેલું રહેવા દો; શરીર ગતિશાસ્ત્રને આધીન હોવાથી તેને કર્મમાંજ જોડાયેલું રહેવા દો."

तद्विशिष्टः प्रभुः कृष्णशब्दार्थः परिभाव्यताम् ॥१९३॥

આજ હરિભગવાન ીી મર્યાથીયે ગોપ્ય એવી લીલાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે; આ લીલા એટલે હૃદયમા બિરાજતા પ્રભુના રૂપની સાથે ભાવોથી ખેલવાનું. આવા પ્રકારની ભાવાત્મક લીલાઓથી યુક્ત એવા જે શ્રીપ્રભુ, તે કૃષ્ણ શબ્દનો અર્થ છે; તેનુંજ ભાવન કરો. ૧૯૩

एवंविधार्थवन्नाम मद्वाचि सततं स्थिरम् ॥२०॥
प्रकाशयतु मच्चित्ते स्वामिनीभावमान्तरम् ॥२०३॥

મારી વાણીમા હંમેશને માટે સ્થિર થઈ રહેવું આવા પ્રકારના અર્થવાળું એવું પ્રભુનૂ 'कृष्ण' એ નામ મારા હૃદયમા શ્રીગોપીજનોના હૃદયગત ભાવની ભાવનાનો પ્રકાશ કરો. ૨०३

यद्यप्ययोग्यतैवास्ति मयि तत्फलभावने ॥२१॥
तथापि निश्चयश्चित्ते नाममाहात्म्यदर्शनात् ॥२१३॥

આવા પ્રકારના ફલાત્મક ભાવના મારા હૃદયમા પ્રકાશ થાય, તેવા પ્રકારની મારામા યોગ્યતા છેજ નહીં, તથાપિ પ્રભુના નામમા મહત્તા હોવાથી અને તે મારી વાણીમા બિરાજતું હોવાથી મારા ચિત્તમા નિશ્ચય છે કે તે ફલ શક્ય છે ૨૧३.

यतस्तत्रि सत नाम कृष्णचन्द्राननाननात् ॥२२॥
आधिदैविकमित्येव दोषदूरीकृतिक्षमम् ।
अयोग्ययोग्यतासिद्धिकारणं तत्त्वतः सदा ॥२३॥

હવે સમજાયો કે નહિ? એ પૈસાનેજ પ્રતાપે બે જીવ રાત્રે બચ્યા; માટે હવે કદી ત્યાગનો ઉપદેશ કોઇને ન કરશો. હું પણ તમારા જેવો ત્યાગીજ હોત, તો આખી રાત પેલે તીરે ભૂખ્યું રહેવું પડત, ટાઢથી અકડાઈ જાત અથવા કદાચિત્ મરી પણ જાત."

ત્યાગી સાધુ બોલ્યો: "તમે પૈસા તમારી પાસેજ રાખ્યા હોત–વાપર્યા ન હોત, હોડીવાળાને આપ્યા ન હોત, તો આપણે પેલે તીરે મરી જાત. એ પ્રમાણે પૈસા આપી દેવાથીજ અર્થાત્ ત્યાગથીજ આપણે જીવતા રહ્યા. મારા ખીસામાં હું પૈસા રાખતો નથી, તોપણ તમારૂં ખીસું મારૂંજ બન્યું. મારી શ્રદ્ધાએજ તમારા ખીસામાં મારે માટે પૈસા રાખ્યા. મારે કોઇ દિવસ કશી ખોટ પડતી નથી. જ્યારે મને કોઇ પણ વસ્તુની જરૂર પડે છે, ત્યારે તે હરેક પ્રકારે મળી રહે છે."

આ વાત ઉપરથી જણાઇ આવે છે કે, જ્યાંસુધી તમે તમારી વાસનાઓ અથવા ઇચ્છાઓને તમારી પાસે ખીસામાં રાખો છો, ત્યાંસુધી તમને નિર્ભયતા, સુખ અને શાંતિ મળી શકશે નહિ. તમારી ઇચ્છાઓ છોડી દો, તેને ઓળંગી જાઓ, એટલે તમને બમણી શાંતિ, તાત્કાલિક વિશ્રાંતિ અને અંતે સર્વ કામનાઓની પૂર્તિ મળશે. વાસના છોડી દઇને જ્યારે તમે તમારા સત્ય (બ્રહ્મ) સ્વરૂપમાં રહેશો, ત્યારે તમારી સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ થશે. ધ્યાનમાં રાખજો કે, જ્યારે તમે પરમાત્મસ્વરૂપમાં જાણ્યેઅજાણ્યે પણ લીન થશો, ત્યારેજ તમારી કામના સફળ થવાનો વખત આવી પહોંચશે.

ઉત્કર્ષનું ત્રીજું તત્ત્વ–પ્રેમ

ઉત્કર્ષનું ત્રીજું તત્ત્વ પ્રેમ છે–વિશ્વની સાથે ઐક્યભાવ અને પરિસ્થિતિને અનુરૂપ થવું એ છે. પ્રેમનો અર્થ શું? પ્રેમનો અર્થ એ છે કે, આપણા પાડોશીઓ અને જેની જેની સાથે આપણો સંબંધ થાય તે સર્વની સાથે એકતા અને અભિન્નતાનો અનુભવ કરવો. જો તમે દુકાનદાર હો તો તમારા ઘરાકોનું હિત એજ તમારૂં હિત છે; એમ જ્યાંસુધી સમજશો નહિ, ત્યાંસુધી તમારા વેપારમાં તમને લાભ–બરકત જણાશે નહિ અને તમારો ધંધો ખરાબ થઇ જશે. જો હાથ સ્વાર્થી વૃત્તિથી શરીરનાં અન્ય અવયવોથી પોતાને ભિન્ન ગણીને એમ કહે કે, "જુઓ, હું જ

તમા ગ્રી રતણ કર ાર ્ટબ્ય, સચ્ચિદાનન્દરૂપ, અવ્યક્ત દના અક્તના આશ્રયરૂપ અને પુરુષોત્તમ સ્વરૂપના ચરણરૂપ આ અક્ષર લોકનુ પ્રધાન્ય આધારસ્થાન છે ૧-૨.

तदन्तःस्थो लोकवेदप्रथितः पुरुषोत्तमः ॥
सरमात्मतया प्रोक्तः शृङ्गारः सर्वसम्मतः ॥३॥
स द्विधा सङ्गविग्हाभ्यामित्येव प्रतीयते ॥३॥

લોક અને વેદમા પ્રસિદ્ધ એવા પુરુષોત્તમ તે અક્ષર બ્રહ્મમા રહેના છે રસાત્મક સ્વરૂપે કહેવામા આવેલા, બધાએ માન્ય કરેલા શૃગારરસ સયોગ અને વિપ્રયોગ એ બેદે બે પ્રકારનો છે, તેમ સ્પષ્ટ છે ૩

सयोगात्मा यथानन्दाकारः श्रुतिनिरूपितः ॥४॥
सर्वलीलादिसामग्रीसहितो भक्तसयुतः ॥
तदन्तःस्थो वियोगात्मा मन्तव्यश्च तथाविधः ॥५॥

વેદમા નિરૂપણમા આવેલો બધી લીલાઓ વગેરેની સાગગ્રીથી યુક્ત અને ભક્તો સાથે રહેલો સયોગાત્મક શૃગાર જેમ આનન્દાકાર છે, તેમ તેમાજ રહેલો વિપ્રયોગાત્મક શૃગાર પણ તેવોજ આનન્દાકાર જાણવો ૪

तस्य या काचिदेवास्ति सामग्री सापि तादृशी ॥
तद्रूपानुभवोऽप्यत्रेन्द्रियैरपि तथाविधैः ॥६॥

તે વિપ્રયોગાત્મક શૃગારની જે કાઇ સામગ્રી છે તે પણ

ચીલોન" માં આ સત્યનું અદ્ભુત રીતે વિવેચન કર્યું છે. એ કવિતામાં તેમણે તો એમ સિદ્ધ કર્યું છે કે, જ્યારે મનુષ્ય પ્રકૃતિનો વિરોધ કરે છે, ત્યારેજ તેને દુઃખ ભોગવવું પડે છે. જ્યારે તમે તમારા બાંધવોની સાથે તમારૂં ઐક્ય અનુભવો છો, ત્યારે અવશ્ય તમારી ઉન્નતિ થાય છે.

એક અંગ્રેજ કહે છેઃ "મનુષ્ય અને પશુપક્ષી એ બંને સાથે સૌથી વિશેષ પ્રેમ કરે છે, તેજ સર્વોત્તમ ભક્તિ કરે છે; અલ્પ અને મહાન બધી વસ્તુઓ જે જે ઉત્તમતાથી ચહાય છે એજ સાચી પ્રાર્થના કરે છે."

એક વાર એક રાજા મૃગયા રમવા વનમાં ગયો, ત્યાં એક સિંહની પાછળ પડવાથી પોતાનાં માણસોથી જુદો પડી ગયો. સૂર્યના સખત તડકાથી તે તૃષાતુર થયો. તે અરણ્યમાં એક નાનો સરખો બગીચો તેને જણાયો. રાજા એ બગીચાની અંદર પેઠો. પોતે શિકારી પોષાકમાં હોવાથી અને બગીચાના માળીએ એને પહેલાં કદી નહિ જોયેલો હોવાથી રાજાને તે ઓળખી શક્યો નહિ. "મને તરસ લાગી છે, કંઇક પીવાનું આપ" એમ રાજાએ તેને કહ્યું. માળી એકદમ બાગમાં ગયો અને એક દાડમ લઇ તેના દાણા નિચોવી રસનું એક પવાલું ભરી રાજા પાસે લઈ આવ્યો. રાજા એ રસ તરતજ પી ગયો, પણ તેની તરસ મટી નહિ; તેથી તેણે પેલા માળીને બીજો થોડો રસ લાવવા કહ્યું. માળી તે લેવા ફરીથી બાગમાં ગયો. રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, "આ બાગની જમીન અત્યંત રસાળ જણાય છે; કારણકે ઘડીકમાં પ્યાલો ભરીને આ માળી દાડમનો રસ લઇ આવ્યો. બાગના ધણીની તપાસ કરી તેના ઉપર કર ખૂબ વધારવો જોઇએ." આ તરફ પેલા માળીને બહુજ વાર લાગી. કલાક થયો તોપણ તે રસ લઇને આવ્યો નહિ. ત્યારે રાજાને ચિંતા થઈ કે, "પ્રથમ મેં પીવાનું માગ્યું, ત્યારે એક ક્ષણમાં તે પ્યાલો ભરી રસ લાવ્યો અને અત્યારે લગભગ કલાક થવા આવ્યો, છતાં તેના પ્યાલામાં રસજ કેમ એકઠો થતો નથી?" લગભગ એક કલાકે માળી પ્યાલો લાવ્યો, પરંતુ તે અધૂરો હતો. "પહેલી વખત તરત ભરાયો અને આ વખતે આખો કલાક તેમાં ગાળ્યો, તોપણ અધૂરો રહ્યો એનું કારણ શું?" એમ પૂછતાં વૃદ્ધ અને જ્ઞાની માળીએ જવાબ આપ્યો કે, "પ્રથમ જ્યારે હું આપને માટે રસ કાઢવા ગયો,

३२. श्रीमत्प्रभोः प्रादुर्भावप्रकारनिरूपणम् ॥

रसात्मकस्वरूपस्य प्रादुर्भावः कथं भवेत् ।
हृदये वा स्वरूपे वा तदत्र विनिरूप्यते ॥१॥

ભક્તના હૃદયમાં અથવા તો સ્વરૂપે પધરાવી ગોપીના ભજનના સ્વરૂપમાં રસાત્મક સ્વરૂપ પરમ રમણ પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રજી પ્રકટ કેમ થાય, તે વાત અહીં કહેવામાં આવે છે. ૧

अनुरागस्तु सहजस्तासामेवेति निश्चयः ।
जातमात्रे तथाभावात्सूचितश्चोत्सवे पुनः ॥२॥

એ વસ્તુ નક્કી છે કે શ્રી ગોપીજનોનો જે પ્રેમ હતો તે સહજ હતો. જ્યારે પ્રભુનું શ્રી નન્દરાયજીને ત્યાં પ્રાકટ્ય થયું ત્યારે તે પ્રેમ પણ પ્રકટ થયો, તે જન્મોત્સવના પ્રસંગમાં સૂચવાયેલો છે. ૨

कामिनीनामन्यथैव कथं भावो भवेदिह ।
दृष्टानुरागोऽप्यधुना न रंतैर सर्वथा ॥३॥

જો એ પ્રેમ સહજ ન હોય તો આ પ્રસંગે (અથવા हृदि-इह ને સ્થળે પાઠ સ્ત્રીજનોના હૃદયમાં) ગોપીજનોને આવો પ્રેમ કેવી રીતે પ્રકટ થઈ શકે? જે પ્રેમ ત્યાં જોવામાં આવ્યો તે પણ અત્યારે (અનન્તાગ્રદશામાં હૃદયમાં) કોઈ રીતે સમજી શકે નહીં ૩

અને વાસના ઇત્યાદિના પ્રદેશમાં નીચે ઊતરીએ છીએ, ત્યારે ચિત્તવૃત્તિ ચંચળ બને છે–આપણે ખિન્ન અને ઉદાસ બનીએ છીએ. એવે વખતેજ આપણા મનની સ્થિરતા નાશ પામે છે. પેટમાં જ્યારે બગાડ થાય છે, ત્યારેજ આપણને પેટ છે એ વાત ધ્યાનમાં આવે છે. સળેખમ થાય ત્યારેજ આપણને નાક છે એમ લાગવા માંડે છે. હાથે કંઇક વાગે કે દુઃખે, ત્યારેજ તેના અસ્તિત્વનું આપણને સ્મરણ થાય છે. તેવીજ રીતે જ્યારે આપણું આધ્યાત્મિક આરોગ્ય બગડે છે, ત્યારેજ આપણને આપણા વ્યક્તિત્વનું, ક્ષુદ્ર અહંકારનું અને શરીરનું ભાન થાય છે. ચિંતાગ્રસ્ત દેહાધ્યાસથીજ દુઃખદાયક આધ્યાત્મિક અસ્વસ્થતા થાય છે. શારીરિક અધ્યાસનું ભાન થતાંજ આપણે નંદનવનથી નીચે પડીએ છીએ. દ્વૈત અને ભેદનાં વૃક્ષોનાં ફળ ચાખતાંજ સ્વર્ગમાંથી આપણે નીચે ઊતરીએ છીએ; તેથી ઊલટું જડ દેહમાં માની લીધેલા આત્મભાવને ક્રૉસ ઉપર ચઢાવતાંજ ખોયેલું નંદનવન પાછું આપણે મેળવી શકીએ છીએ. દેહાધ્યાસથી પર થતાં અને સ્વાર્થી, ક્ષુદ્ર, અધમ વાસનાઓને ઓળંગી જતાંજ તમને તમારાં સ્થિરતા અને ઉત્સાહવૃત્તિ પાછાં મળે છે.

ટૂંકામાં જો તમારે આનંદ અને ઉત્સાહ મેળવવાં હોય, તો તમારો આત્માજ ત્રિકાલાબાધિત સત્ય છે, એ વેદાંતનાં સિદ્ધાંતનો તમારે વ્યાવહારિક અનુભવ કરવો જોઇએ.

તમારા આત્મામાં તમે લીન થઇ જશો; એટલે દૃશ્ય જગતનો સર્વ અસ્થિર વિસ્તાર કપૂરની પેઠે ઊડી જશે. "હું દેહ નથી" એમ સમજતાંજ સર્વ શારીરિક વેપાર, સંબંધ અને બંધનો કેવળ રમકડાં જેવાં ભાસશે. એ સર્વ નાટકની રંગભૂમિ ઉપરનાં પાત્રોનાં કામ છે. રંગભૂમિ ઉપર એક મનુષ્ય મારો શત્રુ થાય છે,બીજો મારો મિત્ર બને છે,કોઇ પિતા થાય છે તો કોઈ પુત્ર થાય છે; પરંતુ વસ્તુતઃ હું પુત્ર પણ નથી અને પિતા પણ નથી, એ શત્રુમિત્રો પણ ખરેખર શત્રુમિત્રો નથી. હું કેવળ બ્રહ્મ છું. સંસારી બંધનો અથવા સંબંધ મને બાંધી શકતાં નથી. સર્વ સંબંધો માયાવી છે. રંગભૂમિ ઉપર સર્વ પાત્રોએ પોતપોતાનો વેશ બરાબર.ભજવવો જોઇએ; પરંતુ રંગભૂમિના કૃત્રિમ રાગદ્વેષને સાચા માનીને જે મનુષ્ય પોતાના શરીર પર વહોરી લે છે, તે કેવળ મૂર્ખ છે. તેવીજ રીતે જો આખું જગત જ્યારે નાટકનો

એવ અર્થ,' એની લગતી સ્થિતિ ... વિલક્ષણ ...
તેના દ્રકાન્ત બના ... આવી છે ...

तस्माच्छ्रीतो हि भगवान् भक्तिं सावयति ध्रुवम् ।
अङ्गीकृतानामधुना सनयंति विनिश्चय ॥७॥

... જેમનૂ વરણ થયૂ છે, જેનો ભગવત ... સ્વીકાર થયો છે, તેના જીવોને આ કાળમા જેમનૂ શ્રવણ કરનામા આવ્યૂ ... પ્રભુની લીલાઓનૂ શ્રવણ કરનામા આવ્યૂ છે તે ... સ્થિર એવી ભક્તિ સિદ્ધ કરી આપે છે, એમ નિશ્ચય થાય છે ૭

अङ्गीकृति फलमुत्वा शरणागतितो भवेत् ॥७१॥

પ્રભુએ આ ... અંગીકાર કર્યો છે ... નહી ... થશે કે નહી, તે ... પ્રભુને ... ક્રિયા કરવામા આવે ७१

लोके स्थाप्य स्वमेवायामिति सच्चिन्तितोऽपि हि ॥८॥
यदैव शरण यायात्तदा सेवकता भवेत् ।
तदीयत्व सेवयैव मानस्यैवान्तर प्रभो ॥९॥

ભક્ત આ લોકમા પોતાને ઘેર સેવામા પ્રભુના સ્વરૂપની સ્થાપના કરે અથવા પ્રભુનૂ ચિન્તન કરે, તેમ કરતા જ્યારે પ્રભુને ... જાય ત્યારે તેને સેવકપણુ પ્રાપ્ત થાય આમ ... તો માત્ર સેવકપણુ જ પ્રાપ્ત થાય, તદીયપણૂ—ભાગ્ય ભગવદીયપણુ તો દૂર રહે છે, તે ભગવદીયપણૂ પ્રભુની માનસી સેવા વડે જ પ્રાપ્ત થાય ... ૯

કની એટલી બધી ખુશામત શા માટે કરે છે? એ નાનો સરખો બાળરાજા મોટા મોટાઓને ખભે ચડી બેસે છે અને તેમની મૂછો ખેંચે છે, એ શાથી? એનું કારણ એજ છે કે, બાળક પરિસ્થિતિથી અલિપ્ત અને અજ્ઞાન અવસ્થામાં પણ દૈવી ભાવમાંજ રહે છે.

જો તમે તમારૂં કર્તવ્ય ઉત્તમ રીતે બજાવ્યે જશો, જો તમે સદ્‌બુદ્ધિથી તમારૂં કાર્ય કર્યે જશો, તો પછી બાહ્ય મદદ માગવાની કે તેની ચિંતા કરવાની તમને કંઇ જરૂર નથી. મદદ તમને મળવીજ જોઇએ અને તેણે તમને શોધતા આવવુંજ જોઇએ. જ્યારે તમે એકાદ ભાષણ આપો, ત્યારે તેમાં સંગ્રહ કરી રાખવા જેવો ભાગ કોઇ ઉતારી લેશે કે પ્રસિદ્ધ કરશે કે નહિ, એવી ચિંતા કરશો નહિ. ન્યાયાધીશની વૃત્તિ રાખો. તમારી મૂળ મોટાઇમાં–પ્રભાવમાંજ સ્થિર થાઓ. બાહ્ય બાબતો અને બીજાઓની મદદની ચિંતાથી તમારી આનંદિત વૃત્તિને બગાડશો નહિ.

શરીરના એકાદ ભાગ ઉપર ચળ આવતાંજ ત્યાં ખંજવાળવાને હાથ એની મેળેજ તે તરફ જાય છે. હાથમાં રહેલી શક્તિ અથવા આત્મા ચળની જગાએ રહેલી શક્તિ કે આત્માથી ભિન્ન નથી; તેમજ એ પણ ધ્યાનમાં રાખશો કે, તમારામાંનો અને તમારી આસપાસના સર્વ પદાર્થોમાંનો આત્મા એકજ છે અને જ્યારે તમારામાંનો આત્મા સર્વવ્યાપી આત્મા (બ્રહ્માત્મા) સાથેના ઐક્યથી સ્ફુરે છે તથા જ્યારે આ જગત તમને તમારૂંજ શરીર ભાસે છે, ત્યારે ચળની જગ્યાએ જેમ હાથ એની મેળેજ જાય છે, તેમ સર્વ બાહ્ય મદદ એની મેળેજ તમારી તરફ દોડતી આવશે.

આપણે આપણી છાયા પકડવાને તેની પાછળ દોડીએ છીએ તો તે કદી હાથ લાગતી નથી, તે હમેશાં આગળ ને આગળજ રહે છે; પરંતુ જો છાયા તરફ પીઠ કરીને સૂર્ય તરફ આપણે દોડીએ, તો તેજ છાયા પાળેલા કૂતરાની પેઠે પાછળ પાછળ દોડી આવે છે તેવીજ રીતે એ બાહ્ય પદાર્થો પાછળ દોડીને તેને પકડી રાખવાનો પ્રયત્ન કરતાંજ તે તમારી પાસેથી છટકી જાય છે અને દૂર દોડી જાય છે. તમે ગમે તેટલા પાછળ દોડો, તોપણ છાયાની પેઠે તે આગળ ને આગળજ રહે છે; પરંતુ તેની તરફ પીઠ કરી સર્વ પ્રકાશનો પ્રકાશ જે અંતરાત્મા, તેની તરફ જવા

महापुरुषमुखतः श्रवणाज्जायते रुचिः ॥१३॥

તેથી કરીને આ પ્રમાણે ચારે બાજૂથી પ્રભુ-માર્ગે જેમને અભ્યાસ થઇ ગએલો છે, જેઓને પ્રભુવિષયક ભાવના અંકુર ફૂટ્યા છે અને જેઓને પ્રભુના વિરહે કરીને તાપ ઉત્પન્ન થયેલ છે, તેવા ભગવદીયોને મહાપુરુષના મુખ થકી પ્રભુના ગુણાનુવાદના શ્રવણથી રુચિ પ્રકટ થાય છે. (પ્રેમનાં મૂળમાં રુચિ રહેલી છે; જ્યાં સુધી રુચિ ઉત્પન્ન ન થાય ત્યાંસુધી પ્રેમ થઇ શકેજ નહી; તો પછી આસક્તિ અને ઉચ્ચતમ વ્યસનદશાની તો આશાયે ક્યાં રાખી શકાય ? માટેજ શ્રવણ જરૂરનું છે અને તે મહાપુરુષ–પરમ મહાનુભાવ ભક્તો–આચાર્યો–ગુરુઓના ઉપદેશામૃતના પાનથીજ સિદ્ધ થઇ શકે. પ્રભુમાં રુચિ કરાવનાર એ મહાપુરુષોજ હોઇ શકે. અલ્પાનુભવી કથા શ્રવણ કરાવે પણ તેના ગૂઢ અર્થનો–આત્મ રહસ્યનો અનુભવની ખામીને અંગે જગાયે અનુભવ ન કરાવી શકે. શ્રેષ્ઠ ગુરુ કરવાની આવશ્યકતા રહેલી છે, તે આ ઉપરથી સમજાશે) ૧૩.

काव्यश्रवणवल्लोके स भावः पल्लवप्रभः ।
कोमलत्वाद्विरूपत्वाद् दृढताभावतः परम् ॥१४॥
ततस्तत्सेवनाच्छास्त्रजोषणा ज्जायते दृढः ।
स एव कलिकारूपो भावस्तत्र निरूपितः ॥१५॥

કાવ્યશાસ્ત્રના શ્રવણ વડે કરીને લોકમાં જેમ લૌકિક કાવ્ય-શાસ્ત્રના જ્ઞાનના અંકુરો ફૂટે છે, તેજ પ્રમાણે પ્રભુવિષયક ભાવના પણ પ્રભુવિષયક ગ્રન્થોના શ્રવણથી અંકુરો ફૂટે છે; તેમ.થી ભાવની વૃદ્ધિ થવા માંડે છે. આ ભાવ પ્રથમનો કોમળ, ઝીણોજ રૂપવાળો

મજૂરની પેઠે કામે ન લાગતાં એકાદ રાજકુમારની પેઠે આનંદને માટે, ક્રીડા અથવા લાભદાયક વ્યાયામ કે ગમત તરીકે કામ હાથમાં લો. ભયભીત વૃત્તિથી કે અભિમાન વૃત્તિથી કોઇ પણ કામ હાથમાં લેશો નહિ. આત્મ-વિશ્વાસ રાખો. ભૂપતિ અને સભાપતિનાં શરીરો પણ કેવળ આપણાં આત્માનાંજ છે એમ માનીને વર્તો. તારાઓની પેઠે કામ કરો.

ચારે તરફની વસ્તુથી, તારા કદી બીતા નથી,
જે જે જુએ છે ચીજ નજરે, તે થકી બીતા નથી;
વળી બાહ્ય વસ્તુથી કદી, શાંતિ મળે કે ના મળે,
આનંદ કે સહાનુભૂતિની, તેમને પરવા નથી.

જવાબદારી માનશો નહિ. ઇનામ કે બક્ષિસની આશા રાખશો નહિ. સર્વ સત્તા તમારાથી ગૌણ હોવી જોઇએ. તમારૂં પ્રમાણ તમેજ છો. કર્તવ્યબુદ્ધિ અને બાહ્ય ઉદારતાથી કરેલી વ્યવસ્થા બહુ બહુ તો શુદ્ધ આકારની થશે; પરંતુ જે વ્યવસ્થા કર્તવ્ય અને કર્તાપણાના ભાવ રહિત થશે, તે તો સજીવન અને સચેતન થશે.

उत्कर्षनुं पांचमुं तत्त्व–निर्भयता

હવે આપણે ઉત્કર્ષના પાંચમા તત્ત્વ "નિર્ભયતા" તરફ વળીએ. નિર્ભયતા એટલે શું? માયા પ્રત્યે અશ્રદ્ધા; પરંતુ આપણા આત્મા વિષે અનુભવપૂર્વક જ્ઞાન અને દૃઢ શ્રદ્ધા. શરીર એ ભયનું સ્થાન છે અને જ્યારે શરીરમાં આત્માનું આરોપણ કરીએ છીએ, ત્યારે તરત ભય લાગે છે, તેથી આપણા દેહને ચિંતારૂપી કીટકો સદા કોલી ખાય છે. બધી જાતના આધિવ્યાધિને પ્રવેશ કરવાનું અને રહેવાનું તે સ્થાન છે. જે ક્ષણે આપણે દેહાભિમાન છોડી દઇએ, તેજ ક્ષણે ભયથી મુક્ત થઇએ છીએ. ઇશ્વર બનીને રહો, વેદાંત આચરણમાં આણો, પછી જુઓ કે તમને દુઃખ દેવાની કે ઇજા કરવાની કોણ હિંમત ધરી શકે છે? નિર્ભયતા અને વેદાંત એ એકજ છે.

ઉત્કર્ષમાં નિર્ભયતાની જરૂર વિષે સ્વાનુભવનો દાખલો આપું છું. એક વખતે હિમાલયના ઘોર અરણ્યમાં અચાનક પાંચ રીંછ 'રામ'ના શરીર ઉપર ધસી આવ્યાં;પરંતુ તેઓ 'રામ'ને બિલકુલ ઇજા કરી શકયાં નહિ, એનું કારણ શું? ફક્ત નિર્ભયતા. "હું

પ્રેમલક્ષણાભક્તિનું નિરૂપણ થાય તોજ તે સ્વરૂપ પ્રભુનો સાક્ષાત્ અનુભવ સહેલ રહી જાય. લોક અને વેદમાં નિરૂપાયેલા મહાન ગ્રંથોના બોધાત્મક કથનોમાં જે જગાએ ભેદ રહી ગયો તો આ પ્રકટ અર્થના ભાવ પર ભાસજ આવી જાય ૧૮

एवं रसात्मनः प्रादुर्भावो हृदि निरूपितः ।
अतः परं तस्य मूर्तौ प्रादुर्भावो निरूप्यते ॥१९॥

આ પ્રમાણે હૃદયમાં રસાત્મક પ્રભુનો પ્રાદુર્ભાવ કેવી રીતે થાય છે, તે બતાવવામાં આવ્યું, હવે તે રસાત્મા પ્રભુનો સ્વરૂપમાં પ્રાદુર્ભાવ કેવી રીતે થાય છે, તે બતાવવામાં આવે છે ૧૯

मूर्तिर्हि भगवान् ज्ञानमार्गरीत्या निरूपिता ।
तस्यां हि भगवद्बुद्धौ स्थायिभावो भवेदिह ॥२०॥
स्थायिभावस्वरूपं तु मत्स्वामी भगवानयम् ।
सर्वाङ्गेषु तथा भावभावनं च पदादिषु ॥२१॥

જ્ઞાનમાર્ગની રીતે મૂર્તિ એ ભગવાન છે, એમ કહેવામાં આવ્યું છે તે મૂર્તિ 'એજ ભગવાન છે,' એવી બુદ્ધિ જ્યારે થાય, ત્યારે એમની મૂળ સ્થિતિમાં રહેલો નિરૂપ સ્થાયી ભાવ થાય. સ્થાયી ભાવ શું ? 'આ પ્રભુ મારા સ્વામી છે,' તેની ભાવના કરવામાં આવે, તેજ સ્થાયી ભાવ (તેમ થાય ત્યારેજ રતિ-પ્રેમની રચના છે) ૨૦-૨૧.

स्थिरमूर्तौ तथा सर्वं तदन्तर्भाव्यते पुनः ।
अतो भावस्वरूपस्य तदन्तःस्थितिरुच्यते ॥२२॥

અંતઃકરણમાં શુદ્ધતા અને પવિત્રતા લાવો એટલે અશુદ્ધ કે અમંગળ કંઈજ તમારી સામે આવી શકશે નહિ. વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક ઉત્કર્ષ એ ઉભયનો નિવાસ સાથેજ છે. જેઓ તેમને જુદાં પાડે છે તેઓ મૂઢ છે.

એકાદ ઘર આગળ ચોકીપહેરો ન હોય એટલે તેમાં ચોર પેસે છે; પણ ઘરમાં જો દીવો બળતો રાખો તો ચોર અંદર પેસવાની હિંમત કરી શકતા નથી. તમારાં હૃદયમંદિરોમાં સત્યદીપિકા સદૈવ બળતી રાખો, એટલે ભીતિ અથવા મોહનાં ભૂતો તમારી પાસે આવવાની હિંમત કરી શકશે નહિ ઈશ્વરી કાયદા ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખો. ફક્ત વ્યાવહારિક જ્ઞાન ઉપર આધાર રાખી તમારૂં આયુષ્ય દુઃખી બનાવી મૂકશો નહિ. બીકણ દીર્ઘદૃષ્ટિ મનુષ્યને પાકો નાસ્તિક બનાવી દે છે.

તમે સૂર્યના પણ સૂર્ય અને આ અખિલ વિશ્વના અધિપતિ નથી ? પરિસ્થિતિનાં એવાં કયાં મોજાંઓ છે કે જેનો તમે પરાજય કરી શકો નહિ ? કોઈ પણ ભય પમાડનારી સ્થિતિ અંશતઃ પણ ખરી છે એવો ખ્યાલ પણ આવવા દેશો નહિ. તમે નિર્ભય અને નિર્ભયજ છો.

उत्कर्षनुं छट्ठुं साधन-स्वावलंबन

ઉત્કર્ષનું છઠ્ઠું તત્ત્વ સ્વાવલંબન છે. તમે જાણો છો કે, હાથી સિંહના કરતાં ઘણું મોટું પ્રાણી છે અને તેનું શરીર પણ સિંહના કરતાં વધારે મજબૂત દેખાય છે, તોપણ એકજ સિંહ હાથીઓના આખા ટોળાને નસાડી શકે છે ! સિંહની એ શક્તિનું ગુપ્ત રહસ્ય શું છે ? એજ કે, સિંહ આચરણમાં વેદાંતી છે અને હાથી દ્વૈતવાદી છે. હાથીને તેના શરીર ઉપર વિશ્વાસ છે. સિંહને દેહના કરતાં ઉચ્ચ ચૈતન્ય ઉપર વધારે વિશ્વાસ હોય છે. સિંહનું શરીર હાથીના શરીરના પ્રમાણમાં ઘણું નાનુ છે, છતાં પોતાનુ સામર્થ્ય અનંત છે અને પોતાની આંતરિક શક્તિ અમર્યાદ છે, એવો તેને પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય છે હાથીઓ વીસ, પચાસ અથવા વખતે સો બસો સુધી એકઠા મળી ટોળાં કરીને રહે છે અને ઊંઘી જતી વખતે કોઈ બળવાન હાથીને ચોકી કરવા પહેરેગીર નીમે છે. શત્રુઓ આપણા પર હલ્લો કરીને આપણને ખાઇ જશે એવી તેમને હંમેશાં બીક લાગ્યાજ કરે છે. તેઓ જાણતા નથી કે, આત્મ-

३३. भगवत्प्रादुर्भावसिद्धान्तः ॥

अथ श्रीकृष्णजन्मसमयभगवत्प्रादुर्भावविचारः । " नन्दस्त्वात्मज उत्पन्न " इत्यस्याभासे ' पितुः पुत्र ' इत्यादि । तत्राश-माशय ।

શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના પ્રાકટ્ય-સમયનો ભગવાનના પ્રાદુર્ભાવના સમ્બન્ધમાં અહીં વિચાર કરવામાં આવે છે. શ્રીમદ્ ભાગવત-દશમસ્કન્ધના પાંચમા અધ્યાયમાં જ્યાં 'પુત્રનો જન્મ થતાં નન્દરાયજીને આનન્દ ઉત્પન્ન થયો,' (શ્લો૦ ૧) એમ કહેવામાં આવ્યું છે, તે ઉપર શ્રી મહાપ્રભુજીએ શ્રી સુબોધિનીજીમાં જણાવ્યું છે કે 'પુત્ર એ પિતાનો ' આગ શા માટે કહેવામાં આવ્યું તેનો આશય આ છે.

ननु नन्दगृहे मायामात्रप्रादुर्भावश्रवणेन भगवतो वसुदेवपुत्रस्य तेनात्र स्थापनात् दत्तपुत्रत्वात् कथं जातकर्मकरणमिति चेत् ? ।

અહીં પ્રશ્ન થાય 'નન્દરાયજીના ઘરમાં તો માત્ર માયાનો જ જન્મ થયો હતો. પ્રભુ તો વસુદેવના પુત્ર હતા. એ પુત્રને વસુદેવજી નન્દરાયજીને ત્યાં મૂકી ગયા એટલે પ્રભુ તો નન્દરાયજીના દત્તક પુત્ર થયા તો નન્દરાયજીએ પ્રભુના જાતકર્મ વગેરે સંસ્કારો શા માટે કર્યા ?

उच्यते । अस्ति हि नन्दगृहेऽपि प्रभोः प्रादुर्भावः, प्रयोजनात् ।

મોંમાં હમેશાં, 'આવો, આવો' એ શબ્દો રહેતા અને મારા ભાઇના મોંમાંથી સદા 'જાઓ, જાઓ' એ શબ્દો નીકળતા. તેના સર્વ વિત્તે તેનુંજ કહેવું પાળ્યું. તેના નોકર, તેના મિત્ર, તેની માલમતા, તેની સંપત્તિ, સર્વ તેને છોડીને જતાં રહ્યાં! મારૂં સૂત્ર 'આવો' હતું, તેથી મિત્રો આવ્યા, મિલકત વધી અને સર્વ વસ્તુઓ મને આવી મળી."

આ પ્રમાણે આપણે જ્યારે બીજા ઉપર આધાર રાખી બેસીએ છીએ, ત્યારે હમેશાં આપણે "જા, જા" એમ કહીએ છીએ; પરંતુ જ્યારે આપણે આપણા પોતાનાજ ઉપર આધાર રાખીએ છીએ અને આત્મા સિવાય બીજા કશા ઉપર વિશ્વાસ રાખતા નથી, ત્યારે સર્વ કંઇ આપણને આવી મળે છે; આપણી આસપાસ કાર્ય એકઠું થાય છે. જો તમે પોતાને ગરીબ, તુચ્છ, કીટ અથવા જંતુ જેવા માનશો, તો તો તમે ખરેખર તેવાજ બનશો; પરંતુ જો તમે તમારૂં સ્વમાન સાચવી રાખીને સ્વાવલંબી બનશો તો ઐશ્વર્ય તમને વિજયમાળ આરોપશેજ. જેવી તમારી ભાવનાઓ હશે, તેવા તમે બનશોજ. यो यच्छ्रद्धः स एव सः।

હિંદુસ્તાનમાં એક વાર એક નિશાળ તપાસવાને ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ આવ્યા. એક શિક્ષકે એક છોકરા તરફ આંગળી કરી કહ્યું: "આ છોકરો એટલો બધો હોશિયાર છે કે એને મિલ્ટનનું "પેરેડાઇઝ લૉસ્ટ" મોઢે છે. તેમાંનો ગમે તે ભાગ કહેશો, તોપણ તે મોઢે બોલી જશે."

છોકરાને ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ સામે બોલાવવામાં આવ્યો, પણ તેનામાં વેદાંતનું તત્ત્વ નહોતું. તે તરત શરમાઇ ગયો. "તને એ કાવ્ય મોઢે આવડે છે?" એમ પૂછતાં તે બોલ્યો કે, "ના સાહેબ! મારામાં કાંઇજ નથી, મને કંઇ આવડતું નથી!"

"એમ બોલવાથી હું વિનયશીલ અને નમ્ર ગણાઇશ" એમ તેને લાગ્યું; તેથી તે ફરીથી બોલ્યો: "ના સાહેબ! મને કંઇ આવડતું નથી, હું તે શીખ્યો નથી!"

ઇન્સ્પેક્ટરે ફરીથી પૂછ્યું, તોપણ તેણે એજ જવાબ આપ્યો! બિચારો માસ્તર પણ શરમાઇ ગયો. ત્યાંજ એક બીજો છોકરો હતો તેને તે કાવ્ય આખું મોઢે નહોતું, તોપણ તે બો-

प्रतिहेतुप्राकट्यवत्त्वात् । अत एव श्रुत्यर्थाना सान्द्रितिस्वरूपा तथा वचनानि ।

શ્રી વસુદેવજીને ત્યાં તો વચનામૃતને [illegible] આનંદ થયું, તેથી ત્યાં જે લીલાઓ કરવાની હોય તે તો નંદ ગનાવવા વગેરેની અભિપ્રેચિત ક્રિયાજ તે ગણી નંદજી વગેરે તો ઉપ્રથ હતા, એને ભક્તિ [illegible] રજ થતા પ્રભુ ત્યાં વિવાદ ન [illegible] ન થાય, તે [illegible] ન થાય અને આ નંદનાથજી વગેર નજરનો [illegible] તો કરવાનોજ હતો, માટે પ્રભુ [illegible] તિથાન લીલા [illegible] અનુભવ કરવાનું હતું [illegible] આ તો હતું, તે નાર્થક કરવાનું હતું અને વિશેષમાં પ્રભુનું પ્રાકટ્ય નિગમવજનો ઉદ્ધાર [illegible] માટે થાય છે, તે બતાવવાનું હતું [illegible] માર્ગેજ પ્રભુના [illegible] તત્ત્વને જાણનારા શ્રી શુકદેવજી વગેરેએ 'શ્રીનન્દગૃહે [illegible] તથા પુત્ર ઉત્સવ થયો,' એ વગેરે [illegible] ([illegible] વગેરેને તો તેજ જણાયું હતું—એનું [illegible] શ્રી શુકદેવજીએ તેનું કહ્યું)

ननु प्राकट्य हि भगोमायाप्रमाणेण, तन्नयमत्र "मायया मह जात" इत्युक्तिरितिचेत् ? ।

આહી પ્રશ્ન થાય કે—માયા જ્યારે ખસી જાય ત્યારે જ [illegible] પ્રભુનું પ્રાકટ્ય જણાય તો પછી આહી પ્રભુ યોગમાયા સાથે પ્રગટ થયા' તો [illegible] કહેવામાં આવે છે તે કેમ સમજવી ? ।

सत्यम् । पुरुषोत्तमप्राकट्य हि द्विवा स्वस्वरूपज्ञापनार्थम्,

તમારા હૃદયમાંના ઈશ્વર પર વિશ્વાસ રાખો અને શરીરને કાર્ય માટે તત્પર રાખો, એટલે સહજ વિજય મળશે. પર્વત મહમદ પાસે આવે નહિ, તો મહમદે પર્વત પાસે જવુંજ જોઇએ. એક મનુષ્ય ભૂખ્યો હતો. ક્ષુધાની શાંતિ કરવાની ઇચ્છાથી આંખો મીંચીને તે એક જગ્યાએ બેઠો અને માનસિક કઢીભાત ખાવા લાગ્યો. થોડીજ વારમાં મરચાં ખાવાથી જીભ બળતી હોય તેવી રીતે મોં ફાડીને સિસકાર કરતાં કોઇએ તેને જોયો. કોઇએ તેને પૂછ્યું ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે, "કઢીમાં લીલાં મરચાં બહુજ હતાં, તેથી જીભ બળે છે." તેની પાસે ઊભેલો એક માણસ બોલ્યોઃ "ગરીબ બિચારો! અલ્યા માનસિક ભોજનજ કરવું હતું તો મરચાંને બદલે કોઇ મિષ્ટાન્ન તેં કેમ પસંદ ન કર્યું? તું કલ્પનાસૃષ્ટિમાં-મનોરાજ્યમાં ફરતો હતો તો પછી એકાદ સારો પદાર્થજ પસંદ કેમ ન કર્યો?"

વેદાંતાનુસાર આ જગત તમારૂંજ મનોરાજ્ય છે; તો પછી તમે પોતાને પાપી, દુર્દૈવી વગેરે શા માટે માની બેસો છો? પોતાને નિર્ભય અને સ્વાવલંબી ઈશ્વરરૂપ કેમ માનતા નથી?

સત્ય ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખો, તમારી આસપાસની વસ્તુઓનું યથાર્થ જ્ઞાન મેળવો, બધી બાબતોનો તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે સ્વીકાર કરો અને એ વૃત્તિ તમારામાં એટલી બધી દૃઢ થઇ જવા દો કે, આ જગત તમને માયાવીજ ભાસે. એક જ્યોતિષશાસ્ત્રી સ્થિર નક્ષત્રો વચ્ચેનાં અંતર શોધતી વખતે વિચારે છે કે, નક્ષત્રો અને ગ્રહોના પ્રમાણમાં આ પૃથ્વી કંઇજ નથી, ફક્ત એક શૂન્ય છે-બિંદુ છે, એમજ માને છે અને એમ છે તો પછી અનંત શક્તિ-આત્માની સાથે સરખાવતાં પૃથ્વીનો શું હિસાબ છે, એનો વિચાર કરો, એનો અનુભવ લો. તમે પ્રકાશના પણ પ્રકાશ છો અને સર્વ વૈભવ તમારો છે. એ સત્યને એટલે અંશે અનુભવો કે આ પૃથ્વી, કીર્તિ, ઐહિક સંબંધ, માનાપમાન, પ્રતિષ્ઠા અને અપ્રતિષ્ઠા, શત્રુઓની ટીકા અને મિત્રોની પ્રશંસા એ સર્વ દ્વંદ્વો મિથ્યા પ્રતીત થાય. ઉત્કર્ષનું, યશપ્રાપ્તિનું આજ ગુહ્ય તત્ત્વ છે.

નાયગરાના ધોધના જોસભર્યા પ્રવાહમાં બે મનુષ્યો તણાતા જતા હતા. તેમાંના એકને એક મોટું લાકડું હાથ લાગ્યું અને

પરિચય વ્રજ ભૂમિમાં કરવાનો હોવાથી યોગમાયાને પ્રભુએ ઉદ્ધાર ગોકુળ મોકલી આપી ત્યાંક ગર્ભના પ્રાકટ્ય થવાની વાત વગેરેથી જાણ કરી એ ગર્ભ બળાની પાછળ યોગમાયાનું વ્રજભૂમિમાં પ્રભુની લીલાઓ માટે સ્થળો તૈયાર કરવાને જવાનું છે. એમ ન હોય તો પ્રભુએ યોગમાયાને ગર્ભમાં જવાની આજ્ઞા કરી ત્યાંજ ફેરફાર કરેલું, ને ખોટું કરે. યોગમાયાના ગર્ભમાં સ્થિતિ કરવાની તે કેવળ તરીકે, નહીં કે પ્રભુની બહેન તરીકે; કારણ કે ' હું તેરી ગર્ભમાં તને મનુષ્યો પૂજશે,' એવું પ્રભુએ તેને વચન આપેલું. એટલુંજ નહીં પણ આગળ રાસક્રમમાં નિકુંજમાં યોગમાયા લીલામાં ઉપયોગી છે. તેથી આજ્ઞાથી ' પ્રભુએ યોગમાયાનો આશ્રય કર્યો ' એમ કહેવાના છે. (ભા. ૧૦-૨૯-૧.)

ननु प्रभो स्वात्मन आलम्बनाभावे कथं प्राकट्यमभव इति चेत् ?।

અહીં શંકા થાય કે 'પ્રભુ તો સ્વરૂપ છે,' સ્વનો આવિર્ભાવ આલંબન વિના ન થઇ શકે અને અહીં તો કોઇ આલંબન નથી. તો પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થયું, એ વાત કેવી રીતે સમજી શકે ?

वासुदेवगृहस्य शुद्धसत्त्वात्मकत्वात् प्रकटितस्य तत्स्थानिगत्वात् ।

ધીરા રહો, અહીં આલંબન છે શુદ્ધ સત્ત્વાત્મક વાસુદેવ સ્થળ અહીં પ્રકટ થયા છે અને તે આલંબન છે

ननु वासुदेवस्यैवात्र प्राकट्ये किं मानमिति चेत् ?।

કર્મની સાથે અનાસક્ત વ્યવહારજ રાખો. અનાસક્ત સાક્ષીની પેઠેજ કર્મ કરો અને મુક્ત રહો.

उत्कर्षनुं सातमुं तत्त्व–पवित्रता अने सदाचार

છેલ્લું અને વિજયની ખાતરી આપનારૂં તત્ત્વ પવિત્રતા છે. એ ખરૂં છે કે વિચાર એ નસીબનુંજ બીજું નામ છે. "જેવી જેની મતિ તેવી તેની ગતિ" પરંતુ જો તમે અપવિત્ર વિચારો મનમાં લાવ્યા કરશો અને અધોગતિએ દોરનાર અનીતિને તમારા હૃદયમાં સ્થાન આપશો, તો તમારી એ સ્વાર્થી વાસનાઓ તૃપ્ત થતાંજ હૃદય વિદીર્ણ કરનારી વેદના, તીવ્ર પીડા અને ચિત્તક્ષોભ કરનારાં દુઃખો તમને પ્રાપ્ત થશે અને શોક તમારા આત્માનો ગ્રાસ કરશે. વિષયોના ભોગથી આપણને સુખનો અનુભવ થાય છે એમ મૂર્ખ લોકજ સમજે છે; પરંતુ તેઓ નથી સમજતા કે અપવિત્ર વિચાર અથવા આચારથી ઊલટો તેમની શક્તિનો વ્યય થઇ તે ક્ષય પામે છે. સ્વાર્થી વૃત્તિથી જ્યારે તમે તેનો દુરુપયોગ કરો છો, ત્યારે કર્મનો કાયદો તેનું વેર લે છે અને તમને ગભરાવી નાખે છે. ઈશ્વરને હુકમ ફરમાવશો નહિ. શારીરિક જરૂરિયાતોની *બાબતમાં ઈશ્વરની ઇચ્છા પ્રમાણેજ સર્વ થવા દો.* જે મહાશક્તિની ઇચ્છાથી પરિસ્થિતિ હાલને સ્વરૂપે દેખાય છે, તે મહાશક્તિ તમેજ છો, તેનો અનુભવ કરો. આપણું દારિદ્રય પણ આપણેજ નિર્માણ કર્યું છે એમ સમજીને તેનો આનંદથી ઉપભોગ કરો. દેહની વાસનાઓ તમને આડે માર્ગે દોરે છે અને કામવાસના તમને સતાવે છે, એમ તમને જણાય તો બ્રહ્મમય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીને તે કાયમ રાખવાને માટે તમારી પ્રચંડ ઇચ્છાશક્તિનો ઉપયોગ કરવાનો આજ વખત છે. આ દેશમાં *કામવાસનાને પ્રેમના પવિત્ર નામ નીચે ઢાંકવામાં આવે છે!* પ્રેમનો કેવો ઉપહાસ! એથી લોક પૂર્ણ નિર્મળ રહેતા નથી. એમના જીવનમાં કોઇ પણ પ્રકારની એકાગ્રતાજ દેખાતી નથી. અસાધારણ આસક્તિ અને અનિવાર્ય વિષયવાસનાથી તેમના આયુષ્યના ચૂરેચૂરા થઈ જાય છે. પૂર્ણ બ્રહ્મચારી જુવાન ક્વચિત્‌જ મળી શકે છે. લોકોમાં જણાતો પ્રત્યેક મનુષ્ય ઘણું ખરૂં ખરાબ થયેલો "અપૂર્ણાંશ" જ હોય છે. તેનો એક ભાગ તેની પ્રિયામાં હોય છે, તો બીજો ભાગ બીજાજ વિષયમાં હોય છે. *તમારા ઉદ્યોગ-ઉપરજ પ્રેમ રાખો, જ્યાં તમારા હાથ કામ કરે*

३१. प्रभुप्रादुर्भावविचारः ॥

(ગાુાહ્ન શ્રી ગીમનલાલ હ શાસ્ત્રી)

अथ पुरुषोत्तमप्रादुर्भावविषये सुबोधिनीनाम्य संशयशमनाय निश्चित्कृपानलेन निरूप्यते ।

(પ્રભુનુ પ્રાકટ્ય ક્યા ?)

હવે પુરુષોત્તમ-પ્રાદુર્ભાવ વિષયમા સુબોધિનીન્ય શંકાના શમન હેતુ શ્રીમદાચાર્યજીની કૃપાથી લખાય છે

'रसो वै सः' इत्यादिश्रुत रसात्मा भगवान् श्रुतिसिद्ध । रसश्च शृंगार एव, तच्छास्त्रसिद्ध । 'शृंगार एव सर्वे रसा' इति नाट्यसिद्धान्तात् । 'शृंग भावाङ्कुरो गूढ आस्तु तद्गता रस । स्यु शृंगारसवल्लिता रसा हास्याद्यो यतीति भरताचार्योपि यतस्तथैवाह ।

પ્રભુનુ સ્વરૂપ ... ભગવાન્ છે ... શ્રુતિમા પણ ... માન્ને ... શૃંગારજ ... તે ... શાસ્ત્રસિદ્ધ રસ છે ... શૃંગારજ સર્વ રસ ... નાટ્યશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તછે શૃંગાર એટલે શુ? ... શૃંગ ગૂઢભાવ ... અને ... એટલે ગૂઢભાવ ... રસ શૃંગાર ... નિત હાસ્યાદિ રસ ... ભરતાચાર્ય પણ શૃંગાર ... મુખ્યપણે સ્વીકારે છે

અભિમાનજ છે. દેહાભિમાન નરકનો સૌથી નજીકનો રસ્તો છે. જ્યારે ગમે તે કાર્યને મદદ કરવાને તમે તૈયાર થશો, ત્યારે મોટાં મોટાં કાર્યો અને સન્માનનીય ધંધાઓ તમારી મદદ મેળવવાને, તમારૂં સ્વાગત કરવાને માનપૂર્વક તમારી સામે આવશે. કર્મમાં અધિષ્ઠિત થયેલા ઇશ્વિરથી તમે વિમુખ નહિ થાઓ, તો ઇશ્વિર પણ તમારૂં સ્વાગત કરવાને બિલકુલ અચકાશે નહિ; અને તમારી ઇચ્છા નહિ છતાં પણ તમારામાં પ્રકાશ ઝળકવા લાગશે. મનુષ્યોની નિંદા અથવા સ્તુતિ તરફ બહેરા બનજો. તે સર્વ તમને માર્ગ ચુકાવીને આડે માર્ગે દોરનારી વસ્તુઓ છે. તમારૂં સ્વર્ગ તમારામાંજ છે. સુખોપભોગની ગણાતી વસ્તુઓનું સેવન કરવા જેટલા જ્યારે તમે નીચ બનો છો, ત્યારે તમે અપવિત્ર અને ભ્રષ્ટ વ્યભિચારી તરીકે વર્તો છો. બધા વિષયના લોભોને ગર્જના કરીને કહો કે, "ચાંડાળો! હઠો, નાસો; તમારા હાથનું મને કંઇ પણ ખપશે નહિ." શું તમે પોતેજ આનંદનું મૂળ નથી?

વસંત ઋતુને નિજ હૃદયમાં હેતથી રાખે સદા,
તેને કરે શું અન્ય ઋતુઓ દ્વેષથી દુઃખી કદા?

અર્થાત્ બુલબુલ અથવા કોકિલાને આમ્રવૃક્ષે બેસાડો, એટલે કર્ણમધુર સંગીતામૃતનો પ્રવાહ એની મેળેજ વહેવા લાગશે. તમારૂં મન સ્વસ્થ અને અંતર્નિષ્ઠ રાખો, એટલે સહજ સ્ફૂર્તિથી—એની મેળેજ તેમાંથી અત્યંત મધુર આલાપ નીકળશે.

તમારૂં ઇશ્વિરત્વ એ કંઇ પૂરૂં કરી લેવાની વસ્તુ નથી. આત્મસાક્ષાત્કાર એ કંઇ પ્રાપ્ત કરી લેવાની વસ્તુ નથી. ઇશ્વરનું દર્શન કરવાને તમારે કંઈ કરવાની જરૂર નથી. ફક્ત વાસનારૂપી અંધકારમય ભંડાર તમે એકઠો કરી રાખ્યા છે, તે નષ્ટ થવા જોઇએ. બીશો નહિ એટલે તમે મુક્તજ છો. આ માયાવી બંધન પણ તમારીજ સ્વતંત્રતાએ તમારા ઉપર નાખ્યું છે. તમારા બોલાવ્યા સિવાય કોઇ પણ સંકટ તમારા ઉપર આવી પડતું નથી. દુઃખની બેડીઓને અલંકાર ગણીને તેમના પર પ્રેમ દાખવવો યોગ્ય નથી. ખોટી કલ્પનાઓ દૂર કરો. સર્વ કુટિલતા બાળી નાખો અને પછી જુઓ કે તમારી પાદુકાઓ ઊંચકવાનો લાભ મળતાં પોતાને ભાગ્યશાળી ન માનનારી જગતમાં કઈ શક્તિ છે? ઇશ્વિરની તમારામાં સ્થાપના કરો અને ક્ષુદ્ર અહંકારનું અસ્તિત્વજ

લીલા માં એકતાન બની, માટે શ્રુતિમાં તે જ સ્વામિત્વરૂપે
આનન્દ આનન્દમય શબ્દથી વર્ણવાય છે સ્વરૂપથી આનન્દ અને
આનન્દમય એકજ છે, તો પણ જેમ અને સ્વાના ભોગાની મદ્ધ્ક
ભેદનો અનુભવ થાય છે. પરન્તુ આટલો વિશેષ છે, કે પ્રગટ ધ
ર્મધર્મિરહિત સ્વરૂપને આનન્દમય શબ્દ વડે કહેવાય છે. ધર્મિમાત્ર
કેવળ ભાવાત્મક સ્વરૂપને આનન્દ શબ્દથી કહીએ છીએ. આજ
હેતુથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ વેણુગીતના નિબન્ધમાં સુધાસ્વરૂપ દર્શાવતા
-હ્યું કે 'તે સુધાજ આનન્દરૂપ છે' તે સુધા ભાવાત્મક ભગવદ્રૂપજ
હોવાથી આનન્દરૂપજ છે, આ પ્રમાણે શ્રુતિજ આ આનન્દ અને
આનન્દમય શબ્દથી કહેવાતા શ્રીપુરુષોત્તમનામથીજ ભગવદ્નામ
કહેવાય છે. માટેજ ગીતામાં 'અક્ષરથી હું ઉત્તમ છું' અને 'જે
મને સામાન્ય મનુષ્યવત્ માને તે મૂઢ છે' ઇત્યાદિ વાક્યો લખ
વામાં આવે છે

तस्य च प्रकटभूतस्य प्राकट्ये अनुग्रहहेतुभूता स्वेच्छैव कार-
णम् । 'प्रादुरास वरदराट् युष्मो कामदित्सया' 'योगमाया समा-
श्रित' इति वाक्यात् । प्रयोजनं तु प्राकट्यस्य लीलाभिः पूर्वनिष्ठा-
परित्यागपूर्वकमनुगृहीतेषु भक्तियोगविधानमेव । 'तथा परमहंसाना'-
मिति पृथगीकृतकृत्यवचनात् । अन्येषां तदंशकलांशादिरूपाणां
तत्रैव तत्कार्यार्थं ब्रह्माद्यभ्यर्थनोत्तरमिच्छया प्रादुर्भावः । कृष्णा-
वतारः पूर्ण इति सर्वांशेनात्र प्रादुर्भाव उच्यते । तच्चरित्राणि चात्र
अवतारे एव प्रादुर्भवन्ति । एतदेवोक्तमाचार्यैः 'एवं सति
सर्वेषां चरित्राणामभिनिवेशो भवती'त्यनेन । चरित्रमपि चात्र तत्तत्-

યદા તદા તથા સર્વદા હું છું. જ્યાં "કદા (ક્યારે)?" એ પ્રશ્નનો પત્તો નથી, ત્યાં હું છું.

આ, તે, જે અને શું જ્યાં છે ત્યાં હું છું. જ્યાં "શું" પ્રશ્નનો પત્તો નથી ત્યાં હું છું.

પ્રથમ, અંતિમ, મધ્યમ અને ઉચ્ચ સ્થિતિમાં, હું છું એ પ્રશ્ન "શા માટે?"

સર્વાતીત જ્યાં અદ્વૈત છે ત્યાં હું છું. એક, પાંચ અને સો તથા સર્વ હું છું.

સંખ્યાતીત અવસ્થામાં હું છું. એક અને સર્વ હું છું.

કર્તા, કર્મ, જ્ઞાન અને દૃશ્ય હું છું. અરે! એ વર્ણન પણ ખરૂં નથી!

"હો" ધાતુને ગોટાળામાં નાખનાર હતો, છે અને-થશે તે હુંજ છું.

હું પ્રિયતમ આત્મા છું! હું સત્ય સ્વરૂપ છું! હું પણ નથી! તું પણ નથી! તે પણ નથી!

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदुच्यते।
पूर्णस्य पूर्णमादाय पुर्णमेवावशिष्यते॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

રૂપા થઈ છે તેના ભક્તની પ્રપચાત્મક્તિરૂપી પુત્રનિંદા દૂર કરી ભક્તિયોગનુ વિધાન કરવાને માટેજ પ્રભુ પધાર્યા, ' નિર્મલ આત્માવાળા સ્વમદગ મુનિઓને ભક્તિયોગનુ વિધાન કરવાને આપ પધાર્યા છો તો અમે સ્ત્રી ગતે સ્ત્રીઓ જાણીએ ? એવુ પ્રથમ સ્કંધના આઠમા અધ્યાયમા કહ્યુ છે આ વગન પુષ્ટિમાર્ગ અંગીકૃત કુંતીજીનુ કહેલુ છે આ મુનસ્વરૂપવિના બીજા તેમના અંશ કલા આવેશાદિ રૂપનો તો ત્યાજ તે તે કાર્ય કરવાને બ્રહ્માદિકી પ્રાર્થના પછી આવિર્ભાવ થવાની ઇચ્છાથી પ્રાદુર્ભાવ થયો ને જે કૃષ્ણાવતાર છે, તે તો પૂર્ણાવતાર છે માટે તેમનો સર્વાંશે પ્રાદુર્ભાવ કહેવાય છે તેમના તે તે ચરિત્ર આગળ અવતારમા સ્પષ્ટ થશે શ્રીમહાપ્રભુજી પણ ' સર્વ ચરિત્રનો સાક્ષાત્કાર આ સ્વરૂપમજ થાય છે,' એવી આજ્ઞા કરે છે જુઓને આગળ ગજેન્દ્ર પ્રકરણમા આઠમામા પણ 'પ્રદ્યુમ્નરૂપ ભગવાન જ વસુદેવનુ હિત કરવા પધાર્યા છે,' એવુ વચન છે ' અમે આનદ સુદર નદનદન યુક્ત પાદથી અંકિત થોર કૃપાપાત્ર પૃથ્વીને અને સ્વર્ગને જોઈશુ એ ગગારા અહોભાગ્ય છે આ બ્રહ્માની વીનતીથી ભૂભારહરણ ના મર્યાદિક રક્ષણ કરવાને ચારવ્યૂહમલિત ચતુર્વ્યૂહ પુરુષોત્તમનો અહી પ્રાદુર્ભાવ છે ભૂભારહરણાદિ તે તે વ્યૂહદ્વારા તે કરવાનુ છે માટે તે પણ ભગવત્કાર્ય છે ભગવત્કાર્ય ત્યાથીજ તે તે કૃત ામારગાદિ લીલા નિરોધ કરનારી થઈ, ને તેથી તેમને પણ નિરોધાત્મક કહીએ તો ખોટુ નથી નિરોધ મૂળરૂપની લીલારૂપ હોવાથી તે તે વ્યૂહની લીલા દ્વારા નિરોધ કરે છે ને આ વ્યૂહવિશિષ્ટ પ્રભુ બ્રહ્માદિકી પ્રાર્થનાથી પાદર ભક્તનો સત્કાર કરી વૈકુંઠમા પધાર્યા પુરુષોત્તમ તો 'મને ભક્તિથી વશ કરે છે' ઇત્યાદિ વાક્યોથી ભક્તિમાર્ગીજ ભાધીન છે માટે ભક્તો સાથે લીલા કરતા લીલાર્થા ।-

ઉપર પડેલો પડદો જાડો હોય કે પાતળો હોય, પણ તે તોડીને આરપાર જોઇ શકાય છે—સત્ય સ્વરૂપ સમજી શકાય છે. જેમકેઃ—આ એક પડદો (સ્વામીજીએ પોતાની આંખો ઉપર આ વખતે રૂમાલ ઢાંક્યો) મારી આંખ ઉપર છે. પડદો ખસેડીને જોઇ શકાય તેમ છે ખરૂં; પરંતુ તે પાછો આંખ ઉપર આવીને પડે છે. પડદો હવે પાતળો થાય છે. (અહીં સ્વામીજીએ રૂમાલનાં પડ ઉકેલ્યાં) આમ પાતળો થાય છે, ત્યારે પણ તે ખસેડી શકાય તેમ છે; પણ વળી આંખો ઉપર આવી પડે છે. પડદો આંખ ઉપરથી સ્થાયી દૂર થતો નથી. હજી પણ પાતળો કરીએ અને આ સ્થિતિમાં પણ તે દૂર ખસેડી શકાય તેમ છે; પરંતુ આંખો ઉપર પાછો આવીને પડે છે. જ્યારે પડદો તાંતણા જેવો પાતળો થઇ જાય છે, ત્યારે જો કે તેને ખસેડતા નથી; છતાં પણ વસ્તુ આરપારથી જોઈ શકાય છે. આ પડદો પણ સમય ઉપર આપણે ખસેડી શકીએ તેમ છીએ અને જ્યારે ઘણોજ પાતળો થઇ જાય છે, ત્યારે તે ખરી રીતે પડદોજ નથી એમ કહીએ તોપણ ચાલે; કેમકે એવો નહિ જેવો પડદો હોય, તોપણ આપણે સચ્ચિદાનંદને અનુભવી શકીએ છીએ; બલકે પરમાત્મારૂપજ બનીએ છીએ. આ જગતની કોઇ પણ વસ્તુ આપણા સુખનો ઉચ્છેદ કરી શકતી નથી. આ બાબતમાં વેદાંતનું સાધન બીજા પંથો કરતાં ચઢિયાતું છે. વેદાંત અજ્ઞાનરૂપી પડદાને (માયાને) તોડી નાખી જ્ઞાનીને પ્રવૃત્તિની માંહે પણ આનંદનો અનુભવ કરાવે છે.

દરેક પંથના અનુયાયીઓ કોઈ કોઈ વાર પ્રભુમાં લીન થઈ જઇ માયાના પડદાને તોડી શકે છે; પણ તે જ્યાંસુધી પ્રભુમાં તલ્લીન હોય ત્યાંસુધીજ. વેદાંતી પણ એવી સુખમય સમાધિમાં રહી શકે છે; પરંતુ તે ઉપરાંત તે સાધારણ સ્થિતિમાં પણ સચ્ચિદાનંદનું સુખ અનુભવે છે. બીજા પંથવાળા જેમની આંખો ઉપર માયાનો ગાઢ પડદો છે, તે તેમ કરી શકતા નથી.

હિંદુસ્તાનના પંથો માફક જગતના સર્વ પંથોના પણ ત્રણ મુખ્ય વિભાગ પાડી શકાય. સંસ્કૃતમાં આ વિભાગને "तस्यैवाहम्" "तवैवाहम्" અને "त्वमेवाहम्" એમ કહેવાય છે. "तस्यैवाहम्" નો અર્થ "હું તેનો છું" એમ થાય છે. આ પ્રમાણેની માન્યતાને માયાનો ઘણો ગાઢ પડદો લાગેલો છે. આનાથી ચડતું

सत्त्वमलत्वस्यानुक्तत्वादविशुद्धसत्त्वकृत्, भगवत्प्रियचिकीर्षया प्रादुर्भूत, 'निशीथे तम उद्भूते जायमाने जनार्दने' इत्यनेनोक्त । अत एव व्रजे तस्य गमन गर्भसङ्कर्षणात् । भगवत्प्रियचिकीर्षायास्तत्रैव पूर्णत्वात् । अत पूतनादिमारणरूपमविद्यातदध्यासनिवर्तन तेन रूपेण कृतमिति ज्ञायते । मुक्तिदान तु वासुदेवादेव । 'आविरासी'दित्यनेन सर्वधर्मसहित पुरुषोत्तम प्रादुर्भाव उक्त । अत एव 'तमद्भुत'मित्यादिना तथा रूपमग्रे वर्णितम् । पुरुषोत्तमप्रादुर्भावाभावे केवल प्रद्युम्नांशे तथा रूपाभावादेतद्वर्णनमनुपपन्न स्यात्

વ્યૂહવિચાર—આ પ્રકરણમાં પુરુષોત્તમ પ્રકટ થવા માટે પ્રદ્યુમ્નવ્યૂહ શ્રીદેવકીમાં ઉત્પન્ન થયા. વિશુદ્ધચિત્તી દેવકીમાં પુત્રરૂપે પ્રકટ્યા ઇત્યાદિ વાક્યોથી એ વાત સિદ્ધ છે. ભગવાને પણ કહ્યું છે ગર્ભમાં હું તેમના પુત્રરૂપે પ્રકટું. એ ધ્યાનમાં રાખવું. સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ પુત્ર થતા નથી એમ છે. વિશુદ્ધ સત્ત્વ (વાસુદેવ) નું અધિષ્ઠાન (આધાર થાય) કરવા પ્રકટ થાય છે અને ગર્ભસ્થિતિ તો પ્રદ્યુમ્નથીજ છે. માટે શ્લોક ૧૭ દેવકીજન્મ બાદ એમ નિરૂપણ ભગવાનના ચોક્કસ શ્રીઉદ્ધવજી પણ શાસ્ત્રાદિના મતનું સમાધાન કરવાને કહે છે આ ભગવાન માતા નથી તેમ પિતા નથી. અનિરુદ્ધવ્યૂહ—ધર્મરક્ષાર્થે ગર્ભ કરતા ઉત્પન્ન થયા છે અને તે વાત મનાંસ્યાસન્ પ્રસન્નાનિ ત્યાંથી આગળી 'જાયમાન જનાર્દન' ત્યાં સુધીમાં જણાવ્યું છે. સંકર્ષણ પણ સાત્ત્વિકરૂપમાં અધિષ્ઠાનરૂપે જન્મથી નિરૂપિત, તે સત્ત્વકાત્મક પ્રકટ થયા છે અવિદ્યા નિવૃત્તિ કરી મોક્ષને આપે

ઉપર પડેલો પડદો જાડો હોય કે પાતળો હોય, પણ તે તોડીને આરપાર જોઇ શકાય છે–સત્ય સ્વરૂપ સમજી શકાય છે. જેમકેઃ– આ એક પડદો (સ્વામીજીએ પોતાની આંખો ઉપર આ વખતે રૂમાલ ઢાંક્યો) મારી આંખ ઉપર છે. પડદો ખસેડીને જોઇ શકાય તેમ છે ખરૂં; પરંતુ તે પાછો આંખ ઉપર આવીને પડે છે. પડદો હવે પાતળો થાય છે. (અહીં સ્વામીજીએ રૂમાલનાં પડ ઉકેલ્યાં) આમ પાતળો થાય છે, ત્યારે પણ તે ખસેડી શકાય તેમ છે; પણ વળી આંખો ઉપર આવી પડે છે. પડદો આંખ ઉપરથી સ્થાયી દૂર થતો નથી. હજી પણ પાતળો કરીએ અને આ સ્થિતિમાં પણ તે દૂર ખસેડી શકાય તેમ છે; પરંતુ આંખો ઉપર પાછો આવીને પડે છે. જ્યારે પડદો તાંતણા જેવો પાતળો થઇ જાય છે, ત્યારે જો કે તેને ખસેડતા નથી; છતાં પણ વસ્તુ આરપારથી જોઈ શકાય છે. આ પડદો પણ સમય ઉપર આપણે ખસેડી શકીએ તેમ છીએ અને જ્યારે ઘણોજ પાતળો થઇ જાય છે, ત્યારે તે ખરી રીતે પડદોજ નથી એમ કહીએ તોપણ ચાલે; કેમકે એવો નહિ જેવો પડદો હોય, તોપણ આપણે સચ્ચિદાનંદને અનુભવી શકીએ છીએ; બલકે પરમાત્મારૂપજ બનીએ છીએ. આ જગતની કોઇ પણ વસ્તુ આપણા સુખનો ઉચ્છેદ કરી શકતી નથી. આ બાબતમાં વેદાંતનું સાધન બીજા પંથો કરતાં ચઢિયાતું છે. વેદાંત અજ્ઞાનરૂપી પડદાને (માયાને) તોડી નાખી જ્ઞાનીને પ્રવૃત્તિની માંહે પણ આનંદનો અનુભવ કરાવે છે.

દરેક પંથના અનુયાયીઓ કોઈ કોઈ વાર પ્રભુમાં લીન થઈ જઇ માયાના પડદાને તોડી શકે છે; પણ તે જ્યાંસુધી પ્રભુમાં તલ્લીન હોય ત્યાંસુધીજ. વેદાંતી પણ એવી સુખમય સમાધિમાં રહી શકે છે, પરંતુ તે ઉપરાંત તે સાધારણ સ્થિતિમાં પણ સચ્ચિદાનંદનું સુખ અનુભવે છે. બીજા પંથવાળા જેમની આંખો ઉપર માયાનો ગાઢ પડદો છે, તે તેમ કરી શકતા નથી.

હિંદુસ્તાનના પંથો માફક જગતના સર્વ પંથોના પણ ત્રણ મુખ્ય વિભાગ પાડી શકાય. સંસ્કૃતમાં આ વિભાગને "तस्यैवाहम्" "तवैवाहम्" અને "त्वमेवाहम्" એમ કહેવાય છે. "तस्यैवाहम्" નો અર્થ "હું તેનો છું" એમ થાય છે. આ પ્રમાણેની માન્યતાને માયાનો ઘણો ગાઢ પડદો લાગેલો છે. આનાથી ચડતું

अर्जुनसाहित्येन भारतीयभूभारहरणरूपकार्यकरणार्थं सितकृष्णकेश-सङ्कर्षणरूपागमनं चार्जुने भगवति च । 'ताविमौ हि भगवतो हरेरंशाविहागताविति वाक्यात् ।

સંકર્ષણ વ્યૂહ અન્તરંગ લીલામાં શાથી ? આવેશક પાવિગના બાસુદેવના અનુરાધન રૂપ છે, અર્થાત ભગવાનની શય્યા [illegible] દાસ્ય કરવાથી તે ભગવાનનો ભક્ત છે માટે જેમ ભક્તોમાં ભગવાન્ [illegible]ના આવેશ થાય છે, તેવી રીતે આ સંકર્ષણમાં મૂલભૂત શ્રીકૃષ્ણનો આવેશ થાય છે માટે આવેશ-ચરિત્ર-ના ગાનનું પ્રભુના આવેશથીજ તે અન્તરંગ લીલા [illegible] છે, એમ સમજવું. આ જ કારણથી [illegible] અન્તરંગ લીલાના સંબંધ જણાય છે, પરન્તુ અન્તરંગલીલા-સંબંધ મૂલભૂત [illegible] આવેશથીજ છે, એ વાત ભૂલવી ન જોઈએ. આ આવેશ [illegible] જ થાય છે, [illegible] નહિ જો [illegible] માનવામાં આવે તો પ્રભુની [illegible] થાય, અને [illegible] થવાથી ભક્તપણું [illegible] જાય અને ભક્તપણું ન રહે તો [illegible] આ સંકર્ષણથી [illegible], માટે અન્તરંગ ભક્તપણું આ [illegible] તેથી ભગવાનનો આવેશ માનવો [illegible] આવેશ [illegible] ભગવાન [illegible] થાય છે આવેનું વર્ણન [illegible] તો '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ભક્તોમાં [illegible] [illegible] [illegible] જેમ જાણવું. અર્જુન સાથે ભારતભૂમિના ભૂભાર હરવાને સિત અને કૃષ્ણ કેશ સંકર્ષણના [illegible] [illegible] ભગવાનમાં [illegible], [illegible] 'ताविमौ हि भगवतो हरेरंशाविहागतौ' [illegible]

ત્યાં પણ નહિ જેવોજ રહે છે. રોમેરોમમાં, શરીરના લોહીના બિંદુએ બિંદુમાં જો આ પહેલી ભાવના ઓતપ્રોત થયેલી હોય, કે, "હું તેનો છું" તો તેવી દઢ માન્યતાથી માયાનો પડદો આંખ ઉપરથી દૂર થઇ ઈશ્વરપ્રાપ્તિ થાય છે; તેવી ભાવનાથી મનુષ્ય ઈશ્વર બને છે. કેટલીક વખત મનુષ્ય બીજી ભાવનાવાળો હોય છે. તો ખરો; પણ પહેલી ભાવનાવાળો મનુષ્ય પોતાની માન્યતામાં જેટલો તન્મય હોય છે, તેટલો બીજી ભાવનાવાળો હોતો નથી; તેથી શ્રદ્ધાની ન્યૂનતાથી સ્વાત્માનંદ પ્રાપ્ત થતો નથી.

ત્રીજી ભાવના "त्वमेवाहम्" "હું તે તું છું" એ છે. પહેલી ભાવનામાં હું તેનો છું, બીજીમાં "હું તારો છું" ને આ ત્રીજીમાં "હું, તું છું." પહેલીમાં ઈશ્વિર દૂર સમજાય છે, બીજીમાં સન્મુખ છે એમ ધારીએ છીએ; પરંતુ આ છેલ્લી સ્થિતિમાં આવીએ છીએ, ત્યારે દ્વૈતભાવ ઊડી જઇ અદ્વૈતભાવ આવે છે. પ્રેમ અને પ્રેમ જેના ઉપર કરવાનો છે તે વસ્તુનો અભેદ થઇ જાય છે. આમ અભેદોર્મિ થવાથી વેદાંતનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. પતંગિયું દીવાની પાસે ને પાસે જતું જાય છે ને અંતે દીવામાં બળી જઇ પોતે પણ દીપકરૂપ બને છે. ઉપનિષદ શબ્દનો અર્થ (ઉપ એટલે પાસે ને નિ એટલે નક્કી તથા ષદ્ એટલે નાશ.) પરમાત્માની એટલા તો પાસે જઇ પહોંચવું કે ભેદભાવના, દૂરત્વ, નક્કી નાશ પામે. ઈશ્વરનો ખરો ભક્ત તેની સાથે એકમય થઇ જાય છે અને તેનાથી સ્વાભાવિક રીતેજ "अहं ब्रह्मास्मि" "હું બ્રહ્મ છું" એમ બોલી જવાય છે. ધર્મમાં ઊંચામાં ઊંચી સ્થિતિ આ છે. પરાભક્તિ જેને કહે છે તે આજ છે. આનેજ વેદાંત કહે છે ને તેનો અર્થ જ્ઞાનનો અંત એમ થાય છે. સર્વ જ્ઞાનનો છેડો આ છે. આ ભાવનાથીજ ધર્મના લક્ષ્યબિંદુએ પહોંચી શકાય છે. આ ભાવનાથીજ માયાનો પડદો સમૂળો દૂર થાય છે; પરંતુ કેટલાકને આ ભાવનામાં જોઇએ તેટલી દઢતા થતી નથી, તેથી કરીને તેઓ માયાનો પડદો તોડીને સાક્ષાત્કાર કરી શકતા નથી. વળી કેટલાક મનુષ્યો બુદ્ધિબળ વડે-જ્ઞાનદૃષ્ટિ વડે આ સ્થિતિએ આવ્યા પછી હૃદયમાં આ ભાવના દઢ કરવી શરૂ કરે છે અને અંતે માયાનો પડદો ખોલી નાખી આત્માનંદ અનુભવે છે. આવા પુરુષોનો મોક્ષ થયો કહેવાય છે. તેઓ આ જન્મમાંજ જીવન્મુક્ત કહેવાય છે.

સુતના ચરણ કમલથી જેમણે લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી છે,' એવું દેવકી-
પુત્રરૂપે શ્રીસ્વામિનીજીનું વચન સંભવે નહિ. શું પરમ આપ્ત શ્રુતિ-
રૂપા સ્વામિનીજી અન્યથા કહે? (આ વાક્ય તો પ્રમાણજ મનાય.)
માટે વસુદેવજીના ગૃહમાં પણ તે સમયે નરરૂપ પ્રભુનો આવિર્ભાવ
માનવો જોઈએ. આવિર્ભાવનાં કારણ તો બે છેઃ એક વસુદેવજી
અને દેવકીજીને વિરહ વડે અગિયાર વર્ષ પર્યન્ત બાલલીલાનું ભાવન
કરાવવું, અને બીજું ધર્મવિશિષ્ટ જે સ્વરૂપ પ્રકટ થયું છે તેનો
પોતાના ધર્મિસ્વરૂપમાં અન્તર્ભાવ કરવો. વસુદેવ દેવકીજીને પ્રથમ જે
ધર્મવિશિષ્ટ સ્વરૂપનું દર્શન કરાવ્યું વરદાન સમયનું સ્વરૂપનું ભાન
કરાવવા. તે જ આ ભગવાન્ એવું સમજાવવા આ ધર્મવિશિષ્ટ
સ્વરૂપોનું દર્શન કરાવવા જરૂર હતી.

अथ नन्दगृहे वासुदेवः; वासुदेवोऽत्रैवाविर्भूत इति स्थलद्वये विचा-
र्यते। वासुदेवव्यूहस्य वसुदेवगृहे तदानीमग्रिमलीलायां चरित्राभावान्न
प्रादुर्भावः, प्रयोजनाभावात् । तत्प्रयोजनं तु साक्षान्मुक्तिदानान्न
तत्प्रयोजनं पश्याम । अत एव ' पार्थास्तुपूताः पदमापुरस्य ' इत्यादि-
वचनानि संगच्छन्ते । व्रजे तु मायापहृतः पुरुषोत्तमः प्रादुर्भूत इति
पूतनादिमुक्तिदानाय वासुदेवापेक्षेति नन्दगृहे तत्प्रादुर्भावो वाच्यः ।
ततो मायावृतपुरुषोत्तमो वासुदेवाधिष्ठानमिति निगम्यते । वासुदेवस्य
विशुद्धसत्त्वात्मकत्वेन तदधिष्ठानोपपद्यते। अत एव सुरेशानन्दकृष्ण-
चरणप्रसूनानामप्यत्र पुष्टिलीलास्वन्यादर्शनम्, अन्यथा व्रजजनानामपि
तद्दर्शनं स्यात्। अतो वासुदेवप्रादुर्भावो युक्त्या साधितः । अत
एव सिद्धान्त इति कथनम् । ननु तथापि नन्दगृहे वासुदेवाविर्भावे

પોતાનો પ્રેમ પોતાને કયે પ્રકારે હાનિ કરી શકે ?

પુરાણોમાં આપણે વાંચીએ છીએ કે એક પિતા, પોતાનો પુત્ર કે જે ધાર્મિક જીવન ગાળતો હતો, તેનાથી તેને વિમુખ કરવા પ્રયત્ન કરતો હતો. પોતાની માફક જગતના વ્યવહારમાં પડી રહેવા તેને શિખામણ દેતો હતો; પરંતુ પિતાની આ પ્રકારની શિખામણ કાંઇ કામ કરી શકી નહિ. પિતાએ પુત્રને અટકાવવા માટે અગ્નિમાં નાખ્યો; પણ અગ્નિથી તે બળ્યો નહિ, ત્યારે વહેતા પાણીમાં ફેંક્યો, તો પાણી ઉપર તે તરવા લાગ્યો. એ બાળકને પ્રકૃતિ ઇજા કરવાને બદલે ઊલટી સહાયક થઇ; કારણકે સર્વત્ર તે પ્રભુનેજ જોઇ રહ્યો હતો. સર્વત્ર પ્રેમ ને પ્રેમજ તેની દૃષ્ટિએ પડતો હતો. તે બાળકને અગ્નિ, પાણી, શસ્ત્ર, અસ્ત્ર વગેરે સ્વર્ગ સમાન લાગતાં હતાં, તો પછી કેવી રીતે તેને હાનિ પહોંચે ?

એક વખત એક સાધુ ગંગાજીના મુખ આગળ, જ્યાં હિમાલયનું ગાઢ અરણ્ય છે, ત્યાં આગળ કિનારે બેઠો હતો. સામે કિનારે બીજા સાધુઓ તેને નિહાળતા બેઠા હતા. આ સાધુ તો માત્ર "शिवोऽहम्,शिवोऽहम्" એમ ઉચ્ચાર કર્યે જતો હતો; એટલામાં એક વાઘ ત્યાં આવી ચઢ્યો અને પેલા સાધુને તેણે પંજામાં પકડ્યો. સાધુ તો આ વખતે પણ શિવોઽહમ્‌નો ઉચ્ચાર કર્યે જતો હતો. નીડરતાથી, અસ્ખલિત સ્વરથી મંત્રોચ્ચાર કર્યે જતો હતો. વાઘે તેના હાથ ને પગ તોડી નાખ્યા; પણ મંત્રોચ્ચાર તો ચાલુજ હતો. આનો અર્થ શો ? શિવોઽહમ્, શિવોઽહમ્ કહેવાથી શું તેનામાં નાસ્તિકતા આવી હતી ? બિલકુલ નહિ. સાધુને સંપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર થયો હતો. પ્રેમમાં તન્મય થયેલું સ્ત્રીપુરુષનું જોડું પ્રેમના શિખરે ચઢીને આજ સ્થિતિ અનુભવે છે. માતાઓ પોતાના બાળક ઉપર એટલો તો પ્રેમ ધરાવે છે કે તેમને પોતાનો આત્મા, પોતાના પ્રાણ કહીને સંબોધે છે; કારણ એકબીજાનો સ્વાર્થ-ભલું થવાનાં કારણો જુદાં નથી, એકજ છે.

પ્રભુનું સ્મરણ કરી, પ્રભુને ભેટી, તેની સાથે સંલગ્ન બની જઇ એવી તો અભેદતા પ્રાપ્ત કરો કે પછી કોઇ દિવસ વિયોગની વાતજ ના રહે. "वलीयसी केवलमीश्वरेच्छा" આમ રટણ કરવા કરતાં "મારી ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થાઓ" "મારીજ ઇચ્છાથી સઘળું બને છે" એમ દૃઢ માનો, એમ ભજ્યા કરો.

નન્દગૃહે પ્રાગટ્ય પણ નહીં કહેલાં છે। પરંતુ [illegible] તો
કેવળ ભક્તોને જ થાય માટે નન્દગૃહમાં જે વાસુદેવ વ્યૂહ છે
એમ યુક્તિથી સિદ્ધ છે. વાસુદેવ વ્યૂહ નન્દગૃહમાં પ્રગટ થયા
એમાં પ્રમાણ પણ છે: વસુદેવ દેવકીજી પૂર્વ જન્મમાં જ્યારે
સુતપા-પૃશ્નિ હતા, ત્યારે બ્રહ્માથી [illegible] વરદાન
માગ્યું [illegible] વાસુદેવ વ્યૂહ પ્રગટ્યા, એ પ્રમાણે [illegible] નહિ
તો પુરુષોત્તમ તો પુત્રરૂપે પ્રગટે નહિ, તે તો વરદાનરૂપ પોતાની
ઈચ્છાથી [illegible] થાય છે આમ થાય તો [illegible] થાય
[illegible] પુનીભૂત [illegible] નથી [illegible] પુરુષ-
ોત્તમમાં તો નન્દ ઘરે વાસુદેવ વ્યૂહના પુત્રરૂપે પ્રગટ્યા ભાવ જ
મનોરૂપે થાય છે, 'આ ભગવાનને માતા નથી' તો ઉદર વાય
પણ જો 'ભગવાન આત્મા છે' માટે ભક્તોના ભાવ
[illegible] ત્યાં મનુજ મનાવે છે (ભક્તની ભાવના [illegible]
સિદ્ધ કરે) માટે [illegible] નહિ આ [illegible] શ્રીમદ્ભાગ
વતમાં 'ભક્તોના ઉપર અનુગ્રહ કરવાને આપનું [illegible]
છો પ્રકટ થાઓ છો. ' यद्यद्धिया त उरुगाय विभावयन्ति
तत्तद्वपुः प्रणयसे सदनुग्रहाय ' આ શ્લોકથી કહી છે શ્રીમદ્-
ભાગવતમાં પણ 'नन्दस्त्वात्मज उत्पन्ने' આ શ્લોકમાં શાસ્ત્રે પિતૃ-
રૂપમાં પોતાનાથીજ પુત્ર જન્મ્યો એવી મતિ જ છે. '

नन्दगृहे पुरुषोत्तमाविर्भावप्रमाणं तु योगमायाज्ञापनम्, तत्र तत्प्रादुर्भावश्च मायाप्रादुर्भावितस्या भगवदावरणरूपत्वेन आविर्भवमाण-रूपसहितत्वात्, अन्यथा सा कस्यावरणं स्यात्। भिन्नाया तन्नियतिस्तु न घटेत, मूलरूपशक्तित्वात्। नहि कापि शक्तिः शक्तिमन्त

લોકો તરફ પીઠ ફેરવીને એક લુગડાનો કકડો પોતાના માથા પર ઓઢી લીધો. પછી પેલા કબૂતરને પકડીને તેની ડોક મરડી નાખી અને તેને લઇને ગુરુ પાસે આવી કહેવા લાગ્યોઃ "ગુરુજી, ગુરુજી! આપની આજ્ઞા બજાવી. જુઓ, આ આપે કહ્યું તે કરી આવ્યો!" ગુરુએ પૂછ્યું: "ભાઇ! આ કબૂતરને તેં માર્યું, ત્યારે કોઇ તને જોતું તો નહોતું ને?" શિષ્ય બોલ્યોઃ "ના, કોઈ નહોતું." ગુરુએ કહ્યું: "ઠીક, હવે તારો સાથી શું કરે છે તે જોઇએ."

પેલો બીજો છોકરો ઘાડા જંગલમાં ગયો અને કબૂતરની ડોકી મરડી નાખવા તૈયાર થયો. તે સમયે તે ગરીબ પક્ષીની આંખો દયા ઉપજે તેવી બેબાકળી થઇ અને તે પોતાના ઘાતક તરફ જોઇ રહી હતી. આ આંખોમાં કાંઇ એવું તો તેજ પ્રકાશતું હતું કે, પેલો છોકરો ગભરાયો; ગુરુના કહેવા પ્રમાણે કરવા જતાં વાત વસમી લાગી. આ એકાંત સ્થળમાં પણ કોઇ જોતું નથી તે વાત ખોટી લાગી; કારણકે "અન્ય કોઈ" જોનાર તરીકે પોતાના કૃત્યનો સાક્ષી કબૂતરની આંખોમાં જણાયો. આહા! કોઇ એવું સ્થળજ નથી કે જ્યાં આપણે એકલા હોઇએ! છોકરાને વિચાર થયો કે, હવે શું કરવું ને ક્યાં જવું? તે તો જંગલમાં આગળ ને આગળ ચાલ્યો ગયો. ફરીથી કબૂતરની ડોક મરડવા જતાં એની એજ આંખો ટગર ટગર સામું જોઇ રહી. વખતોવખત આમ થવા માંડ્યું; પરંતુ ગુરુનો આદેશ અમલમાં મૂકી ના શક્યો. નિરાશ થઇ તે ગુરુ પાસે ગયો અને મસ્તક નમાવી રોઇ પડ્યો. કબૂતરને ગુરુના પગ આગળ મૂક્યું ને બોલ્યોઃ "ગુરુજી! સ્વામીજી! આ સ્થિતિ ખમાતી નથી. ઈશ્વર વિષે જ્ઞાન આપો. આમ પરીક્ષા કરવા કરતાં બીજો રસ્તો દેખાડો. દયા કરીને દિવ્ય જ્ઞાન આપો." ગુરુએ શિષ્યને છાતી સરસો ચાંપ્યો અને પ્રેમથી કહ્યું: "વહાલા શિષ્ય! જેમ એકાંત સ્થળમાં પણ કૃત્ય કરતાં, કબૂતરની આંખોમાં તારા કૃત્યનો સાક્ષી જણાયો, તેમ તું ગમે ત્યાં હોય અને લાલચોથી ખરાબ કામ કરવા તત્પર થાય, ત્યારે યાદ રાખજે કે પ્રભુ સર્વત્ર છે ને સર્વ કૃત્યોનો સાક્ષી છે. પ્રભુ મને જુએ છે એ ખૂબ યાદ રાખજે. હરદમ ઈશ્વરને સાક્ષી રાખીનેજ તારૂં કૃત્ય કરજે."

હવે શરૂઆતમાં થતી ધાર્મિક સ્થિતિ વિષે કહીશું. "હું તેનો છું" "હું પ્રભુનો છું" આ સ્થિતિનો સાક્ષાત્કાર કરવો એ પણ

एतदर्थस्तु नन्दगृहे मायानिरूपणेन तत्प्राकुभावनिरूपणेन तस्य केवलपुरुषोत्तमस्य तथात्वियमाणस्य तदुत्पत्त्या उत्पत्तिनिरूपितेति । अत एव पृथक्तदुत्पत्तिज्ञानाभाव सर्वेषाम्, ततस्तावन्मेन तद्-ज्ञानम् । अत एव मौन्तगोत्मवकरणम् । सात्त्विण प्रादुर्भावस्तु स्वस्य करणमास्यमनन्यबोधनाय । रसस्य गुप्ततया एव रसत्वसाध-त्वात् । अत एवाविर्भूतोपि रूपेण तद्रूपपीताम्बरसरजस । तथा च वात्स्यायन ' गुप्तो हि रसो "मनागागत' इति ।

तेथीज (भाषा । अनुवाद हारामी) तीस २ ॥ जुदी उत्पत्ति थय ते गोप नान टोह । न ज थयु जे भगवतना भ तु ना । थय ना । ना ते केवल नन्दजनीनेज थयु । नु त लभमी ज गर नन्दजनाभ उत्सव । भगवान माया ॥ गार पु महित गट थया । ति भगवान् ॥ गातम न कथनु ॥। ने भा। गाय छ ग ना गुप्त होय ताज रसप । ॥ अनिद्ध थय अर्थात् गुप्तना एज रसपोषक छ भगवान् पूरसा मक । तथा आप पीताम्बर सहित गट थया वाल्या । । स्ति ॥ ५ । ७ ज । न ते गुप्त जर रसनो । गो ७ '

स चाल्पवनविभारद्वयभेदेनोभय-पत्तमाविभाप गोपीशब्दो श्रुतानामग्निसुताना च कृपया सयोगरसमनुभावयितु तम च गोपरूपेण करणविरहरस च स्वातु नन्दगृहे वृषभानुगृहे च प्रादुर्भाव । अन्यथा व्रजे स्वामिनीनामशुभरविधाना संयोगरसानुभवो न स्यात् । मूले तस्ता

ઇચ્છાઓ તથા ઊર્મિઓ પણ હુંજ છું.

"પ્રફુલ્લિત ગુલાબનાં સ્મિત, ઝાકળરૂપી મોતી, આનંદપ્રદ સૂર્યનાં કિરણો, રૂપેરી ચંદ્રપ્રકાશ, મીઠાં ને મધુર સ્વચ્છ રમતાં-કૂદતાં મોજાં, ઝૂલતાં ઝાડો, એકબીજા સાથે લપટાઇ ગયેલી વેલીઓ, ગૂંજારવ કરતા ભ્રમરો, એ સર્વે મારાજ વિચારો પ્રદર્શિત કરવાનાં સાધનો છે; મારાજ મધુર શ્વાસોચ્છ્વાસ છે. 'સોઽહમ્' મારૂં જન્મમરણ છે. સર્વ સારા ને નરસામાં, કટુતા ને મધુરતામાં હુંજ રમણ કરી રહ્યો છું.

"શું કરૂં ને ક્યાં જાઉં તેનો મને વિચાર નથી; કારણકે અખિલ બ્રહ્માંડમાં હું વ્યાપ્ત છું. કાળ અને શક્તિ હુંજ છું. મારે ઇચ્છા કરવાની જરૂર નથી. શંકા અને દિલગીરીથી હું પીડાતો નથી; કારણકે સર્વનું મૂળ હુંજ છું. ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન અહીંજ છે. દૂર તે સમીપ છે. સર્વ સ્વાર્થ, બેડી ને બંધનો મારે તાબે છે. અરિ ને મિત્રનો અધિષ્ઠાતા દેવ હુંજ છું. મારી આજ્ઞા સર્વને માન્ય છે."

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

તેવી રીતે મુખ્ય સ્વામિનીજી પણ બીજા આત્માનંદ નિજાનંદરૂપ રસાથી આનંદ છે તે આનંદ સ્વામિનીજી અનન્યરૂપ હોવાથી જુદું ભોગ ધારણ કરી શકે છે એ રૂપાન્તરથી જ શ્રીસ્વામિનીજીનો સંયોગ સિદ્ધિને માટે સાક્ષાત્ સર્વ આનંદસહિત પ્રાદુર્ભાવ થયો છે, તેમાં અન્યથા અસંભવિત યુક્તિ નથી, અસાધ્ય નથી

एतेनैतो वसुदेवेन मायानयनं निरधिष्ठानस्य रसस्य दर्शनमनुपपन्नमित्यनुपपत्तिः परास्ता। वासुदेवस्य तदधिष्ठानस्य तत्र सत्त्वात्। माया तु लीलायां रसपोषायैतदज्ञानाय च मध्यस्थतया स्थाप्यते।

વસુદેવજી માયાને મથુરા લાવ્યા ત્યારે માયાધિષ્ઠાન વગરના રસનું દર્શન નહિ થાય એવી શંકા કરવી નહિ, કારણ માયાને લઇ ગયા પણ ત્યાં રસનું અધિષ્ઠાન જે વાસુદેવ તો ત્યાં હતા, માયા તો લીલામાં રસનું પોષણ કરવાને અને બીજાને લીલાનું ભાન ન થવા દેવાનું કામ કરવાને મધ્યસ્થ તરીકે રહેશે

ननु मायायास्तत्र गमने तत्रापि तदावरणीयरसान्तरस्य प्रसङ्ग इति चेन्न।

શંકા—માયા ત્યાં મથુરા ગઈ તેથી ત્યાં પણ તેના આવરણરૂપ ભગવાનનું સ્વરૂપ હોવું જોઇએ

तत्र मायाया गमनमात्रम्, रविकिरणानामिव नातिभाव। आ कसस्राद्बहिर्यास्वरगमनानन्तरस्थोपयोगित्वेन व्रजे एव तदवस्थितिः। 'गच्छ देवि व्रजं भद्रे' 'अर्चिष्यन्ति मनुष्यास्त्वा'मित्यादि भगवद्वचनात्। अत एव षष्ठप्रकरणे 'योगमायामुपाश्रित'

સભા ભરાઇ, ત્યારે તે બદ્ધ થયેલા પોપટે પેલો ગૃહસ્થ કે જે ત્યાં હાજર હતો તેને પૂછ્યું: "કેમ ભાઇ, મારા સંદેશાનો ઉત્તર મળ્યો કે નહિ ?"

ગૃહસ્થે જવાબ આપ્યો: "પોપટજી ! જેવો તમારો સંદેશો મેં મહાત્માને વિદિત કર્યો, કે તરતજ તે મહાત્મા મૂર્છિત થઇ ગયા જેવા જણાયા અને નદીના પ્રવાહમાં તણાવા લાગ્યા." સભામાં બેઠેલા લોકો આ સાંભળી બહુજ આશ્ચર્યચકિત થયા અને વિચારવા લાગ્યા કે, આનો અર્થ શો ? તે પોપટ જો કે બુદ્ધિશાળી નહોતો, તોપણ તેને એ મહાત્માના વર્તનનું રહસ્ય સમજાયું અને "સાધુ મૂર્છા પામ્યા" એ શબ્દો સાંભળીને તરતજ તે મૂર્છા પામી બેભાન થઇ ગયો અને જાણે મરી ગયો હોય એવો જણાયો. સભામાં બેઠેલા માણસોને આ જોઇને ઘણીજ તાજુબી લાગી અને કહેવા લાગ્યા કે, "ખરેખર, આ સંદેશો કંઇ ભેદવાળો હોવો જોઇએ !" જ્યારે પાસે ઊભેલા માણસોને લાગ્યું કે, આ પોપટ તો હવે મરી ગયો છે, ત્યારે તેમણે મરેલા પોપટને પાંજરામાં પૂરી રાખવો નહિ એમ ધારી પાંજરાનું બારણું ઉઘાડી નાખ્યું. જેવો તે પોપટને ઊચકીને બહાર નાખવા ગયા કે તરતજ તે છૂટો થઇને ઊડી ગયો. પછી તેણે એ સભામાં બેઠેલા લોકોને સંબોધીને કહ્યું કે, "હે શ્રોતાજનો ! હે જગતના માનવીઓ ! તમે આ પવિત્રશાસ્ત્રો સાંભળવાને દરરોજ એકત્ર તો થાઓ છો; પરંતુ આત્માનુભવ, મુક્તિ અને પ્રેરણા કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, તે સંબંધી હજી તમે કંઇ પણ જાણતા નથી. તે મહાત્માનો જે સંદેશો મને કહેવામાં આવ્યો તે ઉપરથી હું જાણી શક્યો કે, તેઓ ખરી રીતે મૂર્છા પામ્યા નહોતા; પરંતુ મારા સંદેશાના પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર જાણે કે મૂર્છા પામીને પોતે આપતા હોય એમ મને પ્રેરણા થઇ. આવી રીતે તે મહાત્માએ મને મુક્તિનો ખરો રસ્તો બતાવ્યો અને તે રસ્તો તે આજ છે કે, "બાહ્ય મૃત્યુ એજ અંતર્જ્ઞાન અને મોક્ષનો માર્ગ છે." દેહાત્મબુદ્ધિનો નાશ તેજ પ્રેરણાનો ખરો રસ્તો છે. દેહાત્મબુદ્ધિથી પર થવું, આધ્યાત્મિક સ્થિતિમાં જોડાવું, આંતરિક મોક્ષની એવી અવસ્થાએ પહોંચી જવું કે જ્યાં આ દેહ મૃતપ્રાય થાય છે, એજ મોક્ષનો સત્ય માર્ગ છે. જ્યારે આ મર્યાદિત અલ્પ જીવનને, જ્યારે આ ક્ષુદ્ર દેહાભિમાનને ભૂલી જવાય છે, જ્યારે એને તદ્દન નિર્મૂળ કરવામાં આવે છે;

આવિર્ભાવ પણ છે, તે પણ તે ગોપીજનો જ્યારે શ્રી નન્દરાયજીને ઘેર ગયા ત્યારે ભગવદ્દર્શનાનન્દ ત્યાંજ નન્દગૃહમાંજ—થાતું હતું અને તે 'ગોપીઓ આભળી હર્ષ પામી' ઇત્યાદિથી વર્ણવેલું છે, અર્થાત્ નન્દગૃહમાં પૂર્ણ આવિર્ભાવ નહિ કે વાસુદેવ પછીથી તેના આ વ્યાપારથી એટલે જ્યારે તે વાસુદેવ નન્દદ્વારે ગયા પધાર્યા ત્યારે આ પૂર્ણ અવિર્ભાવ સહિત થયું, તથા નન્દસુન્દરીના હૃદયમાં રહેલું ભાવાત્મક સ્વરૂપ પણ આવી પહોંચ્યું આ બન્ને સ્વરૂપ સંક્રાન્ત (એક) થઈ ગયા, તેનો અભિપ્રાય પ્રમાણે સઘળા પ્રકારે આનન્દ થયો છે

अत्र वासुदेवाविर्भावाभावे आशङ्कां तत्कमाहुः **अन्यथेति** वासुदेवानाविर्भावे केवला माया वासुदेवमभिन्ना, तथा जनितं स्तन्यं भगवान् पुरुषोत्तमः शुद्धपदार्थाभावात् कथं पिबेदित्यर्थः । अयमाशयः । पुरुषोत्तमस्य तु साक्षाज्जननाभावान्न स्तन्योत्पत्तिनिमित्तता । मायायास्तु 'यशोदाया नन्दपत्न्या भविष्यती'ति वाक्याज्जननमस्तीति स्तन्योत्पत्तिहेतुत्वात् । तत्र वासुदेवानाविर्भावे केवलमायाजनितस्तन्ये भोगमात्रसाधकस्य लौकिकस्नेहसम्भवस्य शुद्धिहेतुत्वाभावान्न स्थित बाल्यशुद्धत्वं यदलौकिकत्वमभोक्ता श्रीमत्त्वेन भगवान् न पिबेत्, नाङ्गीकुर्यादिति । एतेन भगवता भोगाभावेनालौकिकत्वेन समर्पितस्य भक्तानामेव तेषु कृपया न त्यागमपीति निरूपितं भवति ।

વાસુદેવવ્યૂહ નન્દરાયજીને ત્યાં પ્રગટ થયો—એ વાત સ્વીકારવામાં આવી ગયા જો આ પ્રકટ્ય ન માનીએ તો કે । માયાથી ઉત્પન્ન થયેલું સહિત જન્મ થયો કહ્યો છે માયા । તેના વડે તેનાથી જે થયે–

સભા ભરાઇ, ત્યારે તે બદ્ધ થયેલા પોપટે પેલો ગૃહસ્થ કે જે ત્યાં હાજર હતો તેને પૂછ્યું: "કેમ ભાઇ, મારા સંદેશાનો ઉત્તર મળ્યો કે નહિ ?"

ગૃહસ્થે જવાબ આપ્યો: "પોપટજી ! જેવો તમારો સંદેશો મેં મહાત્માને વિદિત કર્યો, કે તરતજ તે મહાત્મા મૂર્છિત થઇ ગયા જેવા જણાયા અને નદીના પ્રવાહમાં તણાવા લાગ્યા." સભામાં બેઠેલા લોકો આ સાંભળી બહુજ આશ્ચર્યચકિત થયા અને વિચારવા લાગ્યા કે, આનો અર્થ શો ? તે પોપટ જો કે બુદ્ધિશાળી નહોતો, તોપણ તેને એ મહાત્માના વર્તનનું રહસ્ય સમજાયું અને "સાધુ મૂર્છા પામ્યા" એ શબ્દો સાંભળીને તરતજ તે મૂર્છા પામી બેભાન થઇ ગયો અને જાણે મરી ગયો હોય એવો જણાયો. સભામાં બેઠેલા માણસોને આ જોઇને ઘણીજ તાજુબી લાગી અને કહેવા લાગ્યા કે, "ખરેખર, આ સંદેશો કંઇ ભેદવાળો હોવો જોઇએ !" જ્યારે પાસે ઉભેલા માણસોને લાગ્યું કે, આ પોપટ તો હવે મરી ગયો છે, ત્યારે તેમણે મરેલા પોપટને પાંજરામાં પૂરી રાખવો નહિ એમ ધારી પાંજરાનું બારણું ઉઘાડી નાખ્યું. જેવો તે પોપટને ઊચકીને બહાર નાખવા ગયા કે તરતજ તે છૂટો થઇને ઊડી ગયો. પછી તેણે એ સભામાં બેઠેલા લોકોને સંબોધીને કહ્યું કે, "હે શ્રોતાજનો ! હે જગતનાં માનવીઓ ! તમે આ પવિત્રશાસ્ત્રો સાંભળવાને દરરોજ એકત્ર તો થાઓ છો; પરંતુ આત્માનુભવ, મુક્તિ અને પ્રેરણા કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, તે સંબંધી હજી તમે કંઇ પણ જાણતા નથી. તે મહાત્માનો જે સંદેશો મને કહેવામાં આવ્યો તે ઉપરથી હું જાણી શક્યો કે, તેઓ ખરી રીતે મૂર્છા પામ્યા નહોતા; પરંતુ મારા સંદેશાના પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર જાણે કે મૂર્છા પામીને પોતે આપતા હોય એમ મને પ્રેરણા થઇ.આવી રીતે તે મહાત્માએ મને મુક્તિનો ખરો રસ્તો બતાવ્યો અને તે રસ્તો તે આજ છે કે, "બાહ્ય મૃત્યુ એજ અંતર્જ્ઞાન અને મોક્ષનો માર્ગ છે." દેહાત્મબુદ્ધિનો નાશ તેજ પ્રેરણાનો ખરો રસ્તો છે. દેહાત્મબુદ્ધિથી પર થવું, આધ્યાત્મિક સ્થિતિમાં જોડાવું, આંતરિક મોક્ષની એવી અવસ્થાએ પહોંચી જવું કે જ્યાં આ દેહ મૃતપ્રાય થાય છે, એજ મોક્ષનો સત્ય માર્ગ છે. જ્યારે આ મર્યાદિત અલ્પ જીવનને, જ્યારે આ ક્ષુદ્ર દેહાભિમાનને ભૂલી જવાય છે, જ્યારે એને તદ્દન નિર્મૂળ કરવામાં

સ્વેચ્છાથી જ તે ગોપીજનોમાં અને ભગવદીયોમાં સર્વથા પ્રકટ થયા, એમ માનવું; અર્થાત્ નિત્ય ગોપાળ બાળકો પણ પ્રગટ થયા, એ મતનું સમર્થન તો શ્રીરઘુનાથજી શ્રીભાગવત ગીતા ટિપ્પણીમાં આપે છે કે—

निमाधनफलात्माय प्रादुर्भूतोऽस्मि गोकुले ।
अतो वय हि निश्चिन्ता जाता सर्वत एव हि ।

નિ:સાધનાત્મા ના પ્રભુ શ્રીગોકુળમાં પ્રકટ થયા તેથી અમે સર્વથી નિશ્ચિન્ત થયાં. ઇત્યાદિ

ननु 'पुरुषोत्तमस्तु नन्दगृह एव मायया सह जात' इत्युक्तं सर्वत्र भगवताद्यमायामेव तदाविर्भाव इति नन्दस्था न सा जातेत्यसम्बन्धाऽनुपपन्न इतिचेत्, उच्यते । मायाया जनन पार्थक्येन स्थितो भवति, ननु भगवता सह । अत एव तृतीयया प्राधान्यमुक्तम् । भगवत एव नन्दात्मत्वाद्यमायामाविर्भाव । सा नु पृथक्त्वया वसुदेवगृहे यशोदानन्दत्व जातत्वाशयेन नन्दस्था च सा जातेत्युक्तम् । अत एव पुत्रोत्सवादिकं तु शुद्धनन्दस्यैव जातमित्युक्तम् । तस्या पृथग्भूताया मेव भावदर्शनम् । तदनन्तरमेव चोत्सव इति नानुपपत्तिः काचित् । किञ्च, धराद्रोणयोरप्यधिष्ठानभूतयो स्वामिनीहृदयस्थयोस्तद्भावात्मकयो श्रीनन्दयशोदयोरावेश इति केनाप्यंशेनापि न सन्दिग्धमेतदनुपपत्तिरिति दिक् ।

આચાર્ય નન્દજીએ પ્રાકટ્ય- [illegible]

ત્યાં દ્વૈતપણું નષ્ટ થાય છે. ત્યાં જ્ઞાતા, જ્ઞાન કે જ્ઞેય એવો કોઇ ભેદ રહેતો નથી. લોકો કહે છે કે, "આ મહાત્મા પુરુષ છે;" પરંતુ જો તે પોતે પોતાને મહાત્મા ગણતો હોય તો તે મહાત્માજ નથી. જો તે પોતે પોતાને આત્મપ્રેરિત જ્ઞાની માનતો હોય તો તેને કદી પ્રેરણા પ્રાપ્તજ થતી નથી. માત્ર લોકોજ તેને મહાત્મા અને પ્રેરિત પુરુષ કહી શકે. મનુષ્યો મેઘધનુષ્ય તરફ જુએ છે અને તેથી રંગબેરંગી છાયા જોઇને આહ્‌લાદ પામે છે, સદા તેનાં વખાણ કર્યા કરે છે; પરંતુ જે સ્થળે તે મેઘધનુષ્ય હોય છે, તેજ સ્થળે જઇને તમે જોશો તો તમને ત્યાં મેઘધનુષ્ય જેવી કોઇ વસ્તુજ જણાશે નહિ. માત્ર તે સ્થળની સામી બાજુએ ઊભેલા લોકોનેજ તે મેઘધનુષ્ય જણાય છે.

આવીજ રીતે લોકો પોતાની દૃષ્ટિથી કોઇ પણ પુરુષને મહાત્મા, પ્રેરણાયુક્ત ત્રિકાળજ્ઞાની, તત્ત્વવેત્તા, પ્રખર લેખક કે દિવ્ય વિચારશીલ ગણે છે; પરંતુ પોતાની દૃષ્ટિથી તે માણસને "હું લેખક છું," "મને અંતઃસ્ફુરણા થાય છે" એવો કોઇ પણ જાતનો ભ્રમ થતો નથી. તેનું કશું પણ તેને ભાન હોતું નથી. કારીગરે પોતાની જાતને પોતાની કારીગરીમાંજ સમર્પણ કરવી જોઇએ. મધમાખીઓ જેવી રીતે પોતાનું આખું જીવન પોતાના ડંખમાં સમર્પણ કરે છે, તેવીજ રીતે કારીગરોએ પણ પોતાનું સર્વસ્વ જીવન પોતાની કારીગરીમાંજ સમર્પણ કરવું જોઇએ. આમાંજ અંતઃપ્રેરણાનું સર્વ રહસ્ય સમાયેલું છે. મધમાખ જ્યારે તમને ડંખ મારે છે, ત્યારે તે ડંખ મારીને તરતજ મરણ પામે છે, આવીજ રીતે એનેજ ખરો અંતઃપ્રેરણાવાળો જ્ઞાની કહેવાય, કે તે જે કાર્ય કરે છે, તેમાં પોતાની જાતને સંપૂર્ણ રીતે હોમી દે છે. આજ સર્વ રહસ્યનું રહસ્ય છે. તમને અંત પ્રેરણા થાય અને તેજ વખતે તમે તેના ભોક્તા હો, એવું કદી પણ બની શકે નહિ. તમે કોઇ પણ વસ્તુના સુખના ભોક્તા બનો, એટલે તમે જોશો કે પછી તમને કોઇ પણ જાતની અંતઃસ્ફુરણા થશે નહિ. તમારી અંતઃસ્ફુરણાનો તો જગતના માનવીઓજ ઉપભોગ કરશે. ભોક્તાપણું અને અંતઃપ્રેરણા એ બન્ને કદી સાથે હોઇ શકે નહિ. તમે આનંદના ભોક્તા નહિ થાઓ; પરંતુ એ સ્થિતિથી પણ પર આનંદસ્વરૂપ થઇ જવાના.

પતંગિયું દીપકની જ્યોતિમાં પડે છે અને પોતાનો પ્રેમ કેવો

इति श्रीवल्लभाचार्यवर्यश्रीविट्ठलचरणरेणुमात्रिलापदाम्बुदासश्री-हरिदासविरचित प्रभुप्रादुर्भावविचार समाप्त ।

ઇતિ શ્રી[illegible] થયો ।
[illegible] ।।૧।।
[illegible] ।
[illegible] ।।૨।।

આનંદ[illegible] શ્રીગો[illegible] [illegible] ના [illegible] 'પ્રભુપ્રાદુર્ભાવ વિચાર' સમાપ્ત થયો.

३५. श्रीहरिरायविरचितप्रभुप्राकट्यविचारः ॥

"पुरुषोत्तमस्तु नन्दगृह एव मायया सह जात" इत्यत्रेदं विचार्यते, "नन्दस्त्वात्मज उत्पन्ने" "वसुदेवगृहे साक्षा"दिति-वाक्याभ्यामुभयत्र पूर्णस्यैव प्रादुर्भावो वाच्यः, स चैककाल एव, पूर्णपुरुषोत्तमाविर्भावस्यैकत्वात्, "अथ सर्वगुणोपेत" इतिवाक्यात्, अत एव मुहूर्तानन्तरं मायाजननं, आधिदैविकलीलाकालस्य तदाविर्भावानारब्धत्वात् ।

શ્રી પુરુષોત્તમ તો શ્રીનંદરાયજીના ગૃહમાં જ માયાની

કે જેથી ચોતરફ ઝાકળ વરસે છે અને મંદ, મધુર પવનની લહરીઓ વાય છે? એવું શું છે કે જેથી આ સમસ્ત વિશ્વ પ્રેરિત થાય છે? વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર આપણને કહે છે કે, આ પ્રેરણાનું કારણ જેને આપણે એક પરિપૂર્ણ અવસ્થા કહીએ છીએ તે છે. હવે આ શબ્દ એવો છે કે તેને સ્પષ્ટ સમજાવવાની જરૂર છે. એક દૂધનો પ્યાલો લો. તેની અંદર ખાંડ નાખો એટલે તે ઓગળી જશે. વળી બીજી થોડી ખાંડ એમાં નાખો અને તે પણ પાછી ઓગળી જશે. એમ વારંવાર ખાંડ નાખતાં નાખતાં આખરે એવી પરાકાષ્ઠા—હદ આવશે કે પછી એમાં નાખેલી ખાંડ જરી પણ ઓગળશે નહિ. આ હદ, આ અવસ્થા, આ પરાકાષ્ઠા, તેનેજ વસ્તુની પરિપૂર્ણાવસ્થા કહેવામાં આવે છે. આવીજ રીતે આપણે જોઇએ છીએ કે પાણી અમુક હદ સુધીજ મીઠાને ઓગાળી શકે છે, એમ છતાં જો એની અંદર વધારે મીઠું ઉમેરવામાં આવે, તો તે ઓગળ્યા વગર એમ ને એમ તળિયે પડ્યું રહેશે. અત્રે પાણી મીઠાથી પૂર્ણપણે ભરપૂર છે. પાણી માટી વડે પણ આ પ્રમાણે પરિપૂર્ણ થાય છે. આપણે પાણીમાં અમુક પ્રમાણમાં માટી નાખીએ અને તે ઓગળી જશે; પરંતુ એની હદ ઉપરાંત જરી પણ વધારે માટી તેમાં નાખીએ તો તે ઓગળશે નહિ.

આપણી આસપાસ જે વાતાવરણ આવી રહેલું છે, તેની અંદર નાયટ્રોજન ઓક્સિજન, કારબન ડાયોકસાઇડ, જીવનદ્રવ્ય ને બીજા કેટલાક જુદી જુદી જાતના ભૌતિક પરમાણુઓ રહેલા છે. આ વાતાવરણની અંદર વરાળ રહેલી છે. એ વાતાવરણમાં જલકણ ચારે તરફ ઊડતા રહે છે; પરંતુ જ્યારે હદ ઉપરાંત વરાળરૂપે જળ આપણા વાતાવરણમાં ભરાય છે, ત્યારે વધારાની વરાળ આપણને દૃશ્યમાન થાય છે અને એ હદ ઉપરાંતનું વધારાનું જળ વરસાદ અથવા ઝાકળરૂપે નીચે પૃથ્વી ઉપર પડે છે. આવી રીતે જ્યારે વાતાવરણ પાણીથી ભરપૂર થાય છે અને તેની હદ ઉપરાતનું જળ સમાવી શકતું નથી, ત્યારે આપણી પૃથ્વી ઉપર વરસાદ પડે છે, ઝાકળ પડે છે, ઝરમર ઝરમર મેહુલો વરસે છે અને વાતાવરણમાં આવાજ બીજા બનાવો બનવા પામે છે. વરસાદ પડવા વગેરેના આવા ફેરફાર, આપણું વાતાવરણ પાણી વડે જ્યારે પરિપૂર્ણ રીતે ભરપૂર થાય છે, ત્યારેજ આપણને માલૂમ ~
આ પરિપૂર્ણાવસ્થા કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે આપણે

ગૃહમાં માયાની સાથે પ્રકટ થયા, પરન્તુ વાટગોપેના મહા- મંદિરની જેમ આપથી વીંટળાયેલાજ પુરુષોત્તમ પ્રકટ થયા, કેમકે તે સમયે નિજ અજ્ઞાન રૂપ માયા કાર્ય છે જો તેજ સમયે માયાથી ન વીંટળાયેલા પ્રભુ સાક્ષાત્ દર્શનનું દાન કરે તો શ્રીનન્દાદિ જ્ઞાના દિ થતા તે સર્વોા વયજ થઈ જાય અને તેમ થાય તો અગ્રિમ સર્વ લીલાજ બને નહિ. આથીજ શ્રી સુરેન્દ્રવત્ શ્રીનન્દયશોદા એ દાસ્યસ્તુતિ પણ કરી નથી શ્રીનન્દયશોદાને માયાગ્રણયુક્ત દર્શન થવાથી માયાકૃત નિદ્રાએ કરીને તેમાં જ્ઞાન પણ થયું નહી. શ્રીવસુદેવજીના હૃદયમાં તો શ્રીમત્પ્રભુએ કરેલા તપના ફલરૂપ ભગવ દર્શન છે એમ જાણવું છ, માહાત્મ્ય રૂપ કાર્ય તથા

તેમ માયાની સાથે ... ન થતા વ્યૂહની સાથે પ્રકટ થયા, કેમકે માહાત્મ્યના ... રૂપ કાર્ય ... નું છે

माहात्म्यज्ञानसम्पादनस्य किं प्रमाणमिति चेत् "तमद्भुत"– मित्यादिनो तत्रैव तद्दर्शननिरूपणात्।

શ્રીવસુદેવજી સમક્ષ વ્યૂહસહિત પ્રકટ થવામાં શું પ્રમાણ ? "તમદ્ભુત" ઇત્યાદિ શ્લોકમાં વ્યૂહસહિતજ ભગવદ્દર્શનનું નિરૂપણ છે

ननुप्रद्युम्नरूपेणैव तत्राविर्भाव इतिचेन्न, 'आविवेशांशभागेन' - तिवाक्यविरोधात्, अंशाना भागेन स्वयं पुरुषोत्तम आविवेशेति तदर्थात्। वसुदेवगृहे "विदितोसि भवान्' त्यादिवाक्यानि तु स्पष्टमेव विरुध्येरन्। प्रद्युम्नव्यूहेन स्वस्य तद्धामसम्बन्धित्वं न त्वाविर्भाव।

કે જેથી ચોતરફ ઝાકળ વરસે છે અને મંદ, મધુર પવનની લહરીઓ વાય છે? એવું શું છે કે જેથી આ સમસ્ત વિશ્વ પ્રેરિત થાય છે? વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર આપણને કહે છે કે, આ પ્રેરણાનું કારણ જેને આપણે એક પરિપૂર્ણ અવસ્થા કહીએ છીએ તે છે. હવે આ શબ્દ એવો છે કે તેને સ્પષ્ટ સમજાવવાની જરૂર છે. એક દૂધનો પ્યાલો લો. તેની અંદર ખાંડ નાખો એટલે તે ઓગળી જશે. વળી બીજી થોડી ખાંડ એમાં નાખો અને તે પણ પાછી ઓગળી જશે. એમ વારંવાર ખાંડ નાખતાં નાખતાં આખરે એવી પરાકાષ્ઠા–હદ આવશે કે પછી એમાં નાખેલી ખાંડ જરી પણ ઓગળશે નહિ. આ હદ, આ અવસ્થા, આ પરાકાષ્ઠા, તેનેજ વસ્તુની પરિપૂર્ણાવસ્થા કહેવામાં આવે છે. આવીજ રીતે આપણે જોઇએ છીએ કે પાણી અમુક હદ સુધીજ મીઠાને ઓગાળી શકે છે, એમ છતાં જો એની અંદર વધારે મીઠું ઉમેરવામાં આવે, તો તે ઓગળ્યા વગર એમ ને એમ તળિયે પડયું રહેશે. અત્રે પાણી મીઠાથી પૂર્ણપણે ભરપૂર છે. પાણી માટી વડે પણ આ પ્રમાણે પરિપૂર્ણ થાય છે. આપણે પાણીમાં અમુક પ્રમાણમાં માટી નાખીએ અને તે ઓગળી જશે; પરંતુ એની હદ ઉપરાંત જરી પણ વધારે માટી તેમાં નાખીએ તો તે ઓગળશે નહિ.

આપણી આસપાસ જે વાતાવરણ આવી રહેલું છે, તેની અંદર નાયટ્રોજન ઓક્સિજન, કારબન ડાયોકસાઇડ, જીવનદ્રવ્ય ને બીજા કેટલાક જુદી જુદી જાતના ભૌતિક પરમાણુઓ રહેલા છે. આ વાતાવરણની અંદર વરાળ રહેલી છે. એ વાતાવરણમાં જલકણ ચારે તરફ ઊડતા રહે છે; પરંતુ જ્યારે હદ ઉપરાંત વરાળરૂપે જળ આપણા વાતાવરણમાં ભરાય છે, ત્યારે વધારાની વરાળ આપણને દૃશ્યમાન થાય છે અને એ હદ ઉપરાંતનું વધારાનું જળ વરસાદ અથવા ઝાકળરૂપે નીચે પૃથ્વી-ઉપર પડે છે. આવી રીતે જ્યારે વાતાવરણ પાણીથી ભરપૂર થાય છે અને તેની હદ ઉપરાંતનું જળ સમાવી શકતું નથી, ત્યારે આપણી પૃથ્વી ઉપર વરસાદ પડે છે, ઝાકળ પડે છે, ઝરમર ઝરમર મેહુલો વરસે છે અને વાતાવરણમાં આવાજ બીજા બનાવો બનવા પામે છે. વરસાદ પડવા વગેરેના આવા ફેરફાર, આપણું વાતાવરણ પાણી વડે જ્યારે પરિપૂર્ણ રીતે ભરપૂર થાય છે, ત્યારેજ આપણને માલૂમ ” આ પરિપૂર્ણાવસ્થા કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે આપણે -

પણ પ્રાદુર્ભાવ કરીને તે માયાની સાથેજ નિજ પ્રાદુર્ભાવ કર્યો છે, ધર્મનું મર્મ જેમ માતાનો ગર્ભ છે તેમ ભગવદ્દર્શન માયાનું કાર્ય છે. તેથી તે નવમે માયાસમ્પન્ન ભગવત્પ્રાદુર્ભાવ થયો છે અપ્રાદુર્ભૂતમાયા નિજ કાર્ય સમ્પાદન કરી શકે નહિ, આથીજ 'તું તો થી નન્દપત્ની યશોદાજીમાં પ્રકટ થઈશ' એમ ભગવદ્વાક્યની સંગતિ થાય છે, અન્યથા ભગવદ્ભિન્ન કેવલ માયાનું ત્યાં પ્રાકટ્યજ ઘટતું નથી કારણ જ્યાં ભગવદાવિર્ભાવ હોય ત્યાં જ માયા પ્રકટ થઈ શકેજ નહિ માટે 'નિર્ગમન' છે એવું વાક્ય અહીં પ્રમાણ છે

ननु "नवम्यां सा जाते"त्यत्राग्रिमग्रन्थोऽनुपपन्न इति चेन्न, पूर्वं भगवत्प्रादुर्भावावसरे सा स्थितापि न भेदेनासीत्, सहभावात्। ततो भगवदागमनसमयेन तत्रत्यानां व्यामोहार्थं भगवतः सकाशाद्भिन्ना जातेतीदमेव तस्या जननं शक्तिरूपायाः क्षमरूपेण बहिर्भूय स्वकार्य-कर्तृत्वम्। अत एवाग्रे 'तया हृत' इति वाक्येन तत्कार्यनिरूपणम्, तत्र सर्वेषां स्वापे निष्प्रत्यूहभगवदागमनसिद्धिः, पश्चात् कंसव्यामोहाय भयजनकत्वाय तस्या नयनम्।

ભગવાન્ અષ્ટમીને દિવસે પ્રકટ થયા અને 'માયા નવમીને દિવસે પ્રકટ થઈ' એમ આશ્વિન શ્રીસુબોધિની ગ્રન્થમાં વિરોધ પ્રાપ્ત થશે એમ શંકા પણ ન કરવી પૂર્વે ભગવત્પ્રાદુર્ભાવસમયમાં માયા ઉપસ્થિતજ હતી, પરન્તુ તેનો માત્ર સહભાવ હતો, ભગવાનથી ભિન્ન માયા ન હતી તે પછી ભગવદાગમન સમયે ત્યાંના રહેનારાઓના વ્યામોહાર્થે માયા ભગવાનથી ભિન્ન થઈ આજ માયાનું જન્મ અર્થાત્ શક્તિરૂપ માયા ધર્મરૂપે બહાર પ્રકટ થઈ। આમાં ગણ

સ્થિતિએ જાય છે, ત્યારેજ તમારા વિચારો શબ્દરૂપે તમારા કાગળ ઉપર લખાય છે.

તમારામાંથી જેમણે ગણિતના કઠિન દાખલાઓ ગણવાનો, તેમજ તત્ત્વજ્ઞાનના ગૂઢ પ્રશ્નોનો ખુલાસો મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હશે, તેઓ જાતિઅનુભવથી 'રામ'ના આ કથન સાથે બરાબર એકમત થશે. આપણે એક ગણિતનો કઠિન દાખલો ગણવા બેસીએ; પરંતુ આપણું મન બીજી કોઇ ભાંજગડમાં ગૂંથાયેલું હોય છે, તો પ્રયત્ન કર્યા છતાં પણ દાખલો બેસતો નથી; ત્યારે તમે જરા અકળાઓ છો અને બીજી વસ્તુઓમાંથી મનને તમે દૂર કરો છો અર્થાત્ ગણિતનો અમુક દાખલો બેસાડવાનોજ વિચાર માત્ર તમારા સન્મુખ તરવરી રહે છે. આમ છતાં હજુ પણ તે દાખલો બેસતો નથી. બીજી બધી વૃત્તિઓ અને બહારના વિષયોનો સંગ જો કે દૂર થાય છે, તથાપિ "હું કરૂં છું, હું તેનું માન ખાટીશ" એવો અહંકારનો વિચાર ત્યાં કાયમ રહે છે. પછી શું થાય છે તે જુઓ. થોડી વાર પછી જ્યારે તમે તે દાખલો પાછો ગણવા માંડો છો અને તેના સંબંધમાં ઉપરાઉપરી વિચાર કર્યા કરો છો, ત્યારે અહંકારનો–અર્થાત્ મારાતારાનો તથા દેશકાળનો સઘળો વિચાર નાશ પામે છે અને જે દાખલો બેસતો નથી, તે બેસાડવાનોજ માત્ર વિચાર રમી રહે છે. જ્યારે આવી પરાકાષ્ઠાની સ્થિતિ આવે છે, ત્યારે તમારા મનમાં એકજ વિચાર વ્યાપી રહે છે અર્થાત્ આપણે તે વિચારરૂપ બની જઇએ છીએ. આજ સ્થિતિમાં પતંગ અગ્નિની જ્વાળામાં પોતાને બાળી ભસ્મ કરે છે અને મધમાખીઓ પોતાની જિંદગીનો ભોગ આપે છે. આ સ્થિતિમાં ભોક્તૃત્વનો વિચાર નાશ પામે છે અને ક્ષુદ્ર અહંકાર રહેતો નથી. આવી પરાકાષ્ઠાની સ્થિતિએજ દેહાભિમાનનો નાશ થાય છે. આ સ્થિતિ જ્યાં થઇ કે તરતજ અંતઃસ્ફુરણા થવા લાગે છે. તમારા હૃદયમાંથી એકદમ વીજળીના ઝબકારા માફક ગણિતના કઠિન દાખલાના સમાધાનનું સ્ફુરણ થઇ આવે છે! "મને સૂઝી આવ્યું, મને ગમ પડી" આવાં આવાં વાક્યો બોલતાં લોકોને તમે નથી સાંભળ્યા? આવી જીવન્મુક્તિ સિવાય તમને કદી આનંદ કે અંતઃપ્રેરણા થશે નહિ.

કારીગરો, શિક્ષકો, તત્ત્વજ્ઞાનીઓ અને તત્ત્વચિંતકો પોતે પોતાના વિષયોમાં પ્રેરણા પામે છે; પરંતુ આ પ્રેરણા માત્ર દેહા-

પુરુષોત્તમાવિર્ભાવ દિવસ તો અષ્ટમીજ અને તે પણ શુદ્ધ અર્થાત્ સપ્તમી વેધે કરી રહિત, કારણ કે અર્ધરાત્રવ્યાપિ [illegible] પર્યન્ત અષ્ટમી શુદ્ધ છે. આ શુદ્ધ અષ્ટમીમાંજ ભગવત્પ્રાદુર્ભાવ છે, સપ્તમીયુક્ત અષ્ટમીમાં પ્રાદુર્ભાવ નથી. સપ્તમી-વેધયુક્ત અષ્ટમીમાં જે પ્રાદુર્ભાવોત્સવતાદિ કરે છે, તેમને અન્યકૃતિનો દોષ લાગે છે, કારણ કે તે સમયે પ્રાદુર્ભાવ તિથિજ નથી.

ननु एवं नक्षत्रमपि रोहिणीसंज्ञं स्थितं तत्र तत्रेति कृत्तिका-वेधस्तस्मिन्नपि दोषायेति चेन्न, "धर्मैनाजनि जन्मर्क्ष"मिति वाक्यात् रोहिणीनक्षत्रमष्टम्यामग्रिमनवम्यां च कृत्तिकाविद्धमपि तुल्यं, तादृश एव प्रादुर्भावात्तस्मिन्नप्यविधं व्रतोत्सवाद्यकरणेऽप्यदोषत्वात्। तस्मात् शुद्धाष्टमीतिथिरेव जन्मदिनत्वात्ग्रहणे वैष्णवैरपेक्ष्या।

આમ તો તે સમયે રોહિણી નક્ષત્ર [illegible] કૃત્તિકા વેધ પણ [illegible] એમ [illegible] ન કરવી 'ધર્મેનાજનિ જન્મર્ક્ષમ્' વાક્યથી અષ્ટમીમાં અને અગ્રિમ નવમીમાં ઉભય તિથિમાં રોહિણી-નક્ષત્ર તુલ્ય છે, અર્થાત્ પ્રતિબંધક નથી, ભગવત્પ્રાદુર્ભાવ નથી. કૃત્તિકા વિદ્ધ રોહિણીમાં હોવાથી પ્રતિકાર્યમાં [illegible] ઉત્સવાદિ કરવામાં દોષ નથી, માટેજ શુદ્ધાષ્ટમીતિથિજ જન્મદિવસ હોવાથી નક્ષત્ર વિચાર ન કરતા કેવળ શુદ્ધાષ્ટમીજ વૈષ્ણવોએ લેવી.

ननु तिथिक्षये शुद्धाष्टम्यभावे कापोत्पत्तिर्न [illegible] स्यादिति-त्स्वेन तदनुकूलत्वान्नवम्येवोपोष्या न सप्तमीयुक्ताष्टम्यपि । अत एव "विहाय नवमी"त्यादिवाक्यानि। अनुकूलत्वान्नवम्येव 'केवला'

છે. એ વાદ્યમાંથી સુરસ સ્વર નીકળે છે, તેજ વખતે તમને હૃદયમાં પ્રેરણા થાય છે આ અંતઃપ્રેરણા એજ કર્તા-ઈશ્વર છે. જ્યારે ક્ષુલ્લક અહંતા નાશ પામે છે, ત્યારેજ મનુષ્યને આ અંતઃપ્રેરણા થાય છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે, ક્રાઇસ્ટે લોકોને પોતાનો ઉપદેશ આપવો શરૂ કર્યો, તે પહેલાં સેતાને તેને આ સંસારનાં સુખ ભોગવવા માટે અનેક રીતે લલચાવવા પ્રયત્ન કર્યો. તેના ઉપભોગને માટે સપ્ત લોક હતા. ખાવાને માટે અનેક જાતના રસવાળા અને સ્વાદિષ્ટ પદાર્થો હતા. રાજ્ય કરવા માટે મહારાજ્ય હતું. અનેક પ્રકારના ચમત્કારો કરી દુનિયામાં તેને યશ મેળવવાનો હતો. આવી આવી વિવિધ લાલચો અને આકર્ષક વસ્તુઓ તેની સામે હતી; પરંતુ ક્રાઇસ્ટે કહ્યું કે, "હે સેતાન! ચાલ, બાજુ પર રહે, મારે તારા હાથનું કશુંયે લેવું નથી." કેવાં ઉત્તમ વચનો! હે અમેરિકા અને યુરોપના લોકો! ક્રાઇસ્ટનો આ ઉપદેશ સદા તમારી સન્મુખ રાખો કે, "હે સેતાન! તું મારી સામે ન આવ; મારે તારા હાથનું કશુંય લેવું નથી." આ સઘળી બાહ્ય અસત્, ભૌતિક વસ્તુની મારામારી, ખેંચાખેંચી અને લૂંટાલૂંટ, છતાં ક્રાઇસ્ટનો આ ઉપદેશ તમારે ધ્યાનમાં રાખવો જોઇએ. ક્રાઇસ્ટે આ સંસારની દરેક વસ્તુનો ત્યાગ કર્યો હતો. તેણે ત્યાગ અને ક્રોસ (આત્મભોગ)નો સ્વીકાર કર્યો છે. તેણે યથાર્થ સંન્યાસ ધારણ કર્યો છે. તમારી આગળ પ્રેરણાનું આ રહસ્ય અને દૃષ્ટાંત મોજૂદ છે. જ્યાંસુધી ભોક્તૃત્વ અને કર્તૃત્વનો વિચાર તમારા મગજમાં ઠસેલો છે, જ્યાંસુધી "હું કરૂં છું, હું કરૂં છું, મારે માન ખાટવાનું છે" એવા વિચાર તદ્દન નષ્ટ થાય નહિ, ત્યાંસુધી તમને કદી પ્રેરણા થવાની નથી.

થશે. તેથી નવમીના મધ્યાહ્નસમયપર્યન્તજ ઉપોષણ સહિત પ્રાપ્ત થાય અને જન્માષ્ટમીને દિને તો ભોજનજ પ્રાપ્ત થાય; અને તેમ થાય તો સર્વ સ્મૃતિવચનનો વિરોધ પ્રાપ્ત થાય. નિબન્ધમાં "अन्यान्यपि तथा कुर्यात्" નું વ્યાખ્યાન કરીને "उत्सवो यत्र वै हरेः" ઇત્યાદિથી ઉત્સવનિમિત્તક વ્રતાદિક તો કેવલ નૃસિંહજયન્તીમાંજ અને વામનજયન્તીમાંજ કહેલું છે, નૃસિંહ અને વામન બન્ને સ્વતન્ત્રી હોવાથી શ્રીકૃષ્ણભક્તોને ઉત્સાહ થાય છે તેથી, તે ઉભય અવતાર ભક્તવત્સલ હોવાથી અનુકૂલ છે તેથી, ઉત્સવમાં ઉપોષણ અંગ છે તેથી, ભગવદાવેશ હેતુત્વે કરીને તે બે જયન્તીમાં ઉત્સવ પર્યન્તજ ઉપોષણાદિક કહ્યું, અન્યત્ર નહિ. આજ હેતુથી નિબન્ધમાં વામનજયન્તીના ઉત્સવકરણ-પ્રકરણમાં "નૃસિંહજયન્તીવત ઉત્સવ કરવો" ઇત્યાદિ કહેવાથી ઉત્સવની કૃતાકૃતતાથીજ તદંગ વ્રતનું પણ કૃતાકૃતત્વ સ્પષ્ટ કર્યું છે.

ननु जन्माष्टमीव्रतमपि मर्यादामार्गीयमेवेति चेन्न, स्वप्रभुप्रादुर्भावदिनत्वेन तस्मिन् स्वहृदये स्वरूपादौ प्रादुर्भावाशया पुष्टिमार्गीयैरपि लौकिकसर्वभोगविवर्जनात्। लौकिकभोगस्तु बाधकः प्रादुर्भावे, अशुद्धे हृदि तदनाविर्भावात्। एतावान् विशेषः—इदमेव व्रतं कर्तृभेदेन द्विविधं श्रवणादिवत्, न तु व्रतभेदो निर्णयभेदश्च। अन्यथा पुष्टिमार्गिणामधर्मत्वं स्यात्। न हि पुष्टिमार्गे प्रथम एव त्यागो नन्दादाविरुद्धवादिभिश्च सर्वधर्मकरणात्, किन्तु धर्मिणि केवले प्राप्ते। अत एव स्वामिनीनामपि फलदशायामेव "सन्त्यज्य" "वाञ्छदङ्ग ते" इतिवाक्याभ्यां लोकसम्बन्धत्याग उक्तः।

રનું તથા બળનું ભાન થવા લાગ્યું અને પોતે અજિત છે, એમ તેમનો નિશ્ચય થયો. વારંવારની જીતથી તેઓના મનમાં પોતાના સંબંધમાં વિજેતા હોવાનો વિચાર બંધાયો. આ યોદ્ધાઓ દેહરૂપી પિંજરામાં પુરાયા અને પોતાને બંદીવાન બનાવ્યા. "હું કરૂં છું" અથવા "હું મહાન યોદ્ધો છું" એવા વિચારોએ તેમના મનમાં ઘર ઘાલ્યું અને તેમને ગુલામ બનાવ્યા. તેમની અંદર દિવ્ય અંતરાત્માની જગ્યાએ ક્ષુલ્લક અહંકારનો વાસ થયો. એ અસુરોની આવી સ્થિતિ થયાથી લોકો તેને સહજમાં જીતી શક્યા. આમ દેહાધ્યાસ અને કર્તાપણાના ભાવથી અસુરો જિતાયા અને કેદ પકડાયા.

હવે આ દૃષ્ટાંતનો સાર શો છે એ તમે વિચારો. જ્યાંસુધી તમે ઇશ્વરના એક તંત્ર તરીકે કામ કરો છો અને જ્યાંસુધી તમે દૈવીસત્તામાં સ્થિત છો, ત્યાંસુધી તમે કોઇથી પણ ન જિતાઓ એવા અજિત છો. "હું ભોક્તા છું," "હું કર્તા છું" આવા વિચારથી પર સ્થિતિવાળા પેલા ત્રણ અસુરોની પેઠે તમે અજેય છો; પરંતુ જ્યારે લોકો તમારી પાસે આવી તમારાં વખાણ કરે, તમને મગરૂર બનાવે, તમારી ખુશામત કરી તમને ઊંચે ચઢાવે, હરેક પ્રકારે તમારા મનને રૂચતી તમારી તારીફ કરે; ત્યારે તમે એક અજિત ને વિજયવંત છો, એમ તમને ભાન થવાનું. તમે વીર છો, તમે વિજયી છો, બીજાઓ તમારાથી હારી જાય છે, એમ તમને ખ્યાલ આવતો જશે અને "હું આ કર્મ કરૂં છું ને એ કર્મનું ફળ હું જરૂર ભોગવીશ," "હું ભોક્તા છું," આવા વિચાર તમને બંદીવાન બનાવશે અને તમે તમારી મૂળ સ્થિતિમાંથી અધઃપતન પામશો. તમે હારી જશો. તમારી શક્તિ નાશ પામશે. તમે બળહીન થઇ જશો. બાયબલમાં પણ એવીજ વાત

થયા નેત્રી નવની॥ મધ્યા[illegible]પર્યન્તજ ઉપોષણ સદૈવ પ્રાપ્ત થાય અને જન્માષ્ટમીને દિને તો ભોજનજ પ્રાપ્ત થાય, અને તેમ થાય તો સર્વ સ્મૃતિવચનનો વિરોધ પ્રાપ્ત થાય નિબન્ધમાં "अन्यान्यपि तत्र कुर्वीत" નું વ્યાખ્યાન કરીને 'उत्सवो यत्र वै हरे" ઇત્યાદિથી ઉત્સવનિમિત્તક [illegible] તો [illegible] નૃસિંહજયન્તીમાંજ [illegible] જયન્તીમાંજ કરવું છે, નૃસિંહ અને વામન ભગવ[illegible]નન્દી હોવાથી શ્રીકૃષ્ણના તેને ઉત્સાહ થાય છે તેથી, તે ઉભય [illegible] અન્તરંગ હોવાથી અનુકૂળ છે તેથી ઉત્સવમાં ઉપોષણ [illegible] તેથી, ભગવદાવેશ [illegible] કરીને તે બે જયન્તીમાં ઉત્સવ પર્યન્તજ ઉપોષણ [illegible], અરોગાવતું નહિ આજ હેતુથી નિબન્ધમાં વામનજયન્તીના ઉત્સવ[illegible]-પ્રસંગમાં 'નૃસિંહજયન્તીવત્ ઉત્સવ હોય તો' ઇત્યાદિ ફક્કિકાથી ઉત્સવની કૃતાકૃતતાથીજ તદ્ગ[illegible] [illegible]

ननु जन्माष्टमीनामपि मर्यादामार्गीयमेवेति चेन्न, स्वरूपप्रादुर्भावदिनत्वेन तस्मिन् स्वहृदये स्वरूपादौ प्रादुर्भावाशया पुष्टिमार्गीयैरपि लौकिकसर्वभोगविवर्जनात्। लौकिकभोगस्तु बाधक प्रादुर्भावे, अशुद्धे हृदि तदनाविर्भावात्। एतावान् विशेष –इदमेव व्रत कर्तृभेदेन द्विविध श्रवणादिवत्, न तु व्रतभेदो निर्णयभेदश्च। अन्यथा पुष्टिमार्गिणामधर्मत्व स्यात्। न हि पुष्टिमार्गे प्रथम एव त्यागो नन्दादाभिरुद्धवादिभिश्च सर्वधर्मकरणात्, किन्तु धर्मिणि केवले प्राप्ते। अत एव स्वामिनीनामपि फलदशायामेव "सन्त्यज्य" "वासनदङ्गत" इतिवाक्याभ्यां लोकवेदत्याग उक्त ।

થોડો ભાગ તમે એકાંત સેવો. આવી રીતે કરવાથી તમને દૂષિત કરનાર લોહચુંબકના જેવી આ દુનિયાની ભૌતિક અસરો તમારાથી દૂર થશે અને તમારૂં મન ફરીથી બરાબર સ્થિર થશે તથા તમે પ્રેરણા પામતા થશો. જ્યારે કોઇ વહાણ દરિયામાં કેટલેએક વખત ફર્યા કરે છે, ત્યારે તેની અંદર કેટલીક અવ્યવસ્થા થઇ જાય છે, તેનો કેટલોએક ભાગ બગડી જાય છે. હવે જો તે આપણે સુધારવાનું હોય, તો થોડો વખત તેને રીપેર કરવાના કારખાનામાં રાખવાની જરૂર છે; તેવીજ રીતે તમારા અંતઃકરણને ઘણો વખત સાંસારિક કામકાજમાં, મોહક શક્તિઓના સંગમાં, આપણને દૂષિત કરનાર આસપાસના વાતાવરણમાં રાખીને તમે અસ્તવ્યસ્ત થઇ અધઃપતન પામશો. તમારી નૈસર્ગિક આંતરપ્રેરણાશક્તિનો નાશ થઇ જશે. જેમ તમે તમારા વહાણમાં સાવધાન અને હોશિયારીમાં રહો છો, તેમ આ શરીરરૂપી વહાણમાં પણ તમે સાવધાન અને હોશિયાર રહો. તમારા મન તથા શરીરને દિવસનો થોડો વખત પણ આ દુનિયાની વસ્તુઓની અસરોથી અલગ રાખો અને આત્મામાંજ સ્થિત રહો. તમને અંતઃસ્ફુરણ થાય એવાં પુસ્તકો વાંચોઃ જે પુરુષોના સંસર્ગમાં રહેતાં તમે ઉન્નત સ્થિતિમાં આવો એવા પુરુષોનો સત્સંગ કરો; અથવા તો સદા એકાંતજ સેવો. તમારો કેટલોક વખત ધ્યાનમાં ગાળો. આવી રીતે તમારી પોતાની નૈસર્ગિક પ્રેરણાથી અદ્ભુત શક્તિ તમને પાછી પ્રાપ્ત થશે. શું દરરોજ તમારે તમારૂં શરીર નાહીધોઇને સ્વચ્છ રાખવું નથી પડતું ? શું દરરોજ તમારે તમારૂં ઘર વાળીઝૂડીને સાફ કરવું નથી પડતું ?

આવીજ રીતે તમારે તમારા મનને પણ દરરોજ સ્વચ્છ અને નિર્મળ રાખવાની જરૂર છે. જ્યાંસુધી દુનિયાના વિચારો, દુનિયાની લાલચો અને દુનિયાના વિષયોના ઉપભોગની વાસનાઓ, અથવા "હું કરૂં છું" એવા અહંતાના ખ્યાલો તમારામાં મોજૂદ છે, જ્યાંસુધી તમારૂં દેહાભિમાન નાશ પામ્યું નથી; ત્યાંસુધી તમારે માટે કોઇ પણ જાતની સંગીન આશા નથી. "દેહાભિમાનના નાશ સિવાય અંતઃપ્રેરણાનો કોઈ પણ રસ્તો નથી."

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

प्रमाणपरित्याग उचितः, भगवत्तोषहेतुत्वात्। अन्यथा "वर्षेमा म्प्रिय" इति पद्यव्याकृतौ "स्वप्राप्तिपर्यन्तमधर्माभावाय गोपसम्बन्धेन पूर्वोक्तधर्मनियमस्थाः कृतवानि"त्याचार्योक्तिर्विरुध्येत। तस्मात् पुष्टिमार्गीयैरपि स्वरूपाशाक्त्यदशायां वेदोदितमर्यादापि न त्याज्येति क्व भगवदर्चनाचरणादिरूपवैष्णवमर्यादात्यागसम्भावनेति पूर्वमेव तत्त्यागं वदन्तः कुर्वन्तः कारयन्तश्च विहतफलाशा मूर्खतमा इति।

કિંચ, જે પુષ્ટિમાર્ગ આસક્ત્યદશામાંજ માનને છે, કારણકે તેમાં સાક્ષાત્ પ્રમેયનો આનુભવ કરવાને પ્રમાણપરિત્યાગ છે, આસા-સક્તદશામાં પ્રમાણપરિત્યાગ ઉચિત નથી, પ્રમાણ ભગવત્તોષહેતુ છે, અન્યથા "ત્રિના ત્રિ" શ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં "સ્વપ્રાપ્તિ પર્યન્ત અધર્મ ન થાય એ હેતુથી ગોપનો સમ્બન્ધ કરીને શ્રીગોપીજનને પૂર્વોક્ત ધર્મનિયમમાં સ્થિત કર્યાં" આ શ્રીમહાચાર્યચરણના વાક્યમાં વિરોધ પ્રાપ્ત થાય તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તોએ પણ સ્વરૂપની આસા-ક્ત્ય દશામાં વેદોક્ત મર્યાદા પણ ન ત્યજવી તો કયા ભગવત્સેવા-ચરણાદિરૂપ વૈષ્ણવમર્યાદાના ત્યાગની સમ્ભાવના પણ? તેથી પૂર્વ અનાસક્ત્યદશામાંજ તત્ત્યાગ વદતા કરતા અને કરાવતા મૂર્ખતમ છે, તેમની ફલાશાનોજ નિપાત થયેલો છે

किञ्च पुष्टिमार्गीयाचार्यकृति पुष्टिमार्गनिरूपिकैव भवति। लोकसङ्ग्राहिका तु लोकवेदसम्बन्धिनी। सा न तु भक्तिमार्गीयापि, "वैष्णवत्वं हि सहजमि"तिवाक्यात्।

કિંચ, પુષ્ટિમાર્ગીય શ્રીમદાચાર્યચરણની કૃતિ પુષ્ટિમાર્ગનિરૂ-પિકાજ હોય છે તેમની લોકવેદસમ્બન્ધિની કૃતિ લોકસંગ્રાહિકા

થોડો ભાગ તમે એકાંત સેવો. આવી રીતે કરવાથી તમને દૂષિત કરનાર લોહચુંબકના જેવી આ દુનિયાની ભૌતિક અસરો તમારાથી દૂર થશે અને તમારૂં મન ફરીથી બરાબર સ્થિર થશે તથા તમે પ્રેરણા પામતા થશો. જ્યારે કોઇ વહાણ દરિયામાં કેટલોએક વખત ફર્યા કરે છે, ત્યારે તેની અંદર કેટલીક અવ્યવસ્થા થઇ જાય છે, તેનો કેટલોએક ભાગ બગડી જાય છે. હવે જો તે આપણે સુધારવાનું હોય, તો થોડો વખત તેને રીપેર કરવાના કારખાનામાં રાખવાની જરૂર છે; તેવીજ રીતે તમારા અંતઃકરણને ઘણો વખત સાંસારિક કામકાજમાં, મોહક શકિતઓના સંગમાં, આપણને દૂષિત કરનાર આસપાસના વાતાવરણમાં રાખીને તમે અસ્તવ્યસ્ત થઇ અધઃપતન પામશો. તમારી નૈસર્ગિક આંતરપ્રેરણાશકિતનો નાશ થઇ જશે. જેમ તમે તમારા વહાણમાં સાવધાન અને હોશિયારીમાં રહો છો, તેમ આ શરીરરૂપી વહાણમાં પણ તમે સાવધાન અને હોશિયાર રહો. તમારા મન તથા શરીરને દિવસનો થોડો વખત પણ આ દુનિયાની વસ્તુઓની અસરોથી અલગ રાખો અને આત્મામાંજ સ્થિત રહો. તમને અંતઃસ્ફુરણ થાય એવાં પુસ્તકો વાંચો: જે પુરુષોના સંસર્ગમાં રહેતાં તમે ઉન્નત સ્થિતિમાં આવો એવા પુરુષોનો સત્સંગ કરો; અથવા તો સદા એકાંતજ સેવો. તમારો કેટલોક વખત ધ્યાનમાં ગાળો. આવી રીતે તમારી પોતાની નૈસર્ગિક પ્રેરણાથી અદ્ભુત શક્તિ તમને પાછી પ્રાપ્ત થશે. શું દરરોજ તમારે તમારૂં શરીર નાહી-ધોઇને સ્વચ્છ રાખવું નથી પડતું ? શું દરરોજ તમારે તમારૂં ઘર વાળીઝૂડીને સાફ કરવું નથી પડતું ?

આવીજ રીતે તમારે તમારા મનને પણ દરરોજ સ્વચ્છ અને નિર્મળ રાખવાની જરૂર છે. જ્યાંસુધી દુનિયાના વિચારો, દુનિયાની લાલચો અને દુનિયાના વિષયોના ઉપભોગની વાસનાઓ, અથવા "હું કરૂં છું" એવા અહંતાના ખ્યાલો તમારામાં મોજૂદ છે, જ્યાંસુધી તમારૂં દેહાભિમાન નાશ પામ્યુ નથી; ત્યાંસુધી તમારે માટે કોઇ પણ જાતની સંગીન આશા નથી. "દેહાભિમાનના નાશ સિવાય અંતઃપ્રેરણાનો કોઈ પણ રસ્તો નથી."

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

भ्रान्ता दोषस्तावान्ता वृथा भ्रान्ता विचारणे ।
त्यक्तव्या नैव वक्तव्या वेदबाह्या सदुक्तिभिः ॥१॥

ભ્રાન્ત ો‌ાા તાદ્રૂાન્ત વૃથા ભ્રાન્ત વિચારમાં ॥
ત્યક્ત ય નૈવ વક્ત ય વેદબાહ્ય સદુક્તિએ ॥ ૧ ॥

३६. श्रीमत्प्रभोर्वेयोनिरूपणम् ।

रसात्मको हि भगवांस्तस्याधररसः पुनः ।
तस्य मुख्यरसत्वोक्तिरभेदे युज्यते कथम् ॥१॥

ભગવાન રસાત્મક જ છે. તેજ પ્રભુને ફરી અધર સ હોય તો તે અધરરસ મુખ્ય રસ છે એમ કહેવામાં આવે તો તે ઉક્તિ રસાત્મક પ્રભુ અને તેમના અધરરસ એ બન્નેના અભેદથી કેવી રીતે યુક્ત થઇ શકે?

नहि प्रभौ स्वभेदोऽस्ति कश्चिदत्र रसात्मनि ।
नात्रोन्यते, यथैवाम्रफले चैकरसोऽपि हि ॥२॥

बहिरन्तः क्रमो भेदो रसयोरपि दृश्यते ।
त्वगतो न तथा यद्वत्तन्निर्मितो रसः ॥३॥

જાળ—આ સાંકળો—આ બંધનો કે જેણે તમને બાંધી લીધા તે શું છે? આજે તમે આ વાત માનો યા ના માનો, અમેરિકનો તથા યુરોપિયનો આજે આ વાતની ખૂબી જોઇ શકે યા ના જોઇ શકે; પરંતુ સત્ય તો જે છે તેજ છે! તે કદી બદલાવાનું નથી. સત્ય એ છે કે તમારાં સર્વ બંધનો, તમારો પ્રેમ, તમારી વાસનાઓ ને ઇચ્છારૂપી સાંકળોથીજ તમે બંધાયેલા છો. એજ તમને બંધનકર્તા છે. એથી કરીનેજ તમે પ્રભુને જોઈ શકતા નથી. આજ કારાગૃહ છે. તમે વાસનારૂપી બંધનથી તેમાં પુરાયેલા છો. એકી સમયે બે ધણીની નોકરી બની શકેજ નહિ. રામ અને કામ બન્નેને સાથે સધાયજ નહિ. દેહના ગુલામ થઇ, દેહમાં મમત્વ રાખી વિશ્વના નિયંતારૂપે કદી થવાયજ નહિ. સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવો એટલેજ વિશ્વના નિયંતા થવું અને ઇચ્છાઓ, વાસનાઓ રાખવી એટલે ગુલામગીરીમાં, બંધનમાં, કારાગૃહમાં હાથે કરીને પુરાઇ રહેવું. દરેક મનુષ્ય ક્રાઇસ્ટ થવા ઇચ્છા રાખે છે, દરેક મનુષ્ય સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવા જંખે છે, પેગંબર કે અવતારી પુરુષ થવા મનમાં કામના કરે છે; પરંતુ એવો કોઇ ભાગ્યેજં મળી આવશે કે જે તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે પોતાની પ્રિય વસ્તુઓનો ભોગ આપે!

હિંદુસ્તાનમાં એક મોટો કુસ્તીબાજ મલ્લ હતો. તે હજામ પાસે છૂંદણાં છુંદાવવા ગયો અને તેને પોતાના બન્ને હાથ ઉપર એક મહાન ભવ્ય સિંહની આકૃતિ કાઢવાનું કહ્યું. આ સિંહાકૃતિ કઢાવવાના કારણમાં તેણે કહ્યું કે, “જ્યારે સૂર્ય સિંહરાશિમાં હતો, તે વખતે મારો જન્મ થયો છે; તેથી મારા ઉપર તે રાશિની અસર થયેલી છે. હું બહાદુર, શૂરવીર સિંહ જેવો છું.” છતાં વાત એમ બની કે જ્યારે હજામે છૂંદણું કાઢવા હાથમાં સોય લીધી ને સહેજ શરીર ઉપર ભોંકી; ત્યારે આ મલ્લ સહન કરી ના શકયો. એણે હજામને કહ્યું: “ભાઈ! ઊભો રહે, ઊભો રહે, તું શું કરે છે?” હજામે કહ્યું: “સિંહની પૂંછડી કાઢવી શરૂ કરી છે. આ મલ્લ—કહેવાતો મલ્લ ખરી રીતે તો પીડા ખમી શકતો નહોતો; છતાં તેણે ઢોંગ કરીને કહ્યું: “ભલા માણસ! તને એટલી ખબર નથી કે હાલના જમાનામાં ફેશનવાળા લોકો પોતાના કૂતરા અને ઘોડાઓની પૂંછડી કાપી નાખે છે? માટે પૂંછડી વિનાનો સિંહ કાઢ: એવો બાંડો સિંહ આજકાલ બહુ બળવાન કહે-

अत एव स्वामिनीनामाश्लेषोऽस्ति तदादरः ।
अत एवाधिकारोऽपि तत एव प्रवेशनम् ॥६॥

તે અધરરસ આનન્દનો સારભૂત હોવાને કારણે જ સ્વામિનીઓ ગોપીજનોને પ્રભુના આલિંગનમાં તે અધરરસ તરફ મુખ્ય આદર રહેલો છે. આ કારણે જ તે ગોપીજનોનો રાસલીલામાં અધિકાર પણ રહેલો છે.

वेणुद्वारा वियोगे तु जीवनं तत एव हि ।
एवं मुख्यत्वनिर्धारस्तत्रैव त्वनयोः स्थितम् ॥७॥

इति सम्भोगसुधाधिक्यस्य निरूपणम् ॥७३॥

પ્રભુનો વિરહ હોય છતાં પ્રભુ વેણુદ્વારા અધરરસનું દાન કરે છે તેથી જ ગોપીજનોનું જીવન ટકી રહેલું હતું, તે પણ વેણુમાંથી પ્રભુના અધરરસના નાદનો અનુભવ ગોપીજનોને સંભાળ કરતો તેને લીધે જ આમ હોવાને લીધે જ અધરરસ એ મુખ્ય છે, એમ જાણવું. આ ઉપરથી સગાળી શકાશે કે સુધા-અધરામૃત રસનો મર્મ આસ્વાદન ક્ષમ શકાય તેજ મા શ્રેષ્ઠ છે ૭૧

द्विवार्षिकः कुमारोऽत्र मन्तव्योऽस्मत्प्रभुः सदा ॥८॥
सर्वा तदीयसामग्री मन्तव्यैव तथाविधा ।
अतो हि व्रतचर्यायां अनूढा गोपकुमारिका ॥९॥
'एवं विशुद्धि' इत्यत्र प्रश्नमित्थं निरूपितम् ॥१०॥

પડશે. વહાલામાં વહાલી ઈચ્છાઓ-પ્રિય લાગતાં બંધનો તમારે તોડી નાખવાં જોઇએ. અંતઃકરણની વાસનાઓ, જગતની જંજાળો તોડીફોડીને દૂર નાખી દેવી જોઇએ. તમારે પવિત્ર થવાને માટે, તમોને અધમાવસ્થામાં લઇ જનાર-અધોગતિએ પહોંચાડનાર તમારી વિષયવાસનાઓમાંથી તમારે મુક્ત થવુંજ જોઇએ. ભોગ આપ્યા વિના ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થવો કઠિન છે. ભોગ આપ્યા સિવાય તમારો સ્વભાવસિદ્ધ અધિકાર પાછો મેળવી શકાશે નહિ. જગતમાં પવિત્ર મનવાળા, પવિત્ર હૃદયવાળા મનુષ્યોજ સુખી છે; કારણકે તેમનેજ પ્રભુ મળે છે. તેમનેજ ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. હૃદયની પવિત્રતા એ શું છે? હૃદયની પવિત્રતા એટલે શારીરિક પાપોથી દૂર રહેવું એટલુંજ નહિ, પણ તેમાં એથી વિશેષ રહસ્ય રહેલુ છે. આજ આ વાત મનમાં ઊતરે-પસંદ પડે યા ના પડે; પણ એક દિવસ એવો જરૂર આવશે કે જ્યારે તમને એ સત્ય સમજાશે. દરેક પ્રકારની મમતા પછી તે ઘર ઉપર હો કે પોતાની ઘડિયાળ ઉપર હો, કૂતરા ઉપર હો કે માતા, પિતા સ્ત્રી, પુત્રાદિક ગમે તેના ઉપર હો; પરંતુ જેને સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવાની ઇચ્છા છે, જે મનુષ્ય આ ક્ષણેજ સંપૂર્ણ સત્ય જાણવા ઇચ્છે છે, તેને તો તે મમતા અધોગતિએ પહોંચાડનારી-નબળી પાડનારીજ છે. જગતના પદાર્થોના મોહથી છૂટા થવું-મુક્ત થવું, એનુંજ નામ અંતઃકરણની પવિત્રતા; એનુંજ નામ ત્યાગ. આવી પવિત્રતાથીજ ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થઇ શકે છે.'

જૂની દંતકથાઓમાં એટલાન્ટાની એક સુંદર વાત છે. એટલાન્ટાની એવી શરત હતી કે, જે મનુષ્ય એને પરણવા ઇચ્છતો હોય, તે પહેલાં એને દોડવાની શરતમાં પરાજિત કરે. એવી રીતે એક બળવાન મનુષ્યની સાથે દોડવાની શરત થઇ. દોડવામાં એ સર્વથી આગળ નીકળી જતી હતી; પરંતુ એક જણે એને કેમ જિતાય તે વિષે પોતાના ઇષ્ટદેવ જ્યુપિટરની સલાહ લીધી. દેવે તેને વિચિત્ર સલાહ આપી કહ્યું કે, "જે રસ્તા ઉપરથી દોડવાનું હોય તે આખે રસ્તે નાના નાના સોનાના કટકા પાથરી રાખ." પોતાનો વહાલો ભક્ત શરતમાં એટલાન્ટાને જીતી જાય તે માટે આ વિના બીજી યુક્તિજ તે દેવની પાસે નહોતી. એટલાન્ટાને એક મહાન દેવતા તરફથી વરદાન મળેલુ હતું, જેથી તે આખા વિશ્વમાં સર્વથી બળવાન ને ત્વરિત ગતિવાળી ગણાતી. જ્યુપિટરના

જો એ સ્વરૂપને લીધે કામની સ્થિતિ છે હવે જો કામનો આશ્રય કરવામાં આવે તો પ્રભુની વશ કેટલી છે, તે જાણવાની જરૂર જણાય; જ્યાં સાક્ષાત્સ્વરૂપસ્વામિનીજી સહાય હોય ત્યાં વશ જાણવાની જરૂર નથી ૧૨

तस्य रूपं तु मनस्येवमग्राह्यमनन्तम् ॥१२॥

આ પ્રમાણે તે પ્રભુના સ્વરૂપનો તે અગ્રાહ્ય છે, અલૌકિક છે. તેમ નિરૂપણ કર્યો. ૧૨

स्थायिभावो यशोदाया आकर्ण्य च सुतोद्भवम् ॥१३॥

पद्ये ज्ञानं न तु प्रोक्तं तत्स्वरूपं तथाविधम् ।
स्वामिनीहृदयस्थस्य रूपमेवंविधं मतम् ॥१४॥

યશોદાજીના હૃદયમાં વાત્સલ્યરૂપી સ્થાયી ભાવ હતો, એથી દેવકીજી જેમ દેવકીમાં પ્રભુનું પ્રાગટ્ય થયું ત્યારે દેવકીજીએ સ્તુતિ કરી અને જ્ઞાનદશાનો અનુભવ કર્યો, તેવો અનુભવ પુત્રજન્મ સાંભળતા શ્રીયશોદાજીને ન થયો તેથી તેમણે શ્લોકબદ્ધ સ્તુતિ ન કરી જન્મનમયનું પ્રભુનું સ્વરૂપ વત્સલતારૂપ હતું. શ્રીસ્વામિનીજીઓ–ગોપીજનોના હૃદયમાં પ્રભુનું સ્વરૂપ આવું પ્રેમમય હતું. ૧૪.

'यद्यद्भूतं'त्यादिभिस्तद्वदहिर्वीया निरूपिता ।
चयनादिक्रिया सर्वा पूर्वरूपे निरूपिताम् ॥१५॥

एवं निजप्रभो रूपं विज्ञेयं प्रभुसंश्रिते ॥१६॥

'यद्यद्भूतं' (भा १) आ वगेरे प्रसंगोमां प्रभुनी आम लीला-

પણ તમારી મોહજાળ તોડી નાખો; તેમજ ઇર્ષ્યા, દ્વેષ વગેરે વૃત્તિઓથી મુક્ત થાઓ. ઇર્ષ્યા અને દ્વેષ શું છે? માત્ર અધોમુખી વાસના, તૃષ્ણા અને મોહ. જ્યારે આપણને બીજી કોઇ બાબતમાં મોહ હોય છે, ત્યારેજ આપણે બીજા કોઇનો તિરસ્કાર કરીએ છીએ. આથી પ્રશ્ન થશે કે, અમે અમારી સંતતિ, ભાઇ, ભાંડુ, પતિ, પત્ની વગેરેનો ત્યાગ કેવા પ્રકારે કરીએ? પરંતુ એ તમારે પોતાનેજ જોવાનું છે કે તે કેમ થઇ શકે? સત્ય વાત તો એજ છે કે એક જે સત્ય છે તેજ ઇશ્વર છે. તેનેજ પિતા ગણો, માતા ગણો, સ્ત્રી, ગુરુ, પિતામહ, ઘરબાર વગેરે સર્વસ્વ માત્ર તેનેજ ગણો. દરેક પદાર્થ ઉપરથી મોહ કાઢી નાખો ને માત્ર એ એકજ વસ્તુ ઉપર એકાગ્ર દૃષ્ટિ રાખો. એકજ સત્ય–દિવ્ય જ્યોતિ ઉપર નજર રાખો; એટલે તેજ ક્ષણે તમને સાક્ષાત્કાર થશે.

હિંદુસ્તાનની ભાષામાં એક સુંદર ગીત છે; પરંતુ તે અહીં ગાઇ સંભળાવવાની આવશ્યકતા નથી. તેનો સારાંશ એ છે કે, જો સત્યને માર્ગે પળતાં, સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરતાં પિતા આડે આવે, તો તેને નહિ ગણકારતાં તેની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરો–જેમ ભક્તપ્રવર પ્રહ્લાદે કર્યું હતું તેમ. વળી જો માતા સત્યના સાક્ષાત્કારમાં વચ્ચે આવે તો તેનો ત્યાગ કરો. બાયબલના નવા કરાર (ન્યુ ટેસ્ટામેંટ)નું આજ શિક્ષણ છે. હિંદુઓનાં ધર્મપુસ્તકોમાં પણ આવોજ ઉપદેશ છે. માતાપિતા પર સત્યને માટે પ્રેમ રાખો. સત્યના માર્ગે જતાં જ્યાંસુધી માતાપિતા આડે ના આવે, ખલેલ ના પહોંચાડે ત્યાંસુધી તેમને માન આપો, તેમના ઉપર પ્રેમ રાખો. જો સત્ય તરફ જતાં ભાઇ આડે આવતો હોય, તો જેમ વિભીષણે રાવણનો ત્યાગ કર્યો, તેમ તમે પણ ભાઇનો ત્યાગ કરો. પત્ની વચ્ચે આવતી હોય તો યોગીરાજ ભર્તૃહરિ માફક સ્ત્રીને અળગી કરો. જો પતિ આડે આવે તો મીરાંબાઇ માફક પતિનો સંગ ત્યજો. જો ગુરુ–ધર્મગુરુ સત્યના સાક્ષાત્કારમાં વિક્ષેપ નાખે તો ભીષ્મપિતામહની પેઠે તેને પણ દૂર કરો; કારણકે તમારો ખરો સંબંધી, ઇષ્ટ મિત્ર માત્ર સત્યજ છે; તે સિવાય કોઇ છેજ નહિ. બીજા સર્વ સંબંધીઓ, મિત્રો વગેરે ક્ષણિક છે–નાશવંત છે; પરંતુ સત્ય હરદમ તમારી પાસે છે. સત્યજ તમારો આત્મા છે. માતાપિતા, સ્ત્રી, સંતતિ, મિત્ર વગેરે સર્વ કરતાં સત્ય તમારું સર્વથી નિકટવર્તી સંબંધી છે; માટે સર્વ કરતાં સત્યને

સર્વથા અને એક પ્રભુ સિવાય બીજા કોઈમાં ન હોય તેવી અનન્ય શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, વન્દન, દાસ્ય, સખ્ય અને આત્મનિવેદન એવી નવ જાતની ભક્તિ વડે તીવ્ર એવો અન્યાશ્રય નાશ પામ્યો; હવે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનો અચળ આશ્રય થાય. ૧.

'अभयं सर्वग दास्ये इति जन्मव्रतं मम' इति भगवद्वाक्यम्।
इतिनावगमनविवृति॥

પ્રભુએ એવા પ્રકારની આજ્ઞા કરી છે કે-મારે શરણે આવેલાને હું અભય આપું છું-એ મારું પ્રથમથીજ વ્રત છે.

(પરમકૃપાળુ શ્રીગુસાંઈજીએ આજ્ઞા કરી છે કે—

सदा सर्वात्मभावेन भजनीयो व्रजेश्वरः।
करिष्यति स एवास्मदैहिकं पारलौकिकम्॥१॥

પૂર્ણ ભાવ વડે કરીને વ્રજના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનો હમેશાં આશ્રય કરવો એ પ્રભુજ આપણું આ લોક-સમ્બન્ધી અને પરલોક-સમ્બન્ધી બધું સિદ્ધ કરશે. ૧.

अन्याश्रयो न कर्तव्यः सर्वथा बाधकस्तु सः।
स्वकीयेष्वात्मभावश्च कर्तव्यः सर्वथा सदा॥२॥

પ્રભુ સિવાય બીજા કોઈનો આશ્રય કરવો નહીં; કારણ કે બીજાનો આશ્રય હમેશાં નડતર કરનારો છે. પોતાના જે દાસ તેઓમાં હમેશાં એ પોતાનાજ છે એવો ભાવ રાખવો. ૨.

सदा सर्वात्मना कृष्णः सेव्यः कामादिदोषनुत्।
तद्भक्तेषु च निर्दोषभावेन स्थेयमादरात्॥३॥

તમને એમ યોગ્ય લાગે કે તમારી સ્ત્રીથી જુદા રહેવામાં, દૂર રહેવામાં તમને લાભ છે, તો તમારી સ્ત્રીને પણ તમારાથી દૂર રહેવામાં લાભજ સમાયેલો છે. આ એક સર્વમાન્ય નિયમ છે, સત્યનો અટલ સિદ્ધાંત છે. જે દિવ્યતા, જે સત્ય તમારી અંદર રહેલું છે તેજ સત્ય તમારી સ્ત્રીમાં પણ વ્યાપ્ત છે. યુધિષ્ઠિર રાજાની રાણી પડી ગઇ, પણ રાજા તો આગળજ ચાલ્યો ગયો ને પોતાના ભાઇઓને પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવવા કહ્યું. ભાઇઓ પણ કેટલોક સમય તો તેની પાછળ દોડ્યા, પણ પછી કનિષ્ઠ ભ્રાતા થાકી જઇ લથડિયાં ખાવા લાગ્યો, તેથી બૂમ પાડીને બોલ્યોઃ "હે બંધુ! હે યુધિષ્ઠિર! હે જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા! હું હવે જીવી શકું તેમ નથી; મને ઉગારો, બચાવો. પણ રાજા સત્યપરાયણતા છોડતો નથી. એ તો આગળ ને આગળ ચાલ્યોજ જાય છે. માત્ર કનિષ્ઠ બંધુને કહે છે કે, "ધૈર્ય રાખ, હિંમત રાખ ને થોડું છેટું છે તે દોડીને આવી પહોંચ." પરંતુ હાથ ખેંચી સાથે લઇ જવા એક ડગલું પણ પાછો હઠતો નથી. એ તો ઉતાવળે આગળજ ચાલ્યો જાય છે. થોડી વારમાં નાનો ભાઇ મૃત્યુ પામે છે. વળી પાછો બીજો નાનો બંધુ લથડે છે ને તે પણ સહાયતા માટે બૂમ પાડે છે; પરંતુ જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા યુધિષ્ઠિર મુખ ફેરવતો નથી. આ પ્રમાણે સર્વ ભ્રાતાઓ મરણ પામે છે; પરંતુ રાજા ચળ્યો નહિ. એક પગલું પણ પાછો હઠ્યો નહિ. સત્ય માર્ગેજ ચાલ્યો ગયો. એ જ્યારે સત્યના શિખરે પહોંચ્યો, પોતાના લક્ષ્યબિંદુએ પહોંચ્યો ત્યારે પરમાત્માએ પોતે ત્યાં સાક્ષાત્ દર્શન દીધાં. સત્ય સાકારરૂપે સમક્ષ આવી ઊભું રહ્યું. બાયબલમાં જેમ આપણે વાંચીએ છીએ કે પ્રભુએ કબૂતરને રૂપે દર્શન દીધાં તેવીજ રીતે યુધિષ્ઠિર રાજાની પાસે સત્ય સાક્ષાત્ આવીને ઊભું રહ્યું. પ્રભુએ રાજાને સદેહે સ્વર્ગમાં ચાલ્યા જવાને કહ્યું. બાયબલમાં પણ જોઇએ છીએ કે કેટલાંક મનુષ્યોને પ્રભુએ જીવતાં સ્વર્ગમાં લઇ લીધાં હતાં, તેમજ રાજાને પ્રભુએ કહ્યું. રાજાએ પોતાની જમણી બાજુ તરફ દૃષ્ટિ કરી તો એક કૂતરો સાથે જોયો, તેથી રાજાએ કહ્યું: "હે પ્રભુ! પરમાત્મા! સત્યસ્વરૂપ! જો સ્વર્ગના શિખરે મને મોકલવો હોય, તો આ કૂતરાને પણ મારી સાથે આવવા દો." વાત એમ આગળ ચાલે છે કે, સત્યરૂપી ઈશ્વરે કહ્યું કે, "એમ બનેજ નહિ. સ્વર્ગના શિખરે જવાને કૂતરો લાયક નથી, કારણકે તેને હજી અનેક જન્મો લેવાના છે.

मोक्षो । सर्वेशोपनिवृत्तिर्हि दोषा पञ्चविधा स्मृता ।" भगवते षड्गुणसम्पन्नाय कृष्णाय सर्वान्तःकरणाय दारागारपुत्राप्तवित्ते-हापराणि । दारा भार्या, आगार गृहम्, आप्त कुटुम्बम्, वित्तम्, तेषामीहा चेष्टा पराणि चात्मना जीवेन सह समर्पयामि। समर्पिते सति दासोऽहम् । 'कृष्ण तवास्मि' इति पञ्चाक्षरो मन्त्रः । हे कृष्ण, तव दासोऽहम् । "अभय सर्वदा दास्ये इति जन्मव्रत मम" इति । तन्मयि कुरु ॥ इति निवेदनमन्त्रार्थः ॥

જન્મ પ્રમાણ ન જાણી શકાય તેટલા હજારો વર્ષોથી જે ભગવ, તેનાથી થએલા પ્રભુનો જે વિરહ તેથી થએલા તાપ અને ક્લેશ, તેથી જેનો આનંદનો તિરોભાવ થયો છે એવો હું આનંદ વિનાનો થઇ પડ્યો. પાંચ મહાભૂત આકાશ, વાયુ, તેજ, પાણી અને પૃથ્વી-એ તત્ત્વો બનેલો દેહ, પાંચ કર્મેન્દ્રિય અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પ્રાણ, મન-બુદ્ધિ-ચિત્ત-અહંકાર એ ચાર મળીને અન્તઃકરણ, તેઓના ધર્મ જેવા કે દેહનું દર્દ-કર્તું, ઇન્દ્રિયોની જે જે ક્રિયાઓ પ્રાણો જે જે ક્રિયાઓ, અન્તઃકરણોની જે જે ક્રિયાઓ તે તે 'દેહ-ઇન્દ્રિય-પ્રાણ-અન્તઃકરણના ધર્મો' પ્રમાણે અને મારા સંસારના ... જેવા પાપ પ્રસંગમાં જે હોય તે દેખો. ... થાય કે તેથી ... તે સર્વ નિવેદન થએલા, દારા સ્ત્રી, આગાર ઘર, આપ્ત કુટુંબ, વિત્ત ધન, તે સર્વને લગતી ક્રિયાઓ અને ... સર્વ ... શ્રી-નન્દ-નંદન ... શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને આત્મા સહ તેની સાથે ... છું આ સર્વ સમર્પિત થએ એવું ... પ્રભો ... 'કૃષ્ણ તવાસ્મિ'-એ પંચાક્ષર મંત્ર

રીતે સત્યની દૃષ્ટિથી મિત્રોની પસંદગી કરજો. દુષ્ટ વાસના, મલિન વાસનાને ઉત્તેજિત કરે એવા મિત્રો તરફ લક્ષ ન આપશો; તેમને દુશ્મન ગણજો. જો તેમને મિત્ર ગણશો, તો તેમની સાથે તમે પણ દુઃખ અને દરિદ્રતા વગેરે ભોગવશો.

એક સાધુની વાત છે કે તે ભૂખ્યો રસ્તા પર ચાલ્યો જતો હતો; અને હિંદુસ્તાનમાં તો તમે જાણો છોજ કે કેટલાક સાધુઓને જ્યારે ક્ષુધા લાગે છે, ત્યારેજ અરણ્યના એકાંતવાસમાંથી આવી રસ્તાઓમાં ફરે છે. ક્વચિતજ રસ્તામાં તો નીકળે છે. ઘણુંખરું તેઓ શહેર બહાર જંગલોમાંજ રહે છે ને ત્યાં ઈશ્વરનું ધ્યાન ધરે છે. હવે આ સાધુને ક્ષુધા લાગી હતી. ત્યાં એક નવયૌવના સ્ત્રી આવી પહોંચી ને સ્વાદિષ્ટ ભોજન લાવી. સાધુએ પાસેના કપડામાં ટુકડો રોટલો લીધો ને લઇને જંગલમાં ચાલ્યો ગયો. એ રોટલાને પાણીમાં બોળ્યો ને ખાઇ ગયો. બીજે દિવસે પાછો વખતસર તે સાધુ શેરીઓ ને મહોલ્લામાં નીકળ્યો. પેલી સ્ત્રીએ આવીને પાછું કંઇ સારું મિષ્ટાન્ન આપ્યું. સાધુ તે દિવસે પણ રોજની પેઠે પાછો જંગલમાં ગયો ને ત્રીજે દિવસે પણ એ પ્રમાણે આવ્યો. તે દિવસે પણ તે બાઇ રોજ કરતાં ઉત્તમ અન્ન લાવી અને તે અન્ન સાધુને આપતાં કહ્યું: "મહાત્માજી! બારણે ઊભાં ઊભાં આપની રાહ જોતાં મારી તો આંખો પણ સૂજી ગઇ; ખરેખર આપનાં નયનોએ તો મને મોહવશ કરી દીધી છે." આવા શબ્દો તેના મુખમાંથી નીકળી પડ્યા. સાધુ ચાલ્યો ગયો ને બીજે ઘેર ભિક્ષા માગીને પછી જંગલમાં ગયો. ત્યાં જઈ પેલી નવયૌવના સ્ત્રીએ આપેલું અન્ન નદીનાં જળમાં ફેંકી દીધું ને બીજે દિવસે મોટા લોઢાના સોયા તપાવ્યા અને તે વડે પોતાનાં ચક્ષુ ફોડી, ડોળા કાઢી લઇ કપડામાં વીંટી લીધા. પછી એક લાકડીના આધારથી ઘણી મુસીબતે તે શેરીમાં ગયો. પેલી સ્ત્રી ઘણી ઉત્સુક થઇ સાધુની રાહ જોતી ઊભી હતી. સાધુ ત્યાં આવી પહોંચ્યો; પરંતુ તેણે દૃષ્ટિ પૃથ્વી ઉપર રાખી હતી તેથી તે સ્ત્રીને તેની સ્થિતિ શી છે, તે ખબર ના પાડી; પણ જ્યારે તે સ્વાદિષ્ટ અન્ન લઇને આવી, તે વખતે સાધુએ પોતાની આંખના જુદા કાઢી લીધેલા ડોળા તેની તરફ ધરી કહ્યું: "હે માતા! આ આંખો લઇ લે! આ ચક્ષુએ તને મોહિત કરી છે, તો તે ચક્ષુઓ તારી પાસે રાખવા અધિકાર છે. માતા, ચક્ષુઓ તારે જોઇતાં હતાં તો હવે

ततो मन्त्रोपदेष्टारमग्रतः शब्दतश्च यथादृष्टमनुस्मृत्य नमस्कुर्यात्।

ત્યારબાદ જેણે આપણને ગદ્યાર્થ મન્ત્રનો ઉપદેશ કર્યો હોય તેવા ગુરુદેવના જે પ્રમાણે આપણે દર્શન કર્યાં હોય તે પ્રમાણે આગળ તેઓશ્રીનું સ્મરણ કરી નમન કરવું.

ततो मन्त्रमष्टाक्षरं सार्थकं विचार्याष्टोत्तरशतं जपेत्।

પછી અષ્ટાક્ષર મન્ત્રનો અર્થ સહિત વિચાર કરી ૧૦૮ વાર જપ કરવો।

"श्रीकृष्णः सच्चिदानन्दो गूढो ब्रह्म परात्परः ।
गूढः स्त्रीभावभावात्मा स्वामिनीहृदयस्थितः ॥१॥
शृङ्गारभावात्मकः सर्वलीलारूपफलात्मकः ।
रासलीलापरो नित्यो भावभावात्मकः परः ॥२॥
स्वामिनीवृन्दमध्यस्थस्तदेकरसमग्नकः ।
जीववत्तदधीनश्च लभ्यः सर्वात्मभावतः ॥३॥
लोकवेदप्रसिद्धश्च पुरुषोत्तमनामकः ।
संयोगे राधिकायुक्तः संयोगात्मा तदात्मकः ॥४॥
एकरूपः सर्वहृदि प्रविष्टः शरणं मम ।
निःसाधनस्तन्मनसा तदेकाश्रयभावनम् ॥५॥
इति मन्त्रार्थमिति सिद्धयोगध्यानम् ॥

સ્તાનના એક મહાન શૂરવીર ભગવાન રામચંદ્રજીની જીવનલીલા લખેલી છે; તેમાં કહ્યું છે કે, જ્યારે રામચંદ્રજી સત્યની શોધમાં નીકળી પડ્યા, ત્યારે સર્વ પ્રકૃતિએ દાસત્વ સ્વીકાર્યું હતું. એમાં લખ્યું છે કે, વાનરોએ લશ્કર પૂરૂં પાડ્યું, ખિસકોલીઓએ સેતુબંધ રામેશ્વરનો પૂલ બાંધવામાં મદદ કરી, રાજહંસો રામના દુશ્મનોનું નિકંદન કાઢવા મદદે આવી પહોંચ્યા, પાષાણ પોતાનો સ્વભાવ ભૂલી ગયા. તેમને સમુદ્રના જળમાં નાખ્યા તે વખતે ડૂબી જવાને બદલે તેમણે કહ્યું કે, "સત્યને માટે, સત્યવાદીના કાર્યના વિજય માટે અમે ડૂબી નહિ જતાં તરીશું." પવન અને વાયુ, અગ્નિ, મરુત વગેરે સર્વ રામની મદદે ખડું રહ્યું હતું. અંગ્રેજીમાં કહેવત છે કે, "વાયુના પ્રવાહો અને સમુદ્રના તરંગો હંમેશાં શૂરવીરની સેવા માટેજ છે." શરૂઆતની કહેવાતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા આગ્રહપૂર્વક મંડીએ છીએ ત્યારે સર્વ પ્રકૃતિ આપણી તરફેણમાં ઊભી રહે છે. શરૂઆતમાંજ જો લાલચોના યુદ્ધમાં જીત મેળવશો, તો પ્રકૃતિ તમારૂં દાસત્વ સ્વીકારશે. સત્યને માટેજ આગ્રહ રાખો એટલે તમને જણાશે કે તમે આ સામાન્ય-સાધારણ જગતમાં વસતા નથી. જગત ચમત્કારથી પૂર્ણ લાગશે, સર્વત્ર ચમત્કારજ જણાશે અને પછી જો દેવો તમને સહાય ન થાય, તો તેમનાં દુર્ભાગ્યજ સમજવાં. પ્રકૃતિ ઉત્સુકતાથી વિશ્વના નિયંતાની રાહ જુએ છે. તમેજ વિશ્વના નિયંતા છો–અખિલ વિશ્વના ધણી છો; પરંતુ માત્ર જો સત્યને પકડી રહો તોજ.

હવે 'રામ' જગતના એક મહાપુરુષ બલકે અખિલ વિશ્વના મહાત્માની વાત કહી આ વિષય સમાપ્ત કરશે. એ મહાત્માનું નામ શમ્સતબ્રેજ છે. આ પુરુષનો જન્મ વિચિત્ર સંયોગોમાં થયો હતો. વાર્તા સત્ય હો વા અસત્ય હો, આપણે એ સંબંધે કાંઈ લેવાદેવા નથી; પરંતુ તેમાં કાંઇ સત્ય તો હોવુંજ જોઇએ. તેનો બાપ ઘણોજ નિર્ધન હતો ને તેણે પોતાનું સર્વ જીવન ઇશ્વરભક્તિમાંજ ગાળ્યું હતું. તે પોતાના દેહના જન્મનું ભાન પણ ભૂલી ગયો. પોતે જગતમાં છે એજ ભૂલી ગયો. તેને મન "જગત" એવું કાંઇ હતુંજ નહિ. પ્રભુ, પરમાત્મા, દિવ્યતા પોતેજ હતો. જ્યારે મનુષ્યની રગેરગમાં, રૂંવાટેરૂંવાટામાં એકજ વિચાર સ્થિર હોય છે, પ્રભુતુંજ નિરંતર ધ્યાન રહે છે; ત્યારે તેના શરીરના પ્રત્યેક છિદ્રમાં પ્રભુ ને પ્રભુજ જણાય છે. એમ કહેવાય છે કે,

એવું નામસ્મરણ જે સમયે થાય તે સમયથી જે રાજા તે 'શ્રીકૃષ્ણ'-એ નામના રૂપની ભાવનાથી હૃદયમાં કરેલી માનસિક ભાવનાઓ હૃદયમાં પ્રગટ રહેલા યુગલ સ્વરૂપ, ગોપીઓ સ્વામિનીઓ ગણ ના વચ્ચે કાંઈ પ્રકારમાં રહે ના સ્વરૂપ ગોપીઓ સમર્પે રહેતા શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પ્રભુની ભાવની, ભાવનાથીજ રહે, ઇન્દ્રિયો વિષે પણ તેજ સ્વરૂપમાં ભાવના, તેજ સ્વરૂપમાં મન સ્થિર કરી નામસ્મરણ થાય ત્યારે જ એમ જાણવું

तदा च सिद्धयेत् श्रीमदाचार्याणां हृदय विप्रयोगात्मक स्थायिभावयुत सर्वलीलात्मक (तस्मिन्) श्रीकृष्णपदार्थं युगलस्वरूप विभाव्य, तस्य मुख्यलीला रासरूपा, तां विभाव्य, तद्गतगोपीजना– मुखान्तर्गत तदधुनाच्छादित तदेकनिरुद्ध प्रभु स्वामिनं स्वामिनी– स्वरूप च तथाविध भावयेत्। एवमेकवारमपि नामजपे हृदयफल– सिद्धि। अन्यथा आवृत्तिरिति बोद्धव्यम्।

ને ત્યારથી જ નામ સ્મરણ સિદ્ધ થાય છે અને તે એ છે શ્રીમદાચાર્યચરણોના વિપ્રયોગાત્મક, સ્થાયિભાવ, સર્વલીલાસમન્વિત એવું જે હૃદય તેમાં યુગલસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ પદાર્થની ભાવના કરી, તે પ્રભુની જે મુખ્ય રાસલીલા તેની ભાવના કરી તે રાસલીલાને વિષે બિરાજતા, અને ગોપીજનો વચ્ચે રહેલા, તે ગોપીજનોના બાહુથી વીંટાયેલા, તે ગોપીજનોમાં જેમનું ચિત્ત પરોવાયેલું છે તેવા સ્વામી-પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર અને તેવાજ પ્રકારનું શ્રીસ્વામિનીજીનું જે સ્વરૂપ તેની ભાવના કરવી આ પ્રમાણે એકવાર પણ નામજપ ના મુખ્ય ફલની સિદ્ધિ છે, આમ મુખ્ય રીતે ન થાય

હતો. આ વીરની વાણી દ્વારા એક મહાન, ઘણુંજ મોટું પુસ્તક રચાયું. કલમ વડે આ પુસ્તક એણે લખ્યું નહોતું; પણ એમ કહેવાય છે કે, હરદમ એ બોલતો ત્યારે કવિતાજ નીકળી આવતી; પણ તે કવિતા તમારા અમેરિકન કવિઓ જેવી નહોતી. કવિતાના સત્ય સ્વરૂપમાં તે કવિતા હતી. માત્ર પરમાત્મરૂપજ હતી. તે દિવ્ય વિચારોથી પરિપૂર્ણ હતી: તેનો દરેક શબ્દ સુવર્ણ સમાન છે.

આ પુરુષ વિષે એક બીજી પણ વાત ખાસ જાણવા જેવી છે. એક સમયે કેટલાક મનુષ્યો સરકસ જેવા કોઇ તમાશાને અંગે રાજા પાસે આવ્યા. રાજા ખેલોથી આનંદ પામ્યો ને તેમને એક હજાર ડોલર આપ્યા; પણ પાછળથી રાજાને પશ્ચાત્તાપ થયો; કારણકે દરરોજ આવા નકામા ખેલોમાં હજાર ડોલર ફેંકી દેવા તે તેને વાજબી લાગ્યું નહિ. જેથી રાજાએ પૈસા પાછા લેવા માટે એક યુક્તિ કરીને કહ્યું કે, "તમે સિંહનો વેષ લઇને આવો ને જો તે વેષ આબેહૂબ ભજવી બતાવશો તો આથી પણ વધારે ઇનામ આપીશ; પણ જો બરાબર ભજવાશે નહિ તો તમારી માલમિલકત, ધનદોલત સર્વ જપ્ત કરવામાં આવશે." આ ખેલાડીઓ તેમ કરી શકયા નહિ ને રાજાને ખુશી કરી શકયા નહિ. હિંદુસ્તાનમાં જે પ્રાણીનો વેષ લેવામાં આવે છે, તે પ્રાણી જેવી રીતે હાલેચાલે, ખાયપીએ, તે પ્રમાણે કરી બતાવવામાં આવે છે; પરંતુ સિંહનું રૂપ તેઓથી લઈ શકાતું નથી. આ લોકો આપણા મહાત્મા પાસે આવ્યા ને તેની આગળ રુદન કરવા લાગ્યા. વાર્તામાં કહ્યું છે કે, આ મહાત્માને અખિલ વિશ્વમાં અભેદ હોવાને લીધે, સર્વમાં પોતે પોતાનેજ જોતો હતો. તેને લીધે તેને આ લોકોની દયા આવી ને તેમને કહ્યું: "ધૈર્ય રાખો; કારણ હું પોતેજ સિંહરૂપ થઇને આવીશ, હું પોતેજ એ પ્રયોગ કરીબતાવીશ." આ વાત આગળ ચાલે છે કે બીજે દિવસે રાજા સભામાં આ પ્રયોગ જોવા બેઠો હતો. તે વખતે એકાએક વિદ્યુતની ત્વરાએ ખરેખરો સિંહ કૂદીને મેદાનમાં આવ્યો. સિંહે ગર્જના કરવા માંડી ને રાજાના બાળકને ઊંચકી ફાડી નાખ્યું. પછી બીજું એક બાળક ઊંચકી લીધું ને ઊંચે આકાશમાં ફેંકયું. આ મનુષ્ય ખરેખરી રીતે પરમાત્મા હતો. તેને મન "હું એક નિયંત્રિત થયેલો દેહ છું" એ વાત સ્વપ્નવત્-ભૂતકાળની થઈ હતી. એવા શબ્દોમાં તેને કાંઇ અર્થજ લાગતો નહિ. જે ઇશ્વરે સિંહરૂપે દર્શન દીધું

જપ કરવો, તે પછી "કૃષ્ણ તવાસ્મિ" એ પંચાક્ષર મન્ત્રનો ૩૨૪ વાર જપ કરવો, ત્યારબાદ નવ રત્નમય પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીની હૃદયમાં ભાવના કરવી.

આ પ્રમાણે મહાનુભાવોની કૃતિઓ જોતાંમાં એકતાન એવા શ્રીહરિરાયે સમર્પણ મન્ત્રનું વિવરણ પૂરું કર્યું (વસ્તુસ્થિતિએ શ્રીહરિરાયજીએ ૧ અષ્ટાક્ષરમન્ત્રાર્થ, ૨ ગદ્યાર્થ અને ૩ જપસમય પુષ્ટિમાર્ગીય ધ્યાનપ્રકાર એ ત્રણ ગ્રંથો ભેગાં લીધા છે)

४०. जपसमये स्वरूपध्यानम् ॥

भक्तिमार्गे तापयुक्तक्लेशैर्भगवदर्थकैः ।
सर्वात्मभावसिद्ध्यर्थं जनः पञ्चाक्षरं जपेत् ॥१॥

ભક્તિમાર્ગમાં પ્રભુના વિરહથી થયેલા તાપ સાથેના ક્લેશથી સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ કરવાને માટે જીવે 'કૃષ્ણ તવાસ્મિ' એ પંચાક્ષર મન્ત્રનો જપ કરવો. ૧

पञ्चाक्षरे 'तवास्मी'ति स वै भावः प्रकाशितः ।
सर्वात्मभावसंसिद्धौ न तत्साधनमुच्यते ॥२॥

किन्तु तज्जपतो दैन्यं तदीयत्वविभावनात् ।
तदेवानुग्रहद्वारा सर्वभावप्रसाधकम् ॥३॥

લોગો મૃત શરીર જેવાજ છે. જે લોકો તેની પાછળ પાછળ દોડે છે, તે કૂતરાથી કાંઇ ચઢિયાતા નથી. એવા કૂતરાઓ અહીં ચોતરફ ઊભા છે; તેમને ભોજન માટે આ માંસ આપ." આ વાર્તા સત્ય હો યા અસત્ય હો શમને એ.સંબંધે કાંઇ લેવાદેવા નથી; પરંતુ વાર્તાનું રહસ્ય ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

આ પ્રમાણે સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવાને, સત્યને માર્ગે ચાલવાને બધી આસક્તિ છોડી જગતની ક્ષુલ્લક વાસનાઓની પાર જાઓ. સ્વાર્થી ઇચ્છાઓને તોડી નાખો. જગતની સ્વાર્થજાળોથી છૂટા થશો, તો પછી સત્ય શું છે તે તરત સમજાશે. આ ક્ષણે તમે પોતેજ સત્ય જાણશો. મધ્યમ કોટિના લોકોજ પ્રાર્થના કરે છે કે, "અમને બુદ્ધિપ્રકાશ વધારે આપો." તમારે એવી પ્રાર્થના કરવાની જરૂર નથી. જો સર્વ વાસનાઓથી દૂર રહેશો, જગતની જાળો તોડી નાખશો, કારણકે તમે જાણો છો કે પ્રત્યેક વાસના તમારામાંથી અમુક અંશ લઇ જાય છે; તો પછી સત્ય તમારી સમક્ષ આવી ઊભું રહેશેજ. ભાગ્યેજ આપણે પૂર્ણત્વ પામેલા પુરુષો જોઇએ છીએ. જ્ઞાની પૂર્ણ પુરુષ છે. તેને જે જ્ઞાન થયેલું છે તેજ સત્ય છે. પ્રત્યેક ઇચ્છા–પ્રત્યેક આસક્તિ તમને પોતાના અંશ બનાવે છે; પરંતુ જે ક્ષણે જ્ઞાનની પણ ઇચ્છા કાઢી નાખશો, રાગદ્વેષથી સ્વતંત્ર થઇ, મન સ્થિર કરી, દેહાભિમાન દૂર કરી, દરેક પદાર્થ પરથી મન ઉઠાવી લઇ, પ્રણવમંત્ર જપશો, તેજ ક્ષણે તમારા શરીરનાં રૂવાંટાં ઊભાં થઇ રક્ત તમારી રગેરગમાં વહેશે. તમે પોતેજ આ શરીર ઉત્પન્ન નથી કર્યું? આ આશ્ચર્ય ભરેલું જગત તમારીજ કૃતિ છે, તમેજ ઉત્પન્ન કર્યું છે. યાદ રાખો કે તમારી દ્વારા જે સાંભળે છે, તે કોણ છે! તમે પોતેજ તે નથી? કોણ તમારી દ્વારા જુએ છે? શું તમે પોતે તે નથી? તમારા શરીરમાં લોહીનું વહન કોણ કરે છે? તમે પોતે શું તેના કર્તા નથી? જો તમે પોતેજ, તમારો આત્માજ આશ્ચર્યજનક કામ કરી શકે છે, તો પછી આ જગત પણ તમારૂંજ ઉત્પન્ન કરેલું છે એમ દઢ માનો અને તમારી પોતાની દિવ્યતામાં આનંદ માનો, આત્માનંદરૂપ બનો, સચ્ચિદાનંદ બનો. સર્વ તુચ્છ વાસના–ક્ષુલ્લક ઇચ્છાઓથી દૂર થાઓ, ઓમ્ ઓમનો જપ કરો. જો થોડા સમય એ પ્રમાણે કરશો, તો પગથી તે માથા સુધી તમારૂં સર્વ શરીર તેજોમય થશે. જ્યારે પ્રકાશ, જ્ઞાન તમે સ્વયં પોતેજ છો, તો પછી તેને માટે

છે; કેમકે સર્વાત્મભાવ માત્ર ભાવનાથીજ સિદ્ધ થાય, બીજા કશાથી પણ નહીં. (શ્રીમહાપ્રભુજીએ પણ નિરોધલક્ષણમાં આજ્ઞા કરી છે કે, "भावो भावनया सिद्धः साधनं नान्यदिष्यते–ભાવ માત્ર ભાવનાથીજ સિદ્ધ થાય છે; બીજું કોઇ સાધન ભાવ સિદ્ધ કરવા માટે નથી) ૬.

सर्वलीलाफलं रासलीलामादौ विभावयेत् ।
तस्यामेव हि लीलायां सर्वभावात्मिका यतः ॥७॥

સમગ્ર લીલાઓના ફળરૂપ રાસલીલાનો જ પ્રથમ વિચાર કરવો; કેમકે તેજ લીલામાં સર્વાત્મભાવ રહેલો છે. ૭.

'रासलीलैकतात्पर्यं' इत्यतः स्वामिनाम हि ।
फलप्रकरणत्वं च तल्लीलाविनिरूपणात् ॥८॥

આ કારણેજ શ્રી મહાપ્રભુજીનું 'રાસલીલૈકતાત્પર્ય'–શ્રી રાસલીલાજ સમગ્ર લીલાઓના તાત્પર્યરૂપ જેમણે સ્વીકારી છે, તેવું વિશેષણ શ્રીગુસાંઇજીએ આપ્યું છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં રાસલીલાવાળો જે ભાગ, તેમાં તે પરમ ફળરૂપ લીલાનું નિરૂપણ હોવાથી તે ભાગને શ્રીમહાપ્રભુજીએ ફલપ્રકરણ નિર્દેશ્યું છે ૮.

तत्र स्थलं गूढतमं यमुनापुलिनात्मकम् ।
तच्चाद्रिदुर्गवत्सर्वागम्यं हृदि विभावयेत् ॥९॥

આ ભાવનામાં અત્યન્ત ગૂઢ એવું કોઇથી ન વટાવી શકાય તેવું જબર કિલ્લા જેવું એક રાસલીલાનું સ્થળ–જે શ્રીયમુનાજીના કાંઠા ઉપર આવેલું છે; તેવી ભાવના કરવી ૯.

જ્યારે કોઇ પણ જવાબદારી તમારા પર નથી એમ તમને લાગશે; જ્યારે સર્વ પ્રેમ, પ્રેમની વસ્તુઓ તમારી પાસે છે એમ તમને લાગશે, જ્યારે આવા વેદાંતના સિદ્ધાંતમાં તમે રમણ કરશો; ત્યારે તમે સ્વયંપ્રકાશ થશો. સર્વ પ્રકાશના પણ પ્રકાશ, જ્ઞાનના પણ જ્ઞાન તમે થશો; તો પછી જ્ઞાનને માટે પ્રાર્થના કોની પાસે કરવાની રહેશે? આ ગુહ્ય રહસ્ય છે. સ્વતંત્ર બનો. તમને બંધનમાં કોણ નાખે છે? તમારી પોતાનીજ તૃષ્ણા; બીજું કોઇજ નહિ. જગતની સઘળી વિદ્યુત શકિત, સઘળી સિદ્ધિઓ તમારામાંથી વહન કરશે. જગતમાંના સઘળા ચમત્કારો તમારા દાસ થઇને રહેશે. તમારી વાસનાઓ દૂર કરો, એટલે આ ક્ષણેજ મુકત થશો અને મુકત થશો પછી એવું શું છે કે જેથી તમે આનંદમાં ગરકાવ નહિ થાઓ? નહિ ભય કે નહિ જવાબદારી. ભય શા માટે? તમને અમુક વસ્તુ તમારી પાસેથી જતી રહેશે, તેનો ભય લાગે છે; તેથીજ તમે અમુક વ્યકિતથી ભય પામો છો; તેથીજ હાસ્યાસ્પદ થવાનો ભય રહે છે, તેથીજ કીર્તિની ઝંખના કરો છો અને એવી આસકિતને લીધેજ ભય રહે છે. સર્વ ચિંતા એ ઇચ્છાઓનુંજ પરિણામ છે. શિરોવેદના, હૃદયવેદના, સર્વ ઇચ્છાઓનાંજ પરિણામ છે. દેશના પ્રમુખ અથવા રાજા સમક્ષ તમે સંકોચ પામો છો, ડરો છો, કોકડું વળો છો, કારણકે તમે તેમની કૃપાની અભિલાષા રાખો છો. ઇચ્છાઓથી મુકત થાઓ, તો બાદશાહોના બાદશાહ, સ્વામીના સ્વામી તમે પોતેજ છો. એક પછી એક ઇચ્છાઓને દૂર કરી કે તરત કેવો આનંદ થશે? તેથી 'રામ' કહે છે કે, સત્યનો માર્ગ કાંઇ શોધી કાઢવાનો નથી, મેળવવાનો નથી; માત્ર ઇચ્છાઓથી જે કારાગૃહ ઊભું કર્યું છે, તેજ તોડી પાડો. એનેજ માટે તમારે પ્રયત્ન કરવાનો છે. ॐ! ॐ!!

અફીણ બીજ સમાન છે, જગતૃષ્ણા સર્વે;
ઝડપ્યું ફળને જે ઘડી, પ્રકાશ તેનો ઝળકે.
સરિતા જળપટ પર પડ્યો, જેમ બરફ પ્રકાશ;
ક્ષણ ઉજળું દેખાઇને, થશે સદંતર નાશ.
જીવ જંતુની જાતનો, જાણે નહિ ક્યાં વાસ;
ઊડે, નાસે પ્રથમથી, એવી છે એ વાત.
મેઘધનુષ સમાન છે, સુંદર તેના રંગ;
ઝંઝાવાત થતાં થશે, વ્યોમ પટેથી ભંગ.—

तृतीयपुरुषार्थीयरसक्रीडापर क्वचित् ।
जन्मक्रीडा न वापि मदविह्वललोचनम् ॥१७॥

गोपिकासु च संसक्त विरक्त सर्वकार्यत ।
एतादृश प्रभु श्रीमदाचार्यहृदयस्थितम् ॥१८॥

भावात्मकेन रूपेण सामग्रीसहित तथा ।
रसात्मकस्याधिष्ठान रमवव्धूर्य यत ॥१९॥

तथैव हृद्याविष्ट लीलाया प्रतिगोपिका ।
हृदयादेव तत्तापवशात् बहिरुद्गत ॥२०॥

लोकवेदप्रसिद्धस्वधर्माधिष्ठाय क्रियाकृतिः ।
अवतारपरोक्षे तु मृतावर्वेति निश्चय ॥२१॥

अनुभूतिभाववता भावरूपेण सर्वथा ।
अन्येषामन्यरूपेण तत साधारणी मति ॥२२॥

स्वरूपे च तथा मूर्तौ नहि भाववता क्वचित् ।
एवम्भूत हरिं ध्यायेन्निदीनेन चेतसा ॥२३॥

આના પ્રકારના શ્રીયમુનાજીના મહા નિપજ મો પીઠા મુ[illegible] વાળા, કમલભગા મુ [illegible]વાળા, ચપળ [illegible] ક [illegible]ગતા નેત્રવાળા [illegible]શથી ઘેરાયેલા કપાળપ્રદેશવાળા, [illegible] ને [illegible] ઉપર સુશોભિત મ[illegible]ના આકારના [illegible] [illegible] તેપફૂલેલ વગેરેથી સુન્દર [illegible] [illegible]નકારથી શણગારેલા પીતામ્બરથી વીંટળાયેલા, સુન્દર વનમાળાથી [illegible] જડેલા [illegible] [illegible] માત્ર ગોપીજનો

. પ્રથમ—પ્રત્યક્ષ સંસાર એટલે જડ—સ્થૂલ જગત.

દ્વિતીય—માનસિક સંસાર એટલે સૂક્ષ્મ જગત.

તૃતીય—અવિજ્ઞાત સંસાર એટલે અદશ્ય જગત—જાણી ના શકાય તેવું જગત.

આપણે જ્યારે સ્વપ્નાવસ્થામાં હોઇએ છીએ અથવા તો સૂક્ષ્મ કે માનસિક જગતમાં હોઇએ છીએ, તે સમયે સ્થૂલ જગતનું અસ્તિત્વ હોતું નથી. તેથી કરીને તેને આપણે અદશ્ય કે અવિજ્ઞાત સંસાર કહીશું. કાંઇક અંશે સુષુપ્તિ અવસ્થા અવિજ્ઞાત સંસારને મળતી આવે છે. આ સ્થિતિમાં "મારૂં તારૂં" એ ભેદભાવ રહેતો નથી. હિંદુમુસલમાન તથા ખ્રિસ્તીઓ જેને સ્વર્ગ અને નરક કહે છે, તે માનસિક સંસાર છે. આ માનસિક સંસારના ઘણા પેટાવિભાગ છે; એમાંના અમુક પેટાવિભાગમાં ભૂતપ્રેતનું અસ્તિત્વ છે એમ કહીએ છીએ. આ વિષે સવિસ્તર હાલ કહેવાની જરૂર નથી. પ્રવૃત્તિ માર્ગ માત્ર-સાંસારિકતા છે. આપણી વ્યક્તિગત શક્તિઓને વધારીને વિસ્તારવાળી કરવાની વાસનાઓ કેવળ લોકવાસનાજ છે.

એક મહાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી વીજળી ને વરાળની આશ્ચર્યજનક શોધ કરે છે, ને તેથી કરીને સ્વશક્તિમાં ઉમેરો કરે છે, તેમજ મૂળ તત્ત્વો ઉપર કાબૂ મેળવે છે. આપણને જેટલે અંશે તે જડવસ્તુઓથી સુખ મળે, તેટલે અંશેજ આપણે માન આપીએ છીએ; પરંતુ મોક્ષ, આત્માનંદ, કે પૂર્ણાનંદ લેવાને આપણે તેની પાસે જતા નથી, કારણકે તે વિષયમાં તેનું જ્ઞાન કાંઇજ નથી. તેજ પ્રમાણે કોઇ માનસશાસ્ત્રવેત્તા હોય, તે આપણને મનની વૃત્તિઓ, ઊર્મિઓ વગેરેનું જ્ઞાન આપી શકે. મન, બુદ્ધિના વૃત્તિવેપારોની સમજણ માટે આપણે એ પુરુષ પાસે જઇશું ખરા; અને એટલે અંશે તેમની મહત્તા પણ સ્વીકારશું; છતાં મિલ કે સ્પેન્સરની પાસે ચિત્તની પરમશાંતિની જિજ્ઞાસાથી કદી નહિ જઇએ. પ્રત્યેક પોતપોતાના વિષયમાં ખરેખર મહાન છે, પણ જે પરમાવશ્યક વસ્તુ આપણે જોઇએ છીએ, તે આપણને આવા શાસ્ત્રીઓ આપી શકવાને શક્તિમાન નથી.

ભારતવર્ષમાં એવા ઘણા મનુષ્યો હોય છે, કે જેઓ ભૂતપ્રેત

तत से स्यति सत्तामभावो भवति न स्वत ।
पुष्टिमार्गे साधन च फ२ चापि मतो हि स ॥२४॥

આ પ્રકાર ભાવના કરવામા આવે ત્યારે સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ થાય એ સર્વાત્મભાવ બનતો આના પ્રકારના ધ્યાન વિના મળી આપોઆપ થતો નથી પુષ્ટિમાર્ગમા આ સર્વાત્મભાવ એજ સાધન અને એજ ફળ છે ૨૪

एतत्सेव निजाचार्यस्मरणात्रम्वितात्मनाम् ।
भवदनन्तदीयाना विधेय केवलाश्रय ॥२५॥

આ બધુ આપણા આચાર્યવર્ય શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ પ્રભુની કૃપા વડે કરીને જેમનો આત્મા સનાથ થયો છે, તેવા ભગવદીયોને આશ્રય માત્ર ભાજેજ કૃષ્ણ પ્રભુનો આશ્રય રાખવો ૨૫

४१. स्वमार्गशरणद्वयनिर्णयः ।

यथा हि शरण यातैर्विधेया भावना हृदि ।
स्वाचार्यकरुणामात्रबलात्सात्र निरूप्यते ॥१॥

જે પ્રમાણે શરણે ગયેલા જીવોએ હૃદયમા ભાવના કરવાની છે તેનૂ નિરૂપણ આપણા આચાર્યવર્ય શ્રીવલ્લભાધીશ પ્રભુની કૃપાના બળ પર અહી કરવામા આવે છે ૧

ને એમાં ભૂલ ખાવી ન જોઇએ.

હિંદુસ્તાનના એક મનુષ્ય વિષે આપણે જાણીએ છીએ કે, તે છ માસ પર્યંત મૃતપ્રાય જેવો પડી રહ્યો હતો. આ વિધાને ખેચરી મુદ્રા કહે છે ને તેનું વર્ણન હઠયોગમાં આપેલુ છે. છ માસ પર્યંત જીવનની કોઇ પણ નિશાની તેનામાં જણાતી નહોતી. રગોમાં લોહી પણ વહેતું નહોતું. છ માસ પછી તેનું ઉત્થાન થયુ. આ ઉપરથી આ પુરુષને એક બીજો ક્રાઇસ્ટ કહી શકીએ; પરંતુ તે મુક્ત કે સુખી મનુષ્ય નહોતો. તેણે જે જે ગુનાઓ-પાપો કર્યાં હતાં, તે કહેવાની જરૂર નથી; પરંતુ જે રાજાના દરબારમાં તે આ પ્રયોગ કરતો હતો, તેણે એને ધક્કા મારીને પોતાને ત્યાંથી હાંકી કાઢ્યો હતો.

વળી એક બીજો હતો, તે પાણી ઉપર ચાલી શકતો હતો. એક ખરા સાધુએ હસીને તેને પૂછ્યું કે, "શક્તિ મેળવતાં કેટલોક વખત લાગ્યો હતો?" જવાબમાં તેણે કહ્યુ કે, "સત્તર વર્ષ લાગ્યાં." સાધુએ કહ્યુ કે, "સત્તર વર્ષમાં માત્ર બેજ પૈસા જેટલી કિંમતની શક્તિ તેં મેળવી છે! (કારણકે નદીને સામે તીરે જવાને હોડીવાળાને એથી વધારે પૈસા લોકો આપતા નથી.)" મતલબ કે આવા પ્રકારની સિદ્ધિઓથી કાંઇ પૂર્ણતા આવતી નથી. જેવા પ્રકારે બીજી સંપત્તિઓ બંધનકારક છે, તેજ પ્રમાણે તેનાથી પણ બંધનજ થાય છે. પછી તે બંધન ગમે તો સુવર્ણનું હો કે લોહનું હો; પણ તે અંતે તો બંધનજ છે. અનેથી ગુલામગીરી, પરતંત્રતા તો છેજ. જો આવા પ્રકારની સિદ્ધિઓજ મનુષ્યને પવિત્ર બનાવતી હોય, તો તો કૂતરાંઓ પણ પવિત્ર બને. સૂંઘવાની શક્તિ શ્વાનમા જેટલી હોય છે, તેટલી મનુષ્યમાં હોતી નથી; માટે જો એવી શક્તિઓથી મોટાઇ કે પવિત્રતા આવતી હોય, તો કૂતરાંઓજ મનુષ્યથી અધિક શ્રેષ્ઠ ગણાવાં જોઇએ.

તેજ શ્રીગુસાંઈજીએ શ્રીપુરુષોત્તમ ગોસ્વામી શ્રીમદ્દપ્રભુજીનું "પ્રભુના વિરહનો અનુભવ કરાવવાને માટેજ સર્વ ધર્મોનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપનાર" એવું નામ આપ્યું છે. ૪૬.

यत्र ज्ञानगुणादीनां न्यासस्यहेतोरपि स्वतः ॥५॥

त्यागः, शरीररक्षापि न कार्या भोजनादिभिः ।

लौकिका वैदिका वापि धर्मा भागवता अपि ॥६॥

त्यज्यन्ते, यत्र न फलमन्यत्तदनुभूतितः ।

अतो दुर्लभता प्रोक्ता 'प्रेम्णा सिध्यति नान्यथा' ॥७॥

આ ઉત્તમ રીતિના ત્યાગાત્મક ભક્તિમાર્ગીય સિદ્ધ શરણાત્મક સંન્યાસમાં જ્ઞાન, ગુણ વગેરે તેમજ આદિની ન્યાસતાના કારણનો પણ પોતાની મેળે ત્યાગ કરવાનો છે, ભોજન વગેરેથી દેહનું રક્ષણ કરવાનું નથી, આમાં લૌકિક અને વૈદિક તેમજ ભાગવત ધર્મોનો પણ સર્વથા ત્યાગ કરવાનો છે; કેમકે તે કરવામાં આવે તેથી પણ કોઇ ફલની તો અપેક્ષા નથીજ; માટેજ આ સિદ્ધ શરણ માર્ગ "બહુજ દુર્લભ" કહેવામાં આવ્યો છે. આ માર્ગ કેવળ પ્રેમથીજ સિદ્ધ થાય છે ૫-૭.

पृथक्शरणमार्गोपदेष्टृत्वमिदमेव हि ।

बुद्धिपूर्वकनत्त्यागे विरहानुभवार्थता ॥८॥

શ્રીમદ્ પ્રભુજીનું શ્રીગુસાંઈજીએ શ્રીપુરુષોત્તમ ગોસ્વામી "બધાથી જુદીજ જાતના શરણ માર્ગનો ઉપદેશ કરનાર," એવું નામ

કરડશે. ગૂંચળું વળીને પડ્યો હતો, તે સમયે પણ ઝેર તો તેનામાં રહેલુંજ હતું. આ પ્રમાણે મનરૂપી સર્પ જ્યાંસુધી ગૂંચળું વળીને પડી રહે છે, ત્યાંસુધી કેટલાક ધ્યાન ધરી શકે છે; કારણકે ઇચ્છારૂપી ફેણુ અને મનરૂપી સર્પ એટલો સમય મૃત્યુ પામેલાં જણાય છે, બાકી ખરી રીતે કાંઇ મૃત્યુ પામેલાં નથી. સર્પ બીજે પ્રકારે પણ પકડી શકાય છે. મંત્રોચ્ચાર કરી મોરલી વગાડતાં વગાડતાં સર્પને મોહિત કરી શકાય છે; પછી ચતુરાઇથી સર્પને પકડવામાં આવે છે ને તેના ઝેરી દાંત કાઢી-લેવાય છે; આમ કરવાથી સર્પ બોખો બની રહે છે અને ઝેર તેનામાંથી જતું રહે છે. મનને સ્થિર કરવાને માટે વેદાંત પણ આજ રસ્તો બતાવે છે.

માનસિક શક્તિના અભ્યાસીઓ પોતાના મનને ટાઢથી ગૂંચળું વળી પડી રહેલા સર્પ જેવી સ્થિતિમાં લાવી શકે છે અને તેથી કરીને થોડા સમયને માટે આનંદ ભોગવી શકે છે; પરંતુ ટાઢથી પીડાતા મનરૂપી સર્પને જ્યારે સગાંસંબંધી ઉષ્ણતા આપે છે કે તરતજ ગૂંચળું છૂટી જાય છે ને ઇચ્છાઓરૂપી વિષ જાગૃત થાય છે; કારણકે સર્પને મોહિત કરી, તેના દાંત કાઢી નાખી ઝેર દૂર કરેલું નથી હોતું અને તેથી વાસ્તવિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી.

આવી શક્તિ ધરાવનારા ઘણાએ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ પૈસા કમાવામાં કરે છે. મનને ધ્યાનસ્થ કરવું એ ઘણી સારી વાત છે, પરંતુ અંતે તેમાંથી ઇચ્છાઓરૂપી ઝેર દૂર કરવું જોઇએ. જ્યારે મનની દરેક પ્રકારની નિર્બળતા દૂર થાય, ત્યારેજ એ સર્પ વિષ વિનાનો બને છે અને ત્યાર પછીજ તમારા નિત્યકર્મમાં તથા જગતમાં કોઈ પણ ભય વિના તમે નિશ્ચિંત ફરી શકશો. મનુષ્ય મદિરાપાન કરી નશામાં પોતાનાં ઘરબાર થોડી કિંમતે વેચી દે છે અને ખતપત્ર પણ કરી દે છે. પછી જ્યારે તેની સ્ત્રી કોઈ ઉપચારથી નશો ઉતારી દે, કે તેજ વખતે પોતાના કૃત્ય માટે પશ્ચાત્તાપ કરે છે અને ન્યાયની અદાલતમાં નશામાં કરેલાં કૃત્ય માટે પોતે જવાબદાર નથી એમ કહીને ઘરબાર વેચાતાં લેનાર ઉપર ફરિયાદ માંડે છે. તેજ પ્રમાણે મનની થોડા સમયની ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં મનુષ્યો ઈશ્વરને સર્વસ્વ અર્પણ કરી દે છે; પરંતુ એ સ્થિતિથી મુક્ત થતાંવારજ ઈશ્વરને સમર્પેલું તેની પાસેથી પાછું લઇ લે છે. જગતની તૃષ્ણાઓ મનને વિહ્વળ

સાધન નથી, સેવા અને શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનોજ આશરો જ,' તે પ્રમાણે માત્ર ભગવદીજ સર્વ કે સિદ્ધ થઈ શકે તેમ છે. ૧૦-૧૧

निराग्रहरहितं चापि शरणं भक्तिसाधनम् ।
नवरत्नेऽपि च प्रोक्तं 'तस्मात्सर्वात्मने'ति हि ॥१२॥
'प्रत्येकं साधनं चे'ति बालबोधे निरूपितम् ॥१२½॥

બીજું કાંઈ પણ ભાવનો વિના માત્ર શરણ ભક્તિ સિદ્ધ કરનાર છે એ માટેજ શ્રીમહાપ્રભુજીએ નવરત્નમાં 'તેથી કરીને સર્વભાવે હમેશાં 'श्रीकृष्ण शरणं मम' એ અષ્ટાક્ષર મંત્રનો જપ કરનાર રહેવું' એવી આજ્ઞા કરી છે, તેમજ બાલબોધમાં પણ આપે 'પ્રભુનો આશ્રય એ એક સાધન છે.' એમ આજ્ઞા કરી છે ૧૨½

तस्मादिदानीं तद्भक्तिर्न सिध्येत्तत्र साधनैः ॥१३॥
इति निस्साधनाधीशः स्वाम्यमाविश्चकार ह ।
तेन चोक्तं कृपादृष्ट्या द्विविधोऽपि तदाश्रयः ॥१४॥
फलात्मा साधनात्मा च स्वतन्त्रो भक्तिसाधनं ।
तत्रापरो विवेकादिसहितं साधयेद्रतिम् ॥१५॥

તેથી કરીને અત્યારે પ્રભુની ભક્તિ કોઈપણ અન્ય સાધનોથી સિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી. આ ખાતરજ નિસ્સાધન ભક્તજનોના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીએ આપના મુખારવિન્દરૂપ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીનો પ્રાદુર્ભાવ કર્યો, અને શ્રીમહાપ્રભુજીએ કૃપા કરી ભક્તિમાં સાધનરૂપ

આવીને ઊભા રહો છો. સર્વ રૂપરૂપાંતર તમે પોતેજ છો. વેદાંત પ્રમાણે તમે પોતેજ તમારા શત્રુ, મિત્ર, ભાઈ વગેરે સર્વ છો; તેથી મૃત્યુ પામેલા આવીને મળે છે એમ કહેવું તે સત્ય નથી. બીજા રૂપમાં એ તો આપણે પોતેજ છીએ.

પ્રશ્ન—માનસિક સિદ્ધિ કેળવવાને સારૂ કોઈ ખાસ વિધિ છે ખરી કે? જવાબમાં કહેવાનું કે, હા, છે. એક વૈદ્ય થવાને કે, એન્જિનિયર થવાને અમુક કેળવણી લેવીજ જોઇએ અને તેજ પ્રમાણે માનસિક સંસારની વસ્તુઓ જોવાને સારૂ પણ અમુક શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવું જોઇએ. એ કેળવણી વિષે અહીં કાંઇ કહેવાની જરૂર નથી. 'રામ' મૃગજળની પાછળ ફાંફાં મારી દોડતા ફરવાની ભલામણ કરી શકે તેમ નથી; કારણકે જ્યાં પવિત્ર મનુષ્ય વસે છે, ત્યાં ભૂતપિશાચ આવી શકતાં નથી.

એક સમયે હિમાલયની ગુફામાં 'રામ' રહેતો હતો, ત્યાં ભૂતનો વાસો છે એમ માન્યતા હતી. આસપાસના લોકો કહેતા હતા કે, "ઘણાક સાધુઓ એ ગુફામાં એક રાત્રિમાત્ર પણ રહેવાથી મરણ પામ્યા હતા અને કેટલાક તો ગુફા જોવા જતાંજ મૂર્છા ખાઈ પડ્યા હતા." પરંતુ જ્યારે 'રામે' એ ગુફામાં રહેવાની ઇચ્છા દર્શાવી, ત્યારે તે લોકો વિસ્મય પામ્યા. 'રામ' ઘણાક માસ તે ગુફામાં રહ્યો, પણ ભૂતભૂત કાંઇ જણાયુ નહિ. બધાં ભૂતો નાસી ગયાં હોય એમ લાગ્યું. જો કે ગુફામાં સર્પ, વીંછી વગેરે જીવજંતુ હતાં ને ગુફાની બહાર વાઘ રહેતા હતા; પરંતુ કોઇએ 'રામ'ના શરીરને કોઈ પણ પ્રકારે ઇજા કરી નહોતી.

વેદાંતથી સિદ્ધ થાય છે કે, જીવન્મુક્તો, મૃત્યુ પછી ભૂતરૂપે અસ્તિત્વ ધરાવતા નથી પોતાની તૃષ્ણામાં બંધાઈ રહેલાઓજ માત્ર ભૂતપિશાચનાં રૂપ ધારણ કરે છે. ડૉક્ટર જૉન્સન જે વાચાળપણામાં શિરોમણિ જેવો કહેવાય છે ને જે વાદવિવાદમાં અંતે પોતાનોજ કક્કો ખરો કર્યા વિના રહેતો નહિ, તેને એક દિવસ એવું સ્વપ્નું આવ્યું કે, બર્કે તેને વાદવિવાદમાં નિસ્તેજ કર્યો. જૉન્સન જેવાને તો આ ઘણું અસહ્ય થઇ પડ્યું. મન વિહ્વળ બન્યું, નિદ્રા લેવી તે પણ મુશ્કેલ થયુ. તેણે કોઈ પણ પ્રકારે મન ઉપર કાબૂ રાખવા પ્રયત્ન કરી વિચાર કરવા માંડ્યો, એટલે એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે, બર્કે જે દલીલો કરી હતી, તે ખરી રીતે તો

द्वितीये शरणं तु स्यादेतद्देहादिकं मम ॥१९॥
तदेकशरणं, तेषां रक्षकश्च प्रवर्तकः ।
निवर्तकश्च भगवान्, निष्प्रयत्नस्ततो भवेत् ॥२०॥

બીજા પ્રકારનો જે સાધનરૂપ આશ્રય છે, તેમાં જીવને આ મારું દેહાદિક તે પ્રભુને શરણેજ છે, તેવો ખ્યાલ રહેલો છે. આવા ભક્તોનું રક્ષણ કરનાર, પ્રવૃત્તિમાં નાખનાર અને પ્રવૃત્તિમાંથી ઊંચકી નિવૃત્તિમાં મૂકનાર ભગવાનજ છે; તેથી ભક્તે નિષ્પ્રયત્ન–બીજા કોઇપણ લૌકિક વગેરે કાર્યોમાં પ્રયત્ન વિનાનું થવું ૧૯-૨૦

इति विज्ञाय शरणद्वयं जीवः सदाश्रितः ।
निस्साधनो निजाचार्यानाश्रितः सिद्धिमाप्नुयात् ॥२१॥

આ પ્રમાણે સિદ્ધ અને સાધનરૂપ, એવા બન્ને પ્રકારના શરણ-આશ્રયને સારી રીતે સમજી પ્રભુનો આશ્રય સતત રાખી, નિસ્સાધન બની, શ્રીમહાપ્રભુજીને શરણે રહે એટલે જીવ સર્વ સિદ્ધિ મેળવવા ભાગ્યશાળી થાય ૨૧.

वृहदारण्यक

१–सुधारणा

એક શીતળ શિલાનું ઓશીકું કરીને મૃદુ રેતીની પથારી ઉપર, પગ ઉપર પગ ચડાવીને આનંદથી નિર્મળ હવા ખાતાં, દિવ્ય પ્રકાશને ચુંબન કરતાં અને અત્યંત આનંદપૂર્વક પ્રણવ-મંત્રનું ગાન કરતાં, ખળખળ વહેતા ઝરાના તાલ સાથે તાલ મેળવતો 'રામ' દેવદાર અને તાડનાં વૃક્ષો પાસે આરામ લેતો હતો; તે પ્રસંગે નવીન પાશ્ચાત્ય સભ્યતાથી અક્કડ થયેલા એક સદ્‌ગૃહસ્થે વિનોદપૂર્વક 'રામ'ને પૂછ્યું કે, "એશિયાના લોકોનો આળસુ સ્વભાવ વળી અમેરિકામાં કયાં લાવો છો ? ઊઠો, કંઇક પરોપકાર કરો."

'રામે' કહ્યું: "મારા પ્રિય આત્મસ્વરૂપ મિત્ર ! તમે કંઇક પરોપકાર કરવાનું કહો છો, પરંતુ એ દિશામાં હવે સ્થાનજ કયાં છે? મને અને મારા 'રામ'ને તો એકલોજ રહેવા દો."

શું આને તમે 'આળસ' કહો છો? પૌર્વાત્ય આળસ? પણ આળસ એટલે શું?

શિષ્ટાચારના પંથમાં શ્રમ કર્યા કરવો, રૂઢિના પ્રવાહમાં વહ્યા જવું, દ્રશ્યપ્રપંચના કૂવામાં મૃત પિંડની પેઠે ડૂબી જવું, સંપત્તિના ખાબોચિયામાં ડૂબી મરવું, ઈશ્વરચિંતનમાં વખત ગાળવો જોઇએ તે પૈસા મેળવવામાં ગાળવો અને એ સૌને કંઇક પરોપકારનું નામ આપવું એ શું આળસ નથી? પોતાના જીવનક્રમ પ્રમાણે બીજાને રહેવાની ફરજ પાડવી અને પોશાક, ખાવું, પીવું, ચાલવું, સૂવું, હસવું અને રડવું, આદિ કંઇ પણ કરવામાં સ્વતંત્રતાનો અભાવ હોવો એ શું આળસ નથી? આટલાં કામમાં સ્વતંત્રતા નથી તો પછી બોલવામાં તો હોયજ કયાંથી? આપણું ઈશ્વરત્વ ખોવાઇ જાય એ શું આળસ નથી? એ ઉતાવળ,

न्यासिनोऽपि परं तत्र धर्माः केचिन्निरूपिताः ।
वेषोऽपि तत्र विहित सन्न्यासाङ्गतया पुन. ॥६॥

मोक्षकामनया नित्यमवस्थान निबोधितम् ।
प्रवेशश्च हरौ नित्यः फलमन्ते निरूपितम् ॥७॥

केवलो ज्ञानमार्गीयः सन्न्यासः स्थितिकारकः ।
सत्यलोके भक्तियुत प्रवेशं वापि साधयेत् ॥८॥

આ મર્યાદામાર્ગીય સન્યાસમા શ્રવણ, મનન અને ધ્યાન બતાવવામા આવ્યાં છે. ચિત્તને વિકલ થવાનો ભય રહે, એ ખાતર એક સ્થાન ઉપર કાયમનો વાસ કદીપણ ન કરી શકાય. મનને સદા પ્રફુલ્લ રાખવાને માટે પૃથ્વી વિશે પર્યટન કરવાનું કહેવામા આવ્યુ છે; તથા દેહ ટકી રહે, એ માટે ભિક્ષાટન કરવાનું છે. શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના માહાત્મ્યનો બોધ થાય એ માટે વેદાન્ત શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરવાનું હોય છે વિશેષમા સંસારના દુઃખો બાધક ન થાય તેમજ આત્માને સુખની સિદ્ધિ થાય. એ માટે આ મર્યાદામાર્ગીય સન્યાસીઓ વાસ્તે ખાસ અમુક ધર્મો પાળવાનું પણ બતાવવામા આવ્યું છે. તેવા સન્યાસને અંગે વિશિષ્ટ પ્રકારનો વેષ પણ નક્કી કરવામા આવ્યો છે. સદૈવ મોક્ષ મેળવવાની ઇચ્છાએજ સર્વત્ર સહવાસ કરવાનું નિર્દેશવામા આવ્યું છે એ મર્યાદામાર્ગીય સન્યાસને અન્તે ફલ તરીકે શ્રીહરિમાં નિત્ય પ્રવેશ થાય છે જ્ઞાનમાર્ગીય એવો કેવળ સન્યાસ માત્ર દેહસ્થિતિ પુરતોજ છે. એમા જો ભક્તિ ભળે તો તે સત્યલોકમા પ્રવેશ સિદ્ધ કરાવે ખરો ૬–૮.

ચાલ દોસ્ત ! આમ આવ; આ ચાલુ પળ અને પ્રદેશનો ઉપયોગ કરી લે. આવ, મારી સાથે આ ઘાસ ઉપર સૂઈ જા.

તમારા આયુષ્યનો વીમો ઉતારવાને સોનુંરૂપું એકઠું કરીને તમારા આયુષ્યનો નાશ કરી નાખશો નહિ. ધન એકઠું થવાથી અને વખતસર તેના હપ્તા ભરવાથી તમે તમારા આયુષ્યની જામીનગીરી–ખાતરી મેળવી શકો છો ? હે મૂઢ પામર મનુષ્ય ! તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખીશ નહિ. ક્ષુલ્લક બાબતોને માટે ભયંકર યાદવાસ્થળીઓ મચાવનાર આ જગતમાં જીવવાને માટે વ્યર્થ ઉપાયો શા માટે શોધો છો ?

અંગ્રેજ કવિ વર્ડ્ઝવર્થ કહે છે કેઃ—

"આપણે સંસારની માયામાં બહુજ ગૂંચવાઈ પડ્યા છીએ. વારંવાર કમાવામાં અને ખરચવામાં આપણે આપણી શક્તિઓનો ઘણો વ્યય કરીએ છીએ. પ્રકૃતિમાં આપણે બહુ થોડું આત્મદર્શન પામીએ છીએ. આપણે આપણા હૃદયને અતિ ક્ષુલ્લક આનંદ–ભોગ આપીએ છીએ. ચંદ્રને જોઈને પ્રીતિથી ઊભરાતો સમુદ્ર તથા હમેશાં ફુંકાતો પવન કે જે બિડાયેલાં પુષ્પોની પેઠે હમણાં શાંત થયો છે તે અને બીજી સઘળી ચીજો આપણા ઉપર કાંઇ પણ અસર કરી શકતી નથી–તેની સાથે આપણે તાદાત્મ્ય સાધી શકતા નથી. હે મહાન પ્રભો ! લોકો મને મૂર્તિપૂજક કહે તો મને તેની પરવા નથી. હું મૂર્તિપૂજક અનેક દેવોનો ઉપાસક હોઉં તો સમુદ્રને કિનારે ઊભો ઊભો મારી ઉદાસીનતા ન્યૂન કરી શકું અને યુરોપ અને સમુદ્રમાંથી ઉદ્ભવતો શૃંગનાદ કિંવા વૃદ્ધ ટ્રીટનનું વાળેલું રણશીંગડું સાંભળી શકું !"

યુરોપ અને અમેરિકાના સુધરેલા ગણાતા દેશો વિનાશના પંથમાં ઘણા આગળ વધ્યા છે; પરંતુ બૌદ્ધિક અથવા આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ એજ ખરી પ્રગતિ છે. ખરી પ્રગતિએ મનુષ્યના સત્-સ્વરૂપને હલાવવું જોઇએ. માત્ર તેની છાયાનેજ જગાડવાનો વ્યર્થ શ્રમ કરવાની જરૂર નથી. વાસ્તવિક ઉન્નતિને ઐહિક સંપત્તિ સાથે કંઇજ લેવાદેવા નથી અને નકામી જરૂરિયાતો વધારવાનું પણ એને કંઈ કારણ નથી. દૈવી ગ્રંથો લખનાર અને કેવળ સાદાઇથી રહેનાર નિષ્કિંચન પ્રાચીન આર્યોના જીવનક્રમમાં યોગ્ય ફેરફાર કરીને ઇતિહાસ તેમની પુનરાવૃત્તિ કરશે. આધુનિક સંસ્કાર ઇશ

જે પ્રમાણે રોગીને ખાના પર રુચિ થાય, તે ખાનર ખોરાક તેની મગક્ષ તૈયાર કરવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે પ્રેમની વૃદ્ધિ કરાવનારો આનુભાવ ભક્તને કરવી તેમજ ગૃહ-પુત્ર-દારા વગેરેમાં વિરાગ કરાવી પ્રભુ પ્રેમાત્મક ભાવની વૃદ્ધિ કરે છે. પ્રભુમાના થયેલા રાગ-પ્રેમને લીધે જેને પ્રભુમા પ્રેમ થયેલો છે, તેવો ભક્ત દરેક રીતે સર્વ દુન્યવી પદાર્થોનો ત્યાગ કરે છે. ૧૨-૧૩.

अतोऽधिकारभेदोऽस्ति तन्न्यासादत्र सर्वशः ।
किञ्च नास्त्यत्रात्मरक्षा हरिव राप्यत्रहितान् ॥१४॥

માટેજ તે મર્યાદામાર્ગીય મોક્ષથી આ પુષ્ટિમાર્ગીય મોક્ષમા દરેક રીતે અધિકારનો ભેદ છે. વિશેષમા મર્યાદામાર્ગીય સન્ન્યાસમા જેમ આત્મરક્ષા કરવાની હોય છે, તેમ આ પુષ્ટિમાર્ગીય મોક્ષમા આત્મરક્ષા નથી; પરન્તુ જેવી રીતે કાષ્ઠમા અગ્નિ રહેલો છે, તેજ-રીતે આવા પુષ્ટિમાર્ગીય સન્ન્યાસીના હૃદયમા પ્રભુપણું રહેલું છે; એટલે આત્મરક્ષાનો પ્રશ્નજ ઊઠતો નથી. (લૌકિક દૃષ્ટિએ આત્મ-રક્ષા હૃદયમા રહેલા પ્રભુ ઊગાની લિયે છે) ૧૪.

यथा तिरोहिते वह्नौ भस्मता नैव, काष्ठता ।
तथाऽत्रैतत्तिरोभावेऽन्यथाभावो भवेन्निति ॥१५॥

श्रवणादिनिषेधोऽत्र स्वास्थ्यसम्पादनात्पुन ।
एकत्रैवावस्थितिश्च निरोधस्याननो यथा ॥१६॥

मनस्थानामगमनं मथुरायां स्वगोकुलात् ।
अत्न्यटनमत्रापि पदल्लोलादिदर्शनात् ॥१७॥

જ્ઞાની કહેવડાવીને અજ્ઞાનાંધકારમાં ડૂબેલા રહીને મરે છે. કેટલાક લોકો દુર્બળતા અને બીકણપણાનેજ શક્તિ માની તેના કીચડમાં ખૂંચી જાય છે. સૂકી જમીન ઉપર વહાણ ચલાવવાનો પ્રયત્ન કરનારા જેવા એ ઘેલા લોકો પોતાની એવી હાસ્યાસ્પદ સ્થિતિમાંજ શ્રેષ્ઠતાનો ડોળ ઘાલી માલમિલકત, વાડીવજીફા વગેરેના ભ્રમથી માત્ર વ્યર્થ સુકાય છે. પોતાના દેહને કષ્ટ આપનાર એ વિચિત્ર યતિઓને જાગૃત કરીને મુક્ત કરવા જોઇએ. ઓ દુઃખી પ્રાણીઓ! સંપત્તિ, જ્ઞાન, પદવીઓ, સત્તાના હક અને માન બાજુએ મૂકો. સમતા-સમાનતા એજ સુખનું તત્ત્વ છે. જંગલી અભિલાષા, જે મળે તે હાથમાં મજબૂત પકડી રાખવાની પશુતુલ્ય ઇચ્છા અને એ પશુતુલ્ય ઇચ્છાથી પણ વધારે ખરાબ સંગ્રહ કરી રાખવાની વધારે પ્રવૃત્તિ એ સૌ મનુષ્યોને ઉતાવળિયાં, અસ્વસ્થ અને ભ્રાંત બનાવે છે. આડંબર અને વ્યર્થ મહત્ત્વાકાંક્ષાનો વિષમજ્વર ઊતરી જવા દો. "જેટલા પ્રમાણમાં તેં સંપત્તિ રાખી છે, તેટલા પ્રમાણમાં તારા ઉપર તેની સત્તા ચાલે છે અને તું તેનાથી ઘેરાયેલો રહે છે" આ તત્ત્વ દરેકના હૃદયમાં ઊતરવું જોઇએ-દરેકના કાનમાં રેડાવું જોઇએ.

હે સત્યશોધક મનુષ્ય! તારી આસપાસના લોકોની રીતભાત અને સભ્યતાના આચ્છાદનથી ઢંકાઇ જઇશ નહિ. ઉન્નત ગણાતાં સુધરેલાં રાષ્ટ્રોના ભભકાથી અંજાઇ જઇશ નહિ. તેમની ખરેખરી વસ્તુસ્થિતિ અને અર્થશાસ્ત્ર એ કેવળ ભૂલ ખવડાવનારી લુચ્ચાઇ-કલ્પિત બાબતો છે. તેમના "નગદનારાયણ" કેવળ કાલ્પનિક છે. આ વીસમી સદીનાં ઉન્નત રાષ્ટ્રો પોતાની શાસનપદ્ધતિ અને વ્યવહાર બદલીને સ્વતંત્ર અને વેદાંતનાં તત્ત્વો ઉપર ચલાવે એવો સમય હવે દૂર નથી. મમત્વની વૃત્તિનો ત્યાગ અને વેદાંતની ત્યાગવૃત્તિનો સ્વીકાર કરવામાંજ પ્રત્યેક વ્યક્તિનું અને રાષ્ટ્રનું કલ્યાણ સમાયેલું છે. એ સિવાય બીજો માર્ગજ નથી.

સંચયવૃત્તિની તૃષ્ણાના જ્વરથી પીડાતાં સર્વ પાશ્ચાત્ય રાષ્ટ્રોની મનોવૃત્તિમાં આંતરયુદ્ધ ચાલુ થઇ ચૂક્યું છે અને એ યુદ્ધ વેપાર-મમત્વની ભ્રાંતિમાં પડી ગૂંગળાઇ જતા સર્વ ક્ષુદ્ર લોકોને જગાડે છે. હવે તો ત્યાગનું રાજ્ય-સ્વાતંત્ર્યનું રાજ્ય પ્રસરીને જગતને ભાગ્યશાળી બનાવશે.

સવાલઃ—કોઇ નવો પંથ સ્થાપવાની આપની ઇચ્છા છે?

માટે સર્વ તારી જ (તાપત્તેશ એજ મધ્યનો છે. વિશ્વાર) તે દેહની રક્ષા કરે, એમ કહના તાપકલેશના અનુભવી અન્યાર નાથે ન રૂહે ૧૮૬

नात्र माहात्म्यबोधाय वेदान्तश्रवण मतम् ॥१९॥
ज्ञानस्य बाधकत्वोक्तो स्वाम्यहेतुनयापि च ॥१९३॥

જ્ઞાન એ તાપકલેશાદિકા બાધક છે, વળી એ તો શરીરના સ્વરૂપનો બોધ કરે છે, માટેજ પ્રભુના માહાત્મ્યજ્ઞાન માટે આ પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસમા વેદાન્તશાસ્ત્રના શ્રવણની આવશ્યકતા જણાવવામા આવી નથી ૧૯૩

मर्यादाधर्मा केऽप्यत्र न सन्तीत्येव निश्चय ॥२०॥
'सर्वधर्मान्परित्यज्ये'त्येतद्वचनतो हरे ॥२०३॥

મર્યાદામાર્ગની માફક આ પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસમા ખાસ વિશિષ્ટ કોઈ ધર્મો નથીજ, કેમકે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીએ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામા આજ્ઞા કરી છે-'હે અર્જુન! સર્વધર્મોનો ત્યાગ કરી તૂ મારે શરણે આવ" (પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસની આ ઉચ્ચ કોટિ છે, તેના સન્યાસીને પ્રભુના શરણ સિવાય બ્રાહ્મણ ધર્મની અપેક્ષા નથી એટલુજ નહી, ઇન્દ્રિયોના ધર્મોની પણ તેને આવશ્યકતા નથી)૨૦૩

सन्यमात्रनिवृत्त्यर्थमत्र वेषस्तथाविध ॥२१॥

સર્વ પ્રકારના ગાસારિક બન્ધો ટળી જાય એ ખાતર મર્યાદામાર્ગીય સન્યાસમા છે, તેની જાતનો વિશિષ્ટ વેષ આ પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસમા પણ છે (શ્રીહરિરાયજી કાષાયવસ્ત્રોના ધારણ કે

મનુષ્યની પેઠે હું તેમને પાછળથી જોઉં છું, બીજે સ્થળે ઉન્નત ઉદારમતવાદીની પેઠે આગળથીજ જોઉં છું. 'રામ' (કિંવા પુરાણ)રૂપે હું જમણી બાજુથી જોઉં છું, એકાદ ટીકાકાર તરીકે ડાબી બાજુએથી જોઉં છું. સર્વ બાજુઓ મારીજ છે. છાશ વલોવનાર ગોવાલણ જમણા હાથમાંનું નેતરૂં પણ ખેંચે છે અને ડાબા હાથનું નેતરૂં પણ ખેંચે છે. દરેક બાજુ પોતાનીજ છે, તો કોઇની સાથે મારો મતભેદ શી રીતે હોઇ શકે? જુદાં જુદાં મોજાંઓથી ઊછળતો હું પ્રેમસાગર છું. સૌથી પૃથક્ રહેવામાંજ મારૂં તાદાત્મ્ય છે. ચાલો, મારી સાથે આવો અને વિરોધમાં રહેલાં ઐક્યનો અનુભવ લો.

સવાલઃ—આ શું ગોટાળો છે? પોતાનાથી તદ્દન ભિન્ન મનુષ્યની સાથે કોઇ પણ માણસને એકતા કેમ થઇ શકે?

જવાબઃ—એ તો ઠીક, મને પણ એજ આશ્ચર્ય થાય છે કે આપણે પૃથક્ દેખાતાં છતાં એકજ કેમ છીએ? લંગડું તત્ત્વજ્ઞાન ભલે એ સિદ્ધ નહિ કરી શકતું હોય અને ઇંદ્રિયો તેને દર્શાવવામાં ભલે પાછળ પડી જતી હોય, છતાં વાસ્તવિક સત્ય તો તેવુંજ છે. જ્યારે તત્ત્વ અનુભવાય છે, ત્યારેજ માયા નષ્ટ થાય છે અને પ્રેમ એ સિદ્ધ કરી આપે છે કે, 'तत्त्वमसि।' તું પોતે ઇશ્વરજ છે.

સવાલઃ—ઇશ્વરને નાન્યતર જાતિમાં કેમ સંબોધો છો?

જવાબઃ—કોઇ ઇશ્વરને આકાશમાંના પિતા તરીકે ભજે છે અને નરજાતિમાં સંબોધે છે, કોઇ તેને દેવી–માતા તરીકે માને છે અને નારીજાતિથી સંબોધે છે અને ફારસી કવિઓની પેઠે કોઇ ઇશ્વરને પોતાની પ્રિયા ગણીને તેની ભક્તિ કરે છે. આમ હોવાથી ઇશ્વરને માટે કોઇ પણ જાતિનું નામ વાપર્યાં પહેલાં તે પુરુષ છે કે સ્ત્રી છે, તે નક્કી કરવું જોઇએ.

સવાલઃ—ત્યારે પછી ઇશ્વર કોણ છે?

જવાબઃ—ઇશ્વર પુરુષ પણ નથી અને સ્ત્રી પણ નથી; તે એક ગુહ્ય છે.

૨–वेदांत अने मिलकत

રસ્તે જતાં કોઇનાથી જુદા પડતી વખતે પૂછેલા એક સવાલના જવાબમાં નીચેનો ઘણોખરો ભાગ સમાયેલો છેઃ—

दुर्लभत्वाच्चावगत्याधिकारं विभावयेत् ॥२४॥

તે જ્ઞાનમાર્ગીય સન્યાસમાના ફળ તરીકે મળેલા મોક્ષ પછી જ્યારે પ્રભુને તેના જીવ પર કૃપા કરી લીલાનો અનુભવ કરાવવાનો હોય છે, ત્યારે તેવા જીવને પ્રભુ પોતામાંથી બહાર કાઢી તેને લીલાનો અનુભવ કરાવે છે; જ્યારે અહીં આ પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસની કોટિમા તો ભક્તના હૃદયમાંજ સમગ્ર લીલાનો અનુભવ થાય છે આ પ્રમાણે બન્ને પ્રકારના સન્યાસમા રહેલી વિશિષ્ટતા તેમજ વિલક્ષણપણું બરોબર સમજીને અને આ પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસ મળવો દુર્લભ છે, તેનો ખ્યાલ કરીને પોતાનો કિયા પ્રકારનો અધિકાર છે, તેનો વિચાર કરવો ૨૪.

त्यागमात्रं प्रकुर्वीत जनः सर्वाधिकारहृत् ॥२५॥

प्रपञ्चस्फूर्तिरहितो विदध्यान्न्यसने मतिम् ।

यावत्प्रपञ्चः स्फुरति तावन्नैवाधिकारिता ॥२६॥

સકલ અધિકાર પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાજને સકલ વસ્તુનો ત્યાગ કરવો, તેમા પણ આ જગત અને જગતના પદાર્થોની જે સ્ફૂર્તિ, તેના વિનાનોજ થઈને સન્યાસમા બુદ્ધિ કરવી, કેમકે જ્યાં-સુધી જગત અને જગતના પદાર્થોની સ્ફૂર્તિ રહે ત્યાંસુધી કદીપણ આ પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસમા અધિકાર મળતો નથી. ૨૫-૨૬.

अतः स पुष्टिमार्गीय सिद्धो नागजनेषु हि ।

तथा च श्रीमदाचार्यैस्त्वन्यत्राप्येतदेवयोग्यता ॥२७॥

એ ખાય છે. એજ તત્ત્વની છેક છેલ્લી પાયરીએ પહોંચ્યાનો એક દાખલો આપું.

મારા એક ઓળખીતા સ્વામીને જબરો જખમ થયો હતો. ઉપરની ચામડી કીડાઓ ખાતા. એ કીડાઓને મારવાને તે મલમ નહોતો લગાડતો અને જ્યારે જ્યારે જખમના પરુથી તૃપ્ત થઇને તે કીડાઓ નીચે પડતા, ત્યારે ત્યારે તે હસીને તેમને ફરીથી જખમ ઉપર મૂકતો. આ ક્ષુદ્ર દેહ પર જગતના દરેક જંતુઓ માલિકી ધરાવે છે અને આ વિશાળ વિશ્વ મારૂં છે, આ વિશ્વ મારૂં શરીર છે, હવા અને જમીન મારા પોશાક અને પગરખાં છે.

સ્વામીનો અર્થ નિત્યદાતા (સદા દેનાર) એવો છે. સત્યને વળગી રહો, બાકીનું બધું જવા દો. ખરો સંન્યાસી ભિક્ષા માગીને મેળવેલું અન્ન પણ જેને વધારે જરૂર હોય એવા કોઈ માણસને આપી દે છે. આપવાનું કંઇજ ન રહે, ત્યારે આનંદથી પોતાનો દેહ કીડી, મંકોડી, જંત, માખીઓ, સર્પ ઇત્યાદિને આપી દે છે અને સર્વાત્મરૂપે તેનો ઉપયોગ પણ લે છે. માંસ ખાતી વખતે માખીઓ અને કીડીઓને રૂપે તે સુખનો ઉપભોગ લે છે અને પોતાના શરીરનાં હાડકાં સુકાવા લાગતાં હવા અને ઉષ્ણતારૂપે તે સુખ અનુભવે છે.

સંપત્તિ સંબંધે લોકોના વિચારો એવા થઇ ગયા છે કે, સમાજના એક ભાગને છેક નીચોવી નાખી–તેને નિર્ધન બનાવી દઇને મેળવેલા પૈસાનો એકાદ સ્વલ્પાંશ દાન કહીને પાછો આપવો એને તેઓ મોટી ઉદારતા કહે છે! કોઇ માણસ પાસેનું પાણી ધંધારોજગારની કહેવાતી કળાઓ દ્વારા પડાવી લઇને, પછી તૃષાથી મરવા પડેલા મનુષ્યના મોંમાં બે ટીપાં પાણી નાખીને, તેની વેદના વધારનારની પેઠે, પોતેજ નીચોવી લીધેલા ગરીબો પ્રત્યે તેમની ઘણી દુઃખી અવસ્થામાં કીર્તિ કે હોદ્દાને ખાતર થોડા હજાર કે લાખનો તુચ્છ કકડો ફેંકી દેવો, એજ જાણે કે મોટું ધર્મ-દાન ન ગણાતું હોય એમજ એ બિચારાઓ તો સમજે છે!! કંઇ પણ વ્યાજ ન લેવું એ પણ મોટો ઉપકાર ગણાય છે, કારણકે વ્યાજ (સંસ્કૃતમાં વ્યાજ–લુચ્ચાઈ, ઠગાઇ) લેવાની રીત સર્વત્ર પ્રચલિત છે!

યુરોપ અને અમેરિકામાં દાનધર્મની એવી સ્થિતિ છે, ત્યારે

(અનુવાદક-શાસ્ત્રીજી જયેષ્ઠારામ હરજીવન જોશી)

શબ્દાર્થ—જેઓએ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરનો આશ્રય કર્યો નથી, શ્રીસુબોધિનીજી જોયાં નથી, અર્થાત્ શ્રીસુબોધિનીજીના કથામૃતનું પાન કરી શ્રીભાગવતના તત્ત્વને જાણ્યું નથી, અને રાધિકાનાથ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનું જેઓએ આરાધન કર્યું નથી અર્થાત્ સેવા કરી નથી તેઓનો જન્મ પૃથ્વીમા નિષ્ફળ છે. ૧.

વિવેચન—ચોરાશીલક્ષ યોનિમાં ભ્રમણ કરતા કરતા અને શ્રીહરિ કૃપા કરીને જીવને મનુષ્યદેહરૂપી નૌકા સંસારસમુદ્ર તરવા માટે આપણું કરે છે નૌકા મળવા છતા પણ જો તે ચલાવતા ન આવડે તો સમુદ્રમા ડુબી જાય છે માટે શ્રીભાગવતના એકાદશ સ્કંધમા ભગવાને ઉદ્ધવજીને કહ્યું છે કે—"गुरुकर्णधारम्" ગુરુ એ નરદેહ નૌકાના ચલાવનાર છે. આનજ઼ોજ વેદમાં કહ્યું છે કે 'आचार्यवान् पुरुषो वेद" આ ચાર્યનો આશ્રય કરનાર પુરુષજ જાણી શકે છે. માટે ગુરુના સર્વ લક્ષણયુક્ત એવા શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી મહાપ્રભુજીનો આશ્રય કરવાથીજ આ નરદેહનૌકા સમુદ્રપાર પામી શકે છે. તેમજ શ્રીવલ્લભાધીશ્વર એ વાણીના પતિ હોવાથી યથાર્થ શ્રીમદ્ભાગવતના રહસ્યને પણ તેઓજ જાણે છે. આનએવ તે રહસ્યને શ્રી સુબોધિનીજી રૂપે જાણીને શ્રીગધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની સેવા કરવા આજ્ઞા કરે છે. અહિંજ શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે કે જે શ્રીવલ્લભાધીશ્વરનો જેણે આશ્રય કર્યો નથી, શ્રીસુબોધિનીજી જેણે જોયા નથી, અને રાધિકાનાથ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનું જેણે આરાધન કર્યું નથી, તેનો જન્મ આ પૃથ્વી ઉપર નકામો છે ૧

न गृहीतं हरेर्नाम नान्माग्निसमर्पितम् ।
न कृष्णसेवा विहिता वृथा तज्जन्म भूतले ॥२॥

આત્માનુભવી પુરુષને આકાશમાંના મોટા મોટા ગોળા, નદીઓ, પર્વત, સૂર્ય, તારા વગેરે કંઇ આશ્ચર્ય પમાડતાં નથી અને જ્યોતિષી, ગણિતવેત્તા, વનસ્પતિશાસ્ત્રવેત્તા, ભૂગોળવેત્તા, પ્રાણિશાસ્ત્રવેત્તા વગેરેનાં જ્ઞાન તેમને છોકરાંની રમતો, આનંદ અને ગમતથી કંઇ વધારે કિંમતી ભાસતાં નથી. વ્યાવહારિક વસ્તુ રાખનારા ધનવાનો અને વ્યાવહારિક પદાર્થોના જ્ઞાનવાળા વિદ્વાનો પણ તે પદાર્થોના જેટલાજ માયિક છે. જે પુરુષે આત્મસાક્ષાત્કાર કર્યો હોય, તેની આગળ વિદ્વાન, તત્ત્વજ્ઞાની અથવા પ્રોફેસરે બતાવેલો ક્રોધ અથવા અનુગ્રહ–ટીકા કે સૂચના વ્યર્થ છે,

વિશ્વવિદ્યાલયો, પ્રદર્શનો, મેળાઓ, ચર્ચો, દેવાલયો, સંમેલનો અને સભાઓ પણ ઘણે ભાગે જગતની એ માયિક ભ્રાંતિ અને નિદ્રાને કાયમ રાખવાનાં તથા વધારવાનાંજ સાધનો છે! સૂર્ય બરફના જેટલો શીતલ થઇ જાય, ચંદ્ર અગ્નિના જેવો તૃપ્ત થાય, દીવાની જ્યોતિ ઉપર ન જતાં નીચે જવા લાગે અથવા સર્વ દિશાઓ કાગળના ભૂંગળાની પેઠે સંકેલાઇ જાય, તોપણ જીવન્મુક્તને કંઇજ આશ્ચર્ય થતું નથી.

એક કાળે બ્રાહ્મણોએ જગતની ઉપર રાજ્ય કર્યું; તે પછી ક્ષત્રિય રાજ્યોના પણ યુગ વીતી ગયા; હાલમાં વૈશ્યોનું રાજ્ય ચાલે છે અને હવે પછી શૂદ્રોના શ્રમ એટલે સેવાનું મહત્ત્વ વધવાના દિવસો આવશે; પરંતુ સંન્યસ્તવૃત્તિથી પાવન થયેલા શૂદ્રોજ તે મહત્ત્વ વધારવાનું કાર્ય કરશે.

યુરોપ અને અમેરિકાના મજૂરો (શૂદ્ર) ધાર્મિક પ્રતિબંધ અને વંશપરંપરાથી બંધાયેલા નથી; તોપણ તેમની સ્થિતિ સારી નથી.હિંદુસ્તાનમાં અસંખ્ય જાતિભેદ દ્વારા સર્વ લોકોની આત્મઠગાઇને મદદ મળવાથી એ દુષ્પરિણામ અને અન્યાય બમણાં વધ્યાં છે. એથી હડતાળો પડતી નથી એ ખરૂં, પરંતુ આખો દેશ તો દુર્બળ અને મૂંગા મેંઢાથી પણ વધારે બીકણ બને છે.

આજ સુધી વેદાંત માત્ર થોડા લોકોનીજ મિલકત થઇ પડયું હતું. મુખ્યત્વે કરીને બુદ્ધિની ભૂમિકા ઉપરજ તેનો આધાર હતો. આટલા દિવસ સુધી ગર્ભરૂપે રહેલું એ મૂળ (વેદાંત) પૃથ્વીના ઉદરમાં (હિમાલયમાં) હતું, પરંતુ પવિત્ર ગંગારૂપે બ્રાહ્મણ અને શૂદ્રની મલિનતાને તે એકસરખી રીતે ધોઈ કાઢતું, દેવ અને

કર્યું નથી અને ગોવિન્દગુણગાન કર્યું નથી તેમનો જન્મ આ ભૂતલ ઉપર નિષ્ફળ છે. શ્રી શ્રીઠાકુરજી જ્યારે વનમાં પધાર્યા હતા ત્યારે વ્રજભક્તોને આજ્ઞા કરી હતી કે જુઓ આ વૃક્ષો પણ ભક્ત છે કેમકે તેમને ત્યાં આપણે અતિથિ આવેલા છીએ, એમ સમજી તે વૃક્ષો પણ પત્રથી, પુષ્પોથી, ફૂલથી અને કાષ્ઠાદિકથી પણ તેમજ છાયા વગેરેથી આપણો સત્કાર કરી કેવા પરોપકાર કરી રહ્યા છે? માટે તેમને ધન્ય છે આ ભગવદાજ્ઞાનુસાર શ્રીહરિરાયચરણ સાધુ-સેવન જોગ્યે અતિથિસત્કાર અને પરોપકાર કરવા સૂચન કરી તેમ નહિ કરનારનો જન્મ નિષ્ફળ જણાવે છે. ॥૪॥

न कृष्णरूपसौन्दर्ये मनो येन विरागिता ।
न तु सङ्गपरित्यागो वृथा तज्जन्म भूतले ॥५॥

શબ્દાર્થ—જેઓનું મન પ્રપંચવિસ્મૃતિપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના મનોહર રૂપના સૌન્દર્યમાં આસક્ત થયું નથી, તેમજ દુષ્ટ પુરુષોનો સંગ ચારે તરફથી જેમણે ત્યાગ કર્યો નથી તેમનો જન્મ આ ભૂતળમાં નિષ્ફળ છે ॥૫॥

વિવેચન—આપણે જ્યારે પ્રકૃતિસૌન્દર્યને નિહાળીએ છીએ ત્યારે તે પૃથ્વીની મોહકતા જોઈ જેમ ભ્રમર કમળમાં ગંધ માની બંધ થઈ પછી નાશ પામે છે તેવી રીતે આપણે પણ તે મોહક પદાર્થોમાં આસક્ત બની આપણો નાશ કરી મનુષ્યજન્મ વૃથા ગુમાવીએ છીએ, માટે આપણે વિચાર કરવો જોઈએ કે—આપણે જેમાં મોહ પામી મનુષ્યજન્મ ગુમાવીએ છીએ તે મોહક પદાર્થો આવ્યા ક્યાંથી? "एकमेवाद्वितीय ब्रह्म" 'एकाकी न रमते, स द्वितीयमैच्छत्' "स हैतावानास" પ્રથમ 'એક બ્રહ્મજ હતું, તેને રમણ

વિચારભ્રમ છે? ના. આ શું સમાજવાદ અને જાતિવાદ છે? હશે; પરંતુ તે હિંદુસ્તાનમાં મૂળથીજ છે; નવો નથી. વેદાંતનો એ એક સ્વાભાવિક ઉપસિદ્ધાંત છે. હિંદવાસીઓ! જો તમે આત્માને ઓળખશો તો તમારો રોગ ક્યાં રહેશે? આંતરિક ઉપાધિ નાશ પામતાંજ બાહ્યોપાધિ એની મેળે શમી જશે. યુક્તિ કે ચાલાકીની જરાયે જરૂર નથી. શંકા અથવા ભીતિ રાખવાનું કાંઇ કારણ નથી. ભીકણ ઈશ્વરદ્રોહીઓ ભલે તેમને ફાવે તે માર્ગ સ્વીકારે!

હું 'રામ' બાદશાહ છું અને તમારૂં હૃદય મારૂં સિંહાસન છે. વેદો દ્વારા, કુરુક્ષેત્ર, જેરૂસલેમ અને મક્કામાં મેં જ્યારે ઉપદેશ કર્યો, ત્યારે લોકોએ તેનો ઊંધો અર્થ કર્યો. હવે હું ફરીથી મુખ ઉઘાડું છું. હું અને મારો શબ્દ એજ તમે અને તમારો શબ્દ! તત્ત્વમસિ! જે જે કાંઈ તને દેખાય છે તે તું છે!

તમારામાંના કેટલાક ભવાં ચઢાવે છે, કેટલાક મોં મરડે છે, ગમે તેમ કરો; પરંતુ ઈશ્વરેચ્છાનો અમલ તો થશેજ, કોઇ તેને અટકાવી શકે તેમ નથી. કોઇ પણ રાજા, દેવ કે દાનવ તેના માર્ગમાં વિઘ્ન નાખી શકે તેમ નથી. સત્યની ગતિ અનિવાર્ય છે. નિરાશ થશો નહિ. **મારૂં મસ્તક તમારૂં છે. અમે તો તેને કાપી નાખો, તેની જગ્યાએ બીજાં હજારો ઉત્પન્ન થશે.**

શમ્સતબ્રેજ (એક સૂફી કવિ) એજ સંગીત ગાય છે, ખરૂં ને? પંજાબના મધુર બુલ્લાશાહ અને પરાક્રમી ગોપાળસિંગે પણ એજ ગાયું ને? જિસસ ક્રાઇસ્ટે પોતાના ભાગ્યાતૂટયા શબ્દોમાં એજ કહ્યું ને? મહમદને એજ ચંદ્ર જણાયો ને? મારે એનું શું? જ્યારે મને ચંદ્રનું દર્શન થાય છે, ત્યારે મારી ઇદ આવે છે! સત્યને પ્રાચીન કે અર્વાચીન એવો ભેદ ન હોઇ, એ હંમેશાં નવીનજ છે. તમને સાક્ષાત્કાર થયો એટલે તમારી ઇદ આવી સમજવી. જ્યારે તમને આત્મજ્ઞાન થાય છે, સત્યસ્વરૂપ-ઈશ્વરનું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે અજ્ઞાનને લીધે ભિન્ન જણાતા મોટા વીરો અથવા મહાન પુરુષો અને સાધુસંતો તમારામાં મળી જાય છે. તેઓ તે તમે અને તમે તે તેઓ એવું બની રહે છે. કેવું અહોભાગ્ય!

૨—સુધારક

અંગ્રેજ કવિ શેલી એક ઊંચે ઊડતા ચંડોળ પક્ષીને સંબોધીને કહે છે કે, "અગ્નિની જ્વાળા જેવું તું પૃથ્વી પરથી ઊંચે

સ્વધર્મરૂપ સેવા ન કરનારનો જન્મ આ ભૂતળ ઉપર નિષ્ફળ છે એમ આ શ્લોકમાં શ્રીહરિરાયજી જણાવે છે. ૨.

न लीलाश्चिन्तिता नैव दीनता विरहाद्धृदे ।
नवा कृष्णाश्रय पूर्णो वृथा तज्जन्म भूतले ॥३॥

શબ્દાર્થ–જેઓએ રસાત્મક શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમની લીલાઓનું ચિંતન કર્યું નથી, શ્રીહરિને મળવાની આર્તિથી વિપ્રયોગાગ્નિથી તપ્ત થઈ જેઓનામાં દીનતા આવી નથી, અથવા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રનો દૃઢ આશ્રય જેઓને નથી તેમનો જન્મ આ પૃથ્વીમાં નિષ્ફળ છે ॥૩॥

વિવેચન–ભગવદ્ભક્તોએ હંમેશાં ભગવલ્લીલાઓનું ચિંતન કરવું જોઈએ કે જેથી ચિત્તવૃત્તિનો ભગવાનમાં નિરોધ સિદ્ધ થાય, અને તે લીલાઓનું ચિંતન કરતાં કરતાં પ્રભુને મળવાની આર્તિપૂર્વક હૃદયમાં જ્યારે વિરહાગ્નિ પ્રકટ થાય છે ત્યારે તે વિરહાગ્નિદ્વારા ભગવદ્દર્શનમાં અંતરાયરૂપ દોષો નાશ પામતાં દીનતા પ્રકટ થાય છે અને તે દીનતાથીજ પ્રભુ પ્રકટ થાય છે તેમજ ચાતક પક્ષી જેમ મેઘ ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે તો તે મેઘ જડ હોવા છતાં પણ સ્વાતીમાં વૃષ્ટિ કરી તેની આશા પૂર્ણ કરે છે, કારણ ચાતકનો અનન્ય વિશ્વાસ મેઘ ઉપર છે, ચાતક સ્વાતીના જળ સિવાય અન્ય જળનો સ્વીકાર કરતું નથી, તો ભક્ત પ્રભુની અનન્ય ભક્તિ કરી અન્યાશ્રયના ત્યાગપૂર્વક પૂર્ણ રીતે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રનોજ આશ્રય કરે તો પ્રભુ તે ભક્તોના મનોરથ અવશ્ય પૂર્ણ કરેજ, એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી, માટેજ શ્રીહરિરાયચરણ આજ્ઞા કરે છે કે લીલાઓનું જેને ચિંતન નથી, ભગવાનને મળવાનો હૃદયમાં વિરહ નથી, નિ

માલૂમ પડ્યા વિના મારા હાથથી ઘણાં સત્કૃત્યો થાય.”

દેવો ગૂંચવણમાં પડ્યા. સૌએ વિચાર કરીને એક યુક્તિ ગોઠવી. જ્યારે જ્યારે તે સાધુનો પડછાયો તેની પાછળ અથવા તેને ન દેખાય એવી બાજુએ પડે, ત્યારે ત્યારે તેમાં રોગ મટાડવાની અને દુઃખનું નિવારણ કરવાની શક્તિ આવે એમ તેમણે ઠરાવ્યું અને તે પ્રમાણે થયું. જ્યારે પેલો સાધુ કોઈ રસ્તે જાય, ત્યારે તેની પાછળનો અથવા બાજુનો પડછાયો જેટલી જગ્યામાં પડે તેટલી જગ્યા નવપલ્લવિત થાય. ત્યાંનાં સૂકાં ઝાડોને પાંદડા અને ડાંખળીઓ ફૂટે, સુકાઈ ગયેલા ઝરાઓ પુનઃ વહેતા થાય, નિસ્તેજ છોકરાંઓ સતેજ થાય અને દુર્દૈવી માતાઓ આનંદી બને. તારા અને ફૂલો જેમ પોતે ન જાણતાં પ્રકાશ અને સુગંધ પ્રસારે છે, તેમ તે સાધુ આવી રીતે સદ્ગુણોનો પ્રસાર કરતો અને પોતાના નિત્યકર્મમાં સદા મગ્ન રહેતો.

તેની નમ્રતાને માન આપી લોકો છાના છાના તેની પાછળ જતા અને તેની શક્તિની વાત તેની પાસે કદી કાઢતા નહિ. ધીમે ધીમે લોકો તેનું સાચું નામ પણ ભૂલી ગયા અને “પવિત્ર છાયા” એજ એનું ઉપનામ પડ્યું.

તમારામાં સત્ય એટલી હદ સુધી આવી જવું જોઈએ કે તેની આગળ વિત્ત અને વ્યક્તિનો આડંબર હવાની માફક અદૃશ્ય થઈ જાય. જ્યારે સત્યની સાથે તમારૂં પૂર્ણ તાદાત્મ્ય થશે, ત્યારે મત્સરનાં બાણ તમને વીંધી શકશે નહિ. ગેંડો પોતાનાં શીંગડાં ક્યાં મારવાં તે સમજશે નહિ; વાઘ પોતાનો તીવ્ર પંજો ક્યાં મારવો તે સમજશે નહિ; તલવારને પેસવાની જગ્યા મળશે નહિ અને તમારા ઉપર તોપના ગોળા વરસે, તોપણ તેનો સ્પર્શ સરખોય થશે નહિ.

સત્યનીજ પ્રીતિ સંપાદન કરો. એકલા રહેવું પડે, તોપણ સત્યનેજ વળગી રહો. સત્યનીજ બાજુએ લડતાં લડતાં મરો. સદાચારના સ્વર્ગમાં કદાપિ તમે એકલા પડો, તોપણ સત્યનિષ્ઠારૂપી સૂર્ય તમારો સોબતી છેજ. તમારા તેજસ્વી વિચારો ગ્રહણ કરીને ઘણા સત્સંગીઓ તમને આવી મળશે અને એની મેળેજ તમારો યોગ બનશે. તત્ત્વ છોડી દઈને સંઘ કરવાની ખટપટ કરશો નહિ. મારે લોકોના મત બદલવાની અથવા અનુયાયીઓ

કર્યું નથી અને ગોવિન્દગુણગાન કર્યું નથી તેમનો જન્મ આ ભૂતળ ઉપર નિષ્ફળ છે. વળી શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે વનમાં પધાર્યા હતા ત્યારે વ્રજભક્તોને આજ્ઞા કરી હતી કે જુઓ વૃક્ષો પણ ભક્ત છે કેમકે તેમને ત્યાં આપણે અતિથિ આવેલા છીએ, એમ સમજી તે વૃક્ષો પણ પત્રથી, પુષ્પોથી, ફળથી અને કાષ્ઠાદિકથી પણ તેમજ છાયા વગેરેથી આપણો સત્કાર કરી કેવા પરોપકાર કરી રહ્યાં છે? માટે તેમને ધન્ય છે. આ ભાગવતાનુસાર શ્રીહરિગુણગાન સાધુ-સેવન એટલે અતિથિસત્કાર અને પરોપકાર કરવા પ્રયત્ન કરી જેમ નહિ કરનારનો જન્મ નિષ્ફળ જાણવો. ॥૪॥

न कृष्णरूपसौन्दर्ये मनो नैव विरागिता ।
न तु मायापरित्यागो वृथा तज्जन्म भूतले ॥५॥

શબ્દાર્થ–જેઓનું મન પ્રેમ અવિચ્છિન્નતાપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના મનોહર સ્વરૂપ સૌન્દર્યમાં આસક્ત થયું નથી, તેમજ દૃઢ પુત્રાદિનો સંગ મારે તન્દ્રી જેમણે ત્યાગ કર્યો નથી તેમનો જન્મ આ ભૂતળમાં નિષ્ફળ છે. ॥૫॥

વિવેચન–આપણે જ્યારે સૃષ્ટિસૌન્દર્યને નિહાળીએ છીએ ત્યારે તે સૃષ્ટિની મોહકતા જોઈ જેમ ભ્રમર કમળમાં બંધ થઈ બંધ થઈ પડી નાશ પામે છે તેવી રીતે આપણે પણ તે મોહક પદાર્થોમાં આસક્ત બની આપણો નાશ કરી મનુષ્યજન્મ વૃથા ગુમાવીએ છીએ, માટે આપણે વિચાર કરવો જોઈએ કે–આપણે જેમાં મોહ પામી મનુષ્યજન્મ ગુમાવીએ છીએ તે મોહક પદાર્થો આવ્યા ક્યાંથી? "एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म" 'एकाकी न रमते, स द्वितीयमैच्छत्' "स हैतावानास" પ્રથમ "એક બ્રહ્મ જ હતું, તેને ॥ રમણ

હજારો પાંદડાં, ડાંખળીઓ, અંકુરો અને રોપાઓ તેજ વખતે કોઇ બીજે ઠેકાણે પણ અવશ્ય ઊગતાં હોય છે. ધર્મ, નીતિ અથવા બુદ્ધિનો નવો જુસ્સો હંમેશાં માતાના ગર્ભમાં બાળકના જેટલોજ પવિત્ર છે. તે છુપાવી રાખવો એ પરમાત્માનો દ્રોહ કર્યા બરાબર છે.

તમને આશ્ચર્ય થશે, પરંતુ પોતાની જાત પ્રતિ પ્રમાણિકપણે વર્તવામાંજ તમે સૌની સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તો છો. કેવળ સત્યને માટે આપણે જે નમ્રતા, ત્યાગ અને અભિપ્રાયની એકતા દર્શાવીએ છીએ તે નિષ્પાપ છે. પૈસાદાર વ્યક્તિ, ડોળદમામ, ભભકો, પદવીઓ, સંપત્તિ, લૌકિક વિદ્વત્તા અને આચારોને માટે પૂજ્યભાવ રાખવો એ પણ જડ મૂર્તિનીજ પૂજા છે. વ્યાવહારિક જ્ઞાન એ અજ્ઞાનનુંજ બીજું નામ છે.

નક્ષત્રો આનંદથી આત્મપ્રકાશ કરે છે અને સમુદ્રમાં કૌસુદીપ્રધાન લહરીઓ સ્વયંભૂ વિહાર કર્યે જાય છે; કારણકે તેઓ આત્મરત રહે છે, તેઓ કોઇ પણ ચીજની ઝંખના કરી તેને માટે ઝૂરતાં નથી. જેને આત્મતૃપ્તિ થઇ નથી, તેનેજ કંઇ તલવલાટ થયા કરે છે. તેઓ આત્મસત્તાનાજ બંધનમાં છે. ઈશ્વરનાં બીજાં કામો કઇ સ્થિતિમાં છે તે જાણવાની તેઓ દરકાર કરતાં નથી. તેઓ પોતાનાં કાર્યોમાંજ પોતાની સઘળી શક્તિનો વ્યય કરે છે અને તમે જુઓ છો કે આવી રીતે તેઓ મહાન જીવન ભોગવે છે; માટે હે મનુષ્ય ! આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાનો નિશ્ચય કર અને જે પોતાના સત્ય સ્વરૂપને ઓળખે છે, તે પોતાના અહંભાવને ભૂલી જાય છે, એ તત્ત્વને જાણ.

હે સત્ય ! તારા ઉપર મારો પ્રેમ છે. હે પ્રેમ ! તારી સાથે હું સદા પ્રમાણિકપણે વર્તું છું. પોતાના હાથથી કંઇ પણ દશ્ય કાર્ય સધાય, પોતાના ભક્તોની સંખ્યા મોટી દેખાય, એવી કર્મવાદીઓની આકાંક્ષાજ સત્ય શ્રેયની આડે આવનારી પ્રચંડ વિઘાતક શક્તિની ગરજ સારે છે. દષ્ટ ફળ અને સંખ્યાવાચક આંકડાઓના ફળના પુરાવાની ચિંતાથીજ સઘળો ગૂંચવાડો ઉત્પન્ન થાય છે. એકાદ શબમાં આખા દેશને નુકસાન કરે એટલું ઝેર હોય, પરંતુ તેથી શું તે શબનું મહત્ત્વ ગણાશે કે ? ઘણી વાર કેટલાક પંથોનો પ્રચાર આવાજ કારણોથી થાય છે.

અનેક પ્રકારે ઉપદેશ આપ્યો, પરંતુ તેઓએ પોતાનો નિશ્ચય ન ત્યજ્યો, પ્રભુએ તેમને સ્વાનંદનું દાન કર્યું, ત્યારે તેઓ મહાવિરહ થયા જાણી પ્રભુ તિરોભાવ પામ્યા, ત્યારે વ્રજભક્તોએ તમામ વૃક્ષોને પૂછ્યું, પ્રભુની શોધ કરી, પ્રભુ સાધનબળથી ન મળ્યા, ઉત્તરે સાધનબળ ત્યજી હૃદયથી નિઃસાધન બની કેવળ ગુણગાન કરવા માંડ્યું, પ્રપંચને ભૂલી ગયા, ત્યારે કોટિકંદર્પલાવણ્ય ભગવાન્ નન્દનન્દન પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પ્રગટ થયા, માટે શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે કે પુષ્ટિમાર્ગીયભક્તિ જેમના હૃદયમાં નથી, હૃદયમાં સર્વ સાધનોને ત્યાગ કરી નિઃસાધનતા પ્રગટ થઇ નથી, તેમજ પ્રપંચ (જગત્) ની જેઓને વિસ્મૃતિ નથી પણ તેઓનો જન્મ પૃથ્વી ઉપર નકામો છે. ॥૬॥

न धर्मरतता नैव धर्ममार्गे मनोगतिः ।
न भक्तिर्ज्ञानवैराग्ये वृथा तज्जन्म भूतले ॥७॥

શબ્દાર્થ–જેઓને ધર્મમાં તત્પરતા નથી, ધર્મમાર્ગમાં મનની ગતિ નથી, ભક્તિ, જ્ઞાન કે વૈરાગ્ય જેમનામાં નથી તેઓનો જન્મ આ પૃથ્વીમાં નિરર્થક છે ॥૭॥

વિવેચન–"यो यदंशः स तं भजेत्" જે જેનો અંશ હોય તેણે પોતાના અંશીની અર્થાત્ જેમ પુત્રે પિતાની સેવા કરવી તદનુસાર જીવરૂપ અંશે અંશી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની સેવા કરવીજ જોઇએ, એ શ્રુત્યનુસાર શ્રીમદાપ્રભુ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યચરણે "ચતુઃશ્લોકી"ના પ્રથમ શ્લોકમાં આજ્ઞા કરી છે કે-'હંમેશા સર્વાત્મભાવપૂર્વક વ્રજાધિપતિ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની સેવા, એનો એજ ધર્મ છે અન્ય કોઇ કાળમાં એનો બીજો ધર્મજ નથી' તદનુસાર શ્રીહરિરાયજી

તેના દૂધનો અસ્વીકાર કરવો અને ઘોડી દૂધ નથી આપતી, તેથી તેના ઉપર સવારી કરવાનું છોડી દેવું, એના જેવોજ છે.

વિજ્ઞાનવેત્તાઓને એવો અનુભવ થયો છે કે, સામાજિક જીવનની રસાકસીમાં ધાંધલિયાઓ કાંઇ આગળ વધી જતા નથી, તેમ બળવાન પણ વિજયી નીવડતા નથી, પણ પરસ્પર સંપીને કામ કરી શકે છે તેઓજ યશ મેળવે છે. પ્રથમ સંપ અને પછી હરીફાઈ. મનુષ્યમાં સંપ શી રીતે ઉત્પન્ન કરી શકાય તે પ્રથમ જોવું જોઇએ. કેવળ સંપની ખાતરજ કરેલી એકતા ટકશે નહિ. શરીરના જેવી રીતે સેંદ્રિય પદાર્થો આપોઆપ બને છે; તેવીજ રીતે પરસ્પર સહાય, સંપીને કામ કરવાની ઇચ્છા અને સમાન કાર્યમાંથી સર્વ શાસ્ત્રો ઉત્પન્ન થાય છે; પરંતુ કોઇ પણ બે શાસ્ત્રજ્ઞોને એક બાજુએ રહેવાની જરૂર નથી. એક સત્યની સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તવામાં શાસ્ત્રજ્ઞોની એકતા થાય છે. પ્રેમ, ક્રીડા, સરળતા એ આખા જગતમાં નાનાં છોકરાંઓનો સામાન્ય ધર્મ છે. ધર્મની આ એકતા બાળક પોતાની જાત સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તે છે, તેથી પ્રાપ્ત થાય છે. ઘણી વાર લોકપ્રશંસાની લાલસાથી આપણું ચારિત્ર બગડે છે. આપણા કૃત્રિમ અને દાંભિક સમાજનો મહેલ એ પાયા ઉપરજ રચાયેલો છે. વિકૃત રુચિવાળાઓને ખુશ કરવા માટેજ મનુષ્ય અન્ય સમયે ન કરતો હોય તેવી બાબતો કરે છે. દાખલા તરીકે દારૂનું વ્યસન ઘણું કરી સંગદોષથી અને દારૂડિયા મિત્રો પ્રત્યેના માનને લીધેજ વળગે છે.

સત્યમતજ ફક્ત ખરૂં હિત છે. સત્યાચરણ એજ સત્કર્મ છે. સત્યજ તમને બળ આપે છે, સત્યજ તમને સ્વતંત્ર બનાવે છે. પોતાને માટે પોતે નિયમ ઘડી કાઢવાથીજ બાહ્ય વિધિનિષેધથી મુક્ત થવાય છે. ખરૂં માન પણ એજ છે. સષ્ટિરૂપી ગ્રંથમાં ઇશ્વરે પોતાના હાથથી સ્પષ્ટજ લખ્યું છે કે, દૌર્બલ્ય જેવું બીજું પાપ નથી. તે દૌર્બલ્ય અજ્ઞાનથીજ ઉત્પન્ન થાય છે.

४४. दुःसंगविज्ञानप्रकारनिरूपणम् । *

(અનુવાદ કર્તા-ગો. શ્રીઅનિરુદ્ધાચાર્યજી મહારાજ)

अथ श्रीवल्लभाचार्यकृपया स्फुरितं हृदि ।
भीतानामप्रमादाय किंचिदत्र निरूप्यते ॥१॥

અર્થ--શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીની કૃપાથી જે મારા હૃદયમાં પ્રતીત થયું છે તે [illegible] જીવોની ભ્રાન્તિ દૂર થવા માટે આ ગ્રંથમાં નિરૂપણ કરવામાં આવે છે ૧

વિવેચન—ગ્રંથકર્તા શ્રીહરિરાયજીના હૃદયમાં જે વિચારો શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીની કૃપાએ સ્ફુરી આવ્યા તે ભગવદીયોના કલ્યાણને માટે આ ગ્રંથમાં પ્રકટ કર્યા છે

दैवासुरविभागेन द्विधा जीवाः प्रकीर्तिताः ।
बन्धमोक्षव्यवस्थापि गीतायामेव रूपिता ॥२॥

અર્થ—દૈવ અને આસુર એવા બે પ્રકારના જીવો બતાવેલા છે બંધ અને મોક્ષની વ્યવસ્થા પણ ગીતામાં કરેલી છે

વિવેચન-શ્રુતિ અને સ્મૃતિમાં દૈવી અને આસુરી એ બે પ્ર[illegible] જીવો બતાવવામાં આવ્યા છે જેઓ ભગવત્પરાયણ છે તે દૈવી

---

* કેવા પ્રકારનો સંગ ભગવદીયને તજવો જોઈએ, એ બતાવવાનો આ લઘુ ગ્રંથનો આશય છે, માટે આ ગ્રંથને ભક્તના ઉપયોગમાં આવે એવું દુઃસંગ વિષેનું વિજ્ઞાન એ અર્થનું નામ આપવામાં આવ્યું છે

જેમનો જુસ્સો હમેશના ઘસડબોરાથી મંદ પડી ગયો છે અને અતિશય શ્રમ કરવાથી જેમની શક્તિ ક્ષીણ થઈ છે, એવા એ લોકોને તેમના માનમરતબારૂપી કેદખાનામાં અને ઉન્નતિ વિનાના શ્રેષ્ઠ આસન ઉપરજ બેસી રહેવા દો. તેમને પોતાનાં પરસેવાનાં ટીપાંથી મેળવેલી મધુર પ્રશંસાનાં શાંત કરી નાખનારાં હાલરડાંઓ અને અનુચરો તરફથી મળતા માનનો ઉપભોગ લેવા દો. ખરો રાષ્ટ્રોદ્ધાર તો રાષ્ટ્રનાં ગરીબ મૂળોથીજ થવાનો છે.

હિંદુસ્તાનમાંની અનેક હિલચાલો વિજયી ન નીવડવાનું મુખ્ય કારણ એજ છે કે, કાર્ય કરનાર લોકોએ પોતાની સર્વ શક્તિ મૂળ તરફ ન વાપરતાં માત્ર ફળ અને પાંદડાંઓનેજ (બડા લોકોનેજ) પાણી છાંટવામાં ગુમાવી દીધી છે; ખરી રીતે તો રાષ્ટ્રવૃક્ષના આધારરૂપ બિચારા શૂદ્રોનેજ પ્રકાશ અને ચૈતન્યની જરૂર છે. જેઓ શૂન્યવત્ ગણાય છે એવાં ગરીબગરબાંઓની તમે ચિંતા કરશો તો લોકો તમને ઠપકો દેશે ખરા; પરંતુ ધ્યાનમાં રાખજો કે, શૂન્યને એકડાની જમણી બાજુએ મૂકવાથી એકડાની કિંમતને દસગણી વધારવાની તેનામાં શક્તિ છે, માટે તમારા એકત્વનો–અભેદભાવનો આંકડો અથવા શૂન્યોની સાથે મેળાપ થવા દો. 'तत्त्वमसि' તે તુંજ છે.

કેટલાક કહે છે કે, "સ્ત્રીઓ, બાળકો અને શૂદ્રો બ્રહ્મવિદ્યાનાં અધિકારી નથી. આ માન્યતાથી વેદાંત એક મોટો ગહન વિષય અર્થાત્ કેવળ એક અનુભવશૂન્ય વિધિસમૂહ થઇ પડ્યો છે.

જો દરેક બાળક સૂર્યનો પ્રકાશ અને હવા લેવાને યોગ્ય હોય, તો તે આધ્યાત્મિક પ્રકાશ અને હવા લેવાને કેમ લાયક ન હોવું જોઇએ ? એ બ્રહ્મવિદ્યા કોઇની પાસે છુપાવો છો શા માટે ? અજ્ઞાન અને દૌર્બલ્યનાં ભોંયરાં તથા ઓરડીઓ જમીનદોસ્ત કરી નાખો. ઇશ્વરી પ્રકાશ–ઈશ્વરી હવા લેવા દઇ સૌને ભાગ્યશાળી બનાવો.

વિધિનિષેધના ગાંસડાઓ બળાત્કારે લોકો ઉપર લાદવાથીજ તેમને આધ્યાત્મિક દારિદ્રય ઉત્પન્ન થયું છે. ધાંધલિયા નીતિ અને ધર્મના માત્ર ઉપદેશનો ધંધો લઇ બેઠેલાઓ પોતાને માટે અને બીજાઓને માટે તત્ત્વનું (સત્યનું) જ્ઞાન મેળવવું છોડી દઇને–સદ્ગુણના બાહ્ય નિયમોનો બોજો લોકો ઉપર લાદીને પોતાનીજ ઇષ્ટપ્રાપ્તિને નુકસાન પહોંચાડે છે. દરેક જણ

આવાગમનને પામે છે જેઓને જ્ઞાનમાર્ગ ઉપર પ્રીતિ હોય તેઓ ઘણા જન્મને અંતે (बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते । ગી० ७-૧૯) પ્રભુમાં સ્નેહ ઉત્પન્ન થતા પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ કરી શકે અને પ્રભુને વિષે સ્નેહ ઉત્પન્ન ન થાય તો તેઓનો આગમ લય થાય .

અન્ય ગ્રંથે શ્રીહરિ[illegible] ભક્તના લક્ષણોના પ્રમાણમાં કહ્યું છે

अनन्यभजनास्तुष्टा कामलोभविवर्जिताः ।
निरपेक्षा विरक्ताश्च सर्वभूतहिते रताः ॥

[[illegible]]

અર્થ—અનન્ય ભક્તિ કરવાવાળા, સંતોષવાળા, કામ લોભ વર્જિત, નિરપેક્ષ (જેને કોઈ વસ્તુની અભિલાષા ન હોય તે) વિરક્ત અને સર્વ પ્રાણીમાત્રના હિતમાં પ્રીતિવાળા હોય તેને ભક્ત [illegible]

सूत्रम्—तत्रापि भेदो विज्ञेयो मर्यादापुष्टिभेदतः ।
मार्गे फलेऽपि विज्ञेयो भक्तिमोक्षविभेदतः ॥४॥

અર્થ—ભક્તિમાર્ગમાં પણ મર્યાદા અને પુષ્ટિ એમ બે [illegible] એવો ભેદ છે, અને ફળમાં પણ ભક્તિ (ભગવદ્ વિભાવ) અને મોક્ષ એ બે પ્રકારનો ભેદ છે એમ જાણવું

મનુષ્યને બાયબલના ઈશ્વરે જો અમુક "નિષિદ્ધ" ઝાડનું ફળ ન ખાવાનું કહ્યું હોત, તો એક ખૂણામાં ઊગેલા એવા ઝાડનું ફળ ખાઇ જોવાનો વિચાર પણ તેના મગજમાં આવત નહિ.

સુધારણાને નામે આપણે આપણા નિયમોને હદબહાર છૂટ આપી દઇએ છીએ. કોઇએ એક છોકરાને તેનું નામ પૂછ્યું, ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે, "મારી મા મને હંમેશાં ખબરદાર 'કરીશ મા' એમ કહે છે, માટે મારૂં નામ 'કરીશ મા' જ હોવું જોઇએ." તેવીજ રીતે નિયમિતતાના નામ નીચે લોકોએ પોતાનો આત્મા ગુમાવ્યો છે અને પોતે માત્ર નામ-રૂપજ છે, એમ ધારે છે.

હિંદુસ્તાનમાં વ્યાવહારિક વેદાંત પુસ્તકો દ્વારા નહિ, પણ આચરણ દ્વારા શરૂ થવું જોઇએ. વેદાંત એટલે શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક તંદુરસ્તી છે. અન્નાશયને નીરોગી કરવાથી સળેખમ, ઉધરસ, તાવ, મધુમેહ ઇત્યાદિ શારીરિક વ્યાધિઓજ નહિ; પણ મત્સર, આળસ, તીખાપણું, મલિન વિચારો, દૌર્બલ્ય વગેરે જાતની અપવિત્રતા પણ જતી રહે છે.

આવશ્યકતાઓનું યથાર્થ જ્ઞાન એજ ખરૂં સ્વાતંત્ર્ય છે. હુંજ આવશ્યક છું અને તેથીજ હું મુક્ત છું. મને જાણવાથીજ ખરૂં જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. મારે અભાવે તમારી તંદુરસ્તી ગંદા રોગોનું સ્વચ્છ આવરણ થઈ રહેશે. ઐક્ય એજ ખરૂં આરોગ્ય છે. ઐક્યરૂપ બનો. જગતની કોઇ પણ વસ્તુના મહત્ત્વથી દબાઈ જશો નહિ, તો જીવનનાં તત્ત્વો સિદ્ધ થયા વિના રહેશે નહિ; કારણકે આયુષ્ય એ તત્ત્વોની સિદ્ધિ પરજ છે. આરોગ્યને માટે પૂરતી જગ્યા રહેવા દો. કોઇ પણ વાસના મનમાં રાખશો નહિ. આપણી વાસનાઓ, એ આજેજ એકદમ ત્યાગ કરવા જેવી અયોગ્ય મિલકત છે. સીધા જુઓ. જેમ તમે નદી, વૃક્ષ વગેરે તરફ નાના બાળકની પેઠે નિર્ભયપણે જુઓ છો, તેમ ગમે તે મનુષ્ય તરફ પણ જુઓ અને તેનામાં પારકાપણાની ભાવના ન રાખતાં, તમને પોતાનેજ જુઓ. **જીવનના ખરા નિયમો, અનુભવની ઠેસો ખાઇને ડાહ્યા થનાર આપણા મોટા માણસોના કરતાં છોકરાંને વધારે સમજાય છે.** બિલકુલ ડર્યા સિવાય કૌવચને પણ જો તમે એકદમ હાથમાં પકડશો, તો તે તમને કંઈ પણ ઇજા કરશે નહિ; પરંતુ બીતે બીતે કેવળ સ્પર્શજ કરશો તો આમ

આવાગમનને પામે છે. જેઓને જ્ઞાનમાર્ગ ઉપર પ્રીતિ હોય તેઓ ઘણા જન્મને અંતે (बहूना जन्मनामंते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते । ગી० ૭-૧૯) પ્રભુમા સ્નેહ ઉત્પન્ન થતા પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે અને પ્રભુને વિષે સ્નેહ ઉત્પન્ન ન થાય તો તેઓનો અક્ષરમા લય થાય છે.

અન્ય ગ્રથમાં શ્રીહરિરાયજી ભક્તના લક્ષણ નીચે પ્રમાણે કહે છે:

अनन्यभजनास्तुष्टा कामलोभविवर्जिता ।
निरपेक्षा विरक्ताश्च सर्वभूतहिते रता ॥

[શ્રાપત્ર-?]

અર્થ–અનન્ય ભક્તિ કરવાવાળો, સંતોષવાળો, કામ અને લોભ રહિત, નિરપેક્ષ (જેને કોઇ વસ્તુની અભિલાષા ન હોય તે) વિરક્ત, અને સર્વ પ્રાણીમાત્રના હિતમા પ્રીતિવાળો હોય તેને ભક્ત જાણવો.

सूत्रम्–तत्रापि भेदो विज्ञेयो मर्यादापुष्टिभेदतः ।
मार्गे फलेऽपि विज्ञेयो भक्तिमोक्षविभेदतः ॥४॥

અર્થ—ભક્તિમાર્ગમા પણ મર્યાદા અને પુષ્ટિ એમ બે પ્રકારનો ભેદ છે, અને ફળમા પણ ભક્તિ (ભગવદ વિષયક) અને મોક્ષ એમ બે પ્રકારનો ભેદ છે એમ જાણવુ.

વિવેચન—ભક્તિ બે પ્રકારની છે, મર્યાદિક અને પૌષ્ટિક. જે ભક્તિમા શાસ્ત્રીય નિયમોનુ આધિક્ય અને સ્નેહનુ ગૌણપણુ હોય તે મર્યાદિક ભક્તિ કહેવાય છે જે ભક્તિમા સ્નેહનુ આધિક્ય અને શાસ્ત્રીય નિયમોનુ ગૌણપણ હોય તે પૌષ્ટિક ભક્તિ કહેવાય

वार्ता ओ

१–लॉर्ड वायरन–एक प्रख्यात आंग्लकवि

આ પુરુષે પોતાના અંતઃકરણ દ્વારા સ્વતંત્રતાનો પ્રકાશ ઝળકવા દીધો હતો. તે વિશ્વવિદ્યાલયમાં વિદ્યાર્થી હતો, ત્યારે એક વાર પરીક્ષામાં "લગ્નના મેળાવડાને પ્રસંગે ઇસુખ્રિસ્તે પાણીને લાલ રંગનો મદિરા બનાવીને ચમત્કાર બતાવ્યો" એ પ્રસંગ વિષે એક વર્ણનાત્મક નિબંધ તેના વર્ગને લખાવવામાં આવ્યો હતો. નિયત કરેલા સમયમાં કેટલાએક વિદ્યાર્થીઓએ શ્રમપૂર્વક લાંબાં લાંબાં વર્ણનો લખવા માંડ્યાં. પરોણાઓના પોશાક કેવા હતા, રકાબીઓ કેમ પીરસવામાં આવી હતી, ઇસુએ કેવી રીતે દૃષ્ટિ કરી, વગેરેનાં લાંબાં લાંબાં વર્ણનોથી પોતાના નિબંધો ચીતરી મૂકયા. એ બધો વખત બાયરન ઘડીક છત તરફ તો ઘડીક બીજા વિદ્યાર્થીઓના મો તરફ જોતો અને ઘડીમાં મોઢેથી ધીમી ધીમી સીટી વગાડતો પોતાની જગ્યાએ બેઠો હતો. વખત પૂરો થતાંજ નિબંધની નોટબુકો એકઠી કરવાને પ્રોફેસર આવ્યો. બાયરનની પાસે આવતાંજ તેણે વિનોદથી કહ્યું: "તમે તો આટલો બધો વખત લખી લખીને થાકી ગયા હશો!" તે ધારતો હતો કે, બાયરન કોરીજ નોટબુક આપશે! પરંતુ બાયરન બોલ્યો: "જરા થોભો." એમ કહી તરતજ તેણે એક લીટી લખી કાઢી અને નોટ પ્રોફેસરના હાથમાં મૂકી. ત્રણેક અઠવાડિયાં પછી પરીક્ષાનુ પરિણામ જણાયું અને કેટલાક નિબંધોની ઘણી પ્રશંસા થઇ; પરંતુ આશ્ચર્યકારક તો એ હતું કે, બાયરને એમાં પહેલા નંબરનું ઇનામ મેળવ્યું હતું. બાયરનના નિબંધની યોગ્યતાની ખાતરી કરી આપવા માટે તેનો નિબંધ વર્ગમાં વાંચી બતાવવામાં આવ્યો. તેનો નિબંધ નીચેની એક લીટીનોજ હતો.

"પાણીએ તેના પ્રભુને જોયો, એટલે શરમાઇને લાલ મદિરા બની ગયું."

અર્થ—માત્ર ભગવાનજ જેનો અર્થ છે એ કાર્ય ઉપરથી ભક્તિમા વરણ થયું છે એમ જાણવું. જેની ભજનમાં પ્રવૃત્તિ થાય તેને ભગવાનજ એક પ્રયોજન છે એમ જાણવું.

વિવેચન—કેટલાએક માણસો (મુકુટ ઘડનાર, મોતી વગેરે કારીગરો) ભગવાનને માટેજ કાર્ય કરતા હોય એમ જણાય છે, પણ ઘણી વખત તેઓ પોતાના પેટને અર્થે કાર્ય કરતા માલમ પડે છે, કેમકે તેમને ભગવાનજ મુખ્ય પ્રયોજનરૂપ હોતા નથી, એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે જેઓને માત્ર ભગવાન અથવા ભગવત્પ્રાપ્તિ એજ મુખ્ય પ્રયોજન છે. અને જેઓ એ પ્રયોજન સિદ્ધ કરવાને તમામ કાર્યો કરે છે તેઓનું ભક્તિમાં વરણ થયું છે એમ જાણવું. કેટલીક વખત કાર્ય ઉપરથી કરેલું અનુમાન ખોટું પડે છે, માટે કહેવામા આવે છે કે ભજનાનન્દમા પ્રવૃત્તિ થાય ત્યારેજ ભગવાન એજ મુખ્ય અર્થ છે એમ સમજાય ૬.

मूलम्—तत्रादौ शरणं गच्छेन्महापुरुषयोगतः ।
महापुरुषयोगक्ष्ये तन्निष्ठैरपि सर्वदा ॥७॥

અર્થ—ભજનાર્થ પ્રવૃત્તિના વિષયમા મહાપુરુષદ્વારા ભગવાનને શરણે જવું, અને તેવા મહાપુરુષના અભાવે ભગવાનમા જે નિષ્ઠા રાખતા હોય તેમના દ્વારા ભગવાનને શરણે જવું.

વિવેચન—આ શ્લોકનો ઉત્તરાર્ધ શ્રી મહાપ્રભુજીએ રચેલા નિબંધના સર્વ નિર્ણય પ્રકરણના નીચેના શ્લોકને મળતો આવતો હોય એમ જણાય છે:

માં તે જીવન પૂરે છે, ચૈતન્યની પ્રત્યેક રેખામાંથી તે પસાર થઈ જાય છે, વિશ્વની દિવ્ય કૃતિઓ, નક્ષત્રો અને સૂર્યોમાંથી તે પસાર થાય છે. પાષાણ અને ગુલાબના વિલો! ચકલી અને મધમાખીના આત્મા! પ્રાણનો પ્રચંડ ઝરો પોતાની સઘળી શાખાઓ દ્વારા તારા તરફ પુનઃ ધસી આવે છે. આવી રીતે જીવનપ્રવાહ ચક્રાકાર ચાલ્યા કરે છે. એ કિનારા વિનાનો મહાસાગર છે. આખરે મનુષ્ય, દેવ, નક્ષત્રો અને સૂર્યો ચિરકાળને માટે પ્રેમમાં એકાકાર થાય, ત્યાંસુધી એ મહાસાગરનો પ્રવાહ ચક્રાકારે ફર્યાંજ કરે છે.

૩–મૃત્યુ સાથે ઠગબાજી

એક વખત એક મનુષ્યે પોતાના કૌશલ્યથી પોતાની એવી ઉત્તમ મૂર્તિ બનાવી કે નકલ કઇ અને અસલ કઇ, એ કોઈ ઓળખીજ શકે નહિ. જ્યારે તેણે જાણ્યુ કે, મને લઈ જવાને હવે યમદૂત આવે છે, ત્યારે યમરાજને ભૂલ ખવડાવવા માટે તેણે એક અજબ યુક્તિ કરી. તેણે પોતાની કારીગરીથી પોતાના જેવાંજ બીજાં દસબાર પૂતળાં તૈયાર કર્યાં. યમના દૂતે આવીને જોયુ તો એકજ ચહેરાવાળાં દસબાર માણસો ત્યાં હાજર હતાં; તેમાંથી ખરો કયો, તે કંઇ ઓળખી શકાયુ નહિ, તેથી કોઇને ન લઈ જતાં તે પાછો યમરાજા પાસે ગયો અને શું કરવુ તેની સલાહ પૂછી, પાછો પેલા માણસને લેવાને પૃથ્વી ઉપર આવ્યો. તેણે કહ્યુઃ "અરે વાહ! તું તો બડો હોશિયાર જણાય છે? કેવાં સરસ પૂતળાં બનાવ્યાં છે? પરંતુ એકજ જગ્યાએ તેં ભૂલ કરી છે, આમાં એકજ દોષ રહી ગયો છે."

પેલો ખરો માણસ પૂતળાંની વચ્ચે ગોઠવાઇને ઊભો હતો તે બહાર નીકળી એકદમ આગળ આવ્યો અને બોલ્યોઃ "કયાં ભૂલ્યો છું? શામાં દોષ રહી ગયો છે?"

યમદૂત બોલ્યો· "તારા આ મારી આગળ આવવાના ડહાપણમાંજ." એમ કહીને તેણે તેને પકડી લીધો અને લઇ ગયો. તાત્પર્ય કે, "હું બરોબર છું કે?" એમ પૂછવુ એજ આપણી મોટી ભૂલ છે. બાપુ! સત્ય સિવાય તું બીજું શું હોઇ શકે? મૃત્યુને તો લુચ્ચા અહંકારનેજ પકડવો છે.

૪–આ મારું ગાજર છે.

એક વખત એક ગરીબ સ્ત્રી દુષ્કાળમાં મરણ પામી. ચિત્ર-

અર્થ—આ લોક અને પરલોક સંબંધી સર્વ કાર્યમાં સર્વ પ્રકારે ભગવાન માટે શરણ થાઓ. તેમજ દુઃખની નિવૃત્તિ થવામાં તથા પાપમાં, ભયમાં, મન કામનાદિ પૂર્ણ થવામાં, ભક્તના દ્રોહમાં, ભક્તિના અભાવમાં, તેમજ ભક્તોએ પોતાનો તિરસ્કાર કર્યો હોય તેમાં, તેમજ પોતાથી નહિ બની શકે એવા કામમાં સર્વ રીતે પ્રભુ માટે શરણ થાઓ. અહંકાર કરવામાં આવ્યો હોય તેમાં, પોષણ કરવા યોગ્ય (સ્ત્રીપુત્રાદિક)ના પોષણ અને રક્ષણમાં, તથા પોષવર્ગે કે શિષ્યોએ પોતાનો અપરાધ કર્યો હોય તેમાં, મન અલૌકિક થાય તેમાં, એ સઘળામાં શ્રીહરિ માટે શરણ થાઓ, એવી રીતે પોતાના મનમાં નિરંતર વિચાર રાખવો, અને વાણીથી પણ એવુંજ નિરંતર ઉચ્ચારણ કર્યા કરવું ૭

मूलम्—तत आश्रयसमिद्धौ सेवार्थं स्वसमर्पणम् ।
समर्पणं जीवदेहतत्सम्बन्धवतामपि ॥८॥

ब्रह्मसम्बन्धवत कृष्णमाक्षात्सम्बन्धयोग्यता ।
ततस्तत्सेवया स्वीयसर्वस्वविनियोगत ॥९॥

गृहीतपरमानन्दनिवि कृष्णोऽस्य स्वत ।
शनम्तु सान्नधानि च विधेय भगवज्जनै ॥१०॥

અર્થ—એવી રીતે શરણે ગયા પછી આશ્રયની સિદ્ધિને માટે સેવા અર્થે પોતાનું સર્વસ્વ ભગવાનને અર્પણ કરવું. જીવ, દેહ અને તેઓના સંબંધવાળા પદાર્થોનું સમર્પણ થતાં બ્રહ્મ સંબંધથી સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણની સાથેના સંબંધની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. પછી તે સેવા વડે પોતના સર્વસ્વનો ભગવાનને વિષે વિનિયોગ થવાથી

સઘળું સુયોગ્ય અને સુવ્યવસ્થિત છે. હું મારી પીઠ પર જંગલ ધારણ કરી શકતી નથી, તેમ તું નારિયેળ કે સોપારી તોડી શકતો નથી."

૬–પ્રશ્નોત્તર

પ્રશ્ન:–સ્વામીજી ! આપ કહો છો કે, આપણો આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપજ છે, તો પછી આવતી કાયદાની પરીક્ષામાં મારાં પુસ્તકોં વાંચ્યા સિવાય પહેલા નંબરનું ઇનામ મળે, એવી એકાદ દિવ્ય દૃષ્ટિ મેળવવાની યુક્તિ કૃપા કરીને બતાવશો ?

ઉત્તર:–એક વખત એક રાજકુમાર નાનપણમાં સરદારોનાં છોકરાંઓની સાથે "સંતાકૂકડી"ની રમત રમતો હતો. કેમે કર્યાં તેને છોકરાંઓ હાથ લાગે નહિ. ત્યાં એ રમત જોનાર એક માણસ બોલ્યો: "આપના સોબતીઓને શોધી કાઢવાને આટલી બધી મહેનત શા માટે લેવી જોઇએ ? આપ રાજા છો, તેમને બહાર આવવાનો હુકમ કરો; એટલે તે તરતજ બહાર આવશે." રાજકુમાર બોલ્યો: "તેમ કરવાથી રમતની મજા જતી રહે, એવી રમતમાં કંઇ આનંદ આવે નહિ."

તેવીજ રીતે ખરૂં જોતાં તમે આ સર્વ જગતના સ્વામી છો, પરંતુ જ્યારે તમે ગમતને માટે આ જગતના ચક્રવ્યૂહમાં "સંતાકૂકડી"નો ખેલ માંડીને તમારીજ પ્રજાને (સર્વ પ્રકારના વિષય અને અભ્યાસને) શોધો છો, ત્યારે તેમાં તમારી વિશેષ સત્તા ચલાવીને આખી રમત બગાડી નાખવી ન જોઇએ. જ્યાં ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન, હજારો સૂર્ય અને તારાઓ તમેજ બનો છો; એટલુંજ નહિ પણ તમારા જ્ઞાનસાગરમાં એ સર્વ વસ્તુઓ નાનાં મોજાં અથવા જલતરંગ જેવી છે, ત્યાં કાયદાની પરીક્ષા અથવા સાંસારિક જાહોજલાલીની તમે કયાં ચિંતા રાખશો ? જો તમારે દિવ્ય દૃષ્ટિ જોઇતી હોય, તો જેને માટે એ દૃષ્ટિ માગો છો, તે ઇંદ્રિયજન્ય જગત તમારે છોડી દેવું જોઇએ.

એક વખત માછલાં પકડવાને એક જાળ નાખવામાં આવી હતી, તેમાં માછલાં આવ્યાં તો ખરાં, પણ પોતાના અત્યંત ભારથી તે જાળનેજ તેઓ પાણીમાં ખેંચી ગયાં. આ નવીન દિવ્ય દૃષ્ટિ વાસનાઓની આખી જાળની જાળ ખેંચી જનાર "વિચિત્ર માછલી" છે. તેવીજ રીતે જ્ઞાન મેળવવાને હમેશનો માર્ગ પણ

પ્રાપ્તી પ્રદાયો વિગેરે અગ્રરૂપ થાય છે (જુઓ ગ્રંથ પ્રમાણ તત્ત સિદ્ધાંત રહસ્ય શ્લોક ૭), અને તેથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવાથી પરમ નિધિરૂપ શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ થાય છે એ નિધિ પ્રાપ્ત થતા તેનેજ આશ્રયે રહેવું એજ કર્તવ્ય છે 'એ નિધિ પોતાની પાસેથી જતો ન રહે એને માટે જે સાવધાનપણુ રાખવાની જરૂર છે તે નીચેના શ્લોકમા કહેવામા આવે છે ૮-૧૦

मूलम्—समाप्तनिधिभिश्चौरैर्वञ्चकेभ्यो विशेषत ॥
चौरास्तु द्विविधा ज्ञेया बाह्याभ्यन्तरभेदत ॥११॥

અર્થ—જેણે (કૃષ્ણરૂપી સેવા) નિધિ પ્રાપ્ત કર્યો છે તેણે ચોર અને વિશેષે કરીને વંચકથી (સાવધાન રહેવું) બહારના અને અંદરના એ ભેદ વડે ચોર બે પ્રકારના જાણવા

मूलम्—बाह्या कुटुंबरूपा ये ते तु वित्तहरा स्मृता ।
यतस्तद्विनियोगेन वित्त याति समर्पितम् ॥१२॥

અર્થ—જે બહારના (બાહ્ય) ચોરો છે તે તો કુટુંબરૂપ છે તેઓ વિત્તને હરનારા કહેવાય છે તેમને માટે વાપરવાથી સમર્પિત કરેલુ માલ ચાલ્યુ જાય છે ૧૧.

વિશેષ—બાહ્ય ચોરો એટલે પોતાના દેહની અંદર રહેનાર ચોરો કામ લોભાદિ એ અંદરના ચોર છે, અને કુટુંબાદિ એ બહારના ચોર છે

જે કુટુંબીઓ ભગવત્પરાયણ ન છતા તેમનામા ભક્તજનની મમતા રહે તે કુટુંબીઓને ચોર ગણવામા આવે છે, કેમકે એ ભગવત્સંબંધ રહિત કુટુંબીઓને માટે ભગવાનને અર્પણ કરેલુ દ્રવ્ય ખરચાઇ જાય છે જે કુટુંબીજન ભગવત્પરાયણ

તમારી પાછળ ભટકતો આવશે.

૭–પ્રેમ

अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥६॥
मत्तः परतरं नान्यत् किंचिदस्ति धनंजय ।
मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥७॥
रसोऽहमप्सु कौंतेय प्रभाऽस्मि शशिसूर्ययोः ।
प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥८॥
पुण्यो गंधः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ ।
जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ॥९॥
बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ।
बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥१०॥
बलं बलवतामस्मि कामरागविवर्जितम् ।
धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥११॥

(गीता अ. ७)

ભાવાર્થઃ—આખા જગતની ઉત્પત્તિ તથા લયનું સ્થાન હું છું એમ જાણ. હે ધનંજય! મારાથી શ્રેષ્ઠ બીજું કોઈ નથી. દોરામાં પરોવાયેલાં મોતીની પેઠે મારામાં આ બધું (જગત) પરોવાયલું છે. હે કૌંતેય! જળમાં રસ હું છું, ચંદ્ર અને સૂર્યમાં પ્રકાશ હું છું, સર્વ વેદોમાં પ્રણવ હું છું, આકાશમાં શબ્દ હું છું અને મનુષ્યમાં પુરુષત્વ હું છું; વળી પૃથ્વીમાં પવિત્ર ગંધ હું છું, અગ્નિમાં તેજ હું છું, પ્રાણીમાત્રમાં જીવન હું છું અને તપસ્વીઓનું તપ હું છું. હે પાર્થ! મને પ્રાણીમાત્રનું સનાતન બીજ જાણ. બુદ્ધિમાનોની બુદ્ધિ હું છું, તેજસ્વીઓનું તેજ હું છું, બળવાનોની તૃષ્ણા અને રાગરહિત બળ હું છું તથા હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ! પ્રાણીમાત્રમાં ધર્મથી વિરુદ્ધ નહિ એવો કામ તે હું છું.

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ।
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायंत उपासते ॥६॥
तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।
भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥७॥

(गीता. अ. १२)

અર્થાત્ જેઓ સર્વ કર્મ મને અર્પણ કરીને અને મારુંજ ચિંતનકરીને તથા પૂર્ણ રીતે મારું ધ્યાન ધરીને મને ઉપાસે છે,

એનેજ સેવા કહે છે, ભગવાનમા ચિત્ત પરોવાયેલું રાખ્યા સિવાય સેવા સંબંધી જે જે કાર્યો કરવામાં આવે તેથી સેવા સિદ્ધ થતી નથી, પણ માત્ર ભગવાનમા ચિત્ત રાખવાથી સેવા સિદ્ધ થાય છે. શ્રીઠાકોરજીને સ્નાન કરાવવું, તેમને આભૂષણ ધરાવવાં, તેમને ભોગ ધરાવવા, વગેરે ક્રિયાઓ ભગવાનમાંજ ચિત્ત ગુંથાયેલું રહે એને માટે સાધનરૂપ છે. તે સાધનોના ફલરૂપ તો ભગવાનમાં ચિત્ત. રાખવું એજ છે.

અન્ય સ્થળે શ્રી હરિરાયજી કહે છે કે:

मूलम्—भक्तिमार्गीयताऽभावे क्रियामात्रं हि कर्मवत् ।
तत्राऽपि न मनःस्थैर्यं विक्षेपाद्व्यवहारतः ॥

शि. २१-२

અર્થ—ભક્તિમાર્ગીયતાનો અભાવ હોય તો સર્વ ક્રિયા કર્મ સમાન છે. અને તેમાં વ્યવહારથી ઉત્પન્ન થતા વિક્ષેપને લીધે મનની સ્થિરતા હોતી નથી.

સેવામાં ચિત્ત રાખવાથીજ ભગવદ્કૃપા પ્રાપ્ત થઇ શકે છે, અન્ય રીતે થઇ શકતો નથી, માટેજ સેવાને મુખ્ય પુરુષાર્થરૂપ કહેલી છે.

યોગશાસ્ત્રમા જેને ચિત્તવૃત્તિનિરોધ કહે છે તેવાજ પ્રકારનો સેવારૂપ નિરોધ છે પણ તેમા મનનો વિષય ભગવાન હોવાથી અને તેમના પ્રત્યે પ્રેમ હોવાથી તે (સેવારૂપ નિરોધ) યોગશાસ્ત્રના નિરોધ કરતાં વધારે ઉત્તમ પ્રકારનો છે. માટે પ્રભુમાંજ ચિત્તને પરોવવું એજ મુખ્ય છે.

મુક્તિ છે; અને જાણ્યે અજાણ્યે એ પ્રેમસાક્ષાત્કારનો અનુભવ લેવા પ્રયત્ન કરવો એનુંજ નામ જીવન છે. આ ધ્યેય સાધવાને માટે સૌથી નજીકને માર્ગે જવા તૈયાર રહેવું, એજ ડહાપણ છે અને તે ઇષ્ટ સાધવાને જુદી જુદી પ્રેમશક્તિઓની બરાબર વ્યવસ્થા કરવી એજ સદ્‌ગુણ છે.

પ્રેમમાં દગો હોતો નથી અને કોઇ દગાબાજ થઇ પણ શકતું નથી. કોઇનો સ્વભાવ કૃતઘ્ન હોતો નથી. કોઇ મનુષ્ય યહૂદી, શૂદ્ર અથવા બ્રાહ્મણ હોય તેથી તેના મનુષ્ય તરીકેના અધિકાર અથવા યોગ્યતા મર્યાદિત કરવાનો આપણને કંઇ અધિકાર નથી. દુરાગ્રહી મતના ગુલામોને પણ મુક્તિ મળવીજ જોઇએ. જેમ શ્રીકૃષ્ણે ગોપીઓને તેમના કહેવાતા પતિઓના ઘરમાંથી બહાર કાઢી, તેવી રીતે ઇશ્વરે–સત્યે તમને શિષ્ટાચાર તથા રૂઢિબંધનના પંજામાંથી મુકત કરવાજ જોઇએ.

એ અભેદ પ્રેમ સિવાય મનુષ્યનો ખરો આત્મા બીજો કોઇજ નથી. તમે પ્રેમ છો. અહાહા! તમે વિશ્વાત્મા છો. લયલાના ગુલાબી ગાલની લાલી તમેજ છો અને મજનૂનું હતાશ હૃદય પણ તમેજ છો. આ સત્યને વ્યવહારમાં અનુભવવું એજ પવિત્રતા છે; પરંતુ જે વસ્તુઓની અભિલાષા રાખે છે અને વસ્તુઓને પોતાનાથી ભિન્ન માનીને તેની પાછળ પડે છે, તે પોતાના ઇશ્વરી સત્ત્વમાં ભંગ કરે છે અને તેથી તેને અપવિત્ર બનાવે છે. નજર ચૂકાવવી અથવા મોં ફેરવવુ એ કંઇ વિશુદ્ધિ નથી. ખરી પવિત્રતા ત્યારેજ કહેવાય કે જ્યારે સર્વ સૌંદર્ય મારામાંજ મળી જાય છે અને જ્યારે હું સર્વની સાથે એટલુ આધ્યાત્મિક ઐકય અનુભવું કે કોઇને મળવાનુ કહેવું અથવા એવો વિચાર સુધ્ધાં કરવો એ વિયોગની દુઃખદ સૂચના જેવુંજ ભાસે.

આંગ્લ કવિ ટેનીસન એક સ્થળે કહે છે કે, "ત્યારે તો તેમની સાથે વાત કર, કારણકે તે સાંભળે છે. આત્મા આત્માની સાથે મળી શકે છે. શ્વાસોચ્છ્વાસ કિંવા હસ્તપાદાદિથી પણ તે નજીક છે. હે આત્મન્! સૂર્ય, ચંદ્ર, નક્ષત્રો, ગિરિશિખરો, મેદાનો આદિ સર્વ સર્વસત્તાવાન સૃષ્ટિકર્તાનાંજ પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપો નથી શું?"

"ગર્જતી હવામાં તારો ધ્વનિ રહે છે. વહેતા જળમાં હું તારો નાદ શ્રવણ કરું છું. સૂર્યોદયમાં હું તને ઊભેલો જોઉં છું

થાય છે, ત્યારે તેમાં મલિનતાદિ દોષો પ્રવેશ કરે છે તેમજ ચિત્તને મન, બુદ્ધિ, અને અહંકારનો સંબંધ થયો ન હોય ત્યાંસુધી તે અવિકારી અને શાન્ત હોય છે; ચિત્તને મનનો સંબંધ થતાં સંકલ્પ વિકલ્પને લીધે તેમાં કામાદિની ઉત્પત્તિ થાય છે, બુદ્ધિનો સંસર્ગ થતાં ચોરત્વ, મૂઢત્વ વગેરે પ્રાપ્ત થાય છે મન, બુદ્ધિ અને અહંકારના લક્ષણ ચિત્તની સાથે એક થઈ જવાથી ચિત્ત પણ મલીન દેખાય છે.

चित्तविवेकमाध्या हि એ સ્થળે ચિત્તપદનું ગ્રહણ કર્યું છે તે એવા અભિપ્રાયથી કે શાન્ત, સ્વચ્છ, અને અવિકારી ચિત્તથીજ સેવા સિદ્ધ થઈ શકે છે, જ્યારે મનના કામાદિ ધર્મો પ્રધાન થાય છે ત્યારે ચિત્તના ધર્મો તિરોહિત થઇ જાય છે, તે કારણથી સેવા થઇ શકતી નથી એટલા માટેજ અન્ય સ્થળે શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે:-

तद्बाधकानीन्द्रियाणि विषया लौकिकी मति ॥
प्रतिबाधस्तथोद्वेगो भोगोऽप्यन्त्र लौकिक ॥१४॥

અર્થ--ઇન્દ્રિય, વિષય, લૌકિક બુદ્ધિ, પ્રતિબંધ, તથા ઉદ્વેગ તથા લૌકિક ભોગ એ સર્વ માનસી સેવાના બાધક છે ૧૩-૧૪

मूलम्-अतो विवेकधैर्याश्रयुक्तैस्तथा पुन ।
आन्तरास्ते निरोद्धव्या बाह्यास्तु यथाक्रमम् ॥१५॥
सेवाकारणतद्दोषपरित्यागादिसाधनै ।
वचनस्तु ततोऽप्येष दुष्ट इत्येवबुध्यताम् ॥१६॥

અર્થ—એટલા માટે વિવેક-ધૈર્યાદિ સંયુક્ત ભગવદ્ભક્તોએ

સ્વર્ગ સુધી, સૂક્ષ્મ અણુથી માંડીને છેક સર્વ શક્તિમાન સૂર્ય સુધી, ક્ષુદ્ર જંતુથી માંડીને દૂર ચમકતા તારાઓ સુધીની સર્વ વસ્તુઓ તેના વૈભવનું વર્ણન કરે છે અને તેનાં યશોગાન ગાય છે. એવા મનુષ્યથી ભિન્ન એવું કંઇજ નથી.

૮–સંસારની વહુ દરकार રાखता ना.

મારી સામે બે વસ્તુઓ છે. વટાણાનું ફૂલ અને એક કુમારિકા. ફૂલ કાપી જોતાં તેમાં જુદાં જુદા પરમાણુઓને એકત્ર રાખનારી સંસક્ત્યાકર્ષણશક્તિ, ઉષ્ણતા, ગુરુત્વાકર્ષણ, ચુંબકત્વ ઇત્યાદિ શક્તિઓ જણાઇ આવી અને કુમારિકામાં એ સર્વ જાદૂ છુપાઇ રહેલાં છે. તેની આંખોમાં તે વિશેષ છે. અહીંયાં સર્વ વિશ્વ આલિંગન દેનાર દિશા અને કાળ મને જણાઇ આવે છે. આંખોરૂપી દડામાં આખું વિશ્વ ભર્યું છે, એ વિશ્વ મગજમાં ભાવવાચક જાતિરૂપે છે. આખું વિશ્વ મગજમાંની એક કલ્પનાજ છે. એકથી બીજી બાજુએ ફેંકાતા દડાની પેઠે આ જગત સંબંધી વિચાર જો એક મગજથી બીજા મગજમાં ગયો ન હોત, તો આ જગત ઉત્પન્નજ થયું નહોત. આ માયિક નિદ્રા અથવા જગત સંબંધી વિચાર આપણે એક પેઢીથી બીજી પેઢીને આપીએ છીએ, એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં મોકલીએ છીએ અને એનેજ આખું વિશ્વ કહીએ છીએ. ખરૂં જોતાં તે તમારૂંજ વિશ્વ, તમારોજ વિચાર, તમારૂંજ કાર્ય હોય છે, એ દડાને વધારે પડતું મહત્ત્વ આપી દેતા ના. એ તમારાજ મગજમાંનો દડો છે અથવા પગથી રમવાનો ફૂટબોલ છે.

"त्यागादमृतमश्नुते।" ત્યાગથીજ અમરત્વ મળે છે. આ વિશ્વ વિચારનો દડો છે અને પોતાનો આત્મા ઇશ્વર છે. એ દૃષ્ટિ સામે રાખીને સર્વ ભય, ચિંતા, ઉદ્વેગ, ભ્રમ, માનસિક વ્યથા વગેરેને દૂર ફેંકી દેવાં એજ ખરો ત્યાગ છે. તમારે કોઈ પણ કર્મ કરવાનું નથી. તમે કોઇના બંધાયેલા નથી. તમે કશાના જવાબદાર નથી. તમે કોઇના દેવાદાર નથી. સર્વ સમાજ, સર્વ રાષ્ટ્રો, સર્વ કંઇ બાજુએ મૂકીને પોતાનું (આત્માનું) વ્યક્તિત્વ સ્થાપન કરો એજ વેદાંત છે. સમાજ, રીતરિવાજ, શિષ્ટસંપ્રદાય, કાયદા, નિયમ, ટીકા, સમાલોચના વગેરે કાંઇ પણ તમારા આત્માને સ્પર્શ કરી શકશે નહિ. પાણીનો એક નાનો સરખો સાંકડો ભાગ પણ આખા સમુદ્રના પાણીના દાબને તોળી રાખે છે, એવો ઉદક-

એ રીતે અંદરના અને બહારના ચોરનું અને તેમને દૂર કરવાનાં સાધનોનું વર્ણન કરી, વંચક (ધર્મનો ઢોંગ કરનારા ધર્મ ઠગ, પાખંડી), જેની ગણના બહારના ચોરમાં થાય છે, તેનું અને તેને દૂર કરવાનાં સાધનોનું શ્લોક ૧૬ માના ઉત્તરાર્ધથી શ્લોક ૩૮ સુધીમા વર્ણન કરવામા આવે છે. કામાદિ અંદરના ચોર અને કુટુંબાદિ બહારના ચોર કરતાં વંચકને વધારે દુષ્ટ જણાવવામા આવે છે; તેનાં કારણો હવે પછી જણાવવામા આવશે.

મૂલમ્—यतस्तदाकृतिश्चेष्टा तथाचारश्च भाषणम् ।
विनयः शांततावेशः शंखचक्रादिचिह्नितः ॥१७॥
एवमाद्यखिलं तुल्यं भगवद्धर्मवर्तिभिः ।
ततो ज्ञानाभावतोऽपि सर्वथा नाशागमनम् ॥१८॥

અર્થ—(વંચક અંદરના અને બહારના ચોર કરતા વધારે દુષ્ટ છે.) કેમકે તેના આકૃતિ, ચેષ્ટા, આચાર, ભાષણ, વિનય, શાંતતાનો આવેશ (દેખાવ) અને શંખ ચક્રાદિ ચિહ્નોનું ધારણ કરવાપણું ભગવદ્ધર્મ પ્રમાણે ચાલનારના જેવાજ હોય છે. તે કારણથી એવા વંચક વિષેની માહિતી ન હોય તો સર્વ પ્રકારે નાશ થાય છે.

વિવેચન—દેહની અંદર રહેનારા ચોર કામ લોભાદિ અને દેહની બહારના ચોર કુટુંબાદિને દૂર કરવાનો બોધ આપ્યા પછી વંચક, ઠગ, પાખંડીનો સંગ ન કરવાનો બોધ આપવામાં આવે છે. એટલે દરઅસલ કામ લોભાદિ અને કુટુંબાદિનો સંગ દુઃસંગ છે અને તે દૂર કરવાને યોગ્ય છે તે કરતાં ધર્મઠગનો સંગ વધારે દુઃસંગ અને દૂર કરવા યોગ્ય ગણેલો છે. કામાદિ ચોરની તો પરીક્ષા થઇ શકે છે પણ વંચકની તો પરીક્ષા પણ થઇ શકતી નથી, કેમકે તેના

ફાયદાકારક હશે; પરંતુ ખરૂં જોતાં તો નુકસાનકારકજ છે. અવિશ્રાંત વિચાર અને માનસિક શ્રમથી શરીરની શક્તિનો વ્યય થાય છે. જો તમારે તમારી શક્તિ સાચવી રાખવી હોય, તમારી તંદુરસ્તી કાયમ રાખવી હોય અને જ્ઞાનતંતુરૂપી અશ્વ તમારા જીવનનો બોજો અનાયાસે ઊંચકે એવી તમારી ઇચ્છા હોય, તો તેમાંથી અહંકારના વિચારોનો બોજો તમારે ઓછો કરવો જોઇએ. ચિંતા અને શ્રમના વિચારોને તમારા આયુષ્યનું સત્ત્વ શોષવા દેતા ના. મનને સદા ઉલ્લાસી અને આનંદી રાખવું, કદી કંટાળવું કે ગભરાવું નહિ અને ભય, વિચાર કે ચિંતાથી કદી દબાઇ ન જવું એજ ઉત્તમ તંદુરસ્તી અને સબળ ક્રિયાશક્તિ સાચવી રાખવાનું રહસ્ય છે.

લોકો યોગ્ય કાર્ય કરે એટલુંજ નહિ, પણ તેમને યોગ્ય વિષયો ગમે, તેઓ ઉદ્યમી બને, એટલુંજ નહિ પણ ઉદ્યમ તેમને ગમે એવું કરવું એજ ખરા શિક્ષણનો ઉદ્દેશ છે.

૧૦—अत्यंत उपयोगी उपदेश

અર્ધગોળ આકાશ મારો પ્યાલો છે અને ઝગઝગતો પ્રકાશ મારૂં પીણું છે. શરીર ઢાંકવાનાં સાધન મેળવવાં, કોઇને સંતોષ પમાડવો અથવા કોઇ પ્રાપંચિક ઉદ્દેશ પારપાડવો એનેજ કર્તવ્ય માની બેસતા ના. સર્વ હેતુઓ અને ઉદ્દેશો છોડી પોતાના આત્માને શાશ્વત, શાંત, સંતુષ્ટ, સર્વ ઉપાધિઓથી દૂર અને લાભાલાભથી રહિત રાખવો એજ તમારૂં કામ, તમારો ઉદ્યમ, તમારો વેપાર, તમારો વ્યવસાય, તમારો ઉદ્યોગ, તમારૂં પ્રાસંગ્ય અને તમારી ઇતિકર્તવ્યતા છે એમ માનો. તમારે તમારા આત્માને સદા સંતુષ્ટ—આનંદી—રાખવો એજ ઈશ્વરે તમને ફરમાવેલું સૌથી મોટું કર્તવ્ય—તમારો ધર્મ છે. પ્રાપંચિક બંધનોથી ઉત્પન્ન થતું, તમારા ઉપર આવી પડેલું, તમારૂં અત્યંત મહત્ત્વનું કર્તવ્ય એ છે કે, તમારા આત્માને સદા ઉલ્લાસી રાખવો અને તમારૂં તમારી જાત પ્રત્યેનું કર્તવ્ય પણ તમને એજ ફરમાવે છે કે, તમારે સર્વ સ્થિતિમાં તમારી જાતને સુખી રાખવી. તમારા આત્માની સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તો. જગતની બીજી બાબતોનો પણ વિચાર કરતા ના. બીજી સર્વ વસ્તુઓ તમારામાં લીન થવીજ જોઇએ અને તે લીન થાય કે ન થાય તેનું તમારે શું? કારણ

વિવેચન-બાહ્યના સરખા વેશ ધારણ કરનારનું ખરું સ્વરૂપ જાણવું અશક્ય છે ઘણા કાળ સુધી બારીકીથી એની કૃતિઓનો વિચાર કરવામાં આવે તોજ એનું ખરું સ્વરૂપ જાણવામાં આવે. ખરું જ્ઞાન સંપાદન કરવા પહેલાં ઘણી વખત ગાફેલ મનુષ્ય તેના મોહનને લીધે ભક્તિમાર્ગથી વિમુખ થઈ જાય છે માટે સારો વિચાર કર્યા વગર એવા ધર્મઠગોનો વિશ્વાસ કરવો સારો નથી.

શાસ્ત્રો સત્સંગના મહિમાની ઘણી પ્રશંસા કરે છે, પણ આ કલિયુગમાં સત્સંગ કરવા લાયક સાધુ ભાગ્યે જ કવચિત્ મળી આવે છે. એટલા માટે ઉત્તમ માર્ગ એ છે કે ભક્તિસંબંધી ગ્રંથોનો અને ભગવાનની મૂર્તિ મનમાં ધારણ કરી ભગવાનનોજ સંગ રાખવો ૧૯.

मूलम्–तदीयत्वभ्रमात्तस्मिन् विश्वासो सगदोषत ।
अस्त्यपि च सद्भावात्पतनं भक्तिमार्गत ॥२०॥

અર્થ--ભગવદ્ભક્ત છે એમ ધારી ભ્રમથી તેનો વિશ્વાસ કરવાથી સંગદોષને લીધે અસતને વિષે સદ્ભાવ થવાથી ભક્તિમાર્ગમાંથી વિમુખ થવાય છે

વિવેચન-ઠગ માણસના બોલવાથી અને આકૃતિથી જે ઠગાઈ જઈ હોઇ તેનો વિશ્વાસ કરી તેનો સંગ કરે તો તે ભક્ત ન હોવાથી એ સંગથી કોઇ લાભ થતો નથી, પણ ધીમે ધીમે સંગ કરનાર મનુષ્ય એ ઠગના જેવોજ થાય છે અને ભક્તિમાર્ગથી ખસી જાય છે મનુષ્ય અને મનુષ્યની વચ્ચેના વ્યવહારમાં, દંભ, ઠગાઈ વગેરેને લીધે સારૂં પરિણામ આવતું નથી તો ઈશ્વર અને મનુષ્યની વચ્ચેના સંબંધમાં કામ, ક્રોધ, લોભ, દંભ વગેરેનું પરિણામ સારૂં ન આવે એ દેખીતુંજ છે ૨૦

તમે મધુર સંગીત લલકારશો, તોજ ગિરિશિખર તેનો પ્રત્યુત્તર આપશે; પરંતુ જો તમે શોકાદ્ગાર કાઢશો તો તે પવનની લહેરોમાં કયાંનો કયાંય તણાઇ જશે. આનંદધ્વનિનોજ પ્રતિધ્વનિ પણ પાછો હઠે છે. પ્રફુલ્લિત વદન કરો એટલે મનુષ્યો પોતાની મેળેજ તમને શોધતાં આવશે. શોકસાગરમાં ડૂબો એટલે તેઓ પીઠ ફેરવીને ચાલ્યા જશે. તમારા આનંદની પરકાષ્ઠા તેઓ માગે છે, પણ તમારી દિલગીરીનો તો અંશ પણ તેઓને જોઇતો નથી. આનંદી થાઓ એટલે તમારા મિત્રોની સંખ્યા વધશે. દિલગીર થાઓ એટલે તમારા મિત્રોને ગુમાવશો. તમારા સૌખ્યામૃતનો ઉપયોગ લેવાને કોઇ પણ માણસ ના પાડશે નહિ; પરંતુ વિપત્તિરૂપી વિષ તો તમારે એકલાનેજ પીવું પડશે. ભોજનનો સમારંભ કરશો એટલે તમારૂં ઘર માણસોથી ઊભરાઇ જશે; પણ અન્નના સાંસા પડશે એટલે આખી દુનિયા તમારી પાસેથી જતી રહેશે. વિજયવંત થાઓ અને દાન કરો એટલે દુનિયા તમારા જીવનને મદદ કરશે; પરંતુ તમે મરવાની તૈયારી કરશો, તો તમને મૃત્યુના પંજામાંથી કોઇ પણ છોડાવી શકશે નહિ. આનંદ મંદિરમાં પુષ્કળ માણસો અને અમીરઉમરાવોને માટે જગ્યા છે; પરંતુ સંકટની સાંકડી ગલીઓમાંથી તો આપણે દરેક જણ એક પછી એક નીકળીને નાસી જઇએ છીએ."

એક બીજો લેખક કહે છે કે, "**સુખ એજ શ્રેય છે, સુખી થવાને માટે વર્તમાનકાળજ ઠીક છે, સુખી થવાને માટે અત્યારે તમે જ્યાં છો, ત્યાંજ ઠીક છો અને સુખી થવા માટેનો રસ્તો બીજાઓને સુખી કરવાં એજ છે.**"

૧૧–निष्कर्ष

તમારી સામે વિચાર કરવાને 'રામ' બે મહત્ત્વના મુદ્દાઓ મૂકે છે. (૧) દેહાધ્યાસનો નાશ. (૨) વાસ્તવિક આત્માનો અનુભવ.

(૧) વેદાંતમાં પૂર્ણ વિશ્રાંતિ અને સંન્યાસનેજ ત્યાગ કહ્યો છે. જ્યાં જ્યાં તમને સગવડ મળે, ત્યાં એકાદ ખુરસી ઉપર કે બિછાના ઉપર એવા તો શાંત થઇને પડો કે જાણે એ દેહનો ભાર તમે કદીયે વેઠ્યોજ ન હોય, જાણે તેનો અને તમારો કંઇ સંબંધજ નથી અને કોઇ પથ્થર તમને જેટલો જુદો ભાસે, તેટલોજ તમારો દેહ પણ તમને પારકો જણાય એવી રીતે નિર્જીવ

છે, તેને ભક્તિશાસ્ત્ર તરીકે વાની કે સમજી શકે તેજ ભાગવતના તત્ત્વને જાણે છે એમ કહેવાય. માત્ર વાર્તાના પુસ્તક તરીકે જે ભાગવતને જાણે તે ભાગવતના તત્ત્વને જાણતો નથી એમ કહ્યા વગર ચાલે નહિ.

ભાગવતમાં સમાવેલી કથાઓ ભક્તિશાસ્ત્રનાં ગૂઢ તત્ત્વોનું વર્ણન કરે છે.

સર્ગ, વિસર્ગ, સ્થાન, પોષણ, ઊતિ, મન્વંતર, ભક્તિ, નિરોધ અને મુક્તિ એ નવ લીલા યુક્ત પુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ જાણવું એ ભાગવતના ૩ જાથી ૧૧ મા સ્કંધ સુધીનું તાત્પર્ય છે. એ જાણવાની ઇચ્છા રાખનાર કેવી યોગ્યતાવાળો જોઇએ એ પહેલા સ્કંધમા કહેવામા આવ્યું છે, અને બીજા સ્કંધમાં તેવો અધિકાર પ્રાપ્ત કરવાના સાધનનું વર્ણન કરવામા આવ્યું છે. બારમા સ્કંધમા આશ્રયનો બોધ કરવામા આવ્યો છે.

પૃથુરાજાએ બાણની અણી વડે પૃથ્વીને સપાટ અને રસાળ કરી એ કથા ભગવત્પરાયણ રાજા રાજ્યની કેવી રીતે સુવ્યવસ્થા રાખી શકે છે તે બતાવે છે

અવિદ્યાનું બળ વધતા તે પૂતનાનું રૂપ ધારણ કરે છે, અને જ્યારે તે ભક્તિપંથે ચડનાર બાળક જીવનો નાશ કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે ભગવાન ભક્તિપંથે ચડનારનું રક્ષણ કરવા તે પૂતનાના પ્રાણને હરે છે, અને બાળક જીવના પથમા માત્ર તેનો ગંધ રહે છે. તે ગંધ, ભગવત્પ્રતિ ગતિ કરનાર જીવ ભગવત્કૃપાથી ભગવદ્બળથી, દૂર કરી શકે છે, એ પૂતનાની કથાનું રહસ્ય છે.

ભગવાનને પોતાના સ્વામી કરવાની આશા રાખનાર જીવે

જે સદાય વિચારોજ કર્યા કરે છે, તે ભ્રમ અને વ્યાધિમાંજ ડુબેલો રહે છે અને તે ચતુર અને વિદ્વાન હોય, તોપણ કોતરી ખાધેલા વાંસ અથવા ઊધઈએ ખાધેલા લાકડાના ટુકડાની પેઠે તેનું જ્ઞાન અને વિદ્વત્તા પોલાં છે; તેથી તમારી આસપાસ વિચારોનો કોટ હોવો જોઇએ ખરો, પરંતુ તેમાં પુરાઇ બંધાઇ રહેવાની તમને આવશ્યકતા નથી. પરસેવો થવાથી જેમ આપણે કોટ કાઢી નાખીએ છીએ અથવા એકાદ હોશિયાર કારીગર પોતાનું કામ પૂરૂં થતાંજ ઓજાર નીચે મૂકે છે, તેમ તમારે પણ કરવું જોઇએ.

કામ કરતી વખતે તમારૂં તેમાં પૂર્ણ ધ્યાન હોવું જોઇએ અને તેને જરૂર વિનાની બાબતોથી હરકત ન પહોંચવી જોઇએ. એકજ વખતે જુદી જુદી શક્તિઓથી ઉત્પન્ન થતો શોપ અથવા ઘર્ષણ કે ભાંગતૂટ વગેરે કંઇ ન રહેતાં, શક્તિનો ગેરઉપયોગ ન થવા દેનાર પ્રચંડ એન્જિનની પેઠે બધું બરાબર ચાલવું જોઇએ.

જ્યારે કામ પૂરૂં થાય અને યંત્રનું કામ રહે નહિ ત્યારે તે તદ્દન બંધ થવું જોઇએ. જરા પણ ચલનવલન થવું ન જોઇએ. એન્જિન પોતાના છાપરામાં જતાંજ તોફાની છોકરાંઓની ટોળીને કંઈ પણ અટકાવ ન કરતાં, ગમે તેટલાં અટકચાળાં કરવા દેવા જેટલું ચૂપ થવું જોઇએ અને પછી મનુષ્યે જ્યાં આત્મા વાસ કરે છે તે જ્ઞાનપ્રદેશમાં જઈને વિશ્રાંતિ લેવી જોઇએ.

ગાસ્ત્રથી (કર્તવ્યથી), ધર્મદર્શનથી થઇ શકે છે, પણ વંચક પુરુષમાં ભગવદ્ભજનના જેવાં આચરણ હોવાથી તેનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી.

વિવેચન—ભીતરના ચોર કામ લોભાદિ ચિત્તને દરે છે તેથી તેમનું જ્ઞાન થાય છે. અલ્પ બુદ્ધિવાળાના અધર્મથી એકઠા કરેલા ધનને કુટુંબીજનો, લગ્ન, શ્રાદ્ધ, કન્તી લડાઇ, નાચરંગ વગેરે પ્રસંગે સેઇ વ્યય કરે, તેથી કુટુંબરૂપી ચોર પણ જાણવામાં આવે છે, પણ વંચકના અહારના ચિહ્નો ભક્તના જેવાં હોય છે તેથી તેનું જ્ઞાન ઝટ થઇ શકતું નથી. ૨૩

मूलम्—न कोपि तादृशो धर्मो वैलक्षण्यावबोधकः ।
मृगाणामिव साधूनां मृगयोरिव गायने ॥२४॥

અર્થ—જેમ મૃગને પારધીનું ગાયન અથવા સત્પુરુષોનું ગાયન જાણવાને માટે કાંઈ પણ અસાધારણ ચિહ્ન નથી, તેમજ વંચકનું જ્ઞાન થવામાં પણ કોઇ પણ વ્યાવર્તક ધર્મ (તરત જાણી શકાય એવું ચિહ્ન) નથી.

વિવેચન—આ શ્લોકથી પારધી અને વંચકનો મુકાબલો કરવામાં આવે છે. પારધી મૃગને પોતાના ગાયનથી મોહિત કરી પછી બાણ વડે મારી નાખે છે, તેમ વંચક મનુષ્ય પણ પોતાના વેષ, ચેષ્ટા અને બોલથી ભક્તજનને મોહ પમાડી તેનું ચિત્ત અને વિત્ત હરી લેઇ તેને ભક્તિમાર્ગથી ખસેડી દે છે.

સત્પુરુષનું ગાયન કર્યું છે અને પારધીનું ગાયન કર્યું છે એ વાતની જેમ મૃગને ખબર પડતી નથી, તેમ ભોળા દિલના ભક્ત-

અને દરેક જણ જ્યારે પોતે પોતાના પ્રવાસનો અહેવાલ લખે છે, ત્યારે આપણે સુખના પ્રવાસનો પણ કંઈક ઇતિહાસ તપાસીએ.

બાલ્યાવસ્થામાં બાળકને જે સુખની ઝાંખી થાય છે, તે સુખથી હવે આપણે પ્રથમ શરૂઆત કરીએ. દુનિયાનું બધું સુખ માતાની ગોદમાં અને પયપાનમાંજ રહેલું છે, એમ બાળકને લાગે છે. સંસારભરનું સુખ ત્યાંજ એકત્ર થયેલું તેને જણાય છે. જે રાજમાર્ગમાં થઈને સુખને પ્રવાસ કરવાનો છે, તે રાજમાર્ગમાં આ માતાનો ખોળો અને પયપાન એ પ્રથમ સ્થિતિ છે. દુનિયામાં એવી બીજી કોઈ પણ વસ્તુ નથી કે જે બાળકને માતાના ખોળા કરતાં વિશેષ સુખરૂપ લાગે. બાળક માતાની ગોદમાં લપાઈ રહે છે અને કહે છે કે, "જુઓ! જુઓ! હું ક્યાં છું? મને શોધી કાઢો." આમ કહેતું કહેતું તે ખડખડ હસે છે. આ હાસ્ય તેના હૃદયના ખરા ઉલ્લાસનું હોય છે. આ સ્થિતિમાં તે બાળકને પુસ્તકોનો કશો અર્થ હોતો નથી. અઢળક ખજાનાઓ પણ તેને નકામા છે. જે બાળકે હજી ધાવણ છોડ્યું નથી, તે બાળકને મેવા, મીઠાઈ અને ફળ, કંઈ પણ સ્વાદ વગરનાં છે. તેને મન સુખનો સાગર માતાની ગોદ અને પયપાનજ છે.

આમ એક વર્ષ પસાર થઈ જાય છે અને બાળકના સુખની સ્થિતિ બદલાય છે; તે કોઈ બીજી વસ્તુ તરફ દોરાય છે. હવે તેના સુખનું સ્થાન, તેનાં સુંદર રમકડાં–નાનાં નાનાં ઢીંગલા–ઢીંગલીઓ બને છે. આ બીજી સ્થિતિમાં જેટલું તે નાનાં રમકડાંને ચાહે છે, તેટલું પોતાની માતાને ચાહતું નથી. કેટલીક વખત પોતાનાં રમકડાંને ખાતર–પોતાના ઢીંગલા–ઢીંગલીઓને ખાતર પોતાની વહાલી અને પ્રિય માતાની સાથે પણ ક્લેશ કરે છે.

થોડાંક વધારે વર્ષો અને મહિનાઓ વીતી ગયા અને હવે તેનું સુખ ઢીંગલા–ઢીંગલીઓમાં રહ્યું નથી. પાછું તેણે પોતાનું સ્થળ બદલ્યું છે. આ ત્રીજી સ્થિતિમાં જ્યારે તે બાળક બાળક મટીને છોકરો થાય છે; ત્યારે તેનું સુખ પુસ્તકોમાં અને ખાસ કરીને વાર્તાનાં પુસ્તકોમાં આવી વસે છે. આવો બનાવ સામાન્ય બુદ્ધિના બાળકને લાગુ પડે છે. કેટલીક વખત તેને બીજી વસ્તુઓમાં પણ સુખ જણાય છે; પરંતુ આપણે તો આ એક સામાન્ય લઈએ છીએ. હવે વાર્તાનાં પુસ્તકો તે છોકરાને પ્રેમમાં

નાગ્ગા (કર્તવ્યથી), ધર્મદર્શનથી થઈ શકે છે, પણ વંચક પુરુ-
ષના બગલભગતના જેવા આચરણ હોવાથી તેનું જ્ઞાન થઈ
શકતું નથી.

વિવેચન—ભીતરના ચોર કામ લોભાદિ ચિત્તને હરે છે તેથી
તેમનું જ્ઞાન થાય છે અલ્પ બુદ્ધિવાળાના અધર્મથી ઓછા કરેલા
ધનને કુટુંબીજનો, અગ્નિ, શત્રુ, કુમતી લડાઈ, નાચરંગ, વગેરે
પ્રસંગે લેઈ જાય છે, તેથી કુટુંબથી ચોર પણ જાણવામાં આવે
છે, પણ વંચકના બહારના ચિહ્નો ભક્તના જેવા હોય છે તેથી
તેનું જ્ઞાન જલદી થઈ શકતું નથી. ૨૦

मूलम्—न कोऽपि तादृशो धर्मो वञ्चकज्ञानावबोधकः ।
मृगाणामिव साधूनां व्याधानामिव गायने ॥२१॥

અર્થ—જેમ મૃગોને પારધીનું ગાયન અને સત્પુરુષોનું ગાયન
જાણવાને માટે કોઈ પણ અસાધારણ ચિહ્ન નથી, તેમજ વંચકનું
જ્ઞાન થવામાં પણ કોઈ પણ અસાધારણ ધર્મ (તરત જાણી શકાય
એવું ચિહ્ન) નથી.

વિવેચન—આ શ્લોકથી પારધી અને વંચકોની તુલના કર
વામાં આવે છે પારધી મૃગોને પોતાના ગાયનથી મોહિત કરી પછી
બાણ વડે મારી નાખે છે, તેમ વંચક મનુષ્ય પણ પોતાના વેશ,
ચેષ્ટા અને બોલવાથી ભક્તજનને મોહ પમાડી તેનું ચિત્ત અને વિત્ત
હરી લેઈ તેને ભક્તિમાર્ગથી ખસેડી દે છે.

સત્પુરુષનું ગાયન કેવું છે અને પારધીનું ગાયન કેવું છે એ
વાતની જેમ મૃગને ખબર પડતી નથી, તેમ ભોળા દિલના ભક્ત

તિજ તેના જીવનને મનોરથ છે. તેને સંતાન હોવાની અભિલાષા થાય છે. તેને દેવ સમાન પુત્ર પ્રાપ્ત કરવાની કામના છે. 'ગ્લામ 'ને આ દેશના રીતરિવાજનો પૂરતો ખ્યાલ નથી; પરંતુ હિંદુસ્તાનમાં તો લગ્ન કર્યો પછી લોકો સંતતિને માટે બહુજ વલખાં મારે છે. ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરે છે, ડૉક્ટરોની સલાહ લે છે, કોઇ સાધુ-સંતની દુવા લેવા મથે છે; જંતરમંતર, દોરાધાગા વગેરે કરવામાં કંઈ બાકી રાખતા નથી.

તે જુવાન ગૃહસ્થાશ્રમીનું સર્વ સુખ પુત્રની આશામાં એકત્ર થાય છે. પેલો બાળક હવે સુખના પ્રવાસની અર્થાત્ આનંદની પ્રગતિની છઠ્ઠી સ્થિતિમાં છે. પોતાને ઘેર બાળકના જન્મથી તે પોતાને કૃતાર્થ થયો માને છે. એના હર્ષનો પાર નથી. તે સદા ઉલ્લાસ અને ઉત્સાહમાં રહે છે. ઘડીએ ઘડીએ ફુલાઇ જાય છે. તે હવે જમીનથી હાથ હાથ ઊંચે ચાલે છે. સંતતિની પ્રાપ્તિ થવાથી તેના સુખની છોળો ઊછળી રહી છે. આ છઠ્ઠી સ્થિતિમાં અર્થાત્ એ ચંદ્રવદનવાળા બાળકમાં એ મોટી ઉંમરના બાળકનું સુખ પૂર્ણ રીતે વિકાસ પામ્યું છે. જ્યારે તે પોતાના બાળકનું પ્રિય વદન જુએ છે, ત્યારે તેના આનંદનો પાર રહેતો નથી. સામાન્ય મનુષ્યના સુખની હદ તો એટલીજ હોય છે. તેના સુખની પરાકાષ્ઠા થઇ ગઇ. અહીંથી હવે યુવકની અવસ્થા ઊતરતી જાય છે. બાળક જેમ જેમ મોટું થતું જવાનું, તેમ તેમ તેનો મોહ ઓછો થતો જશે અને આ મનુષ્યનું સુખ તો હજુ આગળ પ્રવાસ કરતું ચાલ્યું જવાનું. સાધારણ મનુષ્યને પોતાના બાળકની પ્રીતિમાં જેટલું સુખ લાગે છે, તેટલું બીજા કશામાં લાગતું નથી.

હવે આપણે આ બાબતને જરા બારીકીથી તપાસી જોઇએ કે સુખ માતાની ગોદ, રમકડાં, પુસ્તકો, દ્રવ્ય, સ્ત્રી, સંતતિ વગેરે આવા વિષયોમાં રહે છે કે એ તે દુનિયાની કોઇ બીજીજ વસ્તુમાં છે? વધારે આગળ વિચાર કરતાં પહેલાં સુખની ગતિને સૂર્યના પ્રકાશની ગતિ સાથે સરખાવી જોઇએ. સૂર્યનો પ્રકાશ પણ એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને એમ પ્રવાસ કર્યા કરે છે. એ સૂર્યનો પ્રકાશ એક વખત ભારતવર્ષ ઉપર પ્રકાશે છે, બીજી વખત તે યુરોપખંડ ઉપર પ્રકાશે છે; એમ આગળ ને આગળ એ પ્રકાશ પ્રવાસ કર્યા કરે છે. જ્યારે સંધ્યાની છાયા પડે છે, ત્યારે જુઓ! એ ત્યાંથી પૂર્વ અમેરિકા ઉપર પ્રકાશે છે અને ત્યાંથી તે

નથી. વળી વંચક આસપાસનાં માણસોને એવી રીતે રાખી મૂકે છે કે સર્વ એનું ભલું બોલે અને એની ઉપમા વધારે એ વગેરે કારણોથી પાસે રહેવાથી પણ વંચકનું ખરું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી જ.

मूलम्—ज्ञानाभावे भवेदेव तत्क्रिया सार्थकाऽखिला ।
संसर्गमात्रतो नाशे कथं ज्ञानोदयो भवेत् ॥२७॥

અર્થ—જો [વંચકના સ્વરૂપનું] જ્ઞાન નહિ થવાથી તે વંચકની સર્વ ક્રિયાઓ સફળ થાય છે. વંચકના સંસર્ગ માત્રથી [બુદ્ધિનો] નાશ થવાથી જ્ઞાનનો ઉદય શી રીતે થાય ? ૨૭.

मूलम्—न ज्ञापयति चात्मानं यावन्नाशं स वञ्चकः ।
नाशयित्वैव भवति निजरूपसमन्वितः ॥२८॥

અર્થ—જ્યાંસુધી વંચક આમાં ગુણને ભ્રષ્ટ કરતો નથી ત્યાંસુધી પોતાનું ખરું સ્વરૂપ જણાવતો નથી સદ્ગુણથી ભ્રષ્ટ કરીને જ તે પોતાનું સ્વરૂપ દેખાડે છે. ૨૮.

मूलम्—मार्गस्थितेर्भवत्येव तादृशोऽत्यन्तबाधकः ।
बलान्न मारयत्येष प्रबोध्यैव न घातकः ॥२९॥

અર્થ—માર્ગસ્થિતિથી જ તેવો વંચક અત્યંત બાધ કરે છે—તોપણ વંચક બળથી મારતો નથી, પણ બોધ કરીને જ મારે છે.

વિવેચન—બાહ્યજન જે માર્ગમાં હોય તેજ માર્ગનો વંચક હોય છે, અને તે માર્ગનું યથાર્થ જ્ઞાન ધરાવવાનો ડોળ રાખી

ખબર કહેવાતી હોય તો તે કાગળમાં તેણે એક ખુશખબર વાંચી. તે ખુશખબર તેને ભાગે લોટરીમાંથી દ્રવ્યની એક મોટી રકમ મળવાની હતી તેની હતી. તેણે એક લોટરીની ટિકિટમાં ભાગ રાખ્યો હતો, તેમાંથી તેને ભાગે ૧૦૦ ડૉલર× આવ્યા હતા. વારૂ, આ ખુશખબરથી તેને અત્યંત હર્ષ થયો જોઈએ! તેને આનંદ આનંદ થઈ ગયો હોવો જોઈએ! પણ ખરી રીતે જોતાં તેવું કશુંયે નહોતું. આ બધું તેને મન મિથ્યા હતું. ટેલિફોનથી તેને જે સમાચાર મળ્યા હતા, તે સમાચારથી તેના હૃદયમાં જરા પણ શાંતિ નહોતી. આ કાગળની ખુશખબરથી તેને જરા પણ હર્ષ થયો નહિ. જે ગાડીમાં તે બેઠેલો હતો, તે ગાડીમાં તેના મોં આગળજ તેના જેવીજ સ્થિતિમાં એક મોટો અમલદાર બેઠેલો હતો. આ અમલદારને મળવું એ તો એના જીવનનું એક સુંદર સ્વપ્ન હતું; પણ જુઓ! તેણે અત્યારે તો એના તરફ નજર સરખી પણ નાખી નહિ અને મોં ફેરવી ગાડીમાંથી ચાલતો થયો. વળી તેને એક સ્ત્રીમિત્રને મળવાની અને તેની સાથે વાતચીત કરવાની અભિલાષા હતી. એ સ્ત્રી પણ અચાનક સામે મળી, પણ તેની સાથે પણ વાત ન કરી. તે સ્ત્રીનું સુખદ મંદ હાસ્ય ભૂલી ગયો. વારૂ, આપણે એને વધારે વખત ઉચાટમાં રાખવો એ ઠીક નથી અને આપણે પણ હવે વધારે વખત અટવાવું યોગ્ય નથી. જે પોળની અંદર એનું ઘર આવેલું હતું, ત્યાં તે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં જબરો ઘોંઘાટ અને શોરબકોર થઇ રહ્યો હતો. આકાશમાં ઊંચે જતા અને સૂર્યનારાયણને ઢાંકી નાખતા ધુમાડાના ગોટે-ગોટા તેણે જોયા. ગગનમાં ચારે તરફ અગ્નિની જ્વાળાઓ ફેલાતી જોઈ. આ જબર આગ તે ઘરની આસપાસ ફરી વળીને બાળી-ને ખાખ કરતી હતી; તેથી તે ગૃહસ્થની સ્ત્રી, દાદી, માતા અને મિત્રો રોકકળ કરી રહ્યાં હતાં. ત્યાં તેણે ટોળે વળીને ઊભેલાં પોતાનાં બધાં સગાંવહાલાં જોયાં; પણ તેમાં પોતાની એક પ્રિય વસ્તુ જોઇ નહિ. તે પ્રિય વસ્તુ તેના પરમ સુખનું સાધન બાળક હતું. તેને તેણે ક્યાંયે જોયું નહિ. આગમાં પોતાનું પ્રિય નાનું બાળક ગુમાવ્યું. તે ત્યાં નહોતું. પોતાની સ્ત્રીને એ બાળકના સંબંધમાં પૂછપરછ કરી. સ્ત્રી કંઈ જવાબ આપી શકી નહિ, પણ ડૂસકાં ખાતાં ખાતાં કંઇક ભાંગ્યુતૂટ્યું બોલી કે, "મારાથી બોલી

× આશરે સવાબે રૂપિયાની કિંમતનું અમેરિકામાં ચાલતું નાણું.

વિક લક્ષણો કહ્યાં છે તે વંચકમા છે કે નહિ એ વાતની તજવીજ કરવાથી વંચક પારખી શકાય છે ૩૧

मूलम्—भगवद्भक्तसाम्येऽपि तदसाधारणो गुण ।
निरपेक्षत्वमेतस्मिन्तदभावाद्धि वंचक ॥३२॥
अनाकारित एवासौ संगे लगति सर्वथा ।
प्रार्थिता भगवद्भक्ता कृपयति कथंचन ॥३३॥

અર્થ—ભગવદ્ભક્તના સરખા આચરણનો આભાસ છતા પણ ભગવદ્ભક્તોનો અસાધારણ ગુણ જે નિરપેક્ષત્વ છે તે તેનામા હોતો નથી, અને તે નહિ હોવાથીજ તેને વચક સમજી લેવો વચક વગર બોલાવ્યેજ સાથેજ વાગે છે અને ભગવદ્ભક્તો તો મોંઘપણે પ્રકારે પ્રાર્થના કરવાથીજ કૃપાકરે છે.

વિવેચન—વંચકમા નિસ્વાર્થીપણું હોતું નથી તે તો સ્વાર્થી હોય છે સાચો ભક્ત નિસ્વાર્થી હોય છે નિસ્વાર્થી મનુષ્ય વગર બોલાવે કોઇની પાસે જતો નથી, પણ વંચક હરકોઇ બહાને બીજાની પાસે જાય છે; અને તેના આગળ પોતાની જાળ પાથરે છે ભક્ત જનને સ્વાર્થ ન હોવાથી તે નિરપેક્ષ (કાઇપણ મરછા કે લાલચ વગરનો) રહે છે. વંચકથી સાચા ભક્તને ઓળખી કાઢવાને મુખ્ય ચિહ્ન નિરપેક્ષતાજ છે. ૩૨–૩૩

વંચકને જાણવાનુ બીજું સાધન કહેવામા આવે છે

मूलम्—स द्रव्यमेव विज्ञाय सज्जनं स्वार्थसाधिनः ।
दीनेषु भगवद्भक्तास्तदर्शकप्रमादका ॥३४॥

સર્વસ્વ આપી દેવામાં આવે છે; પરંતુ તે પ્રિય નાના બાળકને કોઇ બીજીજ વસ્તુને ખાતર આમાં ભોગ આપી દેવામાં આવે છે. કોઇ બીજીજ વસ્તુને ખાતર તેને કુરબાન કરી દેવામાં આવે છે! હવે તે વિશેષ વસ્તુ તે બાળક કરતાં જરૂર અધિક સુખદ અને મીઠી હોવી જોઇએ! તે વિશેષ વસ્તુજ સુખનું સત્ય કેંદ્ર હોવું જોઇએ. વારૂ, ત્યારે તે વસ્તુ શું છે? જુઓ, તે વસ્તુ આત્મા છે! લોકો પોતેજ શા માટે આગમાં કૂદી પડતા નથી? જો તેઓ આગમાં કૂદી પડે, તો તેઓને પોતાનોજ ભોગ આપવો પડે અને તેમ કરવાને તેઓ તૈયાર નથી! અહીં તે બાળકને ખાતર સર્વસ્વ કુરબાન કરી દેવામાં આવે છે ખરૂં, પણ આત્માને ખાતર તે બાળકને પણ કુરબાન કરી દેવામાં આવે છે!

હવે આપણે જોઇએ છીએ કે, તે બાળક કે જે એક વાર સુખની સર્વથી ઉચ્ચ વસ્તુ હતું, તેમાં પણ સુખ નથી. તે બાળક સુંદર, મનોહર અને સુખરૂપ ભાસે છે. તેનું એ કારણ છે કે, આત્મામાંથી જે સુખનો પ્રકાશ આવે છે, તે પ્રકાશ વડેજ તે સુખરૂપ ભાસે છે, પણ તે પ્રકાશ કંઈ તે બાળકમાંજ નથી. જો બાળકમાંજ હોત, તો તે બાળકમાંજ સદા કાયમ રહેત. માટે આ ઉપરથી ખાસ ધ્યાનમાં રાખો કે, જે સુખરૂપી પ્રકાશ વડે તે બાળકનું સુખ સુખરૂપ લાગતું હતું, તેનું મૂળ આત્મામાંજ હતું.

હવે આપણે જે સુખનું મૂળ છે, જે સુખનું ધામ છે, તેની કંઇક નજીકમાં આવ્યા છીએ. આપણે સમજી શક્યા છીએ કે, બાળકને ખાતર બાળક પ્રિય નથી, પણ આપણે પોતાનેજ ખાતર પ્રિય છે. સ્ત્રી એ કંઇ સ્ત્રીને ખાતર અથવા તો પતિ પતિને ખાતર પ્રિય નથી, પરંતુ પોતાનેજ ખાતર પ્રિય છે. વસ્તુને ખાતર વસ્તુને ચાહીએ છીએ એમ લોકોનું કહેવું છે, તે ભૂલભરેલુંજ છે. ધનને અર્થે કંઈ ધન પ્રિય નથી, પણ આત્માને અર્થે પ્રિય છે. સ્ત્રી જે એક વખત બહુજ પ્રિય હોય છે, તે જ્યારે પતિને અનુકૂળ રહેતી નથી, ત્યારે અપ્રિય થઇ પડી, તેનો તરત ત્યાગ કરવામાં આવે છે; તેમજ પતિ કે જે એક વખત અતિ પ્રિય હોય છે, તે જ્યારે તેની સ્ત્રીના લાભમાં વિઘાતક થાય છે, ત્યારે તે તરતજ તેને ત્યજી દે છે. જ્યારે દ્રવ્યથી આપણો હેતુ પાર પડતો નથી, ત્યારે તે દ્રવ્યનો પણ આપણે ત્યાગ કરી દઇએ છીએ. તમે નીરોની હકીકત તો જાણતા હશો. પોતાની રાજધાનીનું સુંદર શેર

અર્થ—અથવા અહંતા મમતાત્મક સંસારમાં આસક્તિ કરવાની જે પ્રેરણા કરે તેનો સંગ દુષ્ટ સંગ જાણવો. ૩૫.

मूलम्–एवं विज्ञाय बुद्ध्यैव वैलक्षण्यं हि वंचके ।
तत्संगं तत्र सद्भावं तन्माहात्म्यं परित्यजेत् ॥३६॥

અર્થ—એ પ્રકારે સત્પુરુષ અને વંચકનું વૈલક્ષણ્ય બુદ્ધિથી જાણીને વંચકના સંગનો, તેને વિષે સદ્‌ભાવનો, અને તેના માહાત્મ્યનો ત્યાગ કરવો.

વિવેચન—ઉપર કહેલા વંચકના સંગનો ત્યાગ કરવો. સંગ કરવો હોય તો માત્ર સાધુ પુરુષનો જ કરવો. સાધુ પુરુષ તેજ કે જે શ્રીકૃષ્ણમાં કારણ રહિત પ્રીતિનો બોધ કરે અને જે નિરપેક્ષ તથા સાત્વિક હોય. ૩૬.

मूलम् अन्यथा मार्गनिष्ठोऽपि विनाशं प्राप्नुयान्नरः ।
अत एवास्मदाचार्यैरुक्तं स्वीयकृपालुभिः ॥३७॥

पाषंडप्रचुरे लोके कृष्ण एव गतिर्मम ।
अन्यत्राप्युक्तमेवं हि शिक्षापद्येषु सर्वथा ॥३८॥

અર્થ—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વંચકનો ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો માર્ગનિષ્ઠ પુરુષ પણ વિનાશ પામે છે. એટલા માટે સ્વાશ્રિતજનને વિષે કૃપા રાખનાર આપણા આચાર્યશ્રીએ કહ્યું છે કે લોકમાં પાખંડનો પ્રચાર થવાથી શ્રીકૃષ્ણ એજ મારી ગતિ છે, અને એજ પ્રકારે અન્ય સ્થળે શિક્ષાપદ્યને વિષે મેં પણ યથાયોગ્ય કહેલું છે.

પડત. અલબત જો કે બહારની બીજી કોઇ વસ્તુ કરતાં પગ વધારે પ્રિય છે; પણ તે હાથ કરતાં કંઇ વધારે પ્રિય નથી ! ત્યારે શું હાથ એ સુખનું મૂળ છે ? હાથ જો કે પગ કરતાં વધારે પ્રિય છે; પરંતુ તે પણ કાંઇ સુખનું મૂળ નથી. ત્યારે શું સુખ આપણી આંખમાં કે નાકમાં છે ? જો કે આંખ અને નાક એ હાથ કરતાં વધારે પ્રિય છે ખરાં; પણ સુખ તો તેમાંયે નથી. ત્યારે આંખ અને નાક કરતાં પણ વધારે પ્રિય વસ્તુ કઈ છે, તે શોધી કાઢો. આપણે આખું શરીર જોઇએ, તોપણ આપણને એમજ સમજાશે કે, તે પણ સુખનું મૂળ નથી. કારણ આપણે જોઇએ છીએ કે, આ આખું શરીર આપણે છોડતા જઇએ છીએ, આપણે પ્રત્યેક ક્ષણે વિકાર પામતા જઇએ છીએ અને થોડાં વર્ષોમાં આપણા શરીરના દરેકે દરેક પરમાણુ નવાં બની જાય છે. ત્યારે તે સુખ કદાચ આપણા મસ્તકમાં, આપણી બુદ્ધિમાં અથવા તો આપણા મનમાં હશે. તે બુદ્ધિ કરતાં પણ કોઈ વસ્તુ વધારે પ્રિય છે ? તેની આપણે તપાસ કરીએ. જો કોઇ વસ્તુ બુદ્ધિ કરતાં વધારે પ્રિય અને સુખદ હોય, તો તેજ જરૂર સુખનું સ્થાન હોવું જોઇએ અને તે વસ્તુ તે આપણું જીવન છે અથવા હિંદુઓના શબ્દમાં કહીએ તો તે પ્રાણ છે; કારણકે લોકો બહુ વખત બુદ્ધિનો નાશ થતાંયે જીવવું પસંદ કરે છે. કાં તો તદ્દન મરી જવું અથવા ચિતભ્રમ, દીવાના માણસ તરીકે જીવન ગાળવું એ બેમાંથી એક સ્થિતિ આપણે પસંદ કરવાની હોય, તો તેમાંથી ચિતભ્રમની–દીવાના તરીકેની સ્થિતિજ દરેક જણ પસંદ કરશે. આવી રીતે આપણે જોઇએ છીએ કે, જીવનના યજ્ઞમાં બુદ્ધિનું બળિદાન આપવામાં આવે છે. ત્યારે હવે તમને એમ લાગશે કે, જીવન–વ્યક્તિગત જીવન એજ સુખનું સ્થાન હોવું જોઇએ ! જેમાંથી સર્વ સુખ સ્ફુરે છે એવા સુખનો ભાનુ એજ હોવો જોઇએ ! વારૂ, એ પ્રમાણે છે કે નહિ, એની પણ તમે ખાતરી કરી જુઓ. વેદાંત તો કહે છે કે, “ના, જીવન પણ સુખનું સ્થાન નથી. સુખનું ધામ–અભ્યંતર સ્વર્ગ તો એથીયે હજી દૂર છે; એ તો માનુષી અને વ્યક્તિગત જીવનથી પણ પર છે.”

‘રામ’ એક વખત મરણપથારીએ પડેલા એક જુવાન ગૃહસ્થને જોવા ગયો હતો; તે માણસ ઘણા ખરાબ વ્યાધિથી પીડાતો હતો, એના શરીરમાં અતિશય વેદના થતી હતી. શરૂઆતમાં

અર્થ—શુદ્ધ ભાવનું પ્રભુમાં સ્થાપન કરવું જોઈએ, ચન્દ્રકની માફક ચતુરાઈ બતાવવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી. ૩૭-૩૮.

મૂલમ્—પ્રવાહિકાસ્તેઽપિ ચેત્સ્યુસ્તદ્રક્ષૈવોચિતા તદા।
એવં વિજ્ઞાય સતતં સ્થેયં વૈ સાવધાનિભિઃ ॥૩૯॥

સેવાપરૈ ર્ભગવતો સત્સંગપરિશોધકૈઃ।
વાચ્યવ્યાપારરહિતૈર્ભગવદ્ભાવભાવુકૈઃ ॥૪૦॥

દૈન્યભાવપરિશ્રાન્તૈર્મદભાવવર્જિતૈઃ।
શ્રીકૃષ્ણદર્શનાશાતૈર્નિત્યાચાર્યાશ્રિતાશ્રિતૈઃ ॥૪૧॥

અર્થ—અને ભગવદ્ભક્તો પણ બળિને છોડી દેઈ પ્રવાહમાં હોય તો તેમની પણ ઉપેક્ષા કરવી ઉચિત છે. આ પ્રમાણે જાણીને સેવામાં તત્પર ભગવત્સેવામાં આસક્ત, સત્સંગના શોધક, સર્વ વિષયોના વ્યાપાર રહિત, ભગવદ્ભાવનો રસ જાણનાર, માન દૈન્ય વડે સાધનથી વિરામ પામેલા અભાવરહિત, શ્રીકૃષ્ણના આવિર્ભાવની આકાંક્ષાથીજ પીડિત, અને શ્રીઆચાર્યચરણનો આશ્રય રાખનાર પુરુષોએ નિત્ય નિરંતર સાવધાનપણે સ્થિતિ કરવી.

વિવેચન—પ્રવાહનું લક્ષણ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા ગ્રંથમાં આપ્યું છે તેમાં કહ્યું છે કે પ્રવાહમાં રહેલા જીવો આસુરી છે. તેઓ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ અને અધર્મથી નિવૃત્તિને જાણતા નથી. એટલે ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થવું, અને અધર્મથી નિવૃત્ત થવું તે તેઓ જાણતા નથી. તે કારણથી તેઓમાં પવિત્રતા, આચાર કે સત્ય હોતું નથી.

પ્રાણ અને જીવન કરતાં પણ ઉત્તમ છે, અને જેને અર્થે એ પ્રાણ અને જીવનનો ભોગ આપવામાં આવે છે, તે વસ્તુજ અવશ્ય સર્વથી વધારે સુખરૂપ હોવી જોઇએ, તેજ આનંદનું સ્થાન હોવું જોઇએ, તેજ આપણા ઉલ્લાસનું ઉત્પત્તિસ્થાન અને મૂળરૂપ હોવું જોઇએ. પ્રાણ અથવા જીવન એ આપણને બુદ્ધિ કરતાં પણ અધિક પ્રિય શાથી લાગે છે ? તે આપણને બરાબર સમજાયું છે; કારણકે એ પ્રાણ તમારી અંદર રહેલા આત્માની–સત્ય સ્વરૂપની બહુજ સમીપમાં છે. આપણાં નેત્રો કરતાં પણ આપણી બુદ્ધિ આપણને વધારે પ્રિય શાથી લાગે છે ? કારણકે બુદ્ધિ એ નેત્રો કરતાં આત્માની વધારે સમીપમાં છે અને એ નેત્રો પગ કરતાં વધારે પ્રિય કેમ લાગે છે ? કારણકે પગ કરતાં એ અંતરાત્માની વધારે ઝાંખી કરે છે. હરેક જણ બીજાના–પાડોશીના બાળક કરતાં પોતાના બાળકને રૂપાળું શાથી ગણે છે વારૂ ? વેદાંત કહે છે કે, "જેને તમે મારૂં કહો છો, તેને તમે તમારા આત્મારૂપી સુવર્ણરસાયનથી રસો છો." કોઇ પણ પુસ્તક, જેની અંદર તમારી પોતાની લેખિનીથી લખાયેલો એકાદો નિબંધ છે, તે બીજા કોઇ પણ પુસ્તક કરતાં–પછી ભલે તે કંદી પ્લેટો જેવાની કલમથી લખાયેલું હોય, તોપણ–તમને ઘણુંજ ઉત્તમ શાથી લાગે છે ? કારણકે જેને તમે "મારૂં" કહો છો, એ પુસ્તકમાં તમારા આત્માનો પ્રકાશ પડ્યો છે, ને તમારી અંદર રહેલી સ્વર્ગીય દિવ્યતાના પ્રકારથી તે દિવ્ય બનેલું છે. આવી રીતે હિંદુઓ કહે છે કે, "તમારા આનંદનું નામ અને ધામ એ તમારી અંદરજ છે, અખિલ સ્વર્ગ એ તમારી અંદરજ છે, સર્વ સુખનું મૂળ તે તમારી અંદરજ છે." વસ્તુસ્થિતિ આવી હોવાથી સુખને બહારના વિષયમાં ક્યાંય શોધ્યા કરવું એ કેવું અયુક્ત છે ?

હિંદુસ્તાનમાં એક એવી વાત પ્રચલિત છે કે, એક આશક પોતાની માશૂકને માટે વિરહથી ઝૂર્યા કરતો હતો. વિરહથી તેનું શરીર છેક સુકાઇ ગયું હતું અને તેનાં હાડકે હાડકાં દેખાતાં હતાં. તેના શરીરમાં જરાય માંસ કે લોહી રહ્યું નહોતું. જે રાજાના રાજ્યની અંદર આ જુવાન રહેતો હતો, તેણે તેને એક દિવસ પોતાના દરબારમાં બોલાવી મંગાવ્યો, તેમજ તેની માશૂકને પણ પોતાની હજૂરમાં હાજર રખાવી. રાજાએ જ્યારે જોયું કે, એ સ્ત્રી તો નરી કૂબડ જેવી છે, ત્યારે તેણે પોતાના દરબારને શોભાવે એવી

૭૫. कामाख्यदोषविवरणम् ॥

૧. ઉપક્રમ

કામ ક્રોધ લોભ, મોહ મદ અને મત્સર એ ષડ્રિપુને જ્યાંસુધી મનમાંથી ન કાઢે ત્યાંસુધી હૃદય કદાપિ શુદ્ધ થતું નથી, અને તેવા અશુદ્ધ હૃદયમાં પ્રભુનો વાસ કદાપિ થતો નથી. ગમે તે માર્ગે કે ગમે [illegible] ભગવત્પ્રાપ્તિનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે, પરન્તુ જો ઇન્દ્રિયો રૂપ [illegible] ન હોય તો સર્વ પ્રયત્ન [illegible] [illegible] [illegible] મૂળ જ એ દોષ છે, [illegible] ઇન્દ્રિયોના વિષયો પૂર્ણ ન થવાને કારણે જ બીજા અનર્થો એક પછી એક ઉત્પન્ન થાય છે [illegible] સેવા [illegible] હોય તો તે [illegible] કૃપા [illegible] આ ગ્રન્થમાં કામ [illegible] બતાવવાનો [illegible] —

दोषेषु प्रथमः कामो विविच्य विनिरूप्यते ।
यस्मिन्नुत्पद्यते तस्य नाशः सर्वथा मनः ॥१॥

ઉપનિષદમાં ઇન્દ્રિયોને ઘોડા કહ્યા છે : 'આત્માને તું રથી જાણ, શરીરને રથ જાણ, બુદ્ધિને સારથિ અને મનને ચાબુક જાણ ઇન્દ્રિયોને ઘોડા કહ્યા છે, ત્યારે તેના વિષયોને તેઓને ચરવાના [illegible] આત્મા, ઇન્દ્રિયો અને મનનું સંયુક્ત બનેલું જે [illegible], તે ભોક્તા, એમ બુદ્ધિશાળી પુરુષો કહે છે

તમે સાંભળો, આ બોધ ઘેરે ઘેર, છાપરે છાપરે, ચૌટે ચૌટે અને મહોલ્લે મહોલ્લે કરવા યોગ્ય છે. આ બોધ સર્વે જનોએ ઊંચે સ્વરે ગર્જી ગર્જીને પ્રસિદ્ધ કરવા યોગ્ય છે કે તમે કોઇ પણ વસ્તુને જાણવા માગતા હો, તમે કોઇ પણ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવા માગતા હો, તો તમે તમારા પડછાયા પાછળ દોડશો નહિ; પરંતુ તમે તમારા માથાનેજ પકડજો. તમે અંતર્મુખ થાઓ. આ તમે એક વાર બરાબર સમજો અને પછી તમે જોશો કે, ગગનમંડળના તારાઓ તે તમારીજ ઉપજાવેલી સૃષ્ટિ છે. તમે જોશો કે પ્રેમના સર્વે વિષયો, દુનિયાના સકળ મોહક અને આકર્ષક પદાર્થો—એ તમારાં પોતાનાંજ પ્રતિબિંબ-કેવળ તમારી પોતાનીજ છાયા હોવા છતાં, આ કેવું અયોગ્ય છે કે તે તુચ્છ છાયાઓને ખાતર આપણે આપણી જાતને પણ ગુમાવી દઇએ છીએ અને તનતોડ મહેનત કરીને આખરે માત્ર ધુમાડાના બાચકાજ મેળવીએ છીએ.

હિંદુસ્તાનમાં એક સ્ત્રીના સંબંધમાં એક રમૂજી વાત છે. એ સ્ત્રીએ પોતાના ઘરમાં પોતાની એક સોય ખોઇ નાખી અને પછી ઘરની બહાર જઇને તે ખોળવા માંડી. કોઇએ પૂછ્યું કે, "તમે શું ખોળો છો ?" તેણીએ જવાબ આપ્યો કે, "હું મારી ખોવાયલી સોય ખોળું છું." પૂછનારે ફરીથી પૂછ્યું કે, "તમે તે કયે ઠેકાણે ખોઈ?" તેણે કહ્યું કે, "ઘરમાં." તે ગૃહસ્થે કહ્યું કે, "ઘરમાં ખોવાયેલી સોયને ઘરની બહાર પોળમાં શોધવી, એ તે કેવી મૂર્ખાઇ ?" તેણે આ સાંભળી જવાબ આપ્યો કે, "ઘરમાં દીવો કરવા તેલ નથી અને પોળમાં તો ફાનસનું અજવાળું છે, તેથી ઘરમાં ન શોધતાં ઘરની બહાર પોળમાં શોધું છું."

જનસમાજના સંબંધમાં પણ આવુંજ છે. સ્વર્ગ એ તમારી પોતાની અંદરજ છે. સર્વ સુખનો સાગર, એ સર્વે તમારા આત્મામાંજ છે; છતાં તમે બહારના પદાર્થોમાં, ઇંદ્રિયોના અર્થોમાં સુખ મેળવવા મથો છો, એ કેવું આશ્ચર્યકારક છે !

આના જેવીજ એક ચિત્તભ્રમવાળા માણસની એક બીજી રમૂજી વાત છે. એક પોળમાં કેટલાક છોકરાઓ રમતા હતા. તેમની આગળ એક ચિત્તભ્રમવાળો માણસ આવીને કહેવા લાગ્યો કે, "આપણા શહેરના કોટવાળને ત્યાં આજે એક મોટી જાફતની ધામધૂમ થઈ રહી છે. ત્યાં બધા છોકરાઓને નોતરવામાં આવ્યા છે." મીઠાઇની વાત આવી એટલે પછી છોકરાઓની વાત

મગ્ણરૂપે હોય, ત્યાં શી નવાઈ ? ભગવાને ગીતાજીમાં કામ અને ક્રોધની ઉત્પત્તિ રજોગુણમાંથી કહી છે પ્રભુ આજ્ઞા કરે છે કે—

'—આ કામ, આ ક્રોધ એ રજોગુણમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા છે એ મોટા ખાઉધર, મહાપાપી છે, એને તું દુશ્મન જાણ જે પ્રમાણે ધુમાડાથી અગ્નિ ઢંકાય જાય છે, જે પ્રમાણે મેલથી આરસી ઢંકાય જાય છે, જે પ્રમાણે ઓળથી ગર્ભ ઢંકાઈ જાય છે, તે પ્રમાણે કામથી આ જગત ઢંકાયેલું છે હે અર્જુન ! દુઃખેથી જેની પૂર્તિ થઈ શકે તેવા એ જ્ઞાનીના નિત્યવૈરી કામરૂપી અગ્નિએ જ્ઞાનને ઢાંકી લીધું છે ઇન્દ્રિયો મન અને બુદ્ધિ એ આ કામનું રહેઠાણ છે આ સ્થાનોએ રહી કામ જ્ઞાનને ઢાંકી આત્માને મોહ પમાડે છે, તેથી શરૂઆતમાં તું, હે ભરતકુળોત્પન્ન ! ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં આણી જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો વિનાશ કરનારા પાપી કામનો વિનાશ કરી નાખ" (ભ. ગી. ૩. ૩૭ થી ૪૧) એથી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જવી હોવાથી કુકર્મો કરતાં [illegible] જાય છે કે અનેક ભવોથી તો [illegible] સહન કરવો પડે છે તે દુનિયાની નજરથી [illegible] જાય છે, પણ તેનું [illegible] નથી આનું નામ તે [illegible] પણ [illegible] પછી શ્રીમદ્ભાગવત આજ્ઞા કરે છે કે 'વિષયથી [illegible] દેહવાળાઓને [illegible] આવેશ થતો જ નથી' ([illegible]) જેને બુદ્ધિનો વિનાશ થઈ ચૂક્યો છે, તેને શું સારું શું ખરું એનો વિચાર જ ક્યાંથી હોય ? આવી સ્થિતિમાં પાપ કરવા, એ તો સહજ છે એ પાપોથી અનેક કર્મો બંધાઈ જાય છે જેમ જેમ વિષયોને અધીન થતા જઈશે, તેમ તેમ [illegible] આત્મિક [illegible] જાય છે —

मनोवळनो मानसिक नियम×

જેણે પોતાના આત્માને ઓળખ્યો છે, તેને આ જગતના બીજા કયા પદાર્થની ઇચ્છા રહી હોય? સાત સાત બાદશાહીના ભંડાર કે જગતની બીજી કોઇ પણ વસ્તુ તેનું મન ડોલાવી શકતી નથી. જગતની કોઇ પણ સુંદર વસ્તુ યા મોહક પદાર્થ તેને બાધ કરી શકતાં નથી. અહા! શું સુખ ને પરમાનંદ! તેનું વર્ણન જ થઇ શકે તેમ નથી. શબ્દોમાં કહેવાને ભાષા પૂરતી નથી. તે પરમાનંદ તમે પોતેજ છો, તે ઉચ્ચ સુખ તમારા પોતાનામાંજ છે! અને તે તમારો આત્માજ છે!

પોતાના આત્માને ઓળખો, પછી કોઇ પણ વાતની ઇચ્છા રહેશે નહિ. અખિલ વિશ્વ તમારૂં પોતાનુંજ થઇને રહેશે.

સાંસારિક મૃગજળની ખાતર મનુષ્યો આ પરમાનંદને છોડી દેવામાં મોટી ભૂલ કરે છે. અનંત સુખ તમારૂંજ છે, તમે પોતેજ પરમાનંદ છો, તો પછી એ સુખ નહિ મેળવતાં આમતેમ વલખાં શા સારૂ મારવાં? આનંદ એ તમારો જન્મનો હક છે. એક દમડી ખાતર લોકો પોતાનો જન્મનો હક વેચી દે છે.

જુડાસ ઇસ્કેરીઓટે ત્રીસ રૂપિયા જેટલી કિંમતે મહાત્મા ક્રાઇસ્ટને વેચી દીધો; તેમ તમારા પોતાના આત્મારૂપી ક્રાઇસ્ટને તમે કદી વેચશો નહિ. આ જગતની નાશવંત વસ્તુઓને માટે તમારૂં શાશ્વત સુખ ધૂળધાણી કરશો નહિ; ડહાપણ વાપરજો ને વધારે ડાહ્યા થજો.

મહાન અમૃતનો સાગર તમારામાંજ ભરેલો છે, સર્વ સુખ તમારા આત્મામાંજ ભરેલું છે. આત્મામાંજ તેને શોધો ને અનુભવો. એ સુખ તે કાંઇ તમારા શરીર, મન કે બુદ્ધિમાં નથી, એ

× તા. ૧૭મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૦૨ ને દિવસે સાનફ્રાન્સિસ્કોમાં હર્મેટિક બ્રધરહૂડ હૉલમાં આપેલું ભાષણ.

ભક્તિમાર્ગનો મહાન શત્રુ કહ્યો છે મોહક પદાર્થ તરફ ઇન્દ્રિયનું ખેંચાણ થયું કે તરતજ તે લેવા દિલ થાય છે. એક બગીચામાં ગયા; વસન્તઋતુ ખીલી રહી છે; આસપાસ વનસ્પતિ નવા આકાર સજી મનોહર થઇ રહી છે; ત્યાં ખીલતા ફૂલોના ઉદ્ગમને જોઇ આંખો અને નાક બન્ને તે બાજુ ખેંચાય છે, એટલે તે જોયાજ કરવાનું અને સૂંઘ્યાજ કરવાનું તેને નિરન્તર મન થયા કરે અને ફૂલો ચૂંટવાનું મન થાય, આનું નામ તે લોભ હવે મનવાંછિત પદાર્થજ ન મળે અને ન મળે એ સ્વભાવિક છે, કેમકે વધૂ અને વધૂ મેળવવાપણૂ એ જીવને સ્વાભાવિક જેવું છે, એટલે અસન્તોષજ રહેવાનો. ઉનાળાનો સમય છે, ઉકળાટો ફાટી નીકળ્યો છે; મોટા શહેરોની બજારોમાં શીતોપચારને માટે આઇસક્રીમ, ચ હ, સોડાલેમન અને શરબતોની છત છે ત્યાં જરા પણ મન લલચાયૂ એટલે એ વસ્તુ લીધી, ખાધી યા પીધી ને જરા શાન્તિ અનુભવાઇ પણ, પાછો ઉકળાટો તો ચાલૂજ છે, એટલે બે બીજીવાર, બે ત્રીજીવાર, આમ અસન્તોષ રહ્યાજ કરે, પણ જો પ્રથમથી સંયમ રાખ્યો હોય, ઇન્દ્રિયોને તે મોહક પદાર્થો તરફ ખેંચાવા ન દીધી હોય તો અસન્તોષને કાંઇ કારણ છે? આજ લૌકિક તરફની આસક્તિ જીવને પ્રભુ તરફથી વાળી લિયે છે; બહિર્મુખ બનાવે છે. ચિત્ત ચલિત બનતા લૌકિક મોહક પદાર્થો તરફ આસક્તિ વધતીજ જાય છે, એટલે ચપળ ઇન્દ્રિયરૂપી ઘોડાઓ પોતાના વિષયરૂપી ગોચરોમાં ફરવા પ્રયત્નશીલ બને છે, અને તેનું પરિણામ સંસારજ ૪-૫

કામની સાથે લોભ ગર્ભિતનોજ છે. એકને પણ ટાળવો મુશ્કેલ છે, ત્યાં બે ઉપર વિજય મેળવવો મુશ્કેલ હોય, તેમાં શું

શ્રીકૃષ્ણે કર્યું તેજ પ્રમાણે સૌને કરવાની જરૂર છે. "ૐ" શબ્દનો ઉચ્ચાર નિરંતર કરવો જોઇએ ને તેમ કરતે કરતે મનરૂપી જળ નિર્મળ કરવું જોઇએ.

આ બંસરી તે કોણ ? એ બંસરી તમને માત્ર લક્ષણસૂચક છે. બંસરીએ શું કર્યું કે જેથી તેનાં આટલાં બધાં વખાણ થઇ રહ્યાં છે? કયા ઉત્તમ કર્મે કરીને તેની દિવ્યતા ગવાઇ છે? મહાન મહાન રાજાધિરાજો, અનેક રૂપગુણથી યુક્ત સુંદરીઓ અને સર્વ જગત જે શ્રીકૃષ્ણને આટલા બધા પૂજ્ય ગણે છે, તે શ્રીકૃષ્ણ એ બંસરીને ચુંબન દે છે, તેનું કારણ શું ? બંસરીને લોકો તરફથી પ્રશ્ન થતો કે, "હે બંસરિ ! શ્રીકૃષ્ણ આટલો બધો પ્રેમ કોઇના પર દેખાડતા નથી ને તને કેમ આટલું બધું માન આપે છે?" બંસરીએ કહ્યું: "મારામાં એક ગુણ છે તે એ કે મારા શરીરમાં જડ વસ્તુ રહી નથી. હું અંતરમાંથી પોલી છું, સ્વચ્છ છું." આ પ્રમાણે હૃદયમાંથી જડ જગતની લાલસા દૂર કરી મન ઇશ્વરને સોંપી દેવું, જડ શરીર ઉપરનું મમત્વ છોડી દઇ, સર્વ સ્વાર્થી ઇચ્છાઓ, તૃષ્ણાઓ ત્યજી દઇ મન પવિત્ર કરી ઇશ્વરને સમર્પણ કરી દો. દિવ્ય હૃદયથી ઇશ્વર ઉપર પ્રેમ કરો ને આ સ્થિતિમાં રહી પ્રણવોચ્ચાર કરો, એટલે તમારી પોતાની બંસરી વાગી અનાહત નાદ થશે. તમારા મનમાંથી સ્વાર્થ વગેરે કચરો દૂર કરી તેને બંસરી મુજબ પોલું-સાફ બનાવો.

ૐ મંત્ર બોલતાં મનરૂપી તળાવનું જળ નિર્મળ કરો. ઇચ્છાઓરૂપી ઝેરી નાગોને પકડી પકડીને છૂંદી નાખો. મનને સ્થિર કરો. મનનું વલણ સત્યને રસ્તે થાય તેમ કરો. જેમ કબીરજીએ કહ્યું છે કે, "મનકું એસા મારીએ ટુક ટુક હો જાય" તેમ કરો. દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરો કે, મનરૂપી જળ વિષમય ન બને અને કોઇના પીધામાં આવતાં તેને વિષ ચડે નહિ. જનમંડળ ભલે તમારાથી વિરુદ્ધ પડે, તમને અનેક મુસીબતોમાં લાવી મૂકે; પરંતુ તમારા મનરૂપી જળમાંથી દિવ્ય, પવિત્ર ને નિર્મળ જળ વહેવા દેજો. અમૃતઝરો વહે એવું કરજો કે જેથી કરીને કોઇ મિત્ર કે દુશ્મનનું પણ અમંગળ થાય નહિ. ૐ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરજો ને નિર્બળતાને સદાને માટે દૂર ફેંકી દેજો. દૃઢ મનોબળ કરી માનસિક શક્તિ વધારી, જયનાદ કરી, અરિદળ ઉપર વિજય મેળવી, જયવંત થઇ દુંદુભિનાદ કરજો. આ

અધિકારી થાય ? આ કામાદિના સંબંધમાં કહ્યાઈ જ્યાથી મા
દિન થઈ જાય છે, જેઓ પરિણામે છેક અગાઉમાં કહ્યાપ્રમાણે રહે
' ઉત્તમોત્તમ ગાઈઓ મેળવી સિદ્ધ કરવામાં મતિ મન સમર્થ
થયા શકતું જ નથી અને આ કામ સેવવા જરૂર અનુભૂતિની
કરનારો જ શ્રીમદાચાર્યજીએ ગ્રંથમાં મેળા વળ પ્રતિબન્ધમાં
લૌકિક ભોગને ગણ્યો છે કે લૌકિક ભોગ તેજ કામપૂર્તિ, તેનો
નાશ પૂર્વજ મેળા કિંચ થઈ ૧-૭

"જેથી નાશ ગાગમ કર્યા વિના નથી જેનો તેજ કાંતિ
સાથી આમાં થવા ગમ કરું તેને ગમતા નથી ' એ ગમ
લાઈ તન ગાવા અન્ય માણસો ગુણગાનમુખ્યપણે ગા પણ
સાથી ગમે ? તે વાતના કહેવામાં ગાઈ છે :--

निरोधस्य महान्कृष्णानुग्रहस्फूर्तिकरो यत ।
गुणगानसमर्थोऽपि न रोचन्ते गुणा यत ॥८॥
वैराग्यसाधना सर्वं कामिनस्त स्य प्रिया ।
अत एव हि दृश्यन्ते गुणश्रवणवैरिण ॥९॥

શ્રીમહાપ્રભુજીએ નિરોધલક્ષણમાં લિખ્યું છે સિદ્ધિ માટે જે ઉપાય
છે તે તેમાં શુદ્ધ પ્રેમની પણ એક બાધા છે ... દરે
હૃદય કામથી ઉન્મત્ત થઈ ગયું છે તેના મનુષ્ય પ્રભુગાન વિગ
કરી શકતો નથી કામપૂર્તિની આશામાં લૌકિક વિચારોમાં તદ
દિન ખેંચાઈ જાય છે, તે પ્રભુના ગુણોનું ગાન કરી શકતો શું ?
જે ભોગ્ય વસ્તુમાં હોય તો કરી પતિને જરા લેશ દેતી નથી તેજ
પ્રમાણે એમજ મનુષ્યમાં એવી માયા કામ વાસી પ્રભુના ગુણોનું

ઊલટી વાત છે. યયાતિરાજાએ અનેક વર્ષો સુધી કામોપભોગમાં પ્રવૃત્તિ કરી પણ તેને તૃપ્તિ થઇ નહીં, તેના જ મુખમાંથી આ વાક્ય નીકળે છે કે

" न जातु काम कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते ॥ (ભા ૯-૧૯-૧૪)

કામ વિષયોના ઉપભોગથી શાન્ત થતો નથી; અગ્નિમાં ઘીનો હોમ કરવામાં આવે અને અગ્નિ જેમ વધુ અને વધુ પ્રદીપ્ત થતો જાય છે તેમ કામ જોર અને જોર વધતો જાય છે" બળવાન એવો ઇન્દ્રિયોનો સમૂહ મહાન બુદ્ધિશાળીઓને પણ ભયંકર પાપગર્તામાં ધકેલી દિયે છે. શાસ્ત્રકારો તો સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરે છે કે 'એકાન્તમાં મા-બેન કે દીકરી સાથે પણ ન બેસવું' (ભા ૯-૧૯-૧૭) એ તો સ્પષ્ટ છે કે-'विवेकभ्रष्टानां भवति विनिपातः शतमुखः' (ભર્તૃહરિ) શા માટે કે શું ન કરવું, એનો જેને વિચાર જ નથી રહ્યો, તે માણસોની પડતી ઘણી રીતે અને કેટલી થાય છે તે ગણત્રીમાં આવતું નથી-અનેક પ્રકારનું તેનું અધઃપતન થાય છે.' અગમ્યાગમન જેવા કાર્યોથી વડીલો અને ગુરુજનોનો ભયંકર ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. જેને પરિણામે પરસ્પર ગુસ્સાની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. વળી કામ એ અર્થ મારફત વધતું છે. જ્યાંસુધી નાણાં હોય ત્યાંસુધી અનેક સ્ત્રીઓ રીઝવાય પણ નાણાં ખલાસ થયા કે બધી દૂર થઈ જાય એટલે કામી સ્ત્રીઓને પ્રસન્ન રાખવાને માટે નાણાંના ઉપાર્જનમાં ચોરી કે ખૂન જેવા ભયંકર કાર્યો કરવામાં પ્રવૃત્ત થવું પડે છે (અત્યારે વર્તમાનપત્રો વાંચનારાઓને આ વાત સમજાવવી પડે તેમ નથી) કામી-

स्वर्गनुं राज्य*

સ્વર્ગનું રાજ્ય આપણા અંતઃકરણમાંજ છે, તો તેનો સાક્ષા-[illegible] કેમ કરવો ? આ વિષે એક સુંદર વાર્તા છે. કહેવાય છે કે, એક સમયે દૈત્યો વેદોને ઊંચકીને પાતાળમાં નાસી ગયા. વેદનો 'અર્થ' બે પ્રકારે થાય છે. મૂળ અર્થ "જ્ઞાન અથવા સ્વર્ગનું રાજ્ય" એમ છે ને બીજો અર્થ "હિંદુઓનું પવિત્રમાં પવિત્ર શાસ્ત્ર" એ છે. જે દૈત્ય વેદોને લઇ નાસી ગયો હતો, તેનું નામ શંખાસુર હતું. શંખાસુર એટલે શંખનો દૈત્ય અથવા શંખમાં રહેલો જીવડો.

સ્ત્રીઓ પાસે કામપૂર્તિની વીનતી કરવા માંડે છે. વાયુ, પાંદડા અને પાણીમાંથી પોતાના જીવનો વ્યવહાર ચલાવનારા વિશ્વામિત્ર અને પરાશર જેવા મહર્ષિઓ સ્ત્રીઓ પાછળ ઘેલા થઇ પોતાનાં હજારો વર્ષનાં તપનાં ફળોને એક ક્ષણવારમાં ગુમાવી બેઠા છે. રાજા આગ્નીધ્રનો પ્રસઙ્ગ શ્રીમદ્ ભાગવતના પઞ્ચમ સ્કન્ધના બીજા અધ્યાયમાં આવે છે. સ્વાયમ્ભૂ મનુથી શતરૂપામાં ઉત્પન્ન થયેલા મોટા પુત્ર પ્રિયવ્રત રાજાનો આગ્નીધ્ર એ મોટો પુત્ર હતો. એક વાર પિતૃલોક પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાએ કરી હિમાલયમાં બ્રહ્માજીની તપપૂર્વક આરાધના કરવા લાગ્યો. બ્રહ્માજીએ તેની પરીક્ષા કરવાને માટે પૂર્વચિત્તિ નામની અપ્સરાને મોકલી. તેના નૂપુરનો ઝંકાર કાને આવતા રાજાએ જરા આંખ ખોલી તેના તરફ દૃષ્ટિ કરી અને તેમાં ફસાઇ ગયો. પછી ઘણી તેની સાથે વિલાસ કરતાંયે, નવ નવ પુત્રો ઉત્પન્ન થઇ ચૂક્યા તોયે, તેને સન્તોષ ન થયો. પુત્રો થયા બાદ પૂર્વચિત્તિ પાછી બ્રહ્માજી પાસે ચાલી ગઇ. રાજાને બહુજ તકલીફ થઇ હમેશાં પૂર્વચિત્તિનું જ ધ્યાન ધરવા લાગ્યો અને તન્મય થઇ અપ્સરાના લોકને પામ્યો; પિતૃલોક ચૂકી ગયો. ૧૩-૧૪

આગ્નીધ્ર જેવા ક્ષત્રિયોજ કામે નષ્ટ થઇ ગયા એટલુંજ નહીં, મહાન સમર્થ ઋષિઓ અને શિવ-નારદ જેવા પણ ચલિત થઇ ગયા. જેવા કે —

कामेन कश्यपो दैत्योत्पादने हेतुतां गतः ।
निवृत्तसन्ध्यानियमः पत्नीप्रार्थनमोहितः ॥१५॥
कामेन च शिवः कृष्णयुवतीरूपवञ्चितः ।

કોઇ ઊર્મિ થાય છે, ત્યારે આ શબ્દનો ઉચ્ચાર સ્વાભાવિકજ થઇ જાય છે. જ્યારે મનુષ્ય દુઃખી અવસ્થામાં હોય છે કે માંદો હોય છે, ત્યારે પણ આ શબ્દનો ઉચ્ચાર થઇ જાય છે. હીબ્રુ, અરેબિક અને અંગ્રેજીમાં પ્રભુપ્રાર્થનાને અંતે "આમીન" અથવા "એમેન" એમ બોલાય છે, તે પણ "ઓમ્"ને મળતોજ શબ્દ છે. ગ્રીક મૂળાક્ષરોના અંતનો અક્ષર "ઓમેગા" છે તેમાં પણ "ઓમ્"નો સમાવેશ ખાસ કરીને થયેલો છે.

આ પ્રમાણે આ ઉચ્ચાર દરેક ભાષામાં, દરેક વ્યક્તિને, દરેક સ્થિતિમાં કેમ મોંએ આવે છે? હિંદુઓ કહે છે કે, આ શબ્દ શીતળ છાયાવાળું, સુંદર સુશોભિત વૃક્ષ છે ને તે ત્રિવિધ તાપથી પીડાતા મનુષ્યનું દુઃખ પોતાની શીતળ છાયાથી દૂર કરે છે. સ્વાભાવિક રીતેજ આ શબ્દના ઉચ્ચારથી હૃદય હલકું પડે છે. વ્યાધિગ્રસ્તને જો આ શબ્દોચ્ચારથી આરામ થાય, તો પછી શુદ્ધોચ્ચાર કરી નીરોગી મનુષ્ય તેનું રટણ કર્યા કરે, તો તેને કેટલો બધો આનંદ વ્યાપે? આ શબ્દને પ્રણવ કહે છે; એટલે કે તે જીવનમાં વ્યાપી રહ્યો છે, પ્રાણમાં વહન કરી રહ્યો છે. દરેક પ્રાણી આ ઉચ્ચાર કરે છે, પ્રાણની સાથેજ એ શબ્દ જોડાયેલો છે. જોરથી શ્વાસોચ્છ્વાસ ચાલ્યો જતો હોય તો "સોઽહમ્" શબ્દનો ઉચ્ચાર થતો સમજાય છે. એમાં પ્રાણ સાથે જોડાયેલો છે. આ શબ્દમાં "स–ओ ह म्" એ અક્ષરો આવેલા છે.

સંસારભરનાં વ્યાકરણોમાં સંસ્કૃત વ્યાકરણ સૌથી પરિપૂર્ણ છે. "મ્" જો કે વ્યંજન છે; પરંતુ નાસિકામાંથી બોલાય છે, એટલે સ્વરને મળતો આવે છે. હવે "ઓ" ને "અ" એ બન્ને અક્ષરોને સર્વ વ્યાકરણમાં સ્વરજ ગણાવેલા છે. બાકી રહેલા "સ" ને "હ." એ બે વ્યંજન છે અને તે વ્યંજનને દૂર કરીએ તો માત્ર "ઓઅમ્"–"ઓમ્" એજ માત્ર શેષ રહે છે.

આ ઉપરથી સ્વર સ્વતંત્ર છે એ સમજાશે. વ્યંજન પરતંત્ર છે, તેથી એકલા આવી શકતા નથી, ને બોલી શકાતા નથી. દાખલા તરીકે અંગ્રેજી "ક" લો, તેનો ઉચ્ચાર "કે" થાય છે ને સંસ્કૃતમાં "ક્" બોલાય છે. આ વ્યંજન સાથે "ઇ" કે "અ" સ્વર જોડીએ તો પછી તે ખરોખર બોલી શકાય છે. વ્યંજનથી જગતમાં નામ ને આકારનું ભાન થાય છે. સર્વ નામો

૭. કામવૃત્તિ ખાતર નારદજીને સ્ત્રીરૂપ ધારણ કરવાનું થયું જેને પરિણામે સ્ત્રીરૂપ નારદે ૬૦ પુત્રોને જન્મ આપ્યો. કામદેવને આમ મહાનમાં મહાન પુરુષોને પણ ગરૂપ કરનારો પ્રભુએ બનાવ્યો છે, તે મહાન પુરુષોનો ગર્વ ઉતારવા ખાતર ૧૫-૧૭.

कामेन भरतस्यापि हरिणत्वं भवान्तरे ।
पुरञ्जनोऽपि कामेन स्त्रीयोनिमुपलब्धवान् ॥१८॥
कामेन वेदगर्भोऽपि स्वसुताया नथाकरोत् ।
तेनैव रावणो बुद्धि रमायामन्यथाकरोत् ॥१९॥

જડભરતજી પૂર્વે ભરત નામે રાજા વાનપ્રસ્થાશ્રમનો આશ્રય કરી વનમાં રહેતા હતા. તેમણે પ્રભુપદ આજ જન્મમાં પ્રાપ્ત કર્યું હોત, પરન્તુ એક દિવસ એવો બનાવ બન્યો કે જ્યારે ભરતજી સ્નાન કરી નિત્યનિયમથી પરવારી પ્રણવનું ઉચ્ચારણ કરતા બેઠા હતા, તેવામાં સામે કાંઠેથી વાઘની બીકથી કૂદેલી એક મૃગીનો ગર્ભ નદીમાં પડતો અને તણાતો તેમણે જોયો. તેમણે બચ્ચાને પાણીમાંથી ઊંચકી લઈ તેનું પુત્ર માફક પાલન કર્યું. તેમાં તેમને આસક્તિ થઈ ગઈ અને યોગાદિ કર્મો કરવાને બદલે મૃગબચ્ચાના પાલનપોષણમાંજ તેમનો સમય વ્યતીત થવા લાગ્યો. એમ કરતાં મૃગમાં ને મૃગમાં આસક્તિવાળા તેમને મૃત્યુ આવ્યું. એ આસક્તિને લીધે બીજા જન્મમાં તે મૃગ તરીકે જન્મ્યા. સંસારમાં મૃગ બચ્ચા તરફના પુત્રવત્ પ્રેમનું પણ આવું પરિણામ આવ્યું. પુરંજન રાજા સ્ત્રીયોનિને પામ્યો. શ્રીમદ્‌ભાગવત-ચતુર્થસ્કંધમાં જીવના રૂપક તરીકે આપેલા રાજા પુરંજન વર્ણનોથી જ્યારે પ્રમાણિત થય

વસ્તુ વિષે વિચાર આવ્યા વિના તે વસ્તુ જોઈ શકાય નહિ; તેમજ કોઈ પણ વસ્તુનું ભાન તે વિષે વિચાર આવ્યા વિના થાયજ નહિ. ભાષા ને વિચાર એ એકજ છે. ભાષા વિના વિચાર થઈજ ન શકે. નાનું બાળક ભાષા જાણતું નથી, તેથી તેને વિચાર પણ નથી. ભાષા જાણ્યા વિના બાળક વિચાર કરીજ ન શકે. જ્યારે માતા અનેક નામો બાળકને શીખવે છે, ત્યારે બાળક વિચાર કરતું થાય છે. જેમ ભાષા ને વિચાર એકજ છે, તેમ જગત ને વિચાર પણ એકજ છે. આ રીતે શબ્દ ને જગતનો અભેદ છે. વિચાર વિના કોઇ પણ વસ્તુ દશ્ય થતી નથી; માટેજ કહેવામાં આવ્યું છે કે, જગતની ઉત્પત્તિ સમયે પ્રણવ શબ્દ હતો, ને તે ઇશ્વર પાસે હતો; બલકે તે ખુદ પોતેજ પરમાત્મા હતો. હવે આખી સૃષ્ટિને માટે એક શબ્દની જરૂર હતી. જે નિયામક સૃષ્ટિ અખિલ બ્રહ્માંડને ધારણ કરી રહી છે, તેને માટે એક શબ્દની જરૂર જણાઈ. દરેક ભાષામાં કેટલાક અક્ષરો કંઠસ્થ, કેટલાક ઓષ્ઠસ્થ ને કેટલાક તાલવ્ય છે; પણ કંઠની નીચેના સ્થાનેથી એક પણ અક્ષરનો ઉચ્ચાર કોઈ પણ ભાષામાં નથી. એક તરફ કંઠ મર્યાદારૂપ છે; ને બીજી બાજુ હોઠ મર્યાદારૂપ છે. હોઠની બહારથી એક પણ અક્ષરનો ઉચ્ચાર થતો નથી. "અઉમ્"માં "અ" કંઠસ્થ છે, "ઉ" મધ્યસ્થ હોઇ તાલુની પાસેનો છે, ને "મ્" ઓષ્ઠની સાથે નાસિકામાંથી બોલાય છે. આ પ્રમાણે "અ" ઉચ્ચારની શરૂઆત દેખાડે છે, "ઉ" મધ્ય દિશા જણાવે છે, ને "મ્" તેનો અંત જણાવે છે, માટે "ઓમ્" એ સ્વાભાવિકજ નામ છે. એ શબ્દ સર્વ ભાષાનો પ્રતિનિધિ છે, માટે સર્વ જગતનો પણ પ્રતિનિધિ છે. પ્રશ્ન થાય છે કે, અ માફક બીજા પણ આ અક્ષરો કંઠમાંથી બોલાય છે; તેમજ "ઉ" ને "મ્" ના સ્થાનના પણ બીજા અક્ષરો બોલી શકાય છે, તો શા માટે "અ, ઉ અને મ્"નેજ મહત્ત્વ આપ્યું ને બીજાને નહિ? કારણ એ છે કે, અક્ષરો સ્વર છે. તે પરતંત્ર નથી પણ સ્વતંત્ર છે, ને દરેક બાળક પણ તેનો ઉચ્ચાર કરી શકે છે. મૂંગાં પ્રાણી પણ તેનો ઉચ્ચાર કરી શકે છે. કોઈ આ અક્ષરો શીખવવા જતું નથી, માટેજ તેમને સર્વોપરી ગણેલા છે. 'મ્' ઓષ્ઠસ્થ તેમજ નાસિકામાંથી બોલાય છે, તેથી તેને પ્રાણ સાથે ગાઢો સંબંધ છે. અર્થાત્ કોઇ પણ પરિપૂર્ણ શબ્દ હોય, તો તે ઓમ્ છે ને તે સર્વ વિચાર, ને જગતનો પ્રતિનિધિ છે.

ગા છે. અન્ય સર્વ માર્ગોમાં પણ કામ–ક્રોધાદિ ષડ્વર્ગના [illegible] વિના સર્વસિદ્ધિ નથી થતી પરન્તુ ભક્તિમાર્ગમાં કામ જેટલો બાધક થાય છે, તેટલો તો [illegible] માર્ગમાં નહીં જ. ભક્તિમાર્ગીય જીવને પ્રભુ સિવાય અન્ય કોઈપણ વસ્તુની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા નથી, [illegible] પુરુષોને તો કામતૃપ્તિ, ઇન્દ્રિયોના વિષયોની તૃપ્તિની ઇચ્છા [illegible] જ હોય છે, [illegible] તેની [illegible] ન [illegible] તો [illegible] સમીપ [illegible] થઈ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ભાવના કરી [illegible] માર્ગો હોય પરન્તુ તે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી [illegible] [illegible] થી [illegible] [illegible] નથી હોતું, [illegible] ઇન્દ્રિયોના વિષયોના આધારસ્થાનો [illegible] [illegible] જગત્પ્રત્યે [illegible] એટલા પૂરતી પણ અન્ય યત્નાયમાં [illegible] [illegible] [illegible] ત્યારે, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] આવ્યું છે [illegible]

[illegible] કરતા શ્રીહરિરાયજી [illegible] છે કે —

साधा ण्येन बुद्धि स्यात्तेन लीलास्थितेष्वपि ।
कामलेन यथा पीतप्रतीतिरखिले भवेत् ॥२६॥

पक्षाव्याप्यगत प्रोक्त ह्योगत्व गुरुष्वपि ।
दोषबुद्धि कामिनस्तु भवेल्लोकाक्रमे हरे ॥२७॥

[illegible] લીલાઓમાં [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નિવારો આવે [illegible] કમળાવાળો માણસ [illegible] [illegible] પદાર્થોને પીળા જુવે છે [illegible] [illegible] પીળા હોતા નથી

પવિત્ર પ્રણવ શબ્દ×

થોડા વખત પહેલાં પવિત્ર પ્રણવ મંત્ર વિષે થોડુંક કહ્યું હતું. સાતઆઠ ભાષણો આપતાં પણ તેના વિષે બધું સમજાવી શકાય એમ નથી. સંસ્કૃત ભાષામાં પુસ્તકોનાં પુસ્તકો આ વિષય ઉપર ભરેલાં છે ને હજી પણ લખાયે જાય છે. ખરી રીતે સર્વ વેદવેદાંત અને ધર્મગ્રંથોનો "ઓમ્" શબ્દમાં સમાવેશ થાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં ઘણા ઘણા પંથો છે; પરંતુ સર્વ પંથો "ઓમ્" શબ્દને અંતઃકરણથી પૂજનીય ગણે છે. હીબ્રુ, મુસલમાન અને ક્રિશ્ચિયન એ સર્વ પણ પ્રાર્થનાને અંતે "એમન" શબ્દનો ઉચ્ચાર કરે છે મુસલમાનો જો કે "એમન" બોલતા નથી.પણ "આમીન" કહે છે, છતાં એમ પણ બોલે છે તો ખરાજ. "એમેન" ક્યારે બોલાય છે? જ્યારે વાચા વિરમે છે અને મન આત્મામાં ભળે છે, ત્યારેજ બોલાય છે. અંતઃકરણમાં જેટલા ભાવો હોય તે વાચા દ્વારા વ્યક્ત થઇ જાય, ત્યારે પ્રભુમાં આપણે મળી જઇએ છીએ અને અંતે આ શબ્દોચ્ચાર કરીએ છીએ. અવાચ્ય, અગમ્ય અને અતર્ક્યને જ્યારે પહોંચાય છે; ત્યારેજ આ ઉચ્ચાર સ્વાભાવિક રીતે થાય છે. હવે એ "એમેન" શું છે? માત્ર "ઓમ્"જ છે, બીજું કાંઇ નથી. એમેન કે આમીનનો અર્થ વાચાનો અંત કે જ્ઞાનનો અંત એજ છે.

તાંત્રિકો ઓમ્ શબ્દને જુદી રીતે સમજાવે છે, શૈવો જુદી રીતે સમજાવે છે, વૈષ્ણવો જુદી રીતે સમજાવે છે અને બીજા હિંદુ ધર્મો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે સમજાવે છે; પરંતુ જે અર્થ તેનો અહીં કહેવામાં આવશે, તે સર્વદેશીય ને સર્વમાન્ય છે.

ઓમ્‌માં અ, ઉ ને મ્ એવા ત્રણ અક્ષરો આવેલા છે. "અ"

× તા. ૨૨ મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૦૨ ને દિવસે સાનફ્રાન્સિસ્કો માં હર્મેટિક બ્રધરહૂડમાં આપેલું ભાષણ.

ઉક્ત પ્રમાણે આગ્નિહોત્રાદિ સ્વધર્મનું આચરણ, પરધર્મ-
માંથી તદ્દન નિવૃત્તિ અને ઇન્દ્રિયોનો વિષયો ઉપર નિયમન, આ
ત્રણ વસ્તુનો કોઈપણ રીતે ઓછાવત્તા ઉપયોગમાં લાવ્યા વગર નથી
શ્રીહરિભદ્રજી તો ત્યાગમાર્ગની આજ્ઞા કરે છે કે-કૌતુકને માટે કે
શાને ખાતર પણ જો એમાં નિરર્થકતાનો સમારંભ ઊભો થાય
તેવા પ્રકારે કોઈપણ રીતે જો એમાં તેમ જ નિરર્થકતા થતા હોય તો
નહીં. શ્રીમદ્ભાગવતજીએ 'સ્વધર્મચરણ' ને એના પ્રકરણમાં કીર્તન
ખાતર ખાતર પણ આ ... નિષ્પ્રયોજન ન વાપરવાની આજ્ઞા કરી
કે શ્રીહરિભદ્રજી તેમ ... આગમમાં કૌતુક અને ધર્મ શબ્દ
પ્રયોજે છે શ્રીમદ્ભાગવતજીનો ... ઇન્દ્રિયનિગ્રહ રાખવાની વાત
તેમાં એથી વધુ છે ... કાળિકાના ... આપણી આજ્ઞા
છે કે ... માટે પણ ઇન્દ્રિયનિગ્રહનો અભાવ થવાનો
સંભવ હોય, તે વખતે ... સામાન્ય ધર્મનો ત્યાગ કરવો પડે
તો કરવો ... ભગવત્સેવામાં બાધકારક હોય તો તેનો
ત્યાગ જ કરવો' ઉપરોક્ત શ્રીહરિભદ્રજીનો કૌતુક અને ધર્મ શબ્દ
પ્રયોજવાનો આશય પણ હવે સ્પષ્ટ થશે. હવે મુખ્ય જે કાંઈ
સાધનાના છ, તે વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રય છે. અન્તિમ
આશ્રયની સિદ્ધિ માટે વિવેક, અને ધૈર્ય છે. શ્રીમહાપ્રભુ
જીએ વિવેકધૈર્યાશ્રયમાં ધૈર્યની સિદ્ધિમાં 'કાયા વાણી અને મનથી
સર્વથા ઇન્દ્રિયના કાર્યો, ઇન્દ્રિયના વિષયો તરફના જે ખેંચાણ તેનો
ત્યાગ કરવાની વાત કરી છે (વિ. ધૈ. ૮) કૌતુક ખાતર પણ
જેનાથી ઇન્દ્રિયો તેના વિષય તરફ ખેંચાય ... ધર્મો
... પણ જેનાથી ઇન્દ્રિયો તેના વિષયો તરફ ખેંચાય તેનાથી
સર્વનાશ થવાની પૂરી સંભાવના છે, માટે કોઈપણ પ્રસંગમાં
ઇન્દ્રિયો ઊભરો ... કરવાના નથી ૩૪-૩૬

ઉપરથી થતી નથી. તમે કહેશો કે, મહાન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એમજ કહી ગયા છે, માટે વસ્તુસ્થિતિ એમજ હોવી જોઇએ. જાગૃતાવસ્થામાં સર્વ ઇંદ્રિયો સ્થૂલ રૂપમાં હોય છે. સ્વપ્નાવસ્થામાં તેમ ન હોવા છતાં પણ ઇંદ્રિયજન્ય જ્ઞાન તો થાય છેજ. બાહ્ય દૃષ્ટિ તે વખતે કામ કરતી નથી. સ્વપ્નાવસ્થામાં અનેક વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ અને તે વસ્તુઓનું ભાન થવાને માટે તેમના જેવીજ ઇંદ્રિયો પણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે સ્વપ્નાવસ્થામાં જે વસ્તુઓ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ અને એ વસ્તુઓનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે જે ઇંદ્રિયો ઉદ્ભવે છે, તે એકજ શક્તિનાં ઉત્તર ને દક્ષિણ ધ્રુવની જેવાં ભિન્ન ભિન્ન બે પૃથક્ સ્વરૂપો છે. સ્વપ્નાવસ્થામાં ભોક્તા ને ભોજ્ય બે સાથેજ ઉદ્ભવે છે. "ઉ" અક્ષરમાં એ બંન્નેનો સમાવેશ થાય છે. વેદાંતના નિયમ પ્રમાણે જાગૃતાવસ્થામાં પણ ઇંદ્રિયો અને ઇંદ્રિયગોચર પદાર્થો એ બંને ઉત્તર ને દક્ષિણ ધ્રુવ માફક એકજ શક્તિનાં જુદાં જુદાં રૂપો છે. સ્વપ્નમાં વસ્તુઓ તત્કાળ ઉત્પન્ન થયેલી હોય છે, છતાં તેમનું અસ્તિત્વ જાણે લાંબા કાળથી હોય તેમ ભાસે છે. જાગૃતાવસ્થામાં પણ તેજ પ્રમાણે છે. આપણે જ્યારે કહીએ છીએ કે, જગત જડ છે, ત્યારે આપણી ઇંદ્રિયોના જડ અનુભવોને આધારેજ એમ કહીએ છીએ. એક ચિત્રમાંનો પુરુષ, ચિત્રમાંના કૂતરાનેજ જેમ ખરો કૂતરો કહે, તેના જેવીજ આ વાત છે. એટલે વાસ્તવિક રીતે બન્નેની સ્થિતિ અસત્ય છે. ઇંદ્રિયો અસ્તિત્વમાં શાથી આવી? મૂળ તત્ત્વોને લીધે. મૂળ તત્ત્વોનું અસ્તિત્વ શાથી સમજાય છે? ઇંદ્રિયો દ્વારા. આ પ્રશ્નોત્તરથી ચોખ્ખું જણાય છે કે, જાગૃતાવસ્થાનું જગત પણ અસત્ય છે. સ્વપ્નાવસ્થાની પેઠેજ જાગૃતિમાં પણ જ્યાંસુધી એ અવસ્થા રહે છે, ત્યાંસુધીજ તે અવસ્થાની વસ્તુઓ સત્ય ભાસે છે; માટે એમાંથી એકે અવસ્થાની વસ્તુઓ ખરી રીતે અસ્તિત્વમાં નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. જે વસ્તુ સર્વ અવસ્થામાં અચળ રહે, તેનેજ હિંદુઓ સનાતન સત્ય કહે છે અને જે વસ્તુ એક સમયે ભાસે અને બીજે સમયે અદૃશ્ય થાય, તે વસ્તુને હિંદુઓ અસત્ય કહે છે. હર્બર્ટ સ્પેન્સર પણ સત્યની વ્યાખ્યા એવીજ આપે છે.

સ્વપ્નાવસ્થા અસત્ય છે, એમ કહેવાનું કારણ એજ છે કે, જાગૃતાવસ્થામાં એ અવસ્થાનો લોપ થાય છે અને એજ નિયમ પ્રમાણે જાગૃતાવસ્થા પણ અસત્ય છે, કારણકે સ્વપ્નાવસ્થામાં

• પ્રકારે છે, ત્યા શ્રીહરિરાયચરણ વિષયત્યાગના બે વિભાગ કરે છે એક બાહ્ય, બીજો આન્તર દેહ, ઇન્દ્રિયાદિ બાહ્યોપકરણથી તે ભાવ વિષયત્યાગ કહેવાય અને અન્તઃકરણમાંથી તેની વાસના પણ કાઢી નાખવી તે આન્તર ત્યાગ કહેવાય. એવો કામથી ઉપેક્ષાઇ ગયેલાને આ બન્ને ક્યાથી સિદ્ધ થાય ? ભક્તિમાર્ગમા તો પ્રભુને પ્રાર્થના કરવાનું પણ નથી પ્રભુએ જે ધારી મૂક્યું છે, તેજ પ્રમાણે થાય છે, કાઇ માગણી કરિયે તો પણ જે પ્રભુનું ધાર્યું તેજ થવાનું-વળી પ્રભુ તરફ તેથી શંકાની નજરે જોવાપણું થાય છે, તેથી અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી ઇન્દ્રિયોના કાર્યોનો ત્યાગજ જે ભક્તિમાર્ગમા ઇષ્ટ છે, તે ક્યાથી સિદ્ધ થાય ? વિવેક અને ધૈર્યને અન્તે સિદ્ધ કરવાનો આશ્રય કામી પાસેથી હોય તેથી કહેને છોડી જાય છે ૨૭-૨૮ા

૬. ઉપસંહાર

આટલા સુધીમા કામી બાધકતા ભક્તિમાર્ગમા ઇન્દ્રિય નિગ્રહનો અત્યાગ, ઇન્દ્રિયોના કાર્યોનો ત્યાગ અને કામોને વિવેક-ધૈર્યની અશક્યતા બતાવવામા આવી. આ કામથી બચવાનો નિર્બાધ જીવને ઉદ્ધરવાનો છેવટ ઉપાય બતાવતા શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે :-

तस्माद्विचार्य तद्रूप दुरतिक्रमण स्वत ॥२९॥
शरणीकरणीय श्रीनिनाचार्यपदाम्बुजम् ।
साधनानामभावेऽपि स्वबलाखिलसाधनम् ॥३०॥
तत एव च निस्तारो दोषपोषयुतात्मनाम् ।
नान्या गतिर्गोकुलेशभजनानन्दकाङ्क्षिणाम् ॥३१॥

વળી જે સર્વ વનસ્પતિઓ ને પ્રાણીઓ સ્વભાવસ્થામાં છે, તેમના અનુભવ પ્રમાણે જગત–જાગૃતાવસ્થાનું જગત અસત્યજ છે, તો તેમનો અનુભવ પણ શા સારૂ ધ્યાનમાં ન લેવો? આપણને જગતના પદાર્થો અમુક પ્રકારે અને આકારે દેખાય છે, તે કીડીને તથા હાથીને વળી જુદાજ પ્રકારે જણાય છે. કદાચ આપણે કહીશું કે, માત્ર મનુષ્યનો જાગૃતાવસ્થાનોજ અનુભવ ધ્યાનમાં લેવો જોઇએ; પરંતુ જો પૂર્ણપુરુષના અનુભવોને યથાર્થ રીતે ગ્રહણ કરીએ, તો જણાશે કે આ સ્થૂલ જગત અસત્યજ છે. પ્રશ્ન કરશો કે કારણ શું? આપણા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ, તત્ત્વજ્ઞાનીઓ જેવા કે હર્બર્ટ સ્પેન્સર વગેરે તો સ્થૂલ જગતની સત્યતા ભાર દઇને કહે છે; તો પછી તેમનો અનુભવ અસત્ય કેમ કહેવાય? જરા શાંત થઇ વિચાર કરો, નિદ્રાવસ્થામાં ઉચ્ચારેલા તેમના મતને તમે વજન નહિ આપો; પણ ખરી ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં થયેલો અનુભવજ તેઓ વર્ણવે છે, તેજ મહત્ત્વનો છે. જે સમયે આ વિદ્વાનોના મુખમાંથી જ્ઞાનની ધારા વહ્યે જાય છે, તે સમયે જે જે મતો તેઓ બાંધે છે, તેજ માત્ર મહત્ત્વના હોય છે. તે સમયે તેમનાં રોમેરોમ ખડાં થાય છે, ને જાણે અદ્વૈતવાદનું ભાષણ આપતા હોય તેમ જણાય છે. આ સ્થિતિમાં "મારૂં, તારૂં" રહેતું નથી; આત્મભાવ, અહંભાવ કે જગતનું અસ્તિત્વ રહેતું નથી. મનુષ્ય જ્યારે પ્રભુપરાયણ હોય છે; ત્યારેજ તેના દ્વારા સર્વ જ્ઞાન, સર્વ વેદો, સ્વાભાવિક રીતે સૂર્યમાંથી જેમ તેજ નીકળી આવે છે, તેમ નીકળી આવે છે. એ સ્થિતિમાં તે બોલતો નથી. મહાન વિચારો ને નવી શોધો એજ દિશામાં સ્ફુરી આવે છે. આ પ્રમાણે મહાન જ્ઞાનીઓનો ખરો અનુભવ, જગતની અસત્યતાનેજ સાબિત કરે છે. ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં આપણે શું કરીએ છીએ? અમુક વિષય ઉપર વિચાર કરીએ છીએ, આપણું સર્વ મન અને શક્તિ એ વિષય ઉપર રાખીએ છીએ; આથી મનમાં આ વિષય એટલો તો ઓતપ્રોત થઇ જાય છે કે મન તન્મય થઇ જાય છે અને પરિણામ એ આવે છે કે તે વિષય ઊડી જાય છે ને માત્ર આપણે સત્યજ્ઞાનમાંજ રમીએ છીએ.

માનસિક નિયમ પ્રમાણે અમુક વિષયનું જ્ઞાન થવાને માટે તેની સાથે બીજો ભિન્ન વિષય પણ હોવો જોઇએ; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જ્યારે દ્વૈતભાવ મનમાં નથી રહેતો, ત્યારે આત્મજ્ઞાન સ્થિર હોય છે અને તેથી કરીને ઉચ્ચ સ્ફુરણા થાય છે.

ભાગવિન્દની નાવને અહીં મૂકી ગયા છો, કારણ કે આપ મહાપુરુષો તરફ સદા કૃપાળી છો." માટે જ લોકો ઉત્તમ પ્રકારના ગુરુનો આશ્રય કરે છે. બેશક તેમાં પ્રભુનો અનુગ્રહ જ [ ] કારણ કે 'જો જીવને પ્રભુનો અનુગ્રહ ન હોય તો આ માર્ગમાં સર્વ કંઈ અગમ્ય છે' (નિ સર્વ નિ ૨૨૬) નિરોધ લક્ષણમાં શ્રીમહાપ્રભુએ પ્રભુમાં હૃદય નિરુદ્ધ કરવા ઉપાય બતાવ્યા છે – 'ગુણ' ધર્મોના સામર્થ્યથી વિષયોમાં સ્થિર વૈરાગ્ય રાખવું. પ્રભુના ગુણોને ફરી સુખ સ્પર્શ થતાં ત્યાગ પણ સામાન્ય ભાવનાઓની અસર ન થવાની સાવચેતી વિનાના થઈ સમાજમાં આસક્તિ રાખ્યા સિવાય પ્રભુના ગુણોનું સદૈવ ગાન કરવું. આ રીતે પ્રભુ સ્વરૂપનું મન ધ્યાન ધરવું (નિ લ ૧૫-૧૭) અને તે બધું શ્રદ્ધા ગુરુના આશ્રયપૂર્વક કરવું. ગુરુની પ્રશંસા આજકાલની નથી, પરન્તુ છેક ઉપનિષદ્ કાળથી ચાલી આવે છે. શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદમાં એને સ્પષ્ટ કહેવામાં આવ્યું છે કે—

"यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ।
तस्यैते कथिता ह्यर्था प्रकाशन्ते महात्मन ॥

જેને દેવે પર ભક્તિ એવી ગુરુમાં પણ
હોય તેવા મહાત્માને આ જ્ઞાન સ્ફુરે છે

છો. દીપક ને પતંગિયું બંને તમેજ છો. ૐ નો ગુંજારવ કરતી વખતે અદ્વૈતભાવ એટલે સુધી હૃદયમાં રાખવો જોઇએ કે જેથી તેનો સાક્ષાત્કાર થાય; ને કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ, મદ, મત્સર વગેરે જડમૂળથી નાશ પામે. જેમ ગઇ કાલનાં કરેલાં કૃત્યો આજે જણાતાં નથી, તેમ જાગૃતાવસ્થાના અનુભવો પણ સ્વપ્નવત્ છે. પરમ સત્ય તો તમારો આત્માજ છે. તેનોજ સાક્ષાત્કાર કરો.

કેટલાક લોકો વિચારને જડ રૂપ આપવા ઇચ્છે છે; પરંતુ ખરી રીતે જડ વસ્તુઓનેજ વિચારરૂપે ગણવી જોઇએ. સૂક્ષ્મ સંસારની સરખામણીમાં તેઓ પ્રત્યક્ષ સંસારને સત્ય માને છે; પણ વેદાંતના મત પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ ને માનસિક સંસાર બંને અસત્ય છે. આ બંનેની પણ પેલી પાર જવું જોઇએ; કારણકે શાંતિ અને સુખ માત્ર સત્ય સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય ત્યારેજ મળે છે.

લોકો કહે છે કે, અમારે તો વાસ્તવિક અનંત જીવન જોઇએ છે. માત્ર વિચારોજ જોઇતા નથી; પણ જીવન એટલે શું ? જીવન એટલે સ્વપ્નાવસ્થા ? સુષુપ્તાવસ્થા ? કે જાગૃતાવસ્થા ? આ સર્વ માત્ર આત્મારૂપજ છે. સત્ય જીવન તે તમે પોતેજ છો, તમારો આત્માજ છે, ઈંદ્રિયો દ્વારા ખરાં સુખ કદી ભોગવાતાંજ નથી.

આત્માજ નગદ ધન અને ખરૂં જીવન છે. તેનો સાક્ષાત્કાર કરો, તો આ જડ ભોગો તેમની મેળેજ તમને શોધતા આવશે. પતંગિયું જેમ દીપક ઉપર તૂટી પડે છે, તેમ ભોગો ને સુખો તમારી પાછળ પાછળ ઝંપલાવશે. આ આત્માજ પ્રણવ મંત્ર છે.

અઉમ્ એ ત્રણ માત્રાઓ ઉપરથી હિંદુઓ અને વિશેષે કરીને વેદો, સત્ય વસ્તુ કઇ છે તેનો ભેદ ખોલે છે; માટે જે સમયે આ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરો તે સમયે તનમનથી તેમાંજ મચી રહો. તમારા આત્મામાં ઓતપ્રોત થઇ જાઓ. મનસા, વાચા ને કર્મણા પ્રણવ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરો. તમારી રગેરગમાં ને નસેનસમાં આ મંત્રનો ધ્વનિ જાગૃત કરો. તમારાં હૃદયમાં તેના ધબકારા વાગવા દો. તમારા લોહીનાં ટીપેટીપામાં આ મંત્રનો મધુર રસ રેડો. તમે પોતેજ સાક્ષાત્ સ્વયંભૂ, તેજના પણ તેજ, અખિલ વિશ્વના નિયંતા, પરમ પ્રભુ અને સત્ય સ્વરૂપ થઇને રહેશો. સૂર્યમંડળ, ચૌદ ભુવન ને અખિલ બ્રહ્માંડ તમારાં ગાન ગાશે ને સર્વ પ્રકૃતિ દાસ થઇ હાથ જોડી તમારી સમક્ષ ઊભી રહેશે. ૐ ! ૐ !!

ભગવાનમાં રહે છે એમ માનશો તો ભગવાનનું શરીર પણ લૌકિક મનાયજ નહિ, કેમકે તેમનું શ્રીઅંગ માત્ર આનંદમયજ છે, એમાં સ્થૂલશરીર અને સૂક્ષ્મશરીર એવા બે ભેદ નથી, એટલુંજ નહિ, પરંતુ લોકમાં જેમ જીવ અને શરીર જુદા જુદા છે, તેમ ભગવાનનું શરીર અને ભગવાન્ જુદા એવા પણ ભેદ નથીજ, તો પ્રભુના એ દિવ્ય શ્રીઅંગમાં પંચમહાભૂતના પૂતળાઓમાં રહેનારો કામ કેમ ન્ભીમાય ?

અલૌકિક શરીરમાં કામ કેમ ન માનવો ?

ઉપરના સંશયનો નિરાસ કરતા કોઇ એકદેશી જણાવે છે કે-'કામ લૌકિક શરીરમાંજ રહે છે, ભગવાનમાં જો તે રહે તો ભગવાનનું શરીર લૌકિક બની જાય એમ માનવાને કાંઇ કારણ નથી, કેમકે 'કામ લૌકિક શરીરનેજ આધારે રહે છે' એવો નિયમજ નથી. એવો નિયમ માનીએ તો પ્રભુનું શરીર લૌકિક ઠરે. કામ જેમ લૌકિક શરીરમાં વસે છે, તેમ અલૌકિકમાં પણ તે વાસ કરે તો શું ?'

મુખ્ય સંશયનું આ સમાધાન મનોરમરક નથી, એમ મૂલકાર જણાવે છે

न च नायं नियमः । मोक्षदशायामाधिदैविकदेहवतो जीवस्यापि 'यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते' इति श्रुत्या तन्निवृत्तिश्रवणात् 'सोऽश्नुते सर्वान्' इति भगवति प्रविष्टाना तेन सह स्वरूपात्मकतदनुभव एव । अन्यथान्तर्गृहगताना गोपीना काम प्रतिबन्धको नोच्येत ॥

કોઇ પણ માણસની તરફેણમાં અથવા વિરુદ્ધમાં એક પણ શબ્દ લખે, તો સમસ્ત જનસમાજ તે મંજૂર કરી લે છે.

આ વર્તમાનપત્રો આમ લખે છે અને બીજાં વર્તમાનપત્રો તેમ લખે છે એમજ લોકો કહ્યા કરે છે; પણ વર્તમાનપત્રોના લખાણોનો મૂળ આધાર શું છે? સામાન્ય રીતે છોકરાઓ અને સ્ત્રીઓ વર્તમાનપત્રોના ખબરપત્રી હોય છે. એ બધી બીના કંઇ વિદ્વાન લેખકને હાથે નહિ, પણ હલકી પંક્તિના ખબરપત્રીઓના હાથથી લખાયેલી હોય છે. જો કોઇ શહેર–ફોજદાર જેવો મોટો માણસ, બીજા કોઈ માણસનાં વખાણ કરવા લાગે, અથવા લોકોમાં ખ્યાતિ પામેલો કોઈ માણસ કોઇને માન આપે તો બીજા બધા લોકો પણ તેમજ કરવા મંડી પડે છે. આ કંઇ સ્વતંત્રતા ન કહેવાય. દરેક પ્રસંગે તમારા પોતાના કાનનો તેમજ તમારી પોતાની આંખોનો ઉપયોગ કરવો એજ સ્વતંત્રતાનો અર્થ છે.

જે માણસે 'રામ' ને પૂછ્યું હતું કે, "તમે આવો પહેરવેશ કેમ પહેરો છો?" તેને 'રામે' જવાબ આપ્યો કે, "ભાઇ, મને કહો કે મારે આ રંગનું નહિ ને કોઇ બીજાજ રંગનું વસ્ત્ર શા માટે પહેરવું? આના બદલે 'રામે' શા માટે કાળા કે ધોળા રંગનું વસ્ત્ર પહેરવું જોઇએ? મહેરબાની કરીને એનું કોઇ કારણ મને કહો કે એમાં તમને શો દોષ જણાય છે?" તે કોઇ પણ દોષ જણાવી શકયો નહિ અને તેણે કબૂલ કર્યું કે મારા રંગીન વસ્ત્રના જેવુંજ તમારૂં રંગીન વસ્ત્ર પણ તમને અનુકૂળ છે. મારા વસ્ત્રની પેઠે આ તમારૂં વસ્ત્ર પણ ટાઢતડકાથી તમારૂં રક્ષણ કરે છે. બીજા રંગની માફક આ રંગ પણ સરસ છે. કોઈ પણ વસ્ત્ર જોશો, તો તેને કોઇ ને કોઇ રંગ હશેજ. કાળો રંગ હશે તો તે પણ એક રંગ છે; ધોળો પણ એક રંગ છે અને ગુલાબી પણ રંગ છે. વસ્ત્રને કોઇ પણ જાતનો રંગ તો હોય છેજ, રંગ વગર તે હોઇ શકેજ નહિ.

'રામે' તેને કહ્યું કે, તમે તમારા પ્રતિ, તેમજ તમારી આંખો અને કાન પ્રતિ દયાળુ થાઓ. તમે તમારી આંખોનો અને કાનનો ઉપયોગ કરો અને ત્યાર પછીજ તમે નિર્ણય ઉપર આવો. તમે બીજાઓએ કરેલા નિર્ણય પકડી બેસશો નહિ. તમે બીજાના અભિપ્રાયથી લેવાઈ જાઓ નહિ. બીજાના અભિપ્રાયોથી

લોકમાં અનુભવાતો 'દુષ્ટ કામ' એવો નથી થતો પરંતુ-કામ એટલે ભગવત્સ્વરૂપાત્મક જે કામ તેનો અનુભવ તે દિવ્ય દેહવાન્ ભક્તો કરે, લૌકિક કામની તો નિવૃત્તિ થઇ જાય છે એમ શ્રુતિ કહે છે, ફરીને તેજ લૌકિક કામનો અનુભવ અલૌકિક દેહ ધર્યા પછી, તે પણ આનંદમય પ્રભુ સાથે જીવ કરે એમ માનવું તદ્દન અયોગ્ય જ ગણાય. આનન્દમયથી-ભગવાનથી ભિન્ન નહિ પણ તદ્રૂપ આનંદમય જે કામ તેનો ભોગ અલૌકિક દેહવાન્ જીવો કરે છે, એ માનવું વેદસમ્મત છે. વળી જો પ્રભુ સાથે પણ લૌકિક કામનો ભોગ થાય છે, એમ જો માનશો તો મહાન્ વિરોધ આવશે. તે વિરોધ આ પ્રકારે ઉદ્ભવશે

રમણીય સમયમાં પ્રભુના મનોહર વેણુનાદનું શ્રવણ કર્યા પછી રજોગુણ સત્ત્વગુણ અને તમોગુણ એના ત્રણે ગુણોના મિશ્રભાવથી નવ પ્રકારના અને નિર્ગુણ મળીને ૧૦ પ્રકારના ભક્તજનો પ્રભુ સન્નિધાનમાં પધાર્યાં, તેમાંના કેટલાક વ્રજસુંદરીઓ ઘરના બંધનમાં આવી પડયા, પૂર્ણ તો ભક્તિમાન હતાં, છતાં કાલના પ્રતિબંધથી બાધાદિને ભજનાનન્દનો અનુભવ કર્યા વિના ભગવત્સાયુજ્યરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત થયા, અર્થાત્ ભજનાનંદરૂપ ઉત્તમ ફલ નહિ મળતાં સાયુજ્યરૂપ મધ્યમ ફલ તેઓને મળ્યું. આ પ્રસંગને અનુસરીને શ્રીશુકદેવજી શું કહે છે, અને તેનું હાર્દ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ કેવું પ્રકટ કરેલું છે, તે સમજવા માટે મૂળ શ્લોક અને તે ઉપરના શ્રીસુબોધિનીજી અત્ર ઉતારવામાં આવે છે —

अन्तर्गृहगता काश्चिद् गोप्योऽलब्धविनिर्गमा ।
कृष्ण तद्भावनायुक्ता दध्युर्मीलितलोचना ॥

આ પ્રમાણે આજે 'રામ' પણ દુનિયાને કહે છે કે, જેવી રીતે વિદ્યાર્થીઓ પ્રોફેસરોના શબ્દો સાંભળે છે તેવીજ રીતે દુનિયાએ પણ 'રામ'નાજ શબ્દો સાંભળવા. તમે કદાચ કહેશો કે આ શબ્દો આડંબરના છે; પણ હા, એ વખત હવે આવે છે કે જ્યારે....×

સાન્તમાં અનન્ત એ આજ રાત્રિની ચર્ચાનો વિષય છે. જ્ઞાનને લોકપ્રિય કરવું એ દુર્ઘટ છે અને તેમાં પણ વળી તત્ત્વજ્ઞાનને લોકપ્રિય કરવું, એ તો ઘણુંજ દુર્ઘટ કામ છે. સોક્રેટિસના શબ્દો સંપૂર્ણ રીતે ખરા છે કે, "જ્ઞાન એ સદ્‌ગુણ છે." અંતે આ એક એવો વિચાર છે કે જે આખી માનવ પ્રજા ઉપર સત્તા ભોગવશે. એજ જ્ઞાન છે કે જે મનુષ્ય–જાત ઉપર સત્તા ભોગવે છે. એ એજ જ્ઞાન છે કે જે કર્મમાં રૂપાંતર પામે છે. લોકોને બધું તૈયાર થયેલું જોઇએ છે, પણ તે તૈયાર થયેલું લાંબો વખત ટકતું નથી. 'રામ' તમને એવું જ્ઞાન આપે છે કે, જે તેમને કર્મની અનંત શક્તિમાં ફેરવી નાખશે. એને લોકપ્રિય કરવું એ મુશ્કેલ છે, તોપણ આ કઠિન અને અઘરા વિષયને જેમ બને તેમ સરળ કરવા અમે બનતો પ્રયાસ કરીશું.

દુનિયામાં તમને જે નાનામાં નાની વસ્તુ જણાય તેનાથી આપણે પ્રથમ શરૂઆત કરીશું. એક ખસખસનો અથવા રાઈનો દાણો અથવા તમારી મરજીમાં આવે તેવું કોઇ પણ બીજ લો. આ બીજ ઘણુંજ નાનું છે. એને હથેળીમાં મૂકી મોં આગળ ધરો. આ બીજ શું છે, તે આપણે જરા તપાસીએ.

જમીનમાં આ બીજને વાવો. ઘણાજ થોડા વખતમાં તેમાંથી સુંદર પાનવાળો એક છોડ થશે અને અમુક સમયે એક બીજ આપણને હજારો બીજાં બીજ આપશે. આ આપણને મળેલાં હજારો બિયાં પાછાં વાવી દો અને તેમાંથી આપણને તેજ જાતનાં પાછાં લાખો બિયાં મળશે. વળી તમે પાછાં લાખોયે વાવી દો અને તેમાંથી પાછાં કરોડો બિયાં મળશે. આ શો ચમત્કાર? તે મૂળ બીજ કે જેનાથી આપણે શરૂઆત કરી હતી, તે હવે ક્યાં

× 'રામ' આ વખતે તદ્દન શાંત થઇ ગયા હતા અને એવા વિચારમા ગરકાવ થઇ ગયા હતા કે, આખી દુનિયા જરૂર એક વખત આધ્યાત્મિક જીવનના ઝરામાંથી તૃપ્તિપર્યંત પાન કરશે અને જે અંતિમ લક્ષ્યને 'રામ' દર્શાવી રહ્યા હતા, તેજ માનવજાતિનું નિર્માણ–સ્થાન બનશે.

કામ માનતા, અને મોક્ષ પામેલો જીવ પ્રભુ સાથે લૌકિક કામનો ભોગ કરે એ એમ માનતા, ઉપરના સિદ્ધાન્ત સાથે વિરોધ પ્રાપ્ત થશે માટે તે માનવું યોગ્ય નથી

શંકાકારના ઉત્તરનું પ્રત્યુત્તર ફરીને એકદેશી આપે છે—

અલૌકિક દેહમાં અલૌકિક કામ

પ્રભુના નિત્ય દેહમાં લૌકિક માનવામાં કામ માની લેતાં ઉપરના સિદ્ધાન્તનો બાધ આવી પડે છે, તો—એક બીજો માર્ગ તે વિરોધને અટકાવવા લઈ શકાય એમ છે. પ્રભુના નિત્ય દેહમાં પ્રાકૃત કામ છે એમ ન માનતા અપ્રાકૃત—અલૌકિક—કામ છે એમ માનવું લૌકિક કામ શરીરને આધારે રહે અને અલૌકિક કામ અલૌકિક શરીરને આધારે રહે એમ માની લેતા કોઈપણ પ્રકારના વિરોધનું બીજ રહેશે નહિ ગોપાચાર્યોઓને લૌકિક કામબુદ્ધિ હતી તેથી તેમનો પ્રતિબંધ થયો, અલૌકિક હોત તો ન જ થાત એટલે આ સ્થળમાં જે સિદ્ધાન્ત ઉપદેશાયલો છે, તેનો થોડો પણ બાધ નહિ થાય અને પ્રત્યેક સંશય શમી જશે

એકદેશીનું આ સમાધાન પણ શંકાકારને રુચ્યું નહિ, તેથી એકદેશીના કથનનો પુન જવાબ આપે છે

न चाप्रकृतविग्रहोऽप्राकृतः स इति वाच्यम्। स्वरूपातिरिक्तस्य तथाविधस्य तस्याप्रसिद्धेः। न चैवमपि वस्तु शास्त्र नास्त्येव स इति। तदनुकूलक्रियाया सत्त्वादित्याशङ्क्य समादधते क्रिया सर्वापीति—

પ્રભુથી ભિન્ન અલૌકિક કામ છેજ ક્યાં ?

'અલૌકિક કામ' જો હોય તો તે પ્રભુના નિત્ય વિગ્રહમાં

પણ વિકાસની અનંત શક્તિ રહેલી છે! આ લાખમી વખત ઉત્પન્ન થયેલા બીજની અંદર પણ, મૂળ બીજના જેવીજ અપરિમિત અદ્ભુત ઉત્પાદક શક્તિ રહેલી છે!

આ પ્રમાણે બીજની અંદર રહેલી અનંતતા એજ એ 'બીજ' શબ્દનો ખરો અર્થ છે, એ હવે આપણે જાણ્યું છે. આ અનંતતા જેવી મૂળ બીજમાં પ્રથમ આપણે જોઇ હતી, તેવી.ને તેવીજ તે મૂળ બીજમાંથી હજારમી વખત ઉત્પન્ન થયેલા બીજમાં પણ કાયમ રહેલી આપણે જોઇએ છીએ અને કરોડમી વખત ઉત્પન્ન થયેલા બીજમાં પણ તે તેવી ને તેવીજ કાયમ રહેશે. એ ઉપરથી હવે આપણે સમજી શકીએ છીએ કે, બીજની અંદર રહેલું અનંત સામર્થ્ય અને અનંત ઉત્પાદન શક્તિ એ અવિકારી અને અવિનાશી છે, તે કદીયે નાશ પામતી નથી. બીજનું બાહ્ય સ્વરૂપ નાશ પામશે, પણ તેનું આંતર સ્વરૂપ કદીયે નાશ પામતું નથી.

આ પ્રમાણે બીજનો આત્મા કે જેને હું બીજની અંદર રહેલી ખરી અનંતતા કહું છું, તે કદીયે નાશ પામતો નથી; તે કદીયે વિકાર પામતો નથી; તે ત્રિકાળમાં નિરંતર એકજ સ્વરૂપે વિલસી રહે છે.

આ પ્રમાણે આપણે જોઇએ છીએ કે, "બીજ" એ વસ્તુનો ખરો અર્થ કે જેને હું ચૈતન્ય અથવા આત્મા કહું છું, તે કદીયે ક્ષીણ થતો કે વૃદ્ધિ પામતો નથી. સારાંશમાં બીજનું ખરું સ્વરૂપ કાલે, આજે અને સર્વદા તેનું તેજ છે. તે અપરિમિત છે; તે અનંત છે; નાશની સાથે તેની અનંતતાનો નાશ થતો નથી. તે અવિનાશી છે; તે અવિકારી છે; તેની અંદર વૃદ્ધિ કે ક્ષય કાંઇ પણ પરિવર્તન થતું નથી.

આ બધું કહેવામાં કંઇ પણ પુનરુક્તિ થતી હોય, તો 'રામ'-ને તેને માટે ક્ષમા કરશો; કારણકે 'રામ' જાણે છે કે, પુનરુક્તિ એ કેટલીક વખતે જરૂરની છે.

જેને પ્રોટોઝા અથવા પ્રોટોપ્લેઝમના નામથી અંગ્રેજીમાં ઓળખવામાં આવે છે, એવા આદ્યસૂક્ષ્મ જંતુઓ કેવી રીતે વિકાસ પામે છે, તે તમે જાણો છો? ભૌતિકશાસ્ત્રીઓના કહેવા પ્રમાણે તે સૂક્ષ્મ જંતુઓ દ્વિધાકરણથી—તેના બબ્બે કડકા થવાથી વિકાસ પામે છે. આ દ્વિધાકરણ સ્વાભાવિક રીતેજ થાય છે. એવા એક

બન્ને બાજુએથી પાશમાં બંધાયા જેવું થતા શ્રીવલ્લભાચાર્ય ઉપદેશે છે કે—

श्रीरासिका–क्रिया सर्वापि सैवात्र परं कामो न विद्यते।
तासां कामस्य सम्पूर्तिर्निष्कामेनेति सा तथा॥

भगवतो 'रसो वै सः' इति श्रुत्या रसात्मकत्वादत्र भगवति क्रिया सर्वापि सैव। या रसशास्त्रे रसाविर्भूतिहेतुत्वेन प्रसिद्धा नृत्यकन्थादिरूपा। रसस्य च स्वक्रियाभिव्यञ्जकस्यैव प्रकटत्वाद् भगवानपि स्वं रूपं प्रकटयितुं स्वस्य रसात्मतां च बोधयितुमेव लीलां करोतीति क्रियापि तथैवेत्यर्थः।

અન્વયાર્થ–'આ લીલામાં ક્રિયા પણ સર્વ છે, અને જે રસશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલી છે તેની તેજ છે, પરંતુ કામ નથી વ્રજસુંદરીઓના કામની પૂર્તિ પણ નિષ્કામથીજ કરી છે, કેમકે વ્રજાંગનાઓ અલૌકિક દેહવાળીજ છે'

તાત્પર્ય—કોઇ પણ વિચારણાનો આરંભ કરતાં પહેલાં શ્રુતિ અને યુક્તિથી દઢ થયેલો સિદ્ધાંત હૃદયારૂઢ કરવો જોઇએ. શ્રુતિ–વેદ કહે છે કે, અક્ષરબ્રહ્મથી પર પરબ્રહ્મ, સદાનંદ, ગુણાતીત, ષડ્ગુણયુક્ત પૂર્ણ પુરુષોત્તમ રસાત્મક છે. સર્વરસરૂપ તેજ પ્રભુ છે. ભગવાન્ સ્વયં સર્વ રસસ્વરૂપ છે એથી રસશાસ્ત્રમાં રસના આવિર્ભાવમાં કારણરૂપ માનેલી નૃત્યબન્ધાદિ ક્રિયાઓ ભગવાનમાં હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું ? સ્વયં પ્રભુ સર્વરસાત્મક છે. પોતાની રસરૂપતા પ્રકટ ક્યારે થાય ? જ્યારે તે તે રસને પ્રકટ કરનારી

છે, ત્યારે શું તેની જોડે તેની અંદર રહેલી અનંત શક્તિ પણ અનેક ગણી થતી જાય છે? શું તેની સંખ્યા પણ વધતી જાય છે? ના, એ શક્તિ કે તેની સંખ્યા વધતીયે નથી અને ઘટતીયે નથી. આ દૃશ્ય શરીરની અંદર રહેલી તે સત્ય અનંત વસ્તુ તો કોઇ રીતે વિકારજ પામતી નથી! તે કોઇ રીતે વધતી પણ નથી અને ક્ષીણ પણ થતી નથી. તે તો સદા જેવી ને તેવીજ એકરસ–એક સ્વરૂપેજ સદાકાળ રહે છે.

એક દૃષ્ટાંત આપી વેદાંતની દૃષ્ટિએ આનો ખુલાસો કરીએ.

એક નાનુ બાળક હતું, જેને પહેલાં કદી દર્પણ દેખાડવામાં આવ્યું નહોતું. તમે જાણો છો.કે હિંદુસ્તાનમાં નાના બાળકને કદી દર્પણ નથી દેખાડતા. એક દિવસે તે બાળક ઘૂંટણિયે ચાલી પોતાના પિતાના દીવાનખાનામાં ગયું. ત્યાં ભીંતે ટેકવીને ભોંય ઉપર મૂકેલું એક દર્પણ હતું. બાળક તે દર્પણ પાસે જઈ પહોંચ્યું, એટલે જુઓ મજા! તે દર્પણમાં એક નાના સરખા બાળકનો દેખાવ તેની નજરે પડે છે. બાળકો હમેશાં બાળકો તરફ વધારે ખેંચાય છે. તમારામાંથી કોઇને બાળક હોય, તો તેને તેડીને કોઇ વખત તમે તમારા મિત્રને ત્યાં જશો, તો તમે ત્યાં તમારા મિત્ર સાથે વાતચીત કરવા લાગશો, એટલામાં તો બાળક ઘરનાં બાળકો સાથે ભાઇબંધી કરી લેશે. પેલા બાળકે પોતાના જેવડું એક બાળક તે દર્પણમાં જોયું, એટલે તરતજ તે દર્પણ તરફ ધસી ગયું. એમ થવાથી તરતજ દર્પણ માંહેનું બાળક પણ તે બહારના બાળક તરફ ધસી આવ્યું. બાળક તો બહુ રાજી થવા લાગ્યું કે, દર્પણનું બાળક મારૂં ભાઇબંધ છે અને મારી પેઠે તે પણ મને ચાહે છે. બાળકે પોતાનું નાક દર્પણને અડકાડ્યું, એટલે દર્પણ માંહેલા બાળકે પણ પોતાનું નાક સામું ધર્યું. આવી રીતે એકબીજાનાં નાક એકબીજા સાથે અડકાડવામાં આવ્યાં. ત્યાર પછી તેઓએ એકબીજાનો હોઠ એકબીજાના હોઠ સાથે અડકાડ્યો. વળી બાળકે પોતાના હાથ ચાટલા ઉપર મૂક્યા, એટલે દર્પણના બાળકે પણ જાણે હાથથી હાથ મેળવવા જતું હોય તેવી રીતે પોતાનો હાથ બહારના બાળક તરફ લંબાવ્યો; પણ તે બાળકે જેવો પોતાનો હાથ તે દર્પણ ઉપર મૂક્યો, કે તરતજ તે દર્પણ જમીન ઉપર પડ્યું અને ભાગીને બે કકડા થઇ ગયા. હવે પેલા બાળકને તેમાં એકના બદલામાં બે બાળકો જણાયાં. તેની માતા

अत एवोक्तं श्रीमदाचार्यैः पञ्चमाध्याये 'रसात्मकस्तु यः काम' इत्यादि। रसात्मक इत्यनेन रसस्वरूपात्मक उक्तः। स तु गूढ एव 'स्त्रीभावत्वादिति तदुद्बोधार्थमेव नृत्यगन्धादिप्राकट्यमित्यर्थः।

ફલપ્રકરણના પાંચમા અધ્યાયમાં શ્રીવલ્લભાધીશ ઉપદેશે છે કે:

श्रीकारिका—रसात्मकस्तु यः कामः सोऽत्यन्तं गूढ एव हि।
अतः शास्त्रं प्रवृत्तं हि तृतीयं भारतं तथा ॥३॥

अतोऽत्र भगवांश्चैव नृत्यं कारितवांस्तथा।
सर्वेष्वपि च यो लीनः स यथा व्यक्ततां व्रजेत् ॥४॥

जलं वायुश्च सामग्री क्रमात् शीतान्च जायते।
अत्रैव लोके प्रस्थमारिडैरिकमुत्तमम् ॥५॥
कामास्यं सुखमुत्कृष्टं कृष्णो भुङ्क्ते न चापरः ॥

અક્ષરાર્થ—'રસાત્મક કામ (લૌકિક કામથી વિલક્ષણ છે, એટલું જ નહિ પરંતુ) અત્યંત ગુપ્ત છે. ([1]સ્ત્રીભાવરૂપ હોવાથી ગૂઢ છે) તેનો ઉદ્બોધ થાય એ હેતુથી નૃત્યગંધાદિનું વર્ણન કરનાર તૃતીય-કામશાસ્ત્ર-ભરતમુનિપ્રણીત-કામશાસ્ત્ર પ્રવૃત્ત થયું છે. એજ હેતુથી આ મહાપ્રભુએ પણ આ લીલામાં પોતે નૃત્ય* કર્યું અને

---

૧ આ ભગવદીયોએ સૌન્દર્ય નિરૂપણાર્થ પ્રકટિત શ્રીનામરત્નાત્મક આ શ્લોકમાં નિર્દિષ્ટ શ્રીમહાપ્રભુચરણનું અનુસંધાન કરવું

*આ નૃત્ય તેજ રાસ ભગવદીનામે નામક શ્રીવલ્લભાચાર્ય પોતેજ છે

સૂક્ષ્મ જંતુના શરીરના વિભાગ કરવાથી કંઇ તેની આંતર શક્તિ-તેની આંતર વાસ્તવિક અનંતતા-તેનું આંતર ચૈતન્ય-તેનો અંતરાત્મા અથવા તમને યોગ્ય લાગે તે નામ તેને આપો, તેનો કોઇ પણ રીતે વિભાગ થતો નથી. જ્યારે સૂક્ષ્મ જીવનાં શરીરોનો વધારો કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે સૂક્ષ્મ જીવમાં રહેલી જે સત્ય શક્તિ, જે સત્ય દિવ્યતા તેમાં કોઇ પણ જાતની વૃદ્ધિ થતી નથી; તે તો તેમની તેમજ રહે છે. શક્તિ પેલા ખરા બાળકના સમાન છે અને તે સૂક્ષ્મ જીવનાં શરીરો પેલા દર્પણના કકડા જેવાં છે. જ્યારે તે સૂક્ષ્મ જીવનાં શરીરોના ભાગ, તેના પણ ભાગ અને વળી તે ભાગના પણ ભાગ કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેની અંદર રહેલી જે અવિકારી અનંત શક્તિ છે, તે આ હજારો અને લાખો શરીરોમાં એકસરખી રીતે આવિર્ભાવ પામતી ચાલે છે. તે પોતાનું પ્રતિબિંબ અને આભાસ પાડ્યા કરે છે; છતાં પોતે તો તે ને તેજ રહે છે. તે એકજ છે, તે દ્વૈત નથી, તે બહુ નથી, તે "एकमेवाऽद्वितीयं" છે. અહા! કેવું પરમ આશ્ચર્ય! અહો! કેવો આનંદ! આ શરીરના ભાગ કરો, આ શરીરને છેદી નાખો અને છતાં હું છેદાતો નથી! હું મરતો નથી! મારો સત્ય આત્મા, મારૂં સત્ય રૂપ તો મરણ પામતુંજ નથી. આ શરીરને ભલે આમ ને આમ જીવતું બાળી નાખો, તમારી મરજીમાં આવે તેમ તેનું કરો, પણ તે આત્માને કોઈ જાતની આંચ આવતી નથી. **તમારૂં વાસ્તવ સ્વરૂપ-તમે પોતે અપરિમિત અને અનંત છો, તેનો તમે સ્વાનુભવ કરો**, તે તમે જાણો. જે ક્ષણે મનુષ્ય પોતે પોતાનું સત્ય સ્વરૂપ જાણે છે, તેજ ક્ષણે તે નિર્બંધ થાય છે. હરેક ભય-વિઘ્ન, હરેક વ્યાધિ એ સૌથી તે પર થાય છે, માટે તેને જાણો અને તે રૂપ થાઓ.

અહા! આ કેવું આ આશ્ચર્ય છે કે તે એકજ અનંત શક્તિ આ સર્વ શરીરોમાં, આ બધી દશ્ય વ્યક્તિઓમાં, આ બધી દશ્ય આકૃતિઓમાં પ્રકાશે છે! અહા! તે હું છું. તે હું છું. તે અનંત એવો હુંજ મહાન વક્તાઓનાં શરીરોમાં, મહાત્માઓનાં તનમાં, તેમજ અધમ જંતુઓના દેહમાં આવિર્ભાવ પામું છું! અહા કેવો આનંદ! હું અપરિમિત શરીર નહિ, પણ અપરિમિત અનંત આત્મા છું. આ સત્યનો અનુભવ કરો અને સ્વતંત્ર બનો. આ કેવળ શબ્દોજ નથી. આ કેવળ કાલ્પનિક વાતોજ નથી, પણ

एवं सति भगवतो या काचिल्लीला सा सर्वापि तत्तद्रसात्मक स्वरू
पाविर्भावायेति मन्तव्यम्। अन्यथा पुरुषोत्तमस्य प्राकृतानुकरण
बाध्येत। वस्तुतस्तु न तत् प्राकृतानुकरण किन्तु तद्रसस्य विशिष्ट
रूपमेव तथेत्यर्थः।

શ્રી શ્રીમત્પ્રભુચરણ વૃન્દાવન સખી એના વિવરણમાં એમજ
આજ્ઞા કરે છે આપ લખે છે કે, 'પરિચય કરાવનારી તો લીલાજ
છે' પ્રભુ સર્વરસરૂપ છે એમ અનેક પ્રકારના ભાવથી તે તે રસનુ
સ્વરૂપ ઓળખાવનારી તે સ્વરૂપનો પરિચય કરાવનારી તેની તેની
લીલાઓજ હોઈ શકે તેની તેની લીલાઓથી તે તે રસરૂપ સ્વરૂપનો
પરિચય થઈ શકે માટે શ્રીગુસાંઈજીની લીલાજ પરિચય કરાવનારી
છે એ ઉક્તિ અતીવ સુન્દર છે

પહેલાં આપેલી કારિકામાં શ્રીમદાચાર્યજી એમ ઉપદેશે છે કે,
'આ લીલામાં ક્રિયા પણ સર્વ છે' આ કારિકામાં સર્વપદ એક રાગ
રસનુ રહસ્ય દ્યોતન કરે છે ભગવાનની બધી ક્રિયાઓ છે એજ
સર્વ ક્રિયાઓના આધાર એ રાસરમણજ છે, અન્ય કોઈ નથી
લોકમાં કોઈ પણ સ્થળે સર્વરસને ઉત્પન્ન કરનારી સર્વ ક્રિયા કદાપિ
દૃષ્ટિગોચર નહિ થાય કોઈમાં કોઈ એક હશે, તો કોઈમાં કોઈ બીજી
હશે, પરંતુ સર્વ ક્રિયાઓના આધાર તો માત્ર મન્મથમન્મથજ છે
આ તાત્પર્યજ એ ક્રિયાઓની અને તે ક્રિયાઓ જેમાં છે એવા
સ્મેરત્વ આદિ બન્નેની લોકથી વિલક્ષણતા બતાવે છે મૂલગત અતિરમ્ય
પણ એના માટે યોજાયેલો છે તન્મયતાની સિદ્ધિ માટે સર્વ
ક્રિયા પણ તન્મય છે એમ સિદ્ધ થવા માટે ઉત્કૃષ્ટ આ આપેલ

ટાંગવામાં આવે છે. ઘરનો માલિક તે ઘરમાં આવે છે અને ચારે બાજુએ તે પોતાને પ્રતિબિંબિત થયેલો જુએ છે.

એક વખત આવાજ કાચના ઘરમાં એક કૂતરો આવી ચડ્યો. તે ગૃહસ્થની જમણી બાજુએ એક કૂતરાનું લશ્કર આવતું હોય એમ તે કૂતરાને લાગ્યું. તમે જાણો છો કે કૂતરાઓ ઘણા ઝેરીલા હોય છે. તેઓ પોતાની નજીકમાં બીજા કોઈ કૂતરાને દેખી કે ખમી શકતા નથી. જ્યારે આ કૂતરાએ તે ગૃહસ્થની જમણી બાજુ તરફ અનેક કૂતરાઓ આવતા જોયા, ત્યારે તે ત્યાંથી ડાબી બાજુ તરફ ફર્યો; પણ તે તરફ પણ ભીંતોમાં હજારો કાચ જડેલા હતા, તેથી ત્યાં પણ જાણે તે ગૃહસ્થને ફાડી ખાવા દોડ્યું આવતું હોય, એવું એક કૂતરાનું લશ્કર તેને જણાયું ! તે ત્રીજી ભીંત તરફ ફર્યો, તો ત્યાં પણ કૂતરાઓજ જોયા. ચોથી ભીંત તરફ પણ તેણે તેવુંજ જોયું. તેણે ડોક ઊંચી કરીને ઉપર જોયું તો જાણે આકાશમાંથી હજારો કૂતરાઓ આવતા હોય એમ જણાયું. તે કૂતરો આથી બહુ ભયભીત થઈ ગયો. તેણે ફલંગ મારી, એટલે આ બધા કૂતરાઓએ પણ ચારે તરફથી ફલંગ મારી. આ જોઈને તે ભસવા લાગ્યો એટલે ચારે બાજુના કૂતરાઓએ પણ ભસવા માંડ્યું. પોતાના તરફ બધા કૂતરાઓ મોં ફાડી રહ્યા હોય એમ તેને જણાયું. તેના ભસવાથી ચારે બાજુની ભીંતોમાંથી તેવોજ અવાજ ફરી વળ્યો. હવે તેણે બહુ ભયથી વ્યાકુળ થઈ જઈને કૂદવા માંડ્યું; ઘડીકમાં આમ અને ઘડીકમાં તેમ તેણે દોડાદોડ કરી મૂકી. અંતે તે બિચારો બહાવરો બની ત્યાં ને ત્યાંજ થાકીને મરણ પામ્યો !

આજ પ્રમાણે વેદાંત તમને કહે છે કે, આ દુનિયા એક મહાન કાચગૃહ છે અને આ બધાં શરીરો જુદી જુદી જાતના કાચો છે. જેવી રીતે પેલા કૂતરાએ ચારે બાજુની ભીંતોમાં પોતાને પ્રતિબિંબિત થયેલો જોયો, તેવીજ રીતે તમારો સત્ય આત્મા પણ ચારે તરફ પ્રતિબિંબિત થયેલો છે. બરાબર એજ પ્રમાણે એકજ અપરિમિત આત્મા, એકજ અપરિમિત દિવ્ય સ્વરૂપ, એકજ અનંત શક્તિ આ સર્વ ભિન્ન ભિન્ન રૂપોમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. આ એકજ અનંત 'રામ' સર્વે ભૂત પ્રાણીઓમાં પ્રતિબિંબિત થઈ રહ્યો છે. અજ્ઞાન લોકો પેલા કૂતરાની માફક આ દુનિયામાં આવે છે અને કહે છે કે, "પેલો માણસ મારો વિનાશ કરશે, તે મને ઠાર મારી નાખશે." આહા ! ! આ જગતમાં કેટલાં બધાં

नन्वेवमपि क्रियावत्त्वे भगवतो लोकवत् कामस्य समानाधिकरण्ये-
नैवेत्यत्रापि कामसिद्धौ पूर्वोक्तदूषणापात इत्याहुः परं काम इति।
सन्तु ता एव क्रियास्तथापि न दोष। अजन्यत्वात्तासाम्। नहि भग-
वत्स्वरूपे आनन्दमात्रेऽन्यदस्ति किञ्चित्, स्वस्वरूपमेव भक्तभावनानु-
रूपं तथा तथा भवतीति सिद्धान्तस्य 'विनानुवाद न च तन्मनोषित'-
मित्यत्र निरूपणात्। व्यासैरप्यभिहितं 'आह च तन्मात्र'मिति ॥

પુનઃ શંકા

ભગવાન્ સર્વાત્મક છે, તથા તેમ જ ભગવદ્ રસનો જાણ-
નાર માટે તેવી તેવી રમણ લીલાઓ કરે છે, એ બધું સુયોગ્ય છે
અને માન્ય જ છે, પણ એવી ક્રિયાઓ ભગવાન્‌માં છે એમ માનતા
ભગવાન્‌માં લૌકિક કામ રહેવાનો નિશ્ચય કરવો પડશે, કેમકે જેવી
નૃત્યગંધાદિ ક્રિયાઓ લોકમાં જેના કામ હોય છે, ત્યાં જ અનુ-
ભવાય છે કામ વિના તેવી ક્રિયાઓનો સંભવ જ નથી તેવી
ક્રિયાઓ પ્રભુમાં માનતા, તેવો કામ પણ પ્રભુમાં છે, એમ માનો,
અને તે માનતા પૂર્વે કહેલા દોષો ફરીને તૈયાર થઈને ઊભા રહશે

•, સમાધાન.

ઉપરના પ્રશ્નનું સમાધાન 'પર કામ' ઇતિ થી શ્રીમહાપ્રભુજીએ
કરેલું છે આપ આજ્ઞા કરે છે, 'પરંતુ કામ નથી' લોકમાં જણાતી
નૃત્યાદિક ક્રિયા ભલે હો તો પણ દોષ નથી, કેમકે તે ક્રિયાઓ
ઉત્પન્ન થતી નથી, લોકમાં કામને લઈને તે ક્રિયાઓ ઉત્પન્ન થાય
છે, પહેલા શરીરમાં કામ પ્રવેશ કરે ત્યારપછી તે શરીરમાં તેવી

આ એક ભાષણમાં તો માત્ર તેની રૂપરેખાજ આપી શકાય.

વેદાંત કહે છે કે, જેવી રીત બીજ, સૂક્ષ્મ જીવ અને કાચના સંબંધમાં છે; તેવીજ રીત તમારા સંબંધમાં પણ છે. આદ્ય પુરુષ અને આદ્ય સ્ત્રીનું જોડું મૃત્યુ પામ્યું અને તેમાંથી–ધારો કે બાયબલના આદમ અને ઇવ નામના જોડામાંથી–આ જગતની, સકળ માનવસૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઇ.

અહીં ફરીથી તમને વેદાંત કહે છે કે, આ દૃશ્ય પ્રપંચનું નાનાપણું એ તમારા ખરા આત્મસ્વરૂપમાં કંઈ પણ વૃદ્ધિ કે ન્યૂનતા કરી શકતું નથી. તમારી અંદર રહેલું તમારૂં સત્ય સ્વરૂપ તો અપરિમિત અને અનંત છે. બધી માનવજાત એક વખત નાશ પામે અને એકજ જોડું રહેવા પામે, તોપણ તેમાંથી કરોડોની વસ્તી થઇ જવાની. અપરિમિત, અનંત અને અનુદ્ભુત શક્તિ મનુષ્યના પહેલા જોડામાં ગૂઢપણે રહેલી હતી, તેજ હાલ દરેકે-દરેક જોડાંમાં પણ વધઘટ થયા વગર જેવી ને તેવીજ રહેલી છે અને આ અપરિમિતતા, આ અનંતતા તેજ તમે છો. આ અપરિમિત શક્તિ, આ અપરિમિત ઉત્પાદક સામર્થ્ય તે તમેજ છો. વળી આ અનંત શક્તિ તમામ શરીરોમાં એકસરખીજ રહેલી છે. એ સર્વ શરીરોને કાચની માફક અનેક કરી શકાય, પણ તેમાં રહેલું સત્ય–મનુષ્ય, સત્ય–અનંતતા તો સદા એકજ રહેવાનાં. આ શરીર ઉપર ભલે તમને અનુરાગ હોય, તમારી મરજીમાં આવે તેવું ભલે તમે એને ગણો; પરંતુ આ શરીર તે તમે પોતે તો નથીજ. તમે તો તે અનંત શક્તિ છો કે જે અનંત શક્તિ એક અને અભેદ્ય છે. તમે તો આજે, કાલે અને સર્વદા એકજ સ્વરૂપે છો. એક લોકપ્રસિદ્ધ દાખલાથી આને વધારે સ્પષ્ટ કરી શકાશે.

"ભાઇ તમે કોણ છો?" "હું ફલાણો ફલાણો છું!" "વારૂ, તમે મનુષ્ય નથી?" "વાહ! અલબત, હું મનુષ્યજ છું." "બહેન, તમે કોણ છો?" "હું ફલાણી છું." "તમે મનુષ્ય નથી?" "વાહ! કેમ નહિ? હું મનુષ્ય પણ છું." આવી રીતે કોઇ પણ માણસને પૂછો, તો તે કહે છે કે, "હું મનુષ્ય છું" પણ કોઇ મંદ બુદ્ધિવાળાને પૂછશો, તો એ કદી નહિ કહે કે, "હું મનુષ્ય છું." તે તો એમજ કહેશે કે, "હું તો ફલાણો અથવા. ફલાણી છું" પણ કદાચ તેને સમજાવવામાં આવે કે, વાહ!"

ननु, पश्चमनन्यत्वं, तल्लीलानामित्याशङ्क्य तदुपपादयन्ति कामोऽत्र न विद्यते इति। श्लोके तद्धेतुत्वेनाभिमतः कामोऽत्र न विद्यते। धर्मीरेव तद्रूपत्वात्। 'साक्षान्मन्मथमन्मथ' इति वाक्यात्। नहि भगवतो विग्रहे काम। विग्रहः काम इति तु सुवचम्। एतेन हेत्वभावेनाजन्यतया तत्क्रियाणां नित्यत्वमलौकिकत्वं स्वरूपात्मकत्वं च समर्थितम्। एवंविधलीलाकरणेऽपि भगवतो निष्कामत्वमप्याकृततत्त्वं नोक्तम्। अत एव कामाभावादेव न लौकिककामुकवत् सापेक्षता भगवतः प्रत्युत मानस्य ॥

પુનઃ સંશયોત્પત્તિ

ભગવાનની ક્રિયાઓ અજન્ય છે, એનું કારણ શું? લોકમાં કામથી ક્રિયા તો ઉત્પન્ન થતી જોવામાં આવે છે. ભગવાનનું પણ શરીર હોવાથી તેમની ક્રિયા ઉત્પન્ન થતી નથી, નવી નથી ઉદ્ભવતી એ શું?

સમાધાન.

એ સંશય ઉત્પન્ન થતાં તેનું ઉત્તર શ્રીમદાચાર્યજી આપે છે, 'અત્રનું કામ નથી' આત્મા તેની ક્રિયાઓનું કારણરૂપ કામ છે, ભાકિ જેવો કામજ નથી. જેવો કામ હોય અને જે ક્રિયા ઉત્પન્ન થાય તો તે ક્રિયા ઉત્પન્ન થયેલી ગણાય પણ ભગવાન તેવો કામજ નથી, તો પછી તેવી ક્રિયા ઉત્પન્ન થયેલી કેમ ગણાય? ભગવાનમાં કામ નથી, પરંતુ સ્વરૂપજ કામરૂપ છે તેમને 'પ્રભુ સાક્ષાત્ મન્મથ-મન્મથ છે' એમ શુકજી કહે છે કેમને પણ પરાભવ કરનાર મદિ-કંદર્પાત્મક પ્રભુ છે ત્યારે એ મદન નિગમ કર્યો કે જેમ ઇતના

એવી પ્રતિતી કરશો કે, હું વિરાટ પુરુષ છું, અનંત શક્તિ છું, તો તમે તે સર્વ છો એમ તમને અનુભવ થશે. વિરાટ પુરુષ થવું એટલે હું વિરાટ છું, હું સર્વ છું, હું અવર્ણ્ય છું, હું આશ્ચર્ય-વત્ છું એમ અનુભવવું. તમે બધા એક છો એમ માનો એટલે તત્કાળ તમે બધા ઐક્ય-ભાવ પામશો. ભાઇપણાથી અને બાઇ-પણાથી તમે પર થાઓ. એ ઉપાધિથી પર થયા કે તરતજ તમે આ સર્વની સાથે એકતા પામશો. આ કેવો મહાન વિચાર કે તમે બધા એક થાઓ છો ! તમે સમસ્ત જગત, વિશ્વ સાથે એક-રૂપ બનો છો !

> હું જે આત્મા અગોચર તે, સર્જુ છું વિશ્વ ગોચર આ;
> તપું છું અગ્નિમાં તે જે, પ્રકાશું ભાનુ ને શશિમાં. ૧
> ગ્રહો ને તારલાઓ આ, કરૂં ચળકાટ રહી તેમાં;
> વહું છું વાયુની સાથે, અને ઉછળું તરંગોમાં. ૨
> ધરીને જન્મ બાળકનો, રમું છું માતને ખોળે;
> અને હું વૃદ્ધ થઇ ચાલું, જરી તરી દંડને ટેકે. ૩
> અહીં હું ભૃંગ થઈ ગુંજું, અને તહીં સિંહ થઈ ગર્જું;
> તરૂં છું મસ્ત થઇ જળમાં, વળી આ વૃક્ષ થઇ ઝુલું. ૪
> લીલી હરિયાળી થઇ ઉગું, ઉડું શુક લોહિતાક્ષી થઇ;
> ઝબૂકે વીજળી ગર્જે, ચઢું એવાં હું વાદળ થઇ. ૫
> અને આ હું ઋતુ સર્વે, સમુદ્રો હુંજ ઉછળતા;
> સ્ફુરે, લય થાય, દેખાએ, ચરાચર વિશ્વ મારામાં. ૬

(ઉપનિષદ, સર એડ્વિન આર્નોલ્ડના અંગ્રેજી ભાષાંતર ઉપરથી.)

તમે અપરિમિત છો, તમે તે અનંત શકિત છો અને તે અનંત શકિતએજ આ સર્વ કલ્પિત અને મિથ્યા શરીરો રચ્યાં છે. તમેજ કાચના ગૃહની પેઠે આ સમસ્ત વિશ્વને સર્જ્યું છે. આ અનંત બ્રહ્માંડમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહેલ અનંત શક્તિરૂપ પરમાત્મા તે તમે પોતેજ છો.

ૐ ! ૐ !! ૐ !!!

दैन्यमित्यत्र तथा निरूपणात्। लोकानां तु महाराजलीलानुकरणे बालानां तदभिमान इव सरसनाभिमानमात्रमिति निगर्वं ।

ગીતગોવિંદમા કહ્યા પ્રમાણે લૌકિક રાત્રિમાં રમણ કરતાં પ્રભુએ જે અપેક્ષા બતાવેલી છે, તે સ્થળે એમજ સમજવું કે તે રાસસ્વરૂપ તેવું કાઇક વિલક્ષણ છે. જેમ કે ગીતગોવિંદના કર્તા જયદેવજી તે સ્વરૂપ કહે છે—

विकिरति मुहुः श्वासानाशाः पुरो मुहुरीक्षते
प्रविशति मुहुः कुञ्जं गुञ्जन्मुहुर्बहु ताम्यति ॥
रचयति मुहुः शय्यां पर्याकुलं मुहुरीक्षते
मदनकदनक्लान्तः कान्ते प्रियस्तव वर्तते ॥

गीतगोविन्द, स, ९

'લૌકિક લૌકિક' એમ કહેવામા આવે છે, પરંતુ તેનો ભાવાર્થ શો સેવાનો છે એ કોઇ જાણતું નથી. લૌકિક એટલે લોકમા કહેવાતું હોય તે, નહિ કે લોકમા જે સિદ્ધ છે તે લૌકિક. લોકમાજ સિદ્ધ હોય તે તો પ્રભુમા હોયજ નહિ, પરંતુ લોકમા જે કાઇ કહેવાતું હોય અને તેથી લૌકિક ઠરી ગયેલું હોય, તેવું લૌકિક પ્રભુમાં હોઇ શકે. જેમ કે રમમાત્ર લૌકિક કહેવાય છે, પણ તે લોકમા સિદ્ધ નથી, કારણ કે લોકમાં રમજ નથી. લોકમા રસ સિદ્ધ હોય તો તે પ્રભુમા ગણાય નહિ. જેમ લોકમા શરીર પંચમહાભૂતનું સિદ્ધ છે, પણ તે પ્રભુમા મનાય નહિ પણ આનંદનું શરીર લોકવેદમાં કહેવાય છે, પણ લોકમા નથી, તો તેવો દેહ પ્રભુમાં મનાય પણ

રૂપજ ભાસે છે; પરંતુ અનુભવ કરીને, અર્થ સમજીને કે વર્તનમાં મૂકીને ના બોલી શકો, તોપણ તેનો ઉચ્ચાર કરવાનું છોડી ન દેશો; કારણકે તેની પણ અસર તો જરૂર થાય છે.

કેટલીક ચીજો એવી છે કે જેનું માત્ર નામ દેવાથી પણ મોંમાં પાણી છૂટે છે અને ખાવાથી તેની સંપૂર્ણ અસર થાય છે, તેમ માત્ર "ઓમ્"નો ઉચ્ચાર પણ અસર કરે છે. જો તમે ત્રણે પ્રકારે તેનો ઉચ્ચાર કરશો, તો તે સંપૂર્ણ અસર કરશે. શરૂઆતમાં કદાચ તેની અસર નહિ જણાય; પરંતુ અંતે તો ફળ મળે છેજ.

ઉદક-સ્થિતિશાસ્ત્રનો એવો નિયમ છે કે, તળિયે ડાટાવાળી ટાંકીમાં પાણી વધારે ને વધારે ક્રમેરતા જઈએ, તેમ ઉપરથી દબાણ વધતું જાય છે; એ નિયમ પ્રમાણે આપણે ગણી શકીએ છીએ કે તળિયાનો ડાટો બહાર કાઢી નાખવાને કેટલું દબાણ કરવું જોઇએ. જો તે પ્રમાણે આપણે "ઓમ્" ને શરીરરૂપી ટાંકીમાં રેડયે જઇએ, તો ક્યારે કેટલું દબાણ થશે, તે પણ જાણી શકાય; પરંતુ તે દબાણનો આવિર્ભાવ લોકોની જાણમાં આવે તે એક જુદી વાત છે ને તે દબાણનો ઉદ્‌ભવ થયો તે એક જુદી વાત છે; છતાં એક વખત એવો આવશેજ કે દબાણ એટલું બધું વધી જશે કે તળિયેથી ડાટો નીકળી જઇ ટાંકીમાંથી પાણી બહાર વહેવા માંડશેજ. અમુક સમય સુધી બહાર અસર નહિ જણાય, પણ અંદર તો અસર થતી જાય છે.

'રામ' જ્યારે બાળક હતો, ત્યારે બીજાં બાળકો સાથે અનાજના દાણા લઇ વાડીમાં વાવતો, તેને પાણી પાતો ને ઉપર માટી ઢાંકી દેતો. આમ રમતમાં અમે એટલા તો ઉત્સુક થતા કે જમવાનું પણ ભૂલી જતા. દાણામાંથી શું નીકળશે ને તે ક્યારે ઊગી નીકળશે, તે જોવા અમે ઘણા અધીરા બની જતા; હમણાં ફણગો ફૂટી નીકળશે, પાંચ મિનિટ પછી ફૂટશે, એમ ઉત્સુક બની તે જગ્યાએથી લેશમાત્ર પણ ખસતા નહિ. કારણ? અમારી ગેરહાજરીમાંજ ફણગા ફૂટે તો? પછી નીચા પડીને જોતા કે, કાંઇ બહાર જણાય છે? પણ કાંઇ જણાતું નહિ! છેવટે નિરાશ થઇ માટી કાઢી નાખીને જોતા કે કાંઇ ફેર પડ્યો છે? છતાં પણ કાંઇ જણાતું નહિ. વળી વધારે માટી કાઢી નાખતા, પણ કશું ઊગવા માંડેલું જણાતું નહિ. દાણા એમના એમજ રહેતા; માટે તમે પણ

'પ્રભુ એટલા માટેજ એનું અનુકરણ કરે છે, અને નિરોધ કરે છે સ્ત્રીઓની પણ તેવીજ દુષ્ટતા બતાવે છે, આ ઉપરથી એટલોજ સાર લેવાનો કે જે કાંઈ લોકમાં રમણ કહેવાય છે, તે લોકમાં સિદ્ધ નથી, માત્ર તેનો આભાસ દેખાય છે. એટલુંજ નહી પરિપૂર્ણ તો માત્ર સદાનંદ પ્રભુજ છે, છતાં લોકમાં તેનું અભિમાન રહેતું હોય તો આટલા પુરતુંજ છે. જેમ સાધારણ બાળકો અંદર અંદર રમતી વેળાએ કોઈ રાજા બને છે, કોઈ પ્રધાન બને છે, કોઈ સિપાઈનો વેશ ભજવે છે, તેમાં રાજા બનેલો પોતે રાજા હોવાનો ડોળ રાખે છે અને રાજવીઓનું અનુકરણ-હુકમ કરવા વગેરે કરે છે, તેમજ લોકો પણ તે નિરોધના નાયક એવા પ્રભુની રસમય લીલાનું અનુકરણ કરીને પોતાને રમણ કરનાર થયાનું માની બેસે છે! પરંતુ તેમનું તે માનવું બાળકોના દૃષ્ટાંત પ્રમાણે ઉપહાસમાત્ર તેમજ એક દૃષ્ટિએ જોતાં તો સર્વ જગત્ તે નાયક મન્મથ-મન્મથ નંદનંદનની લીલાનું અનુકરણ કરે છે, પ્રભુ કાંઈ લૌકિક ક્રિયાનું અનુકરણ કરતા નથી, પરંતુ રસમય લીલા કરીને લૌકિક કામીઓની દીનતા તેમ તેવી સ્ત્રીઓની દુષ્ટતાજ જણાવે છે, અને તેઓની તેમાંથી આસક્તિ છૂટી જાય, તેમજ તેમનું સરસપણાનું અભિમાન કમી થાય, માટેજ રસમય રૂપ પ્રકટ કરે છે, એજ સિદ્ધાન્તનો નિરોધરૂપ મહાસિદ્ધાંત છે.

ननु भक्तानां तु कामसत्त्वेन तदासक्त्वं प्राकृतत्वं च दुष्परिहर-मिति तत्सम्बन्धेन भगवतो लीलायाश्च तथात्वं स्यादित्याशङ्क्याहुः तासां कामस्येति । तासां स्वामिनीनां यः कामः सोऽपि स्वरूपात्मक एव, न लौकिकः । यतो निष्कामेनाधेयतासम्बन्धेन कामाभाववता

સરખી રીતે આવિર્ભાવ પામે છે. એ આત્મા કદીયે વિકાર પામતો નથી, તે હંમેશાં પૂર્ણજ છે. આત્માને સૂક્ષ્મ શરીર સમજતા હો, તો તે અનેક જન્મો ધરે છે ને અંતે અમુક સ્થિતિમાં આવ્યા પછી તેનો મોક્ષ થાય છે; પરંતુ જો તમે આજ જન્મમાં મોક્ષ પામવા વિષે ઘણાજ આતુર હો, તો આ જન્મમાં પણ મુક્ત થઈ શકો તેમ છો ને ફરી જન્મવાની કશી આવશ્યકતા રહેતી નથી.

મૃત્યુ શું છે? માત્ર શરીરનું પડી જવું. એક પાત્રમાંથી બીજા પાત્રમાં પાણી રેડવું તેનુંજ નામ મૃત્યુ. સૂક્ષ્મ શરીરજ પુનર્જન્મ પામે છે, સૂક્ષ્મ શરીરજ બીજું સ્થૂલ શરીર ધારણ કરે છે ને આત્મા સૂર્યના પ્રતિબિંબની પેઠે તેમાં પણ દેખાય છે. આત્મા કાંઇ તેથી પુનર્જન્મ પામતો નથી. સૂર્ય હંમેશાં બરાબર રીતે પ્રકાશે છે; પરંતુ તેનું પાણીમાં પડેલું પ્રતિબિંબ કાંઈ સદા પ્રકાશવાળું હોતું નથી. પાણી જ્યારે જડરૂપે એટલે કે બરફરૂપે હોય છે, ત્યારે સૂર્યનું પ્રતિબિંબ તેમાં બરોબર પડતું નથી; તેજ પ્રમાણે વરાળરૂપે હોય છે તે સમયે પણ પ્રતિબિંબ બરોબર પડતું નથી. જ્યારે પ્રવાહી રૂપમાં પાણી હોય છે, ત્યારેજ સૂર્યનું પ્રતિબિંબ બરાબર પડે છે. માટીનાં પાત્રો એટલે કે આપણાં જડ શરીરો વનસ્પતિના રૂપમાં અને પ્રાણીઓના તથા મનુષ્યોના રૂપમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. સૂક્ષ્મ શરીર પણ એક સમયે જડરૂપમાં હોય છે અને તે સમયે આત્માનું પ્રતિબિંબ તેમાં પડતું નથી. વૃક્ષો ને વેલાઓ તથા બીજાં પ્રાણીઓ જન્મે છે, વધે છે, ઉત્કર્ષ પામે છે; પણ તેમને "પોતે શું કરે છે" તે વિષે વિચાર કે ભાન હોતું નથી, માત્ર સ્વાભાવિક રીતેજ તેમની પ્રગતિ થયે જાય છે. આત્માના પ્રભાવથીજ માત્ર તેઓ આગળ વધે છે. "હું આમ કરૂં છું, ને મેં આમ કર્યું" એ વિચાર તેમનામાં હોતો નથી.

પ્રભુ એટલા માટેજ એનું અનુકરણ કરે છે, અને નિરોધ કરે છે સ્ત્રીઓની પણ તેવીજ દૃઢતા બતાવે છે, આ ઉપરથી એટલુંજ માન લેવાનો કે જે કાંઈ લોકમાં રમ કહેવાય છે, તે લોકમાં સિદ્ધ નથી, માત્ર તેનો આભાસ દેખાય છે એનું [illegible] પરિપૂર્ણ તો માત્ર રસાનંદ પ્રભુજ છે, છતાં લોકમાં તેનું અભિમાન રહેલું હોય તો આરોપ પૂરતુંજ છે. જેમ બાળકો બાળકો રમત રમતી વેળાએ કોઈ રાજા બને છે, કોઈ પ્રધાન બને છે, કોઈ સિપાઈનો વેશ ભજવે છે, તેમાં રાજા બનેલો પોતે રાજા હું નાનો હોદો રાખે છે અને રાજવીઓનું અનુકરણ-હુકમ કરવા વગેરે કરે છે, તેમજ લોકો પણ તે સિનેમાના નાયક વગેરે પ્રભુની રસમય લીલાનું અનુકરણ કરીને પોતાને રસમાં કૃતાર્થ થયાનું માની લેગે છે ! પરંતુ તેમનું તે રમતનું બાળકોના દૃષ્ટાંતની પેઠે ઉપહાસપાત્ર નથી, એ દૃષ્ટિએ દયાજનક છે ગર્વ જગત્ તે અમારાં રસમય મન્મથ મન્મથ નંદનંદની લીલાનું અનુકરણ કરે છે, પ્રભુ કાંઇ લૌકિક ક્રિયાનું અનુકરણ કરતા નથી, પરંતુ રસમય લીલા કરીને લૌકિક કામીઓની હીનતા તેમ તરી સ્ત્રીઓની તુચ્છતાજ જણાવે છે, અને તેઓની તેમાથી આસક્તિ છૂટી જાય, તેમજ તેમનું મરમપણાનું અભિમાન કમી થાય, માટેજ રસમય સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે, એજ નિદાનનો શિરોમણિરૂપ મહાસિદ્ધાંત ।

(५५), ननु भक्तानां तु कामसत्त्वेन तामसत्वं प्राकृतत्वं च दुष्परिह-मिति तत्सम्बन्धेन भगवतो लीलायाश्च तथात्वं सिध्येदित्याशङ्क्याहु तासां कामस्येति । तासां स्वामिनीनां यः कामः सोऽपि रसात्मक एव, न लौकिकः । यतो निष्कामिनामप्येतत्सम्बन्धेन कामाभावश्च

રચી, ઉપદેશો આપી, જનસેવા નહિ કરતો હોય; છતાં મૃત્યુ પછી તો તે જગતની સેવા અવશ્ય કરે છે; કારણકે તેનુ સૂક્ષ્મ શરીર લોકોના ભલા માટે સર્વવ્યાપી થઇ જાય છે. બાદશાહોના ભંડારની તેને દરકાર હોતી નથી. પુસ્તકો કે શાસ્ત્રો તેને વધારે કાંઇ શીખવતાં નથી. જ્યાંસુધી જીવતો હોય છે, ત્યાંસુધી તે પોતાના પવિત્ર દર્શનથી પવિત્રતા ને સુખ પાથરે છે ને મૃત્યુ પછી સમસ્ત જગતનું કલ્યાણ કરે છે.

સૂર્યના તાપથી હવા પાતળી થાય છે ને ઊંચે ચડે છે, ને જે જગ્યાએથી હવા ઊંચે ચડે છે, તે સ્થાન ખાલી પડે છે. એ ખાલી સ્થાનમાં આજુબાજુની હવા આવીને ભરાય છે. પૂર્ણ પુરુષ જેને કોઇ પણ જાતની સ્વાર્થી ઇચ્છાઓ નથી, તે પુનર્જન્મ પામતો નથી. મૃત્યુ સમયે આત્મા જ્ઞાનરૂપી અમૃત પીધાથી વિશ્વમાં પોતાની જગ્યા છોડી દે છે ને પાતળી હવાની પેઠે આ જગતથી ઉપરના જગતમાં ચાલ્યો જાય છે. તેની જગ્યા ખાલી પડવાથી એની પાસેના બીજાઓ, એટલે તેનાથી સહેજ ઊતરતી પંક્તિના લોકો ધસી આવી એની જગ્યા ભરી દે છે; તેમ તેથી પણ ઊતરતી પંક્તિના તેમની ઉપરની પંક્તિવાળાઓની જગ્યામાં જાય છે; આ પ્રમાણે આખું જગત ઊર્ધ્વગામી થતું જાય છે. આના જેવો બીજો કયો ખરો સુધારક હોઇ શકે? બોલ્યાચાલ્યા વિના તે જગતનો ઉદ્ધાર કર્યે જાય છે. આર્કિમિડિઝ કહેતો કે, "જો મને જગતનું મધ્યબિંદુ મળે, તો હું આખા વિશ્વને હલાવી મૂકું." પણ તેમ તે ન કરી શક્યો; પરંતુ વેદાંત કહે છે કે, તમે પોતેજ તમારૂં મધ્યબિંદુ છો. તેને બરાબર સમજો ને ઓળખો એટલે આખું વિશ્વ હલમલી ઊઠશે.

હવે બે બોલ મિથ્યાભાસ વિષે કહીશું. પાણીવાળા પાત્રમાંજ સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પડે છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર વગેરે શાસ્ત્રો સાબિત કરે છે કે, આ મિથ્યાભાસ છે. પ્રકાશ માત્ર બાહ્યનો છે ને પ્રતિબિંબ પ્રકાશના પરિવર્તનથીજ પડે છે. પ્રતિબિંબ એ આપણું પોતાનુંજ અનુમાન છે. ઇંદ્રિયોનો ખોટો ખેલ છે. પાણીમાં એવું કાંઇ છેજ નહિ. આ પ્રતિબિંબ પાણીના હલનચલનથી હાલતું–ચાલતું આપણને જણાય છે.

આપણા માથાના વાળ ને શરીરમાંનું લોહી કોણ ઉત્પન્ન કરે

કામ નથી રહેતો. તેના કામથી રહિત સર્વાત્મભાવવડે કામની પૂર્તિ થઇ ગયેલી છે. તાત્પર્ય કે, જેમ કાષ્ઠાદિની પ્રતિમામાં–મૂર્તિમાં ભગવત્સ્વરૂપની સ્થિતિ થવાથી મૂર્તિ ભગવદ્રુપ થઇ જાય છે, તેમ સ્વરૂપાત્મકામ, સાક્ષાત્ પ્રભુરૂપકામ, તે વ્રજભક્તોમાં રહેલો હોવાથી વ્રજસીમંતિની પણ ભગવદ્રુપ થઇ ગયેલા સમજવા. એથીજ સ્વામિનીઓ પણ રસનાયકની પેઠે અલૌકિક દેહવાળાં તથા નિષ્કામ થઇ ગયલાં હોવાથી તેમની સાથે રમવાથી લેશ પણ દોષ લીલામાં અને સ્વરૂપમાં આવતો નથી, તેમજ લીલાની દિવ્યતા અખંડ રહ્યા કરે છે, માટે સ્વરૂપમાં અને લીલામાં પ્રાકૃતતાની શંકા લાવવી નહિ. એવાં બીજાં પણ અનેક કારણો છે. વ્રજભક્તો જ્યારે વેણુનાદથી આકર્ષાઇને પ્રભુના સન્નિધિમાં આવ્યાં ત્યારે પહેલાં પ્રભુએ તેમને ચાતુરીથી ભરેલાં વચનો વડે ગુંચવાડામાં નાખ્યાં, પણ એમને લૌકિક કામનો ગંધ સરખો પણ નહિ હોવાથી ભક્તિબલ ઉપર આધાર રાખીને પ્રભુને પ્રત્યુત્તર આપે છે, તેમાં પહેલાજ શ્લોકમાં પોતાના હૃદયનો સર્વ ભાવ પ્રકટ છે.

---

૧. કામની સુગંધવાળા વિચારો જો આ શ્લોકનુંજ પૂર્વપક્ષે સ્વચ્છ મનના હોય તો તેઓને કદી ખાડામાં પડવાની ધાસ્તી રહેતી નથી પણ વિચારના વમળમાં ભોળા મનના માણસો શ્રીગુસાંઇજીનાજ શબ્દોમાં કહું તો નેત્ર વિનાના પશુની અવિમૃશ્યતઃ અસત્સંગ નામના મોટા ભયંકર ખાડામાં પડી જાય છે, અને તેનું અંતઃકરણ પરવશ બનીને પરકીય સુજ્ઞને ઉપદેશેલું પણ તેના સ્મરણમાં રહેતું નથી, એટલે તેમને ખાડામાંથી બહાર એંચી કાઢનાર કોઇ મળતું નથી.

आत्मसाक्षात्कार करवानो विधि

વેદાંતના દૃષ્ટિબિંદુથી ચિત્તને ધ્યાનપરાયણ કરવા માટે "આત્મા એ સૂર્યનો પણ સૂર્ય છે ને પ્રકાશનો પણ પ્રકાશ છે." એમ અનુભવ કરવો જોઈએ. અંતઃકરણ અને દેહની પાર જઈ આ સ્થિતિમાં આવશો, એટલે અખિલ બ્રહ્માંડ મેઘમંડળ માફક વીખરાઈ જશે. સર્વત્ર પ્રણવ મંત્રનુંજ અસ્તિત્વ અનુભવાશે. સર્વ પ્રકૃતિ દાસ થઈ હાજર થશે.

ઠીક પડે તો બે ઘડી રાત્રિ રહે એટલે ઊઠો; પવિત્ર થાઓ અને બાલસૂર્ય તરફ દૃષ્ટિ રાખી બેસો; સૂર્યની આસપાસ ફરી વળતા પ્રકાશ તરફ નજર રાખો. સુંદર ને મનોહર પ્રકાશ મનને ઉત્તેજિત કરી, ઊર્ધ્વગામી કરશે ને આહ્‌લાદ થતાંવારજ તમારી મરજી પ્રમાણે ઉચ્ચ વિચારોમાં, ઉચ્ચ ભૂમિમાં રમણ કરશો.

ગિલ્લીદંડા રમતી વખતે ગિલ્લીને જમીનથી બે છેડા ઊંચા રાખીને મૂકીએ છીએ ને જેવો ટોલ્લો મારીએ છીએ કે તે હવામાં ઊંચે ઊડીને ખૂબ દૂર જઇ પડે છે. આમાં બે વાનાં થાય છે. એક તો તેને પહેલી ઊંચે ચડાવીએ છીએ ને પછી જોરથી દંડો મારીએ છીએ; તેજ પ્રમાણે મનને ઊર્ધ્વગામી કરવા-ઈશ્વર તરફ વાળવા પહેલાં તેને સહજ ઉચ્ચ કરવું પડે છે ને પછી જોરથી દિવ્ય વાતાવરણમાં ફેરવવું પડે છે.

આનંદજનક વાતાવરણ અને સૃષ્ટિસૌંદર્યનાં દૃશ્યો પણ કેટલીક વખત મનને ઊર્ધ્વમાર્ગે લઈ જાય છે ને પછી તેને ઊંચે ને ઊંચે લઇ જવાનું સુગમ થઇ પડે છે; માટે શાંત સમય, એકાંત, સુંદર દેખાવ વગેરેનો ઉપયોગ બરાબર સ્વાભાવિક રીતે કરવો. પ્રાતઃસમયે પક્ષીઓનો કિલકિલાટ, મંદ, મધુર વહેતી ગુલાબી હવા અને મનોહર પ્રકાશથી મન આનંદ પામે છે. મનને દિવ્ય ભૂમિકામાં લઈ જવા સારૂ, ઈશ્વરાભિમુખ વૃત્તિ થવા માટે સૂચો-

ભક્તોમાં મહાદોષરૂપ મનાય છે, તેમ આપ પણ અમને નહિ ભજો તો તેવુંજ ગણાશે. અમે આપને ત્યજતા નથી, તો આપ પણ અમને છોડો નહિ. જેમ આદિપુરુષ દેવ સર્વને ભજે છે, તેમ આપ અમને ભજો. દેવનું ભજન કાંઇ વ્યભિચારજનક નજ કહેવાય. જેમ મુમુક્ષુઓને ભગવાન્ ભજે છે, પોતાના નજીક તેનો અંગીકાર કરે છે, આનંદનું દાન કરે છે, તેમ અમારું ભજન આપે કરવુંજ જોઇએ."

ઉપરના શ્રીવ્રજાંગનાઓનાં વાક્યો વાંચ્યા પછી કામની સુગ જણાય છે ખરી? મહારાજ, વિચારો કે જે કામિની હોય તે આવા વચનો બોલે? લૌકિક અનુભવ તમને શું ખરું શિખવે છે? કામના અનિવાર્ય તાપથી તપેલી સ્ત્રીઓ આવા જ્ઞાની ભક્તોના પણ હૃદયમાં નહિ ઉદ્ભવતા ઉત્તમોત્તમ રસથી છલકતા ભાવો પ્રકટ કરવા શક્તિમતી બને એમ માનવા તત્પર બનો છો? સર્વથા નહિ, એવો અંતરનો ધ્વનિ થાય છે. જેવી ભજના ભક્તોની છે, તેવીજ પ્રભુની છે. જેમ વ્રજભક્તોમાં કામનો અંશ પણ નથી, તેમજ પ્રભુમાં નથી, તેજ પ્રભુની નિરપેક્ષતા સિદ્ધ કરી આપે છે.

રાસપંચાધ્યાયીના દ્વિતીય અધ્યાયમાં ભગવાનની જે સાપેક્ષતા મનાવાઇ છે, તે તો ભિન્નજ છે. સર્વ ભક્તોને સૌભાગ્યમદ પ્રાપ્ત થતાં પ્રભુ તિરોહિત થયા અને તે ગયા રહિત એક મુખ્ય સ્વામિનીજીને સાથે લઇ ગયા અને તેમણે જે કહ્યું તે પ્રમાણે થોડે નથી કર્યું પણ ખરું, એ બધી અપેક્ષા એકજ ભાવનું સૂચન કરે છે. તે વખતે જેમ ભગવાનમાં અપેક્ષા છે, તેમ સ્વામિનીજીમાં વિપ્રલંભનું પ્રાકટ્ય થયા પછી તેવી સાપેક્ષતા પ્રકટે, અને તેમ થવામાં તે ધર્મના આવિર્ભાવરૂપ ભગવાનની સાપેક્ષતા છે.

પોતેજ અચળ અનાદ્યનંત છે." એમ પૂર્ણ દૃઢતાથી તે માને છે ને અનુભવે છે. સર્વ આવિર્ભાવો પોતાનીજ આજ્ઞાથી, પોતાનાજ અસ્તિત્વથી થાય છે; બલકે પોતેજ તે સર્વ છે એમ તે સમજે છે. જગતમાં વનસ્પતિ ઊગે છે અને પ્રાણીઓ શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે, તે બધાનું કારણ હું પોતેજ છું. સર્વ દેવો, ગ્રહમંડળ, સૂર્ય વગેરે અખિલ બ્રહ્માંડ મારુંજ રૂપ છે—મારામાંજ જીવે છે; એમ તેની દૃઢ માન્યતા હોય છે.

આપણે માનીએ છીએ કે, તેજ વિના—પ્રકાશ વિના આપણે કાંઇજ જોઇ શકીએ નહિ; ત્યારે આપણે સ્વપ્નામાં કયા પ્રકાશથી વસ્તુઓ જોઇ શકીએ છીએ? આપણા પોતાનાજ તેજથી—આત્માનાજ પ્રકાશથી આપણે તે જોઇ શકીએ છીએ. સ્વપ્નમાં હીરાનો ચળકાટ જોઇએ છીએ તે આપણુંજ તેજ છે; આપણા તેજનો માત્ર તે એક તરંગજ છે. સ્વપ્નમાં સૂર્ય કે ચંદ્રનું તેજ જોઇએ છીએ, તે પણ માત્ર આપણા આત્મપ્રકાશનું એક મોજુંજ છે; તેજ પ્રમાણે જાગૃતાવસ્થામાં પણ જાણવું. આપણા આત્મપ્રકાશરૂપી સિંધુમાં સૂર્ય ને ચંદ્ર વગેરેના પ્રકાશો માત્ર મોજાં સમાનજ છે. વાસ્તવિક પ્રકાશ આપણો પોતાનોજ છે.

આપણે બાદશાહના પણ બાદશાહ છીએ. જગતના બાદશાહો, રાજાઓ, રાણાઓ મારાંજ રૂપો છે. અનેક ફૂલવાડીઓમાં રંગબેરંગી કુસુમો મારાંજ રૂપ છે. બ્રહ્માંડની સર્વ સુંદરતા, આનંદ અને સ્મિત કરતાં મુખડાં હુંજ છું. સર્વત્ર મારીજ ઇચ્છા પ્રવર્તે છે. સર્વ પ્રાણીઓનું પોષણ મારીજ શક્તિથી થાય છે. સૂર્ય ને પૃથ્વી વગેરે મારી સત્તાથીજ પરિક્રમણ કર્યે જાય છે. વિશ્વની ઉત્પત્તિ પહેલાં પણ મારૂં અસ્તિત્વ હતું. દુષ્ટ વાસનાઓને અને મારે લેવાદેવા નથી. અસત્ય શરીર ને અસત્ય જગતનું એ કામ છે. મારી સન્મુખ આવવાનો તેમને લેશ માત્ર અધિકાર નથી. દરેક કણમાં મારોજ પ્રકાશ પડે છે. મોટામાં મોટો ને નાનામાં નાનો સર્વ હુંજ છું. કોઇ નાનું કે કોઇ મોટું મારે મન નથી. જ્યાં જ્યાં મનુષ્યની દૃષ્ટિ પડે છે, ત્યાં ત્યાં હુંજ છું. ભોક્તા ને ભોજ્ય, દ્રષ્ટા ને દૃશ્ય સર્વ હુંજ છું. રામ, કૃષ્ણ, ક્રાઇસ્ટ, મહમદ સર્વમાં હુંજ રમી રહેલો છું. વિદ્યુતમાં મારૂં તેજ પ્રકાશે છે; ગર્જનામાં મારીજ વિભૂતિ જણાય છે; વાયુમાં મારીજ શક્તિ રહેલી છે; મિત્ર પણ હું છું અને દુશ્મન હુંજ છું; મારે મિત્ર નથી, તેમ

આ શંકાનું નિવારણ કરવા માટે શ્રીગદાધરજી અન્ય કારિકા યોજે છે—

श्रीकारिका—कामेन पूरितः कामः संसारं जनयेत् स्फुटम् ।
कामाभावेन पूर्णस्तु निष्कामः स्यान्न संशयः ॥२॥

તાત્પર્ય—પ્રાકૃત દેહના આધારથી રહેનારા, ભગવત્સ્વરૂપથી ભિન્ન એવા કામથી જો પ્રાકૃત કામ પૂર્ણ કરવામાં આવે, સ્વભિન્ન એવા લૌકિક કામનો આશ્રય કરે, અને તેજ કામથી ભક્તોના લૌકિક કામને પૂરે તો, તેમ કરવાથી જેમ લોકમાં પરિણામ આવે છે, તેમ અહિં પણ આવે. લોકનું અનુસરણ પ્રભુ કરે તો સંસારજ ઉદ્ભવે. પુત્રપૌત્રાદિ સંપત્તિ ગણે વધશે, અને તેથી વિશેષ અહંતામમતાત્મક સંસારજ જન્મ પામે. તે સંસારનો અભાવ તો નજ રહે. સંસાર વધારે વધશે તો ભયંકર હાનિ થાય. કહ્યું છે કે—

[1]न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते ॥

અર્થ:—જેમ ઘી હોમવાથી અગ્નિ વધતો ને વધતોજ જાય છે, તેમ કામના ઉપભોગથી કામ કદી શાંત થતો નથીજ, ઉલટો વધારે ને વધારે વધે છે.

હવે સમજાશે કે જો પ્રભુને પણ પ્રાકૃત દેહ અને પ્રાકૃત કામ

---

૧. કવિ તુલસીદાસ પણ કહે છે કે–'અબ નાથહી અનુરાગ જાગ જડ, ત્યાગ દુરાશા જીતે; બુઝે ન કામ અગ્નિ તુલસી કહે, વિષય ભોગ બહુ ઘૃત તે'

" સૂર્યનાં કિરણોમાં હુંજ વસેલો છું ને સૂર્ય પણ હુંજ છું. મારી આજ્ઞાથીજ એકએક કણ સ્થિતિમાં આવે છે ને સમુદ્ર ઊછળે છે. પ્રભાતનું મધુર તેજ ને સંધ્યાનો મધુર, ગુલાબી પવન મારાંજ સ્વરૂપો છે. પાંદડાંઓનો ઝીણો રવ ને સમુદ્રની ગર્જના મારીજ જુદી જુદી શકિતઓ છે. પશુ ને પક્ષીની ભયાનક ચીસો, આદર્શ ને તેમાં પરિવર્તન પામતી વસ્તુની છબી, નાદ ને તેનો પડઘો, એ સર્વ હું છું. પ્રેમ ને પ્રેમી, યોદ્ધો ને તેનાં શસ્ત્રાસ્ત્ર હુંજ છું. નશો, દ્રાક્ષ, કસ્તુરી ને મધ; પરોણો ને પરોણાગત કરનાર; બંસી ને મનુષ્યનું મન મારાજ આવિર્ભાવો છે. કનકની કાંતિ, રત્નોનું તેજ, મોતીનું પાણી હું છું ગુલાબ ને કોકિલા તથા કોકિલરવ હું પોતેજ છું. ચકમક ને તેના તણખા, દીપક ને પતંગિયાં સુખ ને દુઃખ, સારૂં ને નરસું, કૃત્ય ને કૃત્યની ઇચ્છા, એ સર્વ મારાંજ સ્વરૂપ છે. લાલચો ને તેમના ભોગો, પાપી અને પાપની ક્ષમા તથા શિક્ષા હુંજ છું. ત્રણે કાળમાં મારૂંજ અસ્તિત્વ છે. જગતની ઉત્પત્તિ ને લય હુંજ છું. આદિ ને અંત, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લય મારીજ શકિતઓ છે."

सह रमत इत्यतो रसमर्यादा निष्कामत्वात्–मोक्षफलापि सा न भवे-
त्यर्थः । अत एतच्छ्रुताविति यतो नेयं कामलीलाऽपि तु स्वरूपानन्द-
दानलीला अत एतच्छ्रवणेन वेदान्तश्रवणेनेव लोकः साधारणोऽपि
निष्काम एव सर्वथा सर्वप्रकारेण भवेत् ॥३॥

ઉત્થાનિકા

ઉપર પ્રમાણે તો ભગવાન પણ નિષ્કામ અને ભક્તો પણ નિષ્કામ સિદ્ધ થયા. બન્ને નિષ્કામ થાય તો રસનો આવિર્ભાવ પણ ન થવો જોઇએ. રસશાસ્ત્રની મર્યાદા પણ તુટી જવાની કેમકે કામ વિના રસની ઉત્પત્તિ કોઇપણ રસશાસ્ત્રમાં વર્ણવી નથી. કામના આધાર સ્ત્રીપુરુષભાવજ રસમાત્રનું મૂળ છે.

આ શંકાનું નિરાકરણ તૃતીય કારિકામાં વિવરણકાર કરે છે—

श्रीकारिका–अतो न कापि मर्यादा भग्ना मोक्षफलापि न ।
अत एतच्छ्रुता लोको निष्कामः सर्वथा भवेत् ॥३॥

તાત્પર્ય—રસશાસ્ત્રની મર્યાદા ભંગ થતી નથી. ભગવાન અને ભક્ત લૌકિક કામથી રહિત છે, લૌકિક કામનું ફળ સંસાર છે અને અહિં તો ફળ મોક્ષરૂપ છે, છતાં પણ રસશાસ્ત્રની મર્યાદા અખંડિત રહે છે, અને રસની ઉત્પત્તિ પણ અવિચ્છિન્ન થાય છે, અને ભગવાનની રસમયતા–રસાત્મકતા–પ્રત્યક્ષ થઈ જાય છે. એમાં મૂળ કારણ એ છે કે લોકોની પેઠે અહિં કામ જૂદો નથી, એ તો પહેલા વારંવાર પ્રતિપાદન કરેલુંજ છે. માટે કામ ભિન્ન નથી, પણ ભગવાનજ કામ છે પ્રભુ પોતાનેજ સ્વરૂપ કામાત્મક અને અત્યંત સુંદર દેહ પ્રકટ કરીને ભક્તોમાં ને વ્રજમાં

"સૂર્યનાં કિરણોમાં હુંજ વસેલો છું ને સૂર્ય પણ હુંજ છું. મારી આજ્ઞાથીજ એકએક કણ સ્થિતિમાં આવે છે ને સમુદ્ર ઊછળે છે. પ્રભાતનું મધુર તેજ ને સંધ્યાનો મધુર, ગુલાબી પવન મારાંજ સ્વરૂપો છે. પાંદડાંઓનો ઝીણો રવ ને સમુદ્રની ગર્જના મારીજ જુદી જુદી શક્તિઓ છે. પશુ ને પક્ષીની ભયાનક ચીસો, આદર્શ ને તેમાં પરિવર્તન પામતી વસ્તુની છબી, નાદ ને તેનો પડઘો, એ સર્વ હું છું. પ્રેમ ને પ્રેમી, યોદ્ધો ને તેનાં શસ્ત્રાસ્ત્ર હુંજ છું. નશો, દ્રાક્ષ, કસ્તુરી ને મધ; પરોણો ને પરોણાગત કરનાર; બંસી ને મનુષ્યનું મન મારાજ આવિર્ભાવો છે. કનકની કાંતિ, રત્નોનું તેજ, મોતીનું પાણી હું છું. ગુલાબ ને કોકિલા તથા કોકિલરવ હું પોતેજ છું. ચકમક ને તેના તણખા, દીપક ને પતંગિયાં સુખ ને દુઃખ, સારૂં ને નરસું, કૃત્ય ને કૃત્યની ઇચ્છા, એ સર્વ મારાંજ સ્વરૂપ છે. લાલચો ને તેમના ભોગો, પાપી અને પાપની ક્ષમા તથા શિક્ષા હુંજ છું. ત્રણે કાળમાં મારૂંજ અસ્તિત્વ છે. જગતની ઉત્પત્તિ ને લય હુંજ છું. આદિ ને અંત, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લય મારીજ શક્તિઓ છે."

"જંગલનાં વૃક્ષો મારાં સંબંધીઓ છે ને મારી રગોમાં જે તત્ત્વ ધબકી રહેલું છે, તેજ તત્ત્વ પર્વતો ને ખડકોમાં વ્યાપી રહ્યું છે. માટી મારૂં માંસ છે. ભ્રમરનો મધુર ગુંજારવ ને મધમાખનો ડંખ હું છું. કુસુમ મારી કાંતિ છે. સૂર્ય એ ઊંચે લટકાવેલું મારૂં ફૂલડું છે. વિદ્યુતમાં હું ચમકું છું. મૃત્યુ અનેક આંટા મારે, પણ હું અમર છું. હું અજન્મા છું, છતાં સમુદ્રનાં મોજાં માફક જગતમાં જન્મો ધરૂં છું. મારા શ્વાસોચ્છ્વાસથી કુસુમનો મધુર પરિમલ જામી રહે છે; સૂર્યનો પ્રકાશ મારી કમળ સરખી આંખોનું તેજ છે. મારા ગુલાબી ગાલોના પ્રકાશથીજ સંધ્યા ખીલે છે ને મારા પ્રેમને લીધેજ તારાઓ આકાશમાં ટકી રહ્યા છે. મીઠા જળની સરિતાઓ એ મારી રગો છે તથા વૃક્ષો એ મારા સુંદર વાળ છે. અહા! શું પ્રચંડ શક્તિ! પર્વતો એ મારાં હાડકાં છે ને સ્વર્ગ મારી અર્ધાંગના છે. હુંજ પતિ ને પત્ની બન્ને છું, માત્ર એક અભેદજ પ્રવર્તે છે."

"ઝળક ઝળક થા સુંદર તારા! ઝળકીને બોલાવ તું વ્હાલા!
દે ઉત્તર તું મધુરા તારા! ધામ કીયે જઇ વસશું પ્યારા?
તુંજ આંખોમાં હું ઝળકું છું, તુજમાં વ્હેતું જીવન હું છું.'

प्रत्युत प्राकृतत्वनिष्कामत्वादिज्ञानं च तत्स्वरूपे लीलायां च सेत्स्यतीत्यर्थः । अत एव शुकोऽपि प्रवृत्तं परित्यज्य ज्ञाननिष्ठः प्राह च काम 'हृद्रोग'मिति प्रकरणान्ते स्फुटमेव वाक्यमिति सर्वमनवद्यम् ॥४॥

ઉપસંહાર ૨

મ ાય ઉ? છે કે જે લોકો ઉપર પ્રમાણે આ લીલાની દિવ્યતા સમજી શ તા ન હોય તે લોકોને તો કાવ્યો–શૃંગારના કાવ્યો–સાંભ- ળવાથી જેમ કામનો ઉદ્‌બોધ થાય, લૌકિક કામ જાગે, તેમ આ લીલાના શ્રવણથી પણ તેજ પરિણામ આવે

श्रीहरिणा—भगवच्चरितं सर्वं यतो निष्काममीर्यते ।

अतः कामस्य नोद्बोधः ततः शुकवचः स्फुटम् ॥५॥

આ સંશયનો પરિહાર અન્તિમ શ્લોકમાં મહાપ્રભુ કહે છે—

તાત્પર્ય—પરમકાષ્ઠાપન્ન ભગવાનનું સર્વ ચરિત નિષ્કામજ હોય છે તે ચરિત અન્યનું હોય તો સકામ કહેવાય પરંતુ તે અખિલ બ્રહ્માંડના નિયંતાનું છે, માટે જ નિષ્કામ કહેવાય છે ભગવાન્ તો આપ્તકામ છે, એમ લૌકિકકામ નથી, એમ પદના પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છેજ, તો તેમના ચરિત્રમાં કામ ક્યાંથી આવવાનો? ભગવાન્ તો પરમકાષ્ઠાપન્ન પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પરબ્રહ્મ છે, તે કાંઇ પ્રાકૃત દેહ પણ ધરતા નથી કે નથી શ્રીમાગતા કામને અને તેની ચેષ્ટાઓને કેમકે નાની પુરુષો પણ લૌકિક દેહને મનને અને કામની ચેષ્ટાઓને તજે છે તો ભગવાન્ તો શ્રીકારે એ તો

અતિસાર અને જુલાબ એ બન્ને એકજ જાતની અસર કરે છે; પરંતુ જુલાબ એ એક ઉપાય છે ને અતિસાર એ દર્દ છે. જડ જગતના વિચારો દાસત્વ આણે છે, દુઃખ સમાન છે, તમને બંધનમાં રાખી મૂકે છે; માટે વેદાંત જે જાતનો જુલાબ આપે છે, તે ખુશીથી લો. જગતના–દુનિયાદારીના વિચારો અતિસાર સમાન છે ને વેદાંતના વિચારો જુલાબ સમાન છે. એ જુલાબ લઇ અતિસારરૂપી દુઃખને ફેડો.

કેટલેક સ્થળે લોકો ધોવાને માટે સાબુનો ઉપયોગ કરતા નથી, પણ રખ્યા વાપરે છે. એ રખ્યા પણ એક જાતનો કચરોજ હોવાથી તમારા હાથ પણ કચરાવાળા થાય છે, પરંતુ આમ કરીને પછી પાણીથી હાથ ધોતાં હાથનો મેલ તરતજ જતો રહે છે; એટલુંજ નહિ પણ રખ્યા પણ તેની સાથે જતી રહે છે. તેજ પ્રમાણે વેદાંતના વિચારો એક જાતની રખ્યાના જેવા છે. તેનાથી સર્વ અપવિત્રતા, મેલ, નિર્બળતા જતી રહેશે ને જે આજ સુધીના વિચારો મનમાં રમી રહ્યા છે, તે પણ ચાલ્યા જશે. તમે ઉન્નત થશો.

સ્વપ્નમાં અનેક જાતની વસ્તુઓ આપણે જોઇએ છીએ. એ વસ્તુઓ માત્ર આપણી કલ્પનાઓજ છે. ધારો કે કોઇ મનુષ્ય સ્વપ્નમાં સિંહ, વાઘ કે સર્પ જુએ, ત્યારે તે સમયે શું થાય છે? એકદમ ઊંઘમાંથી તે જાગી ઊઠે છે. માત્ર એના મનનો વિચારજ આ વાઘનું રૂપ ધારણ કરે છે. બીજાં સર્વ સ્વપ્ન ઊડી જાય છે ને ફક્ત વાઘજ તમે જોઇ રહો છો; ને તે પણ કદાચ ઘાસ ખાતો હોય કે પથ્થર ખાતો હોય તેમ જુઓ છો; તેજ પ્રમાણે આ નાનકડા પુસ્તકમાં જે વિચારો દર્શાવેલ છે, તે સ્વપ્નના વાઘ સમાન છે. જગત આખું સ્વપ્નવત્ છે. આ વાઘ સર્વ અસત્ય વિચારોથી તમને મુક્ત કરશે; ને તેની સાથે જાગૃત થતાં જેમ સ્વપ્નમાંનો વાઘ પણ નાશ પામે છે, તેમ આ વિચારરૂપી વાઘ પણ નાશ પામશે. જ્યાં વાચા પણ જઇ શકતી નથી, એવા સત્ય ધામમાં તમે પહોંચી જશો, સર્વ જગત ને તમે એક સત્યસ્વરૂપમાં લીન થશો.

શંકા બીજી—જ્યારે આવી સ્થિતિમાં આવીએ તો તે સ્થિતિ વિચાર વિનાની–ભાન વિનાની ન કહેવાય ? આવી ભાન વિનાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા શી છે ?

વેદાંત ઉત્તર આપે છે કે, ભાઇઓ ! અરે, મારાં આત્મસ્વ-

વા અગ્રણો ના ોા ઉતગ નહુી નકાર ભાર ૭ ો તો
ત ભક્તિ ત્યાથી દુર કરે છે તે માન આ ચરિત્રના શ્રવણથી જ
ત્યાગથી પડવાથી તમના કરે એઇ વેલાએ જે ભ ઉત્તમ થય
તો તેને દયાવાો દક્તિમાન્ થાય ે થે ી જ વાત્મા તેને દ ારી
ગઇ છે ગાટે આ ગ્નિ ર ભિપ્રાય ગ્રથે ગ્રવણ્વું તે ા ઉ ા
ગ્રહગ્રની સાથે આગત્ર '

શાશુકે વ૮ ા નાસ્પ રાધ્યાથી ા ગા ઉેના વરથી ન્યપ
થાય છેકે ભગવચ્ચરિત્ર સાભળ ાગ્રી તે ા અભિપ્રાય જાગવાથી
ભો ઉ ોાર થયો તો ુ ગ્રોપ ત ુ ઉપ્ને ડોરી ખા ાર નો જલ ી
ીતે, મહાભય ક્ર રોગરૂપ દુર થઇ જાય છે, કોઇ ગણ્યુ વખતે ત્યા
થા ા મેળવી શકતો નથી

ગા ગ્ગાાો પ્રદીગ નેખા ી મગા ત્નિવેના ે શ્રીહરિ ાર ભ્ભ
આના ગ ૬ —

श्रीमदाचार्यचरणदासेन हरिदासेन रूपित ।

अर्थं स्वाचार्यवाक्यानां स एवैष प्रसीदतु ॥१॥

જો આમ ઇચ્છા એટલે પ્રેમ થાય છે, તો પછી સર્વ ઇચ્છાઓ માત્ર પ્રેમજ છે; ઈશ્વર પણ પ્રેમરૂપજ છે અને તેથી સર્વ ઇચ્છાઓ પણ પરમેશ્વરરૂપજ છે. આ વાત સત્ય છે, તો પછી જે મનુષ્ય સર્વ જીવન પ્રેમમય ગાળે છે, તે અખિલ બ્રહ્માંડના ઉપર અધિકાર ભોગવે છે. જે મનુષ્ય પોતે સર્વમય બની જાય છે–સર્વે પોતાનાંજ રૂપ છે એમ માને છે, તે કેટલો આનંદમાં રહે છે? તે ઇચ્છાઓ વડે, પ્રેમ વડે જગત ઉપર સામ્રાજ્ય ભોગવે છે. આ સ્થિતિએ પહોંચતાં દ્વેષ, ધિક્કાર વગેરેની લાગણીઓ નષ્ટ થાય છે. મિત્ર કે દુશ્મન સર્વેની ઇચ્છાઓ એ મારીજ ઇચ્છા છે એમ-જ માને છે; તેને કાંઈ પણ દુઃખ નથી. અનંત શક્તિ હુંજ છું. દરેક વ્યકિતની જે જે ઇચ્છાઓ છે, તે બધી મારે લઇનેજ છે, આમ માનનાર આત્માને ઓળખી શકે છે અને સર્વનો અધિષ્ઠાતા પરમાત્મા બની રહે છે.

જગતમાં લોકો ઇચ્છા ને વાસનાઓનો ખોટો ઉપયોગ કરીને વસ્તુસ્થિતિને ઊથલપાથલ કરી નાખે છે. ઇચ્છા પ્રેમ છે ને પ્રેમ પ્રભુ છે; તો વેદાંત કહે છે કે, સર્વની ઇચ્છાઓ તમેજ છો એવો સાક્ષાત્કાર કરો, પણ તેનો ખોટો ઉપયોગ ન કરશો. તમારી પોતાની ઇચ્છાઓ ને બીજાની ઇચ્છાઓમાં ફેર ગણશો નહિ. દરેક ઇચ્છા, પ્રેમસિંધુના તરંગ જેવી છે. અખિલ બ્રહ્માંડ અનંત પ્રેમસિંધુનું બનેલું છે. ગ્રહો ગુરુત્વાકર્ષણની શકિતથી આકાશમાં રહેલા છે. ગુરુત્વાકર્ષણ એ આકર્ષણ શકિત છે, એટલે તે પ્રેમજ છે. રસાયણશાસ્ત્રનાં સર્વ મિશ્રણો રાસાયણિક આકર્ષણથી થાય છે. આ એક અણુનો બીજા અણુઓ સાથેનો પ્રેમ બતાવે છે. આખું જગત પ્રેમસિંધુનાં મોજાંના તરંગ સમાન છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર તેમજ લોર્ડ કેલ્વીને પણ સાબિત કર્યું છે કે, દ્રવ્ય–પદાર્થ માત્ર શકિત છે. એ શકિત ભિન્ન ભિન્ન રીતે દેખાય છે–ગુરુત્વાકર્ષણથી જોડાઇ રહેવાથી, વિદ્યુતથી, ચુંબકથી, તેજ–ઉષ્ણતા વગેરેથી.

ચુંબક તથા વિદ્યુત્શકિતમાં શું છે? આકર્ષણશકિત રહેલી છે. ઉષ્ણતાને લીધે અણુઓ બાહ્ય રીતે છૂટા પડતા જણાય છે; પરંતુ વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર સાબિત કરે છે કે, એક પ્રકારે જે એ વિયોગ જણાય છે, તે બીજે પ્રકારે પ્રેમ ને આકર્ષણજ દેખાડે છે.

હવે વેદાંત પ્રમાણે “ આ સર્વ શકિત માત્ર તમેજ છો ”,

મુખ્ય કર્તવ્ય એ છે કે, પોતાના સ્વામીને રીઝવવા સતત પ્રયત્ન કરવો
તેની આજ્ઞામાં તત્પર રહેવું તેની ઇચ્છાને સદા અનુકૂલ બનવું.
એવીજ રીતે જીવો પણ પ્રભુના સેવકો છે. તેઓનું મુખ્ય કર્તવ્ય
પ્રભુની સેવા છે એમાં લેશ પણ ન્યૂનતા ન આવે, તેમજ જે
પ્રભુની સેવાનો અધિકાર પોતાને પ્રાપ્ત થયેલો છે, તે પ્રભુ કોટિ
બ્રહ્માંડનાયક, પરાત્પર, પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ છે, એનો ખ્યાલ નિરંતર
મનમાં રહેવો જોઈએ જ્યારે સર્વ દુઃખહર્તા પ્રભુને પોતાનું જે
કાંઈ કહેવાનું તે સર્વ સમર્પી દીધું, અને દાસ્યધર્મનો સ્વીકાર
કર્યો ત્યાર તેનો પોતાના સ્વામીને કોઈ રીતે પ્રસન્ન કર્યા સિવાય
બીજો કયો ધર્મ હોઈ શકે? વાસ્તવિક સ્થિતિ તેવી જ છે, છતાં જો
સાંસારિક ધનમાન્ધ એવું કલ્યાણ, કે ઘરબાર, પુત્રપરિવારમાં
આસક્તિવાળો બની જાય, પોતાના દાસ્યધર્મને તિલાંજલિ આપી
દે, પ્રભુની મહત્તા વિસરી જાય, સ્વકર્તવ્યને ન્યાયવેદી ઉપર હોમી
દે તો પ્રભુ તેના ઉપર કોપે તેમાં આશ્ચર્ય શું? જીવ-સેવક સ્વત
અનેક દોષોથી દુષ્ટ છે, પ્રભુએ તેના દોષોનો વિચાર ન કરતા તેને
પોતાનો-સેવક બનાવ્યો તેને ઉચ્ચ અધિકાર આપ્યો પરંતુ પ્રભુની
તે દયાળુતા અને પોતાની પહેલાની સ્થિતિ વગેરે બધું ભૂલી જઈને
પોતાના લાભનો અને પોતે પૂજાવવાનો પ્રયાસ કરે તો પ્રભુ એના
ઉપર કોપ કરે તો તે કાંઈ આશ્ચર્યકારક ગણાય નહિ શ્રીહરિરાય-
પ્રભુ આજ્ઞા કરે છે કે, જીવ જ્યારે પ્રભુ તરફ એવી રીતે બેદરકાર
નિમકહરામ બને ત્યારે પણ તેના ઉપર કોપાયમાન થાય છે. ૧

ભક્તિમાર્ગનો પરિત્યાગ કરીને માત્ર જનનેન્દ્રિય અને ઉદરની
તૃપ્તિ માટેજ ધર્મને આડંબરરૂપ ગુરુવેષી દાંભિક બને છે, ત્યાર

થાક કે ભૂખ સાથે પોતાને કાંઈ પણ લેવાદેવા નથી.” ઘોડાની જરૂરિયાતોને તે પોતાની જરૂરિયાતો કદી માનતો નથી. વેદાંતને જાણનારો ભૂખ્યો હશે, તો પેટને અન્ન પૂરું પાડશે, પરંતુ અન્ન ન મળવાથી દુઃખી થશે નહિ; કેમકે ભૂખ ને તૃષા તો શરીર સાથે સંબંધ ધરાવે છે, એનો આભાસ કેવળ મનનેજ થાય છે; પરંતુ તેની સાથે આત્માને કાંઈ લેવાદેવા નથી, એમ એ જાણે છે. જે પોતાની દિવ્યતા દૃઢપણે સમજે છે, તેને મન તો ભૂખ, તૃષા કે થાક કાંઈ બાધ કરતાં નથી. જેમ ઘોડાની ભૂખ વગેરે તેના સવારને હેરાન કરતાં નથી, તેજ પ્રમાણે મન કે શરીરનો થાક ને ભૂખ આત્માને દુઃખકર્તા થતાં નથી. શરીર ને મન માટે અમુક બાહ્ય વસ્તુઓની આવશ્યકતા છે. વ્યાવહારિક કાર્ય કરવા માટે તેની જરૂર પડતી હોવાથી વેદાંતીનું મન આ વસ્તુઓ માટે ઇચ્છા કરે છે; પણ આત્મસાક્ષાત્કારને માટે તે એ વિષે બહુ દરકાર કરતો નથી. કોઇ પણ વસ્તુની ઇચ્છા તેને દુઃખ ઉત્પન્ન કરતી નથી. કોઇ પક્ષી ઝાડની ડાળી ઉપર બેસી કલ્લોલ કરે ને તેથી વૃક્ષની ડાળી આમતેમ હાલે, તેની એ પક્ષીને દરકાર હોતી નથી; કારણકે ડાળી કદાચ તૂટી જાય, તોપણ પોતાની પાંખો વડે એકદમ ઊડી જવાશે, એમ તેના મનને ખાતરી હોય છે. અહીંયાં બાહ્ય દૃષ્ટિએ તો ડાળીના આધારેજ તે પક્ષી બેઠેલું છે; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે જોતાં ડાળીથી તે સ્વતંત્રજ છે. આ પ્રમાણે વેદાંતી પણ સામાન્ય મનુષ્યોની માફક ઇચ્છાઓથી લપટાયેલો હોય, છતાં પણ સ્વતંત્રજ છે. ઇચ્છા તૃપ્ત ન થતાં અજ્ઞાનીના જેવું તેને દુઃખ થતું નથી.

એક પેન્સિલ ખોવાયાથી આપણા મનને બહુ વ્યથા થતી નથી; પરંતુ જો પાંચ હજાર રૂપિયા ગેરવલ્લે પડે, તો કાળજું છટકી જાય છે. હવે શોધ તો એ બન્ને વસ્તુઓની મનુષ્ય કરે છે; પણ બન્નેમાં તફાવત છે. પેન્સિલ સારૂ તે વ્યગ્ર ચિત્તે કામ નથી કરતો, પણ રૂપિયા સારૂ અવ્યવસ્થિત મનથી શોધ કરે છે. જ્યારે વેદાંતીને મન રૂપિયા જાય કે પેન્સિલ જાય તે બન્ને સરખાંજ છે. એક દાખલો લઇ આ વાત સુદૃઢ કરીએઃ—

એક વાર એક સાધુ મોટા શહેરમાં થઇને જતો હતો. એક સ્ત્રીએ એને પોતાને ઘેર આવવા કહ્યું. ઘેર જઇને તે સ્ત્રીએ સાધુને દૂધ પીવા આપ્યું. દૂધ પ્યાલામાં કાઢતાં તેના ઉપર બાઝેલી તર પણ પ્યાલામાં પડી જવાથી પેલી સ્ત્રીથી “અરેરે” એવો ઉચ્ચાર

છે એના પ્રભુ ગુસ્સે થયા વિના રહેતા નથી એક તો એ દાસ પણ પોતાનો છે, અને માટેજ તે પ્રિય હોવો જ જોઇએ, અને મહાનુભાવની ભગવદીયો પણ સ્વામ હોવાથી પ્રિય છે, તેથી બંન્નેના શ્રેયની ક્ષતિ ન થાય માટે પ્રભુ ક્રોધથી દાસને અપરાધની શિક્ષા કરે છે ૩

જ્યારે મોટા કુળમા પ્રગટ થયેલા પણ પોતાના કુળને યોગ્ય ગતિ ત્યજી દે છે, ત્યારે તે કુળના સ્વામી ક્રોધ કરે છે, એમા કંઈ પણ સંશય નથી જ્યારે પ્રભુએ જે કુળનો ઉત્તમોત્તમ અધિકાર સ્થાપન કર્યો, અને તે કુળમા પ્રગટ થઇને જો પછી તે કુળના મહાન્ સ્વામીને ન છાજતી વર્તણુક ચલાવે તો તે કુળનુ સર્વસ્વ-તેના નાથ તે કુળમા પ્રગટ થયેલા ઉપર કોપે તેમા સંશય શો? ૪

બધા ઠેકાણા શોધી વળો તો પણ સ્વધર્મ સન્માર્ગની ઝાંખી પણ હવે થવી મુશ્કેલ છે કલિના દોષમય વાતાવરણથી આછન્ન થયેલા હૃદયોથી સ્થાપી રચનામા આ ઉત્તમ માર્ગની સ્થિતિ ક્યાંથી હોઇ શકે? જ્યારે તેના માર્ગના દર્શન દુર્લભ થઇ ગયા, તો પછી તે માર્ગના પ્રકાશક શ્રીમદાચાર્યચરણના ચરણારવિંદમા નિષ્ઠા-ભાવ ભક્તિ ક્યાંથી? તેના વિના પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાનુ એકજ સાધન તે દૈન્ય ક્યાંથી આવવાનુ? શ્રીહરિરાયપ્રભુ આજ્ઞા કરે છે કે, આ સમયમા તો નથી સન્માર્ગની મર્યાદા, કે નથી શ્રીમદાચાર્યચરણમા નિષ્ઠા કે નથી દીનતા ૫.

न या तद्वाक्यपरता न वैराग्यं तथाविधम् ।
न यथा लाभसंतोष कथं कृष्णः प्रसीदति ॥६॥

શ્રીમદાચાર્યચરણે જે જે હિતાર્થવચનો આજ્ઞા કરેલા છે, તેમા તત્પરતા, તેમજ તેવું પરમ વૈરાગ્ય, પણ નથી મળ્યુ પ્રભુના,

થતાં તમને ઉન્નતિજ પ્રાપ્ત થશે અને માથા ઉપર એટલે મગજ ઉપર ચિંતાના રૂપમાં રાખશો તો તમારો નાશ થશે.

વેદાંતને બરાબર સમજવાથી આશ્ચર્યપૂર્વક સર્વત્ર પ્રભુનેજ જોશો. અન્નમાં પ્રભુ, પાણીમાં પ્રભુ, વૃક્ષમાં પ્રભુ, સર્વત્ર પ્રભુ, પ્રભુ ને પ્રભુજ દેખશો. અખિલ બ્રહ્માંડ સ્વર્ગ સમાન ભાસશે. આમ વેદાંત તમારી ઇચ્છાઓ છીનવી લઇને તમને દુઃખી બનાવતું નથી; પરંતુ તમને સ્થિતિને અનુકૂળ થતાં શીખવે છે. ઇચ્છાઓના જુલમથી તેવો મનુષ્ય પીડાતો નથી, પણ ઊલટું ઇચ્છા તેની દાસી થઇને ઊભી રહે છે. જો કોઈ ઘોડાની પૂંછડી બરાબર પકડી રાખે, તો ઘોડો કૂદશે, તોફાન કરશે અને લાત પણ મારશે. લોકો એવુંજ કરે છે. ઇચ્છાઓ એ ઘોડા જેવી છે. જે તેમની પૂંછડી પકડે છે, તે તેની સાથે ઘસડાય છે ને ખાડામાં પડે છે; માટે ઇચ્છારૂપી ઘોડાની પૂંછડી પકડશો નહિ, પણ સવારી કરજો; તેથી તે ઊલટી સહાયક થઇ પડશે. તમારી ઇચ્છાઓ ઉપર સત્તા ભોગવો. આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરો. તમારી દિવ્યતા સમજશો, તોજ તમે આનંદ ભોગવશો.

એક બીજી શંકા એ છે કે, આમ મન ધ્યાનસ્થ રાખવાથી પ્રત્યાઘાત ને થાય? મગજને તે નિર્બળ નથી બનાવતું?

'રામ' તમને પોતાના અનુભવ ઉપરથી કહે છે કે, માત્ર તમારામાં આમ કરવાથી બળનીજ વૃદ્ધિ થશે. હવે કયા વિધિ પ્રમાણે આ કાર્ય કરવું તે વિષે બે બોલ કહીશું:—

પ્રાતઃસમયે કે બીજી કોઈ વેળાએ આ ચોપાનિયામાં જે વિધિ સમજાવ્યો છે, તે પ્રમાણે કરશો તો તે વખતે તમારૂં મન દિવ્યતા અનુભવશે, આહ્‌લાદ પામશે. જ્યારે આ સ્થિતિની પૂર્ણ ટોચે પહોંચો, ત્યારે "ઓમ્" નો ઉચ્ચાર કરવો બંધ કરજો. જ્યાંસુધી એ સ્થિતિ રહે, ત્યાંસુધી તેમાં રહેજો. ધીમે ધીમે એની મેળેજ પાછું જગતનું ભાન થવા માંડશે. કોઈ વખત કદાચ અર્ધો કલાક આમ રહેશે, કોઇ વખત કલાક રહેશે, કોઇ વાર બે કે ત્રણ ને તેથી વધારે કલાક રહેશે. દિવસે દિવસે આમ વધારે સમય રહેશો ને તમારી દૈવી શક્તિ ઉત્તરોત્તર વધતી જશે.

જેઓ પ્રારંભના અભ્યાસીઓ છે, તેમણે અર્ધા કલાકથી વધારે વખત આ સ્થિતિમાં રહેવું નહિ. એક બીજું પણ કહેવા-

લાગી ગયું હોય, દાસ્યધર્મને સહજ પણ આંચ આવવા દીધા વિના પ્રભુ પ્રસન્ન કર્યા હોય તો આપણા આચાર્યચરણકમલને હૃદયમાં સ્થાપો. આપણા ગર્વ તથા દોષકોષનું દહન કરીને પ્રભુની સાથે મજબૂત ગાઢ-સંબંધ બાંધી દેનાર આપણા ગુરુ શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલને હૃદયમાં પધરાવો. અને તે કાર્ય જો થઇ ગયું તો પછી બીજું કાંઇ કરવાનું રહેતું નથી. જે તદીય છે, તેને તો શ્રીમદાચાર્યચરણના દૃઢ આશ્રયથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. બીજાં કોઇ સાધનો તેને કરવા પડતા નથી, કવિવર દયારામભાઇ કહે છે કે, 'શ્રીમહાપ્રભુનો ભજ ભરોસો, એજ અન્યાશ્રય' એટલા માટે શ્રીમહાપ્રભુમાંજ દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો એ તદીયનો મુખ્ય ધર્મ છે. ૧.

सङ्गः सतामेव सदा विधेयो नासतां क्वचित् ।
सत्सङ्गतो हरौ बुद्धिरसत्सङ्गाद् गृहादिषु ॥२॥

સંગ કરવો તો સત્પુરુષનોજ કરવો. સંગ પણ સત્પુરુષનોજ થાય એવી પ્રાર્થના કરવી. કેમકે સત્પુરુષો સજ્જનોને તરનાર છે. અસત્પુરુષોનો સમાગમ કદાપિ ન કરવો. સત્પુરુષોના સંગથી પ્રભુમાં બુદ્ધિ થાય છે. દુષ્ટ પુરુષોના સંગથી ગૃહાદિમાં આસક્તિ થાય છે. વસ્તુતઃ તો શ્રીમદાચાર્યચરણમાં રતિ રાખવી એજ મુખ્ય કર્તવ્ય છે. છતાં તે કાલબળથી ન્યૂન થાય તો શ્રીમદાચાર્યચરણની આજ્ઞા પ્રમાણે તાદૃશ ભગવદીયો સાથે સત્સંગ કરવો. એવા તાદૃશ ભગવદીયોના સંગથી એ ભગવદીયોના પરમ પ્રેષ્ઠ પ્રભુમાં પ્રેમ થાય છે. ભીંજાયલા હોય તેજ ભીંજવે છે રંગાયલા હૃદયનોજ રંગ અન્ય અરક્ત હૃદયને રંગે છે, પ્રભુપ્રેમ સુવાસિતનાજ સંગથી હરિરસિક સુગંધનો પાસ લાગે, પણ પરજનોનો, આસુરાવેશીનો સંગ

ધ્યાનસ્થ થઇ જવાય. ભાવણો અમારે સાંભળવાં નથી કે પુસ્તકો પણ વાંચવાં નથી." જેઓ આમ કહે છે તે મોટી ભૂલ કરે છે. તમારા માર્ગમાં કંટકરૂપ શું છે ? માત્ર અજ્ઞાન; અને આ અજ્ઞાન એટલે શું ? શંકા, વ્યાવહારિક વિચારો, દુષ્ટ વૃત્તિઓ વગેરે. જેને પોતાની દિવ્યતામાં, ઈશ્વર સાથેની અભેદતામાં શંકા નથી, તે તો હરદમ ધ્યાનસ્થજ છે. માત્ર શંકાઓજ મનને અસ્વસ્થ રાખે છે. જે મનુષ્ય પુસ્તકો વાંચી આ પ્રકારની નિર્બળતાનું શોધન કરે છે, તે ધીમે ધીમે શંકાઓ દૂર કરી શકે છે. સાધારણ મનુષ્ય પણ ખાસ ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં આવવા પ્રયત્ન કરે ત્યારે આવી શકે છે; પરંતુ અભેદતામાં પૂર્ણ વિશ્વાસવાળો મનુષ્ય તો હાલતાં-ચાલતાં કે ગમે તે સ્થિતિમાં ધ્યાનસ્થજ હોય છે. આવી સ્થિતિ જેની છે, તેજ વધારે બળવાન છે.

પ્રશ્નઃ—મનુષ્યનો આત્મા કર્મો અને તેનાં ફળોનો કર્તા ને ભોક્તા નથી ? મનુષ્યના કૃત્યને અને આત્માને શું લેવાદેવાજ નથી ?

ઉત્તરઃ—ના, સત્ય સ્વરૂપ આત્મા વેદાંત પ્રમાણે કર્તાયે નથી, તેમ ભોક્તાયે નથી. જો આત્મા કર્તા કે ભોક્તા હોય, તો તે નિર્લેપ રહી ન શકે. જેને તમે કર્તા માનો છો, તે તો અસત્ય અહંભાવ છે, આત્મા નહિ. આ અહંભાવને પણ આત્મામાંથીજ સત્તા–સ્ફૂર્તિ મળે છે.

પ્રશ્ન કઠિન છે, ને પૂર્ણ રીતે તથા સવિસ્તર તેમાં ઊંડા ઊતરીએ, તો કલાકોના કલાકો જોઇએ, માટે માત્ર એકજ ઉદાહરણ આપીશું.

ધારો કે ભ્રમણાથી એક ખૂણામાં તમે સર્પ દીઠો, પણ જ્યારે એની પાસે જઇને અડકીને જોશો, તો સર્પ નહિ જણાતાં માત્ર દોરડાનો કકડોજ જણાશે. દોરડાના કકડાને ભ્રમણાથી તમે સર્પ તરીકે ગણ્યો, પણ વાસ્તવિક રીતે તો તે દોરડુંજ હતું. બુદ્ધિ વડે વિચાર કરવા છતાં પણ તમે આત્માનેજ કર્તા માનો છો, તેનું કારણ તમારૂં વિચાર કરવાનું સાધન બુદ્ધિ પણ અસ્થિર અને ભ્રમિત હોય છે, માટેજ તમે આવો અધ્યારોપ કરો છો; પણ જે સ્થિતપ્રજ્ઞ છે, જે નિશ્ચળ બુદ્ધિવાળો છે, તે તો આત્માને કદી પણ કર્તા કે ભોક્તા માનતો નથી.

આપણે આગળ સાક્ષાત્કાર કરવાના વિધિ વિષે કહ્યું છે-

નહિ ગોલોકાદિક પણ તુચ્છ છે, એ સેવા કરતી સ્થિતિમાં જે આનંદ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવો અન્યત્ર નથી, માટે તેજ સ્થિતિમાં રહેવું એજ પરમ સ્વરૂપ છે તે સેવા મન વગેરેથી કરવી, માનસિક સેવા કરતી મન વગેરે સર્વ ઇન્દ્રિયગણ અને દેહ વગેરે પરિકર સેવોપયોગી બનાવવા પ્રભુની સેવા વિના તેનો બીજે ઠેકાણે વિનિ યોગ ન થાય તેની ખાસ સંભાળ રાખવી તનુજા વિત્તજા સેવા કરતા કરતા માનસી સેવા જે પરમ સ્વરૂપ છે, તે સિદ્ધ થાય ? પ્રેમથી તનુ સેવા વેળાએ સેવોપયોગી પદાર્થોનો સાક્ષાત અનુભવ નથી થતો માનસી સેવા સિદ્ધ થતા દૃષ્ટિએ અનુભવ થાય છે, પ્રભુને પધરાવવાના સિંહાસનમાં કે ગાદીમાં લૌકિક પદાર્થો દૃષ્ટિગો-ચર થતા નથી, પરંતુ તે સ્થળે સાક્ષાત્ શ્રીઠાકોરજીના દિવ્યગાદીના દર્શન થાય છે એવી રીતે સર્વ। સમજવાનું આગળ અલૌકિક અનુભવથી અધિક [illegible]

सदानुसरति कार्यं निवेदनस्मरणैरपि ।

सद्भिः सह तत्र कार्यं क्षणात्न हृदय विगेत् ॥८॥

શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞાનુસાર ભગવદીયોની મધ્યે સ [illegible] નિવેદનનું અનુસંધાન કરવું, એ આજ્ઞા આપે નવરત્ન ગ્રંથમાં કરી છે એવા કોઇ નિજ ભગવદીયોનો સુભાગ્યે કદીને સમાગમ થાય તો તેમની સાથે નિરંતર નિવેદનનું સ્મરણ કરવું પોતાનું કહેવાતું સર્વસ્વ તુલસીદલ લઈને શ્રીમદાચાર્યચરણ કૃપાળુ પ્રભુને અર્પણ કરેલ છે, અને તેનો વિનિયોગ પ્રભુમાંજ થવો જોઈએ તેમજ સ્વામી સેવકને બંધાયલો છે એમ નમે તેમ સર્વ જોઈએ

ટીકા કરો, પણ તેથી તેને પોતાને ધિક્કારવાનો તમને અધિકાર નથી. કહેવત છે કે, "પાપને ધિક્કારો, પણ પાપીને નહિ."

પાપને ધિક્કારવાની સાથે પાપી ઉપર પ્રેમ કરવો એ વાત મુશ્કેલ નથી. તમે કહેશો કે પાપ તે પાપજ છે, પણ જરા વિચાર કરો. કોઇ પણ કૃત્ય પોતાની મેળે પાપમય છેજ નહિ. જેમ શૂન્ય એકલું હોય તો તેની કિંમત નથી; તેમજ કૃત્ય એકલું પાપ કે પુણ્ય છેજ નહિ. શૂન્યને દશાંશના ચિહ્નની જમણી બાજુએ મૂકો, તો તેની કિંમત ઓછી થશે ને ડાબી બાજુએ મૂકો, તો કિંમત વધી પડશે.

પાપના સ્વરૂપને ન સમજવાથીજ પાપને ધિક્કારવા સાથે પાપી ઉપર પ્રેમ કરવાનું મુશ્કેલ લાગે છે. મનુષ્ય અજ્ઞાનતાથી કૃત્યને મોટું ને નાનું સ્વરૂપ આપે છે. ખાસ યાદ રાખો કે, ધર્મ ને સદ્‌ગુણ એ જેમ અંતઃકરણ માટે છે, તેમ પાપ પણ હૃદયને માટેજ છે. પાપ ને પુણ્યનો મનની સ્થિતિ સાથે સંબંધ છે, માટે મનનેજ ઉન્નત કરવાનું છે.

બાલ્યાવસ્થામાં બાળક માતાના સ્તનનું પાન કરે છે, પરંતુ પુખ્ત વયે એ પ્રમાણે કરવું મનુષ્યને માટે યોગ્ય કહેવાશે? કદાપિ નહિ. બાળકને માટે એ યોગ્ય છે; પરંતુ મોટી વયે તે અયોગ્ય છે અને તેથી પાપ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે અમુક દૃષ્ટિબિંદુથી અમુક કૃત્ય પાપ છે, પણ તેજ કૃત્ય બીજાને માટે બીજા દૃષ્ટિબિંદુથી પાપ નથી. દુનિયામાં દરેક પાપને માટે આમજ છે એ ખૂબ યાદ રાખવું; માટે કૃત્યોને ભલે ધિક્કારો, પણ કૃત્યના કરનારાઓને ધિક્કારવાનો આપણને અધિકાર નથી. શેખ સાદી કરીને ઇરાનનો એક વિદ્વાન ને નામાંકિત પુરુષ હતો. તેની કૃતિઓ-પુસ્તકો એમર્સને અંગ્રેજી ભાષામાં ઉતારી છે. તે લખે છે કે, "જ્યારે હું નાનો હતો, ત્યારે મક્કે મુસલમાનોના પવિત્ર ધામમાં જતો હતો. સંઘમાં રિવાજ હતો કે, મધ્ય રાત્રિએ બધાએ ઊઠીને પ્રભુપ્રાર્થના કરવી. એક રાત્રિએ સાદી ને તેના પિતા ઊઠ્યા ને તેમણે પ્રાર્થના કરી, પણ બીજા કોઇ ઊઠ્યા નહિ. આથી સાદીએ પોતાના પિતાને કહ્યું કે, 'જુઓ આ કેવા' આળસુ લોકો છે કે કોઇ ઊઠતા નથી ને પ્રાર્થના કરતા નથી?' પિતાએ સખ્ત શબ્દોમાં કહ્યું: 'અરે સાદી! વહાલા પુત્ર! તું

तदेव समर्पणीयम् । यथेच्छा तथा क्रियते तदा सिद्धिर्भवेत् । एतज्ज्ञानं जीवानां स्वतो दुर्लभतरं तथापि श्रीमदाचार्यप्रकटितसेवारीतिमवलोक्य मनसि भगवत्प्रीतिर्भावनीया । तत्र प्रथमं प्रभुर्दयापूर्णः । सर्वथा भक्तदुःखं ज्ञायते । अत्यन्तनिकटगम्यः । लीलातिरिक्तं किमपि न ज्ञायते । स्वमनमात्रेषु परिचितः । अन्यत्किमपि न ज्ञायते । क्षणेपि सन्तोषं प्राप्नोति । क्रोधः स्थिरीभूतो न भवति । सम्बन्धिवाक्यं परिपालयति । परमोदारोस्ति । किमपि दातुं न विचारयति । तस्य सर्वत्रोत्तमत्त्वम् । स्वजनपक्षपातपूर्णः । लीलासुनिमग्नः । शोकग्रस्तहृदयतो दूरीगच्छति । "शोकग्रस्तं मनं दृष्ट्वा कृष्णो गच्छति सत्वर"मितिवचनात् । भक्तजनेषु सदा निरुद्धः । यथा बालः केनापि परिचितो न भवति तद्विना भक्षणं न क्रियते रुदनं कुरुते तथा भक्तिमार्गीयैः स्वजनैः परिचितोस्ति । अन्यत्किमपि न ज्ञायते । अङ्गीकृतजीवानां धर्मार्थकामानां विघातं कृत्वा स्वस्वरूपदानं दत्वा स्वस्मिन् प्रीतिमुत्पादयति । यथा बालकः स्नेहं दृष्ट्वा उत्सङ्गे समागच्छति हास्यं करोति क्रीडति एवं कृष्णोपि विज्ञेयः ॥

ઉપસંહાર—શાપરેઢોત્સવગ્રહસિત કુમારસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ એતાદશ સ્વરૂપ છે એમ જાણીને સેવા કરવી જ્યારે જે સમયે જેની અપેક્ષા કરે તેજ સમર્પવું, એ સેવા જે પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણની ઇચ્છા તેજ પ્રકારે બનાવે તોજ સિદ્ધિ થાય આ જ્ઞાન જીવને સ્વતઃ બહુ અતીવ અશક્ય છે, તથાપિ શ્રીમદાચાર્યપ્રકટિત સેવારીતિનું અવલોકન કરીને મનમા ભગવત્પ્રીતિની ભાવના કરવી.

એટલામાં દેવતા અદૃશ્ય થઇ ગયો ને પેલાને બીજું સ્વપ્ન આવ્યું. તે વખતે તે દેવતાના હાથમાં એક પુસ્તક હતું. દેવતા એ પુસ્તકનાં પાનાં ફેરવતો હતો, તે વખતે શેખે તેને પૂછ્યું કે, "શું કરો છો?" દેવતાએ કહ્યું: "ફરીથી પુસ્તક તપાસી જાઉં છું ને ઈશ્વરભક્તોનાં નામ તેમની પંકિત પ્રમાણે ગોઠવું છું." શેખે કહ્યું: "મને એ પુસ્તક જરા જોવા દેશો?" દેવતાએ પુસ્તક જોવા આપ્યું, તો શેખ વિસ્મય પામ્યો; કારણકે એમાં પોતાનું નામ સર્વની પહેલાં લખેલું હતું.

જો તમે મનુષ્ય જાતિને ભજશો, એટલે કે મનુષ્ય તરીકે નહિ ગણતાં ઈશ્વરતુલ્ય ગણશો–દરેક વસ્તુમાં ઈશ્વર જોશો–તો તમે વાસ્તવિક રીતે ઈશ્વરનેજ ભજો છો. ટીકા કરવી–નિંદા કરવી એ ઈશ્વરથી વિમુખ રહેવા જેવું છે. મનુષ્ય પોતાના દુર્ગુણો જાણવા છતાં પોતાને ધિક્કારતો નથી; પણ બીજામાં એજ દુર્ગુણ જોઇને તિરસ્કાર કરે છે! તિરસ્કારથી દૂર રહો, દુર્ગુણથી દૂર રહો, એટલે ઈશ્વરને તરત ઓળખશો.

એક રાજ્યનો નોકર પોતાનું કામકાજ છોડી રાજાની પાસેજ પોતાનો સઘળો સમય વ્યતીત કરે, તો તેને નોકરી વહેલી છોડવી પડે. તેણે રાજાને ભજતાં પણ પોતાની ફરજો તો અદા કરવીજ જોઇએ. તે મુજબ દેવદર્શને જવું, ત્યાં માળા ફેરવવી ને પ્રભુની ચરણપૂજા માત્ર કરવી એટલાથી ચાલે નહિ. મનુષ્યે પોતાના જાતિબંધુઓ તરફ પણ પોતાની ફરજો અદા કરવાની છે. પ્રભુને ઉત્તમ પ્રકારે ભજવાનો રસ્તો તો પોતાના મિત્ર વગેરેમાં પ્રભુને જોવો, તેના દોષો પ્રતિ લક્ષ ન કરતાં, તેની નિંદા ન કરતાં, તેમાં ઈશ્વરદર્શન કરવું એજ છે અને તેમ કરતાં કરતાંજ આપણે આત્મસાક્ષાત્કાર કરી શકીશું.

આપણે આપણા શત્રુમાં શા માટે ઈશ્વરદર્શન કરી શકતા નથી? કારણ એ છે કે, આપણે તેનામાં દોષ જોઇએ છીએ. આ દોષદૃષ્ટિ દૂર કરવી જોઇએ અને સર્વત્ર પ્રભુનેજ જોતાં શીખવું જોઇએ. ઘણી વખત નીરો જેવા લોકો પણ આપણે જોઇએ છીએ. તેઓ નાની વયમાં ધર્મિષ્ઠ ને નીતિવાન હોય છે, પરંતુ અંતે દુષ્ટ નીવડે છે. ઇંગ્લેંડનો પાંચમો હેન્રી રાજા નાનપણમાં અને જુવાનીમાં દુષ્ટ હતો, પરંતુ મોટી વયે ઘણો સારો નીવડ્યો હતો; માટે અમુક માણસ હંમેશાં આવોજ રહેશે, એમ નિશ્ચય કરી બેસવું

અવિદ્યાના ત્રણ કાર્ય સિદ્ધ કરવાને માટે નિદ્રા, ચિન્તા અને ઈન્દ્રજાલતા એવી ત્રણ પ્રકારની અવિદ્યાની શક્તિયો જીવ વિષે હમેશા રહેલી છે. ૧.

सकलेन्द्रियवृत्तीनां निद्रा चेतसि यो लय ।
तत्र चित्तेन सृज्यन्ते पदार्थाः स्वाप्निकाः परे ॥२॥

ચિત્તમા ઇન્દ્રિયોની બધી વૃત્તિયોનો લય થઇ જવો, તેનૂં નામ નિદ્રા, આ નિદ્રામા બીજા સ્વપ્ન સમ્બન્ધી પદાર્થો ચિત્તવડે ઉત્પન્ન થાય છે ૨,

बाह्यवृत्तिनिरोधात्मा स एव स्वाप उच्यते ।
मनसाऽपि लय प्राज्ञे सुषुप्तिरिति चोच्यते ॥३॥

આગ બ્હારની વત્તિયોનૂં જેમા રોકાણ થઈ ગયૂ છે, તેની સ્થિતિને સ્વાપ કહેવામા આવે છે. પ્રાજ્ઞ એવા પુરુષમા મનનૂં પણ વિલીન થઇ જવૂ, તેને સુષુપ્તિ કહેવામા આવે છે. ૩.

आनन्दानुभवस्तत्र प्रत्यभिज्ञानबोधित ॥३ै॥

આ સુષુપ્તિમા જ્ઞાનદશાને લીધે જાગ્રત થયેલો આનન્દનો અનૂભવ રહેલો છે ૩ૈ

अज्ञानहेतुर्निद्रा स्याच्चिन्तान्यज्ञानकारणम् ॥४॥

નિદ્રા એ અજ્ઞાનના કારણરૂપે રહેલી છ, જ્યારે જુદા પ્રકારનૂં જ્ઞાન થવાને કારણે ચિન્તા રહેલી છે. ૪.

अन्यथाज्ञानहेतुस्तु भोक्ता तत्रेन्द्रजालता ॥४ै॥

દુષ્ટ વિચાર તરફ અલક્ષ રાખીએ, તો તેવા વિચારો તેના પેદા કરનાર તરફજ પાછા વળે છે. હવે અલક્ષ શી રીતે રહેવાય? આપણે આપણી દિવ્યતાનું ભાન રાખીએ, આત્મકેંદ્રથી ચલિત થઇએ નહિ, સાત્વિક વૃત્તિ રાખીએ, સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરીએ, તો કાંઇજ હાનિ થાય એમ નથી.

જે સમયે મન, મનરૂપે નહોતું તે સમયે લખાયેલું એક કાવ્ય છે. તેનો ભાવાર્થ ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવાનો છે, માયાને દૂર કરી નિંદા વગેરેથી દૂર રહેવાનો છેઃ—

"અહા! વહાલા! તું એટલો તો પાસે રહે કે જરાયે છેટું રહે નહિ." અહીં "વહાલા" પ્રભુને સંબોધીને કહે છે કે, જે પ્રભુ માથામાં વાળને ઊગવાની શક્તિ આપે છે, નસોમાં વહેવડાવે છે ને વાચામાં શક્તિ રેડે છે. વાચામાં, દૃષ્ટિમાં, શ્રવણમાં, મિત્રમાં, શત્રુમાં, ભાઇમાં, સર્વમાં એજ પ્રભુ રમણ કરી રહ્યો છે. જાણીને આનંદ પામો કે જાણ્યેઅજાણ્યે પણ, તમે જે જે ઇચ્છાઓ કરો છો, તે સર્વનું અંતિમ કારણ પ્રભુજ છે. સર્વ ઇચ્છાઓનો હેતુ પ્રભુપ્રેમ મેળવવાનોજ છે. સુખ એજ ઈશ્વર છે."

દિવ્યતાનો—ઈશ્વરનો—સાક્ષાત્કાર એટલે સુધી થવો જોઇએ કે, "મારૂંતારૂં" નષ્ટ થાય, સર્વ માયિક બંધનો તૂટી જાય. જિસસ ક્રાઇસ્ટનું વચન સત્ય છે કે, "તમારૂં સર્વ વહેંચી દો, ગરીબોને આપી દો, ને મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવો." પરંતુ લોકો આમ કરતાં ડરે છે.

ઓ આધુનિક સુધારાવાળાઓ! જિસસ ક્રાઇસ્ટનાં એ વચનામૃતો ને કૃત્યોમાં જે સત્ય રહેલું છે, તેનો વિચાર કરો. વેદાંત ડંકો વગાડીને કહે છે કે, રામ અને રાવણ બેઉને કદી પણ સાથે ભજી શકાય નહિ. જ્યારે જગતના વિચારો, જગતનાં બંધનો, ધન—દોલત, ઇચ્છાઓ સર્વ પ્રભુમાં લીન થઇ જાય છે; ત્યારેજ ખરો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

"પ્રભુ! મારે કોઇ સગુંસંબંધી નથી, તુંજ મારો સર્વ છે."

त्वमेव माता च पिता त्वमेव । त्वमेव बंधुश्च सखा त्वमेव ।
त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव । त्वमेव सर्वं मम देवदेव ॥

દૃઢતાપૂર્વક અનુભવો કે પ્રભુમાંજ તમે રમણ કરી રહ્યા છો. તમારૂં નિવાસસ્થાન પણ પ્રભુજ છે અને પ્રભુ પણ તમે પોતેજ છો.

यथा निद्रानिवृत्तिस्तु लोके क्लेशेन चिन्तया ।
तथा संसारसन्तप्तश्रवणे कृष्णचिन्तया ॥९॥
अत. परीक्षिच्छुकयोर्न साभूद बाधिका क्वचित् ॥९½॥

લૌકિક કાર્યોની સ્થિતિમાં માણસને કાંઇ ક્લેશ થયા હોય કે કાંઇ ચિન્તા થઇ હોય તો તેથી નિદ્રા ઊડી જાય છે. તેજ પ્રમાણે સંસારથી સન્તપ્ત થયેલા જીવને શ્રવણને સમયે પ્રભુવિષયક વિચાર ચાલતા નિદ્રા ઊડી જાય કે આથીજ ભાગવતજીના ઉપદેશ અને શ્રવણ વખતે અનુક્રમે શ્રીશુકદેવજી અને રાજા પરીક્ષિતને (સાત દિવસ પર્યન્ત) નિદ્રા ક્યાય પણ અડચણ કરનારી થઇ નહીં ૯½

इदानीन्तनलोकाना न संसारोऽस्ति दुःखकृत् ॥१०॥
कृष्णचिन्तापि नैवास्ति ततो निद्रा हि बाधते ॥१०½॥

અત્યારના મનુષ્યોને સંસાર પણ કાંઈ દુઃખ કરનારો નથી, કે તેઓને પ્રભુ વિષયક કાંઇ વિચાર પણ હોતો નથી એથી કરીનેજ નિદ્રા અડચણરૂપ થઇને પડી છે ૧૦½

तया विमोहिता कृष्णकथामाकर्णयन्ति हि ॥११॥
अत एव न विज्ञानं जायते सर्वतो हरेः ॥
ततः संसारसंसक्ता भ्रमन्त्याभूतसम्प्लवम् ॥१२॥

એ નિદ્રાથી મુગ્ધ થયેલા મનુષ્યો પ્રભુની કથાનું શ્રવણ કરી રહેલા છે, તેથી કરીને તેઓને પ્રભુવિષયક સર્વદેશી વિશેષ જ્ઞાન

ક્રાઇસ્ટે અગિયારજ શિષ્ય કર્યાં હતા, પરંતુ સમગ્ર વાતાવરણમાં તેના શબ્દો એકઠા થઇ રહ્યા હતા; તેથીજ આજે કરોડો મનુષ્ય તેનું અધ્યયન કરે છે. સત્યને દબાવીને પાતાળમાં દાટો, તોપણ તે-તો પુનરુત્થાન પામશેજ.

ઘણા આવા વિચારો પ્રદર્શિત કરે છે; પરંતુ તેને 'રામ' જુદે પ્રકારે જણાવે છે. 'રામ'ની પદ્ધતિથી ઘણાને ફાયદો થવાનો. 'રામ' કહે છે કે, જો તમે આમાં રસ લેશો, આ વિચારોને આગળ વધારશો, એકબીજામાં ચર્ચા કરશો, આપલે કરશો, તો જરૂર ફાયદોજ છે. 'રામ'ના ગયા પછી મંડળી સ્થાપો તો સ્વામીના ઉપદેશો અને એમર્સનનાં, વ્હીટમૅનનાં તથા સ્પેન્સરનાં પુસ્તકો બરાબર વાંચજો. મંડળી સ્થાપો પણ અમુકજ નામ ન આપશો. મંડળીમાંથી કોઇ પણ જો નવું શોધી કાઢે, સત્ય જણાવવાને નવી વાતો મદદરૂપે આણે, તો તે સુખેથી સાંભળજો અને કોઇ બીજો પોતાના અનુભવની સ્થિતિમાં નવીન વિચાર જણાવે, તો તે પણ સાંભળજો.

આ સિસોટી વગાડીએ તો કોયલ જેવો અવાજ નીકળે છે; અને ગમે ત્યારે પણ વગાડીશું ત્યારે કોયલનોજ સૂર તેમાંથી આવશે, પણ એ નાદ કાંઈ સાચો કોયલનો નથી. કોયલનો ખરો સ્વર તો કોઇ પણ દેશકાલ મર્યાદાના બંધનમાં લાવી શકાયજ નહિ. કોયલને જ્યારે ગાવું હશે, ત્યારે તે તો આપોઆપજ ગાશે. આપણે પાસે જઇને કહીશું કે, "હે કોયલ! તું ગા!" તે સમયે તે નહિ ગાય; માટે અમુક વખતેજ ભાષણો કે ઉપદેશ કરવો, એમ બંધન કદી ન રાખવું; કારણકે તેમાં લાભ નથી.

અમુક કૃત્રિમ નિયમોના બંધન વડે કદાચ પૈસા એકઠા કરી શકાય. પણ સત્ય તેથી માર્યું જાય છે. આમ કરવાથી સત્યરૂપી જિસસને પૈસા માટે ક્રૉસ પર ચઢાવવા જેવું થાય છે, માટે 'રામ'નું કહેવું એ છે કે, જો મંડળી સ્થાપો તો સ્વાભાવિક નિયમ ઉપર સ્થાપજો, કોઇનું અનુકરણ કરશો નહિ.

ખ્રિસ્તીઓએ સંપ્રદાય બનાવીને એક મોટી ભૂલ કરી છે. આથી જો કે લાભ થયો હશે; તોપણ બાયબલમાંજ બધું સત્ય સમાઇ ગયું છે, એવું બંધન મૂકયાથી હાનિ પણ અતિશય થઇ છે. તેજ પ્રમાણે બુદ્ધ, મહંમદ વગેરેના ધર્મોમાં પણ થયું

૫૧ सत्संगनिर्णयः ॥

(અનુવાદક—વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી)

કૃપાપીયૂષસાગર શ્રીહરિરાયપ્રભુએ અંગીકૃત જીવો ઉપર દયા વિચારીને સાંપ્રદાયિક નિગૂઢ મતોને સ્પષ્ટ અને ગહન ભાવોના નિરૂપણ કરનાર અનેક ગ્રન્થો પ્રકટ કર્યા છે, એ અનુભાવીઓને વિદિત જ છે. આજ સુધીમાં તેઓશ્રીના લગભગ સવાસો નાના મોટા ગ્રન્થો પ્રકટ થઈ ગયા છે, પરન્તુ અપ્રસિદ્ધ સાહિત્ય તરફ જ્યારે દૃષ્ટિ કરવામાં આવે છે ત્યારે જણાયા વિના નથી રહેતું કે પ્રસિદ્ધિમાં આવેલું સાહિત્ય તો માત્ર એકચતુર્થ ભાગજ છે. તેઓશ્રીના ગ્રન્થોનો પરિચય કરાવવો અને તેનો પ્રચાર કરવો એ કાર્ય કલમસામર્થ્યની સીમાથી દૂર છે એટલે તે વિષે મૌનજ ઉચિત માનીને તેઓના વચનામૃતનું પાન ભગવદીયો કરો એટલી વિનંતિ કરું છું.

यथा जलं तु प्रकृतं सर्वत्रैव च तिष्ठति ।
अत एव प्रयत्नेन लभ्यते खननादिना ॥१॥
प्रयत्ने तारतम्यं च दृश्यते भूमिभेदतः ।
क्वचिच्छीघ्रं प्रकटति क्वचित् कालेन भूरिणा ॥२॥
यत्नेन कूपवाप्यादितडागादिषु लभ्यते ।
क्वचित्तु यत्नविरहेऽप्यस्ति नद्यादिषु स्वतः ॥३॥
उभयत्रापि यस्त्यक्त्वा सर्वं तत्रैव तिष्ठति ।
तस्य तत्सुलभं तत्र कूपे कश्चित् श्रमोऽपि हि ॥४॥

પુસ્તક વાંચવા લો ત્યારે તેનો કર્તા કોણ છે, તેનો વિચાર ન કરશો. ઉપનિષદોના કર્તાનીજ ખબર નથી; પુસ્તકો તેજ પ્રમાણે લખવાં જોઇએ. ઉપનિષદના કર્તાઓએ જગતને જે સત્ય જણાવ્યું છે, તેને માટે માન લેતા નથી. હિંદુસ્તાનનાં પડ્દર્શનોનાં મહાન પુસ્તકોમાં કોઈ પણ સ્થળે તેમના કર્તાનાં નામ નથી. પુસ્તક રચનાર નિષ્પક્ષપાતપણે પુસ્તક રચે છે. "સર્વ હક સ્વાધીન"નો જુસ્સો તેમનામાં નથી અને તેથી કરીનેજ "હુંજ સત્ય છું" એમ તેઓ જાણી શક્યા છે. જેવી મજા "હું પોતે સત્ય છું" એ માનવામાં છે, તેવી મજા "મેં સો પુસ્તકો લખ્યાં, હું લાખો રૂપિયાનો માલિક છું" એમ ધારવામાં ક્યાં છે? સત્યસુખ "હું સર્વ છું, પરમસત્ય છું," એમ ધારવામાંજ રહેલું છે અને નહિ કે દુન્યવી કીર્તિ ને ક્ષણિક ધન વૈભવમાં.

માટે પ્રત્યેક શ્વાસોશ્વાસ લેતાં દૃઢતાથી માનો કે, જગતની સર્વ વસ્તુઓ તમારી છે. જગતની સઘળી હવા તમારી પોતાની છે, સર્વ સુંદરતા તમારી છે. જગતના સર્વ ધર્મો, સિદ્ધાંતો, કૃષ્ણ, મહંમદ, રામ, જિસસ, સર્વે તમારાજ છે એમ માનો એટલે તમે આત્માની સર્વવ્યાપકતા પિછાનશો.

હવે નિરાશા કેમ દૂર કરવી તે માટે બે બોલ કહીશું. ઉપાય બહુ સહેલો છે અને તેટલા માટેજ લોકો તેની દરકાર કરતા નથી. અનુભવથી જણાયું છે કે, મહાન પુરુષો પણ જે રીતિ 'રામ' હમણાં જણાવશે, તેમાં ગોથાં ખાય છે. તમે જ્યારે તે અજમાવી જોશો, ત્યારે તેની અસરથી વિસ્મય પામશો. ઘરમાં બેઠા હો તે સમયે નિરાશા ઉત્પન્ન થાય, થાક જણાય, દુષ્ટ વિચાર આવે, ઇર્ષા થાય કે એવો કોઇ બીજો હલકો વિચાર આવે; ત્યારે નક્કી માનજો કે, તંદુરસ્ત શરીર હોય તો આવા વિચાર આવવા ન જોઇએ, માટે સમજવું કે તમારા પેટમાં કાંઇક વિકાર છે કે જે તમારા વિચારોને પણ વિકારી બનાવે છે.

કોઇ મનુષ્ય 'રામ'ની પાસે આવીને અઘટિત શબ્દો ઉચ્ચારે છે અથવા તો ક્રોધાયમાન થઇને બોલે છે; તો તે તેમનો દોષ નથી કાઢતો, તેમજ ક્રોધાયમાન થઇ પ્રત્યુત્તર નથી આપતો. કોઇ કરડાકીમાં બોલે કે ઇર્ષ્યા કરે, ત્યારે તમારે તેની સાથે તેજ પ્રકારે વર્તવું નહિ; પરંતુ તેના ઉપર દયા લાવી તેની પાચન-

વગેરેમાંથી જલ મળી શકે છે કોઇ ઠેકાણે તો મહેનત વિનાજ સ્વત જલ મળી શકે છે, જેમ કે નદી વગેરેમા કૂપ અને વાવ વગેરેમા પ્રયત્ન-વધારે મહેનત છે, તળાવ વગેરેમા યત્ન- થોડો શ્રમ , તે બન્ને છોડીને જે નિરતર નદી વગેરેની સમીપમાજ રહે તેને વિના શ્રમે જલ મળે અને પણ જ સુગમ થઇ પડે કુવામાથી જલ પ્રાપ્ત કરવામા થોડુક શ્રમ પણ છે પરતુ નદી વગેરે માથી તો પરિશ્રમ વિનાજ સ્વત જલપાન થઇ શકે છે જે પુરપા શુદ્ર વિગેરેના ત્યાગ કરીને શ્રમ વિના જલ પ્રાપ્ત કરી શકે તેવા ઘરમા નથી રહેતા તેઓના ઉપયોગમા ઘટાદિકમા જલ જલ આવે છે તે પણ શ્રમ વિનાજ, જો કે તે જલ નદી વગેરેમાથી લાવવામા આવ્યુ છે પરતુ તે યોગ્ય-શુદ્ધ પાત્રમા હોય તોજ તે ખપમા આવે છે એથી સ્વગત જલનો ઉપયોગ સિદ્ધ થાય છે ૧-૬

तथा ब्रह्म व्यापकत्वात्सर्वत्रैव हि तिष्ठति ॥७॥

ज्ञानिना तत् प्रयत्नेन प्रकटीभवति स्वत ।

सुदेशे च तथा काले सत्याद्यावश्यपत्नत ॥८॥

अन्यथा भूयसा काले श्रमेणाविर्भवेत् पुन ॥८½॥

ભાવાર્થ —તેવીજ રીતે બ્રહ્મ પણ વ્યાપક હોવાથી બધે ઠેકાણે રહે છે જેમ જલ સર્વ સ્થલે છે, તેમ બ્રહ્મ પણ સર્વત્ર વ્યાપક છે ઘણો પ્રયાસ કરવાથી જેમ જલ પ્રકટ થાય છે, તેમ ઘણો યત્ન કર્યા પછી જ્ઞાનીઓને સગક્ષ તે બ્રહ્મ સ્વત પ્રકટ થાય છે કઠિન અને પોચી પૃથ્વીના પ્રમાણમા વધતો ઓછો પરિશ્રમ જલને માટે કરવો પડે છે, તેમજ બ્રહ્મને માટે પણ સારો દેશ અને સત્યયુગ

વધારે પસંદ કરે છે આ વિષે કોઇ કવિએ ઉલ્લેખ કરતાં પણ કહ્યું છે કેઃ—

"રાખો મિત્ર કરવાને વાત, ચાલતાં રાખો કોઈ સંઘાત."

પરંતુ 'રામ' કહે છે કે, તમારા મનનું વલણ વિચારગ્રસ્ત ન હોય, મન ઉન્નત વિચારો તરફ વળી ન શકતું હોય, ધાર્મિક વલણવાળું ન હોય, તો કદાચિત્ કોઇ સાથે હોય તો ઠીક છે. અથવા ધારો કે તમે મનના નબળા છો, તો કોઇ તમારા કરતાં ઉચ્ચ જ્ઞાનવાળાની સાથે ફરવા જશો, તેથી તમને ફાયદો થશે; પરંતુ જે લોકો તમને ઉન્નત ન કરી શકે તેવા સાથે કદી પણ ફરશો નહિ. જો તમે વિચારક હો ને એકલા ફરવા જતા હો, તો તે સમયે કોઈ આસપાસ ન હોય, ત્યારે ૐ નો ઉચ્ચાર કરતા કરતા ચાલજો. તરતજ જણાશે કે, આસપાસનું વાતાવરણ તમારામાં ચમત્કારી વિચારો મૂકશે. લોકો આ રીતિનો લાભ લેતા નથી. આ વાત બહુજ સાધારણ લાગે છે, પણ અનુભવ કરશો તો જણાશે કે, તેની કેવી સરસ અસર થાય છે.

સમુદ્રમાંના દરેક બિંદુની સત્તા મહાન મોજાંના જેટલીજ છે. તેમાં ઉદ્ભવતા દરેક પરપોટાનું મૂળ તત્ત્વ તો મહાન સમુદ્રજ છે. તે મુજબ દૃઢ રીતે માનો ને અનુભવો કે આ શરીર, આ વિશ્વરૂપી સમુદ્રમાં એક બિંદુરૂપજ છે અને જે સત્તા સૂર્ય, ચંદ્ર ને ગ્રહોને ધારણ કરી રહી છે, તેજ સત્તા તેને પણ ધારણ કરે છે. તમારા શરીરનો દરેક ભાગ, દરેક વાળ, રક્તનું દરેક બિંદુ તમે પોતેજ છો. તમેજ અનંત, અવિનાશી છો. કાળ અને આકાશને ધારણ કરનાર તમેજ છો; તો પછી આ જડ શરીર મૃત્યુ પામે તે સાથે તમારે કાંઇ લેવાદેવા નથી. એકાંત સ્થળે આ વિચાર ઉપર મનન કરો. ચાલતાં ચાલતાં, ખુલ્લી હવામાં ફરતાં, ઊભા હો, બેઠા હો કે ગમે તે સ્થિતિમાં હો, તે સમયે દૃઢ વિચાર કરો. કદાપિ પ્રણવનો જપ ન કરો, તોપણ આ વિચાર ઉપર મનન કરતા હશો, તો તે ૐ મંત્રનો ઉચ્ચાર કર્યા બરોબરજ છે.

મોટેથી ૐ બોલવા ઉપરજ કાંઈ બધો આધાર નથી, પરંતુ મનની અંદર દૃઢપણે માનવું જોઇએ કે, હું પોતેજ અનંત અવિનાશી છું. સર્વ જગત મારામાંજ સમાયેલું છે. શત્રુ કે મિત્ર બધાની ઇચ્છાઓ એ મારીજ ઇચ્છાઓ છે. સર્વ ભેદ છોડી દો.

भक्तानां भावरूपेण बहिरन्तश्च तिष्ठति ।
अतो न तेषां ध्यानादिश्रम कश्चिदपेक्षित. ॥१७॥

ભાવાર્થ—બ્રહ્મ સર્વત્ર વ્યાપક છે એમ માનીને જ્ઞાની લોકો અનેક સાધનો કરીને તેને પ્રાપ્ત કરે છે; પરંતુ વ્યાપકરૂપ ભાવનાથી પ્રભુ તેના હૃદયમાં પધારે છે, પણ બહાર પધારતા નથી હૃદયમાં તો ભાવરૂપે બિરાજતા જ હોવાથી જ્ઞાની લોકોને બહુ શ્રમ કરવો પડતો નથી અર્થાત્ ધ્યાનધારણાદિથી બહુ શ્રમની જરૂર તેઓને નથી, કેમ-તેઓ જ્ઞાની થઈ ગયેલા છે ભક્તોના પ્રભુ તે. ભાવરૂપ હોવાથી ભાવરૂપે અંદર અને બહાર બિરાજે છે; એટલે ભક્તોને પણ ધ્યાન વગેરે કરવાનો કોઈ પણ શ્રમ નથી ૧૭

अव्यक्तभावना ये तु ज्ञानिनस्ते तु दूरगा ।
तेषां चेत् कश्चिदागत्य पाययेत् प्राप्यते तदा ॥१८॥
अतस्तेषामन्यजीवाधीनता सर्वदैव हि ।

ભાવાર્થ—વ્યાપક અને હૃદયમાં રહેલા પ્રભુને ઓળખતા અવ્યક્તની ભાવના જે જ્ઞાનીઓ કરે છે, તે દૂર જનારા છે, અર્થાત્ સમીપમાં રહેલા સુપ્રાપ્ય નદીજળને છોડીને દૂર રહેનારા છે તેઓને કોઈ જન લઈ જઈને પાય તો જ તેઓ જળ પ્રાપ્ત કરી શકે, નહિ તો નહિ अव्यक्त व्यक्तम यत्, अन्यथा हि गतिर्दुःख' इत्यादि ભગવદ્વાક્યાનુસાર અવ્યક્તની ભાવનાવાળાઓને દુઃખે જ પ્રાપ્ત થાય છે, કેમ તેઓને જ્ઞાન આપનાર મળે તો જ તેઓ ઠેકાણે આવે એ કારણથી તેઓ નિરંતર બીજા જીવોને આધીન બનીને રહેલા હોય છે ૧૮

વધારે પસંદ કરે છે આ વિષે કોઇ કવિએ ઉલ્લેખ કરતાં પણ કહ્યું છે કેઃ—

"રાખો મિત્ર કરવાને વાત, ચાલતાં રાખો કોઈ સંઘાત."

પરંતુ 'રામ' કહે છે કે, તમારા મનનું વલણ વિચારગ્રસ્ત ન હોય, મન ઉન્નત વિચારો તરફ વળી ન શકતું હોય, ધાર્મિક વલણવાળું ન હોય, તો કદાચિત્ કોઇ સાથે હોય તો ઠીક છે. અથવા ધારો કે તમે મનના નબળા છો, તો કોઇ તમારા કરતાં ઉચ્ચ જ્ઞાનવાળાની સાથે ફરવા જશો, તેથી તમને ફાયદો થશે; પરંતુ જે લોકો તમને ઉન્નત ન કરી શકે તેવા સાથે કદી પણ ફરશો નહિ જો તમે વિચારક હો ને એકલા ફરવા જતા હો, તો તે સમયે કોઈ આસપાસ ન હોય, ત્યારે ૐ નો ઉચ્ચાર કરતા કરતા ચાલજો. તરતજ જણાશે કે, આસપાસનું વાતાવરણ તમારામાં ચમત્કારી વિચારો મૂકશે. લોકો આ રીતિનો લાભ લેતા નથી. આ વાત બહુજ સાધારણ લાગે છે, પણ અનુભવ કરશો તો જણાશે કે, તેની કેવી સરસ અસર થાય છે.

સમુદ્રમાંના દરેક બિંદુની સત્તા મહાન મોજાંના જેટલીજ છે. તેમાં ઉદ્ભવતા દરેક પરપોટાનું મૂળ તત્ત્વ તો મહાન સમુદ્રજ છે. તે મુજબ દૃઢ રીતે માનો ને અનુભવો કે આ શરીર, આ વિશ્વરૂપી સમુદ્રમાં એક બિંદુરૂપજ છે અને જે સત્તા સૂર્ય, ચંદ્ર ને ગ્રહોને ધારણ કરી રહી છે, તેજ સત્તા તેને પણ ધારણ કરે છે. તમારા શરીરનો દરેક ભાગ, દરેક વાળ, રક્તનું દરેક બિંદુ તમે પોતેજ છો. તમેજ અનંત, અવિનાશી છો. કાળ અને આકાશને ધારણ કરનાર તમેજ છો; તો પછી આ જડ શરીર મૃત્યુ પામે તે સાથે તમારે કાંઇ લેવાદેવા નથી. એકાંત સ્થળે આ વિચાર ઉપર મનન કરો. ચાલતાં ચાલતાં, ખુલ્લી હવામાં ફરતાં, ઊભા હો, બેઠા હો કે ગમે તે સ્થિતિમાં હો, તે સમયે દૃઢ વિચાર કરો. કદાપિ પ્રણવનો જપ ન કરો, તોપણ આ વિચાર ઉપર મનન કરતા હશો, તો તે ૐ મંત્રનો ઉચ્ચાર કર્યા બરોબરજ છે.

મોટેથી ૐ બોલવા ઉપરજ કાંઈ બધો આધાર નથી, પરંતુ મનની અંદર દૃઢપણે માનવું જોઇએ કે, હું પોતેજ અનંત અવિનાશી છું. સર્વ જગત મારામાંજ સમાયેલું છે. શત્રુ કે મિત્ર બધાની ઇચ્છાઓ એ મારીજ ઇચ્છાઓ છે. સર્વ ભેદ છોડી દો.

પ્રભુ ક્યારે મળે એવી આશાથી થાય છે, આ સમય ક્યારે પ્રાપ્ત થાય છે કે જ્યારે ગૃહમાં ઉપર જણાવેલા ભગવદીય સ્વજનો ન મળે ત્યારે, જેમકે ગૃહમાં જલ ન હોય અને તૃષા તો લાગી હોય અને પછી જેમ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ ભગવત્સ્વરૂપાનંદનું પાન કરવાને જીવ તલસી રહ્યો હોય અને પ્રભુના સ્વરૂપામૃતનું પાન કરાવી શકે એવા યોગ્ય સ્વજન ન મળે ત્યારે ગૃહમાં સ્થિતિ કરતાં આવી રીતે દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે બીજો માર્ગ પ્રભુ ઉપદેશે છે, આવું દુઃખ અનુભવી રહેતા ન હોય તેઓએ ભગવદીયોની સેવા કરવી. ભગવદીયો કેવા હોવા જોઇયે ? ભગવદીયો એવા હોવા જોઇએ કે જેઓમાં પૂર્ણ પુરુષોત્તમ મહાનંદ રાજ બિરાજતા હોય, તેવા ભગવદીયોના સમીપમાં નિરંતર રહેવાથી અને સેવા વગેરે ગુણોથી તે ભગવદીયોના મુખારવિંદમાં પ્રકટ થતા પ્રભુના સ્વરૂપાનંદનો અનુભવ કરી શકાય તેવા ભગવદીયોના મુખમાંથી પર્વતની ગુફાઓમાંથી જેમ શીતલ જલજ નિરંતર ઝર્યા કરે છે, અને તૃષાતુરોની તૃષાને, તાપથી તપેલાઓના તાપને બુઝાવે છે, તેમજ ભગવત્સ્વરૂપામૃતનો અખંડ ઝરો તે ભગવદીયોના મુખમાંથી નિસરે છે અને પ્રભુને મળવા ઇચ્છનારાઓના મનોરથો પૂર્ણ કરે છે.

तस्माद्भक्तियुतैर्भिक्तिसाधकैस्तु गृहस्थितैः ।
तादृक्जनसङ्गसंसक्तैः सदा स्थेयं ततो हरिः ॥१८॥
भवत्येवानुभूतस्तु नान्यथा सर्वथा भवेत् ।

ભાવાર્થઃ—ઉપર કહેલા કારણોથી ભક્તિથી યુક્ત અને ભક્તિના સાધકોએ ગૃહમાં રહીને તેવા ભગવદીયોનાજ સંગમાં સદા રહેવું એના માર્ગમાં પ્રવેશ કરેલા ભગવદીયોએ અને સેવા સિદ્ધ કરવાને

એ ભીંતો ઉપર એ બંને જણને જુદાં જુદાં કામ કરવા રોક્યા ને તેમના ઉપર દેખરેખ રખાવી કે બન્ને જણ એકઠા ન થઇ જાય. એક માસ સુધી બન્ને જણાએ એ કામ કર્યું. પછી એક કારીગર રાજા પાસે જઈ કહેવા લાગ્યો કે, " મારૂં કામ આપ આવીને જુઓ. " રાજાએ બીજા કારીગરને પૂછ્યું કે, " તમારે કામ પૂરૂં કરવાને કેટલી વાર છે ? " તેણે કહ્યું: " રાજાજી, મેં પણ કામ પૂરૂં કર્યું છે. "

તેમનું કામ જોવાનો રાજાએ અમુક દિવસ ઠરાવ્યો ને પોતાના નોકર–ચાકર તથા રસાલા સાથે ત્યાં ગયો. પહેલા કારીગરની ભીંત ઉપર પડદો નાખેલો હતો, તે ઉપડાવી લીધો. રાજા અને તેના હજૂરિયાઓ કામ જોઇ દિંગ થઇ ગયા. કામ ઘણું ઉમદા ને સુંદર છે, એમ સૌએ મત આપ્યો. હવે આથી વધારે સુંદર કામ હોઇ ન શકે એમ બધા કહેવા લાગ્યા. બીજા કારીગરનું કામ જોવાની જરૂર નથી, માટે મહેલનું બધું કામ આની પાસેજ કરાવવું એમ હજૂરિયાઓએ ધાર્યું; પરંતુ રાજા હજૂરિયા કરતાં ડાહ્યો હતો, તેથી પેલા બીજા કારીગરને તેની ભીંત ઉપરથી પડદો દૂર કરવા કહ્યું. અહા ! લોકો આનું કામ જોઇને વધુ અચંબો પામ્યા. તેમનાં મોં પહોળાં થઇ ગયાં ને વિસ્મય પામ્યા. તેમનાથી બોલાઈ ગયું કે, " વાહ ! આ તો વળી ઘણુંજ ઉત્તમ ને સુંદર કામ છે ! " લોકોએ એમાં એવું શું જોયું ? આ કારીગરે ભીંત ઉપર હજી કાંઇજ ચીતર્યું નહોતું. એક મહિના સુધી માત્ર ભીંતને ઘસી ઘસીને પારદર્શકજ કરી હતી, તેથી સામી ભીંત ઉપર જે જે ચીતર્યું હતું, તે તે બધું આ ભીંતમાં દેખાતું હતું. જે ભીંત ઉપર ચિત્રો કાઢેલાં હતાં, તેના કરતાં આ ભીંત વધારે લીસી ને એકસરખી હતી. જેમ આ કારીગરે મહેનત લઇને ભીંતને ઘસી ઘસીને પારદર્શક બનાવી, તેજ પ્રમાણે ' રામ ' તમને કહે છે કે, જે લોકો માત્ર પુસ્તકો વાંચવામાંજ નિમગ્ન રહે છે, તે ઉપરચોટિયું જ્ઞાનજ સંપાદન કરે છે. બહારથી ચીતરવા કરતાં અંદરથી બધું પારદર્શક બને તો સર્વ જ્ઞાન આપોઆપજ અંતરમાં ઊતરે; માટે મનરૂપી કે મગજરૂપી ભીંતો પારદર્શક બને એમ વર્તો. અંતઃકરણને નિર્મળ કરો, હૃદય ચોખ્ખાં કરો એટલે જગતનું સર્વ જ્ઞાન તમારામાં આવશે.

સ્વાનુભવથી ' રામ ' કહે છે કે, હિમાલયનાં ગાઢાં જંગલોમાં

ना माय रमा प्रच्छ मासि कामि मरा ગુણા એ ૫૨ પ્રકરણોક્ત સન્યાસ, પ્રભુના સદા વિપ્રયોગનો અખંડ અનુભવ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ભક્તિમાર્ગીય સન્યાસ થયો કહેવાય તેવો સંન્યાસ સ્વીકારીને જેઓ રહેલા છે, તેઓના શરીર, ઇન્દ્રિય વગેરેમાં સાક્ષાત્ વિરહદહનાનલરૂપ ભાવવડે પ્રભુ પ્રવેશ કરે છે. પ્રભુ રસરૂપ હોવાથી શૃંગાર પણ સંયોગ વિપ્રયોગરૂપ દ્વિદલાત્મક[1] હોવાથી રસાત્મક પ્રભુ ભક્તના દેહેન્દ્રિયાદિમાં પ્રવેશ છે. ભક્તના શૃંગાર વગેરે તો તત્કાલની ધ્યાન જેવાજ છે જેમ પ્રભુ સાક્ષાત્ પ્રતિમામાં સ્વરૂપ મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરે છે અને તે સ્વરૂપજ અનુભવાય છે તેમજ વિરહાત્મક પ્રભુ જ્યારે દેહેન્દ્રિયાદિમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે ભક્તો ભગવદ્રૂપ થઈ જાય છે, માટે તેઓનો સંગ તો અવશ્ય કરવો અને તેમના આશ્રયથી જીવને આધીન બનવાનો દોષ નથી

इति श्रीवल्लभाचार्यकृपामात्रभिक्षिणा ।
हरिदासेन विहितो मुदा सत्सङ्गनिर्णयः ॥२२॥

શ્રીવલ્લભાધીશની કૃપામાત્રની અભિલાષા રાખનાર શ્રીહરિદાસ પ્રભુચરણે આ સત્સંગ નિર્ણય આનંદવડે રચ્યો છે શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ

---

૧. આ વિષે વધારે જાણવાની ઇચ્છા રાખનારાઓએ શ્રીમદ્ ભાષ્યનો ફલાધ્યાય વાંચવો

मनुष्यनो भ्रातृभाव×

આજના વિષય ઉપર વાતો કરીનેજ બેસી રહેવાનું હોય, તો તો વખત નકામોજ વ્યતીત કર્યો કહેવાશે. આ વાતોને અનુભવ-સિદ્ધ કર્યાથીજ આમુષ્મિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યારે આપણે જાણીએ છીએ ને અનુભવીએ છીએ કે, જગતનાં સર્વ મનુષ્યો આપણાં ભાંડુ છે; ધનવાન તેમજ ગરીબ, રાજા તેમજ રંક બધાંય આપણાં પોતાનાંજ સ્વરૂપો છે; ત્યારે ઘણોજ આનંદ થાય છે. કુદરતી રીતેજ તેનાં પરિણામો તમને જણાશે. આમ અનુભવશો, ત્યારે જેમ તમારૂં પોતાનું શરીર તમારી ઇચ્છાઓ પ્રમાણે વર્તે છે, તેજ પ્રમાણે બીજા બધા પણ તમારી ઇચ્છાને તાબે થઇ તમારા આદેશો માન્ય કરશે. આ યથાર્થ સત્યની ખાતરી કરવા સારૂ તેનો તમે તમારી જાતેજ અનુભવ કરી જુઓ. લોકો ધન ન હોવાથી દુઃખી થાય છે, તેમને બાગબગીચા, ધન, માલ, દોલત ગાડી, વાડી ને લાડીનાં સુખ જોઇએ છે; પરંતુ બાગબગીચાઓ ઘણાય બનેલા છે. સુખેથી તેમાં જાઓ, હરો, ફરો; તે તમારા પોતાનાજ છે એમ માનો, તો તેથી ધનવાનોને જેટલો સંતોષ પોતાની સંપત્તિથી થાય છે, તેટલોજ તમને પણ થશે. જે લોકો આ પોતાની માલમતા છે, એમ માને છે તે શું ચાર આંખે જુએ છે ? જે પ્રકારે તમે તેનો અનુભવ કરો છો ને તેમાં તમને જેટલો આનંદ થાય છે, તેથી શું અધિક આનંદ તેમને થાય છે ? બિલ-કુલ નહિ; તો પછી એવા એવા દુઃખદ વિચારો કરી આત્માને શા માટે દુભવો છો ? 'રામ' કહે છે કે, એવા મૂર્ખાઇ ભરેલા વિચારો છોડી દો. જગતની સર્વ દોલત, બાગબગીચા તમારાં પોતાનાંજ છે, એમ માનો. સર્વ જગત તમે પોતેજ છો એમ નિશ્ચયથી માનો. આ કાંઇ અસ્વાભાવિક નથી. અભેદભાવથી સર્વત્ર દૃષ્ટિ નાખો ને તે પરમ સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરો. જ્યારે

× સને ૧૯૦૨ ના ફેબ્રુઆરીની ૧૫ મી તારીખે આપેલું ભાષણ.

आकर्णयन्त्यो नामानि प्रतिगीतानि वेणुना ।
दंतदष्टार्धकवला गावो दृग्विषया कदा ॥५॥

વેણુ વડે સ્વામી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના ગવાયેલા નામોનું શ્રવણ કરતી અને દાંતે અર્ધાં કરેલા ગ્રાસવાળી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૫.

विस्मरंत्यः स्वजात्यादि भावयंत्यः स्वयोग्यताम् ।
स्थापयन्त्यः स्वसंबंधं गावो दृग्विषया कदा ॥६॥

પોતાની જાતિ વિગેરેને ભૂલી જતી, પોતાની યોગ્યતાનો વિચાર કરતી અને પોતાના સમ્બન્ધને સિદ્ધ કરતી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૬

उत्तम्भयन्त्यः श्रवणं स्थगयंत्यो गतिं स्वकाम् ।
पिबन्त्यो वेणुपीयूषं गावो दृग्विषया कदा ॥७॥

કાનોને ઉંચા રાખતી, પોતાની ગતિને રોકી દેતી અને વેણુમાંથી ઝરતા અમૃતનું પાન કરતી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૭

चरन्त्यश्चेतसासक्ता गोवर्धनगिरेस्तृणम् ।
धावन्त्यो वेणुनाहूता गावो दृग्विषया कदा ॥८॥

ચિત્તપૂર્વક પ્રભુમાં સક્ત એવી ગિરિરાજ શ્રીગોવર્ધન પર્વતના ઘાસને ચરતી અને વેણુનાદ વડે બોલાવાતા દોડી જતી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૮.

થાય છે, તેજ પ્રમાણે આપણા આ જડ શરીરનું પણ છે. જે વસ્તુનું આ શરીર બનેલું છે, તેજ વસ્તુ અમુક સમય પછી બીજાનું શરીર બનાવે છે. એ તો શું પણ એકજ જીવનમાં એક શરીરનાં તત્ત્વો બીજા શરીરમાં દાખલ થાય છે. શ્વાસ લેવાની ક્રિયા આ વાત સાબિત કરે છે. શ્વાસ લેતાં પ્રાણવાયુ અથવા તો ઓકિસજન આપણે બહારથી અંદર લઇએ છીએ ને ઝેરી હવા અથવા કાર્બોનિક એસિડ ગૅસ બહાર કાઢીએ છીએ; આ ઝેરી હવા ઝાડપાન પોતે ચૂસી લે છે ને તે પાછાં પ્રાણવાયુ બહાર કાઢે છે. આ ઉપરથીજ સાબિત થાય છે કે, આપણે વનસ્પતિ સાથે ભ્રાતૃભાવથી જોડાયેલા છીએ. તેમનો શ્વાસ આપણે લઇએ છીએ ને આપણો શ્વાસ એ લે છે. આથી બાગબગીચા, ઝાડપાન સાથેની આપણી એકતા સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય છે.

હવે બીજી રીતે જોઇએ. વનસ્પતિમાંથી જે પ્રાણવાયુ આપણે લઇએ છીએ, તેજ બીજાં મનુષ્યો પણ લે છે. આ પ્રમાણે આપણે બધા એકજ હવા શ્વાસમાં લઈએ છીએ, તો પછી શ્વાસની ક્રિયામાં દરેકનાં શરીર એકજ છે. વળી એકજ પૃથ્વી ઉપર, એકજ સૂર્ય ને એકજ ચંદ્ર નીચે ને એકજ આબોહવામાં આપણે બધા રહીએ છીએ, ખોરાક પણ એકજ જાતનો લઇએ છીએ ને એકજ વસ્તુનાં આપણાં સર્વનાં શરીર બનેલાં છે. વળી જે મળ ઇત્યાદિ દૂર કરીએ છીએ, તે વનસ્પતિ ગ્રહણ કરી લે છે. આ પ્રમાણે જે આપણે આપણા શરીરમાંથી દૂર કરીએ છીએ, તે આપણા ભાઇઓજ પોતાના શરીરમાં અન્નરૂપે દાખલ કરે છે. જે જડ વસ્તુ એક વખત આપણી હતી, તે બીજી વખતે આપણા ભાઇઓની થાય છે, તેમનાં શરીરમાં જાય છે ને જે વસ્તુ તેમની હતી, તે આપણા શરીરમાં જાય છે. જો સૂક્ષ્મદર્શકયંત્રથી આપણે જોઇએ, તો જણાશે કે, અનેક સૂક્ષ્મ જીવજંતુઓ શરીરમાંથી બહાર આવે છે ને બહારથી અંદર પ્રવેશ કરે છે. આમ હરદમ આવજા થયાજ કરે છે. જે જંતુઓ આપણે બહાર કાઢતા જઇએ છીએ, તે બીજાઓનાં શરીરમાં દાખલ થાય છે ને બીજાઓનાં શરીરમાંથી નીકળેલા જંતુઓ આપણા શરીરમાં દાખલ થાય છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર સાબિત કરે છે કે, તમારાં સર્વનાં સ્થૂળ શરીરો એકજ છે. લોકો કદાચ આ નહિ માને; એકના શરીરમાંથી નીકળેલાં સૂક્ષ્મ જંતુઓ બીજાના શરીરમાં કેમ પેસે

पीत्वानलं मलभृतं बलाद्दावानलात्स्वतः ।
अविता रविजातीरे गावो दृग्विषयाः कदा ॥१३॥

બલપૂર્વક અતિ સમર્થ એવા અગ્નિનું પાન કરી યમુનાજીના તીર ઉપર દાવાનલમાંથી પ્રભુએ બચાવવામાં આવેલી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૧૩

पायिता यमुनातीरे जीविता स्वदृशा पुनः ।
परीक्षिता व्रजप्रेम्णा गावो दृग्विषया कदा ॥१४॥

યમુનાજીના કાંઠા ઉપર (વિષ) જલનું પાન કરાવાયેલી અને પછી પોતાની દૃષ્ટિથી જીવતી કરવામાં આવેલી અને વ્રજના પ્રેમે જેની કસોટી કરવામાં આવેલી તેવી ગાયોનું દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૧૪

स्वनाथवदनाम्भोज दर्शनौत्कण्ठ्यकातराः ।
विस्मरत्स्वशरीराद्या गावो दृग्विषया कदा ॥१५॥

પોતાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના મુખકમલના દર્શનની ઉત્કંઠાથી ઓશિયાળી થઈ ગયેલી અને તેથી પોતાના શરીર વગેરેનું વિસ્મરણ થઈ ગયું છે તેવી ગાયોનું દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૧૫

मणिमालाधरेण स्वकरेण गणिता मुदा ।
स्मृतप्रियास्वरूपेण गावो दृग्विषया कदा ॥१६॥

જેણે પોતાની પ્રિયાના સ્વરૂપનું સ્મરણ કર્યું છે, તેવા મણિમાલા ધારણ કરનારા પ્રભુએ આનન્દપૂર્વક પોતાના હાથથી જેની ગણતરી કરી, તેવી ગાયોનું દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૧૬

શરીર સાથે અદલાબદલી થયા કરે છે, તે અણુઓને આપણા પોતાનાજ કહેવાનો કોઇને હક નથી. આ શરીર મારૂં છે, એમ કહેવાનો આપણને હક નથી. આમ દર પળે શરીર બદલાતું જાય છે, તો પછી તે મારૂં છે ને તારૂં છે એમ કહેવામાં શો અર્થ રહેલો છે? માટે જેને આ મારૂં શરીર કહીએ છીએ તે મારૂં નહિ, પણ સર્વનું છે એવોજ વિચાર દૃઢ કરો.

આ તો જડની વાત થઇ, હવે માનસિક એકતા વિષે કહીએ. માથા ઉપર વાળ ઊગે છે, શરીરમાં લોહી વહે છે, તેનો વિચાર કરો કે આમ શાથી થાય છે? જે શક્તિથી તમારામાં લોહી વહે છે ને જેનાથી તમારા વાળ ઊગે છે તેજ શક્તિ બીજાનામાં નથી? અન્ન પાચન શાથી થાય છે? જે શક્તિથી એક મનુષ્ય અન્ન પાચન કરે છે તેજ શક્તિથી બીજો મનુષ્ય પણ પાચન કરે છે, આ વાત ધ્યાનમાં રાખજો. એકજ શક્તિ દરેકમાં આ પ્રમાણે કામ કરે છે, તો પછી દરેક જણ એકજ છે એમ શા માટે ન માનવું? એકજ અવિભાજ્ય, અવિનાશી શક્તિ દરેકમાં છે તો બધા વાસ્તવિક રીતે એકજ છે, આ વાત ખૂબ ધ્યાન દઇ સમજો ને અનુભવ કરો. એકને અન્ન મળે છે ને બીજાને નથી મળતું; એક તંદુરસ્ત છે ને બીજો વ્યાધિગ્રસ્ત છે; તે સર્વ શરીરો આપણાંજ છે એમ માનવું અને જેવી રીતે આપણા શરીરને દુઃખ થાય ને માવજત કરીએ, તેવીજ રીતે બીજા શરીર તરફ વર્તવું એજ આપણો ધર્મ છે. જે નીચે છે તેમને ઉન્નત કરવામાંજ આપણો ધર્મ રહેલો છે; માટે દુઃખ, દારિદ્રય વગેરેનો બિલકુલ વિચાર ન કરો. હરદમ આનંદ ને સુખમાં રહો. કારણકે જગતનો આનંદ એ તમારોજ છે. ગમે તે સ્થિતિમાં મગ્ન રહો. માથાકૂટ ને અકળામણ દૂર કરો.

હવે લાગણી પણ એકજ છે, તે વિષે કહીશું. એક ચાલુ વાજિંત્ર એક બાજુ પડ્યું છે અને બીજું તેની સામે ગોઠવેલું છે; બન્ને વાજિંત્ર બરાબર વગાડી શકાય તેવાં છે. હવે જ્યારે એક વાજિંત્રનો તાર છેડો છો કે તરતજ સામેના વાજિંત્રમાંથી પણ તેવોજ સૂર નીકળે છે. આનું કારણ શું? કારણ એજ કે, જે પવનના હલનચલનથી એક વાજિંત્રમાંથી સૂર નીકળે છે તેજ પવનની લહરીઓ બીજા વાજિંત્રની આસપાસ પણ ઊપજે છે. આપણને કાંઇ લાગણી થાય છે એટલે આપણી પાસે બેઠેલાને પણ તેવીજ લાગણી થાય છે. નાટકોમાં પાત્રો અનેક વેષ ભજવે છે અને

नोदयंत्यः कंठघंटां नादयंत्योऽयनूपुरम् ।
आह्लादयंत्य' स्वपतिं गावो दृग्विषयाः कदा ॥२१॥

કણ્ઠમાં રૂદેલી ઘંટડીયોનો રણકાર કરતી અને પગના ઝાંઝરનો ઝમકારો કરતી અને તેમ કરી પોતાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીને આનન્દ આપતી ગાયોના દર્શન મને કયારે થશે ? ૨૧.

भासयंत्यः स्वशृंगाणि सुवर्णाभरणैः पुन. ।
ललाटपट्टिकायुक्ता गावो दृग्विषयाः कदा ॥२२॥

વળી સોનાના ઘરેણાઓથી પોતાનાં શીંગડાઓને પ્રકાશિત કરતી અને માથાપર ભોડિયાવાળી ગાયોના દર્શન મને કયારે થશે ? ૨૨.

ललाटलंबमानेन स्वर्णपर्णेन शोभिता ।
सिंदूररंजितमुखा गावो दृग्विषया' कदा ॥२३॥

માથેથી લટકતી સોનાની પાદડી (એ નામના અલંકાર) થી શોભી ઉઠેલી અને સિન્દૂર વડે જેના મુખને રંગવામા આવેલું છે તેવી ગાયોના દર્શન મને કયારે થશે ? ૨૩.

पुन' सकलदेहेषु गैरिकादिविचित्रिता ।
केकिपिच्छशिरोगुच्छा गावो दृग्विषया कदा ॥२४॥

વળી આખા શરીર ઉપર ગેરૂ વગેરે રંગોથી ચિત્રામણ કરવામા આવ્યું છે, તેવી અને મોરપીંછથી માથા ઉપરનો ગુચ્છો બનાવવામા આવી છે તેવી ગાયોના દર્શન મને કયારે થશે ? ૨૪

વાધ કરી નાખ્યા માટે, પેલા ગુનેગાર ઉપર તૂટી પડે છે. હવે આટલી સહેજ ઉશ્કેરણીમાંજ આવડો મોટો ગંભીર ગુનો કરવાનું શું કારણ? વેદાંત ખુલાસો કરે છે ને કહે છે કે, માનસિક સૃષ્ટિમાં ભંડોળ એકઠું કરીને એક કંપની (જોઇન્ટ સ્ટૉક કંપની) ઊભી થઇ હતી. એ મંડળીમાં ધીમે ધીમે ઘણા ભાગીદારો થયા હતા. તમારા શેરના ભાગની ઈર્ષ્યાની લાગણી પેલા મનુષ્ય તરફ તમે મોકલી હતી. હવે જ્યારે પૂરા શેર ભરાઇ ગયા એટલે કામ શરૂ થયું. બધાનો ગુસ્સો એકત્ર થઈ આ એક મનુષ્યમાં ભરાયો. સહેજ ચિનગારી થતાંજ તે એકદમ ભભકી ઊઠ્યો. કોર્ટ માત્ર આ છેલ્લા ગુનેગારનેજ શિક્ષા કરશે, પરંતુ ઇશ્વરની નજરે તો બધા એકસરખી રીતે ગુનામાં ભાગીદાર છે. જે જે મનુષ્યોએ ઈર્ષ્યા કે તિરસ્કારની લાગણી મોકલી હતી તે બધાએ પેલાનું એકત્ર થઇનેજ ખૂન કર્યું હતું; માટેજ ક્રાઇસ્ટે કહ્યું છે કે, "ખૂન તો નજ કરવું, પણ તિરસ્કારની વૃત્તિ પણ કદી ન કરશો."

જે પાડોશીનો તિરસ્કાર કરે છે, તે પણ ખૂનીજ છે. ઇતિહાસ પણ કહે છે કે, જુલમી રાજ્યને અંતે એક જણ એવો પેદા થાય છે કે જે લોકોને કાબૂમાં રાખી જુલમને દૂર કરે છે. જુલમ સમયે દરેક એવી ઇચ્છા કરે છે કે, તોફાની લોકોને કાબૂમાં રાખે. એ રીતે દરેકની ઇચ્છા એકઠી થઇને ફ્રાન્સ દેશમાં નેપોલિયન બોનાપાર્ટની અંદર ઠલવાઇ ગઇ; આથી ખરા અણીના વખતેજ નેપોલિયન મેદાનમાં જણાયો છે. તેનામાં હજારોનું બળ હતું. વીર પુરુષોમાં, શૂરવીરોમાં, લાખોનું બળ ક્યાંથી આવે છે? એક સમયે નેપોલિયનને પકડવાને એક નાનુંસરખું લશ્કર આવ્યું હતું, પણ તે એકલોજ તેમની તરફ ગયો, ને "ખબરદાર" કહેતાંજ આખું લશ્કર થંભી ગયું. આવી વાતો સાંભળીને અચંબો થાય છે; પણ વેદાંત ખુલાસો કરે છે કે, આમ વાસ્તવિક રીતે હજારોનું બળ એક જણમાં આવીને એકઠું થાય છે; માટે નેપોલિયનને કે કોઈ બીજાને આ પ્રમાણે માન આટવાનું કાંઇ કારણ નથી. જેનામાં સર્વનું બળ એકઠું થયું છે, તે પોતે એકલો નથી, પણ લાખોના બળથીજ પોતે કામ કરે છે; તેજ પ્રમાણે શેકસપિયર પણ સમય અનુકૂળ હતો ત્યારેજ મહાન નાટ્યકાર તરીકે જણાયો હતો. હાલના વખતમાં શેકસપિયર જેવાની જરૂર નથી, તેથી તેવો કોઇ ઉત્પન્ન થતો નથી. લોકો

व्रजातिकगतिप्राप्तप्रमोदपुलकाकिता ।
विलोकिता स्वामिनीभिर्गावो दृग्विषया कदा ॥२९॥

વ્રજની નજીક જતા ઉત્પન્ન થયેલા આનન્દથી થયેલા રોમાંચવાળી અને ગોપાંગનાઓ જેની સામે નિહાળી રહી છે, તેવી ગાયો ॥ દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૨૯

तद्दर्शनमहानन्दसन्दोहशिथिली कृता ।
विस्मृतस्वेष्टगतयो गावो दृग्विषया कदा ॥३०॥

ગોપાંગનાઓના દર્શનથી થયેલા મહાન અપૂર્વ આનંદથી ઢીલી થઈ ગયેલી અને તેથી પોતાની ગતિને ભૂલી ગયેલી ગાયો ॥ દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૦

स्वामिनीमुखचन्द्रैस्चकोर्यो धैर्यवर्जिता ।
न लीलाप्रतिबन्धिन्यो गावो दृग्विषया कदा ॥३१॥

ગોપાંગનાઓના મુખચન્દ્ર તરફ ચકોરીરૂપ, ધીરજ વિનાની અને લીલામાં પ્રતિબન્ધ ન કરનારી એવી ગાયો ॥ દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૧

लीलांतरचिकीर्षौ स्वप्रभोरग्रे गृहं गता ।
तदागतिं बोधयन्त्यो गावो दृग्विषया कदा ॥३२॥

અન્ય લીલા કરવાની ઇચ્છાવાળા પ્રભુની પહેલાંજ ઘેર ગયેલી અને પ્રભુ હવે પધારશે તેવું બતાવતી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ?

કે પુત્ર છે તે, પૂર્વ જન્મમાં કોણ જાણે તમારો દુશ્મન પણ હોય ને આવતા જન્મમાં તમેજ કદાપિ તેના પિતા કે કોઇ બીજા સંબંધથી જન્મો. એક દેશમાં જન્મેલો મનુષ્ય ઘણી વખત બીજાજ દેશમાં જીવન ગાળે છે; માટે અભેદભાવ માત્ર જે જગતનાં સંબંધી છે તેઓમાંજ આવી જતો નથી. દરેક વ્યક્તિ તમેજ છો, એમ દૃઢપણે અનુભવો. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર એજ સાબિત કરે છે.

હવે આ વાતનો અંત લાવીશું. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર કહે છે કે, શરીરનો દરેક અવયવ જેમ એકબીજા સાથે સંબંધ ધરાવે છે, હાથ આંગળાં સાથે જોડાયેલો છે, પગ પાની સાથે જોડાયેલો છે; એમ આખા શરીરમાં એકજ આત્મા પ્રસરી રહેલો છે અને એજ પ્રમાણે અખિલ બ્રહ્માંડ એકજ શક્તિની સાંકળથી જોડાયેલું છે; માટે આખું જગત એક શરીરરૂપ છે ને તેમાં અંદર ને બહાર એકજ આત્મા વિચરી રહ્યો છે. એક નાનામાં નાના કીડાથી તે મહાન દેવતા સુધી એકજ આત્મા છે ને આ પ્રમાણે અભેદ સર્વત્ર જણાય છે. હવે સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવા અનુભવ કેમ કરવો, તે વિષે 'રામ' કહેશે. બુદ્ધિ દ્વારા આ ન મનાય તો ભલે, પરંતુ નીતિના કાયદાથી તો માનવુંજ પડશે. હાથ કહે કે, "કામ હું કરૂં છું, માટે ખોરાક મારેજ ખાવો ને પેટને શા સારૂ આપું ?" જો આ પ્રમાણે દલીલ કરીએ તો પરિણામ શું આવે, તે વિચારી લેવાનું છે; છતાં પણ જો એ પ્રમાણે વર્તન કરીએ, તો અત્યંત સહન કરવું પડે. જો સર્વ જગતની ઐક્યતા, અભેદતા ન માનીને સ્વાર્થમાં રચ્યાપચ્યા રહીશું, તો પ્રકૃતિના નિયમ પ્રમાણે તેમાં પણ આપણે ખમવુંજ પડશે. જ્યારે એકતાનું પૂર્ણ ભાન થશે, ત્યારેજ ઊર્ધ્વગતિ થશે. દુઃખ, ચિંતાથી દૂર રહેવું હોય તો અભેદનો સાક્ષાત્કાર કરો, તે પ્રમાણે જગતમાં વર્તો. આ પ્રમાણે આ વિષય ઉપર ખૂબ ધ્યાન દઇ વિચાર કરી અભેદમાર્ગના પ્રવાસી થશો, તો સર્વ જગત તમારી મદદે આવવા બંધાયેલું છે. તમે જગતથી ભિન્ન નથી પણ એકજ છો.

स्वतः स्वरसदानाय सर्वभावैकतत्पराः ।
ईक्षंत्यो गोकुलेशास्यं गावो दृग्विषयाः कदा ॥३७॥

સર્વાત્મભાવમાં એકાન્ત અને જાતેજ પોતાના દૂધ વગેરે રસને દેતા શ્રીગોકુલાધીશના મુખકમલનાં દર્શન કરતી ગાયોનાં દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૭.

गोष्ठे गोपजनाक्रांते रात्रौ वार्तेन चेतसा ।
विभावयंत्यस्तां लीलां गावो दृग्विषयाः कदा ॥३८॥

ગોવાળોથી ભરચક ગોકુળમાં રાત્રિને સમયે આર્તિવાળા ચિત્તથી પ્રભુની લીલાઓની ભાવના કરતી ગાયોનાં દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૮.

एवं मनोरथं नित्यं यच्छन्तु मयि मत्प्रभोः ।
प्रसन्ना गोकुलेशस्य गावो भाव स्वपालके ॥३९॥

આ પ્રમાણે મારા પ્રભુ શ્રીગોકુલેશની પ્રસન્ન એવી ગાયો મને મારા પાલક પ્રભુમાંના મનોરથરૂપ રહેલા ભાવને સદૈવ આપો. ૩૯

રીતે તો આપણે સત્યસ્વરૂપજ છીએ.

શ્રોતાજનો ! જો તમે મને સ્વામી કે 'રામ' એમ સંબોધો તો મોટી ભૂલ છે, હું કોઇજ નહિ, પણ આત્મા–બ્રહ્મ પોતેજ છું. આ શરીર તે હું નથી.

એક જણે ઊંઘમાં પોતાને ચોર તરીકે પકડાયેલો–ભિખારી થયેલો–જોયો. દેવ–દેવતાઓને સહાય થવા તેણે પ્રાર્થના કરી. એક કચેરીમાંથી બીજી કચેરીમાં ગયો, અનેક કાયદાશાસ્ત્રીઓ પાસે ગયો, મિત્રો પાસે મદદ માટે ગયો; પરંતુ કાંઇ વળ્યું નહિ. છેવટે તે પોતે કેદખાનામાં પુરાયો ને રુદન કરવા લાગ્યો; એટલામાં એક સર્પે આવીને એને દંશ દીધો અને દંશની પીડા એટલી બધી થઇ કે તે જાગી ઊઠ્યો. હવે આ સ્વપ્નના સર્પને તો ઊલટો આશીર્વાદજ આપવો જોઇએ–જેણે તેને કેદખાનાના બંધનમાંથી મુક્ત કર્યો. જાગૃત થતાં પોતે પથારીમાંજ પડેલો છે અને કુટુંબકબીલા સાથે આનંદમાં છે એમ તેણે જાણ્યું. એણે સ્વપ્નમાં પોતાને બંધાયેલો જોયો,એટલે મદદ માટે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. સર્પ ડસ્યો ને અંતે જાગૃત થતાં સર્પ નષ્ટ થયો. અહીંયાં સ્વપ્નમાં રહેલા અહંભાવે સર્પનો નાશ કર્યો. બીજી વસ્તુઓ માફક અહંભાવ પણ સ્વપ્નમાંની વસ્તુ હતો અને તેને સર્પે મૃત્યુ પમાડ્યો. આ સર્પ પણ વિચિત્રજ હતો. તેણે કરડીને પોતાનો પણ નાશ કર્યો; કારણકે જ્યારે તે મનુષ્ય જાગી ઊઠ્યો, તે સમયે તે ઊંઘમાં કરડનાર સર્પ પણ રહ્યો નહોતો.

વેદાંતના સિદ્ધાંત પ્રમાણે આ સર્વ જગત સ્વપ્ન માત્ર છે, માયા છે; ને આ સ્વપ્નનો જોનારો પણ કોણ છે? સ્વપ્ન ભોગવતો અહંભાવજ છે. સ્વપ્નમાં દેખાતા સર્વ મિત્રો, દેવો ને લોકો કેદખાનાના સોબતીઓ છે. મિત્ર પાસે મદદ માગવા જાઓ છો, પણ શાંતિ કે મદદ મળતી નથી, જીવને સત્ય આનંદ કે કાંઇ કળ પડતી નથી; પણ અંતે જ્યારે સર્પ ડસે છે, ત્યારેજ શાંતિ મળે છે. હવે આ સર્પ એટલે શું? તેનો આપણે વિચાર કરીએ. એ સર્પ એટલે વૈરાગ્ય–ત્યાગરૂપી સર્પ કરડવો જોઇએ. ત્યાગ શબ્દ સાંભળી તમે ચમકો છો–ગભરાઓ છો, પણ ત્યાગનો જ્ઞાન એવો અર્થ થાય છે.

જ્યારે એવો ત્યાગ થાય છે, ત્યારેજ જ્ઞાન આવે છે; ત્યારેજ

सदृशं पवित्रमिह विद्यते જ્ઞાન સિવાય આ જગતમા કોઇ પવિત્ર વસ્તુ નથી તો મારામા તે મુજબ જ્ઞાન પણ નથી બીજુ સાધન શાસ્ત્રમા વૈરાગ્ય કહેલ છે, શ્રીમદાચાર્યચરણે પણ વૈરાગ્યપાલન કરવા માટે ખાસ આજ્ઞા કરી છે તે પ્રમાણે મારામા વૈરાગ્ય પણ નથી કારણ કે લૌકિક આસક્તિ નાશ ન પામે ત્યા સુધી આપ(મા)મા આસક્તિ થતી નથી તેમજ ઉત્તમ પ્રકારની અર્થાત્ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ પણ મારામા છે નહી ઉત્તમ ભક્તિ પ્રાપ્ત થયાં પછી કઇ જીવોને કોઇપણ અવશેષ કાર્ય રહેતુ નથી જેવી રીતે શ્રુતિરૂપ ગોપીજનોએ આપની શુદ્ધ ભાવથી ભક્તિ કરી ઉત્તમોત્તમ સેવાનું ફળ પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેવી રીતે હે પ્રભો મારામા ભક્તિ રૂપી પણ સાધન નથી. આવી રીતે ચોતરફથી હે નાથ ! હુ તો સાધન રહિત થયેલ છુ આચાર્યશ્રીએ આજ્ઞા કરી છે કે માનસી સા પરા મતા સેવાના દરેક પ્રકારો કરતા માનસી સેવા સર્વ શ્રેષ્ઠ છે એટલે ચંચળ મનનો દરેક વ્યવહાર આપશ્રીમાજ હોઇ શકે તે મુજબ જ્યારે મારાથી માનસી સેવા સિદ્ધ થઇ નથી તો મારું મન આપના ચરણકમળની સેવામા શી રીતે દૃઢ થઇ શકશે આપની કૃપા સિવાય મારૂ સાધન થયું છેજ નહિ ?

लौकिके क्लेशहेतौ मे सर्वदा मनसो गतिः ।
न वेद्मि केन दोषेण वर्तते लौकिकप्रिय ॥३॥

ભાવાર્થ,—હે કૃપાનાથ જ્યા સુધી મનનો દરેક વ્યવહાર લૌકિક સુખ માટે પ્રયાસવાળો હોય છે ત્યાંસુધી સ્વભાવદુષ્ટ જીવ ખરૂ સુખ અને ખરૂ દુખ ઓળખી શકતો નથી લોકમા બહુજ બારીકથી જોઇશુ, તો કેવળ ક્લેશ સિવાય અન્ય કાંઇપણ જણાતુ નથી કારણ

ઉત્તરઃ—'રામ' કહે છે કે, જાગૃતાવસ્થામાં પણ જે કાંઇ તમે જાણો છો, સમજો છો, તે સર્વ અંતર્યામીમાંથીજ આવે છે. જે વસ્તુઓ બહાર જણાય છે, તે સર્વ તમારી અંદરજ રહેલી છે. મૂર્છાવસ્થામાં, મધ્યસ્થ સ્થિતિમાં પણ જે કાંઇ જાણવામાં આવે છે, તે સર્વ અંતઃકરણમાંથીજ આવે છે. વિશ્વમાં જે કાંઇ છે તે બધું આત્મામાંથીજ છે, એમ વેદાંત કહે છે. સર્વત્ર પરમાત્માજ વ્યાપી રહેલો છે, એમ તે કહે છે. સાધુ, ભૂત, પિશાચ, સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહો તમારા પોતાનાજ પેદા કરેલા છે. તમારી બહાર કાંઇ પણ નથી.

પર્શિયન ભાષામાં એક સુંદર કાવ્ય છે ને તે હાફીઝ નામે એક મહાન કવિ થઇ ગયો તેનું લખેલું છે. તે કહે છે કે, "હે મન! શંકા, તર્ક સર્વ મૂકી દે ને સ્વર્ગનાં દ્વાર ખોલે તેવા અમૃતથી–મદ્યથી, મારો પ્યાલો ભરી દે." આનો અર્થ એમ નથી કે મદ્ય પીવું; પણ એમ કહે છે કે, મન દિવ્ય બને એવો વિચાર કરવો–એવી મનની સ્થિતિ બનાવવી કે જેથી સ્વપ્નામાંથી જાગૃત કરે તેવો સર્પદંશ થાય ને સ્વર્ગનાં દ્વાર ખૂલી જાય. 'રામ' કહે છે કે, ઇચ્છાઓ, શંકાઓ, તર્કવિતર્ક છોડી દો અને 'રામ'ની સાથે પરમાત્મામાં મસ્ત બનો. 'રામે' હૃદય ખોલીને કહેવુંજ જોઇએ કે, "હે અમેરિકનો! તમે કદી પણ શિવ ને શયતાન બન્નેને સાથે ભજી નહિ શકો. જગતનાં સુખો ભોગવો ને તે સાથે સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવા ઇચ્છો, એમ કોઈ પણ કાળે બનનાર નથી. પરમ સત્ય જાણવા માટે તમારે જગતની ઇચ્છાઓને તજવીજ જોઇએ. જગતની લાલસાની પાર જવુંજ જોઇએ. સર્વ બંધનો, દાસત્વ ને માયા દૂર કરો. ભોગ આપ્યા વિના, યત્ન કર્યા વિના સત્યની પ્રાપ્તિ નથી. જો ભોગ આપી શકાય એમ ન હોય, તો જે સ્થિતિ છે તેમાં ભલે સંતોષ પામી બેસી રહો. સાક્ષાત્કાર કરવો હોય, પ્રભુત્વ પામવું હોય તો ભોગ આપો, માયાને તજો એટલે સર્વ તમારે આધીન થશે." ક્રાઇસ્ટે આ પરમ સત્ય બેધડક કહ્યું છે, પણ આ શબ્દોની હાલ દરકાર પણ કોણ કરે છે? આજે આ શબ્દોના અર્થનો કેવો અનર્થ થાય છે! આ ઉપરથી 'રામ'ને એક વાત યાદ આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં એક અખ્યાત પુરુષ થઇ ગયો છે. તે મસ્તાન હતો. રસ્તે ચાલતાં તે ઊંચે સ્વરે બોલતો કે, "હે ગ્રાહકો! હે દિવ્યતાના ગ્રાહકો! ચાલો! ચાલો! હે

પ્રવેશ કરાવો તોજ બની શકે તેમ છે, અન્યથા હે પ્રાણનાથ, મારી ગતિ આપના શિવાય છેજ નહી ૪.

दुष्टता स्वस्य जानामि धर्मत्याग च सर्वथा ।
किं करोमि न वै किञ्चित् स्वाधीनं सेवकस्य मे ॥५॥

ભાવાર્થ — હે સર્વાધાર પ્રભો, શ્રીમદાચાર્યચરણ ની આજ્ઞા છે કે 'जीवाः स्वभावतो दुष्टा' જીવો પોતાના સ્વભાવથી દુષ્ટ છે, અર્થાત્ પોતાના સ્વાર્થ માટે મ્હોટા લાભનો ત્યાગ કરે છે, તે મુજબ હું પણ લૌકિક સુખ અને સ્વાર્થના વધારે આસક્તિવાળો હોઇને આપને વખતોવખત પરિશ્રમ આપુછું કારણ કે સ્વભાવ એવો હોય છે કે કંઈ સાધારણ વ્યક્તિથી તે કાબુમાં આવી શકતો નથી શ્રીમદ્ ભાગવતમાં પણ આજ્ઞા કરી છે કે 'स्वभावो दुरत्ययो नाथ' કાલીયનાગ સ્તુતિ કરતા કહે છે કે હે પ્રભો! જીવોનો સ્વભાવ એકદમ સુધરી શકતો નથી આપની કૃપા હોય તોજ સ્વભાવ પરિવર્તન થઇ શકે, તે પ્રમાણે હે નાથ! મારી દુષ્ટતાને હું બરાબર સમજુ છું તેમ જીવનો ધર્મ આપની ભક્તિ કરવાનો છે सर्वदा सर्वभावेन भजनीयो व्रजाधिप એ શ્રીમદાચાર્યચરણની આજ્ઞા અનુસાર અમારો તો ખાસ ધર્મ આપની સેવા કરવાનો છે તે સેવા પણ લૌકિકાસક્તિ હોવાથી છુટી જાય છે હે પ્રભો હું શું કરૂં મારી સત્તાની વાત જરા પણ નથી તેમ મારા તાબાનું કશુંયે નથી જેથી કરીને હું મારી દુષ્ટતાનો ત્યાગ કરી આપની સેવા કરવાને તત્પર બનુ આપના કૃપાબળ સિવાય મારૂં કશું પણ સામર્થ્ય નથી ૫

પેલો માણસઃ—વાહ! કિંમત લીધા પછી છરો મારી મને મારી નાખવો છે કે શું?

બાળકઃ—જો "નામ"ની કિંમત જાણતા નહોતા, તો શા સારૂ અહીં આવ્યા? ખબર નથી કે, "નામ" મેળવવા સારૂ જીવન આપવું પડે છે? જીવનનો ભોગ આપો, તોજ "નામ" મળે છે ને જે જિંદગી બચાવવા માગતું હશે તેને "નામ" કદીયે નહિ મળી શકે.

અરબી ભાષામાં કહેવત છે કે, "કબરમાં જતાં પહેલાંજ મરો ને એમ કરીને જગતને સ્વર્ગ બનાવો." સંસ્કૃતમાં પણ કાવ્યનાં પુસ્તકો ઉપર પુસ્તકો આ વિષય ઉપર રચાયેલાં છે. જગત તરફથી મોં ફેરવશો, સર્વ પ્રકારે જગતથી વિમુખ થશો, ભોગો આપશો તો જગતને મન વ્યાવહારિક રીતે મૃત્યુ પામશો; ત્યારેજ ખરૂં જીવન શરૂ થશે. ઉપદેશકો ને શિક્ષકોના ખુશામતિયા શબ્દોથી છેતરાશો નહિ. 'રામ' સત્ય કહે છે, ખુશામત કરતો નથી. વેદોમાં કહ્યું છે કેઃ—

"મનુષ્યનું શરીર એક કિલ્લા જેવું છે ને ઇંદ્રિયો તે કિલ્લામાં છિદ્ર સમાન છે. એ કિલ્લાનાં કાણાં આગળ તોપો ને બંદૂકો મૂકીએ છીએ. જેવી રીતે એ તોપો અંદરની બાજુથી છોડવામાં આવે છે ને ભડાકા બહાર થાય છે, એ પ્રમાણે શરીરમાંથી બીજાઓ તરફ દૃષ્ટિપાતરૂપી તોપો ને બંદૂકો છોડી, તેમનાં હૃદય અને બુદ્ધિપ્રતિ બહિર્મુખ દૃષ્ટિ જાય છે. આ શરીરરૂપી કિલ્લાના અધિષ્ઠાતા આત્માએ મનુષ્યની ખૂબ મશ્કરી કરી છે. તોપના ગોળાઓ અંદરથીજ બહાર ફૂટે છે; છતાં મનુષ્ય એનાથી ગભરાઇને બહાવરો બને છે! તે સમજે છે કે, આમ લડાઇ કરી હું જગતને જીતું છું, માલમતા વધારૂં છું; પરંતુ સત્ય તો એ છે કે, એમ કરી પોતે મહા જોખમ ખેડે છે, પોતાનું સર્વસ્વ ખોઇ દે છે. મનુષ્ય ધારે છે કે પોતે જ્ઞાન મેળવે છે; પરંતુ બાહ્યદૃષ્ટિથી આત્માને ભૂખે મારે છે. વેદાંત કહે છે કે, જે મનુષ્ય તોપો ને બંદૂકોને પોતાના તરફ તેમનાં મોં રાખી છોડે છે, તેજ જગતને જીતે છે. જેની દૃષ્ટિ બહાર અવલોકવાને બદલે અંદર અવલોકે છે, જેના કાન અંતઃકરણની વાત સાંભળે છે, શ્રવણ કરવાના મૂળ કારણરૂપ આત્માને જે ઓળખે છે, તેજ સત્ય રીતે જીવ્યો છે ને તેણેજ જગતને જીત્યું છે.

ભાવાર્થ—હે ભગવાન્ હે નાથ, આપ સર્વ સમર્થ અને કૃપાલુ છો અને કૃપા એ આપનો અસાધારણ ધર્મ છે એટલે અમે સ્વાર્થી જીવ હોવા છતા પણ આપ તો કૃપા દૃષ્ટિથીજ અમારો ઉદ્ધાર કરો તેમા શંકા હોયજ નહી, છતા પણ હે નાથ, આપનો ભક્ત થઇને લોકમા એનતરથી તુચ્છ સ્વાર્થની ખાતર કંગાલ જેવો ફરતો રહે તે તો આપને પણ ઠીક લાગે નહી, કારણકે આપની સમક્ષમા દૈન્ય પ્રાપ્ત કરીને આપના અલૌકિક દર્શનાર્થ પ્રયાસ કરવામા આવે તેજ યોગ્ય ગણાય, પરંતુ, લૌકિક તુચ્છ પુત્ર પૌત્ર ધન વગેરેના સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે જે પ્રયત્ન કરવામા આવે અને તેને લાગે લૌકિક નશ્વર માટે દીનતા કરવામા આવે તે તો આપના તરીકે ઓળખાતા ભક્તને માટે જરા પણ ઉચિત નથી કદાચ આપનો થઇને કેવલ આપનાસાજ પરાયણ ન થતા ઉત્તમોત્તમ સાધન દૈન્યને ન મેળવી શકે તો તે ઉણપ પણ આપનુ હાસ્ય કરનારી ગણાય ભક્ત તો આપનો દૃઢ આશ્રય રાખી આપનામા પરાયણ થઈને રહે પછીતુ દરક કાર્ય આપના ઉપરજ ગણાય છે

(આ શ્લોકમા શ્રીહરિરાયજી જણાવે છે, કે આપનો ભક્ત થયા પછી—એક વૈષ્ણવ બન્યા પછી જો તેનામા દીનતા ન હોય તો તેમા એને કલંક નથી, પણ આપનેજ છે, એની મશ્કરી થવાની નથી પરા આપનીજ થવાની છે, કારણ કે એ આપનો છે, તાત્પર્ય કે બીજા માર્ગમા જેમ જીવનેજ સર્વ પ્રયત્નો કરવા પડે છે, તેમ પુષ્ટિમાર્ગમા નથી, એ માર્ગમા તો પ્રભુને એટલુજ કહેવાનુ રહે છે, કે ‘હુ આપનો છું, આપને શરણે છુ,’ આટલાથીજ એનામા સર્વ નિર્ગુણ ભાવના પ્રકટાવવી એ પ્રભુના ઉપર ભાર છે, જીવને કાઇ નહી, કેવી ઉત્તમ ભાવના, ધન્ય શ્રીહરિરાય પ્રભુ ! !)

કરોડો, અસંખ્ય જીવનો ઉદ્ભવ પામો ને તારી એક પળ પણ ઝાંખી થાય તેટલા માટે તેમનો નાશ થાઓ. અસંખ્ય મસ્તકો તારો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે તો કપાવાં જોઇએ."

સાધુનાં વચનો સાંભળી પેલો ગ્રાહક ને એકઠા થયેલા લોકો વિસ્મય પામ્યા ને ત્યારેજ તેમને ખબર પડી કે, "નેમ" શબ્દનો અર્થ હીરાનો હાર નથી, પણ કાંઇ ઓરજ છે.

અવિનાશી સુખરૂપી અમૃત ચાખવા માટે શી કિંમત આપવી પડે છે, તે આ વાત ઉપરથી સમજાશે. જગતમાં રહી, જગતનાં ક્ષણિક સુખો ભોગવવા લાલસા રાખીને પ્રભુને મેળવી ન શકાય; માટે ભોગ આપો, તેજ પરમ સુખની પ્રાપ્તિ થઇ શકશે.

એક મનુષ્ય રસ્તે ચાલતાં પડી ગયો ને પગને વાગ્યું, તેથી ગુરુત્વાકર્ષણની શક્તિને નિંદવા લાગ્યો. લાખો મનુષ્ય ભલે પડે ને પગ ભાગે, માટે શું ગુરુત્વાકર્ષણનો દોષ કઢાશે? નહિજ. દરેક પ્રકારનાં દુઃખો, અધઃપાત વગેરે માત્ર આપણી નિર્બળતાનાજ કારણથી છે. એ નિર્બળતા દૂર કરો. કોઇ બીજાનો દોષ ન કાઢો.

એ નિર્બળતા શું છે? માત્ર અજ્ઞાનજ છે. અજ્ઞાનને લીધેજ શરીર તથા ઇંદ્રિયો વગેરેને "આપણે આપણું સ્વરૂપ" માનીએ છીએ. આ અજ્ઞાન દૂર કર્યાથીજ આપણે કોણ છીએ તે જણાશે. આપણી પાંસળી કે જઠરાગ્નિનું અસ્તિત્વ ક્યારે માલૂમ પડે છે? જ્યારે તે નીરોગી સ્થિતિમાં નથી હોતાં, ત્યારેજ એનું આપણને ભાન થાય છે. જ્યારે તેમાં રોગ હોય છે, ત્યારે તંદુરસ્તીમાં શરીરનું કાંઇ ભાન થતું નથી. સર્વ જગત આપણું શરીર છે ને આપણે તંદુરસ્તીમાં છીએ એમ માનો ને અનુભવો, ત્યારેજ પરમ સુખ પામશો. એક સાધુને કોઇએ પૂછ્યું કે, "જિસસ ક્રાઇસ્ટને શૂળી ઉપર ચડાવ્યો તે વખતે તેને શૂળીનું ભાન ન થયું?" સાધુએ કહ્યું કે, "તે વખતે તેની પાસે શરીરની આસપાસ નારિયેળ હતાં." હિંદુસ્તાનમાં કોઇને મળવા જતાં, ભેટ મૂકવા સારૂ નારિયેળ–શ્રીફળ લઇ જાય છે, તેજ પ્રમાણે પેલા પ્રશ્ન પૂછનારે બે શ્રીફળ સાધુને આપ્યાં હતાં. તેમાંનું એક કાચું હતું ને બીજું સુકાઇ ગયેલું હતું.

સાધુએ કહ્યું: "આ શ્રીફળ કાચું છે. તેની કાચલી ભાગું તો અંદરના ગલનું શું થશે?" પેલા ભેટ મૂકનારે કહ્યું: "એ પણ

તાનન્દ હોઇને દુઃખીજ હોય છે, તેવાઓની વિનતી કરવી એ તા કરેલા જેવું સુખ મર્યાદા વિલાસાનંદિત છે, જે જાતે સુખરૂપ છે, આનંદઘન જે મદાનો તમારો મિત્ર છે, અરે सदर्शमिखायो કહીને તમારા મિત્ર નહીં વેઃ જેને ઓળખાવે ? તેજ તે શીઘ્રદેશમ ગનાલિત પ્રભુને તમારું દુઃખ કહો, શું દુઃખ નિવારનાની શક્તિ એનામાં નથી ? તો પછી જગતમાં કયો માણસ એવો છે, કે જે દુઃખ નિવારનાની શક્તિ ધરાવતો હોય ? આ શ્લોકમાં મારગીક દુઃખ - ભૌતિક દુઃખની વાત નથી પણ પ્રભુવિરહ જનિત પરમ તાપનુજ પ્રકરણ છે)

त्वयैव करुणा कार्या यादृशो तादृशो मयि ।
यदा स्वाम्यंन सततं करोमि तव सेवनम् ॥२॥

હે ભગવન્, દયાસિન્ધો, આપનેજ મારા ઉપર તો કૃપા કરવાની રહી આપના સિવાય જ્યારે કોઇપણ મારા ઉપર નિયામક નથી તો હવે આપને આ વખતે વિશેષ અભયની ગર્જ જોનાની નજ હોય હું તો આપનોજ છું એટલે પછી આપના તરીકેજ મારો સ્વીકાર થવો જોઇએ, ગમે તેવો છું પણ હું તો આપનોજ છું માટે આપના સિવાય કોઇનો આશરો મારે સ્વપ્નામાં પણ ન હોય, આપની પાસે અમારા જેવા તુચ્છ ભક્તો તો અમુક્ય હશે પરન્તુ મારી સમક્ષ તો મારા શરણ રૂપ દુઃખના નિવારણ કરનારા આપ એકજ છો હે પ્રભો, જ્યાં સુધી આપ મારા ઉપર કૃપા કરો નહીં, ત્યાં સુધી મારા ચિત્તની શાંતિ થવાની નથી, અને ચિત્તશન્તિ વિના આપની સેવા ભગવદ્ રીતે નજ થઇ શકે અર્થાત્ આપનામાં પરાયણના જોઇએ તો

ા નીકળશે. જગતને જુદીજ દૃષ્ટિથી જુઓ. દરેક વસ્તુમાં પ્રભુ જુઓ. પ્રભુની આંખે જગતને જુઓ. કેટલાંક દૃષ્ટાંતથી આ વાત બરાબર સમજાવીએ.

એક સ્થળે અમે ઇશ્વિરપરાયણ થઇ બેઠા હતા, ત્યાં એક જણ આવી ચડ્યો. ત્યાં આવીને એ તો રોવા ને કૂટવા લાગ્યો, પણ કોઇએ ધ્યાન આપ્યું નહિ. 'રામ'ના પુત્રના મૃત્યુથી તે શોકગ્રસ્ત થયો હતો, કારણ તે છોકરો તેનો સગો હતો. કોઇએ તેના તરફ લક્ષ આપ્યું નહિ, એટલે તે નીચે બેઠો અને પછી તેની ચિંતા દૂર કરવા સારૂ તેને શાંત ચિત્તથી પૂછવામાં આવ્યું કે, "શોક કરવાનું કારણ શું છે?" તેણે કહ્યુંઃ "છોકરાનું મૃત્યુ તેનાથી સહન થઈ શકતું નથી." બીજા બધા તો જ્ઞાનમાંજ મસ્ત હતા, તેથી તેમને કાંઈ શોકની નિશાની જણાઇ નહિ; કારણકે એ લોક જૂનાં ગીતોને નવા રાગમાં ગાનારા હતા. પેલા મનુષ્યને કહેવામાં આવ્યુ કે, "હે ભાઇ! તમે એ છોકરાના સંબંધી છો એમ કહો છો તે તો માત્ર 'પવન વાય છે' એમ કહેવા બરોબર છે, તો પછી એ બાબતમાં અવાસ્તવિક શું છે કે આટલા બધા વ્યગ્ર થઇ ગયા છો? 'નદી વહે છે' તેમાં આપણને વ્યગ્ર થવાનું શું કારણ છે? કેમકે તે સ્વાભાવિકજ છે, પ્રકૃતિને અનુસરીનેજ છે. અમુકનું મૃત્યુ થયુ કે પુત્રનું મૃત્યુ થયુ, તેમાં પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ શું થયું છે? જન્મ તેનું મૃત્યુ તો અવશ્ય છેજ. પાઠશાળામાં દાખલ થાઓ છો ત્યારે કાંઇ ત્યાં ઘર કરી હંમેશ માટે રહેવા નથી જતા. માત્ર એક વર્ગમાંથી બીજા વર્ગમાં જવા ખાતરજ પાઠશાળામાં જઇએ છીએ. દાદરે ચડીએ છીએ તે પગથિયે. પગથિયે ઉપર જવા માટેજ; નહિ કે એકજ પગથિયા ઉપર ઊભા રહેવાને માટે; તેમ જન્મીએ છીએ તે પણ મૃત્યુ પામીને બીજો જન્મ ધારણ કરવાને માટેજ; માટે પુત્રનું મૃત્યુ થયું તે સ્વાભાવિકજ છે. એક શરીર છોડી બીજું શરીર ધારણ કરવા માટેજ તેમ બન્યું છે, તેમાં નવાઇ જેવું કાંઇજ નથી."

જગતમાં આ પ્રમાણે જ્ઞાનનિષ્ઠાથી રહેવાથી, આત્માને પરમાત્મારૂપે ઓળખવાથી, દિવ્ય જ્ઞાનરૂપી દૂરબિનથી જગતરૂપી વેધશાળામાં ઊભા રહી સર્વત્ર દૃષ્ટિ નાખવાથીજ સુખ ને આનંદ અનુભવાય છે. તમે મન નથી, બુદ્ધિ નથી, શરીર નથી, પરંતુ પ્રકાશના પણ પ્રકાશ છો, પરમ સત્ય છો. આનો સાક્ષાત્કાર

તો તેને હોઇ શકે કે જેને કોઇપણ બાબતનું જ્ઞાન નજ હોય આપ તો સર્વજ્ઞ છો અર્થાત્ દરેક સ્થળમાં જે જે થાય છે થયું છે અને થવાનું છે. તે સર્વને જાણનારા આપ એકજ છો તેમ કદાચ કોઇ સર્વજ્ઞ જેવો હોય અને કૃપાળુ ન હોય તો કોઇ પણ અર્થ નજ સરે, એવા યોગી લોકો અગર દેવતાઓ પણ તેમાં કોઇ હોય છે કે જે ત્રણ કાલનું જ્ઞાન ધરાવતા હોય પરંતુ તેથી મારો અર્થ તો સિદ્ધ થવાનોજ શાનો હોય ? સર્વજ્ઞ હોવા છતાં પણ કૃપાળુ ન હોય તો તેવું સર્વજ્ઞપણું કાંઇ કામનું નથી એટલા માટે આપતો સર્વજ્ઞ પણ છો અને કૃપાના સાગર છો જે સાગર રૂપ હોય તેમને ત્યાંથી કોઇ વિમુખ તો નજ જાય તો હું પણ આપ કૃપાના સમુદ્ર પાસે આપની કૃપાની યાચના કરવા આપના ચરણમાં ઝુકી રહ્યો છું. કદાચ આપને વિચાર કરવો ઘટતો હોય તો આપ ભલે ગમે તેટલો વિચાર કરજો પણ આપના સેવક તરીકેના અધિકારને યોગ્ય લાગે તેવો અનુગ્રહ તો મારા ઉપર થવો જ જોઇએ. કારણ કે મારે આપના સિવાય કોઇપણ અનુગ્રહ કરનારો નથીજ. ને થવાનો નથી એટલા માટે આપને વારંવાર વિનવું છું કે આપના સેવક તરીકેનું માન સાચવવું તે કેવળ આપનાજ હાથમાં છે. ૧૦

विश्वासस्तु निजाचार्यपादयोरस्ति सर्वथा ।
न जाने जायते नाथ विलंबः केन हेतुना ॥११॥

(ભાવાર્થ) હે કૃપા સિન્ધુ ભગવન્, આપના ચરણારવિન્દમાંજ મારો વિશ્વાસ નથી એવી રીતે આપશ્રીને માનવાનું તો નજ હોય કારણ કે શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ આપનું શ્રીમુખ છે, અને આપશ્રીએ મારા

અરણ્યની વાતો

(૧) ગૃહસ્થાશ્રમ

ચશ્માંથી બધું જોઇ શકાય છે, પરંતુ ચશ્માં આંખોને ભારરૂપ ન થઇ પડતાં, ઊલટા મદદગાર થઇ પડે છે. પતિપત્ની વચ્ચેનો સંબંધ પણ એવોજ હોવો જોઇએ. એકબીજાના કાર્યમાં વિઘ્ન ન કરતાં પરસ્પર સહાયક થવાય, તેમ તેમણે વર્તવું જોઇએ. એટલા માટે લગ્ન સ્થૂલ શરીરનાંજ નહિ, પરંતુ સાથે આત્માનાં પણ થવાં જોઇએ. બન્ને જણ એક બીજાને સ્થૂલ દેહરૂપ ન ગણતાં, આત્મરૂપજ દેખે, પરમ સત્યરૂપ દેખે ને સ્વાર્થરૂપી આડખીલીઓ વચ્ચે ન આણે, તોજ ખરો ગૃહસ્થાશ્રમ શોભી નીકળે.

જેમ શ્વાસ આપણી નજીકમાં નજીક છે, છતાં આપણને તેની ખબર પડતી નથી, આપણે તેને જોઇ કે સ્પર્શી શકતા નથી; તેમજ પતિપત્ની એકબીજાને ભારરૂપ નથી; પરંતુ હાલ તો પતિની ઉન્નતિમાં પત્ની અને પત્નીના માર્ગમાં પતિ વિઘ્નકર જણાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રી અને પુરુષ આંખમાં આંજણ આંજે છે, તેથી આંખને જરા પણ હરકત ન આવતાં ઊલટી આંખની જોવાની શક્તિ વધે છે અને જો અડચણ જણાય તો અવશ્ય કાંઇ પણ વિકૃતિજ થયેલી હોય છે. પેટમાં દુખે ત્યારેજ ખબર પડે છે કે, લીવર બગડયું છે, આ એક નિયમ છે. 'રામ'ની સ્ત્રીએ એક સમય 'રામ'ને પૂછયું કે, "હું તમને યાદ આવું છું?" 'રામે' કહ્યું: "કદી નહિ." કારણ અમુક વ્યક્તિ આપણને ત્યારેજ સાંભરે છે કે જ્યારે આપણે તેનાથી ભિન્ન હોઇએ–ભેદવાળા હોઇએ. તમારી આંખ તમને સાંભરે છે? તમારા હાથ પગ કદી તમને સાંભર્યા છે? કદી નહિ. માત્ર જ્યારે કાંઇ મંદવાડ આવે છે, ત્યારેજ એ અવયવોનું ભાન થાય છે, તે સિવાય તમારામાં ને તમારા અવયવોમાં અભેદજ છે એટલે પછી કોણ કોને સંભારે?

બનવા જોગ નથી. હું તો આપના શિવાય કોઇની મદદ માગતો નથી અને કોઇની મદદથી મને કાંઇપણ લાભ નથી કારણ કે લૌકિકનાં સહાયકો લોકસિદ્ધ ફળ સાધવામાં સમર્થ હોઇ શકે આપનો સાક્ષાત્કાર અને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ ફળ મેળવવા માટે તો આપની કૃપાનીજ મદદ પૂરતી છે. તેમ હું તે ફળ સાધવા માટે પણ અસમર્થ છું મારૂં સામર્થ્ય ફક્ત આપના કૃપાબલને અનુસરીનેજ ગણાય. તેમ છતાં હે પ્રભો, આપની સેવા કરવામાં મારી બુદ્ધિ હાલ્યા ચાલ્યા વગર જાગતી છે એટલા માટેજ આપના સાક્ષાત્કારના આનન્દની પ્રાર્થના કરૂં છું જ્યારે આપની સેવામાં ઇન્દ્રિયો મન અને બુદ્ધિ સમ્પૂર્ણ રીતે વિકાસને પામે ત્યારેજ હું આલોકમાં કૃતાર્થ મને માનું. તેમ હે નાથ, હું કંગાલથી પણ એક કંગાલ છું લોકનાં ફળ મેળવનાર કંગાલો ઉપર જોગ લોકના કોઇને પણ દયા ઉપજે છે તેમ આપની સેવાફળને મેળવવા માટે હું આપનો દીન દાસ છું. હે ભગવન્ આપ સર્વજ્ઞને કંઇ પણ સુચવવાનું નજ હોય આપ મને એક દીન સેવક જાણીને પણ મારા ઉપર કૃપાદૃષ્ટિ કરો જેનાથી મારૂં લોકસિદ્ધ દારિદ્ર્ય નષ્ટ થઇ જતાં હું અપાર આનન્દને પ્રાપ્ત કરૂં. ૧૨.

शरणस्थसमुद्धार दीनोद्धारपरायण ।
मामुद्धर जनाधार स्वसेवास्वाम्यहेतुभिः ॥१३॥

(ભાવાર્થઃ) હે ભગવન્ આપ તો આપને શરણે આવેલા જીવો દુષ્ટ હોય કે શિષ્ટ હોય, ગમે તેવા હોય તેવાઓનો ઉદ્ધાર કરનારા છો, તેમ જેમને કોઇ પણ પ્રકારનું સાહાય્ય નથી અને કેવળ આપની ભક્તિ મેળવવામાજ નિષ્ઠા હોય છે તેવા જીવોનો ઉદ્ધાર

ગાળ્યો નથી?" સાધુને જોઇને પેલાએ સત્ય વાત કહી દીધી કે, "પહેલાં તો અમે દરરોજ રાંધીને જમતાં હતાં, પણ આજે નવાણું રૂપિયાની થેલી મળી, ત્યારે વિચાર થયો કે સો પૂરા થવાને માત્ર એકજ રૂપિયો ખૂટે છે; માટે એકાંતરે જો અન્ન ખાઇશું તો એક રૂપિયો બચાવાશે."

ધનાઢ્ય લોકની કૃપણતાનું આજ ગુહ્ય તત્ત્વ છે. જેમ પૈસો વધારે મળતો જાય છે, તેમ તેમ લોભ વધતો જાય છે; ને ઊલટા તેઓ વધારે ને વધારે ગરીબ બનતા જાય છે. હજાર મળે તો દસ હજાર કરવા ઇચ્છા થાય છે ને દસ હજાર થાય તે અગાઉ લાખની ઇચ્છા તેમનાં અંતઃકરણમાં તૈયારજ ઊભી હોય છે.

(૩) તેને કંઈ કુહાડીની ધાર ઉતરાવવી હશે?

અમેરિકન દેશભક્ત બેન્જામિન ફ્રેંકલિન પોતાના જીવનવૃત્તાંતમાં લખે છે કે, જ્યારે તે નાનો હતો અને ફિલાડેલ્ફિયામાંની શાળામાં ભણતો હતો, ત્યારે એક દિવસ નિશાળે જતાં એક લુહારને તેણે કામ કરતાં દીઠો. હાલના વખત જેવી તે સમયે સાંચા કામની માહિતી નહોતી. લુહાર પોતાની દુકાનમાં બેઠો બેઠો કામ કર્યે જતો હતો. એનું કામ જોવાની આતુરતાથી બેન્જામિન ત્યાં ઊભો રહ્યો. હાથમાં દફ્તર ને ચિત્ત પેલાને કામ કરતો જોવામાં ગયેલું; તેથી નિશાળ નિશાળને ઠેકાણે રહી ને એક ધ્યાનથી જોતો જોતો તે ત્યાંજ ઊભો રહ્યો. લુહાર પોતાનાં હથિયારો તથા છરીઓ વગેરેને ધાર ચડાવતો હતો. તે વખતે તેનો માણસ કામ પ્રસંગે બહાર ગયો હતો. બેન્જામિનને ધ્યાનથી જોતો જોઇને લુહારે પાસે બોલાવ્યો ને કહ્યું: "વાહ! કેવો સારો ને ડાહ્યો છોકરો છે! બહુ અક્કલવાળો છે!" આથી બેન્જામિન ફુલાયો, એટલે લુહારે કહ્યું: "ભાઈ, જરા ધાર ચડાવવામાં મદદ કર જોઇએ." તરતજ બેન્જામિન કામે વળગી ગયો. છોકરાંઓ

સેવકો પ્રત્યે તો આપશ્રીનો પક્ષપાત આપ યાદ કરો કારણ કે
શ્રીમદાચાર્યચરણના જેવા અને તેવા જેટલા અને તેટલા જ્યારે
અને ત્યારે દરેક સેવકોમા આપે પોતાના તરીકેનો સ્વીકાર કરેલો
છે, તો તેમ પણ આપ મને શ્રીમદાચાર્યના એક દાસ તરીકે માનીને
પણ આપણીયે તો મારો ઉદ્ધાર કરવાનો રહ્યો છું તો અલ્પજ્ઞ
અને સ્વભાવ દુષ્ટ છું આપથી હું શું નિવેદન કરી શકું. આપને
મારામા જે જે સાધનોની ન્યૂનતા જણાતી હોય અગર જે કાંઇ
પણ મારામા આપશ્રીની અલૌકિક કૃપા મેળવવાં અપૂર્તિ હોય તે
દરેક વસ્તુ મેળવી આપવામા આપ કૃપા કરો હું તો આપનો દાસ
છું જે મારા ઉદ્ગારો મારી બુદ્ધિથી આપને અર્પણ કર્યા છે તે વિષે
આપને યોગ્ય લાગે તે કરો હું દાસ છું આપ માન મદાને માટે
ક્ષમ્ય કરો ૧૪

૫૪. मदत्यागहेतुः ॥

अथ त्यागाय सद्युक्ताः प्रोच्यन्ते त्रिविधा मदाः ।
विद्यामदो धनमदस्तथैव कुलजो मदः ॥१॥
मुख्या एते मया प्रोक्ताः सन्त्यान्याश्च विशेषाः ॥१३॥

સાધુ પુરુષોમા રહેલા એવા જુદાજુદા પ્રકારના મદો એનો
સમજીને ત્યાગ કરવાનો છે, એ માટે અહીં કહેવામા આવે છે

ગાળ્યો નથી ?" સાધુને જોઈને પેલાએ સત્ય વાત કહી દીધી કે, "પહેલાં તો અમે દરરોજ રાંધીને જમતાં હતાં, પણ આજે નવાણું રૂપિયાની થેલી મળી, ત્યારે વિચાર થયો કે સો પૂરા થવાને માત્ર એકજ રૂપિયો ખૂટે છે; માટે એકાંતરે જો અન્ન ખાઈશું તો એક રૂપિયો બચાવાશે."

ધનાઢ્ય લોકની કૃપણતાનું આજ ગુહ્ય તત્ત્વ છે. જેમ પૈસો વધારે મળતો જાય છે, તેમ તેમ લોભ વધતો જાય છે; ને ઊલટા તેઓ વધારે ને વધારે ગરીબ બનતા જાય છે. હજાર મળે તો દસ હજાર કરવા ઇચ્છા થાય છે ને દસ હજાર થાય તે અગાઉ લાખની ઇચ્છા તેમનાં અંતઃકરણમાં તૈયારજ ઊભી હોય છે.

(૩) તેને કંઈ કુહાડીની ધાર ઉતરાવવી હશે ?

અમેરિકન દેશભક્ત બેન્જામિન ફ્રેંકલિન પોતાના જીવન-વૃત્તાંતમાં લખે છે કે, જ્યારે તે નાનો હતો અને ફિલાડેલ્ફિયા-માંની શાળામાં ભણતો હતો, ત્યારે એક દિવસ નિશાળે જતાં એક લુહારને તેણે કામ કરતાં દીઠો. હાલના વખત જેવી તે સમયે સાંચા કામની માહિતી નહોતી. લુહાર પોતાની દુકાનમાં બેઠો બેઠો કામ કર્યે જતો હતો. એનું કામ જોવાની આતુરતાથી બેન્જા-મિન ત્યાં ઊભો રહ્યો. હાથમાં દફતર ને ચિત્ત પેલાને કામ કરતો જોવામાં ગયેલું; તેથી નિશાળ નિશાળને ઠેકાણે રહી ને એક ધ્યાનથી જોતો જોતો તે ત્યાંજ ઊભો રહ્યો. લુહાર પોતાનાં હથિ-યારો તથા છરીઓ વગેરેને ધાર ચડાવતો હતો. તે વખતે તેનો માણસ કામ પ્રસંગે બહાર ગયો હતો. બેન્જામિનને ધ્યાનથી જોતો જોઈને લુહારે પાસે બોલાવ્યો ને કહ્યું: "વાહ ! કેવો સારો ને ડાહ્યો છોકરો છે ! બહુ અક્કલવાળો છે !" આથી બેન્જામિન ફુલાયો, એટલે લુહારે કહ્યું: "ભાઈ, જરા ધાર ચડાવવામાં મદદ કર જોઈએ." તરતજ બેન્જામિન કામે વળગી ગયો. છોકરાંઓ સ્વાભાવિક રીતેજ ચંચળ હોય છે ને બેસી રહેવા કરતાં કાંઈ પણ કામમાં મન પરોવવામાં એમને ગમત પડે છે. બેન્જામિન કામ કર્યે જતો હતો ને પેલો લુહાર તેનાં વખાણ ઉપર વખાણ કરતો હતો. થોડી વારમાં તો તેણે કેટલીએ છરીઓને ધાર ચડાવી દીધી; એટલામાં બેન્જામિનને થાક લાગ્યો ને નિશાળ પણ સાંભરી, તેથી દુકાનમાંથી જવાનો વિચાર કર્યો પણ પેલો લુહાર પાછો ખુશા-મત કરવા લાગ્યો કે, "વાહ ! ઘણોજ સારો છોકરો છે ! કદી

ઋદ્ધિમાં પોતે માન પામે છે, માટે થયેલો મદ, ૨૦. સુખસગ-
ને માગ્યાં માગ્યાં ખાદ્યોનો પોતે ઉપભોગ કરી શકે છે, તેથી
ો મદ અને ૨૧. પોતામાં એક પ્રકારનું વૈરાગ્ય રૂડેલું છે, એથી
ો મદ, આવા પ્રકારના જે આ એકવીસ મદ છે, તે કેવી રીતે
કરવા તેનો ઉપાય હવે અહીં બતાવવામાં આવે છે. ૧-૬.

विद्यामदनिवृत्तिस्तु सुज्ञागम्यत्वतो हरेः ।
वेदवेदार्थकथने ह्यवतारो हरेर्मतः ॥७॥

चतुर्मुखस्तथा व्यासस्तत्राहं कोऽस्मि मन्दधीः ।
इति विज्ञाय मनसा क्षिप्रं विद्यामदं त्यजेत् ॥८॥

ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન ધરાવનારાઓને પ્રભુ ગમ્ય છે, એવું
ી વિદ્યામદ નિવારવાનો છે. વેદ અને વેદના અર્થનો વિસ્તાર
ને માટે પ્રભુનો અવતાર છે, વળી બ્રહ્માજી અને ભગવાન વ્યાસ
ઓ જ્યાં બિરાજે છે, ત્યાં અલ્પ બુદ્ધિવાળો હું શી વિસાતમાં,
; મનથી સારી રીતે જાણી તરતજ વિદ્યામદનો ત્યાગ કરવો. ૭-૮

लक्ष्मीपतिं हरिं ज्ञात्वा तस्याश्चञ्चलतामपि ।
बाहिर्मुख्यैकहेतुत्वात् सर्ववस्तुसमर्पणात् ॥९॥

લક્ષ્મીના પતિ તો માત્ર શ્રીહરિ ભગવાનજ છે, વળી લક્ષ્મી
ચંચળ છે; એ લક્ષ્મી પ્રભુ તરફથી ચિત્તને હટાવી બહિર્મુખ કરા-
નારી છે અને આપણે આપણું જે કાંઇ માન્યું હતું તે તો
પ્રભુને સમર્પી દીધું છે, એટલે આપણું કશુંજ નથી. આવી ભાવ-
નાથી ધનમદનો ત્યાગ કરવો ૯

ધનાઢ્યઃ—અરે સંતજી ! આ શું કરો છો ?

સાધુઃ—કેવા સુંદર ને ગોળ પથરા છે ! જોતો નથી ? એ બધાને એકઠા કરૂં છું.

પેલો ધનવાન પુરુષ હસ્યો ને કહ્યું: શા સારૂ આપ પથરા એકઠા કરો છો ? આ આખો પર્વત તો અહીં પડેલો છે.

સાધુઃ—જરૂરની વખતે કામ લાગે માટે એકઠા કરૂં છું, કદાચ આ પર્વત અહીંથી ઊખડી જાય તો કોઈક સમયને માટે આ પથરા કામ આવી જાય.

ધનાઢ્ય પુરુષઃ—અરે સાહેબ ! એમ તે બને ?

સાધુઃ—ભાઇ ! તેંજ મને આમ કરવાનું શીખવ્યું છે. મૂર્ખ ! તને પ્રભુ તરફથી અન્ન નહિ મળે એવો સમય કદી આવવાનોજ નથી, છતાં તું પૈસા સંગ્રહી રાખે છે અને અમૂલ્ય વખત તેમાં નકામો ગાળે છે. પ્રભુએ કાંઇ આમ પૈસા એકઠા કરી રાખીને જીવન એળે કાઢવાને નથી આપ્યું. ચિંતા અને ઉપાધિમાંજ પડી રહેવાને માટે કાંઇ માનવજીવન નથી.

(૫) काबेल काजी

એક સમયે એક કાજી બાદશાહ પાસે ગયો. બાદશાહ કાજીને ઘણું માન આપતો હતો, છતાં પણ તેની પરીક્ષા કરવાનું તેને તે દિવસે મન થયું. બાદશાહ પોતે ઘણો વિદ્વાન નહોતો, પણ તેની પાસે એક હજૂરિયો હતો, તેને કાજીની જગ્યા લેવી હતી, તેથી તેણે કાજીને અમુક પ્રશ્નો પૂછવાનું રાજાને કહ્યું. કાજી જ્યારે દરબારમાં આવ્યા, ત્યારે બાદશાહે પૂછ્યું:—

" ઇશ્વર કયાં બેસે છે ? કઇ દિશામાં મોં રાખે છે ? ને તે શું કરે છે ? " વળી વધારામાં કહ્યું કે, " જે આ પ્રશ્નના ઉત્તર આપશે તેને ઊંચી પદવી આપવામાં આવશે. " કાજીએ જાણ્યું કે, બાદશાહ સવાલ પૂછે છે, માટે તેમાં કાંઇ ઊંડું રહસ્ય હશે; જેથી સવાલ સાંભળી ઉત્તર દેવાને આઠ દિવસની મહેતલ માગી.

આઠ દિવસ સુધી કાજી સવાલ ઉપર વિચાર કર્યે ગયા; પરંતુ કાંઇ સંતોષકારક જવાબ શોધી શકયા નહિ. છેલ્લો દિવસ આવી પહોંચ્યો, પણ જવાબ તૈયાર થઇ શકયા નહોતા.

વધારે વખત લેવા સારૂ કાજીએ મંદવાડનું બહાનું કાઢ્યું. કાજીની પાસે એક હોશિયાર નોકર હતો, તેણે આવી પૂછ્યું:

રૂપ છે, એ તો પ્રકૃતિના ગુણોથી ઉત્પન્ન થયેલું છે, એ કાંઈ કદી કાયમ રહી શકતું નથી, વળી એ રૂપ અનેક નિન્દ્ય કર્મોના કારણરૂપ છે, એ દષ્ટિયે રૂપના મદનો ત્યાગ કરવો સદાચાર એ ગુણ છે અને જીવે તો નિર્ગુણતા મેળવવાની આવશ્યકતા છે, એ દષ્ટિયે સદાચાર પાલનનો મદ છોડવો લોકો તરફથી આપણને સદાય માન મળશે ખરૂં ? ક્યારે કેવા સંયોગોમા લોકો વિમુખ થઈ જાગે, એ કાંઇ નિશ્ચિત નથી, એ રીતે લોકો તરફથી માન પામવાને લીધે થયેલા મદનો ત્યાગ કરવો ૧૩

व्यावृत्तिकौशलकृतं ससारासक्तिभावनात् ।
अभ्यासपोषकत्वेन तथा स्वजनपोषजम् ॥१४॥

વ્યવહાર કુશળતાનો મદ સંસારમા કાર્યકુશલતાને અંગે વધૂ અને વધૂ આસક્તિ કરાવનારો છે, એ વિચારે વ્યવહારકુશલતાના મદનો ત્યાગ કરવો. સગાવ્હાલાનૂં પોષણ કરવું એ આપણી ફરજ છે, પણ તેના મદથી અવિચારે કરેલા પાપ અભ્યાસોમા ચિત્ત આસક્ત બને છે, એ વિચારે સગાવ્હાલાઓનૂં પોષણ કરવાની શક્તિના મદનો ત્યાગ કરવો. ૧૪

दातृता हि तद्देयपदार्थातत्त्वभावनात् ।
शत्रुनिग्रहजं प्रसात्मजगद्द्रोहसम्भवात् ॥१५॥

જે કાંઇ આપણો આપણુ માની બેઠા છે, તે પદાર્થો તો પ્રભુયે આપેલા છે, પ્રભુયે આપેલા પદાર્થો આપણાથી બીજાને આપવાની શક્તિજ ક્યા છે, અને જો માનતા હોઇયે તો એ પદાર્થો પ્રભુના ક્યા રહ્યા ? વસ્તુસ્થિતિયે આપણુ કશુંજ નથી ત્યા

નોકરઃ—ખોટી વાત. આંચળમાં એટલું બધું દૂધ માય નહિ. દૂધ તો ગાયના બધા શરીરમાં રહેલુંજ છે. જાઓ, ગાયને લઇ જાઓ.

પછી દૂધ મંગાવ્યું ને પૂછ્યું: "આમાં માખણ કઈ જગ્યાએ છે તે કહો જોઈએ."

બાદશાહ જવાબ ન આપી શક્યો એટલે પેલાએ કહ્યું: "જો કે માખણ આ દૂધમાં કઇ જગ્યાએ છે તે ખબર પડતી નથી, છતાં બધાજ દૂધમાં માખણ પ્રસરી રહેલું છે, તેજ પ્રમાણે પ્રભુ બ્રહ્માંડમાં સર્વત્ર બિરાજી રહેલો છે. દૂધ મેળવવા સારૂ જેમ ગાયને દોહવી પડે છે, તે પ્રમાણે ઈશ્વરને મેળવવા સારૂ મનુષ્યે પોતાનું હૃદય દોહવાનું છે."

અંતે નોકરે પૂછ્યું: "કહો હવે તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર મળ્યો?"

બાદશાહે કહ્યું: "હા, બરાબર મળ્યો." ને જે લોકોએ કહ્યું હતું કે, પ્રભુ તો ઊંચે આકાશમાં સાતમા કે આઠમા સ્વર્ગ કે પાતાળમાં વસે છે, તે લોકો તેની નજરમાં તુચ્છ લાગ્યા.

પછી "ઈશ્વર કઇ દિશા ભણી જુએ છે." એ પ્રશ્ન આવ્યો. પ્રશ્ન વિચિત્ર હતો, કારણકે સામાન્ય લોકો ઈશ્વરને સાકાર માનતા હતા. પેલા નોકરે આ પ્રશ્નનો જવાબ આપવા માટે કહ્યું કે, "એક દીવો કરો." દીવો થયો એટલે કહ્યું કે, "કહો, આ દીવો કઇ દિશા ભણી મુખ કરી રહ્યો છે?" દીવો સર્વ દિશામાં પ્રકાશ આપતો હતો એ બતાવીને તે નોકરે કહ્યું કે, "હે બાદશાહ! ઈશ્વર સર્વ દિશામાં જુએ છે."

હવે છેવટે "ઈશ્વર શું કરે છે?" એ પ્રશ્નનો ખુલાસો રહ્યો. નોકરે કહ્યું કે, "જાઓ, કાજીને બોલાવો." કાજી આવ્યા ને નોકરને બાદશાહની ગાદી ઉપર બેઠેલો જોઇને આશ્ચર્ય પામ્યા. પછી કાજીને બાદશાહની જગ્યાએ બેસવા કહ્યું ને બાદશાહને કાજીની જગ્યાએ બેસવા કહ્યું અને પોતે તો ગાદી ઉપર બેઠેલોજ હતો. પછી તે બોલ્યો કે, "પ્રભુ આ પ્રમાણે હરદમ ઉદ્યમ કરતો રહે છે; એટલે કે રાજાને રંક અને રંકને રાજા બનાવ્યા કરે છે. હાલ બાદશાહની ગાદી ઉપર હું બેઠો છું, બાદશાહની જગ્યા ઉપર કાજી છે ને કાજીની જગ્યા ઉપર બાદશાહ છે. આ પ્રમાણે જગતની ઘટમાળ ચલાવવી એ ઈશ્વરનું કર્તવ્ય છે." બાદશાહ સંતોષ પામ્યો ને નોકરને તે દિવસથી કાજી બનાવ્યો.

લીધે લાગેલા મદનો ત્યાગ કરવો આપણે પ્રભુના દાસ છિયે એટલે પ્રભુનૂ ભજન કરવૂ એ આપણો સ્વાભાવિક ધર્મ છે, એટલે એમા કશી નવાઇ આપણે કરતા નથી આ વિચારી, પોતે ભક્ત છે એ દૃષ્ટિયે ઉપજેલા મદનો ત્યાગ કરવો ૧૭

राजसन्मानजं नित्यं तु संसर्गविवर्धनत्वात् ।
वृद्धसम्मतिजं स्वम्यापराधाद् भक्तिनाशनात् ॥१८॥

રાજદરબારમા આપણને માન મળતૂ હોય એટલે નિત્ય રાજદરબારમા હાજરી આપવાનૂ દિન થાય, પરન્તુ રાજનીતિ તો પરમ કુટિલ છે, એટલે દરરોજ દુર્જનોના સંસર્ગ વધતોજ રહેવાનો, એવૂ વિચારી, રાજદરબારમા પોતાને માન મળે છે, તેથી થયેલો મદ છોડી દેવો વૃદ્ધોમા પોતે માન પામે છે, વૃદ્ધો પોતાના કાર્યને સન્માને છે, આવા વિચાર વૃદ્ધો તરફ પોતાની જે ફરજ બજાવવાની હોય, તે ન બજાવવાનૂ ગનતા અ[illegible]વ ઉત્પન્ન થાય છે અને એઓના તરફનો જોઇતો ભક્તિભાવ નાશ પામે છે, આમ વિચારી, વૃદ્ધોમા પોતે માન પામે છે, મારે થયેલા મદનો ત્યાગ કરવો ૧૮

शयनाहारजं दुष्टनिर्विण्णेन्द्रियपोषणात् ।
वैराग्यनात क्षयतो जातिवैराग्यनाशनात् ॥१९॥

સુખ સગવડ અને સારા પદાર્થોનો ઉપભોગ દુષ્ટ અને અમાનિકારક ઇન્દ્રિયોનૂ પોષણ કરતો હોવાથી અને તેવી રીતે પુષ્ટ થતી ઇન્દ્રિયો મનુષ્યનો અધઃપાત કરનારી હોવાથી તેવી રીતે ઉપજેલા મદનો ત્યાગ કરવો વૈરાગ્યને લીધેનો મદ વસ્તુસ્થિતિયે દિનપરદિન ઘમાતો જાય છે અને સિદ્ધ ઉપદ્રાતગત વૈરાગ્યનો નાશ

વેદાંત તો એટલે સુધી કહે છે કે, કેવી સ્થિતિમાં જન્મવું, કેવાં માબાપને પેટે જન્મવું, એ સર્વ પણ આપણીજ સ્વતંત્ર ઇચ્છા ઉપર છે. વેદાંત કહે છે કે, ગમે તે દૃષ્ટિથી આ પ્રશ્ન વિચારો, તો જણાશે કે મનુષ્ય પોતાના ભવિષ્યનો કર્તા પોતેજ છે. જો જન્મતાંજ અંધ જન્મ્યા હોઇએ, તો આપણે આપણી ઇચ્છાથીજ એ સ્થિતિમાં જન્મ્યા છીએ. ગરીબ માતાપિતાને પેટ જન્મ લીધો હોય, તો ત્યાં પણ આપણા ભવિષ્યના કર્તા આપણેજ છીએ. આપણી સ્વેચ્છાથીજ એ સ્થિતિમાં આવ્યા છીએ.

હવે આ પ્રશ્ન વિચારીએ કે, "મનુષ્ય પોતાનાં માતાપિતાની પસંદગી કેવી રીતે કરે છે?" બીજી રીતે કહીએ તો પુનર્જન્મનો નિયમ કેવો છે, તે વિષે કાંઇક વિચાર કરીશું. કેટલાક એમ માને છે કે, મનુષ્ય મરી જાય છે એટલે તે હંમેશને માટે આ દુનિયા છોડીને જાય છે. કેટલાક આત્માના અમરત્વને લીધે પોતાનાં સગાંસંબંધીઓને મૃત્યુ પછી પણ મળવાની ઇચ્છાને લીધે પરલોકમાં ફરી મળીશું એમ માને છે. "આ લોકમાં રહીને એવા *કલ્પિત પરલોકનું અસ્તિત્વ સાબિત થઇ શકે એમ નથી*" આમ કેટલાક માને છે ને તેમાં કાંઇક સત્ય પણ રહેલું છે. મૃત્યુ પછી મનુષ્ય સ્વર્ગ કે નરકમાં જાય છે, એ સર્વથા સત્ય નથી. સ્થૂલ જીવનમાં રહીને આ બાબતોનો આપણે ખુલાસો કરવાનો છે. સ્થૂલ જગતના નિયમોની આડે આવવાનો એ માનસિક પરલોકને જરાયે અધિકાર નથી. ધારો કે એક મૃત્યુ પામેલા મનુષ્યને દાટ્યો છે; "માટી સાથે માટી મળી ગઇ" એવું લોકો દાટતી વખતે કહે છે; પણ ખરી રીતે તેથી શરીર નાશ પામ્યું કે તેનું અસ્તિત્વ સમૂળું ઊડી ગયું, એમ તો નજ કહી શકાય. માત્ર તેનું રૂપાંતરજ થાય છે. એજ શરીર જુદા રૂપે સુંદર પુષ્પના રૂપમાં તેજ જગ્યાએ ઊગી નીકળે છે. ફળ ફૂલથી ઝૂકી રહેલા વૃક્ષના રૂપમાં પણ ફરીથી અસ્તિત્વમાં આવે છે; માટે શરીરનો વાસ્તવિક નાશ થયો, એમ તો નજ કહી શકાય.

ત્યારે હવે આપણને શંકા શી બાબતની રહે છે? આત્માજે પરમ સત્ય છે તે નાશ પામે છે એવી શંકા છે? બિલકુલ નહિ. આત્મા નાશવંત છેજ નહિ. ત્યારે હવે શંકા શી રહે છે? સૂક્ષ્મ શરીર-માનસિક ઇચ્છાઓ, લાગણીઓ, વાસનાઓ, એનું શું થાય છે? જડ શરીરના નાશ પામવા સાથે આ વૃત્તિઓ પણ

'भक्तानां दैन्यमेवैकं हरितोषणसाधनम्' (गोसपञ्चाध्यायीनी सुबोधिनीजीमां)' બતાવી છે; આવા શ્રીમહાપ્રભુજીનો નિત્ય આશ્રય શ્રીમહાપ્રભુજીએ જેનો સ્વીકાર કર્યો છે, તેવા ભગવદીયોએ સર્વદા સર્વ રીતે કરવો ૨૨.

૫૫. માર્ગશિક્ષા.

(અનુવાદક:-શા. કેશવલાલ કુંવરદાસ)

जानीत परमं तत्त्वं यशोदोत्सङ्गलालितम् ।
तदन्यदिति ये प्राहुरासुरांस्तानहो बुधाः ॥१॥

ઉપરનો શ્લોક શ્રીમદણુભાષ્યની સમાપ્તિમાં વેદના સારરૂપે શ્રીગુસાંઇજીએ આજ્ઞા કરેલો છે તેનો અર્થ એવો થાય છે. કે પરમ તત્ત્વ શ્રીયશોદોત્સંગલાલિતજ છે. જે એમના સિવાય બીજાને પરમ તત્ત્વ કહે તેમને સર્વથા આસુર સમજવા. આ આજ્ઞાથી એતન્માર્ગીય વૈષ્ણવને આપ એમ જણાવે છે કે યશોદોત્સંગ લાલિતના તુલ્ય બીજો કોઇ છે એમ કહે તો પરમ અપરાધ થાય. વળી, આપણા માર્ગમાં શ્રીઠાકુરજી આનંદમાત્રકરપાદમુખોદરાદિ છે, લીલા વિશિષ્ટ છે, તેથી જ્યાં શ્રીઠાકુરજી બિરાજતા હોય ત્યાં તેમની બધી લીલા સામગ્રી જાણવી.

नक्रियो जनसुन्दर्यः पुत्र ताः श्रुतयः किल એ વાક્ય બ્રહ્માએ ભૃગુ-

મૂળ પાયો ગણો ને જીવનને પરિણામ ગણો; જે ફાવે તે રસ્તો લો, બન્ને એકજ છે. અસંખ્ય મનુષ્યો જન્મે છે ને અસંખ્ય મૃત્યુ પામે છે. જે લોકો મૃત્યુ પામે છે તેમની વાસનાઓ પણ મૃત્યુ પામે છે, એમ ધારીએ તો તે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના નિયમ વિરુદ્ધ જાય છે. ત્યારે એટલું તો શરૂઆતમાં કબૂલ કરવુંજ પડશે કે, કોઇ પણ પદાર્થ શૂન્યમાં પરિણમતો નથી, તેનું રૂપાંતરજ થાય છે. પ્રથમ તો જન્મ શું છે, તેનો વિચાર કરીએ. અસંખ્ય મનુષ્યો અસંખ્ય જુદી જુદી શક્તિઓ લઇને જન્મે છે. દરેકની વૃત્તિઓ, ભાવ, મુખાકૃતિ સૌ જુદુંજ હોય છે. કોઇનું મસ્તક મોટું, કોઇનું નાનું એમ વિધવિધ પ્રકારે મનુષ્ય જન્મે છે. આનું કારણ શું? એકજ માતાપિતાનાં બાળકો વિરુદ્ધ પ્રકૃતિનાં હોય છે. એકજ ઘરમાં કેટલાંએ માબાપ રાવણ ને વિભીષણ જેવી વિરુદ્ધ પ્રકૃતિનાં બાળકોને જન્મ આપે છે. એકજ પાઠશાળામાં ભણતા, એકજ કાર્ય કરતા, એકજ વર્ગમાં, એકજ જાતની વિદ્યા લેતા કેટલાએ વિદ્યાર્થીઓ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિના હોય છે. કોઇને ઇતિહાસ ઉપર તો કોઇને ગણિત ઉપર, તો કોઇને કાંઇ, એમ અનેક પ્રકારનો જુદો જુદો શોખ હોય છે. કોઇક ઘણો તેજ ને અક્કલમંદ હોય છે, તો કોઇ સુસ્ત, જડ જેવો હોય છે. આ બધાનું કારણ શું? તમે કહેશો કે, "ઇશ્વરેચ્છા." એ કાર્ય ઇશ્વરનું છે! પરંતુ એ કાંઇ ખુલાસો નથી. એ તો માત્ર પ્રશ્નનો સીધો જવાબ ન આપી ઉડાવવાનુંજ કામ છે. સંતોષકારક જવાબ તો છેજ નહિ. એવી રીતે પ્રશ્નનો જવાબ ઉડાવવો તે તો અજ્ઞાનજ કહેવાય. શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે એનો ખુલાસો કરી શકાય, ત્યારેજ ખરી વાત કહેવાય. ઇશ્વરની ઇચ્છા, એમ કહો તોપણ શાસ્ત્રના નિયમને બાધ આવે છે; એટલે કે શૂન્યમાંથી અમુક વસ્તુ ઉદ્ભવે છે એમ અર્થ થાય છે, માટે તે પણ વાજબી નથી. ત્યારે હવે આ મુશ્કેલી દૂર કરવા એમજ કહેવું પડશે કે, અન્ય જગતમાંથી આ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિઓને મનુષ્ય જન્મતી વખતે સાથે લઇનેજ આવે છે. આ પ્રકારની પ્રકૃતિ કાંઇ શૂન્યમાંથી પેદા થતી નથી; પરંતુ અમુક પદાર્થમાંથીજ આવે છે, કે જ્યાં તેમનું અસ્તિત્વ પહેલાં હતુંજ. બીજી રીતે કહીએ તો પૂર્વજન્મની વાસનાઓને આ જન્મમાં લઇનેજ મનુષ્ય જન્મે છે. વેદાંત કહે છે કે, મનુષ્ય મૃત્યુ પામે છે, ત્યારે જે જે વાસનાઓ ને ઇચ્છાઓ તૃપ્ત થવી બાકી રહી ગઇ છે,

સંબંધ હોવો જોઇએ જેવી રીતે વિવાહ થયા પછી લગ્નસંબંધ
થઇને પતિસેવાનો અધિકાર સ્ત્રીને મળે છે, તેવી રીતે જીવને પણ
બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી સાક્ષાત્ ભગવત્સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય
છે, આ ઠેકાણે એક શંકા પ્રાપ્ત થાય છે કે જીવ તો સર્વદોષનિધાન
છે, અને આ દેહાદિ પ્રાકૃત દુષ્ટ છે, તો કેવી રીતે ભગવત્સેવાયોગ્ય
થઇ શકે ? અને શ્રીઠાકુરજી તો આપ નિર્દોષ પૂર્ણગુણવિગ્રહ છે આનું
ઉત્તર એવી રીતે વિચારવું આ જીવને નિર્દોષ બનાવીને સેવાયોગ્ય
કરવાનો શ્રીમહાપ્રભુજીને જ્યારે વિચાર પ્રાપ્ત થયો ત્યારે તેજ
સમયે આપ શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ સાક્ષાત્ શ્રીઆચાર્યજી સમક્ષ પ્રગટ
થયા અને બ્રહ્મસંબંધ કરાવવાની આજ્ઞા આપી જો આચાર્યજી મહા
પ્રભુજીએ આપના દ્વારાએ સમર્પણ કરાવ્યું તો તે જીવના સઘળા
દોષની નિવૃત્ત થાય છે અને તેથી તેને સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય
છે, એમ સમજવું જેવીરીતે બ્રાહ્મણનો બાળક પોતાના ધર્મનું
આચરણ ન કરે તો તેને ફળ મળે નહિ, તેવીરીતે વૈષ્ણવ થઇને
પ્રભુ સેવા ન કરે તો આ માર્ગનું ફળ મળે નહિ જે કાંઇ અધિકાર
પ્રાપ્ત થયો હોય તે પણ વ્યર્થ થઇ જાય ભક્તિમાર્ગનો મુખ્ય ધર્મ
એજ છે નિયમપૂર્વક કૃષ્ણસેવા કરવી જેવીરીતે બ્રાહ્મણ થઇને
સંધ્યા વન્દન ન કરે તો પ્રત્યવાય આવી પડે છે, તેવીરીતે વૈષ્ણવ
થઇને ભગવત્સેવા ન કરે તો દોષનું પાત્ર બને છે કોઇવાર વ્યાવૃત્તિ
વિશેષ હોય તો પણ એકવાર અવશ્ય મંદિરમાં જઇને થોડી પણ
સેવા કરી સેવામાંથી પરવારીને બહાર નિકળીએ ત્યારે પણ એવીજ
ભાવના રાખવી કે સર્વ કાર્ય શ્રીઠાકુરજીનું છે, સર્વનો ઉપયોગ
પ્રભુસેવામાંજ થવાનો છે એવી રીતે જાણી ઠાકુરજીને નિવેદન
કરીને સર્વ આસક્તિ કરવી તેમ કરવાથી બાધક નથી થતો

તાંની સાથેજ સમજી જવાય છે કે, "જોન પણ નાશવંત છે." આમ શાથી યાદ આવે છે? કેમકે આપણે જાણીએ છીએ કે, મનુષ્ય માત્ર નાશવંત છે. દરેક બાળક અથવા સર્વ કોઇ જેનામાં વિવેકબુદ્ધિ છે તે સર્વ એ પ્રમાણે વિચાર કરી શકે છે; અને તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, પહેલાંનું જ્ઞાન, તે જ્ઞાન સાથે સંબંધ ધરાવતો વિષય નીકળે કે તરત પ્રકટ થાય છે. જ્ઞાન આ પ્રમાણે યાદ આવતું હોવાથી તે જ્ઞાન કોઇ સમયે મેળવેલું તો હોવુંજ જોઇએ; પરંતુ આપણે જાણીએ છીએ કે, એ જ્ઞાન આપણે આ જીવનમાં તો મેળવ્યું નથીજ; તો પછી એ જ્ઞાન આવ્યું ક્યાંથી? વેદાંત કહે છે કે, તે પૂર્વજન્મનું જ્ઞાન છે.

વળી એક બીજો પ્રશ્ન એ ઊઠે છે કે, જો આપણેજ આપણા ભવિષ્યના કર્તા છીએ, તો કોઈ પણ એવો નથી કે જે ગરીબ માબાપને પેટે જન્મ લેવા ઇચ્છા કરે; તો પછી નિર્ધનાવસ્થામાં જન્મ કેમ થાય છે? બધાજ ધનાઢ્યને ઘેર જન્મ લેવા ઇચ્છા કરે છે, છતાં ગરીબને ત્યાં કેમ અવતરે છે? વેદાંત કહે છે કે, દરેક વાતને તેના ખરા સ્વરૂપમાં જોવી જોઇએ. સત્ય ચારે તરફથી વિચાર કરીને શોધી કાઢવું જોઇએ ઉતાવળિયું અને ઉપરચોટિયું જ્ઞાન કશા કામનું નથી. દરેક જણ મહાન થવા ઇચ્છે છે, એ પણ સત્ય નથી. એક મનુષ્યને પાંચ રૂપિયા મળે છે તો તેની ઇચ્છા દસ રૂપિયા મેળવવાની થશે; પણ તેના મનમાં કરોડાધિપતિ થવાનું એકદમ કદી નહિ આવે. એક મનુષ્ય નીચમાં નીચ હોય, તો તેના મનમાં એકદમ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ થઇ જાઉં, એમ કદી નહિ આવે. બીરબલનો રાજાએ દંડ કર્યો, તે વખતે ડેહાઓ પાસે તેનો ન્યાય કરાવ્યો, તેથી દંડની રકમ જૂજ ઠરી. તે પ્રમાણે દરેક જણ પોતાની શક્તિ પ્રમાણેજ ઇચ્છા કરી શકે છે.

હવે બીજી બાજુથી આ વાત તપાસીએ. લોકો જે જે ઇચ્છાઓ કરે છે, તેની યોગ્યાયોગ્યતાનો વિચાર કરતા નથી. સંયોગોને *અનુકૂળ ઇચ્છાઓ કરતા નથી*, પણ ઇચ્છાઓના ગુલામ થઇને કરે છે. આમ હોવાથી પોતાની ઇચ્છાઓને લીધેજ તેઓ ચિંતા ને દુ:ખમાં આવી પડે છે. ધારો કે એક મનુષ્ય પોતાની વિષયેંદ્રિયને તૃપ્ત કરવા માગે છે અને તેને જ્ઞાન, ધર્મ, નીતિ વગેરેની કાંઇજ દરકાર નથી. હવે આ મનુષ્ય મૃત્યુ પામે ત્યારે (માત્ર એક દૃષ્ટાંતના રૂપમાં આ વાત કરવામાં આવે છે) કેવા પ્રકારનાં માતા-

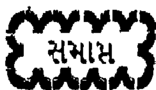
શ્રદ્ધાસક્તિ પણ ઘણી થાય, માટે બુદ્ધિમાં નિશ્ચય કરવો કે વખતે પણ દુઃસંગ હોય અને બાધક પણ હોય તો જેમ બલિ રાજાને જેમ શુક્રાચાર્યનો સંગ હતો તેમ, સાવધાન રહેવું આસક્તિ ન કરવી. ઉદાસીન થઈને રહેવું. સર્વથા સેવાપ્રતિબંધક વિષયનો પરિત્યાગ કરવો અને દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ અંતઃકરણ, વિત્ત, કુટુંબ વગેરે બધાનો વિનિયોગ પ્રભુસેવામાં કરવો. જો વિનિયોગ ન કરે તો બહિર્મુખતા થાય, તેથી ભગવાનનું વિસ્મરણ થાય, વાસ્તે અન્ય વિનિયોગથી સાવધાન રહેવું કદાચિત્ પ્રમાદથી અન્ય વિનિયોગ થઈ જાય તો પણ ચિંતા તો ન જ કરવી કારણ કે શ્રીપ્રભુ સર્વ સમર્થ છે શ્રીમહાપ્રભુજીનું વચન મૂળ છે કે समर्थो हि हरि. સમર્પણનો વિધિ એવો છે કે પ્રથમ દિવસે ઉપવાસ કરીને શુદ્ધ થવું પછી પ્રભુ સમીપમાં બેસવું. ત્યારે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુ ચરણારવિંદમાં નિદ્રા થાય. ત્યાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી અંગીકાર અંગીકાર કરે છે. શ્રીકૃષ્ણને સર્વ સમર્પણ કરવાનું છે તે થયા પછી અસમર્પિત કંઈપણ ખાવું નહિ અન્યાશ્રય ન કરવો. અન્ય વિનિયોગ થવા ન દેવો સેવાપ્રકારને સ્નેહપૂર્વક જાણવો. જે ગ્રંથમાં આજ્ઞા કરી છે, તે પૂછીને સેવા પ્રકાર જાણીને સેવા કરવી. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું વચનામૃત છે કે सेवा कृतिर्गुरोराज्ञा बाधनं वा हरीच्छया अन्यथा वर्ते तो फल न थाय व्रजलीला मध्ये स्थितनेज સમર્પણ કરવાનું છે ત્યાં શ્રીમહાપ્રભુજી જીવનો અંગીકાર કરે છે શ્રીગુસાંઈજી પણ આજ્ઞા કરે છે કે सदा सर्वात्मना सेव्यो भगवान् गोकुलेश्वर स्मर्तव्यो गोपिकावृन्दैः क्रीडन् वृन्दावनस्थित । વળી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું વાક્ય છે કે-आत्मानन्दसमुद्रस्थ कृष्णमेव विचिन्तयेत् । પ્રભુનું સ્મરણ કરો તે પણ શ્રીઠાકોરજીના

હતી, તેથી આ પ્રમાણે બહાનું કાઢ્યું. આ ઉપરથી તેને ત્યાં રહેવા દેવામાં આવ્યો. સ્ત્રીઓ તેને અંધ જાણીને પોતાની વાતોચીતો, હરવું ફરવું સંકોચ વિના કરતી હતી; પરંતુ સત્ય કદી પણ છૂપું રહેતું નથી.

"કચરી, દળી પાતાળે ફેંકો, તોપણ સત્ય તરંતુ પેખો,
અનાદ્યનંત એ એકજ સાચું, બીજું સઘળું માનો કાચું."

સત્ય કદી છૂપું રહેતું નથી. એક દિવસ તે બહાર આવે છેજ. તેજ પ્રમાણે એક દિવસ આ કહેવાતા અંધ કવિએ એક દાસીને કાંઈ ચીજ લાવવાને કહ્યું. ઉમરાવ લોકો એવાજ હોય છે કે જેઓ પોતાને હાથે કાંઇ પણ કામ ન કરતા હોય. ગાડીમાં બેસવું હોય, કપડાં પહેરવાં હોય વગેરે કાંઈ પણ જૂજ કામ કરવું હોય, તો તે બીજાની મદદ લઇને કરે તેજ ધનાઢ્ય કહેવાય છે; આ પ્રમાણે પરતંત્રતા એ મનની અને ધનાઢ્યપણાની નિશાની ગણાતી થઇ છે; ને પોતાના કામમાં કોઇની મદદ ન લેવી તેને પરતંત્રતા ને હલકું ગણવામાં આવે છે. આ કવિને રાજાના મહેલમાં આમ સુખ ને સત્કાર મળ્યાં એટલે તે પણ પોતાનું કામ પોતાની મેળેજ કરી લેવામાં હલકાઇ માનવા લાગ્યો. તેને એક વાર એક ખુરશી બેસવાને જોઇતી હતી, તેને માટે દાસીને હુકમ કર્યો. દાસીએ ઉદ્ધતાઈથી જવાબ આપ્યો કે, "હું તો હમણાં કામમાં છું, મને વખત નથી." એ દાસીના ગયા પછી બીજી દાસી આવી, તેને બોલાવી ખુરશી લાવવા કહ્યું. તે દાસીએ કહ્યું કે, "અહીં ખુરશી છેજ નહિ." એટલે પેલા ઢોંગી અંધ કવિએ પાણીનું વાસણ લાવવા કહ્યું; તો દાસીએ કહ્યું કે, "પાણીનું વાસણ પણ આ ઓરડામાં નથી. બીજેથી થોડી વાર પછી લાવી આપું છું." અંધકવિ બોલ્યોઃ "અરે આ રહ્યું પેલું! જોતી નથી? જા ઝટ લાવ." આ પ્રમાણે વાસણ લેવાની ઉતાવળમાં ધીરજ રહી નહિ અને એનું પોગળ જણાઈ આવ્યું. સત્ય હંમેશાં આવી રીતે અસત્યવાદીઓની મશ્કરી કરે છે. પ્રકૃતિનો નિયમ છે કે, જે આપણે છુપાવવા જઇએ, તેજ આપોઆપ બહાર નીકળી આવે છે. દાસીને આ વાતની ખબર પડતાંજ તે રાણી પાસે દોડી ગઇ ને સઘળી હકીકત નિવેદન કરી. કવિની વૃત્તિ દુષ્ટ જણાઇ એટલે એને મહેલમાંથી તેમજ નોકરીમાંથી રાજાએ દૂર કર્યો. કાઢી મૂક્યા પછી માત્ર ત્રીજેજ દિવસે આ કવિ ખરેખરો

વીતન ગ્રામ થતા શ્રીને કટાક્ષાદિ ગોને ગિખરસા પજ્ના ગ્યા, તેમ
શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપા થતા આ માર્ગ ઐાી રીતેજ સમજાશે આ
માર્ગની સર્વ વાત એમને એમજ સ્ફુરી આવશે શ્રીઠાકુરજી આપ નો
સર્વોપરિનુ સર્વથા હિતજ કરશે यथाकाल सुम्ब એ મનો થી શ્રીમ
દાચાર્યજી એજ આજ્ઞા કરે છે અને તથા જન્મ સાર્થક કર્યો છે.
તથા થોડામા જાણવુ છે તો ગઢન દોર એક ક્ષણમાજ ભગ્ગ થઈ
જશે અને સર્વ સ્ફુર્તિ થશે ત્યારે સમજાશે કે તે માર્ગનુ ફળ જે
મળનાર હતુ તે મળી ગયુ. જેણે પુષ્ટો થી હશે તેના મનમા
તે વાત આવશે, બીજાને ઘણો દુર્લભ માર્ગ છે કારણ અનિર્વચન
છે, દુર્મગો ઘણા આવી મળે છે, સત્સંગનુ નામોનિશાન ન મળે,
ત્યારે શ્રીઠાકુરજી આપ તો તેની રીતિ વિના ઉદાસીન થાય છે.
સ્વતંત્ર છે, મનમા આવે તે કરે, એમા કોઈનુ જોર ચાલતુ નથી
બાકી ઘણી વાત છે

માં પણ સુખ રહેલું છે.

મનુષ્ય પોતાની સ્થિતિનો–પોતાના ભવિષ્યનો માલિક છે; છતાં પણ મનુષ્ય દરિદ્ર ને દુઃખી કેમ થાય છે? માત્ર ઇચ્છાઓના વિરુદ્ધપણાથીજ એક ઇચ્છા અમુક કાર્ય કરવા તરફ હોય છે ને બીજી ઇચ્છા બીજુંજ કાર્ય કરવા પ્રેરે છે. એક ઇચ્છા દ્વારા અમુક ઉન્નતિક્રમે ચઢવાનું મન થાય છે—જેમ ભાષણકર્તા તરીકે, ગ્રંથકાર તરીકે; ત્યારે બીજી ઇચ્છા ઇંદ્રિયોના ગુલામ થવા પ્રેરે છે. આ પ્રમાણે વિરુદ્ધ ઇચ્છાઓ જુદો જુદો માર્ગ પકડાવે છે. તેથી થાય છે શું? બન્ને જાતની ઇચ્છાઓ તૃપ્ત તો થવીજ જોઇએ. એક ઇચ્છા તૃપ્ત થતાં બીજી અતૃપ્ત રહે છે ને તેથી કરીને દુઃખ અનુભવાય છે. આ પ્રમાણે લોકો દુઃખ વહોરી લે છે. દુઃખ પણ એજ સૂચવે છે કે, તમે તમારા ભવિષ્યના માલિક છો. આ વિષેનો એક દાખલો નીચે આપીશું.

હિંદુસ્તાનમાં એક જણને બે સ્ત્રીઓ હતી. એક સ્ત્રી ઉપરને માળે રહેતી હતી ને બીજી નીચેના ખંડમાં રહેતી હતી. એક રાત્રે ઘરમાં ચોર આવ્યો. ચોરની દાનત બધી માલમતા લઇ જવાની હતી; પણ ઘરમાં તો બધાં જાગતાં હતાં, તેથી ચોરની ઇચ્છા પાર ન પડી. સવારે ઘરનાં માણસોએ ચોરને જોયો ને તેને પકડીને ન્યાયની અદાલતમાં લઈ ગયા. તેણે કાંઇ પણ ચોર્યું તો નહોતું, છતાં ઘરપ્રવેશ કર્યા માટે ગુનો તો થયોજ હતો. મેજિસ્ટ્રેટે ચોરને પ્રશ્ન પૂછ્યા કે, તરતજ તેણે ગુનો કબૂલ કર્યો. મેજિસ્ટ્રેટ ચુકાદો આપવા તૈયારી કરતો હતો તેટલામાં ચોરે કહ્યું: "મહેરબાન સાહેબ! તમારી મરજીમાં આવે તે શિક્ષા કરજો. અંધારી કોટડીમાં પૂરજો, જાનવરો પાસે ફાડી નંખાવજો, પણ માત્ર એક સજા મને ન કરશો."

મેજિસ્ટ્રેટે અચંબો પામી પૂછ્યું: "કઇ સજા ન કરશો એમ તું કહેવા માગે છે?"

ચોરે કહ્યું: "બે સ્ત્રીનો ધણી મને ન કરશો. મને બે સ્ત્રી ન પરણાવશો."

કારણ પૂછતાં તેણે પોતે ચોરી કરતાં કેમ પકડાયો તે કહ્યું. તે બોલ્યો કે, "આખી રાત્રિ આ ઘરના ધણીને દાદર ઉપર ઊભા રહેવું પડ્યું હતું; કારણકે એક સ્ત્રી તેને પગ પકડી નીચે ખેંચતી

સત્કાર કરશે. નિ. લી. વિદ્વત્કેસરી ગો. શ્રીઅનિરુદ્ધાચાર્યજીના સ્મારકમાં આ ગ્રન્થ પ્રકટ થવાનો હોઈ દરેક વૈષ્ણવ જરૂરથી ઓછામાં ઓછી એક પ્રત ખરીદી લેશે કે જેથી ગ્રન્થમાળાની યોજના મુજબ અન્ય ગ્રન્થો પણ પ્રકટ કરી શકાય.

અમદાવાદ

છોટાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ
એમ. એ.

જામનગર
નાગર ચકલા

સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંતો અને મર્મ સમજવા માટે શ્રીહરિરાયમહાપ્રભુની વાણી એક અદ્વિતીય સાધન છે. શ્રીહરિરાયજીના અતિ સુંદર નાના નાના માર્મિક ગ્રન્થો અને તેનો સરલ અનુવાદ છાપવાનો જે શુભારંભ થયો છે તેનો વૈષ્ણવોએ સત્યાદર કરવો ઘટે છે. સંપ્રદાયમાં આ એક અત્યાવશ્યક અને અદ્વિતીય કાર્ય છે. વૈષ્ણવોની અનન્ય ભાવનાનું પોષણ આ ગ્રન્થથી ઘણું જ સુંદર રીતે થશે. અનુવાદ સરલ છે.

વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી

પ્રભુતા રહી છે તે માટે તે પૂર્ણ થવા પ્રયત્ન કરે છે; પરંતુ જો સ્વાર્થી ઇચ્છાઓ કરો, તો તે માયાથી વીંટાઈ જાય છે ને તેથી કરીને તે તૃપ્ત થતાં વાર લાગે છે. ઇચ્છાઓ ત્વરાથી ને નિર્વિઘ્ને ફળીભૂત થવા સારૂ તેમાંથી માયા ઓછી કરવાની જરૂર છે અને તેમ કરીને ઇચ્છાઓને દિવ્ય બનાવવી જોઇએ.

પ્રાર્થનામાં શું તત્ત્વ રહેલું છે? પ્રાર્થના ઇશ્વિર કેમ સાંભળે છે? આ પ્રશ્ન કોઇ બીજે સમયે વિચારીશું.

એક વખત પણ તમે દૃઢપણે માનો કે તમેજ તમારા ભવિષ્યના કર્તા છો, તો તમને પોતાને સુખ ઉત્પન્ન થશે. પ્રણવમંત્રનો ઉચ્ચાર કરતાં દૃઢતાપૂર્વક અનુભવો કે તમે પોતેજ તમારા ભવિષ્યના કર્તા છો; તો પછી દુઃખ, રડવું, કકળવું વગેરે દૂર થશે. આસપાસની સ્થિતિના ગુલામ ન બનો. ગમે તે સ્થિતિમાં હો, શરીર અનેક દુઃખ ભોગવતું હોય, તોપણ એમજ ધારો કે હું પોતેજ કર્તા છું, ઇશ્વિર છું, હું શરીર નથી, હુંજ મારા ભવિષ્યનો કર્તા છું. જે સ્થિત આસપાસ જુઓ છો, તેમાં તમે તમારી સ્વેચ્છાથીજ આવેલા છો. મિત્ર પણ તમે કર્યા છે ને દુશ્મન પણ તમેજ કર્યા છે. આ વાતની ખાતરી થયે તમને પરમાનંદ પ્રાપ્ત થશે.

पृष्ठ	लीटी	अशुद्ध	शुद्ध
१७१	६	ऐश्वर्यादि-	ऐश्वर्यादि-
१७२	१७	यत्र	-यत्र
१७६	७	इदं-	इदं-
१८८	१०	स्तु	स्तू
१९३	३	द्वितीया	द्वितीया
१९४	१३	लक्षण-	लक्षण-
१९४	१३	जाता:	जाता
२००	२१	तद्विधम्	तद्विधम्
२०६	२	-सन्निवेश	-सन्निवेश-
२०६	८	गम्भीरं	गम्भीरं
२०७	१०	-यथायथ	-यथायथ
२०७		फुटनोट २०८ ना पृष्ठ ऊपर [illegible]	
२१७	१८	भाग्योत-	भाग्योत-
२२०	८	-वात्मना-	-वात्मना-
२२८	२०	-माना	-माना
२२७	४	यवन्य	यवन्य.
२३२	१५	-लभ्यया-	लभ्यया-
२३६	११	-नन्दना-	-नन्दा-
२४१	९	शरण	शरण
२४१	२०	सम्यग्ज्ञानां	सम्यग्ज्ञानां
२४८	१	प्रति-	पुनि-
२४९	१०	इत्थने	इत्यनेन
२५३	४	यदेप	यदेप

માત્ર ખ્રિસ્તી ધર્મમાંજ નહિ, પણ બધા ધર્મોમાં આવી માન્યતા રહેલી છે. મુસલમાનો કહે છે કે, મૃત્યુ પછી હજરત મહમદ બધાનો હિસાબ ચૂકવે છે અથવા તો ટિકિટો જુએ છે અથવા કહો કે મોટો સ્ટેશન માસ્તર એ છે અને જેમની પાસે મહંમદના નિશાનવાળી ટિકિટો નહિ હોય તે નરકમાં જશે. બીજા ધર્મો પણ આવા પ્રકારની વાતો કરે છે, ને જેઓ મરી જાય છે—પછી તે અમેરિકામાં મરી જાય, યુરોપમાં મરી જાય, આફ્રિકામાં, ઑસ્ટ્રેલિયામાં કે એશિયામાં મરી જાય, પણ તેમનો ન્યાય એકજ વ્યક્તિ કરશે; ને તે વ્યક્તિ ક્રાઇસ્ટ, મહમદ, બુદ્ધ, ઝોરોસ્ટર, કૃષ્ણ કે એવો જે કોઇ એકજ માનેલો હોય તેજ કરે છે. બધા ધર્મો વચ્ચે આજ એક મોટા કલેશનું કારણ છે. બધા વાદવિવાદ તથા મતભેદનું કારણ આજ છે.

આજે આ સંબંધમાં વેદાંતનું શું ધારવું છે, તે કહેવામાં આવશે. વેદાંત આ બધા ધર્મોનો તોડ આણે છે, ને કહે છે કે, બીજા ધર્મની અસત્યતા સાબિત કર્યા વિના દરેક ધર્મની માન્યતા સત્ય હોઇ શકે. તમે સાચા છો એમ જણાવવાને બીજા લોકો સાચા નથી એમ કહેવાની કાંઇ જરૂર નથી. વિષય ઘણો મોટો છે ને થોડા સમયમાં ઉકેલવાનો છે, તેથી માત્ર મુદ્દાની વાતોજ આપણે કરીશું.

જગતનો વિકાસક્રમ નિરંતર બહુજ મનોહર રીતે થયા કરે છે અને એ ક્રમ અમુક સીધી લીટીમાંજ ચાલ્યો જાય છે. વિશ્વમાં સર્વ લહરીઓ એકતાર થઇને રહેલી છે અને અમુક નિયમિત ક્રમ પ્રમાણેજ તે ચાલી જાય છે. પ્રત્યેકની ચડતીપડતી અમુક નિયમથી થયા કરે છે. દિવસ ને રાત્રિ એકજ નિયમ મુજબ થયે જાય છે. ચાલીએ છીએ ત્યારે પહેલો એક પગ ઉપાડીએ છીએ ને પછી બીજો. ઋતુઓ પણ અનુક્રમે એક પછી એક ચાલી આવે છે, ને તેની તેજ પાછી અમુક વખત ગયા પછી સમય પ્રમાણે આવીને ઊભી રહે છે. રોજ પ્રભાતમાં જાગીએ છીએ ને પાછા રાત્રિએ નિદ્રાવશ થઇએ છીએ. આ પ્રમાણે વેદાંત કહે છે કે, જન્મ ને મરણ અમુક નિયમ પ્રમાણે એક પછી એક આવ્યાજ કરે છે. અખિલ વિશ્વમાં અમુક દેશ અને અમુક કાળ—એમાંથી આગળ વધવાનું એકદમ બંધ થતુંજ નથી. કાળ કદી બંધ પડે છે? કદી નહિ. તે ક્યારે શરૂ થયો તે કોઇ જાણે છે? આકાશ

पृ	पं	अशुद्ध	शुद्ध
३९५	१९	भिन	चिन्त
३९७	१४	-गच	-गैर
३९८	५	गिधो	गियो
३९९	८	गच्छिमि	गृम्भि
४०३	९	भिदुगन्ना	भिदुरन्नौ
४०१	१९	नियतस-	नियतन-
४०२	९	कश्यत	लभ्यत
४०२	१३	प्रगनता	प्रदशिता
३९९	१५	-भर	-र
४	१४	भगी	नशी
४०५	३	शङ्या-	शङ्खा-
४०५	११	-वन	-वन
४०६	४	सगाय	-गाब
४०७	१८	शङ्गा-	गङ्खा-
४०८	४	-क्तुता	क्ौता-
४०८	२	स्वगपा-	स्वरूपा-
४०८	१	-र्थिना	-र्हिणौ
४०९	१०	शङ्या-	शङ्खा-
४०९	१८	पभो	प्रभा-
४१०	१	-ता आ-	-तामा-
४१०	२	प्रवृत	प्रावृत
४११	९	-वधुभि-	-वधुभि-
४१२	१	बहिमुव-	बहिर्मुन-

પાછા જન્મ લઇએ છીએ. પુનર્જન્મ એટલે વેદાંતની દૃષ્ટિએ ફરીથી જાગૃત થવું. વેદાંતના સિદ્ધાંત પ્રમાણે મૃત્યુ પછી મનુષ્ય તરતજ બીજો જન્મ નથી લેતો. વૃક્ષ ઉપરથી બી પડે છે કે તરતજ તેમાંથી ફણગો ફૂટી બહાર નથી ઊગી નીકળતો, પણ કાંઇક વખત લે છે; તેજ પ્રમાણે એક ઘર છોડી મનુષ્યને બીજા ઘરમાં જવાને પણ સમય લાગે છે. માટે મૃત્યુ પછી તરતજ મનુષ્ય જન્મ ધારણ કરતો નથી. મૃત્યુ પછી ગાઢ નિદ્રા જેવી એક વચલી સ્થિતિમાં મનુષ્ય થોડો કાળ રહે છે. ત્યારે એ મૃત્યુ અને પુનર્જન્મની વચ્ચેની સ્થિતિ કેવી હશે ? આ સ્થિતિ બધી રીતે નિદ્રાને મળતી આવે છે. જાગૃતાવસ્થામાં જે જે કાર્યો ને વિચારો આપણે ચિત્ત દઇને કરીએ છીએ, તે તે વિચારો ને કાર્યોનું સ્વપ્ન આપણને નિદ્રામાં આવે છે, આ એક નિયમજ છે. અપવાદ કેટલાક હોય છે; પરંતુ સામાન્ય રીતે નિદ્રામાં, જાગૃતાવસ્થામાં જે જોઇએ છીએ તેજ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. જેઓ કૉલેજમાં અભ્યાસ કરે છે, તેઓ 'રામ' નું આ કહેવું તરત સમજી શકશે; કારણ કે પરીક્ષા જ્યારે પાસે આવે છે, ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ ખૂબ મહેનત કરે છે; ને પછી તેમને નિદ્રામાં પરીક્ષાનોજ વિચાર આવે છે. પરીક્ષા થઇ રહ્યા પછી પરિણામની આતુરતાથી તેઓ રાહ જોતા હોય છે, ત્યારે સ્વપ્નમાં પણ પરિણામજ આવે છે. અમુક વસ્તુ કે અમુક વિષય જેને ઘણોજ પસંદ હોય છે, તે માણસને નિદ્રામાં પણ તેનાંજ સ્વપ્નાં આવે છે.

'રામ' જ્યારે પાઠશાળામાં ભણતો હતો, ત્યારે તેની જોડે એક બીજો વિદ્યાર્થી રહેતો હતો. એ સહાધ્યાયી બહુજ રમતિયાળ હતો. પોતાનો બધો વખત ગાનતાનમાં, નાચવાકૂદવામાં ને આમતેમ હરવાફરવામાં ગાળતો હતો. એક વખત એક ગૃહસ્થે તેને પૂછ્યું કે, "તું દિવસનો કેટલો વખત અભ્યાસમાં ગાળે છે ?" હસતે હસતે પેલાએ કહ્યું કે; "અઢાર કલાક." પેલા ગૃહસ્થે કહ્યું કે, "શું બકે છે ! પાંચ કલાક તો હું તને રમતાં જોઉં છું ને આઠનવ કલાક તો તું ઊંઘમાં કાઢે છે, ત્યારે માત્ર દશ કે બાર કલાક બાકી રહ્યા; છતાં તું કહે છે કે હું અઢાર કલાક વાંચું છું !"

વિદ્યાર્થીઃ—આપે ગણિતશાસ્ત્રનો અભ્યાસ નથી કર્યો. હું સાબિત કરી આપું કે, હું અઢાર કલાક વાંચું છું."

ગૃહસ્થઃ—ઠીક કહે, કેવી રીતે ?

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪૪૧	૧૯	शवात	असत
૪૪૩	૧	-मालदि-	-सारादि-
૪૪૪	૧૨	-वधिनिया	-वधिन्यो-
૪૪૭	૧૬	दार्टै	दाउँ
૪૪૯	૨	व रा	सन्गल
૪૫૪	૩	रादसौभगायौ	मदरां ससायौ
૪૫૫	૧૯	कि	कि
૪૬૧	૧૦	-मितिजा-	-मतिजो-
૪૬૬	૫	-नलात्	-नान्
૪૬૬	૨૨	શુદ્ધ-દિનપ્રતિદિન રોગઓનો ક્ષય કરનારો અને સિદ્ધ થવને જાતિગત રોગઓનો નાશ—	
૪૬૯	૧૬	रन्धारा-	रुधरा-
૪૭૧	૧૧	-बन्धा	-बन्धो वा
૪૭૩	૩	शर्द-भचार्ता	दिग्गगेयक
૪૭૩	૫	गहत्र-	गहय-

સૂચના—મને માત્ર એકજવાર પ્રૂફ જોવાની સગવડ રહેલી, તેથી અને પાછળના પાનાઓના પ્રૂફ તો સગી શક્યા ન હોવાથી છાપભૂલો રહી જવા પામી છે, તો ભગવદીય વાચકો પ્રથમથી ઉપર મુજબ સુધારો કરી લઇ, પછીજ ગ્રન્થવાચન કરે, એવી અભ્યર્થના

—સમ્પાદક—

લીધેલા સ્વર્ગ કે નરકમાં વ્યતીત થશે. હવે આ સ્વર્ગ–વૈકુંઠ અને નરક વગેરે શું છે? મૃત્યુ અને પુનર્જન્મ વચ્ચેની આ સ્વપ્નભૂમિ છે. એક ખ્રિસ્તી ઘણીજ પવિત્ર–ધાર્મિક જિંદગી ગાળે છે; દર રવિવારે (ચર્ચ) દેવળમાં જાય છે, સવાર ને સાંજ પ્રાર્થના કરે છે, જમતી વેળા પ્રભુની કૃપા માગે છે, હરદમ ક્રાઇસ્ટનો ક્રોસ પોતાની છાતી ઉપરજ રાખે છે, જમતી વખતે અને હાલતાં ચાલતાં પણ ક્રાઇસ્ટનુંજ સ્મરણ કર્યા કરે છે. હવે આ માણસે પોતાનાં ૭૦ કે ૯૦ વર્ષ સુધી પોતાનાં સર્વ કૃત્યો ને વિચારો ક્રાઇસ્ટ સંબંધીજ કર્યા છે, ને મૃત્યુ પછી પોતે જિસસ ક્રાઇસ્ટ ને દેવોના સહવાસમાં રહેશે એમ ઇચ્છયું છે; તો વેદાંત પ્રમાણે આવો પવિત્ર અને ધાર્મિક ખ્રિસ્તી મૃત્યુ પછી પુનર્જન્મ પહેલાં-ની સ્વપ્નભૂમિમાં પોતાને જરૂર ક્રાઇસ્ટની પાસેજ સર્વ દેવોથી વીંટળાઇને બેઠેલો જોશે. આમ ન થવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. વેદાંત કહે છે કે, હે ખ્રિસ્તીઓ! જો તમે પવિત્ર હશો, તમે ખરેખરા ધાર્મિક હશો, તો બાયબલમાં જે લખ્યું છે તે પ્રમાણે અનુભવશો; પરંતુ આ ઉપરથી મુસલમાન કે હિંદુ ભાઇઓના ધર્મને ખોટો ન કહેશો. જો એક મુસલમાન પોતે ખરો ધાર્મિક હશે, પોતાનું આખું જીવન તેણે હજરત મહંમદની શિક્ષા પ્રમાણે ગાળ્યું હશે, મહંમદનાજ વિચાર કર્યા હશે, પાંચ કે છ વખત નિમાજ પઢતો હશે, (કારણ મુસલમાનો દિવસમાં પાંચ કે છ વખત પ્રાર્થના કરે છે), મહંમદમાંજ રમણ કર્યા કરતો હશે, તો તે મૃત્યુ પછી પ્રકૃતિના નિયમ પ્રમાણે, આખા જીવનમાં આતુરતાથી ઇચ્છતો હતો તેવુંજ સ્વર્ગ પામશે. વેદાંત કહે છે કે પ્રકૃતિમાં એવો બીજો નિયમ નથી કે, જે આમ થતું અટકાવી શકે. પોતે જેવું ધારતો હતો, તેવુંજ સ્વર્ગ તેને મળશે.

માટે વેદાંત કહે છે કે, હે મુસલમાન ભાઇઓ! મૃત્યુ પછી સમસ્ત જગતના લોકોની સ્થિતિ મહંમદની આજ્ઞા પ્રમાણેજ થશે એમ કહેવાનો તમને કાંઈ પણ હક નથી. ખ્રિસ્તીઓને તેમના વિચાર પ્રમાણે ચાલવા દો. તેમને બિચારાને ગમે તો તે યુરોપ, અમેરિકા, ઇસ્ટ ઇન્ડિયા, જાપાન કે ચીનમાં મૃત્યુ પામે, તોપણ મહંમદ સાહેબની દયાના પાત્ર ન બનાવશો. જો તેઓ મહંમદમાં શ્રદ્ધા રાખતા હોય તો ભલે! પણ જો જિસસ ક્રાઇસ્ટ-નેજ માનતા હોય તો તમને એ પ્રકારે કહેવું વાજબી નથી. દરેક

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪૪૧	૧૯	શવાત	અસત
૪૪૩	૧	-मालदि-	-गालदि-
૪૪૪	૧૨	-वर्णिनिया	-वर्धिन्यो-
૪૪૭	૧૫	दार्ढ्य	दार्ढ्यं
૪૪૯	૭	यग्धा	यग्गाढ
૪૫૪	૩	सदशीभरसायी	सदशी सरसायी
૪૫૫	૧૯	क्रि	किं
૪૬૧	૧૦	-मितिजो-	-मतिजो-
૪૬૬	૫	-नवान्	-नान्
૪૬૬	૨૨	શુદ્ધ-દિનપ્રતિદિન રાગનો ક્ષય દ્વારા અને સિદ્ધ જીવને અનિયત વૈરાગ્યનો નાશ—	
૪૬૮	૧૬	वन्धारा-	वन्धरा-
૪૭૧	૧૧	-वन्धा	-वन्धो वा
૪૭૩	૩	શુદ્ધ-મણ્યા	दैन्यसेवक
૪૭૩	૫	महत्व-	महत्त्व-

સૂચના—મને માત્ર એકજવાર પ્રૂફ જોવાની અગવડ રહેતી, તેથી અને પાછળના પાનાઓના પ્રૂફ તો મળી શક્યા ન હોવાથી છાપભૂલો રહી જવા પામી છે, તો ભગવદીય વાચકો પ્રથમથી ઉપર મુજબ સુધારો કરી લઇ, પછીજ ગ્રન્થવાચન કરે, એવી અભ્યર્થના

—સમ્પાદક—

ભોક્તા ને ભોજ્ય તથા દ્રષ્ટા અને દૃશ્ય બન્ને આપણે પોતેજ પેદા કરીએ છીએ. મશહૂર વાર્તાલાપ કરનાર ડૉક્ટર જોન્સન કદી વાદ-વિવાદમાં પોતાને પરાજિત થયેલો જોઇ શકતો નહોતો. હંમેશ પોતેજ જીતે એમ તેની તીવ્ર ઇચ્છા રહેતી, ને કદી કોઇ પણ તેને વાદવિવાદમાં જીતી જાય, તો તે આકાશપાતાળ એક કરી નાખતો. એક સમયે તેને સ્વપ્નું આવ્યું કે મહાન વક્તા એડમન્ડ બર્કે તેને વાદવિવાદમાં હરાવ્યો. જોન્સન જેવાને તે અસહ્ય થઇ પડ્યું. સ્વપ્નમાંથી તે એકદમ જાગી ઊઠ્યો, બહુ અસ્વસ્થ થયો ને ઊંઘ કેમે કરી આવી નહિ. મન હંમેશાં આરામ માગે છે, શાંતિ માગે છે ને જ્યારે ખલેલ પહોંચે છે, ત્યારે ગમે તે પ્રકારે શાંતિ મેળવવા તરફડે છે; આથી જોન્સનને વિચાર આવ્યો કે, જો હમણાં ને હમણાં બર્કને જઇને ઉઠાડીને પૂછું કે, "તેં કયા ધોરણ ઉપર કઈ દલીલોથી મને હરાવ્યો?" તો બર્ક તેનો જવાબ આપી શકે તેમ નથી. હું પોતે તો જાણું છું કે, તેણે શી દલીલો કરી ને મારી દલીલો કેટલી નબળી હતી; માટે આ તો માત્ર મેં પોતેજ મારા મગજમાંથી દલીલો કાઢી છે ને હું પોતેજ જોન્સન તેમજ એડમન્ડ બર્ક બન્યો હતો.

વેદાંત કહે છે કે, સ્વપ્નમાં મનુષ્ય પોતેજ કર્તા ને કર્મ, ભોક્તા ને ભોજ્ય બને છે. મનુષ્યનો આત્મા પોતેજ નદી, નાળાં, પર્વતો, વન, પશુ, પક્ષી વગેરે રૂપે બને છે; પોતેજ બધું ઉત્પન્ન કરે છે ને પોતેજ બધું જુએ છે, ભોગવે છે.

આ પ્રમાણે વેદાંતના સિદ્ધાંતથી મૃત્યુરૂપી ગાઢ નિદ્રામાં તમે પોતેજ સ્વર્ગ ને નરક છો તમે પોતેજ ભોક્તા ને ભોજ્ય છો. આમ ભોક્તા ને ભોજ્ય એકજ છે, એ જ્યારે જ્ઞાનપૂર્વક સમજશો, જ્યારે આ પ્રકારે સાક્ષાત્કાર થશે; ત્યારેજ મુક્ત થશો.

એક સ્ત્રી આવું વેદાંતનું જ્ઞાન ધરાવતી હતી. ભરરસ્તે એક હાથમાં અગ્નિ ને બીજા હાથમાં પાણી લઇને તે ચાલી જતી હતી. લોકોએ આ વિચિત્ર વેષ જોઇને પૂછ્યું કે, "અરે બાઇ! આ શું?" બાઇએ કહ્યું: "આ અગ્નિથી તમારાં સ્વર્ગ ને વૈકુંઠોને બાળી નાખવા જાઉં છું, ને આ પાણીથી બળતાં નરકો ઠંડાં પાડવા જાઉં છું." જે મનુષ્ય, સ્વર્ગ ને નરક પોતાના મનની કલ્પનામાંજ છે એમ જાણે છે, તેને એવા સ્વર્ગ ને નરકનો હર્ષ

જે આત્મામાંજ જુએ છે, તેજ આ જન્મમરણના ફેરામાંથી બચી જાય છે. જોન્સનની માફક જાગી ઊઠતાં, સ્વપ્નના કર્તા ને કર્મ, ભોક્તા ને ભોજ્ય આપણેજ છીએ એમ સમજીશું ત્યારેજ મુક્ત થઇશું. "જગત મારૂં શરીર છે, અખિલ વિશ્વ મારૂં શરીર છે." એમ જે કહી શકે તેજ મુક્ત છે.

આ મુક્ત પુરુષ કયાં જતો હશે? મુક્ત પુરુષને ક્યાંય જવાનું છેજ નહિ. એવી કોઈ પણ જગ્યા નથી કે જ્યાં તે પોતે નથી. તે પોતેજ અનાદ્યનંત છે, તો પછી તેને જવાનું કયાં રહ્યું? આખું વિશ્વ એનામાં રહેલું છે. હિંદુસ્તાનમાં પ્રત્યેક બાળક જન્મ ધારણ કરીને આવીજ જિજ્ઞાસા રાખે છે.

મિલ્ટનના જીવનચરિત્રમાં એક સ્ત્રી વિષે સુંદર વાત લખેલી છે. આ સ્ત્રીએ સ્વપ્નમાં પોતાના સ્વામીને જોયો. જોતાં વારજ તેને બહુ આનંદ થયો ને પતિને ભેટી પડીને બોલી: "હે પતિ! હું તમારીજ છું, મારૂં સર્વસ્વ તમારૂંજ છે." આમ બોલતાની સાથેજ તે જાગૃત થઇને જુએ છે, તો પોતાની સાથે પથારીમાં એક કૂતરો સૂતેલો દીઠો ને તેને પોતે ભેટી પડેલી હતી. વેદાંત કહે છે કે, જ્યાંસુધી આ પ્રમાણે મનુષ્ય અજ્ઞાન, અવિદ્યારૂપી શ્વાનને વળગી રહે છે, ત્યાંસુધી આવાં સ્વપ્નો આવ્યાજ કરે છે; અને ત્યાંસુધી મનુષ્ય અસ્વસ્થજ રહેશે, તેને શાંતિ નહિ મળે, જગત દુઃખદાયકજ લાગશે. માટે માયા-અવિદ્યા તજી દો, તમે પોતેજ સ્વયંભૂ બનો! સ્વયંભૂ છો એમ ખાતરીથી માનો! ને તે પ્રમાણે વર્તો-સાક્ષાત્કાર કરો, તો પછી તમે મુક્ત પુરુષજ થશો.

જે આત્મામાંજ જુએ છે, તેજ આ જન્મમરણના ફેરામાંથી બચી જાય છે. જોન્સનની માફક જાગી ઊઠતાં, સ્વપ્નના કર્તા ને કર્મ, ભોક્તા ને ભોજ્ય આપણેજ છીએ એમ સમજીશું ત્યારેજ મુક્ત થઇશું. "જગત મારૂં શરીર છે, અખિલ વિશ્વ મારૂં શરીર છે." એમ જે કહી શકે તેજ મુક્ત છે.

આ મુક્ત પુરુષ ક્યાં જતો હશે? મુક્ત પુરુષને ક્યાંય જવાનું છેજ નહિ. એવી કોઈ પણ જગ્યા નથી કે જ્યાં તે પોતે નથી. તે પોતેજ અનાદ્યનંત છે, તો પછી તેને જવાનું ક્યાં રહ્યું? આખું વિશ્વ એનામાં રહેલું છે. હિંદુસ્તાનમાં પ્રત્યેક બાળક જન્મ ધારણ કરીને આવીજ જિજ્ઞાસા રાખે છે.

મિલ્ટનના જીવનચરિત્રમાં એક સ્ત્રી વિષે સુંદર વાત લખેલી છે. આ સ્ત્રીએ સ્વપ્નમાં પોતાના સ્વામીને જોયો. જોતાં વારજ તેને બહુ આનંદ થયો ને પતિને ભેટી પડીને બોલીઃ "હે પતિ! હું તમારીજ છું, મારૂં સર્વસ્વ તમારૂંજ છે." આમ બોલતાની સાથેજ તે જાગૃત થઇને જુએ છે, તો પોતાની સાથે પથારીમાં એક કૂતરો સૂતેલો દીઠો ને તેને પોતે ભેટી પડેલી હતી. વેદાંત કહે છે કે, જયાંસુધી આ પ્રમાણે મનુષ્ય અજ્ઞાન, અવિદ્યારૂપી શ્વાનને વળગી રહે છે, ત્યાંસુધી આવાં સ્વપ્નો આવ્યાજ કરે છે; અને ત્યાંસુધી મનુષ્ય અસ્વસ્થજ રહેશે, તેને શાંતિ નહિ મળે, જગત દુઃખદાયકજ લાગશે. માટે માયા-અવિદ્યા તજી દો, તમે પોતેજ સ્વયંભૂ બનો! સ્વયંભૂ છો એમ ખાતરીથી માનો! ને તે પ્રમાણે વર્તો-સાક્ષાત્કાર કરો, તો પછી તમે મુક્ત પુરુષજ થશો.

ધર્મનો ઉદ્દેશ આપણને એના ગુલામ બનાવવાનો હોતો નથી, પણ સ્વતંત્ર રીતે જગતમાં આત્મસામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરાવવાનો છે.

જુદા જુદા ધર્મોમાં નામભેદે કરીને જગતમાં ઘણું દુઃખ ઉત્પન્ન થયું છે. બુદ્ધ ને ખ્રિસ્તી ધર્મોના મતોમાં ઘણો તફાવત છે. બુદ્ધના અવસાન પછી એજ ધર્મમાં હિંદુસ્તાનમાં ચાર પંથો ઉદ્ભવ્યા ને ચીનમાં સાત ઉત્પન્ન થયા.

અમુક વ્યક્તિ, "હું હિંદુ છું" એમ કહીને તે ખ્રિસ્તી કે મુસલમાન સાથે કલહ કરશે. શા માટે? માત્ર "હિંદુ" એ સંજ્ઞા એવું નામ સર્વોપરી કરવા સારૂ. જો કોઇ પણ સામાન્ય હિંદુના વિચારોનું પૃથક્કરણ કરવામાં આવે તો જણાશે કે, હજારો હિંદુઓ એવા છે કે જે નામધારી ખ્રિસ્તીઓ કરતાં પોતાના વિચારોમાં ખ્રિસ્તી છે. જ્યારે ભવિષ્યમાં વેદાંત ને વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર ગામેગામ ને ઘેરેઘેર પ્રવર્તશે, દરેક વ્યક્તિ તેને બરાબર સમજશે, ત્યારે તે એકજ ધર્મ સર્વને માન્ય થશે. વેદાંત અર્થાત્ અખિલ વિશ્વનો ધર્મ-શાસ્ત્રીય ધર્મ પ્રવર્તવાને હવે બહુ કાળ જવાનો નથી; પરંતુ એમાં પણ "વેદાંત" એ શબ્દનેજ મનુષ્યે વળગી રહેવું ન જોઇએ. "બુદ્ધ ધર્મ" એ નામને પણ મનુષ્યે વળગી રહેવું ન જોઇએ; કોઇ પણ નામધારી ધર્મને વળગી ન રહેતાં, તેની પાર જવું જોઇએ.

એક જણ અમુક મતનો હોય ને બીજો બીજા મતનો હોય, તે ઉપરથી તેઓ એમજ સમજે છે કે, સ્વર્ગપ્રાપ્તિને માટે અમુકજ મંદિર, દેવળ કે મસ્જિદવાળા સંપ્રદાય વિના બીજો માર્ગજ નથી; પરંતુ આ પ્રમાણે એકબીજાની વચ્ચે પડવાની શી જરૂર છે? જેનો જેવો મત. એની ને એના ઇશ્વર વચ્ચેની વાતમાં ત્રીજાને વચ્ચે પડવાની શી જરૂર છે? કોઇને પણ એવો હક નથી. વેદાંત એમજ કહે છે કે, દરેક જણે પોતાનો ધર્મ ને ઇશ્વર, એ બેઉની વચ્ચે કોઇને આવવા દેવો નહિ. દરેક જણે જેને જે અનુકૂળ હોય તે ધર્મ માનવા દેવો, એમાં વચ્ચે પડવુંજ નહિ.

પ્રશ્નઃ—જે આપઘાત કરે છે તેના આત્માનું શું થાય છે?

ઉત્તરઃ—'રામ' કહે છે કે, દરેક જણ આપઘાત કરે છે. જે કોઇ મૃત્યુ પામે છે તે બધાજ આપઘાત કરે છે, તો તેમનું શું થાય છે? ખાસ કાંઇ થતું નથી. તેમજ જેઓએ આપઘાત કર્યો

તારનાં દોરડાં વગેરે સ્થૂલ જગતની વસ્તુઓ માનસિક વિચારોના જ આવિર્ભાવો છે; છતાં સ્થૂલ શરીર વડેજ આ બધાનું સ્થૂલ રૂપ પેદા કરી શકાય છે. વહાણો બનાવવાને હથિયારો વાપરવાં પડે છે. આમાં મન કારીગર છે કે હથિયાર છે? મન પણ એક સાધન અથવા કારણ છે; મન પોતે કર્તા નથી. મહાન કાર્યો, મોટાં વહાણો, મકાનો વગેરે પ્રથમ મનમાં આવિર્ભાવ પામ્યા પછીજ શરીર વડે સ્થૂલરૂપે બનાવાય છે; માટે ઐકયતા, અભેદ-ભાવ સમજવાને માટે પણ બન્નેને (મન તથા શરીરને) ઉપયોગ માં લેવાં જોઇએ

પ્રશ્ન:—જો ઈશ્વર સર્વશક્તિમાન છે અને આપણે પોતે ઈશ્વર છીએ, તો પછી આપણે આંખથી સાંભળતા કેમ નથી અને કાન-થી કેમ જોઇ શકતા નથી?

ઉત્તર:—તમે એમ કહો છો કે, હાથ, પગ, નાક વગેરે મારૂંજ હોય, તો પછી હું કાનથી કેમ જોતો નથી ને આંખથી કેમ સાંભળતો નથી? ઉત્તર એજ કે, જ્યારે ઈશ્વર એકજ છે ને સર્વશક્તિમાન છે તો પછી તેને ફાવે તેમ કરે.

ઈશ્વર કેટલીક જગ્યાએ મનમાંજ આવિર્ભાવ પામે છે ને કેટ-લીક જગ્યાએ શરીર દ્વારા પણ પ્રકાશે છે, તે તો આખા બ્રહ્માંડ-માંજ વ્યાપી રહ્યો છે. જો પ્રભુ પરતંત્ર હોય, તોજ તે મનુષ્યની ઇચ્છાઓ ને મનના ફાંટાઓ પૂર્ણ કરે; પરંતુ તે મનુષ્યના નિયમો, સત્તાઓ અને માનસિક તરંગો પ્રમાણે વર્તવાને બંધાયેલો નથી. એ તો તેની ઇચ્છામાં આવે તેજ પ્રમાણે કર્યે જાય છે.

'રામ' કહે છે કે, મનની પણ પેલી પાર જાઓ. મનમાં તો ઇચ્છાઓ, વાસનાઓ રહેલી છે અને તેથી મનુષ્ય પોતે કાંઇ મન નથી. જે શક્તિ વૃક્ષોને ઉગાડીને ખીલવે છે, જે શક્તિથી પક્ષીઓ આકાશમાં ઊડી રમણ કરી રહે છે, તે શક્તિ પણ તમેજ છો. પ્રભુ એ કાંઇ તમારો ગુણ નથી, પણ તમે પોતેજ સ્વયંભૂ છો.

પ્રશ્ન:—મંત્રજંત્ર જાણવા એ સારૂં છે? જરૂરનું છે?

ઉત્તર:—જ્યાંસુધી મનુષ્ય અજ્ઞાન છે, ત્યાંસુધી તેને દરેક જાતનાં રમકડાં ને મજા જોઇએ છે. મોટી વયેજ એ બધું તે છોડી દે છે. એમ જ્યારે સત્ય જ્ઞાન આવે છે, ત્યારે સ્થૂલ અથવા સૂક્ષ્મ

યુરોપમાં લિબ્નિટ્ઝે પહેલું જણાવ્યું કે, “ અણુઓ શક્તિનાં મધ્યબિંદુઓ છે.” આ વાત હિંદુસ્તાનમાં તો દસ હજાર વર્ષ પહેલાં જણાયેલી હતી. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રે આ મત સાબિત કર્યો છે. લૉર્ડ કાલ્વીને ગણિતશાસ્ત્રથી સિદ્ધ કર્યું છે કે, જડ પદાર્થ ને તેમાં રહેલી શક્તિ એકજ છે. આમ છે, તો પછી ચૈતન્ય ને જડ ભિન્ન ક્યાંથી હોય ? પર્વતો ઉપર જાઓ. હિમાલય ઉપર અપૂર્વ સુંદર દૃશ્યો નજરે પડે છે. પુષ્પોની સુવાસ, પક્ષીઓનાં ગાન, નદીનાળાંનો કલરવ, પવનનો મધુર અવાજ, એ બધું શું છે? એ જડ પદાર્થ નથી ? પરંતુ એ જડ વસ્તુઓ, શક્તિ, વિચાર, આહ્‌લાદ વગેરેમાં ફેરવાઇ જાય છે. ઝરણાંઓનું સંગીત પ્રભુમય બની ઉચ્ચ વિચારોનાં આંદોલન કરાવે છે. બાહ્ય જડ વસ્તુઓ આમ મનોવૃત્તિઓમાં ફેરવાઇ જાય છે. મોટાં વહાણો, મહેલો વગેરે શું છે? આ બધું એક સમયે વિચારરૂપેજ હતું. શરૂઆતમાં મનમાં વિચારરૂપે પ્રથમ બંધાયું ને પછીથી બહાર જડરૂપે. હિમાલય ઉપર જડ વસ્તુઓ વિચારના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપમાં પરિવર્તન પામે છે–જેમ પાણીની વરાળ થાય છે ને વરાળનું પાણી થાય છે તેમ. આથી શું સાબિત થાય છે ? એજ કે, એ બન્ને એકજ છે, ભિન્ન નથી. એ પ્રમાણે જો મન ને પદાર્થ જુદાં હોય, તો મન પદાર્થને અસર ન કરે ને પદાર્થ મનને અસર ન કરે. પર્શિયન ભાષામાં એક સુંદર કવિતા છે. એનો અર્થ એવો છે કે, “ વાદળાંમાંથી આંસુરૂપે પાણી પડ્યું.” તે આંસુ ખરવાનું કારણ શું ? જવાબમાં કહ્યું છે કે, “ હું તો એક ક્ષુલ્લક પ્રાણી છું ને આ સમુદ્ર તો મહાન છે. મારી લઘુતા માટે હું રુદન કરૂં છું.” પછી વાદળાંને સમજાવ્યાં કે, “ રડો નહિ, નામ ને રૂપમાં ભમ્યા ન કરો, પણ અંતરમાં જુઓ કે તમે કોણ છો ? તમે પણ જળ છો ને સમુદ્ર પણ જળ છે. તમે પોતે આકાશ ને કાળથી ઘેરાયલાં છો એમ ન માનશો. તમારૂં ખરૂં સ્વરૂપ ઓળખો.” કાળથી બંધન પામીનેજ દુઃખ ઉત્પન્ન કરાય છે, માટે એ બધાની પાર જાઓ. સત્ય સ્વરૂપ કાળની પણ પેલી પાર છે. સર્વ જગત તમારામાં રહેલું છે. જેમ સ્વપ્નામાં પોતાને જંગલમાં ફરતા દેખો છો, પર્વત ઉપર કે નદીમાં જુઓ છો, અને પર્વત તથા નદી તમારાથી બહાર જુદાં દેખાય છે, પણ ખરી રીતે તો તમારા મનમાંજ રહેલાં છે; તેમ સર્વ દૃશ્ય જગત તમારામાંજ રહેલું છે. જો એ વસ્તુઓ તમારી

લોકો સમજે છે કે વિષયવાસના તૃપ્ત કરવાથી સુખ પ્રાપ્ત થશે, પણ આ અજ્ઞાનજ છે ને આ પ્રકારનું અજ્ઞાન દૂર કરવાથીજ દરેક કુટુંબ સુખી થશે.

એટલુંજ યાદ રાખવું જોઇએ કે ઈશ્વરમાં આપણે ફેરફાર કરી શકનાર નથી. મનુષ્ય કાંઇ પ્રકૃતિને ફેરવી શકે તેમ નથી. પ્રકૃતિનો હેતુ તો એ છે કે મનુષ્યને આત્માનું ભાન થાય. જગતની મૂર્ખતા કે વ્યાવહારિક જ્ઞાન દરેકને ખરે રસ્તે દોરવા મથે છે; પ્રકૃતિ મનુષ્યને તેનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજાવવા પ્રયત્ન કરે છે, અને એટલા માટે તલવારની ધાર ઉપર રહીને પણ મનુષ્યને વેદાંત જાણવુંજ પડશે.

વેદાંત કાંઇ જોરજુલમથી પોતાની સત્તા જાહેર કરતું નથી. પ્રકૃતિના નિયમો એ ઈશ્વરનું મહાન લશ્કર છે, ને તે મનુષ્યને પોતાનો આત્મા ઓળખવા માટે આગળ ને આગળજ ધકેલે છે; માટે મનુષ્યને આગળ વધ્યા વિના છુટકોજ નથી. મનુષ્ય પોતાના પાડોશીનું હિત શામાં રહેલું છે એટલુંજ જો જાણે, તો તેથી પણ પ્રકૃતિના નિયમનેજ અનુસરે છે—એથી પણ દરેક કુટુંબ સ્વર્ગ સમાનજ થઇ જશે. પ્રકૃતિના નિયમાનુસાર સાચું લોકહિત તો પોતાની ઈશ્વર સાથેની ઐકયતા—અભેદ જાણવામાં રહેલું છે. મનુષ્યે મુક્ત થવું તેમાંજ સાચું સુખ છે; ને મુક્ત થવાને માટે પોતાનો ને ઈશ્વરનો અભેદ થવોજ જોઇએ—સાક્ષાત્કાર થવોજ જોઇએ. જેમ મનુષ્ય પોતે ફલાણાનો પુત્ર છે એમ સમજે છે, તેજ પ્રમાણે તે ઈશ્વર સાથેની ઐકયતા સમજશે અને પોતેજ પ્રભુ છે, એમ મન, કર્મ ને વાણીથી આચરણમાં મૂકશે ત્યારેજ તેને ખરૂં સુખ પ્રાપ્ત થશે. દુઃખ માત્ર આ પ્રકારનો અભેદ ન સમજવામાંજ રહેલું છે. આ વિચાર મનમાં દૃઢ કરો, તો પછી પાપ ને પુણ્ય તમને કાંઇજ વળગવાનાં નથી. એ સર્વની પાર તમે જશો અને ઈશ્વર સાથે તાદાત્મ્ય સાધી તમે પૂર્ણ પરમાત્મા બની જશો.

સાક્ષાત્કાર એકદમ થઇ જતો નથી. એમાં વખતની જરૂર છે. જીવાત્માએ અત્યારના માનવ શરીરમાં આવવાને કરોડો વર્ષ લીધાં છે. એક સમયે અત્યારનો મનુષ્યજીવ, છોડ કે વૃક્ષની સ્થિતિમાં હતો. અમુક સમયે આફ્રિકામાં વસતા ગુલામની સ્થિતિમાં હતો; અને એમ કરતે કરતે તે હાલની સ્થિતિમાં

છે. આ રીતે મોટી ગૂંચવણ ઊભી થાય છે. એકબીજાને એકબીજાના ગુલામ બનાવવામાંજ દુઃખ ઊભું થાય છે. બળદને દોરડાથી બાંધી એ દોરડાને તમે પકડી રાખો, તો બળદ તમારાથી પકડાઇ રહેશે ને તમે બળદથી પકડાઇ રહેવાના; કારણ દોરડું તમારાથી છોડાવાતું નહિ ને છોડો તો બળદ સ્વતંત્ર થાય. આ પ્રમાણે બન્ને જણાં એકબીજાના બંધનમાં રહે છે.

સર્વ સંપત્તિ બંધનકારક છે. વેદાંત પ્રમાણે દરેક કુટુંબ સ્વર્ગ બની શકે. હંમેશાં સંપત્તિ વધારવાની લોલુપતામાં ન રહેતાં દાન લેવા કરતાં દાન આપવાની નીતિ રાખે, તો સુખ અવશ્ય આવી મળે. પુરુષ અને સ્ત્રી બન્નેએ એકબીજાનું ખરું સુખ અને હિત હંમેશાં વિચારવું જોઇએ. એકબીજા પાસેથી કાંઈ માગવું કે આશા રાખવી નહિ, ને આમ કરવામાંજ જોઇતું મળી રહેશે. આ પ્રકારે જીવન ગાળવામાંજ સ્વર્ગીય સુખ અને જીવનનો આનંદ સમાયેલો છે.

લોકો કહે છે કે, "અમને ફલાણું આપો." એ તમને મળ્યું સમજો ને પછી તમારી પાસેથી તે લઇ લેવામાં આવે તો દુઃખ થાય છે. ઇચ્છા હરેક પ્રકારે અનિષ્ટ છે. તેજ દુઃખનું કારણ છે, તેજ બંધનકર્તા છે.

કાંઇ પણ બદલાની આશા સિવાય દાન કરાય તોજ સુખ મળે છે, દાન લેવામાં સુખ સમજશો નહિ. કુટુંબમાં સુખ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો દરેક વ્યક્તિએ દાન આપવામાંજ કુશળ રહેવું. બીજા પાસેથી કાંઇ લેવાની આશા ન રાખતાં, પ્રત્યેકે આપવાની ઇચ્છાજ રાખવી. હવે દાન કયા પ્રકારનું હોવું જોઇએ, દાનમાં શું આપવું, તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, "પોતાની પાસે જે પ્રકારનું જ્ઞાન હોય તે આપવું." પતિપત્ની જ્યારે આ પ્રમાણે એકબીજાનાં જીવન ઉચ્ચ બનાવે, ત્યારે કર્તવ્ય કર્યું કહેવાય.

પૂર્વે હિંદુસ્તાનમાં એક પ્રતાપી રાજા થઈ ગયો. તેને પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર કરવો હતો. તેથી તેણે સંન્યાસ લેવાનો વિચાર કર્યો. ઘરમાં સ્ત્રી જ્ઞાની હતી. તે તેને સમજાવવા લાગી, પણ તેણે માન્યું નહિ ને સંન્યાસ લીધો. સ્ત્રીએ રાજતંત્ર હાથમાં લીધું. રાજા, હિમાલય પર્વતમાં જઇને વરસ દિવસ રહ્યો.

એ દરમ્યાન રાણી પણ રાજાને વાસ્તવિક સુખ સમજાવવાનો

રાણીઃ—આ શરીર કોનું છે?

રાજાઃ—મારૂં.

રાણીઃ—મન કોનું છે?

રાજાઃ—મારૂં.

રાણીઃ—ઠીક, ત્યારે એ બધુંયે ત્યાગવું પડશે; પરંતુ "શરીર હું નથી. મન પણ હું નથી" એ જ્ઞાન ખરૂં હોય તો "મારૂં" એમ કહેનાર કોણ છે?

રાજા વિચારગ્રસ્ત થઇ ગયો ને અંતે સમજ્યો કે, "હું પોતેજ પરમાત્મા છું. સર્વવ્યાપી, સર્વેશ્વર હુંજ છું. સત્ય છે કે નજીકમાં નજીકના સંબંધીને પહેલું દાન આપી ધીમે ધીમે આગળ વધવું જોઇએ. તેજ પ્રમાણે ત્યાગ પણ આપણું પોતાનું નજીકનું જે માનતા હોઇએ તેનોજ પહેલો કરવો જોઇએ; માટે પહેલાં તો અહંભાવનોજ ત્યાગ કરૂં. હું ફલાણું કરૂં છું, મેં ફલાણું કર્યું, એ વિચારનોજ ત્યાગ કરવો જોઇએ."

જંગલમાં જાઓ કે ઘરમાં રહો, પણ જ્યાંસુધી "મારૂં" એ વિચાર નષ્ટ થયો નથી, ત્યાંસુધી કોઇ ત્યાગી થઇ શકતુંજ નથી. બધા સંન્યાસીઓ પણ આવા ત્યાગી હોતા નથી, ને મોટા મહેલોમાં રહેનાર રાજા પણ વખતે આ પ્રકારના સંન્યાસી હોઇ શકે છે.

ઉપલી વાતમાં આગળ એમ આવે છે કે, આ પ્રમાણે બનાવ બન્યા પછી થોડો સમય રાણી ત્યાં રહી, ને છેવટે વેશ દૂર કરી રાજા પાસે માફી માગીને આમ છેતરવા માટે દિલગીરી જાહેર કરી. રાજાને હવે જ્ઞાન થયુ હતું, તેથી તે બોલ્યોઃ "હે સ્ત્રી! આમ ક્ષમા યાચવાનું શું કામ છે? હું હવે આ શરીરમાં મમતા રાખતો નથી, આ શરીર મારૂં છે એમ માનતો નથી, હું રાજાયે નથી, તેમ તારો પતિયે નથી. હું તો સ્વયંભૂ ઈશ્વર છું. હે સ્ત્રી! વિચાર કર. સર્વ જગત મારૂં છે, તો પછી હું કોના ઉપર ક્રોધ કરૂં ને કોનાથી હું ખુશી થાઉં?"

ત્યાર પછી રાણી રાજમહેલમાં એક વાર જઇ આવી ને છેવટે તેણે રાજા પાસે આવીને કહ્યુંઃ "હે રાજા! તમે ખરે ઈશ્વર છો તો હવે તમે રાજમહેલમાં આવીને રહો તોપણ શું? કાંઇ હિમાલય પર્વત તમારે મન વિશેષ છે?" આ પ્રમાણે કહી રાજાને પાછો

पुनर्जन्म अने कुटुंबनां बंधनो×

આત્મસ્વરૂપ સન્નારીઓ અને સજ્જનો!

હિંદુસ્તાનમાં એક ધનાઢ્ય વેપારી પોતાના ગામમાં એક મોટી ન્યાત જમાડવાનો હતો, કારણકે તેને ત્યાં કાંઈ શુભ પ્રસંગ હતો. પૂર્વકાળમાં કાંઇ સારો પ્રસંગ હોય, ત્યારે ગણિકાઓના નાચ પણ કરાવાતા હતા. હાલ એ રિવાજ બહુ પ્રચારમાં નથી.

એ વેપારીને ત્યાં નાચ જોવાને સભા મળી હતી. તેમાં એક નાચનારીએ પોતાનું ગાયન અને નાચ શરૂ કર્યાં. ગાયન ઘણું અશ્લીલ હતું ને કોઇને પણ પસંદ પડે નહિ એવું હતું; પણ આ પ્રસંગે તો તે ખાસ કરીને બધાજ સાંભળનારાઓના હૃદય-માં ઊંડું ઊતરી ગયું. હિંદુસ્તાનમાં ઘણાખરા પંડિતો, સુશીલ લોકો આવાં ગીત પસંદ કરતા નથી; છતાં આ સમયે તો બધા મુગ્ધ બની ગયા! આ બનાવને મહિના ઉપર મહિના થઇ ગયા, તોપણ જેમણે આ ગાયન સાંભળ્યું હતું, તેઓ રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં પણ તેનું ગુંજન કરી રહેતા. હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે, એટલો બધો મોહ શામાં રહ્યો હતો? જેને પૂછીએ તે એમજ કહેતું કે, "ગાયન ઘણુંજ સરસ છે, મોહ પમાડે એવું છે, મધુર છે." પણ ખરી રીતે આમ કાંઇ નહોતું. ગણિકાએ ગાયું તે પહેલાં એનું એજ ગાયન તુચ્છ લાગતું હતું અને હવે તેમને તે ઘણું પ્રિય ને આનંદદાયક લાગવા માંડ્યું. વાસ્તવિક કારણ એ હતું કે, ગાયનમાં મોહ નહોતો; પણ ગાનારનો કંઠ, સૂર, શિકલ વગેરે મોહ ઉપજાવે તેવાં હતાં. વળી ગાયન ગાનારની ઢબમાં પણ મોહિની હતી. ખરો મોહ તો તે ગાનારમાંજ હતો અને તેથી કરીનેજ ગાયનમાં મધુરતા, મીઠાશ આવ્યાં હોય એમ લાગતું

× તા. ૨૭ મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૦૨ ને દિવસે 'એકેડેમી ઓફ્ સાયન્સિઝ'માં આપેલું ભાષણ.

તેને સત્ય ગણવું એજ મોટી ભૂલ છે; ને તેથી કરીને અનેક પ્રકારના વાદવિવાદ અને ખંડનમંડનની ઉત્પત્તિ થાય છે. ઓલિવર ગોલ્ડસ્મિથ વિષે ડૉકટર જોન્સન કહે છે કે, જ્યારે તે લખવા બેસતો, ત્યારે એક દેવના જેવું લખતો; પણ એ ઓલિવર ગોલ્ડસ્મિથને એવી ધૂન હતી, ને તે એટલે સુધી એનો દુરાગ્રહ રાખતો કે કાંઇ વાતજ નહિ. તેનું કહેવું એવું હતું કે, "જ્યારે હું ખાઉં છું ત્યારે મારૂં ઉપરનું જડબુંજ માત્ર હાલે છે; નીચેનું જડબું હાલતુંજ નથી." આ તો બધાયે સમજી શકે એવું છે કે આપણે બોલીએ કે જમીએ છીએ, ત્યારે હંમેશાં નીચલુજ જડબું હાલે છે, ઉપરનું નથી હાલતું. આમ છે છતાં એવા મનુષ્યો જે જે કહે, બોલે, લખે તે હંમેશાંજ સત્ય નથી હોતું.

કાર્ય અને કાર્યપદ્ધતિનું શાસ્ત્ર એ બન્ને જાણવાં જોઇએ. એ બેમાં ઘણો ફેર છે. ઘણા અંગ્રેજી ભાષા બોલી જાણે છે; પરંતુ તે ભાષાનું વ્યાકરણ જાણતા નથી. ઘણા જણ દલીલો ને વાદવિવાદ કરે છે; પરંતુ તેમાંના થોડાકજ તર્કશાસ્ત્રનું જ્ઞાન ધરાવે છે. તેજ પ્રમાણે અમુક ઉચ્ચ પ્રકારનું જીવન ગાળવું તે જુદી વાત છે અને તેવા જીવનમાં જે તત્ત્વજ્ઞાન રહેલું છે, તે વિષે કાંઇ કહેવું એ જુદી વાત છે. જગતમાં મોટી ભૂલજ એ થાય છે કે, લોકો મહાપુરુષોના ઉપદેશ અને ચારિત્ર્યની પરસ્પર સરખામણી કરે છે ને પછી તે બોધના ગુલામ થઇ રહે છે. 'રામ'નું કહેવું એ છે કે, બંધુઓ! સાવધાન! સાવધાન! સ્વબુદ્ધિ પણ અવશ્ય ચલાવો.

જિસસ ક્રાઇસ્ટનાં પુસ્તકો થોડાં છે; છતાં મહાન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ ને વિદ્વાનો તે બોધવચનો ઉપર માથાં પટકી મરે છે. મહમદ પેગંબરે ઘણુજ થોડું કહ્યું છે, છતાં એ પ્રજ્ઞા—એ જ્ઞાન—એ સ્મૃતિ કયાંથી ઉદ્ભવી તે કોઈ જાણી શક્યું નથી; પરંતુ બંધુઓ! એજ જ્ઞાન, એજ પ્રેરણા તમારા પોતાના આત્મામાં પણ રહેલી છે. મનુ મહાત્મા પાસે કોઇ પુસ્તક નહોતાં, છતાં એણે હિંદુઓને માટે અદ્‌ભુત સ્મૃતિના ગ્રંથો નિર્માણ કર્યા છે. હોમરે ઇલિયડ અને ઓડિસિસ જેવાં મહાન કાવ્યો રચ્યાં તે સમયે કયાં સાધનો એની પાસે હતાં? એરિસ્ટોટલ એમ. એ. કે ડી. ડી. નહોતો છતાં કેટલાએ એમ. એ. કે ડી. ડી. થયેલા તેના શિષ્યો છે. જિસસ ક્રાઇસ્ટ અને શ્રીકૃષ્ણ જેવા મહાન યોગીઓને ક્યાંથી પ્રેરણા થઇ હતી? માત્ર પોતાનાજ અંતઃકરણમાંથી. અંતઃકરણમાં

મજનૂ થવાને માટે લયલાની જરૂર નથી; પરંતુ મજનૂના જેટલો તીવ્ર પ્રેમ જોઇએ. પ્રેમપાત્ર લયલા ન હોય તો ચાલે, પણ મજનૂના હૃદયમાં જેટલો પ્રેમ હતો, તેટલો પ્રેમ તો તારા હૃદયમાં અવશ્ય હોવોજ જોઇએ."

તેજ પ્રમાણે 'રામ' નું કહેવું છે કે, જો ક્રાઇસ્ટ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ કે મહમદ થવું હોય, તો તેમણે જે જે કર્યું તે કરવાની જરૂર નથી, તેમના જીવનનું અનુકરણ કરવાની જરૂર નથી, તેમનાં કૃત્યોના તમારે ગુલામ થવાની જરૂર નથી, એમનાં કાર્યો કરીને તમારી સ્વતંત્રતા ખોવાની નથી; પરંતુ તમારાં પોતાનાં સ્વતંત્ર કાર્યો કર્યે જાઓ અને તેમના હૃદયમાં જે બળ હતું, તેમના જીવનમાં જે ગહનતા હતી, તેમણે જે પ્રકારે સાક્ષાત્કાર કર્યો હતો; તેજ માત્ર તમારે પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા છે. જો એ પ્રાપ્ત કરી શકો એમ હો, તો તમે હાલ જે સ્થિતિમાં છો; તે બધી વસ્તુસ્થિતિ બદલાઇ જાય. આજ રાત્રે ક્રાઇસ્ટ જન્મે તો તે શું કરે? હાલમાં તો ક્રાઇસ્ટની પેઠે શૂળી ઉપર ચડી આત્મભોગ આપ્યા વિના ક્રાઇસ્ટ જેવું જીવન ગાળી શકાય તેમ છે. પોતાની દૃઢ માન્યતા ને શ્રદ્ધાને માટે ક્રાઇસ્ટે આત્મભોગ આપ્યો હતો; ને શોપનહોરે પોતાની દૃઢ માન્યતા ને શ્રદ્ધાને માટે શરીર ન પાડતાં જીવવું પસંદ કર્યું હતું. પોતાની દૃઢ માન્યતા ને શ્રદ્ધા માટે શરીરનો ભોગ આપવા કરતાં પણ તેને ખાતર જીવવું એજ કેટલીક વખત વધારે કઠિન હોય છે.

માટે દરેક વાતની તેના પોતાનાજ ગુણદોષ પ્રમાણે કિંમત કરો. ઉપદેશ કોના દ્વારા આવે છે, કોણ આપે છે, એના ઉપર આધાર ન રાખવો. કોઇ પણ મહાન પુરુષનો બોધ એ જુદી વાત છે ને તેના જીવનનાં કૃત્યો એ જુદી વાત છે.

હવે પહેલો પ્રશ્ન એ પુછાયો છે કે, "જો પુનર્જન્મ છે તો તેથી પછી શું કુટુંબનાં બંધનો તૂટી જતાં નથી? અને જેઓ આ જગતમાં સાથે રહે છે, તેઓ પરલોકમાં તે પ્રમાણે સાથે નહિ રહે?" પ્રશ્ન ઉત્તમ છે ને તેને આપણે કકડે કકડે લઇશું. પહેલું જો "પુનર્જન્મ છે એ સત્ય વાત છે, તો તેથી કરીને કુટુંબનો સંબંધ તૂટતો નથી?" તે પ્રશ્ન લઇશું.

'રામ' માત્ર એટલુંજ જાણવા માગે છે કે, આ જગતમાં

તમે કોઇનો સંબંધ રાખવાની તીવ્ર ઇચ્છા રાખશો, તો જરૂર તમે તેમ કરી શકશો; ને જો અમુક મનુષ્ય સાથે તમે કાંઇ પણ સંબંધ નહિ રાખવા માગો, તો બીજા જન્મમાં તમારે એની સાથે કાંઈ પણ લેવા-દેવા નહિ રહે. એજ પ્રમાણે મરણ પછી જેનાથી તમે છૂટા થવા માગો છો તેમની સાથે પણ તમારો કાંઇ પણ સંબંધ રહેવાનો નથી એ નિશ્ચય છે. વેદાંત ડંકો વગાડીને આ બાબત કહે છે.

આ બાબતમાં ઘણી ગેરસમજૂત છે. બધું એક પછી એક કહેવામાં આવશે. યુરોપ ને અમેરિકામાં સ્વર્ગ વિષે જે માન્યતા છે, તે વિષે આપણે હમણાં કહીશું. સ્વર્ગને તેઓ એક એવું સ્થાન સમજે છે કે જ્યાં બધાં ભેગાં મળી આનંદ કરે. 'રામ' કહે છે કે, જરા વિચાર કરો. સત્યની ખાતર જરા ધીરજથી વિચાર કરો. જે સ્થાન મર્યાદાથી બંધાઇ જાય, ત્યાં કદી પૂર્ણ સુખ હોઇ શકે એ અશક્ય છે; કારણકે સ્વર્ગમાં જઇને સુખ મેળવાની ઇચ્છાથી તમે એમ ઇચ્છો છો કે મારાથી કોઇ ચડિયાતો યા બરોબરિયો ન હોય; પરંતુ સ્વર્ગમાં તો કોઇક ચડિયાતા પણ મળવાનાજ. બુદ્ધ ને ક્રાઇસ્ટ પણ ત્યાં મળવાના ને તેમનું સુખ જોઇ તમને અસંતોષ થવાનો. જ્યાં ભેદ છે ત્યાં સુખ કદી રહેતુંજ નથી. તમારા સુખનો ભંગ શાથી થાય છે? ભેદથી-બીજાના ચડિયાતા સુખના દર્શનથી. બાયબલમાં કહ્યું છે કે, સ્વર્ગ કાંઇ બહાર નથી, તમારા પોતાના હૃદયમાંજ રહેલું છે; અને બહાર છે એમ કલ્પવું એજ દુઃખમય છે. આકાશમાં કે તારાઓમાં સ્વર્ગ નથી. સ્વર્ગ તમારા પોતાના હૃદયમાંજ છે. સુખમાં ભંગ શાથી પડે છે? બીજાનાં વધારે સુખ જોઇને તેમજ સાથેના બરોબરિયાઓને આપણાથી વધારે આનંદી, સુખી જોવાથી આપણા સુખનો નાશ થાય છે. દરેક જણ પોતાને અદ્વિતીય જોવાને ઇચ્છે છે. બાઇબલમાં કહ્યું છે કે, "સ્વર્ગમાં આપણે મળીએ છીએ." એનો અર્થ શો? ન્યુ ટેસ્ટામેન્ટમાં પણ કહ્યું છે કે, "સ્વર્ગનું રાજ્ય હૃદયમાં છે," "પ્રભુનું રાજ્ય હૃદયમાં છે." માટે બહાર કોઇ સ્વર્ગ રહેલું છે, કોઇ બીજી દુનિયામાંજ સ્વર્ગ ટકી રહ્યું છે, એ કલ્પનાજ ખોટી છે. બિચારા પ્રભુ ઉપર દયા રાખો. પ્રભુ જો વાદળમાં સ્વર્ગ રાખી રહેતો હોય તો એને શરદી થઇ જાય એનો તો વિચાર કરો! પ્રભુ કહો, સ્વર્ગ કહો કે જે કહો તે સર્વ તમારા હૃદયમાંજ છે.

થાય. રાજા પાસે જતી વખતે જેમ ઉત્તમ શણગાર સજવો પડે છે, જેમ મેલાંઘેલાં કપડાં ત્યાં કામ ન લાગે; તે પ્રમાણે ઈશ્વર પાસે જતાં પણ ઇચ્છારૂપી મેલાં કપડાં ઉતારી નાખવાં પડે છે. એ ઇચ્છાઓને દૂર કરીનેજ ત્યાં જઇ શકાય છે. ઈશ્વરને જોવો હોય-સ્વર્ગને હૃદયમાં વ્યક્ત કરવું હોય-તો લાલસા, ઇચ્છા, આસક્તિ વગેરે દૂર કરીનેજ જોવાશે.

કર્મનો નિયમ છે કે, મનુષ્ય પોતાના પ્રારબ્ધનો સ્વામી છે; ઉત્પાદક છે. આપણેજ આપણી આસપાસની સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરીએ છીએ. કર્મનો નિયમ એવો છે કે જ્યારે કોઈ વસ્તુની તમને ઇચ્છા થાય છે-તે માટે વલખાં મારો છો-ત્યારે તે મળતી-જ નથી; પરંતુ આમ લાલસામાં અમુક વખત ગયા પછી નિરાશ થઈ, આશા છોડી, નિઃસ્પૃહ થઇ પાછા ફરો છો, તેજ ક્ષણે તે વસ્તુ તમારી પાછળ પાછળ ચાલી આવે છે. કર્મનો આ કાયદો છે. જેમ ચાલતાં ચાલતાં પગ ઊંચો કરીને પછી નીચો મૂકવો પડે છે, તેજ પ્રમાણે કર્મના નિયમાનુસાર પહેલાં લાલસા ઉત્પન્ન થાય, પણ પછી તે દૂર કરવી પડે છે. લાલસા થયા પછી એક એવો સમય આવે છે કે જે વખતે નિરાશ થઇ લાલસા-ઇચ્છાઓને દૂર કરવી પડે છે; માટે જો ઇચ્છાઓ તૃપ્ત કરવી હોય, તો ઇચ્છા-ઓને પહેલી દૂર કરો. 'રામ' કહે છે કે, સર્વ ઇચ્છાઓ, આસ-ક્તિઓ પૂર્ણ થવીજ જોઇએ, તેનાં ફળ મળવાનાંજ; પણ એક શરતે, ને તે એ કે ઇચ્છા થયા પછી, તે ઇચ્છા ત્યાગે તોજ તે ઇચ્છા પરિપૂર્ણ થાય. ઠીક, હવે ઘણા લોકોની એવી ઇચ્છા હોય છે કે પોતપોતાના આ જગતના સંબંધો જાળવી રાખવા; પરંતુ ડંકો વગાડીને કહેવા દો-દુંદુભિનાદ કરી કહેવા દો કે એ મૂર્ખતા છે; સંબંધને સ્થાયીરૂપ આપવું એ તદ્દન અશક્ય છે. માયાથી લિપ્ત જગતમાં કાંઇ પણ શાશ્વત રહી શકે તેમ નથી. એવી આશા નિરાશામાંજ ફેરવાઈ જવાની. કદી પણ એવી ઇચ્છા ન રાખશો. હૃદયમાંથી તેને દૂર કરજો. 'રામ' ભાર દઇને કહે છે, ફરી ફરીને કહે છે કે, ભાઇઓ! એ આશા મૃગજળવત્ છે, શાશ્વત તો માત્ર તમારી પોતાની દિવ્યતાજ છે. તમે પોતે પ્રભુ છો; તેજ શાશ્વત છે, સત્ય છે, પરમાનંદરૂપ છે. આ ક્ષણભંગુર શરીર અને તેને લગતી બધી વસ્તુઓ કદી પણ નિરંતર રહી શકે તેમ નથી. કરોડો વર્ષ જીવો, પણ અંતે મૃત્યુ તો છેજ.

તો એક મહા અવધૂત યોગી હતા. કાંઈ મળ્યું તોપણ ભલે ને ન મળ્યું તોપણ ભલે; એવી એમની વૃત્તિ હતી. શરીરની કોઇ પણ જાતની દરકાર વિના તે ફરતા હતા. તેમણે તો પોતાના પિતાના રાજ્યમાં પણ એવી રીતે વિચરવા માંડયું.

રાજાએ એટલે કે તેમના પિતાએ આ હકીકત જાણી, એટલે તે દોડતા તેમની પાસે ગયા, રોયા, આંસુ ઢાળ્યાં ને કહ્યું: "હે પુત્ર! આપણે રાજપાટના અધિકારીને આમ ઘેર ઘેર ભટકવાની જરૂર નથી આપણને નાનમ લાગે, ખોટું કહેવાય, માટે આ છોડી દે ને આપણી બાપદાદાની આબરૂને બટ્ટો લાગે તેમ ન કર." બુદ્ધ મહાત્માએ સ્મિત કરતાં કરતાં કહ્યું: "ભગવન્! જે કુટુંબનો હું છું તે તો પાછળ રહ્યું છે. મારા પૂર્વજન્મનો હું તો વિચાર કરૂં છું ને એ વિચાર કરતાં જણાય છે કે, હું તો ભિક્ષાં દેહિ કરનાર કુટુંબમાંનો એક છું. આપણે તો માત્ર રસ્તે જતાં વચ્ચે અથડાયા છીએ; બાકી આપણા માર્ગ ભિન્ન ભિન્ન છે. તમે તમારે રસ્તે જાઓ ને હું મારે રસ્તે ચાલ્યો જઇશ."

બધા સંબંધો આવા છે, તો પછી કુટુંબનાં બંધન છેજ ક્યાં? તમે કહો છો કે અમારાં બાળબચ્ચાં છે. તમે તેમને વળગો છો, ચહાઓ છો, ચુંબન કરો છો અને અનેક પ્રકારનાં લાડ લડાવો છો; પણ જરા તમારા એ તત્વજ્ઞાન ઉપર વિચાર કરો. એ છોકરાં તમારાં છે, એમ જાણી એ સંબંધ અનંતકાળ સુધી જાળવી રાખવા તમે ઇચ્છો છો, પણ એક અશ્લીલ વાત કહેવી પડે છે; તમે તમારાં છોકરાં છે એમ કહો છો, તમારા લોહીથી ઉત્પન્ન થયાં છે એમ કહો છો, તમારૂં માંસ વગેરે એમનામાં છે એમ કહો છો, તો પછી તમારી લાળ, લીંટ, પીયા વગેરે તમારાજ શરીરથી ઉદ્ભવેલાં છે તેનું શું? આનો જવાબ દો. પોતામાંથીજ ઉત્પન્ન થતાં જૂ, માંકડ, પીયા, લાળ વગેરે વસ્તુઓનો નાશ કરવો ને એવીજ રીતે ઉત્પન્ન થયેલાં પેટનાં છોકરાં ઉપર ફિદા ફિદા થવું એ ક્યાંનો ન્યાય? જરા તર્કશાસ્ત્ર ઉપર વિચાર કરો. 'રામ'નું કહેવું એમ નથી કે તમારાં છોકરાં પ્રત્યે ક્રૂર થાઓ; માત્ર એજ કહેવું છે કે. સર્વ દુનિયાને એકજ દૃષ્ટિથી જુઓ. કુટુંબબંધનને તમારી પ્રગતિમાં વિઘ્નકારક ન થવા દો.

જ્યારે આ શરીરે (સ્વામી રામતીર્થે પોતે) કુટુંબબંધન

વગેરે તમારાં જેવાંજ છે. તમારા સ્વાર્થનો એના સ્વાર્થ સાથે અભેદ છે. કોઈ મનુષ્યને તમે ચાહો છો, તે એટલાજ પૂરતો કે તમે એ મનુષ્યમાં તમારા આત્માનેજ ચાહો છો. ખરૂં જોતાં મનુષ્ય પોતે પોતાનેજ ચાહે છે.

આ પ્રમાણે કુટુંબબંધન તૂટેલાંજ છે, મૂળથીજ નથી. આ ઉપરથી એક બીજી વાત યાદ આવે છે ને તે નિર્ભયતા વિષે છે; પણ આજે આપણે તે વિષે વધારે નહિ કહીએ. ભય શાથી ઉત્પન્ન થાય છે? લોકો કહે છે કે ભય પામશો, પણ એમ શા ઉપરથી તેઓ કહે છે? ભય ન પામવાનો ઉપાય દેખાડીશું, પણ તે વિષય કોઇ બીજા સમયે લઇશું. ઉપનિષદમાંથી અત્યારે તો થોડું વાંચીને હાલ તો વિરમીશું.

અણુથી અણુ ને ગુરુથીય ગુરુ, જગતમાં વિલસે કાંઇ આત્મપણું;
હૃદયસ્થ હરિ રહી વ્યાપી બધે, નિશા ઘોર મહીં લહે સુખ ઘણું.
વસી શરીરે શરીરી હીન બને, અનંત મહીંય અનંત સુએ;
પ્રસરી સઘળે રહી સર્વ મહીં, ભય દૂર કરે મન પ્રબુદ્ધ થઇ.

ૐ! ૐ!! ૐ!!!

